III. RÉSZ.

Csikmegye lakói foglalkozásra nézve.

A nép foglalkozása és népsűrüség megitélése viszonlagos összefüggésben állanak egymással. A hol a megélhetésnek többféle módjai vannak, ott a népesség nagyobb tömörsége kedvező társadalmi, közgazdasági és közmüvelődési esemény számba megy, de a hol a megélhetési kellékei hiányzanak, ott az életkérdés megoldása sok nehézség és gonddal jár, ott a társadalmi és állami élet veszélyes kóranyagoknak fészke, melyből igen könnyen és kevés izgalom vagy elégedetlenség folytán az anyagi és erkölcsi élet káros kinövései, minők pl. a szocziálizmus, anarchizmus, kommunizmus, munkás népzavargások stb. szoktak kikelni. Sürüség és szétszórtságnak meg van a maga előnye és hátránya a különböző szempontokból.

Mig Belgium és Szászország páratlanul sürü népessége a megélhetés eszközeinek nagy választéka közepett azon országoknak semmi aggodalmat nem okoz, addig nálunk némelyek a *székelyek* kitelepitésének idejét eljöttnek vélik, mások meg Csikmegyének tömör központot iparkodnak teremteni.

Már fennebb Csikmegye népességének a birtok, de főleg az erdőségek területével való összehasonlitásban láttuk, hogy Csikmegye népessége alig mondható tultömörnek, sőt Csikmegye (115,000-nyi) népessége a Székelyföld többi megyéivel való összehasonlitásban legvégül áll, vagyis mindenik népesebb Csikmegyénél. Az összes magyarországi 78 megye, szék és terület viszonylagos népességének lefelé menő fokozatában pedig Csikmegye a 76-ik helyet foglalja el, tehát itt is a két utolsó előtti helyen állván, tulnépességről szó sem lehet, a birtok területéhez való viszonyában, hanem ha baj van és a kitelepités szüksége fennforog — a mi alig jelentkezik — akkor más valamiben legfölebb a földbirtok viszonyokban, a föld termőképességének hiányaiban, vagy még más egyébben van az, mikről már volt és alább lesz szó.

De hát hányan és miféle foglalkozásokból nyerik Csikmegye lakói megélhetésök eszközeit, élelmöket? Erre legtisztábban a népszámlálási adatok és feljegyzések alapján felelnetünk.

Az 1870. évi népszámlálás adatai szerint Csikmegyében *értelmiségi keresetből* fentartotta magát 1217 egyén, őstermé-

lésből 39,187, ipar- és kézműből 1718, kereskedelemből 444, birtokból (házbér járadékból) 163 és személyes *szolgálatból* 19,924 egyén. A népesség többi része, hová a 14 éven alul lévőket is számitjuk, meghatározott foglalkozás nélkül élt. Az 1891. évi népszámlálás adatai szerint pedig *az értelmiségi kereset fentart:* 2223 egyént, (ebből kereső 637, eltartott 1586), az őstermelés 70,316 ot, (ebből kereső 29,361, eltartott 40,955); a bányászat, ipar és kereskedés 9754 egyént, (ebből kereső 3902 és eltartott 5852); a napszámosok száma: 29,62[illegible], (ebből kereső 15,181 és eltartott 14,441 egyén. Vagyis kereső van 49,036 egyén és eltartott 62,834 egyén.

Mindkét évi népszámlálás adatai szerint az egész Székelyfölddel való összehasonlitásban a legtöbb személyes szolgálatból élő egyén esik Csikmegyére. Miből az látszik, hogy Csikmegye kevés termőföldjének és a belföldi piaczoktól távol való fekvésének *nagyobb mérvü iparosság felelne meg.* Ha pedig a székely és szász iparosokat vetjük össze, azt találjuk, hogy a 427,642 székely közül való 14,581 székely iparos, kézműves és kereskedővel, a 180,000 szász közül 25,811 hason foglalkozásu szász iparos kézműves és kereskedő áll szemben.

A szász tehát a jóllétnek eszközeit aránytalanul nagyobb mértékben keresi a földmüvelésen kivül, mint mi székelyek. S a szászok vagyonosodását és a miénk fölött sokkal nagyobb mérvü vagyonosságát jelentékeny fokban kell a földbirtok minősége fölött azon körülményben keresnünk, hogy ő a jóllét eszközeit nem egyedül a földmüvelésben keresi s hogy földmüvelésünk is a szászok ipara és kereskedésével szemben intenzivitás tekintetében messzehátra áll. Mi azt teszi, hogy a földet sem müveljük meg ugy, a mint kellene. A mondottak — jegyzi meg Kozma — ujból megerősitenek azon nézetben, hogy nem a viszonylagos népesség nagy nálunk, hanem a népesség foglalkozása aránytalanul szabálytalan. E szabálytalanságnak megszüntetéséről kell a szászoknak példáin okulva gondoskodni. Igen, az ujabb időben megindult székely iparnak kell folyton fokozodó mértékben minél nagyobb tért hóditani, propagandát teremteni; a földet több odaadással, okszerüséggel megmüvelni, s a természet kincseit, mikre már fennebb is utalunk, nagyobb szorgalom-, tanulmány- és kitartással kihasználni és értékesiteni.

Csikmegye lakóinak főbb foglalkozása általában a földmüvelés és állattenyésztés. Annak nagy hátrányára van a régi rossz és hálátlan rendszerhez való csökönyös ragaszkodás. Az pedig, hogy a földmüvelés ugy mint az állattenyésztés terén több és nagyobb belértékkel biró eredmény nem mutatkozni,

szintén nem a csik-szeredai és gy.-alfalvi, valamint a csikmegyei és gyergyói gazdasági egyesületek jóakaratán mulik. Mikről alább többet.

Csikmegye földmivelési-, ipari- és kereskedelmi viszonyai a székelyek bejövetelétől napjainkig.

Mielőtt Csikmegye termékenységét, terményeit a földbirtokok mivelési ágak szerinti jelzését, a földmivelési rendszert, a birtok viszonyokat, ipart, kereskedést a jelenlegi állapotnak megfelelően részletesebben adhatnám: itt általánosságban előre bocsátom Csikmegye földmivelési, ipari és kereskedelmi rövid áttekintését a székelyek bejövetelétől napjainkig.[1])

A nagy hun-skyta néptörzs, a hunok, avarok, kunok, kazarok, besenyők rokon fajt képezve Ázsiában nomád életet éltek. E néptörzs egyik ága: a hunok már a IV. század közepén jöttek át Európába, kiknek *maradékai a székelyek.* Ugyan ama néptörzs egyik ága: a magyarok a IX. századig éltek Ázsiában.

E néptörzs ide s tova vándorlásainak irányadójául mindig a dus és *kövér legelőket* nyujtó vidékek szolgáltak, minthogy főfoglalkozásuk *állattenyésztésből* állott. Ez kitünik e néptörzsnek ázsiai életéből, a hun utódoknak, a székelyeknek a Kárpátok keleti hegylánczai közé való megvonulásából s később a magyarok életéből, mely a székelyekével sokban közös vala.

Midőn a magyarok 889 táján a Don és Volga folyók öntözte vidékekről a Kárpátok északkeleti részén az u. n. vereczkei szoroson átlépték Magyarország határát, itt különböző népekre akadtak; nevezetesen a Vág és Nyitra folyók partjain a Szvatopluk szlávjai laktak; a Tisza és Duna között a bolgárok; a Szamos és Maros mentén a kazarok; a Maros és Duna alsó részénél, valamint Erdélyben az oláhok és a Maros és Olt fő körül, az Olt, Kis- és Nagy-Küküllő mentén a székelyek képezték az ország lakóit.

„E népek a magyarok bejövetelekor már a nyugati népek szokásait követve állandó lakó helyekkel birtak, — sőt virágzó városaik voltak — és *földmiveléssel* foglalkoztak.“ Hogy őseink az állattenyésztés mellett minő gabona nemeket termeltek, ada-

[1]) Ezekhez dr. Ormándy Miklós kegy. r. gimnáziumi igazgató „A Kender természetrajza“ cz. nagyérdekü monográfiájában „A földmivelés kendertermelés Magyarországban a vezérek korától egész a legujabb időkig“ fejezetben felölve bennünket is, igen érdekes adatokat közöl, melyek alapján az egyenesen és az anyaországgal való mai és régi összetartozandóságunk kapcsán is a reánk vonatkozó részeket a helyi viszonyokból meritett magam és mások ismereteivel kiegészitve jegyeztem itt fel.

tainк nem emlitik. De azt tudjuk, hogy midőn Szvatuplok 875. év körül a frank császárságtól elszakadt, már ez időt megelőzőleg hires volt a franczia kendertermelés. Valószinü tehát, hogy Magyarország éjszakibb vidékeire s igy székely őseinkhez is, kik mint látni fogjuk, már bejövetelökkor használták a vászonruhákat, innét hozatott be a kender. Hogy mikor, erre megfelelni nem tudunk. „Annyi azonban bizonyos - - mondja dr. Ormándy — hogy a hunok már vászonruhát viseltek s igy feltehető, hogy a magyarok — s őket megelőzőleg a hun utódok a székelyek — uj hazájukban szintén használták a vásznat, ha másra nem is, legalább sátor-ponyvák készitésére.“

Regino szent benedekrendi szerzetes ugyanazt irja, „hogy a magyarok csupán vadállatok bőréből készült ruházatot viseltek, a vásznat nem használták e czélra;“ de Reginonak hitelt nem adhatunk, mert „ha a hunoknál, kik semmivel sem voltak müveltebbek — mondja dr. Ormándy — a magyaroknál s kikkel a magyarok nemcsak fajrokonok valának, hanem szokásaikra nézve teljesen megegyeztek, — mint azt több iró állitja, — már *divatozott a vászonruha;* nem tudjuk belátni, hogy a magyaroktól miért akarja Regino azt elvitázni.“ De ez világosan igazolja, hogy hunszékely őseinknél a vászon használatban volt és a földmivelés legnevezetesebb és legelsőbb ágát a kendertermelés képezte. De Reginonak azon állitása, hogy a magyarok nem használták a vászonruhát, semmiképen sem vonatkozik a magyarokra, mert ő e leirást Justinustól (41. kv. 2. fej.) vette át, ki nem a magyarokat, hanem a N. Sándor korabeli *skytákat* jellemezte igy:

„Lanae his usus et vestium ignotus, et quom-quom continius frigoribus afficiantur, pellibus tantum ferimis indnuntor.“ És ez a székelyek ellen semmi eseten, de mellettük igen is bizonyit.

Majdnem egész határozottsággal állithatjuk tehát, hogy a magyarok és ezeket megelőzőleg a hun-székelyek Ázsiából magukkal hozták a vászon-ruha használatát, hogy sátraikat, melyek alatt laktak vászon-ponyvából, hálóikat pedig, melyekkel kedvelt halászataikat végezték, kender-fonálból kötötték.

Hogy pedig a halászat székely őseinknek szintén egyik életfentartási mesterségük volt, mutatja az, hogy az Olt, Maros, Feketeügy, Kükülló partjain letelepülve találjuk őket. A kender termelése és a vászon használata mellett bizonyit az is, hogy a „kender,“ „kender-tiloló,“ „tiló.“ „vonagoló,“ „szövés“ stb. fogalmára eredeti szavakkal birtak.[1])

Horváth Mihály állitása szerint őseinknek timárjaik, szü-

[1]) Wenczel G. Magyarország mezőgazdaságának tört. p. g. 61.)

cseik és vargáik voltak, mi következik ruháik és lábbeliök készitéséből. Miért nem lehettek volna tehát takácsaik, fonó, szövő asszonyaik, kiknek más mesterség üzéséről sem emlékszik a történelem, vagy háló-kötő mesterembereik?

Tudjuk, hogy a sátor nekik lakásul, a háló pedig az élelmiszer a táplálékul szolgáló halbeszerzéséhez, a halfogáshoz nélkülözhetlen szerszámul szolgált.

Azonban, hogy a földmivelés többi ágai és a kendertermelés milyen mértékben képezte a közgazdaság és kereskedés tárgyát a Szent István király uralkodását megelőző időszakban, arról biztos adataink nincsenek; de annyi bizonyos, hogy az ország különböző vidékein már ekkor szántottak, vetettek és kendert termeltek.

„Az asszonynépség, melyet az igen egyszerü háztartás nem igen foglalt el — mint Horváth Mihály irja[1]) bizonyosan fonás-szövéssel tölti ki idejét.“

Más helyütt érinteni fogjuk, hogy székely ősapáink a bejövő magyarokkal hol és miként találkoztak és léptek testvéri egységre.

Szent István (997—1038) trónraléptével a magyar s vele a rokon faju székely nemzet is nagy átalakulásoknak küszöbére lépett. „Világos pillanat volt az — mondja Frankl V.[2]) — midőn a nemzet megvált hitfogalmai és szertartásaitól, erkölcseitől és szokásaitól, társadalmi és kormányzati intézményeitől, melyeket Ázsiából hozott magával“

Szent István alatt az európai helyzetére nézt biztositott nemzetnek a nyugot európai nemzetekkel való barátságos viszonya folytán Magyarország lőn az éjszakról délfelé, a keletről nyugot felé vonuló kereskedésnek központja.

Szent István érdeme azon nemzeti öntudat felébresztése, mely hazánk anyagi érdekeiben a szellemi munka jelentőségét felfogni és méltányolni kezdte.

„Igaz, hogy a földmüvelés, — mondja[3]) Wenczel G. — melynek ma két módszerét szokták megkülönböztetni, t. i. az extenziv és intenziv földmüvelést; e korban csak az extenziv mód szerint volt méltatva; de a kezdet nehézségei Horváth Mihály szerint.[4]) „A szomszéd Németországgal folytatott kereskedés tárgya a magyarok részéről leginkább *gabonából*, *sóból* és *bőrökről* állott, mikért többnyire *vásznat* vettek cseréül.“ Mi arra

[1]) L. kisebb tört. munkái II. p. 5.
[2]) A magy. nem. tört. p. g. 41.
[3]) Idézett munkája 102. lap.
[4]) Id. munk. II. köt. p. g. 24.

mutat, hogy a kender mint nyers anyag került a külföldre, a külföldiek feldolgozták s igy került ismét vissza hazánkba, mint ma is némely terményeink.

Hogy a kendertermelés e korban a haza északibb részein s igy Erdélyben és a Székelyföldön is otthonos volt, mutatja II. Géza (1141—1161.) király intézkedése, ki a Rajna torkolat és Grávelin város között elterülő tengerparti vidékekről a mai szászok őseiben oly népet telepitett az országba, mely a Szepességben és Erdélyben a vászon és posztó szövést kiváló szorgalommal gyakorolta.

III. Béla idejében (1173—1196.) — mint Horváth M. megjegyzi.[1]) „A kendert és lent már sürübben tenyésztették, kapós volt a városokon; s az utóbbi leginkább az asszonyoktól dolgoztaték fel.“

II. Endre (1205—1235.) uralkodása alatt mint az 1222-ben kiadott „arany bullának“ az 1231-iki országgyülési kibővitéséből kiviláglik.

„A földmüvelésnek leghatékonyabb ösztönei voltak a városokban tartatni szokott *heti vásárok*, melyekre a vidéki nép termesztményeit mozgatá. Legkeresettebb termesztmények valának: a *buza, rozs, zab, köles, lencse* s egyéb hüvelyes növények; továbbá a *kender* és *len*.[2])

De alig lépett egyet a magyar nemzet a czivilizáczió és kultura terén; alig pittymallott fel a nemzeti jólét hajnala: midőn IV. Béla (1235—1270.) alatt a tatárok nehány évszázad fáradságos munkájának eredményét egyszerre megsemmisitették, ugy, hogy az Árpádházból való két utolsó király, IV. László (1272—1290.) és III. Endre (1290—1301.) alatt a nemzet alig birta a szenvedett csapás után magát némileg rendbeszedni. E csapásokat az egész ország s a Székelyföld is megérzette és átszenvedte.

III. Endre a hanyatlásnak indult ipar- és kereskedelem felserkentésére a többek között Esztergom városának adományozott, vámokat az 1295-ik évben kelt szabályozó levelében tetemesen leszállitá.

A királyi iratban a kereskedésnek minden tárgya föl van sorolva és meghatározva az utána fizetendő vám; p. o. egy mázsa réztől két frisiai denár (öt frisiai denár tett egy ezüst garast); egy mázsa olomtól egy denár .... a *német vászontól*, az olasz sajttól, gyümölcstől, cserépedénytől, lentől, kendertől s az apróbb áruktól századrész fizetendő.[3]) Ezen intézkedések Erdélyt, a Szé-

[1]) Id. munk. II. köt. p. g. 31.

[2]) Horváth M. id. munk. II. k. p. g. 51. és az 1231-iki országgyülés 34-ik czikkelyét.

[3]) Horváth M. id. müv. II. k. 48—49.

kelyföldet, a székely városokat és székely népet is a magyarokkal egyaránt érdekelték és mindenikre kiterjesztettek.

Endre halála után a vegyes házból való királyok trónralépésével egy uj éra következett. Földmivelés, ipar és kereskedelem a nyugatról jövő czivilizáczió és közlekedés folytán teléélénkült, minek jótékony hatása érezhető vala itt a keleti határvonalon is. De ez rövid tartalmu volt.

Venczel (1301—1305.) és Ottó (1305—1307.) rövid és zaklatott uralkodása nem tudott a törvényeknek érvényt szerezni.

A féktelenül garázdálkodó és zavargó oligarehák a földmivelőket végkép elnyomták, terméseiket fölégették vagy elrabolták, a reactio a földmivelés hanyatlásában nyilvánult, mely érezhető volt a Székelyföldön is. A közlekedés nehézkes volt, de nem éppen oly elzárkozott, mint némelyek azt teljesen kizártnak hiszik.

Midőn Robert Károly (1301—1341.) és Nagy Lajos (1341—1381.) alatt az ország belbékéje helyre állott: a jobbágyok is védelmet találtak a törvényekben földes uraik önkénykedő hatalmaskodásaik ellenében; akkor a *földmivelés* ujból nagyobb lendületet nyert.

„A lent és kendert Szepes- és Erdélyben — a székelyek — és kivált a szászok oly mennyiségben tenyésztették, hogy saját termékeikből szőtt vászonnal külföldön is jelentékeny kereskedést üzhettek . A vászon-szövés ez időben mind as erdélyi, mind a szepesi szász községekben oly szorgalmasan gyakoroltaték, hogy az nemcsak egyéb honi városokban, hanem külföldre is szállittathaték. Egyebek közt a brassóiak jelentékeny kereskedést üztek a kender és len szövetekkel keletfelé Szmirnába, Bukarestbe“ stb.[1])

Igy a csiki s többi székelyek, kik ha tán nagyobb mennyiségben kivitelre nem is termeltek, de saját szükségleteiket fedezték s igy az ekkép valóságos házi iparrá lett ezen mivelési ág ujabb lendületet és elterjedést nyert s a később jövőre izmosodva biztosabb alapul kinálkozott. Csak, hogy a nemzeti életnek is, ugy mint a tengernek, megvannak a maga apályai és dagályai.

Az ország hanyatlása a mohácsi vészszel (1526. aug. 20.) kezdődik; az ország török kézre jutva, kulturális tekintetben egészen visszaesett s az előbbi századok vivmányai sokban megsemmisültek.

Az ausztriai házból való királyok sorát I. Ferdinánd (1527—1564.) nyitja meg. E korszak sem kedvezett sem az iparnak, sem

[1]) Horváth M. id. m. II. k. 97—8.

pedig a földmivelésnek; mert Rudolf (1576—1606.) alatt Bocskay István felkelése; III. Ferdinánd (1637—1657.) korában Rákóczy György lázadása; I. Lipót (1657—1705.) uralkodása alatt Tököli Imre felkelése mind oly tények valának, melyek a földmivelést előhaladásában, az ipart fejlődésében nálunk is nemcsak gátolták, hanem többször teljesen megakasztották. Csak a szathmári békeszerződés (1711.) megkötése és még inkább a török iga alól való felszabadulás után (1716.) kezdett az ország szabadabban lélekzeni s a százados visszaesés és hanyatlás után ujra elől kezdve a dolgot, munkához fogni.

Mária Teréziának (1740—1780.) a pragmatica szanctio (1723.) egyik pontja szerint való elismertetésével a béke és kultura alapfeltétele biztosittatott.

„Az első — mondja Grünvald B.[1]) — A mi török kiüzése után Magyarországon mindenkinek szemébe ötlött, a lakosság csekély száma volt. Emberek nélkül nem lehetett megmivelni a földet, nem lehetett ipar és kereskedés. A gazdasági virágzás föltételét, embert kellett tehát szerezni mindenek előtt. A király és az ország teljesen egyetértenek ebben. Ubi populus, ibi obulus.“

A más helyütt emlitett török-tatár pusztitások alatt mennyit szenvedett Csik, Gyergyó és Kászon földmivelése s menynyire megakasztották a sok háboru rettentő dulásai a számban megfogyott székelyek földmivelését: alig lehetne elég élénken leirni. Mint egykor a jeruzsálem templomát épitő izraeliták, a székelyek is felfegyverkezve szántottak, vetettek, dolgoztak és munkálták földjeiket s a legtöbb esetben nem arattak, mert terményeiket az ellenség prédálta fel.

A török pusztitások miatt megfogyott lakosság és munkaerő gyarapitásáról már III. Károly (1711—1740.) alatt gondoskodott az országgyülés, s a betelepitettek által a földmivelés és mezőgazdaság haladásnak indult.

Mint Horváth Mihály[2]) megjegyzi Mária Terézia alatt „az u. n. kereskedési növények között legtöbb kezet foglalkoztatott a kender és len. A kender majdnem *minden helységben tenyésztetett*, de legtöbb helyt csak annyi, a mennyit a nők házi szükségökre feldolgozhatának.“

Mária Terézia „terjeszteni akarja a nép között az okszerü gazdálkodást; de a hatóságok nem tesznek semmit. Gazdasági egyesületeket léptet életbe; de ezek rövid idő mulva elenyésznek.“[3])

[1]) A régi Magyarország p. g. 277—279.
[2]) I. m. III. k. 126. lap.
[3]) Grünwald B. i. m. p. g. 280.

Az ipar terén is már örvendetes haladás mutatkozott, a gyárak is szerepeltek. Nevezetes vászongyárak valának. Vászonszövéssel foglalkozának minden háznál; de azért még 150 ezer frt ment ki külföldre finomabb vászonért az egész országból.[1])

A közgazdasági viszonyok javitását czélzó királyi intézkedések megfeneklettek a *nemesség* és *jobbágyság között* fennálló viszonyok. A földes ur munkaerejét jobbágyai képezték. A jobbágy gazdasági javitásokat, befektetéseket nem tehetett, részint szegénysége miatt, részint, mert a földet, melyet mivelt, nem mondhatta magáénak.

Munkaerejét meg kellett osztania, csak részben volt a magáé; földes ura korlátlanul parancsolt vele. Nem volt irgalom, menni kellett az „urak dolgára", ha jött a „kurrens".

E rendszer mellett okszerü gazdálkodásról szó sem lehetett. A czifra káromkodással hajszolt kényszermunka sovány aratást eredményezett.

De a kiváltságos osztály görcsösen ragaszkodott ősrégi jogaihoz. Ismeretes a mi szabad székelyeinknek ma is fennálló földmivelési rendszere. De ismeretes a jobbágyok viszonyai is a mi udvarainkhoz. Népünk nem akarta beismerni, hogy e rendszer mellett a tönkrejutás veszedelme fenyeget. Sőt, a mint Grünwald B. megjegyzi,[2]) „gyülölte, üldözte azt, a ki tévedéséről megakarta győzni s bünösnek, hazaárulónak tekintette azt, a ki e századok óta megszokott jogrendet bolygatni merte."

Ezt tapasztaljuk ma a jobbágyság eltörlése után is székely népünknél, mely ősi földmivelési rendszeréhez makacs szivóssággal ragaszkodik s nem tud, nem akar ama százados tévedéseiből kibontakozni, kivergődni.

Az ipar és szabad verseny a czéh-rendszer mellett korlátok között vergődik.

II. József (1789—1790.) belátta, hogy csak szabad nép és szabad ipar segithet a jólét és gazdasági viszonyokon és ez emelheti ki a nemzetet elmaradottságából.

A közteherviselés elvének életbeléptetésével megtette az első kapavágást a nemesség korlátlan hatalmának megdöntéséhez és a jobbágyság felszabaditásához.

A czéh-rendszert eltörülte, de 1790-ben az ismét visszaállittatott s ezzel az ipar fejlődése hosszu időre megakadt.

A kender és len nagyobb mérvü termelése végett Olaszországból nagy mennyiségü és hosszabb szálu mag minőséget hozatott és osztatott szét az ország különböző vidékein. A szá-

[1]) Horváth id. m. III. k. 141. lap.
[2]) I. m. 284. l.

zad végén 4 ezer mázsát termeltek. Ezzel gyarapodott az ipar és kereskedés is. Évenkint 16 millió, egyedül Szepesből 6 millió rőf vászon került kereskedésbe és 300 ezer fehérittetett ki.

Csis András lőcsei polgár uj találmánya szerint már mind a selyembe, mind másnemü szövetekbe különféle ábrákat, czimeket, sávolyokat stb. beleszött s az ifjakat erre betanitotta.

A Helytartó tanácshoz (1785.) érkezett kérvény szerint Szepesvármegye „egy a mesterséget tárgyaló könyv terjesztését tartaná szükségesnek; Sopron premiumot kiván kitüzni a legjobb szövőnek.

Körösvármegye adómentességgel jutalmazná meg az e mesterségben kitünőket és kivánná, hogy a gyermekeket is oktassa benne.[1])

II. József kora halála (1790. február 20.) az ipar, kereskedés és földmivelésre vonatkozó terveit megakasztá. Azonban ezek fejlesztésére nézve a haladás iránya és utja kijelöltetett s az akadályok elhárittattak.

Az 1790-iki 67. tör.-czikk szerint a „földmivelés gyarapitására különösen a népesség szaporitását, uj véleményi czikkely divatba hozását s általában a földmivelés módjának tökéletesitését tüzte ki elvül a választmány. Összesen 37 törvényjavaslatot készitett a kiküldött választmány, melyek között a kender és len miveléséről szólót a 8-ik helyen találjuk.“[2])

II. Lipót (1790—1792.) az uj eszmét nem tudta megvalósitani.

I. Ferencz (1792—1835.) alatt értek meg a kultura gyümölcsei, melyeknek magvait II. József hintette el. A nemzeti érzület ébredésével a közgazdasági viszonyok általában kedvezőbbek lettek.

„A fiumei kormány 1825-ben erőmérési próbákat tétetett, melyeknek az volt az eredménye, hogy a magyar kender az olasznál, még a legjobbnál is erősebb.“[3])

A kender kikészités terén pedig haladás nem mutatkozott. Azonban 1825-ben a velenczei árzenálban megejtett erő kisérleten szintén győztes lett a magyar kender.

Legnagyobb mennyiségben termelték a kendert Bács-Bodrogban és a körül. A magyar kender hire már a külföldön is elterjedt. Az „angol kereskedők 18[illegible]0. táján biztosokat küldtek e helyekre, kik a lefoglalandó termesztmény jobb kezelésére oktatták a termesztőket: ez által aztán czélszerübb müszerek is divatba hozattak e vidéken.“ Legkitünőbb vala az apátini kender

[1]) Marczali Henrik, Magyaror. II. József korában I. k. p. g. 111—112.
[2]) Horváth id. m. III. k. 271. l.
[3]) Horváth M. id. m. III. k. 271. l.

Egyes jóravaló családoknak a kender termelés valóságos kincses bányájává lett.

A külföldi kereslet növekedésével fokozódott a termelők buzgalma is. Igy 1825. táján „mintegy 40 ezer mázsára emelkedett az export.“ Még nem rég Bolognából hozták hozzánk a hajókötelekhez a kendert.

E hazai földmivelésünknek, kendertermelésünknek és iparunknak rövid vázlata a letünt századok és nemzeti életünk folyamán át.

A legujabb kor eredményei 1835-től még élénkebb szint tüntetnek a minden irányban fellendülő nemzeti érzület sürgetései folytán, noha még nagyon messze állunk e téren akár e kultur-ág extensiv, akár intensiv fejlesztését, akár ezeket a külfölddel összehasonlitva, akár önmagában közös nemzeti és államgazdálkodási aspiratioink jogosultságát tekintsük.

Vagyis, hogy ujabb időben földmivelésünk, iparunk és kereskedelmünk terén sok történt: nem tagadhatjuk. De hogy még ugyszólván a kisérletezés kezdetleges időszakát éljük: az is bizonyos. Legalább az eredmény a ráforditott áldozatokkal nincs megfelelő arányban.

Az 1848—49-iki átalakulások után, melyek földmivelésünk, iparunk és kereskedésünkre is megtették hatásukat, a fejlődés felé való kibontakozás nagyon nehézkésen indult meg. Vezérférfiaink, kikre e téren is századok mulasztásának kipótlása várakozott, a sok mulasztás közül nem tudták megválasztani, hogy melyiket vegyék sorrendben elsőbbnek s igy történt meg, hogy a földmivelés, ipar és kereskedelem, mint első nemzeti és állami közszükséglet kimaradt a sorrendből s mai nap sem részesül azon felkarolásban, melyben részesülnie kellene és kell vala már első pillanatban s nemcsak általános, hanem az ország minden egyes megyéje érdekére és viszonyaira való szempontból. Igy hagyatott Csikvármegye is egészen magára és utóljára. Hogy mikor fogunk viszonyaink szerinti méltatásban részesülni, alig is gondoljuk. De egy kissé ne érintsük még a jelent. Benkő Károly a csikmegyei és földeinek mivelését az 50-es évek előtti multból igy irja le: „Csikban, Gyergyóban és Kászonban sehol tagositott gazdálkodás (a havasi részeket kivéve, hol azokat nagy táblákban birják tulajdonosaik) nem létez, minden határ két fordulókra van osztva, a hármasnak nyoma sincs, szántás a föld silánysága miatt csak 4 vagy 5 hüvelyk mélységre eshetik, mivel termő földrész beljebb nem található, azon alól vagy kőrétegre, vagy agyagra akadván a mivelő. A szántó-vasak kisebbek, mint a mezőségiek, két szakájuak azért, hogy a föld gyér, kövecses, torhasága miatt nagy barázdákat kár nélkül venni nem lehet és

hogy oldalas helyeken váltólag forgathassák a kormány-deszkát, eketaligájok is alkalmazott magas a végre, hogy mélyen a földbe ne menjen és kicsi barázdát vegyen; jármaik, melyekkel magas oldalokon szántanak 5 és 6 láb hosszuak, hogy az igavonó marhák a hirtelení meredekeken egymásra keresztül ne bukjanak; közönségesen háromszor szántanak, a szaporodás és osztály által apróra több vagy kevesebb kupás férőüségüekre is eldarabolt földeiken; lapályosabb térein a kövecses helyeken négy-öt évig a rendes trágyázás tart ugyan, mig a vizenyős téreken minden harmadik évben ujitani kell, valamint a meredek oldalokon is, melyek a záporoknak kitévék. A rendes ökör tilalmasok hiányának indokából igen elein tavaszszal szénán ugarolnak, minek az a káros következése, hogy a földek keverési idejéig nagyon megburjánosodnak, a kutyatej, pukkantó ellepik és ha keverésökkor rögtöni szárazság nem találja, gyökeik ki nem száradhatván, hátráltatják a termést, mivel ezen fattyu növések erőt vesznek a gabonán, mit mindenkor megelőzhetni gyakori szántással, abban állván a földmivelés legnagyobb titka, hogy azt a burjánoktól ellepetni ne engedje a mivelő, gabonájukat zsengésen aratják, gondosan megérni hagyván a magnak valót; egész Csik-Gyergyó-Kászonban alig van egy-két hely Alcsikban, mely 5 — nehány 4 — legtöbb 3, sőt két szem magszaporodást ad gazdájának, sokszor annyit sem.[1])

És ezek kevés kivétellel ma is állanak, legfölebb a régi faekék helyett ma vasekék jöttek használatba.

Csikmegye iparáról pedig ugyan Benkő K. ezeket jegyzi meg: Nem hiányzanak Csik- és Gyergyónak némely szakokban jó mesterembereik, de vannak másokban gyengék és igy vegyesen mint mindenütt. Kőből többféle munkákat készitenek u. m.: malomköveket, lépcsőket stb. Rákoson, Szentkirályon; cserépmázas és fekete edényeket Csik-Madarason, Rákoson, Dánfalván, Madéfalván ugy kemencze kályhákat is, közönséges papirosat Szentmártonon, Szentkirályon (ez ma itt megszünt); a gyergyószentmiklósi timárok bőrkészitési modora, különösen a veresre festetteké hires. Mesteremberei közül kitünőbbek a szépvizi, csikszeredai, somlyói, gyergyó-szentmiklósi lakatosok, kovácsok, asztalosok s ez utóbbiaknak müveik közelebb kapván anyagaikat, jutányosabbak, mint másutt; kőmüvesek többen léteznek; Csiknak, Gyergyónak mindenütt közel hordható, nagyon olcsó, elegendő mesze, köve van, mégis oly kevés kőépületeket láthatni s azok is vagy köz vagy némely tehetősb vagyonu tulajdonosokéi; többnyire faházakban laknak, melyek mindenütt fenyőből,

[1]) Lásd 42—43. lapon.

de idomtalanul (ma nem igy) faragják, mi tanuja jó ácsokbani hiányoknak (ma ezekben nincs hiány), és oly sürük a gyakori szaporodás által elkicsinyült szükült telkeken, hogy az égésnek ugy seholt ki nem tevék a lakosok, mint itt, mivel kivéve a kiveendő nagyobb telkeket, eszterha csaknem eszterhát ér; a házaikban lévő könnyen seperhető roppant nagy kemenczék, melyek oly különösnek, szokatlannak tetszők az idegenek előtt és gondosságuk gátolja egyedül a gyakorta történhető tüzi vészt. Mészárosok bővön vannak Szépvizen, Szeredának több lakosai. Öltözeteiket mind magoknak, mind férjeiknek a nők készitik többnyire, melyek erősek, tartosak és igen jók. Sok jó szöveteket, pokróczokat, asztalteritőket stb. szőnek gyapjuból; kendervásznat pedig több ezer végekkel, melyeket a sokadalmaikon eladván, árukkal szükségeiket pótolják.[1])

Benkő nem emliti azon drága himzéseket, melyeket párnafejekre, ágytakarókra, lepedőkre, abroszokra majd piros, majd kék gyapott és néha selyem fonalból gyönyörü virágokban, madarak s más megkapó alakokban himzeni szoktak. Ezen himzések ma már teljesen kimentek divatból. Ezekkel senki sem foglalkozik. De a himzett régi szövetek, mint a kiváló székely házi kézmüipar drága ereklyéi és maradványai gondosan és jó pénzen fizetve gyüjtetnek össze megörizés végett. Ezekről alább még szólunk.

A Csikmegye földmivelése s különösen állattenyésztése érdekében a közelebbi évtizedeken történtekre nézve elegendő megvilágitást nyujtanak a csik-szeredai és gyergyó-alfalvi gazdasági iskolák, valamint a csikmegyei gazdasági és ennek eddig fiókját képező, most 1896. óta önálló gyergyói gazdasági egyesületek szerény és jóakaratu müködései, melyeken mi sem mult, hogy az eredmény nem általánosabb jellegü.

A „Gazdasági Értesitő“ 1890. október 4. száma a Karczfalván 1890. október 13-án rendezett kiállitásról ezeket jegyzi fel:

„Évek teltek el, mig e kiállitásunk az azelőtt rendezett három kiállitást követhette. Részint az egyesület anyagi körülménye, részint a minta- és faiskola előállitása által igénybe vett más irányu tevékenység miatt mostanig nyult várakozás nem hozott csalódást.“

Kiállitott 147 egyén 348 drb állatot és pedig: 73 darab szarvasmarhát, 127 drb lovat, 38 drb juhot, 44 drb sertés és 66 drb baromfit s emellett többféle méhészeti terményt és tárgyat.

[1]) Lásd 43—44. lap.

Jutalmul kiadatott egyesületi dij	390 frt.
Államdij . . .	120 frt.
Összesen	510 frt,

és emellett 38 drb dicsérő oklevél.

„Viszonylag — irja emlitett G. Értesitő — legkevesebb eredményü volt a szarvasmarha kiállitás. Bár tagadhatatlan, hogy a kiállitott szarvasmarhák közt fordultak elő szép és figyelemre méltó példányok is, de általában véve a kiállitás ezen osztályában sem a mennyiség, sem a minőség nem elégitheti ki jogos várakozásainkat.

Ezen jelenségnek legelső oka *gazdaközönségünknek megfoghatlan közönyössége*, melylyel az ilyen társadalmi intézmények iránt viseltetni szokott. Ezzel menthetjük a mennyiséget és részben a kiállitott minőséget is. Igen fontos oka a csekély eredménynek az is, mert Karczfalva környékének gazdaközönsége s a felcsiki kis gazdák egyáltalában a mostoha megélhetési viszonyok közt korán befogják és elcsigázzák állataikat, mi miatt kiállitásra való anyaguk nincs. Megyénk távolabbi vidékéről szarvasmarha alig hajtatott fel.“

De az állatok elcsigázása miatt alig van kiállitani való anyaga a megye távolabbi vidékének is, ugyannyira, hogy a fentebb mondottak kevés kivétellel az egész megyére nézve állanak. „A Gyergyóból hajtott nehány darab volt majdnem a legfigyelemreméltóbb. Alcsikról csak egyetlen bikaborju hajtatott a kiállitásra.“

Továbbá: „A bajnak fontos oka az is, hogy a felcsiki községek előljáróságai maig is kevés sulyt fektetnek a jó és elegendő számu tenyész-bikák beszerzésére, mi miatt a tenyészanyag silány.“ Ez a baj fájdalom, megvan az alcsiki községek előljáróságainál is annyira, hogy a községek egyeseinek kiszámithatlan kárára és a megyei szabályrendeletek kijátszásával nem irtoznak a tehenek létszámának összeirása és kimutatásánál még a hivatalos hazudozástól, vagyis, hogy kevesebb bikát kelljen a községeknek tartani a tehenek létszámát elhallgatni és kevesebb számot jelenteni be.

Azonban irja továbbá tudósitó: „Sokkal szebb eredményü volt a lókiállitás ugy mennyiségre, mint minőségre nézve. A kiállitás ez osztályán azonnal meglátszott, hogy az anyag nemcsak Felcsikról, hanem az egész vármegyéből került ki. A kiállitás ez osztályának sikere jóval felülhaladta ezelőtti kiállitásaink eredményét, mit megelégedéssel iehet konstatálnunk.

Szép eredményü volt a sertés kiállitás is. Egyesületünk igazgató férfiai megelégedéssel tekintettek a kiállitás ez anya-

gára, mert az egyesület tevékenysége e téren meghozta a kivánt eredményt. Az ezelőtt évekkel beportált tenyész-anyag nemcsak kitünően bevált, de általánosan meg is honosult s szebbnél szebb példányokat láthattunk a meghonositott fajból bemutatva". De erről alább lesz még szó.

A juhkiállitás abban mutat haladást, hogy az évekkel ezelőtt kiosztott ramaszkán fajkosok keresztezett nehány példányát láthattuk a kiállitáson. Sajnos, hogy e keresztezési faj fenntartása ama nehány bemutatott példányban alig van biztositva. A juhtenyésztéssel foglalkozó felcsiki kis gazdák kevés érdeklődéséről tanuskodik, hogy csak 38 drb állat lett kiállitva." A ramazkánnal keresztezett fajra nézve tett eme megjegyzés az egész vármegye juhtenyésztő közönségére és területére szól és talál, a mint ezt a juhtenyésztés czime alatt szintén elég terjedelmesen látni fogjuk.

„Baromfiak kiállitását, — irja tovább értesitő, — egyesületünk ezuttal kisérlette meg s mondhatjuk, hogy az eredmény megfelel a várakozásnak. Ohajtandó azonban, hogy kiállitóink nem az idegen, hanem inkább a hazai jó fajok sikeres tenyésztésére törekedjenek s e téren való sikereiket mutassák meg.

Méhek és méhészeti eszközök kiállitását is ezuttal először vettük fel kiállitásunk keretébe. Bár a kiállitók száma ezuttal még kevés volt, de a kiállitott tárgyak figyelemreméltók voltak s a kiállitáson általános érdeklődést keltettek. Egyesületünk uttörő müködése e téren is sikerrel biztat.

Adtam itt az idézetteket, melyek mig egyfelől némi felvilágositást nyujtanak Csikmegye lakóinak az állattenyésztés körül kifejtett buzgalmáról s munkássági mértékéről és magáról az állattenyésztés ujabbkori állapotáról, addig feltüntetik a „Csikmegyei Gazdasági Egyesület" és vezetőinek komoly és határozott jó irányu törekvését, melylyel szunyadó közönségünket álmaiból felverni s állattenyésztésünket fellenditeni iparkodnak.

Emlitém, hogy Csikmegyében a gazdasági ismereteket a csik-szeredai és gyergyó-alfalvi gazdasági irányu s a vallás és közoktatási miniszterium fősége alatt álló két felső népiskola és és a nevezett két gazdasági egyesület iparkodnak terjeszteni. Röviden érintsük hát ezeket is.

A csikszeredai gazd. felső népiskola 1871-ben nyilt meg, 1882-ig 4 osztálylyal birt, ekkor a felső népiskolák uj tanterve szerint a 4-ik osztály tananyaga a három osztályra osztatott be. Az iskolát a vármegye közönsége tartja fenn. Az iskolának kisérleti térül 44·25 hold birtoka (30 hold szántó, 8·25 hold rét és kaszáló, 5 hold 42 öl belső telke) van, melyet 12,784 forint 6 kron vett.

Az iskola a földmivelés és állattenyésztés terén jó példát mutat s azzal megy elő. Különböző terményeket, takarmányokat termel, uj zabot, árpát, pityokát stb. honosit meg, vetőmagvakat közvetit és terjeszt. Itt ugy, mint az állattenyésztés terén kifejtett s folyamatban lévő buzgalmát a gazdasági egyesülettel karöltve teszi. Igy az okszerü gazdasághoz szükséges eszközök: rét gyalu, széna gyüjtő, járgányos kendertörő gép, alagcső sajtó, lánczborona, vetőgép, cséplő- rostálógép s más eszközök, gépek stb. meghonositását, közvetitését eszközli és terjeszti s ezekkel a kellő kisérleteket megtéve, ha helyi viszonyaink szerint beválnak, csak azután ajánlja azokat. Emlitett gépek birtokában lévén, a tagok dij nélkül használják a cséplő gépet kivéve.

Az iskola ingatlan és ingókban lévő leltári vagyona 25,858 frt 83 kr. A tanulók száma évi 40—60 közt ingadoz. A növendékek számára 40 évenkinti és személyenkinti 50 frtos ösztöndij van vármegye által alapitva. A cselédség és felszerelés szükségleteit a gazdaság jövedelmei fedezik.

Nagy baj, hogy a tanulók számához mérten aránylag nagy költségekhez képest a növendékek utján közvetitett gazdasági ismeretek lassu tempoban haladnak s népünk vele született konzervativ hajlamai közepett nehezen és nagy késöre törnek utat.

Habár régentén minden gazdasági iskola nélkül a mi székely fiaink közül a gazdatiszti pályán sokan foglaltak állást és biztositották jövőjüket, ma a mi gazdasági iskoláink mellett, mert azok a gazdatisztségre nem képesitik növendékeiket, az országban megszaporodott gazdasági intézetek felállitásával, ama pályától teljesen elestek. Erdélyben csak Kolozs-Monostoron van gazdasági intézet. Itt pedig nincsenek ösztöndijaink. Már pedig e nélkül a csiki székely szülők nem hogy Kolozs-Monostoron, de Csikmegyében sem tanittatják gyermeküket gazdatiszteknek és gazdáknak.

A gyergyó-alfalvi gazdasági felső népiskola is a község által 1875-ben átadott 28½ hold legelőből átalakitott területen ugyanazon czélt iparkodik szolgálni, mint a csikszeredai.[1]) Igy mindkettő ugyanazon bajban szenved. Sokkal jobb lenne a kettőből egy oly gazdasági középiskolát állitani be, mely a székelyfiuk számára a gazdatiszti pályát megnyitaná. Hogyan? Az könnyen megérthető, nem szorul bővebb fejtegetésre, annyival is inkább, mert ma már a tanitóképezdék és községi iskolák is felölelik azon gazdasági ismeretek legfőbb elemeit, melyeket a csikszeredai és gyergyó-alfalvi gazdasági iskolák terjedtebben elő-

[1]) L. Csikm. népoktatás és közmüvelődés történetét tovább.

adnak. Már pedig a gyakorlati életre nézve a két iskola közötti eredmény különbözet igen édes kicsiny.

A csikmegyei gazdasági egyesület 1881. évi nov. 23-án alakult meg. Én ugy hiszem, hogy a hasonló gazdasági egyesületek vagy körök a gyakorlati téren még most is a legbiztosabb hatást eredményeznék.

A csikmegyei gazdasági egyesületnek 1890-ben 120 alapitványa vala 50 frttal, 65 rendes tagja 3 frt évi dijjal, 190 évdijas tagja évi 1 frttal és 128 pártoló tagja volt évi 10—50 krral. Vagyoni állása pedig 1890. év végén vala 1—9. leltári tétel alatt: 10,083 frt 34 kr. Hogy ezen egyesület 1881. óta csak ennyi tagot számlál: oka egyedül gazdaközönségünk általános szegénysége, mi miatt megsokasodott adó terheit is alig képes viselni.

A Csikmegyei gazdasági egyesület az emlitett 1890. évi Karczfalván rendezett kiállitással 1881 óta öt kiállitást rendezett. 1882-ben Csik-Szeredában „gazdasági állat-, termény- és iparkiállitást.“ Dijakban kiosztott 925 frtot. 1883-ban Gyergyó-Szent-Miklóson hasonló kiállitást Dijakban kiosztott 1079 frtot. 1884-ben állatkiállitást és cseléd-jutalmazást. Kiosztott 500 forintot. 1886-ban Csik-Szeredában eke- és szántásversennyel összekötött gép- és eszközkiállitást. Kiosztott 150 frtot. Kiosztatott az emlitett karczfalvi egyesületi 380 frt és állami 120 frt dijjal együtt a kiállitások dijaira a rendezés költségeit nem számitva összesen 3154 frtot.

Az egyesületnek a gyümölcstenyésztés, konyha és virágkertészet, méhészet, faiskolák berendezése körül kifejtett tevékenységét az is igazolja, hogy 1883-ban még pályadijakat is (25 drb aranyban) tüzött ki oly tanitók számára, kik 1886. októberében a legszebb faiskolát mutatják be, s a dijak 8 tanitónak irt időben ki is osztattak: azt az egyesület „Gazdasági Értesitő“-je annak idején feljegyezte.

A Csikmegyei gazdasági egyesület jelenben is az állattenyésztés érdekében tenyészbika-telepet tartott fenn, vásárokat rendez a községekben, az apaállatokat megvizsgálja, a birtokosok számára apaállatokat szerez be és ad. A sertés-orbáncz ellen felolvasás, beoltás utján intézkedett.

Mintagazdaságot, faiskolát konyha- és diszkertész, gazdasági iskolát tart fenn. Vetőmagvakat osztott ki.

Munkálkodott az ezredéves országos kiállitás érdekében, azon részt is vett az egyesület monografiájával, a törzsgulya, bikanevelő telep fényképével, talajmintákkal, a faiskolából gyümölcsfa csemetetékkel és tenyészállatokkal. Képviseltette magát a Budapesten tartott országos gazda kongresszusokon.

A „Gyergyói Gazdakör“ mint a gazdasági egyesület fiókja a közelebbi években az egyesülettel hasonló és összeható irányban szintén elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki a földmivelés és állattenyésztés s kiválóan a „méhész egyesület“ a méhtenyésztés érdekeinek és szükséges ismereteknek terjesztésében és ápolásában. S ha e szétszórtan és több irányban ható munkásság eredményei nem oly szembetünök és kirivók is, de a jövőre nézve bizonyára nem maradnak hatástalanok s lassankint átmenve a közéletbe, meghozzák a kivánt gyümölcsöket. A gyergyói gazdasági egyesület 1896. óta, mint önálló egyesület működik önálló alapszabályaik szerint. (Másutt többet.)

Különben a gyergyói gazdasági egyesület feljegyzésre méltó és dicséretes feladatot müvelt, midőn 1897. év márczius hó 7-én Szentmiklóson és 14-én Szárhegyen Csergő Venczel, Orel Máté s Puskás Jenő urak közremüködése folytán népszerü gazdasági előadásokat tartott a luczerna-termelés, rétek gondozásáról stb. Minő népies előadásokat Szigeti Warga László miniszteri kiküldött vándor-tanitó ur 1897. márczius hó első napjaiban az alés felcsiki járások községeiben is tartott az állattenytés és takarmány-termelés legszükségesebb pontjáról.

Népünknek a földmivelés és állattenyésztés körül kifejtett foglalkozását és munkásságát bővebben és más irányban leirandó, talán azt kellene leirnom, hogy hogyan szántják a földet, kaszálják a réteket, stb., hogyan ápolják, etetik, itatják állataikat stb., hogyan ugarolnak, boronálnak, forgatnak, vetnek, hányszor szántanak, mikor kaszálják a szénát, sarjut stb., de ezek oly természetes és mindennapi közönséges és időhöz s körülményekhez kötött foglalkozások, melyek örök folytonosságban szemünk előtt játszódnak le s leirásra alig várnak. Különben népünk szokásai, viselete, sajátságai stb. czimei alatt s e leirás keretében itt-ott elszórtan annyira toll alá kerülnek, hogy itt azoknak egybehalmozott leirása csak ismétlés lenne. Legyen elég tehát itt népünk figyelmét felhivni arra, hogy ellesve azok foglalkozását, kik földmivelés és állattenyésztésben bizonyos meghatározott rendszer szerint, okszerüleg és eredményesen járnak el: tanulmányozzák, utánozzák azokat, s az ezek utján elért eredmény és tapasztalatok a legjobb mesterül fognak mellettük állani.

Már 46 éve annak, hogy a földmivelő nép a nemesség feudalizmusától megmenekült s kimondatott a „jogegyenlőség“ magasztos eszméje. De ezen eszmével kimondott elv maig nem tudott érvényesülni. Nem, mert — a mint Bobleter J. a „jogegyenlőségről“ irva megjegyzi — „a sok hazug frázis között,

melyet a nép- és nemzetellenes álliberalizmus forgalomba hozott talán a leghazugabb: a „*jogegyenlőség*“ frázisa. Minden politikai forradalom eddig csak a plutokráczia hatalmát növelte s ezt a hatalmat arra nasználták, hogy a közterheket a pénzemberektől a termelő nép nyakába dobják. A magyar gazdát főzték le legalaposabban, predikáltak neki a szabadságról s az alatt megszabaditották telkétől vagy legalább annak valódi jövedelmétől. A mai jogegyenlőség oda vitte a gazdák legnagyobb részét, hogy az uzsorának sokkal szivtelenebb feudalizmusa alatt nyög, mint a 48-iki törvényekben kimondott szabadság és jogegyenlőség előtt kevéssel.

Hogy nem nagyitok, tanuságaim a félreérthetlenül beszélő telekkönyvek teherlapjai s a takarékpénztárak váltótárczái. A mai magyar gazdák nagy része még birja telkét, kezeli vagy kezelteti földjeit, de ő már csak zsellér, csak napszámos, csak munkás, mint 48 előtt a jobbágy, mert véres verejtékének gyümölcse a másé, földjének tulajdonosa a hitelező, a jelzálog intézet.

Milliókra mennek azon kamatok, miket e szegény védtelen földmives nép a neki nem való mai takarékpénztáraknak fizet, hát azt ki tudná számon venni, a mit némely falusi 10—20 frtos tőkepénzesekhek az évi 2—4—6 frt, vagy 1—1 frt után számitott havi 10—12—15 krokban könnyelmü együgyüséggel kidob?

Az iparosok, kereskedők mind birnak üzletöknek megfelelő hitelintézetekkel, csak a mi földmivelőinkről nincsen maig gondoskodva megfelelő és könnyen hozzáférhető olcsó hitelről, mert ama nehány beállitott hitelszövetkezet csak a kezdetlegesség számába megy és ez is drága.

A jogegyenlőség még ez ideig abból állott, hogy a biztos jövedelemmel rendelkező tőkepénzes, ha önként be nem vallotta jövedelmét, semmi adót sem fizetett, s ha bevallotta, akkor fizetett 10 perczentet. Ellenben a szegény földmivelő gazda fizetett bizonytalan, az időjárás szeszélyeinek, a drága cselédbér, felcsikart napszám s más esélyeknek kitett jövedelme után, melyre még vizes verejtékével, emésztő gond- és töprengésekkel rá kell szolgálnia, fizetett s fizet mai napig is harmincz perczentet. Mig a tőkepénzes kibujhatik az adó s illeték alól, addig a gazdát minden talpalatnyi föld után megilletékezik. A bőrzét pedig épenséggel még ma sem bántják, mert az „a liberalis ókonomia ne bántsd virága.“

Más kulcs szerint kellene a tőke,. s más kulcs szerint a termelő munka után való jövedelmet megadóztatni.

A termelő munkát adóval sujtják minden alakban, a szegény gazdának gyomrába belát az adókivető, adófelügyelő, a

gazdát megadóztatják két-háromszorosan, mig a nyerészkedés majdnem adómentes, a nagy tőke jövedelemre nem vetnek olyan adót, mely a kis gazdákéval csak arányban is állana. És ezt is ugy hivják „jogegyenlőség“. Nem inkább nagy hazugság ez? S a ki ezeket elmeri mondani, az természetesen reakcziónarius. Mondják: minden a földmives nép érdekében történik. Szegény nép érdek! De hát ugyan miért mentek ezrenkint tönkre az önálló gazdák, ha minden az ők érdekében történik?

A mezőgazdák képezik az államfentartó elemet tehát méltányos, hogy a teherviselésben egyenlőség legyen.

De ki tudná elszámlálni a véradótól, a katonáskodástól elkezdve a nagy napszám, cselédbér mellett a gyárakban elcsenevészedett nyomorékok, csavargók, koldusok eltartásáig mennyi más és más teher nehezedik a szegény földmivelő néposztály nyakába? Hát ez nem jogegyenlőség? Ez gunyja a jelen század alkonyának.

Csikmegye termékenysége.

Mielőtt e czim részletesebb leirásába kezdenék, általánosságban előre bocsátom, hogy van vármegyénk területén 68,825 hold szántóföld, 3220 hold kert, 106,339 hold rét, 88,018 hold legelő és 211,306 hold erdő és 11,837 hold földadó alá nem eső terület. Termelnek buzát, rozsot, árpát, zabot, törökbuzát, bükkönyt, legtöbbet rozsot, mely 72—76. klgr. sulyu, továbbá kendert, lent, luczernát, herét. Az alantabb fekvő és nedvesebb kövér helyeken, sőt az ugynevezett havasi vagy erdei kaszáló helyeken is — szénát, mire a 7 hónapig tartó teleltetésre az állattenyésztéshez kimondhatlan nagy szükség van. A lakosság gazdasági előhaladását nagyban zsibbasztja a birtokközösség és a közvagyon aránytalan és rendetlen használata.

A birtok viszonyokat illetőleg a 100 holdon felüli földbirtokok területe: 21,412 hold, 1000—5000 holdas birtok van 7, ennél nagyobb van egy. A vármegyének van 31,000 hold erdeje, melyért az 1883-ban kelt szerződés szerint állami kezelés után évenkint fizetnek 16,000 frtot. A többi erdőségek a birtokosok, egyházak, községek, magántestületek és egyesek között oszlanak meg.

A magyar állam ingatlanai az 1892. évi zárszámadás szerint ez év végén pedig 1,401.804,107 frt értéket képviselnek. Ezen összegben a legnagyobb tétellel az államvasutak szerepelnek, melyeknek értéke 860,544.315 frttal van kitüntetve. Az állami erdők értéke a kimutatásban 103.318,819 frttal, a közutaké 18.067,477 frttal, a vizi munkálatoké 115.962,875 frttal s a tan-

intézeteké 16.813,000 frttal szerepel. A budapesti opera értéke 3.371,763 frt, a lánczhidé 8.275,501, a Margithidé 6.760,623 frt s az állandó országházé 1892. végéig 5.886,611 frt.

Csikmegye termékenységét pedig feltüntetik a következők.

Csikmegye 4493 négyszög kilometer területének körülbelül mintegy nyolczadik részét teszik a szántóföld, vagyis a szántó területe összesen: 137,860 hold, ebből ugar: 73,014 hold vagyis az egész szántók 52·9%-a.

Csikmegyét általában nem lehet terméketlennek mondani, mert az összes 858,178 kat. hold területből csak 15,865 hold terméketlen, no ha e területből felszántott 137,860 hold résznek is nagy részét nem lehet elég jó termőnek mondani.

Itt az első osztályu szántókat is alig lehet a más megyék, például Háromszék, Brassó, Maros-Torda stb. megyék harmadnegyed osztályu földjeinek termékenységével párhuzamba állitani.

Csikmegyében I—VII. katasztrális osztály van megállapitani. Ezen I— VII. osztályba van beosztva Csikmegyének mivelés alatt álló 457,342 hold, vagyis 2632 □ kilometer területe. E szerint levonva a mivelés alatti összegből a szántó részt, a kaszálóra, mint szintén mivelés alatti részre maradna 319,482 hold terület. Miből azonban a tiszta rétség 184,789 holdatra megyen.

A nyolczadik osztályt képezné a terméketlennek felvett rész, mely 15,865 holdban van felvéve.

Erdőségül fel van véve 402,105 hold terület, mely területben benne van a 15,865 hold terméketlen terület is, de benne van egyuttal a legelő terület is, mely mint havasi legelő 337,789 kat. hold oly terület, mely egyenesen állattartás által hasznositható.

Csikmegye területén 1890-ben az állandó gazdasági tudósitók által beszolgáltatott adatok nyomán készült országos gazdasági kimutatás szerint be volt vetve buza, rozs, árpa és zabbal 16,664 kat. hold terület. Ebből közép minőségü terület képez 7395 és középen felülit 9269 kat. hold terület. S miután itt kevés kivétellel ma is az egyik évben egész pihenő, a másikban termő ugarrendszer van divatban, látszik, hogy körülbelül ugyan oly nagy terület t. i. 16,669 kat. holdnyi hever haszontalanul, mert az azon gyakorolt rendetlen legelés alig jön számitásba. De látszik ebből az is, hogy Csikmegyében körülbelül mintegy 33,000 kat. hotd terület áll forgatólag mivelés alatt. E számitás a nálunk divó 1600 □ öllel felvett kat. hold alapján van megmegállapitva. (Az egyes községek birtokai termékenységének hasonló irányu feltüntetését azok leirásánál fogjuk látni.

Csikmegyében a legjobb termés idején is alig termik annyi gabona, hogy a lakosságnak egész évre elegendő táplálékot nyujthatna. A mit ugy kell érteni, hogy Csikmegyében nem termelnek minden közszükségleti czikket, s a mi terményeiből fölöslege kivitelre jut, a helyett rendesen mást kell behozni.

Csikmegye földjének megmüvelése más megyék talajviszonyaival és földjének természetével szemben, roppant nagy munka, fáradság és áldozatokkal jár: ezek gyümölcsét pedig gyakran meghiusitják a tavaszi fagyok, a gyakori viharok, a hosszantartó esőzések, a hegyekről rohamosan összefutó árvizek, melyek akárhányszor a felszántott talaj felső, sok trágyázás által termővé tett rétegét teljesen lemossák és magukkal ragadják; továbbá a vizmosások, vizállások, melyek együttesen veszélyeztetik a veteményeket s a legtöbbször csak fél, vagy harmad terméshez engedik jutni az éjet-napot egygyé tevő szegény csiki székely gazdát.

A Benkő Károly által is feljegyzett csapásokkal ma is küzdünk, mert a jég és tüz elleni biztositások kivételével, azok elháritására, átereszek és levezető árkok stb. készitése által, mezőinknek az árvizek elleni megvédésére ideig valaki alig gondolt s annál kevésbé tett valamit.

Termékenységre nézve pedig legjobb, a megyének keleti része, az alcsiki sikság. Ez alantabb fekszik, mint a megye többi részei. Körülötte a havashegyek nem nyomulnak be oly kimagasló ágaikkal a térbe. Ennek következtében égalja szelidebb, habár a Borda és Hargita szele sokszor megsavanyitja e táj mosolygó képét is.

Talaja mégis jobb a többi sikok talajánál. Homokos agyag, televényes és könnyebben müvelhető.

Igy: Kozmás, Csekefalva, Szentmárton, Tusnád, Verebes, Lázárfalva. Csatószeg, Szentsimon, Szentgyörgy és Bánkfalva déli része. Szentimre, Szentkirály, határai homokos, nagyobbára jó termők. Nagymező szép buzát terem, mely versenyez a Háromszékm. dálnoki, sőt némelyek szerint a bánáti buzával is.

A megye e keleti sikságának többi része barna, kövicses, közepes termő, különösen Kászonnak talaja fakó, rossz, kövecses, vizenyős.

Alcsik, Kászonnak hegyei, melyek 26 □ mfd területet tesznek, agyagosak, kövecsesek, sárgák, veressesek, szirtesek, sziklások.

Menaságnak, Menaság-Ujfalunak, Mindszentnek, Szentléleknek, Kászon-Ujfalunak és Kászon-Jakabfalvának északi határ-részei nagyon soványok.

Felcsik minden tekintetben közepes helyet foglal el. Talaja barnás, sárgás csonakos, kövicses, vagy vegyes.

Legjobbak a Taplocza és Csik-Szereda két utja között fekvő, Csicsó és Madéfalva keleti, Rákos déli, Szépviz, Szentmiklós, Borzsova, Delne, Pálfalva, Várdotfalva nyugati, leggyengébbek: Vacsárcsi, Göröcsfalva, Szentmihály, Szentdomokos, Szenttamás, Karczfalva észak-nyugati határ részei.

Felcsik hegyei apró kövesek, agyagosok, részint kövesek, részint köszíklások és gyér földüek, de azárt jó mivelés mellett még a gyengébb részek is megtermik a rozsot.

Legmagasabban fekszik s legmagasabban emelkedő és benyuló hegyek által körülövezve leggyengébb termékenységü a megye északi része: Gyergyó, vagyis a gyergyói sikság. Ezen emelkedett fekvésénél fogva Gyergyó égalja hüvösebb és talaja is leggyengébb, sok helyen agyagos, majd kavicsos, barna, hamuszin fekete és tippadt vizenyös. Különösen a Maros vizétől tekintve Gyergyó keleti része jobban terem; a déli része közepes agyagos gyér földü, a nyugati és északi silány.

Legjobbak Gyergyó-Szentmiklósnak, Tekerőpataknak, Szárhegynek, Alfalunak, Ujfalunak, Kilyénfalvának, Csomafalvának keleti határ részei. A Tekerőpatakhoz tartozó Vasláb, továbbá Ditró és Remete határai általában gyengék. Azonban jó mivelés és kedvező időjárás mellett itt is rozs terem.

Jobb és termékenyebb talaja és szelidebb égalja van a Kis-Besztercze, Tatros folyó és Békáspatak völgyeinek. E völgyekben, valamint a Gyimes táján már csak itt-ott elszórtan van a talaj fölszántva s a szántásra alkalmas helyrészek mintegy kiválogatva. E részek minél közelebb feküsznek Moldva-Oláhországhoz, annál termékenyebbek és szelidebb égaljuak. Itt már mindennemü gabona megteremne, de leginkább és legnagyobb mennyiségben csak törökbuzát termelnek, mert kevés felszántott földjük lévén, keveset termelhetnek, e kevés terményben pedig a törökbuzát olyannak tekintik — a mint ugy is van, — a mit mindenre feltudnak használni és minden szükségeik fedezésére értékesiteni. De erről alább még szólani fogunk.

Különben Gyergyónak is meg van a maga gonosz lehelletü vendége: a Békény szele, mely oly kiállhatlan, mint az Adria partján a Bora, Háromszéken a Nemere és Bálványos, Csikban a Borda és Hargita, melyek ugyanazon nyugati és északi szelek. Ezek nekünk sok kárt szoktak terményeinkben okozni.

Csikmegye növényvilága.

Mielőtt Csikmegye alább adott terményeit a növényországból részletesebben adnám, álljanak általában a következők.

Csikmegye növényvilágát tudtom szerint senki behatóbb vizsgálódása tárgyává nem tette, vagy ha igen, akkor tanulmányait mint közkincset a sajtó utján én legalább nem ismerem.

A Benkő József, Benkő Károly, Pávai V. Elek, később Orbán Balázs feljegyzéseit is, inkább csak mint a dilettantizmus halvány eredményeit tekinthetjük.

Csikmegye nyugat és kelet sajátos éghajlatai között fekszik és a kettő között mintegy átmenetül szolgálván, természetesen növényvilágát is oly növények alkotják, melyek mintegy átmenetet képeznek. De a déli és északi irányt véve alapul, szintén vannak oly növényei, melyek az északibb éghajlatot ép ugy nem állják ki, mint a délit s melyek ekép a nyugat-kelet és észak-dél irányban is mintegy határt képeznek.

Csikmegye tehát sok tekintetben határpont, melyen tul majd a keleti, majd a nyugati, majd az északi, majd a déli jelleggel biró növények nem élhetnek meg. De vannak természetesen oly növények is, melyeknek igazi és valódi hazája a mi csikmegyei égalyunk.

Valóban már csak ezen szempontból is igazán érdekes volna, ha egy ahoz értő növénytan tudósunk bár hozzávetőleg feltüntetné, hogy 1-ször, melyek azon növényeink, melyeknek *nyugati* natárpontja Csikmegye területe; 2-szor, melyek azok, melyek *keleti* határvonala; 3-szor, melyek azok, melyeknek *északi* és 4-szer, melyek azok, melyeknek *déli* határpontja a mi megyénk területe.

Jelen leirásom e tüzetes tanulmányt kivánó térre nem terjedhetvén ki, be kell érnem Csikmegye növényzetének a következő egyszerü vázlatos idejegyzésével.

A növényvilágot rendszerint: *1. Virághozókra, 2. Nem virághozókra* szokták osztályozni.

A virághozókhoz tartoznak: a fák, cserjék, pálmák és füvek. *A nem virághozókhoz:* a harasztok, móhok, zuzmok és gombák.

Virághozó. Fanövények.

1. Gyümölcsfák.

1. *A magvas gyümölcsüek* közül tenyésznek Csikmegye területén: 1. *az almafa* vadon és kertjeinkben nemesitve több

fajban; 2. *a körtefa,* melynek mintegy 1500 faja van nemesitve; 3. *a berkenye;* 4. *a fügefa* és ennek fajai.

2. *A csontáros maguak* közül: 1. *a szilvafa,* melynek számtalan nemesitett faja van; 2. *a meggy* és a 3. *a cseresznye* szintén több fajjal.

3. *A héjas gyümölcsüek* közül: 1. *a vadgesztenyefa;* 2. *a dió* nagy gondozás mellett; 3. *a magyarófa.*

2. Erdei fák.

Ezek lomb- és tülevelüek. a) Lomblevelüek.

1. *A tölgy,* mely 1000 évig is elél, több fajával ismeretes.

2. *A nyirfa* közönséges, vékony ágaiból seprüt kötnek és édes nedvét a mellbetegek iszszák.

3. *A hársfa* kellemes illatu, virágai izzasztó szerül használtatnak; több faja van.

4. *A füzfa* szomorufüz, fehérfüz, kecskefüz, kosárfüz stb. fajaival.

5. *A bikkfa,* szintén több fajjal.

6. *A szilfa.*

7. *A vadgesztenye* vagy bokrétafa nálunk is közönségessé lett.

8. *A nyárfa, a jegenyenyárfa, fehérnyárfa, rezgőnyárfa* stb. fajaival.

9. *A juhar,* iharfa, javor szintén több fajjal.

10. *Az akáczfa* piros virágu, fehér stb. fajaival.

b) Fülevelüek

1. *Az erdei fenyő* 80—120 láb magas növéssel.

2. *A jegenyefenyő,* minővei mi bővelkedünk.

3. *A lucz* vagy *lucsfenyő,* szurkos fenyő.

4. *A vörös* és *fehérfenyő* nálunk mind otthonosak.

5. *A cziprusfenyő* nálunk csak virágedényekben és virágházakban tenyészik.

3. A külföldi fák.

Ezek a mi éghajlatunk alatt a telet szabadon ki nem állják, nálunk csak szobában vagy virágházakban tenyésznek. Ilyenek a narancs, a czitrom és füge, melyeknek azonban gyümölcseit a behozatal folytán eléggé ismerjük. Ilyen a kávé. Ezen növények élvezhető gyümölcsöt nálunk üvegházakban sem hoznak.

A kávé használata és kávémérgezés.

Mindössze 70—80 éve annak, hogy hazánkban a kávéivás divatossá lett. Nálunk Csikmegyében 3—4 évtized óta kezdették

nagyobb mértékben használni. A mai babkávé idegizgató és idegrontó hatását az orvosok kétségen kivül beigazolták. Brillat-Savarin, párisi tanár mondta: Egy erőteljes férfi naponként megihatik két üveg bort és amellett friss jó egészségben nagyon soká élélhet, de hamar elvesztené szellemének épségét és fizikailag is nagyon gyorsan tönkremenne, ha naponként ugyanoly mennyiségü babkávét inna. Ebből látszik a babkávé ártalmas és rontó hatása.

A legerősebb embernek egészségét is aláássa a babkávé állandó és rendes használata és előbb-utóbb kávémérgezésre vezet. A kávémérgezés tünetei: idegességben, fejfájás-, szédülés-, fülzugás-, hevesebb szivdobogásban, emésztési zavarokban, fájdalmas és savanyu felböfögés, étvágyhiányban, majd a bőr halványságában, pettyhüdségében, az arczbeteges színében, vérkeringési zavarokban, álmatlanságban, riadozásban, félelemben az arcz verejtékezésében, a tagok reszketésében, majd a nyelv és ajkaknak időnként az arczizmokra is kiterjedő ideges rángatodzásaiban nyilvánulnak. E mérgezés tünetei továbbá a testi és szellemi erő rohamos csökkenésében az értelem eltompulásával vagy tébolylyal sok esetben az idegrendszer teljes bénulásával vagy egyoldalu szélhüdéssel végződnek.

Egyedüli szerencse, hogy a baj felismerése után a használatnak idején való felhagyásával, könnyebben gyógyitható, mint a szeszmérgezés szomoru következménye.

Az orvosok e veszélyes babkávé helyett az ismeretes és ártalmatlan, sőt jóhatásu Kathreincz-kávé használását ajánlják.

II. Cserjék.

A cserjék három u. m.: 1. *gyümölcs*, 2. *virág*, 3. *erdőcserjékre* oszlanak.

1. A gyümölcs cserjék közül ismeretesek: a szőlőtő (nálunk a vadszőlő) ribizke, egres, füge, málna, szeder, (földi szeder), kokojza vagy áfonya, havasi meggy, kökény, istengyümölcse, fenyőmag, (borsfenyőbogyoka), miből a fenyővizet főzik.

2. *Virág cserjék*: a rózsafa, megszámlálhatlan fajaival, jázmin, gyepübodza, orgonafa, rozmarin, levendula, tulipán, az örökzöld puszpáng, georgina, az őszi rózsa, a pintyő vagy oroszlánszáj, tőzike, rezeda, ibolya különféle fajaival, fehér és kék liliom bazsarózsa, pünkösti rózsa, kaktusz.

A virágcserjék, illetőleg disznövények közé lehet még számlálni: a violák számtalan fajait, a szarkaláb, nenyuljhozzám (mimosa pudica) oleander, kamelia, hortensia, fukszia, kála, verbinia, árvácska, vanilia, floksz, pelárgoniát különféle fajaival, a

mirthus, harangvirág, szegfü, gyöngyvirág, narczisz, nefelejts, begonia, betania, kardvirág s több másokat.

3. *Erdei cserjék:* a som, galagonya, kecskerágó, bodza és bodzafa.

III. Pálmák.

A pálmáknak nálunk csak egyes kisebb faja s az is csak virágházakban s cserépben, mint idegen növény tenyésztve, ismeretes.

IV. A fünövények.

Mindazon virágzó növényeket, melyek a fák, cserjék és pálmák osztályához nem tartoznak, általában *fünövényeknek, füveknek* nevezik.

Ezek közül *tápnövények,* a) a *gabonafajok* u. m.: buza, rozs, árpa, zab törökbuza, köles haricska.

b) *Hüvelyesek*: bab, borsó, lencse, paszuly.

c) *Főzelékek*: káposzta, spárga, saláta, répa, murok, petrezselyem, karaláb, kárfiol, pityóka, parej, sóska stb.

Füszerfélék: ánizs, paprika, majoránna, üröm, kömény, ideszámithatók: a hagyma, fokhagyma, szaporahagyma stb. réteg, torma, zeller, komló, babér, mustár stb.

Takarmány növények: a vadon termőfüvek és növények ezer nemei, továbbá, a lóhere több fajai, luczerna, bükköny, a szulák, utifü stb.

Gyógynövények: a fodorminta, székfüvirág, mályva, pipacs, ezerjófü, édes gyökér, szennamanna, az ökörfarkvirág, a pemetefü, a méhfü, a levendula, a borsminta, a kamilla, a gömbölyü levelü és fehér mályva, az üröm, a tengeri hagyma, rozmaring, zsalya. (Csikm. gyógyfüvéről alább terjedelmesebben lesz szó.

A gyári vagy ipari növények.

Ezek *szövetfestő-, olaj-* és *tápnövények.*

a) Szövetnövények: a kender, len, csalán.

b) Festőnövények: egérbimbó, nyirfa levéllel zöldszint, almafahajjal sárga szint, hagyma hajjal sárgát, gyalogbodza bimbó.

c) Olajtartalmu növények: a napraforgó, mák, repcze, magyaró, bükkmakk.

Ipari növények még a komló, dohány, nád.

Dudvák és mérges növények.

Ezek uton, utfélen és kertekben szétszórtan tenyésznek.

Ilyenek: a buzavirág, konkoly, pipacs, erdei macsonya, bogács, lapu.

A mérgesek *erős mérgü, boditó* és erősen boditó növényekre oszlanak.

Erős mérgüek: a piros gyüszüvirág, a kökörcsin több fajaival, a fütej (kutyatej), a farkas borostyán, a torzsika szironták.

Gyöngén bóditók: a beléndek, a maszlagos redőszirom, gyümölcse tüskés, sok magja van. (Csattanó v. disznónak is hivják.) A mérges saláta, a fekete hunyor, a keserédes csucsor.

Erősen bóditók: a *bürök*, a *mérges ádáz*, olyan mint a petrezselyem, a *gyilkos csomorika* ez is hasonlit a petrezselyemhez, a *maszlagos nadragulya*, a *katika sisakvirág*, v. katika répa, a *szédítő vadocz*, az őszi kikerics vagy *zászpa*, a *nagylevelü csillár*, a *kerek kapotnyak*, a *mocskos kontyvirág*.

A ki észreveszi, hogy mérges növényt evett, addig is, mig orvost hivat, igyék sok langyos vizet vajjal, olajjal vagy tejjel keverve, vagy szappanos vizet.

Vannak tehát e szerint 1. *Tápnövények*. 2. *Takarmányok*, 3. *Disznövények*. 4. *Gyógynövények*. 5. *Gyár v. iparnövények* és 6. *mérgesfüvek*, melyek egy részéről alább részletesebben is lesz szó.

II. OSZTÁLY.

Nem virágzók.

I. Harasztok.

Ezek még rendes szárral és levelekkel birnak. Ismeretesek: *az erdei* és *édes gyököpáfrány*, a *kannasurló*, a *korpafü*, mely gyógyszerül is használtatik.

II. A mohák.

A mohfélék örökzöld apró piczi növények, melyek az árnyas erdők alját szőnyeg gyanánt boritják. Számos fajuk van, melyek közül legismeretesebb a közönséges moha vagy *páfrád*, mely megszáritva csomagolásra, butortömésre kőfalak, kutak épitésére stb. használtatik.

III. Zuzmók.

A zuzmók fejéres, sárgás szinü, száraz levélféle kérges növények. A zuzmók nálunk nagy bővségben találhatók. Ismeretes az izlandi néven ismert zuzmó, mely mellbajokban enyhitő gyógyszer. Van festő zuzmó, fali és fa-, valamint borkő zuzmó is.

IV. A gombák.

A gombák árnyas, nedves helyeken termő husos, puha, rövid életü növények. Vannak *ehető* és *mérges gombák.* Ehetők: a *csipirke, szentgyörgy gomba, szarvas-, fenyőalja, galamb gomba, lasagomba, szegfügomba, keserügomba, csirkegomba,* az ehető tinoru.

Mérges gombák: a légyölő galocza, a mérges vargánya, a csikaró galocza, a gunyás galocza, a mérges tinóru, a gyilkos tinóru, a szemtelen szömörcsög, a medvegomba, a farkasgomba, a békagomba stb.

A mérges gombák többnyire feketés, kékes piros, vagy tarkás szinüek és boditó rossz szagukról könnyen felismerhetők.

A fennebb megnevezett növények felsorolásában tekintettel voltam azokra, melyek vidékünkön mindenki előtt ismeretesek és közönségesek, azonban, hogy még igen sok és vidékünkön otthonos növény megnevezése kimaradt, az természetes, mert e téren tanulmányokat nem tehettem.

Csikmegye terményei.

I. Növényországból.

Csikmegye növényzete, ha nem is oly buja és ha nem is hoz oly gazdag hozamot, mint a gazdag terményü nagy Magyarország, Erdély vagy a Csikmegyével szomszédos megyék, vagy a szomszéd Oláhország határos részei, de általában növényzete, a szeszélyes égalj viszonyaihoz sanyarodott, a gyors légváltozatokat és egyik hőmérsékből a másba való átmeneteket jobban kiállja s elég közepes, sőt némelyik jó hozamot nyujt. Lássuk egyenkint.

1. Csikmegye főterménye: a *rozs.* Ez az egész megyében még a hegyesebb határrészeken is jól fizet, sőt a tapasztalat azt mutatja, hogy egyenlően kedvező időjárás mellett az erdőalji határrészeken szebb, 5—10 szemmel termeltebb, nagyobb szemü és sulyosabb rozs terem, mint az ugynevezett mezőrészeken. A rozs szalmája vastag és 2 méter magasra is felnő.

Az 1889. évi összes termés eredményei szerint Csikmegyének 22,349 hold learatott területén évenkint körülbelől 137,590 métermázsa rozsa terem, miből egy kat. hold után esik 6·16 mmázsa. Az összes rozs termény értéke tenne: 590,261 frt, igy egy hold jövedelme: 26 frt 41 krra megy. Csik-, Gyergyó- és Kászonban a kender után a legrégibb időtől fogva termelik a rozsot. Ezt látjuk egyebek mellett a kepe konstitutiokból, melyek

már akkor is ősi gyakorlatra hivatkozva, a 16-ik század végén előirják az egyháziak számára az ősz és tavaszkepe fizetését.

De kitünik ez a fentebb „Csikmegye földmivelés-, ipar- és kereskedése“ cz. alatt általánosságban elmondottakból, melyek igazolják, hogy őseink már a magyarok bejövetele előtt kalandos életükkel felhagyva, már Szent István korában a földmiveléssel foglalkoznak s Szent István, Szent László és Kálmán alatt a papokat terményekkel (tizedekben) fizették. Piaczi ára a rozsnak hektonként 4—6 frt között váltakozott az utóbbi években. (Egyebekről alább.)

2. Termelik Csikmegyében a buzát is. Ez az egész megye területén, még Gyergyóban a megye északi részében is megérik. De nem vetik oly nagy mennyiségben, mint a rozsot. Vetnek ősz és tavasz buzát. Mindkettő számára gondosan megmivelik a földet. Közönségesen uj trágyás földbe vetik a buzát. Alig van eset rá, hogy valaki a trágyázás után két-háromszor bevetett földjébe negyedikszer is buzát vessen s buza alá mindig háromszor szántanak.

Legtöbb buzát termesztenek az alcsiki sikságon, a nagy mezőn. Egyebütt az időjárás bizonytalansága miatt kevesebbet termelnek.

Alcsikon az égalj szelidebb és a talaj is jobb. Itt a jobb gazdák, már nemcsak a ház szükségire, hanem a piacz számára is termelnek. A csikiak általában buza és rozs kenyeret esznek, nagyon ritkán árpa, vagy rozszsal vegyitett árpás kenyeret. Csikban a fekete borsós, vagy árpa kenyeret, mint Háromszékmegyében, általában nem fogyasztják. Jó és egészséges kenyeret fogyasztanak.

Csikmegyének mintegy 6 288 hold területe van évenkint buzával vetve és terem mintegy 35,148 métermázsa buzája. Mi elfogyaszt tulajdonképpen egészen, mert ha házi szükségleteinek fedezésére egyik-másik el is ad egy-egy hektolitert, de finom lisztül mást vesz helyette és az általános behozatal a kivitelt felülmulja.

Mikor kezdették Csikban a buzát termelni, egész biztonsággal nem lehet megállapitani. Dehogy őseink már Szent István, vagyis Sándor István korában buzakenyeret ettek, ha nem is tudjuk bizonyitani, de szeretjük elhinni. Aranyos billikumaikba bor és melléje buzájuk csak volt.

Hogy a csik-menaságiak és a gyergyóiak kevés buzát termelnek s ez utóbbiak legtöbb buzakenyeret fogyasztanak el: az több, mint bizonyos.

Gyergyóban a buzának mindig rendes piacza és kelendősége van. De arról az alcsikiak s még inkább a kereskedők

— Brassóból szállitva a lisztet — gondoskodnak is, hogy Gyergyóban buzakenyér dolgában fennakadás és hiány ne történjék. A buza piaczi ára az utóbbi években nagyon ingadozó vala. Hektolitere 5—8 frt körül váltakozott.

Az üszögös buzáról gazdaközönségünk figyelmébe ajánlom az alábbiakat.

Mindnyájan tudják, hogyan néz ki egy üszöglepte buzanövény, — a gyakorlat embere az ilyet már szárba indulás után felismeri azon különös sötétebb zöld szin által, melyet a fejlődő kalász s annak alja mutat.

Ezen sötétebb szin egy élősdi növény, az üszöggomba (Ustilago), által okoztatik, mely szálaival a tápnövény (a buza) sejtjei közé hatolva, önfejlődésére azok tartalmát kiszijja. — Ha ezen élősdi gomba ily módon táplálkozva kifejlődésének bizonyos mérvét elérte, a buzamag belsejében u. n. spórákat hoz létre, melyeknek képződésére a mag belseje teljesen felemésztetik, ugy hogy elvégre az egész szemet ezen sporák millióinak fekete tömege tölti be.

E sporák lényegök- és müködésökben s felsőbb növények magvaihoz hasonlithatók, — mert mint azok, ugy az ő rendeltetésök is az, hogy csirázva az anyanövényhez hasonlót hozzanak létre, hogy tehát a faj fentartását, szaporodását eszközöljék.

A spora kicsirázására bizonyos tápnövényt (ez esetben a buzát), bizonyos hőmérséket s nedvességet igényel, s csiraképességét hetekig, sőt hónapokig megtartja.

Ha tavaly nyáron üszögös volt gabonánk s az üszög sporái a földbe jutottak, ugy a teljesen egészséges ép mag, melyet őszszel vagy tavaszszal oda vetünk, szintén megkaphatja ily módon az üszögbetegséget.

Ez eset azonban ritka, s ha beáll is, csak csekély mérvet fog ölteni már azért is, mivel a szántás által mélyre került spora léghiány következtében nem fog kicsirázni s különben is sok időviszontagságnak lévén kitéve, legnagyobb részt tönkre is megy.

Sokkal gyakoribb és vészthozóbb eset az, midőn a cséplés által kiszórt s az ép szemekre tapadt sporák magával a vetőmaggal jutnak a földbe.

A csirázó buza, mielőtt az első zöld levél szintén hüvelyéből előjön, eléri azon stádiumot, melyre a rajta levő üszögspora vár, hogy sikeres támadást intézhessen ellene. — A hőmérséki és nedvességi viszonyok, a buzanövény épen leirt fejlettségi állapota mindannyi kedvező tényezők ; a sporából előjövő csira, a buza gyökérzete és a legalsó levél között, tápnövényébe hatol, benne és vele él és fejlődik, vérét, nedvét sziva, mig végre

a képződő buzamagba hatolva, annak tartalmát csiramagvainak, e fekete pornak képzésére teljesen felemészti.

Ezen vázlatos, rövid és ugy hiszszük, érthető módon közölt leirásból láthatjuk, hogy igenis a betegség „a maggal a terménybe már a vetés alkalmából hozatik", s hogy a mag kicsirázván, a penészgombákat felveszi, megbetegszik és allegoricuson szólva, mint egészségtelen növény, az üszögöt a buzafej már a növény szárából hozza ki.

Ha a buzaüszköt, mint egy élősdi növény által okozott betegséget sikerült felismernünk, ugy könnyü belátni, hogy azon szer vagy oly eljárás, mely e gomba-sporákat megöli, csirképtelenné teszi, elháritja egyszersmind az üszögösödést is.

Ezen czélt kivánjuk a páczolás, vagyis az üszögös gabonának e növényre méregként ható oldatba való hozatala által elérni.

A páczolásra általánosan rézgáliczoldatot szoktak használni.

Az oldat ne legyen sem tul tömény, különben maró hatása gabonánk életerejét is gyengiti, de másfelől hig pácz sem teszi meg a sporákra a kivánt hatást. Kisérletek által legjobbnak bizonyult oly oldat, mely 100 sulyrészben $^1/_2$ s. r. rézgáliczot tartalmaz. 2—3 hektoliter buzára fél kiló rézgáliczot számitva, azt forró vizben feloldjuk s vizzel keverjük mindaddig, mig a fentemlitett gabonamennyiség 3—4 hüvelyknyire van a folyadék felszine alatt. A vékonyan (legjobb rostán át) beöntött gabona a páczban egy nehányszor felkavartatik, hogy minden része jól érintkezzék a folyadékkal (a felszinen uszó szemek eltávolittatnak) s 14—16 órai áztatás után kiteritve szárittatik s kézzel vagy — ha oly száraz, hogy nem tapad — géppel is elvethető.

Az imént emlitők, hogy ne alkalmazunk igen tömény páczoldatot, mely gabonánk csiraképességét gyöngithetné, — de viszont ügyelni kell a páczolásra szánt vetőmag épségére is, mert az ilyen jobban áll ellent a káros befolyásnak. — Különösen fontos e tekintet a géppel kicsépelt buzánál, mert ez esetben a szem az erős ütések folytán megtörik, reped s ha a páczolásnál a rézgálicz-oldat e repedéseken áthatva, a csirát közvetlen éri, azt tönkre teheti — vagy legalább igen gyengiti. — Ezért a vetésre szánt mag cséplésénél a kosarat jó a dobtól kissé távolabb beállitani, mi által a nyomás csökkentetvén, ép szemeket kapunk, a kicséplés hiányosságát pedig 1—2-szeri utáncséplés által ütjük helyre.

Minthogy páczolás által a magmennyiség bizonyos %-a csirképességében mindig szenved, a kelleténél valamivel többet vessünk; jól cselekszünk, ha a páczolt magból 100-at csirázási próbának vetünk alája, hogy igy a % veszteséget és a netán szükséglendő magtöbbletet kiszámithassuk.

Emlitettük, hogy az üszög-spora a buzát legsikeresebben egy bizonyos fejlettségi állapotában, közvetlen, mielőtt első zöld levelét kihajtja, támadja meg s minél inkább iparkodunk jó talajmüvelés, trágyázás, jó vetőmag használata által arra, hogy az erőteljesen növő buza e veszedelmes stádiumon mihamarább átessék, annál kevésbbé váland az a mult évi netán üszkös termés vagy üszkös buzaszalma trágyája által a talajba jutott sporák áldozatává.

3. Csikmegyében az árpa is gazdagon megterem. A csikiak az árpa alá szánt ugarat is gondosan megmivelik s szintén ugy trágyázzák, mint a buza talajt, különösön a tiszta árpa számára, melyből néhol kenyeret is sütnek, de mely főleg az utóbbi időben eladásnál csak nem egy áron kelt el a rozszsal, s többfélekép használható, mint a rozs.

Csikmegyében 8457 hold területet szoktak árpával bevetni, mintegy 78,136 métermázsa árpa terem. Ebből 1 holdra esik átlag 9·24 mmázsa 43 frt 5 kr jövedelemmel. Tehát jobban fizet, mint a buza, rozs és törökbuza s sok más termény. S a szalmája is felér ezekével takarmányozásra.

4. Borsos vagy bükkönyös árpát, majd fekete borsót és bükkönyt magára is termelnek Csikmegyében, de a váltó ugarrendszer miatt a terület nagyon kicsiny lévén, csak kevesen és szórványosan termelik. Csak 187 hold magbükkönynyel és 126 hold keverék bükkönynyel bevetett terület vala 1889-ben. A borsós árpaszalma és szem a marhatenyésztés és sertéshizlalásnál nagy szerepet volna hivatva betölteni, de mig a mai rendszer mellett a feltört szántóföldnek hason fele egy-egy egész évig pihenőben tartatik, e nagy jelentőségü gazdasági és marhatenyésztési ág kihasználatlanul marad.

Egy bükkönynyel bevetett hold terület 9—20 métermázsát és 42—44 frt jövedelmet hoz évenkint, tehát minden termények között csaknem a legjobban fizet. Ideje volna ha ezt megértenék és felfognák a mi székely atyánkfiai. A gyakorlat rövid időn meggyőzné őket a tény üdvös voltáról.

5. Csikmegyének igen szép és jó *zabja* terem. Zabot általában a magasabban fekvő és vizesebb talaju részekbe vetnek, hol a rozs és egyéb termények nem teremnek meg, s mely részeknek megmüvelése a távolság, vagy köves hegy-meredekek és oldalok miatt legyőzhetlen nehezségekbe ütközik.

Különösen Csik-Menaság, Mindszent, Felcsik és Gyergyó északos fekvésü határ részein a zab ugyszólva gazdagon megterem, mig egyebet alig lehetne ott termelni. De a munka és fáradsághoz képest ki is fizeti magát.

Csikmegyében körülbelül, mintegy 16,617 hold területet

vetnek zabbal és 65,521 métermázsa zabot termelnek. Egy hold területen 3·94 mmázsa terem, mi 14 frt 98 kr jövedelemmel fizet.

A zabnak a marhatenyésztésnél, sertéshizlalás, majorsághizlalásnál és a piaczon is mindig meg van a maga kelendősége és előnye. A kisebb gazdák csak oda és annyi zabot vetnek, a hol egyéb nem terem és a mennyi nehány majorság tartására elegendő

A zab aránylag mindig jobban fizet, mint a többi termények. A zabot rég kezdették termelni Csikban, de mikor alig lehet megállapitani. Az egyházi személyek tavasz kepéjét már a XVI-ik században zabbal fizették.

6. Csikmegyében az alantabb fekvésü helyeken az aprószemü, ugynevezett *moskotály* *törökbuza* is megérik, de keveset termelnek.

Legtöbb törökbuzát termelnek Alcsikon s általában az Olt, Maros, Kis-Besztercze és Tatros folyók völgyének s a Békáspatak folyásának alsóbb részein; a kertekben csemegeül majd mindenütt, a mezőn nevezetesen Csik-Szentdomokoson, Ditróban gyengébb, Gyimesben, Csik-Tusnádon, Szentgyörgyön jobb, Tölgyesen, Békáson és a gyergyói hegyek keleti, Oláhország felől eső részeiben a legtöbb és legjobb minőségü törökbuza terem.

Némely években a kedvező időjárás mellett teljesen elkészül és ugy kifejlődik, mint a Csiktól délre eső és szőlő hegyekkel biró gazdagabb talaju és szelidebb égalju megyékben.

Puliszkának használják és a csikiaknál a törökbuza nagy kenyér szaporája. Itten a puliszka nagy divatban van és azért sok törökbuzát hoznak be a megyébe. Törökbuzával 3837 hold terület volt 1889-ben bevetve, lett 24,788 métermázsa; egy holda után 6·46 mmázsa és 35 frt 66 kr jövedelem esik. Tehát kifizeti a kapálást.

Különben ujabb időben Csikmegyében is nagyobb tért kezd hóditani magának a törökbuza-termelés. Első sorban mezőgazdaságra utalt vidék és nép lévén, oda kell e tekintetben is törekednünk, hogy egy kis okszerü és értelmes munka után a lehető legnagyobb eredményt érjünk el.

Nálunk törökbuzatermelésre csakis egy-egy kis kert vagy parczellaföld fordittatván, csak a kézimunkával való müvelésről: vetés, kapálásról lehet szó, a nagyobb területekhez megfelelőbb és olcsóbb, lóval és gépekkel való müveléssel szemben.

A törökbuzának mindenekelőtt jól mélyitett, a gyomtól jól kitisztitott és jól termékenyitett talajra van szüksége, hogy jó termést adjon. Ezt ugy érjük el, ha odatörekszünk, hogy a talajba minden évben más és más terményt vessünk, vagyis kalászost kalászos és kapást kapás vetés soha ne kövessen.

Minden terménynek s igy a törökbuzának is legnagyobb ellensége a gaz és gyom. Ezen ugy fogunk ki, hogy a kalászos tarlóját, melybe törökbuzát akarunk vetni, a lehető sekélyen vagyis szinben szántjuk le, azután megboronáljuk és ha a föld kellőleg nem porhanyó, meg is hengerezzük. — Ezzel az elhatalmasodott gaz és gyom-magvak vékony takarót kapván, egy kis eső vagy 1—2 harmatos éj után kikelnek és kizöldülnek. Ekkor, ha e kizöldült gazok őszszel jó mélyen, 8—10 hüvelyknyire, leszántatnak: mind elpusztulnak. — Mig ellenkezőleg, ha a kalászos tarlóját jó mélyre szántjuk, a gazmagvak mélyre kerülnek és nem csiráznak s ha aztán tavaszszal ugyanoly mélyre szántjuk a földet, az eke felhozza a gazmagvakat, melyek a felszinen kikelnek és elboritják a tavaszi terményt s rámondják, hogy: „az időjárás az idén nagyon neveli a gazt", pedig mi nem jártunk helyesen és okszerüen el.

A tavasz elérkeztével, az őszszel 8—10 hüvelyknyi mélyre megszántott törökbuzaföldnek, hogy a téli nedvességet a tavaszi széllel szemben visszatartsa — erős forgatott, ott, hol a gyom és gaz nagyon uralkodik sekély fenszinti szántást adunk, melyet megboronálván, következik a vetés.

A vetést lehet géppel sorba, léniázó után és szabadkézzel végezni. A vetésnek — a géppel való vetés fölött is — tökéletesebb módja levén a léniázó után való vetés; a léniázió lábait oly távolságban állitjuk be, a mint akarjuk, pld. a legmegfelelőbben 60—65 cmnyire. Először a táblát hossz-irányban, azután kereszt-irányban vonalozzuk meg s ott, a hol az egyik vonal a másikat keresztezi, természetesen kézi kapával vágjuk bele a vetőmagot. E vetésmód a kapálást is nagyon megkönnyiti, de a vetőmag is megkapja a maga táplálkozása körét.

A vetőmagot törökbuzaszedés előtt künn a mezőn kell kiválasztani. És pedig igy: a jó gazda egy zsákot (magvetőt) akaszt a nyakába, sorra járja az egész táblát s ott, a hol egy száron 2 3 cső van szépen kifejlődve, kibontja mind a hármat s a melyik szép, vaskos, hengerred a hegyéig jól be van nőve, ezt letöri és bedugja a zsákba s igy megy tovább, mindig a legjobbakat választva ki, mig 2—3 évre saját szüksége szerint elég vetőmagnak való törökbuzát szed. De 3 évnél tovább nem szabad tartani.

Az igy szedett törökbuzát száraz, szellős helyen kell tartani egész a vetés ideéig, ekkor a cső hegyén és tövén levő szemeket etetés vagy használatra külön, a cső közepén levő tökéletes szemet vetésre ismét külön morzsolván le, vetés előtt tanácsos egy kis kékköves vizbe beáztatni, hogy a pőfeteg üszögpusztitástól megóvassék a törökbuza. Ily példás eljárás után pár

évvel teljes, hengeres, vastag és egészséges törökbuzára teszünk szert, mely egy szálon 2—3 csövet ad. Azonban a jó müvelés, melegités és trágyázás nem maradhat el.

Midőn a törökbuza 4—5 levélkébe ment, néhol szokták fogasolni, ha a talaj se nem nedves, se nem száraz. Ezután jön a kapálás. Ez sok helyen, a nagy tábláknál lóval történik. Legtökéletesebb a kézi kapálás, — ha a munkások akarnak és tudnak is jól dolgozni. Kapálás után következik a feltöltés. Ezután a szedésig a kártételek védelmére irányul a figyelem. A varjak, csókák szoktak legnagyobb károkat tenni.

A szedést legjobban ugy kapjuk végre, ha a csöveket boritó kehelyleveleket nem törjük le, hanem a száronfosztott törökbuzát rakjuk zsákba és hordjuk haza. A törökbuza érését elősegitjük, ha a cső fölött, egy tenyérnyi magasságban elvágjuk a törökbuza hegyét, u. n. forgóját, mi által a nap és levegő behatolásának inkább utat nyitottunk. Ha pedig szedéskor a törökbuza még tejes állapotban van, ugy segitünk rajta, hogy a törökbuzát tövestől kivágjuk, kévékbe kötjük és utóérés után rakjuk a goréba vagy kasba.

A mi viszonyainknak leginkább megfelel a közönséges hosszu csövü és nagyszemü törökbuza, mely magyar törökbuzának neveztetik. Ez mostoha bánásmód mellett is jól terem és takarmányozásra, sertéshizlalásra, szeszgyártásra is nagyban keresett. Nagyon alkalmas még a lófogu, mely gyorsabban érik, mint a közönséges és nagy keményitő tartalommal bir, ép oly értékü és oly bőven terem, mint az előbbi.

Ennyit jónak láttunk a törökbuza termelésére nézve itt a csiki atyafiak figyelmébe ajánlani.

7. Népünk életében nagy szerepet játszik a pityóka, melyet nagyban — de még sem elég nagyban — termelnek. Bár tiz rész pityókában alig van egytizedrész tápanyag, – a többi vizrész — mégis sok szegény és népes család egész éven ezzel tengeti életét. Alig van család, még az uriakat sem véve ki, hol az napjában legalább egyszer elő nem fordulna. Használják reszelten kenyértészta közé vegyitve, héjában meghámozottan főzve levesnek, sülve stb. szóval számtalanképen feladva és feltálalva. Ugy, hogy itt ma alig van nagyobb közhasználatban álló élelmi szer és termény.

Itt nagyobbára pityókával hizlalják a sertéseket is. Csikban a pityókát ezelőtt mintegy 50—60 évvel s csaknem erőszakkal honositották meg teljesen. S hova-tovább többféle s finomabb fajt honositanak meg.

Csikban évenkint mintegy 4381 hold területet ültetnek be pityókával. Egy hold után terem 24,000 métermázsa és hoz 29

frt 4 kr jövedelmet. Hát a hármas határrendszer beállitásával csupa pityókából mily szép jövedelmet lehetne összekaparni? Nos a szeszgyártásból ma-holnap nem szoritja-e teljesen ki a pityóka az egyéb terményeket? De lássunk valamit a pityóka takarmányozásáról is.

Említém, hogy népünk életében igen nagy szerepet játszik a pityóka (burgonya.) De alig is van terményünk, mely csiki égalji viszonyainkkal könnyebben megbarátkozva, a müvelésére szánt földterület kamatait és a ráforditott munkát jobban és hálásabban kifizetné. Csak ugy vagyunk ezzel is, mint sok mással, hogy nem tudjuk kellőleg annak becsét, értékét kihasználni. Népünket a szegénység ráhajtja, hogy mint élelmi czikket felhasználja. A sertés hizlalásnál is meg van a maga szerepe. De a többi állataink takarmányozásánál már legkevésbbé sem foglalja el azon tért, melyet főleg baromtenyésztésre utalt csiki viszonyainknál fogva, rég elfoglalnia kell vala. Pedig a mi ósdi váltóugarrendszerünk mellett, melyben, mint a tormába esett féreg megcsökönyösödtünk, elég lenne földünk, melyben — mig ott hever egyik évtől a másikig burjánt teremve — igen igen sok pityókát termelhetnénk a nélkül, hogy talaj termőképességét elveszitené, vagy attól lehetne félni, hogy az a pityóka nyomán a rozsot vagy buzát ép ugy meg nem termené, mint a burján vagy gyom nyomán. Ezt alább ki is mutatom a szeszgyártásnál.

S aztán olyan szük takarmány idején, mint a minőben most 1893. év tavaszán is vergődünk, bizony felférne, ha a répatermelésről nem is szólva, elég pityókánk volna, melylyel a széna- és sarjuhiányt pótolhatnók. S pedig lehetne. Hogyan? Elmondom röviden.

Miden kapás növényeink között a pityóka birván a legnagyobb keményitő tartalommal, mint takarmány csak akkor tökéletes, ha az állatok nem kapják azt nagyobb mennyiségben és ezen kivül még erőteljes szálas takarmányt s főleg nagyobb mennyiségü protein anyagokat tartalmazó árpadarát vagy korpát kapnak a pityókával egybe vegyitve. A nyers pityóka nagyobb mennyiségben az állatok egészségi állapotára hátrányos lehet, ha éretlen és nagyon csirás; az állat nyakhártyái és az emésztési csatorna gyuladását idézheti elő. Hogyan használjunk fel tehát nagyobb mennyiségü pityókát takarmányozásra az emlitett hátrányok kikerülésével és kellő haszonnal?

Áztatás és főzés, illetőleg párlás által a pityókában rejlő ártalmas anyagok eltávolithatók, mely esetben a fehérnye egyrésze is kárba vesz ugyan, de igy elkészitve, a pityókát hátrány nélkül használhatjuk takarmányul. A pityóka-etetésre csak lassan-

kint kell átmenni és ekkor is árpadarával vagy olajpogácsával és sóval kell adagolni.

Igás lovak, melyek keveset dolgoznak, kellő szénaetetés mellett, pityókával is tarthatók, mi által sok abrak megmarad. Nyers pityókából szecska nélkül többet, mint 5—7 kilogrammot naponként egy lónak nem tanácsos adni. Fiatal lovaknak még föve sem ajánlatos.

A pityókát a kérődző állatoknál más, szembetünőbb eredménynyel lehet használni. Itt is fiatal növendékeknek kisebb mennyiségben és ekkor is szénával, darával és korpával felváltva kell adni. A mi az etetendő mennyiséget illeti, az az állatok kora és neme szerint változik. Igy pl. teheneknél 10—12 kilogramm, ökröknél 16—20, juhoknak közönséges tartásnál 1, hizó juhoknak 3 kilogramm adható. A pityóka előkészitése a kérődzők számára különböző módon történik. Lehet nyersen, füllesztve, megfőzve, vagy pedig moslék alakjában etetni.

Nyersen kezdetben nem szivesen eszik, de hamar hozzászoknak. A főtt pityóka főleg a hizást mozditja elő, a tejhozam kevesebb, mint nyers pityókaetetés után. A főtt pityókát hamarább megunják az állatok. A tejhozam növekedésére legjobb a pityókamoslék, közönséges etetésre legtöbb sikerrel használható a füllesztett pityóka. A nyers pityókától a tejhozam nagyobb, de vizenyős, sovány és még a vajon is érezhető, sajátságos izzel bir. Ezt azonban elüzi a dara, olajpogácsa és korpa. Nyers pityókát czélszerübb kis mennyiségben szecska nélkül, nagyban szecskával etetni.

A pityókaetetés a kérődző állatok egészségi állapotára nincs semmi káros befolyással, kivételt képeznek a bárányzó és szoptató anyajuhok; ezek elvetik tőle bárányjukat vagy elsatnyulnak.

A sertéseknek, legyenek azok fiatalok vagy öregek, mindig csak előnyös a pityóka, de mindenkor csak törve adható; mert ez dusan kifizeti magát. Nyersen is lehet adni, de hogy jó étvágyuk megmaradjon és a tápanyagot is jól kiválaszszák, más, protein tartalmu anyagokkal kell vegyitve vagy váltogatva adni.

Növendék és szoptatós sertéseknél, korpa, olajpogácsa, árpamoslék; hizóknál protein tartalomban gazdagabb dara, árpa, hüvelyes növények magvai nyujtandók. Felette előnyös a savanyitott pityókaetetés, mely czélból az összetörött pityókát használat előtt, pár nap állva hagyjuk és azután 156 kilogramm pityókához körülbelől 50 kilogramm darát vegyitünk s igy etetjük meg. Ha nagyobb mennyiségü pityókát kell naponként főznünk, czélszerübben és olcsóbban jutunk hozzá, ha elöveszünk egy hordót, annak egyik fenekét vékony furóval jól megfurkáljuk s

ráállitjuk egy vizzel tele töltött üstre. A hordót teletöltjük pityókával, befedjük és az üst alá tüzet gyujtunk. A fejlődő forró gőzök a hordófenék lyukain a pityóka közé hatolnak s azt csakhamar és kevés tüzelő anyag felhasználása mellett, pompásul megfőzik.

8. Csikmegyében nagyon sok és jó káposztát termelnek.

A káposzta Csikmegyében oly közhasználatban van, hogy még a legszegényebb család is iparkodik télire legalább egy kádacskával, melyben közönségesen 2 –400 főkáposzta fér el, elsózni. Az elsózott káposzta és leve 5—6 hónap alatt a téli időben napjában legalább egyszer előfordul. Káposzta, pityóka, káposztalé minden napos és megszokott eledel.

A káposzta az alantabban fekvő barnás vizes helyeken minden kézségben általában gazdagon terem.

Különösen sokat és jót termelnek Csicsóban és Szent-Simonon. Ezek pénzt is csinálnak belőle. Alig is van párja a jó töltött csiki káposztának. Ez adja meg a székely nép páratlan vendégszeretetének a savát-borsát és lelkét. De a káposzta egyszersmind disze és koronája a székely lakomáknak, vendégségeknek, ebédeknek, vacsoráknak és ünnepélyesb összejöveteleknek is. Tudják és értik is a jó székely asszonyok annak készitési módját, még anyjuktól és nagyanyjuktól örökölték e mesterséget. Aztán ügyes asszony is ám, a ki jó töltött káposztát tud feladni az asztalra. Hire is van az izletes székely töltött káposztának még Magyarországon s azontul is. S az nem is lehet máskép, mert megérdemli.

9. De ritka gazdasszony, ki a *mák* ugarról is nem gondoskodik s annak számára legalább 50—100 négyszög öl helyet a házi szükséglet szerint a kertjében vagy mezőn ki nem szakittat. A mákot némelyek késő őszszel, mások kora tavasszal vetik. A mák jól és gazdagon termik. A háztartásban főleg a szegényebb családoknál nagy költség szaporája. A székely asszonyok s főleg az örmények sokféleképen használják föl és izletes csemegéket készitenek belőle.

A piaczon hektolitere 20—25 frton kel el literenkint kimérve. Nagyobb mennyiségben és kivitelre nem termelik s a statisztika figyelme sem terjedt még ki arra, hogy mekkora területet vetnek be mákkal.

10. Termelik Csikmegyében, mint a háztartásban gyakran előforduló főzeléket a *paszulyt*, vagy fuszulykát. A gyalog paszulyt termelik a mezőn, pityóka és törökbuza között és szélein. A karos paszulyt a kertekben. Ez utóbbinak az az előnye van, hogy egész nyáron át ujabb és ujabb hajtásokat eresztvén, zöld és hártya nélküli gyenge paszulyt ad, különösen, ha az ülte-

tésnél tekintettel vagyunk a nyári és téli használatra s e szerint elkülönitjük a nyáron és télen elhasználandó paszulyágyakat. A nyári munka idején a zöld fuszulyka rendesen minden délben elő szokott kerülni s a munkások kedvteléssel élvezik.

11. Csikmegyében a babot kisebb mennyiségben, főleg csak a kertekben és a veteményes ágyak szélein körülültetve termelik. Különben gazdagon termik és sokat hoz. Nálunk meg ez idő szerint sem sertés hizlalásra, sem főzelék gyanánt nem használják. Igaz sovány csemege, de a mi keveset termelnek, az mégis inkább csak csemege számba megy.

12. Csikmegyében a lencse, borsó, haricska és köles is megterem. A kevés müvelt földterülethez képest a jobbacska és nagyobb területtel biró gazdák szoktak ezek számára is egy-egy kis terület részt kiszakitani. A háztartásban ismerik mindeniknek előnyösségét, hasznosságát és értékét. De a mai rendezetlen határrendszer mellett ezek termelésére, — a mi pedig nagyon is kihozná magát, — nem jut tér, s igy népünk ezen aprólékosságoknak látszó termények hiányában gazdaságilag roppant sokat veszit. Csikmegyében lencse, borsó, haricska, köles, fuszulyka, bab és mákkal együttesen 287 hold területet vetnek be; egy hold egyre-másra 10·38 métermázsát terem és 51 frt 64 kr hasznot hoz a termelő számára. Tehát elég jól fizetnek e termények.

13. A len és kender igen jelentékeny terménye Csikmegyének. Mindkettő igen jól megterem és jól fizet az általa elfoglalt terület arányához képest. A megyében mindenütt megterem és minden gazda a házi ruházat szükségleteihez mérten szakit főleg a kender számára egy kis tért. A lent inkább csak magjáért termesztik. A lenmagból, sőt a kendermagból is olajat ütnek. A lenmagolaj finomabb és izletesebb. a kendermag olajnál. A kendert a csiki asszonyok maguk szövik, fonják és készitik el fehérneműinek.[1])

Némely községekben, mint pl. Csik-Szentgyörgy, Menaságon stb. annyi kendert termelnek, hogy még kivitelre is jut belőle. A virágos kender finomabb, mint a magvas. A lent kevesen munkálják ki, pedig ebből a legfinomabb szövetek készülnek.

A kenderből köteleket gyártanak és pedig jobbára maguk ugy, hogy ritka csiki gazda megy kötél vásárolni a kereskedésekbe. Különben kenderrel 1413 hold és lennel 607 hold területet vetnek be és egy hold területen terem 1·83 métermázsa kendermag és 3·10 mmázsa kenderfonál, és a kettő értéke: 110 frt

[1]) A kenderről fennebb már részletesebben szóltunk. Alább a házi iparnál még szólni fogunk.

83 kr, egy hold területen terem 2·73 mmázsa lenmag és 3·00 mmázsa lenfonal; a kettő értéke együtt: 200 frt 70 kr. Tehát legjobban fizet a kender és len minden terményeket között.

14. A régebbi időkben, midőn a dohány monopolium még nem volt behozva, s nagy adók nem voltak a dohányra rásózva, Csikban is termelték maguk szükségükre a dohányt. Noha a dohányfogyasztás ma napról-napra növekedőben van; — nem kisérli meg senki itt a dohány-termelést; de nem is volna tanácsos, mert az készen lehetne rá, hogy házából kiköltöztetnék. Engedély mellett termelni pedig nálunk nem fizetni ki magát.

Csikmegyében a zöldség növények, a paradicsomalma, ugorka, hagyma, murok, petrezselem, celler stb. mindenütt, még Gyergyóban, a megye északi részében is megérnek. Sőt a megye déli részében némely helyeken gazdagon tenyésznek, jól fizetnek és a lakosság zöldségszükségleteit fedezik. Mikről talán a konyha kertészet czimén lesz még pár szavunk.

Csikmegyében a szőlő, baraczk, dinye nem érik meg, vagy 100 év közül 1—3 évben annyira, hogy elhasználható legyen.

Idevonatkozólag Benkő Csik-Gyergyó és Kászon leirásában a multra nézve azt jegyzi meg, hogy élelmi szükségleteik fedezhetésére csak termene, ha a pálinkafőzés oly nagyban erősen nem üzetnék, de ezeknek üstei legtöbb részit fölemésztik, nyomort okoznak szellemileg, szükséget anyagilag, azért a pálinkafőzés egészeni megszüntetése áldásteljes lenne a népre nézve.“ És hogy állunk ma? Ma a pálinkafőzés csaknem egészen megszünt, de a gyárakban gyártott szesznek fogyasztása sokszorosan meghatványozódott. A gabonából ugyan kevés pálinkát főznek, de annál többet hordanak a korcsomákba rossz és a tulvegyités által megvesztegetett szeszért, vagy pálinkáért, mely igazán megöli a lelket és testet.

Igen sok gabonát hordanak ki Csikból gyümölcsért s más terményekért, melyek itt meg nem teremnek. Csikmegyének hosszu idő óta nincsenek oly gazdag és bőv termései, mint csak ez század első évtizedeiben vagy közepe táján.

A megváltozott életviszonyok több költséggel és áldozattal járnak s igy a kevés gabonának több és nagyobb helye van.

Csikmegyében a gabona terményeket általában csürökbe rakják, melyeket fenyüfa-boronákból vagy most ujabb időben négyszögre megfaragott fenyüfából épitenek. E csüröket régentin szalmával, zsuppal fedték be; ma zsindelylyel drániczával, a jobb modó gazdák cserép-zsindelylyel födik. A szalma födél ugyan tartosabbnak bizonyult, de azt, mint a tüzvész terjesztésére nagyon fogékony anyagot a födésre való alkalmazástól törvényesen eltiltották. Jelenleg még igen sok szalmával födött épü-

leteket lehet látni, s miután a szalmafödeleket időnként lopva javitgatják, azok még soká fognak tartani.

Ezen csürök elég tágasok és jól megvédik a gabonát és takarmányokat a szélvészek és esőzések által okozható káraktól.

Csak igen kevesen rakják gabonájukat asztagokba és szénájukat kazal, vagy bogiyákba. Oka világos. Kevés nagyobb birtokos van, kinek terményei csüreibe be nem férnek és kik takarármányaikat kazalokban vagy buglyákban teszik el télire takarékossági szempontból.

Csikmegyének az Olt, Maros s többi nagyobb folyói, valamint kisebb-nagyobb patakai mentén, völgyeiben, kertjeiben és mezőin sok és általában jó szénája terem. Terem az egészen alatt fekvő vizenyős helyeken ugynevezett sásos, sátés széna is, de ez hovatovább a vizes és forrásos részek lecsapolásával kisebb és kisebb mennyiségre szorul össze, mit elősegit az Olt szabályozási munkálat, mely bevégzése felé közelit, szentsimoncsatószegi, verebes-tusnádi réteken sokat javitott.

Terem még Csikmegyének a havasain és erdőalji helyiségein is sok szénája. De az erdőkön és havasokon való szénacsinálás sok hurczolkodással, munka és fáradsággal jár s egyes helyeket kivéve az összegyüjtött szénatermény alig fizeti ki a ráforditott munkát és költségeket. Az erdei fenyvesek és havasok között a kaszáló helyek tiszittása és kaszálóvá tétele időnként ujabb és ujabb kiadásokat vesz igénybe s mégis vékonyan gyüj rajtok a széna.

Az erdős helyeken, havasokon természéna egyes kisebb helyeken való termést kivéve, nem oly jó minőségü és táperejü, mint a réti és mezei széna. A havasi és erdőalja kaszálóhelyeket csak egyszer, a rét és mezőn való helyeket kétszer és némelyeket ritkán háromszor szokták kaszálni.

A szénacsinálás általában nagyon sok fáradsággal van összekötve, mit nehezit azon körülmény, hogy itt a Kárpátok hegyláncának keleti kis katlanában, a magasba sietö hegyek koszorus tövében igen gyakoriak és egy-egy felhő oszlopból, mely a hegyek mögül hirtelen előbukkan, észrevétlenül csapnak le az esőzések, mindannyiszor meghiusitva 2—3 nap fáradságát és uj 2—3 napi munkát okozva.

A széna árát, mely általában Csikmegyében jó termés és kedvező időjárás mellett nem szokott volt magasra emelkedni, az áradások és hosszasabb tavaszi szárazságok szabályozzák vagyis nyomják föl.

A réti és mezőségi szénának, mivel kövér és jól tápláló, mindig magasabb ára van, mint az erdei vagy havasi szénának. A jó sarjunak mindig meg van a maga magasabb ára, mely néha

két oly magas, mint a szénáé. 1893. év tavaszán egy alább körülirt szekér széna és sarju ára 35—50 frt között váltakozott, mi rendes körülmények között 6—12 frt és 1896—97-ben 20—30 forint volt.

Csikmegyében a gabonát, szénát s más takarmányféléket két öl hosszuságu, fél öl magas fenyüfalajtorjás, hátul rendesen lőcscsel, elöl rokancza, ritkán 4 lőcscsel ellátott nagy, ugynevezett hordószekereken szokták behordani és hazatakaritani. Ugyan olyan nagy szekéren szokták kirakni két öl hosszuságban, egy öl szélességben és egy öl magasságban az elárusitott vagy elárusitandó széna, sarju, szalma stb. féle terményeket is. Egy ilyen kis kazal alakjában szekérre rakott szénát stb. *„törvény szekérnek“*, „törvény terünek“ vagy törvény szekér szénának stb. neveznek. Ennek fele törvényterü, vagy egy portio szekér.

A fentebbi méretben való elárusitása a szénának a német öl használatba hozatalának idejével egybe esik.

Ugy hiszem a német öl az ötvenes években az abszolutizmussal kezdődött nálunk. Az előtt a kissé rövidebb magyar öl használtatott hosszmértékül.

A szenát és más takarmányt mérés szerint is szoktak meghatározni, vagyis szokták igy is mondani egy szekér szénáról: egy mérés, egy félmérés, egy terü, egy félterü.

A szénának porczionkint való eladása és kimérése is ismeretes, a mint a vendéglősök és korcsmárosok azt az utazók lovai számára kiszokták szolgáltatni. A széna porczionak e neme egy kis kötetecske széna rendesen szalmával összekötve s mintegy $1^1/_2$—2 kilonyi sulylyal biró széna vagy sarju mennyiséget tesz ki. Egy ilyen portio széna ára rendesen 10 12 kr s a széna ára szerint e portio kisebb vagy nagyobb.

Csikmegyében terménykaszáló czimen összesen 142.033 hold terület van felvéve, miből egy hold után 11·47 métermázsa átlagos termény és 26 frt 83 kr jövedelem esik.

Egyéb takarmány-féléket, mint pl. luczernát, lóherét keveset termelnek, noha e tekintetben is a multhoz képest némi haladás észlelhető. Luczerna, lóherrel ma mintegy 221 hold területet vetnek be, mik egy hold után 12·61 métermázsa terményt és 31 forint 52 krnyi jövedelmet hoznak. Ezek is jól kifizetik magukat.

Csikmegyének igen sok legelője van. És e legelőkben a marha-tenyésztés tekintetében sokak által eléggé nem méltányolt és meg nem becsült kincse van Csikmegye közönségének.

Az állattenyésztésről alább külön pontokban hosszabban fogunk szólni.

Némely községek a rendetlen és okszerütlen gazdálkodás

miatt mig egyfelől kevés marhát tudnak tenyészteni, addig másfelől a tenyésztett marha-állományukban is roppant veszteséget és károkat szenvednek. Mert, hát a rend lenne a lelke mindennek, de ez nálunk még soká fog késni.

De hogy csiki földmivelési és közgazdasági állapotainkat behatóbban megismerhessük, az 1889. évi összes termés eredményei alapján a T. Nagy Imre, mint megyei közgazdasági előadó által 1890. évi jelentéséül összeállitott táblázatot könnyebb áttekintés végett „*A földbirtok müvelési ágak szerint*“ cz. alul némely megjegyzések kiséretében ide mellékelem.

Csikvármegye 1889-ben learatott területe müvelési ágak szerint a következőleg oszlik meg:

A gabona vagy termény neme	Learatott terület kataszt. holdakban	Átlagos termény 1. kat. holdon mm.	Termény összesen méterm.	Termény értéke összesen o. é. forintokban	Egy kat. hold fizető jövedelme frt kr
Buza	6288	5·50	35.148	235.140	37·39
Rozs	22.349	6·16	137.590	590.261	26·41
Árpa	8457	9·24	78 136	364.114	43·05
Zab	16.617	3·94	65.521	248.980	14·98
Köles és tatárka	2	6·00	12	9	24·50
Törökbuza	3837	6·46	24.787	136.824	35·66
Borsó, lencse, faszulyka	285	4·38	1248	7736	27·14
Magbükköny	187	9·50	1777	8263	44·19
Répa	76	212·18	8331	5377	63·14
Pityóka	4381	24·00	105.157	127.240	29·04
Luczerna, lóher	221	12·61	2787	6967	31·52
Bükkönykeverék	126	20·38	2568	5367	42·60
Terménykaszáló	142.033	11·47	1,628.884	3,811.589	26·83
		mag. fonal	mag fonal	mag fonal	
Lenmag és fonal	607	2·73 3·00	1658 1821	17176 104708	200·79
Kendermag és kenderfonal	1413	1·83 3·10	2584 4377	16537 140064	110·83

Elemi csapás által megkárosodott 752 hold terület.

Ebből mindenki átláthatja, hogy a termények különfélesége szerint az egységül felvett egy hold terület lenmaggal vetve hoz 200 frt 79 krt, kendermaggal vetve 110 frt 83 krt, répával ültetve 63 frt 14 krt, bükkönnyel vetve 44 frt 19 krt, árpával vetve 43 frt 5 krt, bükkönykeverékkel 42 frt 60 krt, buzával 37 frt 39 krt, törökbuzával 35 frt 66 krt, luczerna, lóherrel 31 frt 52 krt, pityókával 29 frt 4 krt, borsó, lencse, faszulykával

27 frt 14 kr, terménykaszáló 26 frt 83 kr, rozszsal 26 frt 41 kr, köles és haricskával 24 frt 50 kr, zabbal vetve hoz 14 frt 98 kr brutto jövedelmet; vagyis legtöbbet hoz a lentermelés és legkevesebbet a zabtermelés.

Azonban, ha az egyes terményágak mivelésével járó munkadij és költségeket levonjuk e brutto jövedelemből mindenki látni fogja a maga netto jövedelmét minden egyes termény után s azt is, hogy soványföld kevesebb munka és költség mellett melyik hoz legtöbb jövedelmet, s mint ilyent, melyik terményt érdemli meg legnagyobb mennyiségben termelni.

De miután nálunk mai napig a felszántott föld fele része felváltva évenkint ugarban hever, e fentebb kitüntetett termésnek két év szükségletét kell fedezni s igy az évenkinti jövedelemnek fele része teljesen elesik, pedig az adót és más terheket a földek után minden évben, tehát az ugar idején is hordozni kell. Aztán, kik a hármas határrendszertől buza és rozstermésüket féltve annyira irtóznak, a fentebbi táblázatból azt is belátathatják, hogy igen sok olyan termény van ott, melyeknek termelését a mi földünk is minden évben s annál inkább kettőt teremve és egyet pihenve, vagyis a hármas határrendszer mellett, igen jól kiüirná. De azt is beláthatják ezek, hogy nem a buza s nem is a rozs, a mi, leszámitva a többszörös munkadijat és gazdagabb trágyázást, a legjobban fizet.

Innen bárki könnyen kiszámithatja, ha a mai ugarrendszer mellett az évi termést két évre osztjuk is, hogy legtöbb jövedelmet hoz a len, kender, czukorrépa, árpa (7 frt 17 kr), bükköny (7·35), buza (6·23) s igy tovább.

A répatermésről a táblázatban szó van, de fennebb nem emlékeztünk meg. Erről megjegyezhetjük, hogy czukorrépát általában a vármegyében nem termelnek, mert nincs hová tenni. A takarmányrépa-termelés pedig ujabb időben meglehetős lendületet kezd venni, mert „mig például 1882-ben csak 2 hold, 1883-ban 5 hold, 1885-ban 23 hold, 1886-ban 67 hold volt bevetve azzal, 1889-ben 76 hold vettetett be.“[1]) Ez csak házi kezelés mellett, mint takarmányozás hozhatná ki a táblázatban feltüntetett brutto jövedelmet, mert pénzbeli értékesitéséről szó sem lehet. De hogy takarmányozási előnyeit népünk be kezdette látni, az bizonyos s van kilátás rá, hogy még jobb jövő vár a répatermelésre is.

Legnagyobb brutto jövedelemmel biztat a len (200 frt 79 kr egy hold után) és azután a kender (110 frt 83 krral).

Ez képezhetné kis gazdáink termelésének fő czélját. Csak

[1]) L. T. N. I. idézett müve 8. lapját.

az a baj ezzel is, hogy a házi szükséglettől fennmaradó felesleget nincs hol értékesiteni. A len- és főleg kendertermelés mint fentebb láttuk, a csiki székelyek életében már a legrégibb idő óta nagy szerepet játszott. Korán felismerték a kender előnyeit. Ujabban „e téren — mint T. N. I. (id. müv. 9. l.) irja — 1883-ban akkori földmivelési miniszterünk megkisérlette lendületet adni a gazdaság ezen jövedelmező mellékágának. Jó vetőmagot osztott ki a gazdák közt. Szakértőket küldött, kik a termelés előnyeit hirdessék. Szakmunkákat dolgoztatott ki, azokat kiosztotta. Modern rendszerü kenderáztatókat épittetett a megye különböző pontjain tetemes költségekkel. Kendertörő gépet ajándékozott a gazdasági egyesületnek járgánynyal felszerelve. Szóval minden téren mindent megtett és elkövetett, hogy a kender és lentermelést Csikban meghonositsa. Akadt is sok értelmesebb gazda, ki kendert és lent vetett nagyobb mennyiségben, s mikor a sok kender és len dusan megtermett s volt elég, akkor jött a nagy gond, hogy mi történjék a nagy készlettel? Megmaradt a termelőknek, kik aztán évek folytán elhasználták házi szükségletre s felfogadták, hogy többször ilyen vállalatba bele nem fognak.“ Mi lenne tehát a teendő? Röviden szólva *egy fonógyár* felállitásával a len és kender feldolgozását kapcsolatba hozva, a termelést könnyen életre lehetne kelteni. — Mihelyt gazdaközönségünk látná, hogy len és kender terményeit van hol értékesitse, azonnal ujból munkához fogna. E nélkül hasztalan minden iparkodásunk és legjövedelmezőbbnek mutatkozó terményünk is. A házi szükségen kivül más jövedelmet nem hoz.

Mezőgazdasági termelésünk ma alig fizet valamit. Tehát nagy terjedelmü legelőink és természetes kaszálóink mellett boldogulásunkra nézt egyedül állattenyésztésünkre vagyunk utalva, mely szintén sokban még rendezetlen, a legelők kihasználásában.

Földmivelesi rendszerünk.

Ezt a fentebbiekben meglehetősen kimeritettük, azért itt főleg csak egyes kiegészitésekre szoritkozom.

A mi megrögzött két fordulós gazdálkodási rendszerünk mellett az összes müvelés alatt álló 457,342 hold területből évenkint csak 64,846 holdat vethetünk be, az összes felszántott területünk 52·9 százaléka marad ugarnak. Mig Magyarországon az ugarnak hagyott terület átlag 16·8, Erdélyben átlag 31·4, addig Csikmegyében 52·9 százalék vagyis az egész országban a legkedvezőtlenebb.

Nehány község a hármas vetés forgót behozta. Nem bánta meg, ma már erőszakkal sem lehetne visszatartani az ősi ha-

gyományhoz. Megkisérelték e bajon társadalmi uton, miniszteri, országos képviselői aketeszerü értekezések által segiteni. Nem sikerült. Sok szép eszme van papirra rakva már, de mind ott maradt. A „Mező-rendőri törvény"-től vártunk volna még valamit. De ez is még mind vajudik; a legtöbb helyen félremagyarázzák és hiányzanak az életbe léptetéshez a lelkiismeretes vezetők.

A tagositás előnyeit minden értelmes ember felfogja nálunk is és óhajtja, de hogy lehessen tagositásról beszélni ott, hol még az arányositási törvény is megrögzött gazdasági viszonyok között tengődő gazdaközönségünk csökönyösségén, majd a nyers tömeg kitörő terrorizmussán nem egy helyt hajótörést szenvedett, a hol izgatók és bujtogatók vannak még a mezőrendőri törvények ellen is.

Több községben az arányositási munkálat keresztül van vive, jó drága pénzbe került s mindenik birtokos tudja, hogy birtokterülete aránya szerinti joga „1/3648, 38/3648, vagy 15/48863-ad részből áll", de alig sikerült még valakinek igy megállapitott jogát kihasználni és érvényesiteni. Nem vagyunk talán még megérvé e dolgokra, pedig nagyon rá volnánk utalva. Valóban itt birtokunk rendezése, arányositása, tagositása stb. csak *kényszer törvények* utján képzelhető.

Azt mondják némelyek, hogy népünk fokozatos müvelődésével majd megérik a birtoknak érintett módon való rendezésére. Pedig ellenkezőleg azt tapasztaljuk, hogy a müvelődéssel s a birtok folytonos aprózódásával hovatovább növekedik azon számitó osztály, mely birtok nélkül a módosabb birtokos terhére s az ő földjének ugarban tartása mellett szeret bizonyos számu állatainak szabad legeltetésével hasznot huzni. Ez pedig pártoló többséggel bir.

Csikmegyében, valamint az egész Székelyföldön a tagositást a maga merevségében nem lehet végrehajtani, mert a legelők és erdőségek természeti minőségüknél fogva alig képezhetnék tagositás tárgyát. Itt legfőleg a faizás és legeltetés arányositását lehetne keresztül vinni. De a birtokok annyira nem találnak minőségre nézve, hogy az egyesekét ugy is csak 2—3—5 táblában lehetne kihasználni külön a szántókat, külön a réti és külön az erdei kaszálókat, külön az erdőket és külön a legelőket. Az ily tagositás aztán ismét alig érne valamit. Azonban a gyakorlat, — hiszszük — itt majd megszabja a további teendők irányát.

A birtokviszonyok.

Már a fentebbiekből megértettük, hogy nálunk nagyon rendezetlenek a birtokviszonyok. Itt legfőlebb ezen állitás igazo-

lására kell némelyeket megjegyezni. A birtokok nagyon el vannak aprózva. Egy 5—10 holdas kis gazdának birtoka rendesen 40—80 parczellában 1—2 óra távolságra esik egymástól s igy az 50—100 holdasé, a mi sokszorosan megneheziti a kezelést és kezelési költségeket. Ehez hozzájárul az, hogy minden egyes párczella föld külön természetü s más és más müvelési módot és időt kiván. A birtok teljes és szabad kihasználhatása ezer akadály és bajba ütközik. Ugar idején a buzaföldeket majd elutalják, majd a sertések turják fel, vetés idején majd a szomszéd szántó gyuratja le, majd az ugar szélben a libák, juhok stb. kárositják meg s ez a rendezetlen viszonyok folytán igy ezerféleképpen veszélyeztetik. Ez igy van, s népünk még ma is csökönyösön ragaszkodik a régi mezőőri rendetlenségekhez a mezőrendőri törvénynyel szemben.

Csikmegyében mintegy 22.000 földbirtokos van s átlag egy birtokosra 2·7 hold birtok esik. A birtok pedig ugy oszlik meg, hogy igen soknak még félhold birtoka sincsen, legnagyobb azok száma, kiknek 0·5 holdtól 1 1/2 holdig s azután 2—10 holdig terjedő birtoka van. 10-től 50-ig már fogyó arányban 50-től 100-ig még rohamosabban fogyó számban vannak a birtokosok, mig 2—300 holdas alig van nehány. Azért a mi birtokosainkat 1-től 10 holdig kis, 10-től 50-ig kis közép, 50-től 100-ig nagy közép és 100 holdon felül nagy birtokosoknak mondhatnók. Egy tagban 10 hold birtok ritkaság, 10—50 □ öles megszokott terület. De mi azért okvetlen földmivelők vagyunk, mintha egyébből meg sem lehetne élni. Még kölcsön pénzen is megvesszük az eladóvá vált szomszéd földet. Egy hold rét néha 4—500 frt, egy hold jobb szántó 2—300 frt, de van aztán 30—60 frtos is. A földmivelés a mi velünk született mesterségünk. A ki rajtunk és bajainkon segiteni akar, az ezen irányban s mivel nagyon konzervativek vagyunk, még a törvény kényszerével is csak itt segitsen rajtunk. Meg kell tehát bennünket hagyni a földmivelés mellett, s a kiknek más iparágra van hajlandóságuk, azokat e mellett egy külön erős osztálylyá növelni.

Itt meg kellene különböztetni a székely fölmives osztályt, a székely napszámos osztálytól, mely nehány parczella földje mellett folyton jövés-menésben van a munkakeresés miatt.

Nem ezen jövő-menő osztály megmentéséről, hanem azon földmives középosztály megmentéséről kell gondoskodni, mely nagy gond és szorgalommal mivelt földjének terményeiből csak nagy nehezen és sok nélkülözés közt él és tengődik. Ezen kelle segiteni, mert ez által a munka után jövő-menő vagyis kivándorló napszámos néposztályon is segitve lenne.

Nálunk ha a kis, kisközép- és nagyobb földbirtokosoknak

jól volna dolga, ezek egygyüttesen annyi munkát adnának a napszámos osztálynak, hogy napszám fölösleg egy sem lenne s ma már midőn e mellett a fürészgyárak a vármegye területén működni kezdettek, valóban egy fölösleges napszámunk sincsen, sőt ellenkezőleg inkább annak hiánya fölött panaszkodhatunk. „Támogassuk tehát — irja T. Nagy I. idézett munkájában[1]) — legelső sorban is feltétlenül a földmüves gazda osztályt, ugy társadalmilag, mint törvényhozás utján törvényes intézmények teremtésével, hogy általa a sokat emlegetett napszámos osztály is támogatva lehessen. Segitsünk a gazdálkodás nyügein, hogy a jobbratermett székelység itthon az ő barázdái mellett megélhessen és gyarapodhassék. . Orvosoljuk a székely munkás osztály baját, a földmives osztály nyomoruságának orvoslásával.“

Ezek nagyjában a mi birtokviszonyaink és ezeken kell nekünk segiteni, ha továbbra is fenmaradni és élni akarunk.

Mint az alább idecsatolt feliratból is látszik, a megye hatósága iparkodik mindent megtenni viszonyaink rendezésére nézve, de tudomásom szerint ezen feliratnak sem lett semmi eredménye s az ma mint a történelmi multnak több székely nemzeti jogát és viszonyait felderitő emléke s a jelen érdekes mozzanata szolgál az utódoknak tudásul.

Csikvármegye felirata.

Mélyen tisztelt képviselőház!

Csikvármegye törvényhatósága 1890. évi október hó 30-án tartott rendes közgyülésében elhatározta, hogy tekintettel a Székelyföldön 1848 előtt fennállott birtokviszonyokra, a mélyen tisztelt képviselőházhoz, belügy, pénzügy, igazságügy, kereskedelemügy és földmivelésügyi miniszter urakhoz egy azonos felirat nyujtassék be, a közvagyon értékesitése s általában a birtokvisonyok szabatosabb és gyorsabb rendezésére nézve, a mint azt az 1871. évi LV. t.-cz. czélozza.

A törvényhatóságot ezen felirat benyujtására azon sajnos tapasztalat kényszeritette, hogy mióta ama törvényczikk végrehajtása alkalmazásba vétetett, tizenkilencz év lefolyása alatt a roppant idő és költség elpazarlása mellett, még csak annyi sem éretett el, hogy község és község közötti közösség megszüntettessék, azok kivételével, melyek egyezségileg intéztettek el. Pedig az igények fokozódásával a terhek is szaporodnak, s ezek kizárólag a birtokra nehezedvén, ma-holnap elviselhetetlenek lesznek.

[1]) Lásd abban ezeket bővebben 16—22. ll.

ha csak a szabad rendelkezési jog annak jövedelmezőségét nem biztositja.

A törvényhatóság sajnosan tapasztalta közelebbről azon jelenséget is, hogy az italmérési jogokért járó kártalanitási összegek csaknem felére levonattak a szoros igazság szerint megilletett mennyiségnek, és sajnosan látja, hogy e megcsonkitott jövedelmi forrás is alig számbavehető egyéni haszonért a községtől elvonatott és figyelembe vette, hogy az állami adózás mellett ott van az egyháziak adója a nyers bevetet 25%-ban csaknem minden székely háztartást illetőleg, ott vannak a községi költségvetések 66 községben egyenként ezertől harminczötezer forintig terjedő változatban, ott van az utadó 71 ezer frt előirányzatban, ott van az erdőrendezési költség évenkint 16 ezer forintban, ott van a legtöbb községnél az iskolaadó 10-től 60%-kal, melyek mindannyia más községi terhekkel egygyütt már ez év kezdetétől pótadóval fedeztetvén, az eddig virágzó községeket közeli megsemmisitéssel fenyegetik, mert a község nyüge mind a jövedelmezőség fokozását mind a teljes kihasználást megakadályozza. Megyénkben pedig más segelyforrás nincs, egyedül a föld termése az, minek ez óriási sulylyal versenyeznie kell.

És azt is megdöbbenéssel tapasztalta, hogy a közelebbi években a lakosság száma fokozatosan fogy; szolgálat és munkakeresés czége alatt eltávozik, hogy többé vissza ne térjen. Ha az évente 8 ezeret meghaladó utlevélkérők számához az engedély nélkül eltávozókat még annyira becsüljük s nem több csak 10%-al számitjuk a vissza nem térőket; annyi a veszteségünk munkaerőben, s annyi a közteher szaporodásunk, hogy bizony méltán aggódhatunk, s méltán kereshetjük az utat a kibontakozásra.

Az urbéri maradvány rendezésére vonatkozó törvények Erdélyre alkalmazott része, a szászföld érintetlen hagyásával, a vármegyéket a Székelyfölddel egyenlő elvek szerint birálja el, tekintet nélkül az 1848 előtt fennállott viszonyokra, s ebben a gyakorlatnak és szokásjognak oly sarkalatos részeit sértette meg, melyeknek figyelembe vétele nélkül a kibontakozás még messze jövőben sem lehetséges. Régebbi törvényeinkből határozottan megállapitható ugyanis, hogy Székelyföldön nem volt tulajdonképeni urbéri viszony s a mennyiben valamely földtulajdonnak használatáért természetbeni szolgálmány teljesittetett, az nem urbéri, hanem tisztán bérleti természetü szerződés volt, mert máskép nem lehet érteni, hogy pl. gr. Bethlen Domokosnak csatószegi és szentkirályi ugynevezett urbéresei mégis miként iehettek egyidejüleg armanemesek E mellett pedig hány vagyo-

nosabb székely ember volt 1848 előtt, kiknek ilyen szolgálmányosai voltak, holott soha senkinek eszébe sem jutott azokat földes uraknak, és ezeket urbéreseknek tekinteni? és e tényt legkevésbbé sem erőtleniti meg azon másik tény, hogy 1819/20-ban tehát mégis urbéri összeirás volt, az nem ezen előterjesztés keretébe tartozó más czélból történt, de ha már megtörtént, s ha már annak alapján főleg abxolut intézkedés folyományakép a Székelyföld is kárpótoltatott az 1846/7-iki urbéri törvények teljes kijátszásával — ez a dolgok jogi természetét nem változtatta; a mindenki által belső telkéhez kötött jognál fogva szabadon gyakorolhatott korcsmárlási jogból nem csinálhatott földesuri jogot; a mindenki által szükségéhez képest szabadon gyakorolt legelési és erdőlési jogból nem csinálhatott urbéri maradványt.

Ez alapot nem vette figyelembe a törvényhozás s megyénk tiszta székely községeiben, hol mindenki földesur volt, hol 1848 előtt a bor, sörkorcsmárlás fogalma ismeretlen volt, s csak néha a saját termelte pálinka árultatott inkább az ugynevezett közszékely által; oly jogot vélt fölfedezni, mely nem létezett, melynek gyakorlata ismeretlen volt, e jogot közbirtokosságinak nyilvánitotta akkor midőn azt meg nem teremtették 1848 után — inkább a 60-as évektől kezdve, a községek mint testületek, — és azt az urbér eltörlése után is földesuri jognak ismervén, még olyanokat is részesiteni kiván belőle, kiknek a községben belseje, és annak határán semmi földtulajdona nincs. Ezen alapot nem vette tekintetbe a törvényhozás s megyénk tiszta székely községeiben, hol mindenki földes ur volt, hol 1848 előtt és után mostanig a községi szabad erdőket és legelőket a birtokos és szolgálmányos saját szüksége szerint korlátlanul és szabadon használta, nemcsak, hanem a tiltott erdők és legelők felügyeletére kapuszám szerint mindenki kötelezve volt, s igen gyakori esetben szolgálmányos volt a határbiró, erdőbiró; — hol ezen tiltott erdőkből időnként történt szabaditások alkalmával, vagyonra való tekintet nélkül mindenki egyenlő arányban részesült: most egyesek vagyonának ismervén szintén olyanokat is részesit, kik rég eltávoztak a községből, semmi kötelék nem fűzi ahoz.

Pedig mindkettőnek községi vagyon természete kétségtelen, azt mind az eredeti szerzés, mind a gyakorlat, mind pedig az abban kifejlődött szokásjog annak szentesitette. — A községek szervezete szerint mindkettő arra volt hivatva, hogy abból a közszükségletek fedeztessenek, s ha most téves jogi értelmezés szerint ama czéltól elvonattak s a kiegyenlitésre nem nyujtatik más forrás: megölői lesznek a községeknek.

Jól tudjuk, hogy ezzel a földesurak érdekeit sértjük, s jól tudjuk, hogy az annak védelmére alkotott törvény ellen nyilat-

kozunk; de tudjuk azt is, — hogy megyénkről beszélve — sértjük önmangunkat, sértjük bátran a „siculi sunt omnes nobilis“ kasztját, de sértjük bátran a jógért, sértjük bátran a magyar állam érdekéért, — mert mi kemény, virágzó községeket akarunk, s nehánynak vélt jogáért nem akarjuk az összest a jövő bizonytalanságának odadobni.

Némileg elkéstünk följelentésünkkel a korcsmajog megváltásának odaitélésére nézve, de nem késtünk el közhelyeink és érdekeink megismertetése — s ebből kifolyólag jövő rendeltetését illetőleg, s ha most tartózkodás nélkül kimondjuk, hogy az 1888. évi XXXVI. és az 1871. évi LV. t.-cz. alapelve reánk tévesen alkalmaztatott, nemcsak, hanem kivihetetlen. e nyilatkozatra a végső szükség kényszeritett.

Az okok mérlegelésétől fog függeni, hogy e merésznek látszó nyilatkozat alapja tartható-e? nekünk kötelességünkben áll azoknak felsorolása.

Mint emlitettük s mint történelmi tények igazolták. Székelyföldön adomány nem volt, mert a czimeres levél kérés és adás más fogalom alá esik, tehát tulajdonképeni urbéri viszony nem is létezik. Kimondotta ezt a királyi kormányszék már 1758. január 26-án kelt leiratában, midőn a székely nemesség fogalmát igy határozta meg: „tudnivaló dolog az, hogy a székely szabadság sok seculumokot, sok királyok és fejedelmek adományait felülhaladó, nem valamely személy szerint költ különös levél, hanem az egész székelységet illető közönséges indultummal stabilitáltatott régi szabadság, de természet szerint való nemesség; s ha sarkalatos elv egy akkoriban nagy tekintélylyel biró közigazgatási és törvénykezési végső fórum által mondatott ki, bizonyára figyelembe vétetett az ugynevezett székely constitucziótól kezdve le Verbőcziig, s azon innen keletkezett mindazon törvény és jogszokás mely ennek nyilt kimondását indokolttá és védhetővé tette. Ha tehát „régi szabadság és természet szerint való nemesség“ s ha a nemesség primor, primipilus és pixidariusra egyaránt kiterjed, nem is lehet feltételezni, hogy a korcsmálási jog egyik vagy másik fokkal lett volna összekötve, következőleg nem is lehet azt földesuri jognak tekinteni, mi akár a primornak akár a pixidariusnak privilégizáltatott volna; hanem ha csakugyan jog volt, megillette, ugy egyiket, mint a másikat.

Azonban, hogy valami jog fenn legyen, szükséges az azzal való élés, — mert az alvó jog elmélete későbbi találmány — de hogy valamelyik székely primor, sőt még primipilus is e jogot valaha gyakorolta, abból valaha valami hasznot huzott volna, hiteles történeti adatainkban nyoma sincs, s hiába is keresünk

ilyféle foglalkozást, az a „siculi nobiles privilegiati“ fogalmával és becsülvel össze nem fért, — sőt nálunk, hol a bor 1848. előtt csak nevéről volt ismeretes, hol pálinkát és sört mindenki szabadon főzhetett, tulajdonképeni korcsmaüzlet nem is létezhetett.

Ha tehát mint emlitettük e jogot megteremtették és jövedelmezővé tették, a 60-as évektől kezdve községeink : nem szabadott azt senkinek lefoglalni a maga részére, vagy legalább a törvényhozásnak nem szabadott azt veleszületett természetétől elvonni. Jól emlékszünk Tisza Kálmán akkori miniszterelnök idevonatkozó nyilatkozatára : a mult ismeretén és egy saját viszonyaihoz alkotott constitution kiforrt nemzet jogainak tiszteletén alapult az, s nem a mi hibánk, ha a képviselőházban nem volt pártfogónk, ki azt tovább fejleszsze.

Igy vagyunk erdeinkkel, erdei legelőinkkel is, mert jól tudjuk ugyan, hogy magyar földön ez is földesuri jog volt, — de itt nálunk, hol a föld vagy együttes vagy önálló eredeti foglalás, vagy későbbi összevásárlásból áll, hol vannak egyesek, kik több száz, sőt ezer holdakra menő erdőséget birnak tulajdonul, vannak testületek, kik szintén ilyenekkel rendelkeznek : egészen más tekintet alá esik a földesuri jog, mert a mint e havasi területek a tulajdon fogalma szerint el vannak vonva a közhasználat alól, ugy viszont azok tulajdonosai sem használták a község közös tulajdonát képező más havasrészeket. Ebből az tünik ki, hogy már az első szerzés alkalmával az egyes vagy család a közhelyekből kikapta részét s nagy jogtalanság volna most azokhoz ujra társnak erőszakolni s éppen földesuri jogon részeltetni.

Vagy vegyük fel az összevásárlás eseteit. E területek alapja talán 10 hold, talán még kisebb, foglalva az is a közösből. Az ügyes, szorgalmas szerző addig vásárolta össze a szomszédos területeket, mig lett egy nagy kiterjedésü havasa, használva most saját czéljaira. Az előbbi tulajdonosok is apró párczellákat a közösből foglaltak, mi kétségtelen onnan, hogy még ma is e havasi magánterületek között levő kisebb-nagyobb erdőségek kivétel nélkül a községek tulajdonát képezik, — s ennek daczára mégis mind az összevásárolt havas tulajdonosa, mind pedig az eladók a megmaradt közös helyekhez birtokarányilag jogosultak lennének.

Vagy vegyük fel a tizesek birtokviszonyait. Minden község rendesen fel van osztva 3 tizesre, ritkább esetben 4—5-re is. E tizesek talán eredetileg, mindenesetre azonban visszamenő századok valamelyikében a községekhez közel fekvő tilalmas erdőségeket meghatározott részekben tálajdonokul kapták, s kezdettől fogva oly módon birtokolják, hogyha pl. az altizesi embernek

van középtizesben 2—3 belsősége azok után még sem jogosult a középtizesi erdőségekhez s viszont; a jogosultságot tehát kizárólag a lakás szabályozta. Ebben kezdettől fogva a legnagyobb személyi egyenlőség nyilvánult — a birtoknak e természetét senki kétségbe nem vonta, meg nem tagadta s most ha azon tizesi javak arányositás tárgyává tétetnek az ott nem lakó idegenek járandóságát csak a törvény erőszakossága teheti jogosulttá.

Felhozzuk még azt is, hogy a Székelyföldön azon közös birtok, mely az ugynevezett ingyenhasználat tárgyát képezi, ugy 1848. előtt, mint azután mostanig minden községi bennlakó egyén által szabadon használtatott, tekintet nélkül társadalmi állására; a legelőre annyi marhát hajthatott ki, a mennyit tenyészthetett; az erdőből annyi fát hordhatott, mennyi épületeihez és tüzéhez szükségeltetett, anélkül, hogy ezért valakivel szemben pénzbeli szolgálmányt teljesitett volna. 1850. után e közös területek adózás alá vonatván, azt a községek pénztára hordozta mostanig anélkül, hogy az ezen közhelyeket használó egyének abban soha egy krajczárral is résztvettek, avagy e kiadást a községgel szemben más módon kiegyenlitették volna. — Pedig a községeknek sem volt semmi más jövedelme, mint néhány feltiltott hely évi bére a tilalmas erdőkből évenként eladott haszonfa ára, s a kihágási büntetésekből befolyt összegek. Ha e vagyon nem a községé, hanem az ugynevezett közbirtokosságé lett volna, talán megengedtetik a használat? talán nem lett volna ki felszólaljon ellene? talán hordozta volna adóját a község? hiszen akkor is volt jogait védő ember akkor is volt nagyobb földbirtokos, ki aránylag a használatban nem vett annyi részt, mint legkisebb birtokos társa. Hanem e gyakorlatban kifejeztetett nyiltan a közös szerzés azon czélra, hogy az minden időben községi vagyonnak tekintessék. Hiába keresünk itt alvó jogokat, birtokarányt, — akkor ezek ismeretlenek voltak, — hanem igenis megvolt itt is a közös védelem, a közös nevelési, őrzési és fenntartási kötelezettség, mi aztán az ingyen használatot egészen más szinben tünteti fel s arányositás jogosultságát teljesen kizárja.

A dolgok természetének és a fennálló gyakorlatnak olyan példái ezek, melyek lehetetlen, hogy gondolkozóba ne ejtsék a velük tüzetesen foglalkozókat s lehetetlen ennélfogva a partikulárizmusra, figyelemmel nem lenni a törvényhatóságnak, ha csak a még eddig tiszteletben tartott magánjogokat az absolut intézkedésnek teljesen odaadni nem akarja.

És vegyük gyakorlati oldalát az 1871. évi IV. t.-cz. alkalmazásának. Fennebb már emlitettük, hogy nehézkes eljárás miatt még egyáltalában semmi eredmény sincs s tudunk esetet, hogy a 16-ik században kérdés tárgyává tett havas feletti per 1889-

ben mégis csak egyezséggel oldatott meg. Csak mióta visszaemlékezünk a főperre és mellékes részeiből kifejlett apróbb perekre több, mint 6000 frt költség fordittatott. De bármiként történt is, most már meg van a község és község közötti arány állapitva. A havas 1800 hold, jogosult hozzá 6 község legalább 9000 lélekszámmal. A birtokosok száma, a külbirtok figyelembevételével, mindenesetre kitesz legalább is 3200-at. — Nem nehéz konstatálni ebből a telekkönyvi eredményt. — Ki ellenőrzi a használati arányt? melyik közigazgatási hatóság képes erre? Használtatni fog ugy, mint használtatott a 16-ik századtól fogva az erősebb, az ügyesebb és a közelebbi által, — mert hiszen mégis csak a használat a czél, nem pedig a telekkönyvi állapot; és értékét a telekkönyvi följegyzés nem fogja emelni, mert mindenki fél az ellenőrizetlen közösség miatt pénzét koczkára tenni.

És igy van ez s igy is lesz minden többi közhelylyel kisebb-nagyobb mértékben; ha erőszakoltatik, meg lesz a telekkönyvi feljegyzés papiroson, szépen kiszámitott arányokban, de a használat marad a régi, kizsákmányolja azt a ravaszabb, az erőszakosabb.

S ez állapoton nem változtat a törvény azon intézkedése sem, hogy hiszen a kinek birtoka arányában a közhelyekből 100 hold jut, az külön szakithatja. Még nem volt eset megyénkben, hogy ily czimen kereset indittatott volna, nemcsak — hanem tudomásunk szerint nem volt eset arra, hogy az ilyen jogosult a tárgyalások valamelyikénél bárcsak mutatkozott volna. Fél az eredménytől s annak következéseitől, tudva, hogy a törvény e félszeg intézkedése kisebb birtoku, de vele egyenjogu talusfelei rovására történik. Ez is tehát marad a közre, közprédának anélkül, hogy bár a középbirtokon valami könnyités történhetnék.

E mellett még akkor is, ha a használat a legszebb rendben történnék, ha a jogok kölcsönös tiszteletben tartatnának, ott van a birtokváltozás az adás-vevésben, melyet illető helyen soha be nem jelentenek; ott van a birtokváltozás az adás-vevésben, melyet illető helyen soha be nem jelentenek; ott van a birtokváltozás az örökösödésben, melyet az azzal járó terhek miatt éppen titkolnak, s igy nem tovább, csak 30—40 év mulva a birtoklásnak olyan képe lesz, mely a telekkönyvi állapot szerint fel nem ismerhető.

Egy további nyüg a közbirtokosság szerencsétlen fogalma ugy, a mint közelebbi években a gyakorlati életre ráerőszakolni megkiséreltetett. Hogy e testület tényked ése a mi költséges perlekedési rendszerünk keretébe mikor és egyáltalában be lesz-e illeszthető? nagy kérdés; s hogy e testület tényked ése közigazgatási felügyelet és ellenőrködés nélkül soha sem fog beválni s

annál kevésbbé megnyugtató lenni, az már ma is bizonyos. Lesz e rendszerrel minden községnek közbirtokossága, s az a közbirtokosság szervezve lesz; lesznek alapszabályai, lesznek tisztviselői; de mig e tisztikar eljárása miatt és általában a közbirtokosság valamelyik tagjának visszaéléséért költséges, hosszadalmas perrel csak a bíróságnál lehet orvoslást szerezni: szegény emberre csak átok is fog az lenni, s a visszaéléseket még vagyonosabb ember sem fogja peres uton megtorolni. Mig e tisztikar ténykedése s általában a birtokosság intézkedése egy felsőbb hatóság ellenőrködésének alávetve nem lesz, mindig tág tere marad az elnyomásnak és visszaélésnek.

Ez tehát, ha még a telekkönyvi állapotok a személyváltozatok szerint napról-napra is feljegyeztetnének, a tulajdon használatát oly illuzoriussá tenné s a közönyösséget s korrupcziót annyira terjesztené, bogy a közbirtokosság elnevezése az életben egy gyülölt kifejezéssé válnék.

Ezek mellett a dolognak ott van a pénzügyi oldala és ott van másfelől a munkaerők hasztalan elfecsérlése. Minden arányosi tárgyalásnak tengeri kigyója a birtoktisztázás, mely évenként legalább kétszer felüti magát s mely minőségénél fogva a helyszini vizsgálatot követeli meg; ez pedig természetesen mindig pénzbeli kiadással jár — ugy, hogy midőn végre-valahára bekövetkezik a telekkönyvi állapot feltüntetése: az értéknek bizonyára egy harmada birónak, ügyvednek és feleknek kiosztatott; mi bizony az eljárás minőségére elég jellemző. Ezenkivül ott van az eljáró birák örökös távolléte, folytonos jövés-menése, kik e miatt tulajdonképeni hivatásuknak — a biráskodásnak — meg nem felelhetvén, akaratlanul okai lesznek a hátrálékok felszaporodásának s ebben az igazságot kereső felek érdekei megrongálásának.

Egy szóval az arányositásnak semmi gyakorlati haszna nincs és viszonyaink között nem lehet.

Igyekeztünk feltárni ezekben a törvény alkalmazásával járó következményeket s ha mondjuk, hogy azok hosszu 19 év tapasztalataiból merittettek, távolról sem a tiszteletlenség vagy a volt földesurak iránti ellenszenv szól belőlünk, — hiszen mi is azok voltunk; mi, a megyét képviselő 220 törvényhatósági tag, veszitünk legtöbbet; hanem nyilatkozatra kényszerit fajunk fentartására irányuló törekvés; azon pótadótóli irtózat, mely e nemes és kizárólag csak földmivelésre teremtett lovagias nemzetet hazája elhagyására sarkalja.

És azt sem vindikáljuk magunknak, hogy a gyógyszer kezükben van a baj eltávolitására, de mindenesetre követelünk annyi részt magunknak, hogy mi, kik fájdalmakat érezünk, mi

hallgattassunk meg, mit tapasztaltunk legalkalmasabb szernek a lecsendesitésre? Feleletünk rövid, egyszerű: az 1871. évi IV. t.-cz. revizióját s addig minden folyó arányositási lépések megszüntetését. E revizióban pedig Székelyföldön a birtokarány alapelveinek bizonyos tekintetbeni eltörlését, az erdők és erdei közös legelők községi közvagyon természetének elismerését, örök felosztathatlanságának kimondását, — ezzel kapcsolatosan a korcsmajogok megváltása után befolyt összegek hasontermészetének elismerését, mindkétféle tőke jövedelmeinek községi háztartásra leendő fordítását, feleslegéből közös iskola-alap teremtését, közmüvelődési czélok támogatását, kezelésére a községi előljáróságok kötelezettségét, a közigazgatás felügyelete és jóváhagyásának feltétele mellett. Az arányositás elve annyiban tartatván fenn, hogy kinek-kinek birtokarányában házi szükségéhez és a használat alatti erdők mérvéhez képest, a közigazgatási hatóság által jóváhagyott tőárban a szükséges famennyiség kiadassék, — legelőkre pedig szintén ily arányban és feltétel mellett a szarvasmarhák s más házi állatok kihajtathassanak.

Továbbá az ugynevezett mivelés alatti mezei és réti határterületen a fordarendszer eltörlését, s következésül a kötelező tagositás behozatalát, szántó és réti kaszálóterületekre külön-külön s ebben az eljárás egyszerüsitését, gyorsitását, a szükséges költségeknek az államkincstár által leendő előlegezését 15—20 évi visszafizetési kötelezettséggel.

Átlátjuk, hogy e rövid, egyszerű felelet oly anyagot ölel fel, mely a miénknél sokkal nagyobb jogászerőket is megpróbál, de ha lehetett pld. az erdőtörvénybe a magánjogi kérdéseket megszóritólag szabályozni: itt, hol csak képzelt jogok várnak megoldásra, bizonyára nem fog ütközni nehézségekbe.

Ily intézkedéssel megmentjük még virágzó községeinket a végpusztulástól s ezzel egyszersmint elérjük azt, hogy a nagy eredményeket igérő erdőtörvényt nem kell irott malasztnak tekinteni, minthogy máskép az arányositásnak előbb-utóbb következése lesz a tulajdonosok összejátszása az erdőségek magántulajdonná változtatása czéljából.

E revizióval a mélyen alá ásott és megrendült alap nem fog ugyan teljesen kijavittatni, de a további romlás meg fog akadályoztatni s más eszközök segitségül hozásával bizonnyára teljesen ki is lesz egyenlithető. Annyi mindenesetre eléretik, hogy e pótadó-alapban az igazságos arány mellett, egy biztos fedezeti eszköz létesittetik, s nem kell a közigazgatásnak a beszedésre egész éven át minden rendelkezésre álló apparátusát felhasználni.

Jogi erőszak kell ahhoz, hogy 42 év után is lépten-nyomon földesuri jogokat keresünk a Székelyföldön s ha most, midőn a

közigazgatás államositása s ebben a községek rendezése is az egyenes igazságból és egy népfaj ősi szerkezetén nyugvó gyakorlatból kifejlett állapot figyelembe nem vétetik, hiába lesz minden fáradozás, a czél nem fog megközelittetni s nemsokára bekövetkezik az idő, midőn — legalább itt nálunk — a nagy állami apparátus önmagát fogja kormányozni.

Kegyeskedjék ezen alázatos feliratunkat a tárgy fontosságához mért figyelembe részesiteni s megyénk tiszta székely lakosságát a magyar hazának megtartani.

Kelt Csikvármegye törvényhatóságának Csik-Szeredában 1890. október 30-án tartott rendes közgyüléséből.

Alázatos szolgája:

„*Csikvármegye közönsége*".

Az erdélyrészi birtokviszonyok rendezetlensége mellett tanuskodik az 1892. évi XXIV. t.-czikk, melynek létrehozása elől maga a kormány sem tudott elzárkozni s mely 1894. május 1-én lépvén életbe, — habár nagy hiányai vannak, — előkészitőt képeznek a kataszteri mérnökök által végzett háromszögelés fejlesztése, a régi kataszteri felvétel tisztázása és hitelesitése folytán a birtok után kirótt aránytalan földadók tisztázására és helyesbitésére nézve.

E kettős javitásra nálunk okvetlenül szükség van, mert ha a tagositást, — melytől népünk annyira fázik, — a kiigazitások előrebocsátása nélkül keresztül vinnék, egyesek a jelenlegi igazságtalan kataszteri állapot folytán sok időre pótolhatlan károkat szenvednének. Hogy a legüdvösebb intézkedés is rendesen sért egyeseket, annál inkább a rosz és hézagos, s hogy a czélbavett tagositások sem fogják elnyomott népünk mizeriáit megszüntetni: alig szorul bizonyitgatásokra. Ma a tagositás egyesek kérésére szokott elrendeltetni. Jól teszik azért, a kik tagositani akarnak, ha előbb a kataszteri tisztázásokat kérik, vagy azt bevárják kérésükkel.

Az 1894. május 1-én életbe lépett törvény értelmében egy kataszteri állami felügyelő és négy főmérnök fogja a hitelesitést teljesiteni. Ez is némi előnynyel kecsegtet.

Ha már arányositnak, tagositnak, s valamint ezek, ugy a pótadók, mezőgazdasági mező és erdőrendöri összes költségeit a földbirtok kénytelen hordozni majd minőségi osztályzat, majd terület arányában: igazán életkérdés, hogy a teherviselés alapja és kulcsa minden visszaélésekkel és tulkapásokkal szemben tisztázva biztositassék.

A kenyérkérdés megoldása.

Nemcsak székely nemzeti, hanem csikmegyei történetünk lapjain is többször találjuk feljegyezve, hogy őseink éhinséggel küzdöttek és közülök a kenyér hiánya miatt sokan éhen haltak.

Igy nemcsak reánk kevésbé termékeny égalj alatt lakó s annyi elemi csapás és balszerencsének kitett csikmegyei székelyekre, ha nem az összes szegényebb sorsu népre nézve is nagy Isten aldása lenne, ha a chemiának vagy bármely más tudománynak sikerülne a kövér vagy közepes termésü éveket rendesen felváltó sovány évekre a mi gabona terményünk mellett oly kisegitő anyag összetételeket előállitani, melyekkel bár éhinség idején a kenyér hiányát pótolni lehetne.

Ha vajjon az alábbi kisérlet csupán jámbor kisérletnek és megvalósithatlan elméletnek marad-e a jövő számára, maga a kisérletező sem nyujt arról tárgyi biztositékot, de az eszme fenntartása végett feljegyzem, hogy: *Quirini*-nek, a temesvári chemiai laboratorium tulajdonosának, állitólag egyszerü eljárással sikerült a *cellulozét* ehető anyaggá átváltoztatni". A Quirini által „előállitott terméket, — mint hirlik — jelenleg a heidelbergi egyetemi chemiai intézetben tanulmányozzák, első sorban tápláló értékének meghatározása czéljából".

Ez természetesen a kenyérkérdés megoldása, az életmód ujjáalakulásának s minél egészségesebb alapra fektetésének egy hatalmas rugója lenne. Ezzel az „erdők fája, a fü, a szalma, a széna kimeríthetlen forrásává" lenne az emberi táplálkozásnak.

Hogy *Quirini* e felfedezésével a valóban nagyfontosságu kenyérkérdésre nézve mennyire haladt: ujabb értesitést a német folyóirat sem ad. Annyit azonban tudunk, hogy jeles tudósok foglalkoznak a kenyér egyszerübb készitésének problemájával és mindenki a boldogság korszakát várja e sikeres megoldástól.

Egy hirneves német tudós azt hiszi, hogy a kenyérkérdés, az élelemszerzés gondja a létért, a mindennapi kenyérért való küzdelem megszünik, ha valamikor a chemiának sikerülni fog szénsavból s vizből keményitőt készitени.

Ez ipart már régesrégóta üzi a földmivelő és aligha volna nagy haladásnak tekinthető, ha a szántóföldet chemiai gyárral helyettesitenék.

Azt azonban jogosan elvárhatjuk e tudománytól — mondja egy más kiváló német tudós — hogy a farostot az emberi táplálkozás forrásává tegye. Ez Quirini megoldási módja.

Ha meggondoljuk — irja Dr. Szterényi Hugó — hogy milyen csekély mennyiségü kenyérnek való keményitőt nyujt nekünk a kalász s ha hozzáteszszük, hogy a farost (czelluloze)

összetétele tökéletesen megegyezik a keményitő összetételeivel, nem kételkedünk benne, hogy egyszer okvetlenül sikerülni fog a czellulozét keményitővé, azaz a liszt főalkotó részévé változtatni s ezzel hozzájárulni a táplálék produkcziónak megmérhetlen fokozásához.

Nem régen kétségbe vonták annak a lehetőségét, mintha a légkörbeli nitrogének fehérjévé átalakulása bizonyos növényekben követhető és alkalmas módon elősegithető volna; ma már ebben semmi lehetetlenséget nem látunk. A fehérje mennyiségének tervszerü növelése, párosulva a keményitőnek a farostból (czellulozéból) való, előállitásával bizonyára a kenyérkérdés megoldását jelentené.

Kapesszer felfödözése szerint egyszerü eljárással a farostot (czellulozét) czukorrá azaz vele összetételben rokon, de nem azonos anyaggá változtathatjuk. S ha ez sikerül, akkor okvetlenül kell módnak lenni arra is, hogy a farostot az egy azon összetételü, csak más tulajdonságu keményitővé alakitsuk. Mi a kenyérkérdés megoldásához tartozik.

De ha már felvettem e helyen a kenyérkérdést, lássuk, miként igyekszik azt megoldani, illetőleg a kenyeret olcsóbbá tenni egy franczia khemikus?

Ugy vélekedik — irja Dr. Szterényi Hugó — a franczia khemikus, hogy nehéz bevárni a fennebb emlitett czellulozé problemájának diadalra jutását, de meg a mai viszonyok között a produkczió mennyisége sem fogja jelentékenyen olcsóbbá tenni kenyerünket. Másfelé kell nézni, hogy czélt érjünk. Legjobb szerinte egy oly találmány, mely fölöslegessé teszi a gabonának előbb lisztté való földolgozását, megőrlését. Ez a gondolat régóta foglalkoztatja a szakembereket, mindeddig hiába, de most Sezille azt hiszi, hogy megtalálta módját. Eljárása szerint 100 kilogramm gabonából állitólag közvetlenül 150 kilogramm kenyeret lehet sütni. Ez a malomiparra nem haszon, de annál olcsóbbá válik a kenyér a fogyasztóra nézve.

Sezille eljárása a következő:

A gabona-szemeket vizzel telt edényekben a portól s piszoktól megtisztitják, azután éles fogakkal ellátott hámozó készülékben a külső héjtól szabaditják meg. Ekkor az egészet kevés szőlőczukorral s élesztővel együtt langyos vizbe teszik, a hol először megpuhul, azután megerjed. Huszonkét óra multán megkezdődik az erjedés, akkor a vizet leöntik róla és a puha, sajtforma összeállásu tömeget hengereken préselik keresztül. A hengerek alól a kész tészta kerül ki, melyet rendes módon alakitanak s megsütnek. A próbák ezen eljárással igen jó eredményt adtak, a kenyér elég izletes s a közönségesnél sokkal olcsóbb.

Számitása szerint, ha elfogadják kenyérsütési módját, csupán Franczia-ország évenkint 25 millió hektoliter gabonát takarithatna meg. A kérdés még csak az, tudniillik a tudományos oldalát tekintve a dolognak, valjon az ily módon készitett kenyér tápláló értéke a régi marad-e, nem veszit-e jelentékenyen értékéből? Ez irányban is a további kisérletek fognak dönteni és ha a felelet az lesz, hogy e kenyér tápértékéből nem fog veszniteni, akkor minden esetre fontos találmánynyal állunk szemben.

Nem érdektelen, hogy négy év előtt az orosz inségesek miként segitettek a kenyér hiányon. Sokat irtak akkor az ugynevezett „*fertelmes*“kenyérről, melylyel a szegény orosz nép táplálkozott. Virehow, ki akkor tájt Moszkvában járt, egy darab kenyeret hozott magával a legfertelmesebb fajtából, egy olyanból, melyhez — mint maga mondja — undok volt nyulni. Inkább nézte volna frissen vágott feketés tusfának, semmint embernek való kenyérnek. Khemiailag elemeztette s lám az sül ki, hogy sokkal több a fehérje és zsirtartalma, mint a rozskenyéré, vagyis annál jóval táplálóbb. Egy libatoppféle növénynek magvából készitették, mely mindenfelé, mint gaz vadon nő.

Érdekes, hogy czölöpépitményekben igen gyakran találtak nagymennyiségü libatopp szárat. Az orosz inségesek libatoppkenyerének khemiai elemzése nagyon valószinüvé teszi azt, hogy az ős ember egyebekközt ennek a gaznak magvaiból is készitette kenyerét. Egy libatopp faj, a quiloa növény, a peruiaknak ma is igen fontos táplálékuk.

Isten mentse és óvja meg népünket és nemzetünket éhinségtől és adjon táplálásunkra kivánt mennyiségü gabona terményt, de idejegyeztem a kenyér kérdésnek e nemét, hogy ez irányban is némi tájékozással birjunk.

A trágyázás jelentősége.

Nem tehetem, hogy a fentebbiek után a trágyázás jelentőségéről is itt nehány megjegyzést ne tegyek.

Csikmegye felszántott és fel nem szántott talaja általában megkivánja a szorgos, gondos müvelést és ha földünkről 3—4 termést levettünk már okvetlenül — a tajaj előre ismert természetéhez képest -- vastagabb, vagy vékonyabb trágyázásra van szükség. Sajátos talajviszonyaink és éghajlatunk alatt s általában hazai földmivelésünk és közgazdaságunkban a trágya oly jeletékeny, és lényeges szerepet játszik, hogy a nélkül termésre — legyen az bárminő termelési ág — alig, sőt egyenesen kimondva, nem is számithatunk.

Gazdáink a trágyának és trágyázásnak is különféle nemeit

és módjait különböztetik meg. Itt ezek részletesebb tárgyalásába alig bocsátkozhatom. De általában is megjegyezhetjük a legszükségesebbeket.

Az istálló trágya előttünk a legismeretesebb. Ennek hatása legfeljebb 4 évig tart, ha tehát azt akarjuk, hogy a trágyára szoruló földjeink termőképessége ne apadjon, szükséges azokat legalább 4 évi időközökben megtrágyázni.

De tapasztaljuk, hogy még a legjobb gazdáink se képesek összes kezelés alatt álló szántójukat és kaszáló-helyeiket 6—9 év alatt egyszer megtrágyázni. Tehát a termések még ezeknél is egy részben a talaj-erő rovására esnek és a talaj-erő fogytán a termések az ők földjeiken is gyakran alacsony fokra szállanak alá.

Az istálló trágya mennyiség szaporitásán természetesen az állatállomány növelésével lehetne segiteni, csakhogy ehhez sok állat, illetve sok pénz kell. Ez pedig olyan magunkféle csiki gazdáknál a legkevesebb.

Egy 20 hold szántóförddel biró gazdácskának például a fentebbiek szerint 5 holdat kellene évenkint megtrágyázni. Egy kat. holdra 150 g. istálló trágya mérsékelt trágyázásnak felel meg csak. De e mennyiségnek előállitásához állandó jászlyon tartás és gondos alomozás mellett 3 marha, az 5 holdhoz 15, illetőleg, mivel nyáron nem — vagy kevés trágyát — csinálnak, 30 drb kellene. Hanem egy 20 holdas gazda a legjobb esetben sem tud annyi drb marhát tenyészteni állandóan, hogy igy kellő mennyiségü trágyát előállittassa.

S ez igy van, nemcsak nálunk Csikban, hanem általában hazánkban egyebütt is.

Tehát, ha nem elégszünk meg fele terméssel, a trágya hiányt pótolnunk kell.

De hát mivel pótoljuk az istálló trágya hiányát? Mesterséges trágyával? Ez alig elegendő, mert a talajt is pótolni kell. Ezt azonban legsikeresebben zöld trágyával lehet minden tekintetben eszközölni. Utóbbi időben azon nézet nyert kifejezést, hogy a zöld trágyázás csak bizonyos kivételes esetekben lesz helyénvaló és pedig dr. I. Kuhn szerint: „csakis az ugarat tartó homoki birtokokra," „az ugart nem tartó homoki gazdaságokban, csak bizonyos mértékig," különben czélszerübb a takarmányt az állatokkal leétetni és azok trágyáját használni zöld trágya helyett. Ez helyénvaló, a hol annyi állat van, a mennyi a szükséges istállói trágyát a földek területéhez előállitja, de a hol nincs, ott a zöld trágyázást is igénybe kell venni.

Cserháti Sándor s más tapasztalt gazdáink szerint e tekintetben a németországi viszonyok reánk nézve mérvadók nem

lehetnek, mert nálunk a legtöbb gazdaság a zöld trágyázást — egyes kivételeket megengedve — nem nélkülözheti.

De nálunk oly nagy állatállomány, mely a kivánt istálló trágyát előállithatná, jelen viszonyaink között nem is fizetné ki magát. Aztán a zöld trágya kevés költséggel legsikeresebben pótolja is az istálló trágyát és könnyü móddal való beállithatása mellett sikeresebb minden mesterséges trágyánál.

A zöld trágya abban is hasonlit az istálló trágyához, hogy benne a nitrogén szintén organikus vegyek alakjában van meg, a mi pedig a mi viszonyaink között szintén nagy jelentőségü, mert a mi szélsőséges éghajlatunk alatt a gyorsan ható chilisalétrom használata a nitrogén pótlására nagy rizikóval jár. A chilisalétrom — irja Cserháti S. — bizonyos esetekben igen jó szolgálatokat tehet, de nagy mennyiségben való alkalmazása nem várható az emlitett okból, azért az orgánikus nitrogén-trágyák, tehát a zöld trágya is kiváló jelentőséggel birnak.

De ezzel nem mondjuk azt, hogy az istálló trágyára jövőben nincs szükség, mert valamint tulságba mennek azok, a kik azt állitják, hogy az istálló trágyára a jövőben szükség nincs, hogy a zöld és mütrágyával teljesen pótolható, ugy tévednek azok is, a kik azt állitják, hogy a zöld trágya csak kivételes esetekben jöhet figyelembe, hogy jobb az állatokkal feletetni a takarmányt és istálló trágyával trágyázni a földeket. A gyakorlatban a dolgok máskép szoktak történni, mint az elméletben.

Helyesen teszünk tehát, ha annyi igás és haszon állatot tartunk, a mennyi földeink kellő müveléséhez szükséges és haszonnal jár s az ezek által termelt istálló trágyát földeinkre okszerüen felhasználjuk, a mutatkozó trágya hiányt pedig zöld trágyával, továbbá foszfor és esetleg még kálium trágyával kombinálva is pótoljuk.

De hát zöld trágyázásra minő növények alkalmazása, minő eljárás lesz a legmegfelelőbb. Ezt a talaj különbözősége és egyes gazdasági viszonyok szerint csakis hosszabb kisérletek után tudhatjuk meg.

A hamar fejlődő és rövid időtartamu, vastag vagy buja hajtásu burján, vagy gyomfélék, melyek perjeféle gyökösödést nem képeznek, zöld trágyának alkalmasok.

A növénytermelési kisérleti állomás észleletei szerint zöld trágyázásra a talaj különféle természeténél fogva egyik helyen a *sárga*, másikon a *fehér*, vagy a *kék csillagfürt* van alkalmazásban.

A zöld trágya termelés ideje természetesen az első vagy tavaszi szántástól, vagyis az ugynevezett ugarlás a forgatásig

legelőnyösebb. De bármikor történik is a zöld trágya alászántása, meglesz annak mindenkor a maga jó hatása a föld termőképességének fokozására nézve.

Ebből látszik, hogy az istálló trágya mellett földünket zöld trágyával is — a szokottnál egy kissé több gondot forditva gazdaságunkra — termőképesebbekké tehetjük.

A szántásról.

Miután az utóbbi években s nevezetesen 1891. és 1893—1896-ban a hosszas szárazságok miatt az őszi s tavaszi vetések is roppant aggodalmakat, munkát és fáradságot okoztak, de e mellett is terményeink a szárazság folytán igen gyengék valának: helyén valónak tartom a szántásról is némelyeket — tekintettel a száraz időjárásra — idejegyezni.

Nálunk sokan nem tudják, hogy az időjárás, égalji és talaj viszonyok szerint mikor és minő szántást kell adni a földnek, hanem szántanak minden számitás nélkül akkor, a mikor látják, hogy mások is szántanak és teszik ezt ugy akárhogy, csak a mit végeznek, szántás legyen. Pedig nem ugy megy a dolog. Hogy földeinket mint az esetleges tulszárazság, mind pedig a tulnedvesség nyomasztó hatásával szemben biztositsuk, a *lehető mélyen kell alászántanunk.* A kellő mély szántás a növény élet biztosabb fejlődésére is nagy hatással van.

Ez régi elv, melyet tudnak is mindazon jóravaló gazdák, kik nem szokás szerint, hanem a fejlettebb igényeknek megfelelően okszerüen akarják anyagi és szellemi tőkéjüket értékesiteni.

Igy minden földmivelőnek oda kell törekednie, hogy tavaszi terményeinek mély őszi szántást adjon, mert a mély szántást a tavaszi termények fokozottabb hozama szokta meghálálni. De ez természetes is, mert a téli fagy a mély szántást termékenyebbé teszi az által, hogy az összeálló részecskéket szétmálasztja s a növények által felemészthetővé teszi. Tehát a tavaszi termények alá a talajt őszszel jó mélyre meg kell szántani, minek az a természetes hatása is megvan, hogy az igy porhanyóvá tett talajban a hajcsövesség megszünik. Ez meggátolja a viz elpárolgását, de egyszersmind elősegiti a talajban — ha ilyen van — a nagyobb foku nedvesség kigőzölgését is.

Azonban kérdés, hogy ha a talaj okszerü megmunkálását s termő képességét folytonossá akarjuk tenni, vajjon elég-e, ha csak tavaszi terményeink alá adunk mély őszi szántást? Nem elég, mert „az őszi mély szántás ugy a tavaszi termények sikerét biztositja, mint az őszi gabonafélékre nézve első és elodázhatlan feltétel.“

Mi következik ebből? Az, hogy földeinknek általában őszi mély szántást kellene adnunk. Ha őszi szántással veszi kezdetét az ősziek alá való ugarlás, soha sem következik be azon körülmény, hogy akár milyen szárazság miatt ne tudnánk forgatni, vagy őszi vetésünket ne tudnók a maga idején végezni, mert az őszi szántással porhanyon tavaszra maradt föld ezzel oly munkát kapna, melynél fogva a már fentebb mondottak alapján azt bármily száraz időjárás mellett bármikor könnyedén vethetnők el.

Tehát szántsa meg ugarát mindenki őszszel jó mélyen a jövő évre, hogy ne tegye ki vetési idejét és földje termését az időjárás szeszélyességének. Ez esetben csak időnket kellene annyiban beosztani, hogy a tavaszi ugarlást tennők át őszre s az őszi erdőlést tavaszi ugarlás idejére. Némelyek ellenvethetnék, hogy az őszi vetésre szánt föld a forgatásig igen megnyomulna. Ugy ám, de lehetne a forgatást egy kissé hamarább végezni s aztán a tél által porhanyitott talaj még megnyomulás esetén is visszatartva a kellő nedvességet, nem kivánna annyi erőt és oly terhes munkát, mint a kiszáradt és szintén nyomult talaj megszántása és megmunkálása.

Csak kisérleteket kell tenni és rövidre bár szakitani a belénk száradt ősi, nem elég észszerü szokásokkal s meglátjuk, hogy a gyakorlat és tapasztalat itt is a legjobb mesternek fog bizonyulni. Ezen elmélet a legtöbb gazdálkodásnál már eddig is bevált, be fog nálunk is válni.

A szántás-vetéssel foglalkozó gazdának, hogy a termények müvelésére forditott fáradsága és költségei kárba ne veszszenek, — mint emlitém — okvetlenül ismernie kell a földet, melyet müvelése alá vesz, ismernie a földnek müvelés alatt álló rétegeit és nemeit, mert mig a föld, ha rendesen gondját viseljük, kiaknázhatlan aranybányává válik; addig ellenkezőleg az okszerü müvelés elhanyagolása mellett koldusbotra juttat egyeseket és egész országokat. Tehát *helyesen* és *okszerüen* kell a földet megmüvelni. S ez nem is valami eltanulhatlan nehéz dolog.

A természettudósok a földnek sokféle rétegeit különböztetik meg, de a mezőgazdának elég, ha csak a két felső réteget ismeri. A földnek legfelsőbb részét, melyet közönségesen müvelni szoktunk és a meddig a növények gyökerei lehatnak, *termő-földnek* vagy *termőrétegnek* nevezzük; a földnek azon részét pedig, mely közvetlen a termőföld alatt van, *földaljnak* vagy *földágynak* hivjuk.

A földnek e két rétegét többnyire maga a föld egymástól különböző szine is elárulja, a mit azonnal észreveszünk, ha például ásóval pár lábnyira a földbe ásunk.

A mi pedig a föld nemeit illeti, közönségesen négyféle

földet különböztetünk meg, u. m.: *agyagföldet, homokföldet, mészföldet* és *televényt,* melyek külön-külön egészen tiszta állapotban a müvelésre nem igen lévén alkalmasok, azokat kellő arányban egymással vegyiteni, vagy másnemü anyagok által javitani szoktuk.

Az agyagföldet leginkább arról ismerjük meg, hogy egyes részei igen erősen tapadnak egymáshoz, szántás után nagy göröngyöket képez és huzamosabb szárazságban nagy repedéseket veszünk rajta észre.

Az agyagföld szine sárgás-fehéres. Sok nedvességet vesz magában és azt sokáig meg is tartja; a miért is rajta termő növények könnyebben kiállják a szárazságot.

Az agyagföld megmunkálása sem nagyon nedves, sem nagyon száraz időben nem czélszerü, legjobb, ha szikkadt állapotban, vagy tél előtt müveljük.

Az agyagföldet ne sokszor, hanem ritkábban, de nagy mennyiségben porhanyó földdel, főleg ló- és juhtrágyával trágyázzuk.

A homokföldet, melynek egyes részei között igen csekély összefüggés van, — mind nedves, mind száraz időben igen könnyen szánthatjuk, — a meleget gyorsan magába veszi, de hamar ki is hül, sok nedvességet szi be és hamar kiszárad.

A homokföldet gyakrabban, de egyszerre kis mennyiségben ráhordott agyagfölddel és marhatrágyával kell megtrágyáznunk.

A mészföld rendesen fehérszinü, nagy szárazságban a felülete mintegy megcserepesedik. Hamar átmelegszik és a meleget soká magában tartja.

A mészföldet egyszerre sok és erőteljes szarvasmarha trágyával vagy agyagfölddel vegyitve trágyázhatjuk. A lótrágya nem alkalmas rá.

A televény föld alatt az elrothadt állat-, vagy növénymaradványokat értjük, melyek porhanyó, könnyü és fekete föld alakjában fordulnak elő és mind a szántó, mind a kerti földek termékenyitésére igen nagy és jó befolyással vannak. Ha a televény megnedvesedik, szivacsos, zsiros tapintatu lesz és sulyra nézve kétszer annyi vizet képes beszivni, mint a tulajdon nehézsége. Barna szinénél fogva a nap sugarai hamar felmelegitik, de lazassága miatt hamar ki is hül. A televényt csak kellő arányban kell földeinken használni, mert nagy mennyiségben tulságos kövérsége által árt a növényzetnek.

De a föld mivelésénél figyelmet kell forditani a második rétegre, a *föld-ágyra* is, mert a növények termésére a földágynak is roppant nagy befolyása van, sőt gyakran a földágyi földdel magát a termőréteget javithatjuk is. Igy például, ha a

földágy agyag, mig a termőréteg homok, vagy viszont, akkor a földágyból apránként mindig szántunk fel valamit és azzal termő rétegünket javitjuk.

A földmiveléssel foglalkozónak tudni kell ezeken kivül azt is, hogy még az önkéntesen tenyésző növényeket, u. m.: gyepi, legelői, réti és egyéb takarmány füveket sem szabad minden gondviselés nélkül hagyni, hanem a szükséghez képest időről időre meg kell azokat trágyázni, öntözgetni, a gyomtól megtisztogatni, a nagyon elkeményedett vagy megkopaszosodott helyeket felporhanyitani és ujra bevetni.

A példabeszéd tartja, hogy egy szántás egy darab, két szántás két darab, három szántás három darab kenyér.

Minél többször és jobban megszántjuk a földet annak minőségéhez képest, annál többet várhatunk attól.

Általában 4—10 hüvelyknyi mélység között kell a szántást — még pedig a föld közép nedves állapotában — eszközölni.

A föld jól megmiveléséhez tartozik 1. a *boronálás* a mag elsimitására vagy a talaj előkészitésére; 2. a *fogasolás* az egymás után következő két szántás között részint a galy megtörésére, részint a gaz kiirtására; 3. a *hengerezés* a vetés után.

A vetést kézzel és vetőgéppel eszközölhetjük. A vetőgéppel való vetés gyorsabban és egyenletesebben történik.

Ha a magunk részéről mindent megtevénk; fáradalmaink sikerét a mindenható Isten gondviselésére bizzuk, ki az ő nevében teljesitett munkásságunkat nem fogja gyümölcstelenül hagyni.

Csikmegye gyümölcsészete.

E tárgyban fájdalom, megyénkre nézve keveset irhatunk, s azon kevés is nagyon kedvezőtlen szinben tünteti fel megyénk lakósságának a gyümölcsfa tenyésztés iránti hajlamait; mert ma is inkább kihordja keves gabnáját az udvarhelymegyei vaczkoros szekeréhez nehány hitvány gyümölcsért, mintsem maga igyekeznék egy-két fa ültetése és felnövelésével maga magának hasznot hajtani s a nemes foglalkozás gyönyöreit élvezni.

Pedig egy kis gondolkozás után kinek ne volna kedve és hajlama a gyümölcsfa ápolására? A gyümölcsészet egy olyan költészet, mely egyik karjára a szépet, másikra a hasznosat öleli fel; költészet, mely évenkint megujuló élvekkel, örömekkel szokta jutalmazni ápolóit. A gyümölcsészet édes testvére a szobrászatnak és festészetnek. A szobrász életet ad a durva kőnek s a festész megeleveniti a durva vásznat. A gyümölcsész, midőn egy vad fát megnemesit, merész kézzel a teremtés müvébe avatkozik, magát az áldott természetet teszi áldottabbá, bájolóbbá maga körül.

A gyümölcsész elvetvén a nemes magot, s ápolván a kikelt csemetét a szenvedély kitartó szorgalmával, midőn évek multán egy uj, a természetben még nem létezett, jeles gyümölcsöt ad az emberiségnek, nagyobb dicsőségre, hálára érdemes, mint ama hadvezér, a ki véráztatott földön a legdicsőbb győzelmet aratta. Szóval a gyümölcsészet egy áldásdus tudomány, olyan mint a szeretet vallása, mely nem egyes népeket, hanem az egész világot törekszik boldoggá tenni keblére ölelni.

A gyümölcsészet, melynek az evangelista idejében, ki azt mondotta: „hogy a mely fa jó gyümölcsöt nem terem, kivágatik és a tüzre vettetik," tán még nevét sem ismerték, ma már az emberiség egyik áldást hozó tudományává nőtte ki magát. Meg kell tanulnunk tehát e tudománynak legalább az A. B. C.-jét és nem csak egy-ketten, hanem minél többen! Siker fogja pedig koronázni ezen tudomány ág művelését akkor, ha gyermekeink szivébe a természet szeretetét idejekorán becsepegtetjük s általuk arra törekszünk, hogy Isten legékesebb virágos kertévé változtassuk át hazánkat.

Azt hozzák fel sokan az intelligensebb elemek közül is, hogy megyénkben a zord éghajlat miatt sikerrel nem lehet gyümölcsöt termeszteni. Hogy ezen állitás nem felel meg a valóságnak, az kitünik Würtemberg királyság példájából, melynek földje sokkal magasabban feküvén az éjszaki polus felé, mégis egy gyümölcsös kertté van varázsolva az egész ország s a gyümölcs egyik legjövedelmezőbb keresetét képezi a lakósságnak. Egyéb iránt találunk példát amaz állitás megdöntésére eleget megyénkben is. Tessék benézni az év megfelelő szakában csikszentmártoni Márton Ferencz, vagy a megye északi részén fekvő Gyergyó-Szentmiklós községben lévő Orel Máté-féle kertbe, kiket a csikmegyei gyümölcsészet terén uttöröknek lehet mondani s azokban, leszámitva a kényesebb természetü csontár féléket, a legjelesebb faju gyümölcsökkel találkozunk s kisebb mértékben más fatenyésztőknél is több helyt van párja amazoknak. Sikerül az bárkinek, ha erős elhatározással fog a munkához, s egy-két sikertelen kisérlet által nem engedi magát a nemes foglalkozástól elriasztatni.

Igaz, hogy a gyümölcsfa tenyésztés nem csak nálunk, hanem az egész magyar hazában az ujabbi időben kezdett fellendülni. A gyümöcsfa nálunk eddig a növényvilág páriája volt, mert részben tudatlan, vagy tolvajkezek tépték és szaggatták ágait gyümölcsei végett; részben a hernyók serege pusztitotta el táplálkozási szerveit, leveleit, részben pedig a gazda közönyösségének esett áldozatul, ki annak megszáradt vagy móhával boritott ágait lemetszeni és illetve megtakaritani, tövéről a táplálkozási nedvet

elvonó gyomot és dudvát kitépni elmulasztotta ; pedig lehetetlen kívánni, hogy az igy elhanyagolt fa tartós legyen, sok és jó gyümölcsöt hozzon.

Egy másik nagy akadálya volt átalában hazánkban a gyümölcsészet felvirágzásának : a megfelelő mezőrendőri törvény hiánya, valamint az, hogy nem volt nálunk magyar nyelven irva egy önálló irodalmi munka, mely e nemben a kezdő gyümölcsésznek kellő tájékozást nyujtott volna.

Mig ugyanis a francziák többek között egy Leroy, Boisbunnel, Dumortier, a németek Lucas, Oberdieck, Diel, Jahn és a belgák Van Mons-tól már e század első felében kötetekre terjedő szakkönyveket birtak, melyekből számtalan gyümölcs fajnak nemcsak teljes leirását, hanem azoknak szines képekben való ismertetését is megkapták, addig nálunk a gyümölcsfa tenyésztést lelkesedéssel üző Urbanek, Glocker, Kovács József, dr. Entz, Nagy Ferencz tanár s mások egyes fajokat csak szaklapokban, vagy folyó iratokban igyekeztek gyümölcsész társaikkal megismertetni.

Hogy pedig hazai gyümölcsészetünk az utóbbi pár évtized alatt lendületet vett s most már a magyar gazda nem kénytelen az idegen nyelven irott, drága gyümölcsészeti irodalmi termékek után tudakozódni s azokat megszerezni, ebben nagy érdeme van mezőkovácsházai Bereczki Máté jeles pomologusunknak, ki több mint 40 esztendei fáradhatatlan munkássága és buvárkodása után 1877. óta három vaskos kötetben irta meg és adta ki „Gyümölcsészeti Vázlatok“ czimü nagy munkáját, melyben nem csak a külföldi gyümölcsészek előtt ismert és általa is meghonositott számtalan gyümölcs fajnak, hanem a hazai nevezetesebb gyümölcs fajoknak is tüzetes leirását s az idegen hangzásu neveknek magyar elnevezését találja fel a gyümölcsészet kedvelője s rendkivüli fontossággal bir azért is, mert szerző sok évi tapasztalata folytán megnevezi azon fajokat, melyek hidegebb éghajlat alatt is sikerrel tenyészthetők.

Ezen jeles munkában foglalt utmutatás, mely törvényhatóságunk által az egyes községek részére is megszereztetett, inditott nagyobb tevékenységet a gyümölcsfa tenyésztés terén, s az abban felsorolt nagyszámu gyömölcsfa nemekből szerzett be nehány ügybuzgó tanitó oltó galyakat közvetlenül Bereczki Mátétól, kiknek produktumai versenyeznek a melegebb égaly alatt fekvő hazarészek azonos faju gyümölcseivel.[1])

[1]) Nekünk itt már csupa kegyeletből is meg kell emlékeznünk érdemes hazánkfiáról, kinek neve vármegyénk minden községében, különösen a tanitók előtt ismeretes és örök időkre emlékezetes fog maradni. *Bereczki Máté* sza-

Az előbb említett Márton Ferencz és Orel Máté szenvedélyes gyümölcsfa tenyésztő urakon kivül egyesek még sokan foglalkoznak sikeresen a gyümölcs termeléssel, nevezetesen a k.-alcsiki járásnak havas alatti községeiben, valamint Közép-Csikban, főleg Somlyón találkozunk szép fejlődésnek indult gyümölcsösökkel; de az utóbbi években részint a törvényhatóság által hozott kötelező szabályrendelet kifolyásából, részint az egyes tanitók ügybuzgóságából nagy előhaladást tanusitottak a községi faiskolák s már jelenleg is számtalan oltovány és vad csemete áll rendelkezésre, melyek nagyban elősegitik a fatenyésztésnek a nép között való terjesztését és meghonositását.

Hogy Csikvármegye törvényhatósága át van hatva a gyümölcstermelés eszméjének mindinkább való terjesztésétől, bizonyitja azon czéltudatos intézkedése is, mely szerint a vármegye székhelyén: Csik-Szeredában saját pénzvagyonából bevásárolt terjedelmes telken gyümölcsfa telepet rendeztetett be, azt szakértő tanitó Kertész István által kezelteti s majd ha a csemeték annyira megerősödnek, azokból olcsó árban s néha ingyen a megyei szükségletet fedezi.

Nagyban hozzá járultak a gyümölcsfa tenyésztés terjesztéséhez Márkos János ujtusnádi és András György verebesi községi tanitók is, kik e nembeli müködésükhöz Bereczki Máté gyümölcsfa telepét ideje korán igénybe vevén, sok jeles fajta gyümölcsfa került ki kertjükből a megyei lakósság közzé s tisztességes anyagi hasznot biztositottak maguknak is belőle. Csak előre! A ki a közép uton megáll, az nem ér czélt.

Éghajlatunk a mint előbb is emlitettük, igen is alkalmas a gyümölcsfa tenyésztésére, csak az edzettebb természetü fajok és a nagy szelektől védett, nem tulságos nedves talaj megválasztása szükséges, mire nézve egyik vagy másik tapasztaltabb gyümölcsfa tenyésztőnk bárkinek fog adni felvilágositást, csak a fáradságot nem kell sajnálni.

Különben meg kell jegyeznünk általánosságban azt is, hogy Csikmegyében aránylag még ma is kevés gyümölcsfa van. A gyümölcs általában az egész megyében megérik. A fák általában szintén hamar és egészségesen nőnek. De valamint a fák fejlődése, egészségi állapota, tartóssága, termőereje stb.; ugy a gyümölcsé is a megye különböző részein a helyi, talaji és

badságharczunk egyik kitünő bajnoka és hazánk legjelesebb pomologusa, hazai gyümölcsészetünk nesztora volt, részint csemeték, részint oltó galyak szétküldése által nagy mérvben segitette elé a hazai gyümölcsészet elterjedését. Községeink faiskola kezelői hézagot pótló nagy munkájának főleg első és második kötetét a törvényhatóság közvetitése folytán birják, és vannak egyes fatenyésztőink, kiket ajándék czimén látott el becses munkája emlitett köteteivel. Kegyelettel emlitett hazánkfia meghalt 1895. deczember 9-én. Nyugodjék békében!

légváltozási viszonyok befolyásának nagyon ki van téve. A kedvező időjárás és az égaljjal szivesebben megbarátkozó alma, körte, cseresznye, meggy s kivált a szilva-fajok még Gyergyóban is dus termést adnak.

Tapasztalat szerint némely finomabb fajok égaljunk változatosságait nem állják és nem fizetik ki magukat.

Különösen Alcsikon és Kászonban, a megye keleti részén az éghajlat szelidebb lévén Csik-Szentgyörgyön, Bánkfalván, Szentmártonon, Nagy-Kászon, Impérfalván alma, körte, meggy, cseresznye, szilva, veressző, egres stb. s ezek finomabb fajai is bujábban tenyésznek és gazdagabban teremnek.

Felcsikon, Csik-Szeredában, Szépvizen, Delnén stb. már e részben általában hanyatlik a tenyész és termőerő és eredmény.

Még a Somlyó öle sem képes a keblére simuló gyümölcsfák finomabb fajait a Hargita és Tarkő viharai elől a leggondosabb ápolás daczára is mindenkor a fagy leheletétől megóvni és tökéletességre emelni.

Csik-Somlyón a szerzetház rég vivja a szép gyümölcsöse ellen torzsalkodó viharok harczát. *Sántha Simon* kisérletezései megfigyelésre méltók . . .

Gyergyóban: Alfaluban, Szentmiklóson, Szárhegyen stb. porondos helyeken nagy küzdelme van a gyümölcsfáknak. A megye e nyugati területén is a Kelemen havasa északnyugatról, a Bekényloka vagy Hagymásfeje keletről éles hideg szeleikkel, a Délhegy északi rész délről magasan emelkedve elfogják a nap termékenyitő melegét és együttesen összehatva megakadályozzák a gyümölcsfák rendes tenyésztési működését s gyakran terméseit.

A szilva különösen és a meggy ugy látszik a legsikeresebben megküzdik az égalj viszonyaival. Egy-egy mostoha tél tönkre teszi 10—15 év sikerült munkásságát. Ilyen vala legközelebb az 1888-ik év tele, melynél rombolóbbat főleg a gyümölcsfákra nézve még az idősebb emberek sem emlegetnek.

Ime tehát, na éghajlatunkat a gyümölcstermelésre nem mondhatjuk nagyon kedvezőnek, de az ezen téren kifejtett törekvéseinket sem mondhatjuk oknélkülieknek, munkánk és fáradságunk koránt sem veszett el egészen. Az 1892. évi gyümölcstermés általában nagyon korlátolt volt, de éppen azért nagyon keresett lévén a gyümölcs, ugy tudjuk, hogy Márton Ferencz Szentmártonon igen szép összeget bevett ez évi gyümölcstermeséből.

A szentkirályi sikolainak 20—20 literét 1 frt 50 kron is szivesen kifizették. Tehát ha egyik évben nem is, de a másikban utánpótolja a gondozás díját.

A közelebbi évtizedig annyira el volt hanyagolva megyénk-

ben a gyümölcstermelés, hogy annak alig lehetett nyomára jönni. Egyes helyeken, mint pl. Delnén, Menaság Szentgyörgy, Bánkfalván (itt még Csathó és Tankó esperesek korából a plebánián hatalmas gyümölcsös volt beállitva), legalább magról tenyésztett gyümölcsfákon figyelemre méltó mennyiségü gyümölcs termett s e helyeken, mint emlitém is, erőteljes, egészséges és izmos gyümölcsfák fejlődtek a Kotormányi hegyláncz által megvédve a Hargita derétől, de a fák nemesitése és azok szorgalmasabb gondozása, szaporitása az utóbbi években vett lendületet.

Tagadhatatlan, hogy mióta a megyei gazdasági egylet Csik-Szeredában mintafaiskolát állitott fel és rendezett be s mióta itt már több ezer nemes csemete virul s a beoltásra készen álló vadon csak tizezrenként kelnek a táblákban, hogy alapját képezzék a vármegye különböző vidékén lakó és érdeklődő egyesületi értelmesebb tagok gyümölcsöseinek; s mióta a vármegye külön szabályrendeletet alkotott a községi faiskolák felállitásáról s mióta a vármegye által rendszeresitett gyümölcsészeti vándortanitó gyakorolja a felügyeletet; azóta a megye minden községében kisebb-nagyobb területtel felállitott s nagyobbára berendezett faiskola van, mely az egyes községek gyümölcsfa beállitási szükségleteit eléggé pótolhatja.

Közbevetőleg legyen mondva, elég baj, hogy népünk egy része még ma is érzéketlen a gyümölcstenyésztés iránt s ma sem veszi igénybe a keze alatt lévő s csaknem rendelkezése alatt álló faiskolákat.

A vándortanitó által egybeállitott évi jelentés szerint 1890. év végén már 4259 nemesitett oltóvány és 44,358 vadoncz volt a községi faiskolákban, melyekből 625 drb nemesitett oltóvány osztatott ki a községek lakossága közt és 171 drb ültettetett ki anyafának.

Nagy baj, hogy gazdáink egy-egy kis szögletben 4—6 féle gyümölcsfát beállitanak s a sokból utóljára semmi sem válik. Jobb lenne 1—2 fát növelni biztos eredményre.

Kimutatása

azon gyümölcsfajoknak nem és névszerint, melyeknek tenyésztése Csikmegye területén, annak különböző vidékein és helyein megkisérleltetett s jelzése azoknak, melyek égalji viszonyainkat kiállva, az itteni tenyésztésre alkalmasok vagy nem alkalmasok.

I. A dió.

A dió általában nem állja ki a mi égaljunkat.

II. A baraczk.

Szintén a mi égaljunk alatt csak tengődik, de ép oly kevésbé él meg, mint a dió.

III. Az eperfa.

Az eperfa Csikmegye területén csaknem mindenütt sikerrel tenyészthető. Az 1887—1888. évi szokatlan nagy hideg az előző nyári fiatal hajtásokból kifagyasztott a légáramlatnak kitett helyeken, de nem vesztek ki.

IV. Almák.

Sikerrel tenyészthető fajok a többek közül:

1. Baczani édes alma. 2. Őszi édes alma csiki. 3. Téli arany pázmin alma. 4. Batul alma. 5. Daru alma. 6. Sturmeri pepin. 7. Asztrakáni fehér és piros. 8. Piros bibornak. 9. Multhanpt renetje. 10. Őszi sárga. 11. Sárga anizs alma. 12. Pusztai sárga. 13. Őszi csikos kalvil. 14. Cseh rózsa alma. 15. Smiedberger piros renetje. 16. Török Bálint. 17. Kevi izletes. 18. Lorio magoncza. 19. Casszeli nagy renet. 20. Gravensteini. 21. Parker pepin. 22. Liculai. 23. Ananász alma. 24. Csillagos piros renet. 25. Tulipán kálvil.

II. Kevésbé alkalmasok:

1. Téli fehér kalvil alma. 2. Muskotály renet. 3. Orleani renet. 4. Kanadai renet. 5. Conlon renetje. 6. Pármán alma. 7. Ponyik. 8. Nyári fontos. 9. Skárlát piros páratlan. 10. Sárga belfiör.

V. Körte.

I. Sikerrel tenyészthetők a többek közül:

1. Őszi bergamot. 2. Erdei vajoncz. 3. Klapp kedvencze. 4. Ananasz körte. 5. Izambert körte. 6. Liegel téli vajoncza. 7. Nemes kraszán. 8. Nemes kolmár. 9. Zöld Magdolna. 10. Dilli vajoncza. 11. Császár körte.

II. Kevésbé alkalmasok:

1. Téli Kálmán körte. 2. Bosckkobakja. 3. Téli esperes. 4. Hardenpont izletese. 5. Diel vajoncza.

VI. Szilva.

I. Sikerrel tenyészthetők a többek közül:

1. Beszterczei szilva. 2. Daniel szilva. 3. Sárga kajszi

szilva. 4. Viktoria királyné szilva. 5. Olaszkék szilva. 6. Zöldmagoncz szilva. 7. Piros tojás szilva. 8. Brannani kajszi szilva. 9. Spet Anna szilva. 10. Sárga muskatály. 11. Liegel iker szilvája. 12. Althán ringlója. 13. Washington szilva. 14. Jeruzsálemi kék szilva. 15. Kirki szilva 16. Baraczk szilva. 17. Monfort szilva.

II. Kevésbé alkalmasok:

1. Pondmagoncza. 2. Jefferson. 3. Rademoékersz. 4. Decaisné. 5. Áttetsző ringló. 6. Violaszinü ringló szilva.

VII. Meggy.

I. Sikerrel tenyészthetők:

1. Engenia meggy. 2. Spanyol meggy. 3. Coburgi fekete meggy.

II. Kevésbé alkalmas:

1. Hortensia királyné.

VIII. Cseresznye.

I. Sikerrel tenyészthetők:

1. Archidusch és Mezei ropogósa.

A kevésbé alkalmas gyümölcsfajokra nézt megjegyzem, hogy azok hosszas kisérletezés után sem váltak ugy be, hogy sem egészen kilehetne azokat a tenyészthetők sorából törülni, sem azok tenyésztését további kisérletezés nélkül határozottan ajánlani. A kisérleti idő alatt oly különös esélyeknek voltak egyes faj gyümölcsfák kitéve, mely esélyek 30—50 év közben alig ismétlődnek, minő vala pl. az 1887/88. és 1889/90-ik évi téli. S miután majd minden községnek más talaj és fekvés viszonyai vannak, a mig egyik helyen egyik faj nem tenyészthető, ugyanaz már más helyen kifizeti magát. Azért az ilyenekkel tovább kell a kisérleteket folytatni. Ugyan egy faju és egymás mellé helyezett két darab fa közül az egyik gyönyörü fejlődésü és hozamu favá lesz, mig a másik csak tengődik, mig lassan kivesz. Mielőtt a fent jelzett, az azok kezelése alkalmából feljegyzett tapasztalati észrevételeket idejegyzeném : adom itt közbevetőleg a csikmegyei gazdasági egylet által ezelőtt már évekkel megállapitott s nálunk tenyésztésre ajánlható fajták megnevezését is. A mely tenyésztő mindezt, mind a fentebbi kimutatásban felhozottakat figyelemben tartja, nagyon sok fáradságos és sokszor költséges kisérletezéstől megkiméli magát. A csikmegyei gazdasági egylet által ajánlott gyümölcsfajok ezek:

a) *Almák:* 1. Nyári piros kalvit. 2. Czitrom alma. 3. Téli

arany parmen. 4. Parker kormos. 5. Danczigi bordás. 6. Sikulai alma. 7. Török muskotály. 8. Batul. 9. Ponyik.

b) *Körték:* 1. Vilmos. 2. Ananázz. 3. Tongrei. 4. Izambert. 5 Napoleon. 6. Téli esperes.

c) *Szilvák:* 1. Jefferson szilva. 2. Althan ringló. 3. Walesi herczeg. 4. Wassinghton. 5. Kirke. 6. Pond magoncza. 7. Muskotály. 8. Olasz beszterczei.

d) *Meggyekből* és cseresznyékből a nemesitett fajok nehezen fejlődnek s kevés gyümölcsöt is hoznak, hanem a magról, vagy gyökhajtásról nevelt közönséges meggy és a spanyol meggy elég buján diszlik és sok gyümölcsöt is hoz.

A hivatalos Csikvármegye is, a mint ezekből s a gyümölcsészeti és méhészeti vándortanitó beállitásából és más intézkedéseiből is látszik minden lehetőt megtett és megtesz a multban elhanyagolt gyümölcstermelés fellenditésére s hogy azon sok ezerre menő kiadás, melyet Csikból a nyár közepétől, a tél kezdetéig a községenként járó gyökényes gyümölcsáruló szekerek Udvarhely- és Háromszékmegyékbe kihordottak, legalább jövőben itthon maradjon. Csak hogy nem hivatalos vármegyénk is értené meg már egyszer és kellő lelkesedéssel pártolna és felölelve az ügyet, segitené elé a hivatalos vármegye ebeli buzgalmát!

A fennebb csikmegyei gyümölcstenyésztésre ajánlott gyümölcs fajokkal csaknem teljesen megegyeznek a Márton Ferencz ny. kir. járásbiró ur által ajánlott fajok is, azért azok felsorolasát térszüke miatt itt mellőznünk kell.

Csikmegyében a gyümölcstermelés körül nyilvánuló komolyabb és nagyobb mérvü tevékenység a két utóbbi évtizedre esvén, hogy az éghajlatunknak megfelelőbb s a magukat kifizetőbb gyümölcsfajokra nézve magunknak még világosabb képet alkothassunk, idejegyzem egyes gyümölcsészettel foglalkozóknak észleleteit.

Idejegyzem még Sántha Simonnak az időjárás és gyümölcstenyésztésről nagy szorgalommal vezetett tapasztalatait.

Igy: 1. „Az 1874-ik évben oltott Skárlát piros páratlan alma“ 15—18 R. fok hidegben 1875. telén teljesen kifagyott, tehát nem a mi éghajlatunk alá való.

2. Több év tapasztalatait egybefoglalva 1876-tól 1887-ig a telek rendkivül enyhék voltak. Kevés hó esett s a légáramlat többnyire déli és délnyugati volt, ugy, hogy 1875. és 1876. deczember hónapokban karácsony hetén a mezőn szántottak is. A jelzett 11 év alatt a gyümölcsfák baj és veszedelem nélkül teleltek és mindig jól termettek, még a diófának sem kellett téli takaró vagy bekötés.

3. Az 1887-ik évben deczember 15-én esett az első hó.

De ezen időtől kezdve egész márczius 10-ig roppant nagy mennyiségü havak estek időnként annyira, hogy a térségeken is mindenütt egy méter magas volt a hó, sőt több helyen, a hófuvások a két méter magasságot is elérték. E télen folyton tartó nagy hideg volt, a hőmérő alig szállott le 0-fokra kétszer ez idő alatt. Legnagyobb volt a hideg az 1887/88. évi tél alatt, 1888. január 2—3—4-én, mikor a hőmérő 30 R. és 35 C. fokot mutatott. Általában egész télen 18—22 R. fok volt a hideg.

Márczius 15-én a hó olvadni kezdett s nálunk egy rövid hét alatt árviz nélkül eltakarodott, de Magyarországon iszonyu károkat okozott.

E téli fagy miatt a gyümölcsfák roppant sokat szenvedtek. Nevezetesen: a diófa kifagyott; a „Nemes Kolmár", „Clap kedvencze", „Zöld magoncza", „Ananász", „Csikos Armin", körték csaknem egészen kifagytak, alig maradt a nemes részből 3—4 ujnyi ép rész, a mi tavaszszal kihajtott. Tovább kifagyott még a felső része: a „Clerzso vajoncza" körtéjének, a „Téli esperes" és „Liegel téli vajoncza" körteknek; kifagyott még a „Coulon renitje" nevü egy éves almafa. Fagyfoltot kapott: az „Angoulomei herczegnő körte". A nemes szilvafák sokat szenvedtek s nem virágoztak, azonban a Beszterczei szilvák jól teleltek és meglehetős termést is hoztak. Az almafák e télen általában jól kiállották a telet, de a tavasz áprilitól elkezdve május végéig többnyire száraz, hideg szeles s minden kis esőre fagyos, sőt április 29. és 30-án esős és május 13-án szintén fagy lévén, a gyümölcs termésnek igen sokat ártott. Noha mindennek daczára a fejlődés elég korán történt.

Az 1888/89. évi tél alkalmából az első hó 1888. deczember 20-án esett, habár október hó elejétől kezdve fagyos és zord idő volt.

1889. februárban sok hó esett és nagy szelek voltak, de az 1888/89-iki télen a hőmérő a fagypont fölött R. szerint 18 fokon felül nem ment.

1889-ben a tél betartott egész április közepéig. Azontul jó idők jártak május első hetéig, mikor elkezdődött a szárazság s tartott junius hó 24-ig. Ekkor egy kis eső lett s arra ismét nagy szárazság következett, mely eltartott augusztus hó 26-ig. Ekkor három napig tartó oly hatalmas eső lett, hogy az árvizek megyénkben — mint már más helyütt is emlitém — roppant sok helyen, főleg az Olt és völgyi patakok mentén házakat, épületeket, kerteket, réteket, földeket vittek el s mintegy 200,000 frtot érő kárt okoztak. Szeptember 18—19-én havazott s az első dér már szeptember 24-én beköszöntött.

A gyümölcs termelésre nézve pedig az 1889-ik év a lehető

legrosszabb és mostohább volt. Ugyanis: tavaszszal a gyümölcsfákat nagy mennyiségü hernyók lepték el; a késő tavasz miatt a virágzás későn történt; a gyümölcs pedig a nyári szárazság miatt nem tudott feilődni s a mi kevés gyümölcs lett azt is a kártékony rovarok kifurták és teljesen tönkre tették. Igy történt az egész Csikvármegyében csaknem kivétel nélkül.

Az 1889/90. évi tél 1889. deczember 1-én először esett hóval köszöntött be, mely alig takarta be a földet, de azért egész deczember hideg és ködös volt s karácsony táján a hőmérő R. szerint elérte a 20 fokot.

1890. január szintén 15—18 fokos hideggel kezdődött, de 18—19-én nagy esők és nagy vizek voltak s a hó elment. A hó végén ismét nagy hó lett és egész februárban 18 R. fokos hideg volt.

Márczius 1. és 2-án nagy hó esett viharral, de erre ismét hideg lett s 8—14 fok közt változó hideggel tartott 19-ig, mikor kezdődött a nagyobb hó olvadás. Márczius 21-re virradólag nem fagyott. Ettől kezdve több fagy nem volt. Áprilisben kedvező jó meleg napok jártak s a hó végén a fák ki voltak virágozva.

Májusban sok eső és hüvös napok voltak, dér nélkül. A fák virágzottak, de nem tartották meg virágaikat.

De a gyümölcsészetre nézve ezen 1889/90. évi, ugy szólva enyhe télről meg kell jegyezni, hogy ez a gyümölcsfákra nézve az 1887/88-iki nagy télnél is sokkal kedvezőtlenebb és rosszabb volt, mert az ősz a nagyon száraz nyár után tulnedves volt, a fák tele szivták magukat nedvességgel s a rákövetkezett 18—22 R. fok hideg között váltakozó tél megfagyasztotta a nedves fákat, ugy, hogy e miatt igen sok gyümölcsfa vagy nagymérvü fagyfoltot kapott, vagy egészen elpusztult, s a mely fák e kivételes időjárást kiállották, azok is igen kevés gyümölcsöt hoztak.

1890. évi junius hava egész 26-ig folytonos esős, hüvös volt ugy, hogy a brassói, fogarasi havasokon s Magyarország felső megyéiben is hó esett.

Julius 1-je nagy forrósággal köszöntött be. A hőmérő árnyékában is R. szerint 26—29 fokot mutatott s meg is lett e szokatlan nagy hőségnek a szomoru következménye megyénkre nézve is, mert julius 3-án délután 3 órától ½5-ig oly borzasztó és hallatlan jégvihar lett 20—25 grammos jegekkel, minőt e nép soha sem látott. Ezen orkánszerü vihar, mely kisebb-nagyobb erővel az egész vármegyén átvonult, teljesen tönkretette Csik-Csicsó, Delne, Pálfalva, Csomortán, Csobotfalva, Várdotfalva és Taplocza községeknek egészen, Szentmiklós, Borzsova és Szépviz községek határait részben érintve, a Nagy mezőn lévő, gyönyörüen fejlődött s majdnem teljesen megszemzett gabona termé-

nyeit, az összes kerti veteményeket és gyümölcsfákat, sőt Pálfalvában még apróbb házi állatokat, valamint juhokat, sertéseket stb. is vert agyon. A gyümölcsfáknak gyengébb ágait és uj hajtásait lehasogatván, azokban roppant s egyes nemesebb fajoknál kiépülhetlen károkat okozott.

1890. évi október elején már nagy fagyok voltak. E hó 23-án lábnyi magas hó esett, mely azonban a hó végén a déli szelek langyos hatása alatt még a Hargitáról is elment.

Ezután egész november 16-ig folytonos esős idő volt, de fagy nélkül. A gyümölcsfák ismét elég nedvet kaptak.

Az 1890/91. évi tél kevés hó mellett 15 R. fok hideggel deczember 12-én kezdődött. De már deczember 24-én 18—19 R. fokkal a hideg nagyobb lett, mely csak január 6-án szállott alá 13 R. fokra. Január 17-én 20 czentimeter magas hó esett, mi a hónap folyamán folyton szaporodott, ugy, hogy február 1-én főleg az erdőkön már egy méternél magasabb vala a hó. Ennek aztán egész február 17-ig mérges 22—26 R. fokig emelkedő hidege lett.

Már ezen adatok is némi tájékozást nyujtanak a gyümölcstenyésztésünkre alkalmas fajok megválasztására nézve, annyival is inkább, mert erre nézt a megye központi helyiségét vevén fel alapul, ezen adatok mintegy egy közép arányt látszanak nyujtani Gyergyó és Felcsik zordabb és Alcsik enyhébb hőmérséklete és éghajlata között. Noha itt ugy, mint ott, egyes helyek a légáramlatnak többé vagy kevésbé történt kitétele szerint a gyümölcstermelésre nagyobb-kisebb előnynyel válnak be. Igy pl. a beszterczei szilva általában az egész megye területén jól kifizeti magát, de mégis vannak egyes helyek még Alcsikon pl. Szentkirályon alig sikerül. Általában a hideg légáramlat és fagyos dérnek ki nem tett völgyületek és hegykebelek, melyek déli és keleti szélalj és verőfényen fekűsznek, alkalmasabbak, mint az ellenkező fekvésüek. A gyümölcsfajoknak égaljunkhoz alkalmas vagy nem alkalmas volta mellett tehát a mi gyümölcstenyésztőinknek a hely fekvésével is számolniok kell, ha okszerü és magát kifizető munkát akarnak végezni.

De nagyobb figyelem alá jön egyuttal a talaj minősége is, mert, mint láthatják a fentebbiekből is, a hol a talaj nagyon kötött és vizenyős, ott őszszel, — ha sok eső van — a viz felszinre kerül s a fagyökerek tele sziván magukat már a nálunk 18—22. R. fok között váltakozó s szokásos téli hidegben megfagynak s a kérgek rostjai vagy elhalnak, vagy felrepedezvén, megsemmisülnek. Mindezek oly jelenségek, melyeket részünkről is hozzá akarván járulni Csikmegye gyümölcstermelésének előmozditásához, itt megjegyezni s mint a multból a jövőre szóló rövid tájékozást megörökiteni kötelességünknek ismertük.

Még igen sokat lehetne itt feljegyezni, de ily változó éghajlat mellett a tapasztalat a legjobb mester s az egyes helyi talaj viszonyok a fentebbiek figyelemre méltatása mellett mindenkinek megadják a kellő elutasodást.

Hogyan lehet a gyümölcs termékenységét elősegiteni, esetleg helyreállitani?

A mi gyümölcstermelésünk sajátos égalji viszonyainknál fogva mégis csak a jóreményü kisérletezések között foglal helyet. Tapasztaljuk, hogy még azon gyümölcsfáink közül is, melyek égaljunkkal némileg megbarátkoznak, egyik-másik teljesen, vagy részben elveszti termékenységét. A különböző okok közül ennek leggyakoribb oka az, hogy a fa az őt éltető talajban nem találja meg teljesen azon anyagokat, melyek a gyümölcsözésre szükségesek. Némelyek a gyümölcsözés elősegitésére az erős trágyázást tartják szükségesnek. De ez mig a fa erős növését elősegiti, addig a gyümölcs termésére nézve nem mindig vezet czélhoz. Mi lehetne tehát azon eszköz, a mi czélhoz vezet?

A többszörös kisérletezés kideritette, hogy a foszforsavban és kaliban gazdag trágyák elősegitik a gyümölcs rügyek képződését, a nitrogenes trágyák ellenben a fa-növését. Mire nézve G. M. ezeket irja: „az olyan trágyát, a melylyel a termékenységet akarjuk elősegiteni, nyár végén (augusztus, szeptember hónapokban) kell a fának adni, mivel a gyümölcs rügyek képződése a jövő év számára ekkor megy végbe. Némely gyümölcsfaj, (pl. a fejedelmi alma, Esperes uri körtéje) a foszforsav és kali gazdag trágyázás iránt olyan hálások, hogy a hajtó rügyek még ugyanabban az évben átváltoztak az ágak hegyein termő rügyekké.“

Már a természettől csaknem minden talajban van foszforsav, de kellő bővségben csak nagyon kevésben van meg. Az agyagtalaj, már természettől kali gazdag tartalmu, de minél homokosabb a talaj, annál kevesebb kali van benne. A kalit a talajba nagyon nehéz levezetni, mert ez azt a földszinén megköti. Azért a gyümölcsfának mindjárt ültetéskor elég kalit és foszforsavat kell adnunk és pedig ugy, hogy a fa gödör fenekére a föld közé nehezen oldható foszfátokat és káli gazdag sókat, pl. straszfurti sót keverünk. A legczélszerübb trágya lesz a thamassalak és kainit. Mindkét sót könnyen és olcsón kapjuk a kereskedésekben. Egy méter mély és 1—1½ négyszög méter kiterjedésü fagödörbe 50 kiló thomas-salakot és ugyanannyi kainitot tehetünk.

Arra kell ügyelni, hogy a fák gyökerei ne jöjjenek köz-

vetlen érintkezésbe a kainittal, vagy más trágyasóval. E műtrágyát istálló trágyával pl. tehénganajjal és bikfahamuval is is lehet pótolni.

Megjegyzendő, hogy a gyümölcsfák koronája alatt nem kell burgonyát, répát, borsót, paszulyt termeszteni, mivel ezek a növények a talajból hamar kiveszik a foszforsavat és kálit.

Ha pedig az öreg fák alább szállt termékenységét kell helyreállitani, akkor augusztus vagy szeptemberben kisértsük meg a fa koronája körüli földbe az előbb emlitett trágyát levezetni. Ez, ma már igen tökéletes földfurók lévén, ezek által történhetik meg a legczélszerübben. Ilyen Durlachból a Driz-féle földfuró, melylyel 20 cm. átmérőjü, esetleg nagyobb lukat is akár egy méter mélységre igen könnyen lehet furni. „Az ilyen lukból kiemelt földhöz — mondja G. M. — keverjük a mondott trágya sókat s ugy teszszük vissza, vagy megtöltjük a lukakat hig trágyával. Nagy fáknál annyi lukat lehet közben a fakorona széle alatt furni, a hány 1—1 méternyire esik egymástól. Kisebb fáknál elég 3—4 gödör a fa körül. Azon földfuró, mely a gyökereket nem vágja el, hanem csak tépi, nem felel meg a czélnak".

A gyakorlati gyümölcstenyésztők tapasztalata szerint a fák öntözéséhez is legjobb eljárás a földfuróval a fák körül 30 cm. mély lukakot furva, azokba egy-egy veder vizet önteni s ugy rá földet huzni. Ezen eljárással 2—3 hét közben ismételve fáink a legnagyobb szárazság idején is szépek, üdék maradnak, mig különben kiszáradnak. A vizet más módon a fák tövéhez önteni, kárba veszett munka. Ezen trágyázási és öntözési eljárás nehézkesnek látszik, de csak munka és fáradság után lehet ép, egészséges, jól termő gyümölcsfákra és jóizü, kellemes gyümölcsre s ebből okszerüen még egy kevés jövedelemre is szert tenni.

Hogy a lukak csinálására előirt furót más eszközzel is lehet pótolni s a lukakat az irt mélységben és távolságban a fatöve körül megcsinálni; mondanunk is alig kell, mert a figyelmes gyümölcstermelő már könnyen kitalálja a furás és lukak csinálásának a mikéntjét.

Hogy a gyümölcstermelésre nézve még némi eszközzel is szolgáljak, idejegyzem a gyümölcsfáknak hamuval való trágyázási módját.

A hamu nemcsak a rétek és lóherések trágyázására, hanem a gyümölcsfák alá is igen jó trágyaszerül szolgál. És pedig igy: A hamut őszszel a fa koronájának területével egyenlő arányban kell jó vastagon elhinteni, mely esetben a téli nedvesség annak tápanyagait kilugozza és a fa gyökereihez juttatja. Alá is ássák a hamut és ezen eljárás kétségtelenül még czélszerübb, szükségtelen emlitenünk, hogy a hamu hatása, a származásához

képest, különböző; a legkitünőbb hatása a fahamunak van. A többi hamuk megközeliteni sem képesek azt. Lucas, hires gyümölcstenyésztő e tekintetben a következőket mondja: „Évek tapasztalatai után, a legmelegebben ajánlhatom e szert trágyául a gyümölcsfáknál, a melyek alatt a földet előbb kellőleg lazitani kell, különösen oly esetekben, midőn a fák növésének elősegitése kivánatosnak mutatkozik. Bogyó gyümölcsöknél alkalmazva, a hatás azonnal szembeötlő. A hamut körülbelől kétszer oly vastagon kell elhinteni, mint a gipszet szokták a lóherére, vagyis nem vastagon, mert igy ártalmas lehetne. Talán épen az is az oka, hogy sokan a hamutrágyázástól annyira idegenkednek, mert valamikor tulságos vastagon találtak vele trágyázni, a mi ártott a fának. A mig tehát a sok, mint mindenből, ugy a hamuból is megárt, addig nagyon kár, hogy mégis azt oly ritkán használjuk fel erre a czélra.

Az alma- és körtefák termékenyitése.

Az Egyesült-Államok földmivelési államtitkárának 1893. év végén az alma- és körtefák termékenyitésére nézve egy igen érdekes jelentése jelent meg, melyből megismerkedés végett helyén valónak látom az alábbiakat itt feljegyezni.

1890. óta ugyanis ismételt panaszok érkeztek a miniszteriumhoz Franklin Dávid és társa részéről Baltimoréból, melyek szerint egyik óriási körtefa-ültetvényük, mely a James River mellett Szotland közelében fekszik, évek óta ugyszólván egészen terméketlen. A gyümölcsös 17—18 éves és mintegy 20,000 darab *Bartlett*-körtefával lett alapitva, melyeknek $^5/_6$ része még életben van.

Ime nagy kertről van szó. Ott, mint nálunk a szőlőt oly nagyban tenyésztik a gyümölcsöt. Az Unio lakossága kimondhatianul szereti a gyümölcsöt.

A tulajdonosok a terméketlenség okát gombák által okozott betegségeknek tulajdonitották és azért *Waite* növény pathologust hivatalból kiküldötték Virginiába, a mely állam területén van a körtefa ültetvény.

A kiküldött talált ugyan gombákat a kertben, de nem oly mennyiségben, hogy a baj igazi okának tarthatta volna őket és igy *a körtevirágoknak a virágpor által való termékenyülését kezdte tanulmányozni.*

Kisértetképpen legelőször is a *Bartlett-fák* virágait ugyancsak *Bartlett-fajta* virágokból vett virágporral porozta be, még pedig részint ugyanarról a fáról, részint más fákról valóval.

Azután a *Bartlett-körtefajta virágait más körtefajtának virágporával* is termékenyitette.

Az eredmény meglepő volt. *„Semmiféle gyümöles nem fejlődött ugyanis a Bartlett-fajtájának ama virágaiból, melyek a maguk fajtájának virágporával voltak kezelve; mig ellenben bőven kötöttek gyümölcsöt azok a virágok, melyeket valamely más körtefajtának virágporával termékenyitett.“*

Ez által kiderült, hogy *a Bartlett-körtefajta önmagát nem birja termékenyiteni,* hanem más fajtáknak is kell közéje ültetve lenniök, hogy gyümölcsöt adjon.

Igy a kert is elszigetelt nelyen s az ültetvények mind e fajból levén a terméketlenség oka világosan kiderült. A tulajdonosok az ezen felfedezés folytán nyert évi hasznot 10,000 dollárra s a megelőző évek veszteségét 120—140 ezer dollárra becsülik.

De az amerikai angol szászok ezen eredménynyel nem elégedtek meg.

Mihelyt tehát *Waite* Virginiából visszaérkezett Washingtonba, őt a buvárlatok folytatása végett azonnal Rochesterbe (New-York államban) küldték, hol a bimbók ép akkor kezdettek feselni. Hasonló kisérletek történtek hámarjában Brockportban és Genevaben is; az utóbbi helyen *Tairchild az almafákat is kisérletei közé fogta.*

Mikből kiderült, hogy az Egyesült-Államokban általánosan müvelt körte fajták *kétharmada* a maga fajtájának virágporától nem termékenyül, nem kötődik, hanem más körtefajták virágporára szorul. Az almafáknál pedig ezek a viszonyok még általánosabbak.

Ennélfogva a ki gyümölcsösét csak egy körte vagy alma fajtából alakitja, ez által — ha közvetlen szomszédja révén nem jut hozza segitség — a termés bőségétől a legtöbb esetben elesik. Az is kitünt, hogy mikor a virágnak a maga fajtabeli porral való termékenyitése sikerült, az igy kötődött gyümölcs sokkal kisebb volt, mint ha más fajtának virágpora szerepelt.

Mint tudjuk: a virágpor átvitelét egyik fáról a másikra, a méhek és egyéb rovarok végzik. Ebből magyarázható meg, hogy ha a virágzáskor állandóan esős idő van s igy a rovarok látogatása elmarad, a gyümölcs kötődés is igen silány.

És most tovább azon kérdést tehetnők: *vajjon mely gyümölcsfajták azok, melyek virágának virágpora a legerélyesebben végzi kölcsönösön a termékenyitést és igy a legnagyobb mértékü gyümölcskötődést biztositja?*

Itt a pomologiai tudománynak oly igen értékes vivmányával állunk szemben, melyet hazánkban s itt nálunk Csikmegyében is már meglevő, de főleg később még nagyobb mérvben fejlesztendő nagyobb gyümölcsöseinkben igazán hasznunkra fordithatjuk.

Az efféle jelenségek a növényélet terén előttünk sem ujdonságok, de — tudtom szerint — a gyümölcsfáknál s a gyümölcstermelésnél az ily módoni termékenyitésre nem sok gondot és figyelmet forditottunk. Pedig, ha már nehány darab gyümölcsfával rendelkezünk, vagy ilyeneket akarunk beállitani a fentebbiekre való tekintettel bizonyára a közönségesnél és az akárhogy, minden számitás nélkül tenyésztett gyümölcsfák termésével szemben az eddigieknél nagyobb hasznot biztosithatunk számunkra.

E téren a kisérlet nem fog sikertelen maradni.[1])

A gyümölcstermelésre nézve még megjegyzem, hogy a németországi és hazai faiskolák gyakorlat utján szerzett tapasztalatai szerint a gyümölcsfák *kiültetésére* nézve sokkal *jobb az őszi időszak,* mint a tavaszi. Husz darab teljesen azonos fajtáju körtefával tett kisérlet után kitünt, hogy egy év leforgása után az őszi ültetés minden tekintetben messze felülmulja a tavaszit, mert a falevelek sokkal fejlettebbek, valamint a hajtások is életképesebbek. Az őszi ültetést a föld minőségének gyakori változtatása nem befolyásolja.

Sokan még nem tudják megmagyarázni maguknak, hogy mi az oka, hogy az ők gyümölcsfáik nem teremnek s hamarosan el is pusztulnak. Ennek egyik oka azon elterjedt rosz szokás, hogy sokan a fákat nagyon mélyre ültetik, minek folytán a törzs ugynevezett kényszer gyökereket hajt, melyek aztán a tulajdonképeni főgyökérzet szabad müködését tetemesen csökkentik. A mélyre ültetett fa gyenge termést ad, sőt el is veszti termőképességét.

A hol azt veszszük észre, hogy a törzs mellék gyökereket hajtott, biztosra vehetjük, hogy a fát mélyre ültettük. Szükség tehát, hogy a mellékgyökereket eltávolitsuk s ha már nehézségbe kerül az átültetés, akkor hordjuk le a földet annyira, a mennyit a fa termőképessége gyakorlatilag is megkövetel.

A fák gyümölcshajtó ágait fölismerjük abból, hogy a termő gyümölcság a csucsa felé hova-tovább vastagodást mutat, tehát lényegesen elüt az egyszerü faágtól, mely a csucs irányában épen elvékonyodik A tetemes megvastagodás oka pedig az, hogy a háncsban a gyümölcs részére tápanyag rakodik le, ez a háncs tehát nem egyszerü fa, vagy kéreg lerakodás, a mit legjobban bizonyit az, hogy tapintásra lágyabb a faágak háncsánál.

A gyümölcsfáinkat a rák betegségtől megóvandók, mindig olyan almafajtákat ültessünk, melyek éghajlati és talaj viszonyainknak legjobban megfelelnek, mert különben meg van a rák

[1]) L. bővebben Sajó K. fenti cz. alatt a „Hazánk“ 1894. évi 12. sz. adott közleményét.

betegség alapja vetve. Hogy miképen kell porhanyitani a földet, a talajvizet, mely minden kulturnövénynek árt, levezetni, más helytt emlitettem. Az istálló trágya helyett jobb hamuval a fagyökeret behinteni. A fák kérgét minden három évben be kell mész- és kénkeverékkel mázolni. A fák az állatok hozzá dörzsölődését nem türik.

A ribizli- és egrestermelés nálunk csak házi szükségre s az is szórványosan történik a konyhakertekben. De még ezen kis mérvben való termelésnél sem forditanak a bokrok ápolására elég gondot, minek következtében elágasbogasodnak és hitvány s kevés apró gyümölcsöt hoznak. Ha azt akarjuk, hogy sok és nagy gyümölcsünk legyen, akkor a régi fát és a fölösleges uj hajtásokat évenkint el kell távolitanunk és higitott trágyalével *augusztusban* és a virágzás után a bokrokat megöntözni. Jobb többször kevesebb öntözést adni, mint egyszerre sokat. A ribizkét legjobban értékesithetjük, ha szörpöt készitünk belőle. Az eljárás körülbelől az, a mi a málna szörp elkészitésénél.

A ribizli- és egresültetésnek őszszel van legjobb ideje, az őszi ültetés rendesen jobban sikerül és korábban termőre fordul, mint a tavaszi.

A ribizkebokrok metszését rendesen tavaszszal szokták végezni, mikor a zöld levelek már mutatkoznak, sőt a bokrok lombozata már teljesen kifejlett. Ez roppant sok hátránynyal jár, sőt a metszés rendesen a nedv és életerő fogyasztásával jár. A ribizke bokrok nedvkeringése a nap ébresztő éltető hatása alatt, még mielőtt tavaszodni kezd, folyamatban van. Ha tehát a hasznos, sőt szükséges metszést ez időszakban eszközöljük, oly sebek támadnak a bokrokon, a melyeken a már keringésnek indult nedvek kiszivárognak. Ez a növény életerejének elfecsérelése. Egészen más, ha a metszés és ritkitás őszszel történik. Ekkor a növény téli álmának nyugalmát élvezi, nem veszit a nedvéből és tavaszig, mikorra a nedvkeringés megindul, a seb felülete is behegged.

A konyhakertészet.

A konyhakertészet körébe tartozó terményeket fentebb az egyes növények felsorolásánál már nagyobbára láttuk. Itt tehát alig van még valami feljegyezni valónk. Nálunk minden házi asszony egyuttal konyhakertész. Nem ugy van, mint más országok és vidékeken, hol külön kertészek vannak és hol azok szolgáltatják ki a konyhára való összes terményeket és zöldségféléket. Nálunk a mi háziasszonyaink állitják ki és termelik az összes kerti főzelék-féle szükségleteket. Kerti terményeink számára tulajdonképpeni piaczunk még Csik-Szeredában sincs s igy

ązoknak ára, vagy kelendősége is alig van. Némi kivételt legfölebb a káposzta és hagyma képez, ezeknek van valamelyes olcsó piacza és ára. Káposzta termeléssel foglalkoznak a mi asszonyaink. Ritka években szorulnak nagyobb mérvben Csicsóba, Szentsimonra vagy máshova.

A hagymát Csikban is termelik, de már olyas valaminek tartják, a minek termelése az udvarhelymegyei olcsón kapható hagymával szemben nem fizeti ki magát. S igy Csikot Szent-Mihály sokadalmakor az Udvarhelym. máréfalvi, fenyédi, bethlenfalvi stb. asszonyok árasztják el hagymával. Pedig mig a csiki föld is jól megtermi a hagymát, addig 4—600 frtra megy azon 5—6 kros koszoruk ára, melyet kivisznek Csikból.

Itt is évi 4—600 frtra menő behozatalra szorulunk, pedig nekünk is felférne.

A paszuly, borsó, lencse termelését is emlitettük. Ezek is nagyobbára még kerti müvelésben részesülnek. Csak lassan halad ezek mezei termelése. A szomszéd megyékben már másképpen megy. Legalább a törökbuza és pityóka között nagyobb mennyiségben lehetne termelni, ha külön nem vetjük is. A lencse a kissé soványabb, homokos, kevéssé agyagos talajjal is megelégszik, sőt a kövért nem kedvelvén, sokkal előnyösebben lehetne termelni a buzánál.

Csak természetesen nem az apró szemü és értéktelen csiki vad lencsét, hanem a gazdasági egylet által többször osztott stockerani nagyszerü s nagyon gazdagon termő lencsét. Ennek termelése is a legkevesebb költségbe kerül, legfölebb egy kis gyomlálásra van szükség.

A mi népünk nem szeret s nem is igen tud kapálni. Különösen a férfiak ezt a nők dolgának tartják s kerülik, más dolgot keresnek e helyett maguknak. E miatt a törökbuza és kapás növények mivelése nem halad.

Az ugorka termeléssel ugy vagyunk, mint a hagymáéval. A mi asszonyainknak nincs elég türelmök hozzá s ugy vagyunk vele, hogy főleg a télire elsózni való ugorkának vékáját 1—2 frtjával is fizetjük s igy ismét pénzünket más megyékbe viszik akkor, midőn nálunk is jól megterem s az általa elfoglalt területet semmi jobban ki nem fizeti. Tehát szükségletünket ebben sem tudjuk fedezni.

Murkot és petrezselymet már termelünk annyit, hogy behozatalra nem szorulunk. Nagy gumóju czellert szoktak behozni.

Csikban hajdan hallatlan dolog volt, hogy valaki máshonnan hozasson vetemény magvakat. Régi háziasszonyaink mindazon konyhakerti s másnemü magvakról, melyek valaha Csikmegye területén tenyésztettek, szorgalmason és ugy gondoskodtak,

hogy ők maguk termelték és állitották ki s minden pénz nélkül szomszédról szomszédra, atyafitól atyafinak adták, terjesztették és termelték.

Ujabb időben a konyhakerti magvak termelése teljesen elhanyagolt tér nálunk. Ha a mi jó asszonyaink kevés kivétellel a magkereskedőkre tátják szájukat s azokra hagyják konyhakerti vetemény magvaik előállitását. A magkereskedők természetesen a várakozásnak legalább papiron czifra hirdetésekben eleget tesznek, de aztán mégis fizettetik ám Isten igazában ugy, hogy a kész terményeknek alig kerülnek annyiba, vagy érnek annyit, mint a magvak.

Mert valóban évenkint sok ezerre megyen azon összeg, melyet e czimen Csikból a budapesti és más vidéki magkereskedőknek nagy hangu hirdetéseik nyomán kiadunk. Drága kisérletezések ezek. E magvak nagyrésze ki sem kél. „Közönségünk akkora elfogultsággal viseltetik ezen — a csik-szeredai postán évadonként szekér számra jövő — czifra árjegyzékek iránt s annyira divatos maniává fejlődött a magvak *„rendelése“*, hogy a megyei gazdasági egylet által ezen sok szédelgés megakadályozására s a közönség jóhiszeműségének kihasználása ellen tett azon intézkedése, hogy olcsóbb és több szavatossággal, sőt a tagoknak tetemesen leszállitott árban árul takarmány és konyhakerti magvakat, alig vétetik figyelembe.“[1])

A megyei gazdasági egyletnek legfőbb törekvése oda irányul, hogy minden tekintetben uttörője legyen a csikmegyei közgazdasági életnek, a magtermelés megkedveltetésének s hogy megmutassa a helyi magvak előnyét a behozott magvakkal szemben s megértesse a közönséggel, hogy a hozatott magvakat is a kereskedők vidéki s a miénktől más égalju termelőktől vásárolják be s küldik nekünk.

Csikmegyében mostanában a melegágyak gondozása sem kezd a ritkaságok közé tartozni. Az eredmény a fáradságot és talán a költséget itt is kifizeti.

A hagyma mezei termelése.

Csikmegyében a hagymát csak kertileg, kicsinyben termelik. A mi pedig a hagyma faját illeti, a hány ember csaknem annyiféle fajtát termel.

Már pedig olyan helyen, a hol erre a föld alkalmas egyféle hagymát termelve, nem igen hoz több és nagyobb hasznot semmi, mint a hagyma az általa elfoglalt neki való földben.

[1]) L. T. N. G. id. mun. 28—29. l.

Okszerü dolog az lenne, hogy mindig azt a terményt termelje az ember, a miből legtöbb hasznot huz. Mondják, hogy nem szokás a hagymát nálunk mezőn termelni. Nem az a kérdés itt ugy, mint más terményeknél, hogy mi szokás, hanem mi jobb, mi jövedelmezőbb.

Nagyon sajnos, hogy — mint más helyen is megjegyzem — mi a hagyma nagyban való termelésével, miből legnagyobb hasznot vennénk be, nem törődünk még annyira sem, hogy legalább saját hagyma szükségletünket fedeznők. S igy nem kis szégyenünkre és közgazdaságunk nem kis kárára történik, hogy a távoli Egyptom látja el nemcsak Ausztria, hanem Magyarország egy részét is, a mit mi sokkal olcsóbban láthatnánk el.

A hivatalos kimutatás szerint 1893-ban több, mint 120,000 zsák hagymát hoztak be a trieszti kikötőn át Egyptomból, a mi az egyptomi összes hagymakivitelnek csak egyötöd részét. Eddig az alexandriai hagymakereskedők leginkább Angliába szállitották a hagymát, de most a hosszu tengeri ut kikerülése végett is a közelebbi Ausztriába szállitják.

Ezen adatokból megtanulhatjuk, hogy a nagyban való hagymatermelés igen jövedelmező gazdasági ág lehetne nálunk is, ha több gondot forditanánk rá.

Magyarország hagyma kivitele a 80-as években ugyan 40,000—80,000 mm. közt váltakozott és 1893-ban 106,669 métermázsára emelkedett s ez 853,352 frt értéket képviselt, de a hagymatermelés belterjesebb müvelése által Ausztriából az egyptomi hagymát kiszoritva, hagymakivitelünket és ezzel jövedelmünket még sok százezer frttal emelhetnők.

No és Angliában, mely tőlünk nincs oly távol, mint Egyptom, hatalmas piaczot lehetne teremteni, csak oly mennyiségben kellene termelni, hogy a kereskedők üzletet köthessenek velünk hagymára.

Csikmegye a vasut behozatalával egymagára is nagyon hozzájárulhatna a termeléshez, de Udvarhely és Háromszék szomszéd megyékkel együttesen — mint Kecskemét baraczk és ugorkájával megteszi — bizonyosan nagy mértékben hozzájárulhatnának a magyarországi hagymakivitel emeléséhez.

Mert annyi kétségtelen, hogy kedvező körülmények között a hagyma egyike a legtöbb jövedelmet hozó s elég biztos növényeknek.

De a hagyma nemek között két faj van különösen, mely a nagyban, mezőgazdaságilag való termelésre is nagyon alkalmas. Ez a vöröshagyma és fokhagyma.

Mindeniket a legrégibb időtől fogva ismerik és termelik az emberek. Már az egyptomi pirámisok épitésénél — mint a

régi irások mondják — főfő eledelül szolgált, ugy, hogy csak egy pirámis épitésénél a munkások egy millió frt értékü hagymát fogyasztottak el. Igy a régi burgundok. Egy régi nemes iró is szemére vetik a németeknek, hogy a mig ezek mindent összeesznek, addig a magyarok (egyik árpádházi) királya *egy kosár hagymával is beéri.*

A vörös hagyma válfajai közül nevezetesebbek: a gömbölyü, lapos és hosszukás. Ezek szinre nézve: fehérek, sárgák s halvány vagy sötét pirosak, mig nagyságuk különböző.

Azt kell pedig termelni, a melyiket a vevők leginkább kedvelik és veszik.

A hagyma laza, homokos, televénydns és jó trágya erdőben levő talajt s szelid éghajlatot kedvel.

A hol a hagymát mezőn termelik, ott rendesen valamely gabona után következik, mely esetben a talaj sekély tarlótöréssel és mély őszi szántással készitendő elő.

Közvetlen trágyázásban is lehet részesiteni, mely esetben az őszszel vagy télen kihordott érett istálló trágya a legalkalmasabb. Tavaszszal középmély vetőszántást adunk a hagymának. Az ültetésre vagy magot, vagy duggató hagymát használunk. Első esetben a fogasolással (gereblye vagy boronával) jól előkészitett talajra márczius hó elején, ha t. i. az időjárás megengedi, 15—20 cmnyi sortávolságra vetjük a magot.

Hogyha pedig duggató hagymát használunk, az evvel való eljárást mindenki ismeri, ennélfogva fölösleges azt itt leirni.

A mint az eddigi tapasztalat igazolja, a mi talajunk és éghajlatunk alatt a hagyma gazdagon tenyészthető, tehát csak rajtunk mulik, hogy előbb a magunk szükségére megkivántató mennyiséget, majd kivitelre is szánt többletet termeljünk.

A virágkertészet.

Már fennebb általánosságban megjegyeztük, hogy minden háziasszony kis kertjében a faszulyka, borsó, hagyma, petrezselyem stb. ágyásai között pár négyszög ölnyi helyet szorit a virágos ágyaknak is. S ez igy van. Nálunk, — mondhatnók ősi idők óta — minden székely háziasszony egy-egy virágkertésznő kicsinyben. És e virágkertészkedése nemcsak a nyári virágágyakban, hanem egész télen át a cserepekbe és más edényekbe ültetett virágok kezelésében, ápolásában és gondozásában is nyilvánul.

Ez bizonyára a multból és ősöktől örökölve mindenkor fajunknak a szép, jó és nemes iránti érzékéről és gyengéd hajlamairól tanuskodott és tanuskodik ma is. A költő mondá:

Szeresd a virágot és ne féltsd szivedet,
Mert, ki azt szereti, rossz ember nem lehet.
S tudod, mi az erény! a szivnek jósága,
S tudod mi a jóság! a lélek virága.

A virágoknak szakszerü és pénzért való ápolása nálunk még ismeretlen dolog. Az egész vármegyében ezt csak a borszéki fürdői kertészetnél látjuk. Üvegház is fordul elő 3—4 helyen.

A gazdasági egylet mintakertjében van egy meleg és egy hideg üvegház, hol a virág kertészetről is gondoskodva van, sőt ujabban már virágcsokrokat és koszorukat is lehet kapni.

Utóbbi időben a magas törzsü rózsák tenyésztése vett nagy lendületet.

Az erdeink alantas domboldalain ezer számra diszlő vadrózsa törzsek nemes galyakkal beoltva ezer darabban kerültek kerteinkbe.

Ősi szokása népünknek, hogy nálunk a legöregebb asszony se megyen a templomba a nélkül, hogy nehány szál friss virágot ne vigyen kezében, ruhájában vagy imádságos könyvében takargatva. S ezen szükségre van is ám minden háznál virág.

A virágmagvak beszerzésére és termelésére nézve ugyanaz áll, a mit a konyhakerti termények magvairól fennebb megjegyeztünk. Csak, hogy a virágmagvak árán és czimén még több pénzünk vándorol el a megyéből, mint a más magvakért. Pedig ezeket is épen ugy meglehetne itthon termelni és kapni, aztán hiába hozunk ide olyan virágokat, melyek a mi változó éghajlatunkat nem állják ki.

Élő és élettelen virágok.

Bajos volna megállapitani azt az időt, a mikor először alkalmazták a virágot a lakás diszitésénél. Mert mióta az ember lakályos otthont teremtett magának, azóta meg is van neki az a törekvése, hogy azt széppé, diszessé tegye. Erre a czélra pedig mindenkor a virág kinálkozott első sorban, mint a legalkalmasabb és legkönnyebben elérhető eszköz, mert a legigénytelenebb otthonnak ridedsége eltünik, ha azt néhány jól elhelyezett virágtővel diszitjük.

Mióta a stilszerü szobák divatja járja és a lakás diszitése általánosabbá lett, azóta mind gyakrabban látjuk a virágokat is alkalmazva a különböző interieurökben. Csakhogy a mostani kor józansága és talán még inkább a jó izlés hiánya miatt sokszor az ugynevezett müvirágok kiszoritják az életet lehelő természetes virágokat oly annyira, hogy már nemcsak egyes példányok-

ban disztelenkedő ilyen műalkotásokat bámulhatunk mindenfelé, hanem az élelmes virággyárosok egész virágasztal-garniturákat, etagéreket stb. készitenek és sajnos, hogy árujoknak mindig akad vevőjük és természetesen jobbára a szép nem köréből.

Hölgyeinknek ezen gyengéje nem magyarázható máskép, mint az által, hogy ők sajnálják a fáradtságot, mit a lakásban nevelt élő virágok igénylenek, és beérik a festett szövetből, papirból és drótból készült nem is éppen olcsó szurrogatumokkal, csakhogy gondjuk ne legyen az ápolással.

Eltekintve attól, hogy az ilyfajta mesterséges virágokkal voltaképpen ámitani akarjuk önmagunkat és a világot, — mert az élő virág külsőjét iparkodjuk utánozni, — és ily ámitás épp oly helytelen, mint ha valódi gyémánt hiányán a csiszolt üveggel akarnánk imponálni, eltekintve a tisztán eszthetikai szempontot is, mely szintén kárhoztatja az anyag hamisitását és az élő virág utánozhatlan báját nem áldozza fel semmiféle bármily nagy ügyességgel is készült utánzatnak, tisztán szem előtt tartva az egészségtan követelményeit: semmi ürügy alatt ne engedjük kiszoritani az élő növényt lakásunkból. A diszitő feladatuknál is sokkal fontosabb az a tulajdonságuk, hogy javitják a levegőt és ez által egészségünkre jótékonyan hatnak.

Pontos megfigyelések azt mutatták, hogy egy középnagyságu levélből naponkint átlag két-harom gramm viz elpárolog. Kisebb bokroknál 50—80 grammot tesz az egy napon elpárolgott viznek mennyisége, — nagy, dus lombozatu fáknál 40—50 literre tehető a kibocsátott vizpára. Tudvalevőleg pedig sokkal frissebben és jobban érezzük magunkat a vizzel telt és ozóndus levegőben, mint a szárazban, ezért is keressük fel oly szivesen az erdőt, a tavak és folyók partját, hol mintegy megifjodva érezzük énjünket.

Gondoskodjunk első sorban a lakás levegőjének javitásáról, melyben rendesen életünk nagyobb részét töltjük. Erre a czélra pedig az élő virág a legalkalmasabb, mert nemcsak leveleiből, hanem földjéből és a cserepekből árad szerte a jótékony vizpára. Ezenkivül még a világosság behatása folytán tetemes mennyiségü oxygen is szabadul fel, miért is helyesen cselekszünk, ha nemcsak a szalonokat és az ebédlőt látjuk el virágdiszszel, hanem a hálószobának is juttatunk belőle, melynek első sorban van szüksége jó levegőre.

A régi magyar háztartásról.

A régi magyar — s mondhatjuk — székely háztartásról

magunknak némi fogalmat szerzendők „Czövek István urnak“ „Próbamesterségei“ czimü régi könyve alapján‘ idejegyzem az alábbiakat.[1])

A régi magyar háztartásban a ház urnője orvos, betegápoló s minden bajos ügyben tanácsadója is volt a családnak s főleg a cselédségnek. Nem is volt akkor olyan könnyü dolog gazdasszonykodni, mint most. A háztartás körülményei megkivánták — irja Tábori Róbert — a Próba Mesterségek könyvének ismertetője, hogy a ház asszonya mindenütt előljárjon a jó példával s nem eshetett meg sütés ,mosás vagy főzés az ő jelenléte nélkül. E szabály alól még a fejedelmi házakban sem volt kivétel. Nagyot nézett volna a cselédség, de mit mondott volna a világ, ha a cselédség egyszerre csak másodkézből kapja a parancsokat. De nemcsak a háztartásra terjedt ki az asszonyok gondja, hanem egy ezzel kapcsolatos és nem kevésbé fontosabb kérdésre, az egészségügyre is.

Orvos kevés volt még csak kétszáz évvel ezelőtt is, s a hol akadt egy-egy, az olyan méreg drágán osztogatta tanácsait és reczipeit, hogy csak a nagyon gazdag emberek engedhettek meg maguknak ilyen fényüzést s költekezhettek orvosokra és orvosságokra. Azért is, a legtöbb esetben, a ház urnője, a háziasszony. gyógyitotta a betegeket. S ha férje nagyobb birtokos volt s esetleg jobbágyok fölött rendelkezett, valamennyi jobbágyat az akkori szokás szerint betegségében, testi bajában a volt földes ur urnője kurálta, gondozta, ápolta s lelkök ügyéről sem feledkezett meg. Valamint a mai korban a serdülő leányokat zongorára oktatják, a kétszáz év előtti leányok megtanulták, hogyan kell a sebeket kimosni, bekötözni, beheggeszteni, melyik a legjobb gyógyszer a forró láz, (hideglelés) ellen, mitől gyógyul meg legbiztosabban a mérges kelevény, mivel kell a fő, gyomor, fogfájást s több más bajokat megszüntetni. A házi urnők ezen gyógyitási eljárása a mi népünk életébe annyira átment, hogy később nem csak az urnők, hanem minden családban a házi asszony orvosi szerepet vivén, e gyakorlatot az ujabbkori orvosi tudománynak nem sikerült mai napig sem kiküszöbölni.

E gyógyitási eljárás a háztartás gondjaihoz, a család ellátásához, a háziasszony teendőihez tartozott.

Mindez a tudomány pedig a *„Próba Mesterségek“* könyvébe volt letéve. Az ilyen könyv ugy keletkezett, hogy a hasznosnak bizonyuló szereket leirták egy füzetbe, a mely a családi könyv-

[1]) A régi könyv teljes czime : A Magyar Ezermesternek, Czövek István urnak, continuatioja szerint leirt könyvének Próba Mesterségei. Irattak le Goorik Márton által Kolozsvárott 1724. esztendőben a N. C.

tárnak legféltettebb kincsét képezte. Egész nemzedékek folytatták a följegyzéseket, kiegészitvén az elődök tapasztalatait a saját tapasztalataikkal. Számos urnő az volt, a mit a mai korban „specziálistának" neveznek. Zrinyi Ilonának „csudálatos szere volt kelevényes nyavalyák ellenében", Loránfy Zsuzsánna szembajokat gyógyitott és csonttöréseket „igazitott el", egy Eszterházy grófnő „ismert füveket, melyek a görvélykort elüzék", és egy Latinovics urnő végrendeletében a következő érdekes részlet fordul elő:

„Összes vagyonomat, mely 50,000 váltóforintokból, szőlőmből és egy Próba Mesterségek könyvéből áll, két részre osztom. Lajos öcsémnek pénzemet testálom és szőlőmet, Piroska hugomnak pedig a Próba Mesterségek könyvét, valamint csodálatos reczipémet a pokolvar ellen." A dologban pedig az a nevezetes, hogy Lajos öcsém pert inditott huga ellen, mivel ugy találta, hogy ennek jutott az örökség becsesebb része.

Abban a régi könyvben 139 reczipe van, mely körülbelül mindennel fogjalkozik, a mi egy háztartásban előfordul. A füzet végén betürendes jegyzék van, mely megkönnyiti az eligazodást. Az első oldalon, vagyis „No. 1. alatt" a következő olvasható 179 év előtti helyesirással:

Bor hog' penésszes és Virágos ne légyen. A penésszes borba fügesz egy marok kék buza Virágot s mind magához szivja a penészt. Vagy mikor a hordó száját felnyitod, tölts belé egy font Rózsa olajat, sem penészed, sem Virágod nem lészen, még a bor csak tart azon hordóban. Vagy tégy a hordóba száraz Virágját a szőlőnek.

Az Ezüst Edények megtisztitása. Olvazd el a Szalamiát (talán szalmiák?) sós vizbe s abban főzd meg az edényeket, olyan lészen, mint az ujj. *Vagy:* Főzd meg a bor követ, töltsd arra eső Vizet, vagy hő Vizet és abban főzd meg az ezüstöt; ezen módon szép ezüstöd lészen.

Életrendi szabályokat is tartalmaz a füzet. „A No. 11." oldalon vagyon a következő megirva:

A Nappoli és Déli Álomról. Nagy ártalmi vannak a Déli álomnak, kevés időt hágy, vagy semmit sem Annak, e nyavollyák ebből mert rád támadnak: Hideg, restség s nátha a terhe főfájásnak.

A fővárosi embernek, a ki a vizvezeték mizeriáival küzd, talán még ma is javára válik a következő utmutatás:

Zavaros viznek meghig'atásáról. Ha az inni való vizet meg akarod higgasztani rövid idő alatt, keny be egy edényt hámozott és puhára tört mandulával, töltsd abba a Zavaros vizet, azonnal szépen meghig'ad és megtisztul.

Jóindulatu tanács az is, melyet a „Proba Mesterségek“ könyve ad.

Ismeretes az az adoma, mely bebizonyitja, hogy nincs olyan ember a világon, a ki nem tudna valamely szert a *fogfájás* ellen. Czövek István uram hármat sorol fenn az ebben szenvedő emberiség okulására és vigasztalására:

„Végy egy Fertálly vagy ½ Fertálly jo kemény bor Etzetet, tégy belé jotskán sót és Zsendelyről való muhát, Azután fedd bé a Csuprot fekete kenyér hajjal, s hadd főjjön jól le; ezután ebből végy a Szádba, a milyen melegen állhatod 3-szor vag' 4-szer és meg lásd hamar el mullik. *Vagy*: Ha odvas a Fogad, végy Tárkony gyökeret, hogy a fogad Üregébe bé férjen, azután dugd bé azt, meg lásd a fájdalom meg szünik. *Vagy:* Végy Kajpul olajat, ezt ted eg' két tiszta pamutra s botsásd a fogad üregébe akoris megszünik.

Nemcsak a testi bajok, hanem a habona és a lelki bánat ellen is küzd a Próba Mesterségek könyve, amint a No. 9. és 25. oldalakon olvasható

Kigyóknak el nyelése ellen. Történetből ha valaki el nyeli a kig'ót, tentát igyék és meg öli benne. *Vagy*: A Kig'o hag' mát főzd meg borban, ad innya. *Vagy:* Lábánál fogva köttessen fel az ollyan ember, szája leg'en nyitva és fejje alá meleg tej tétessék, érezvén szagát, mind járt kijön stb.

Nem sorolhatom föl a Próba Mesterségek könyvének valamennyi utmutatását, pedig bizony elég érdekesek; háziasszonyokrül különösen azok, melyek a gyümölcsbefőzésről, baromfihizlalásról, ugorkasavanyitásról és néhány magyar étel készitéséről szólnak. De legyen elég ennyi ismertetésül a multból.

Csikmegye gyógyfüvei.

Csikmegye floráját orvosfüvei szempontjából — tudtommal — Diószeghi Sámuel méltatta némileg füvészkönyvében a régebbi időkből. (Nyomatott Debreczenben 1813.)

S most is ezeket itt csak érinteni lehet, mert ezek leirása egy arra előtanulmányai folytán képesitett egyén egész munkaerejét vennék igénybe.

Ez ideig még alig olvastam oly munkákat, melyek Csikmegye floráját kiválóbban és behatóbban akár általában, akár egyes részeiben tárgyalták volna. Igy e tekintetben igen csekély és kevés az, a mit itt feljegyezhetnénk.

Igazán nagy hálára kötelező munkát végezne, a ki Csikmegyét ez irányban egészben ismertetné.

Benkő K. Diószegi után a következő gyógyfüveket jegyezte fel:

1. Nagylorom (Romex) levelei akkorák, mint a dohányé, rüh ellen jónak tartják, terem Madéfalva határain.

2. Angelika (Angelica) levelei a léstyánéhoz, gyöke a murokéhoz hasonlit; van a Madaras martjain s másutt is.

3. Halölőfü (Helleborus) Dántalva határa nyugati részein, Várdotfalván a Nagy-Somlyó hegyein s egyebütt is található; bokros, mint a rózsa, levelei hegyesek, mint a mezei kutyakaporé, s ebek gyógyitására a marhák nyaka feltörése és daganatok ellen jónak állitják; nevét onnan vette, hogy megszáritott porát zsacskokban vizbe bocsátva, a halakat, mint a maszlag elszéditi és megöli.

4. Szarvasnyelvüfü (Scolopendrium) Szentmihály határa északi részeiben és Delnén elég van, de találtatik a Hargitán s más helyeken is. Levele olyan czirádás és érdes, mint a marhanyelv, szára vékony, nagy növény, fövő vizbe vetve, vagyis theának készitve, mondják, hogy száraz betegség ellen sikerrel iszszák.

5. Danczia (Gentiona luthea) található a Tarkő oldalában, Szentdomokoson a Kovácspataka nevü hely fejében, levele olyan magas, zöld, lapos, mint a zászpa levele; gyöke sárga, mint a viasz, mélyen benő a kövek közé ugy, hogy csak csákánynyal lehet onnan kiásni, ize kesernyés, nagy étvágyat csinál, pálinkában vegyitve is használják.

6. Szélfü (Ajuga Chomaep) hegyesen nő fel, mint a tárkony, gyenge apró levelei vannak, virága sárga, melyet theának főzve kolika ellen jó sikerrel használnak; található Csik-Csomortán határán és egyebütt is.

7. Négylevelüfü (Paris puadrifolia) egy araszra nő és nagyon szétterjed, közepén csak négy levele van; bimbója csupán egy-egy száron van; gyümölcse fekete és olyan, mint az áfonya (kokójza); sebekre, vágásokra használják. Találtatik Csomortánon és Gy.-Remete határának északnyugati részeiben és másutt is.

8. Dobronika (Melittis Melisso) virága kékes, koréja nagy, szára vékony, levele olyan, mint az almafáé, sokat hasonlit a csalányhoz, azon különbséggel, hogy ez nem csip (árva csalány), sebekre, vágásokra nagyon jó. Kapható Várdotfalván, Szentmártonon, Kászon-Altizben s más helyeken.

9. Szulfü (Origanum) Szentmártonon és egyebütt hosszan egyenesen és sugáron nő (nyulóka), virága fehér, levele olyan, mint a füzfáé, a sertések nagyon szeretik, az asszonyok pedig szokmány vagy zeke s más ruhakelmék fekete szinre való festésére használják.

10. Atraczél (Boragó officinalis) levele hosszu, koréja sovány, virága veres, apró, magas. Csik-Tusnádon pokolvar gyuladás ellen használják.

11. Tolvajfü (Prenanthes Mural) található Kászon-Altizben; levele apró, reczés, szára hosszukás, háromszegletü, virága világos kék, gyümölcse kicsiny, fekete, borsó alaku, jó vágásra.

12. Berekenyefa (Cornus alba) sürü apró veres gyümölcsöt hoz; e fát, ennek hajját és gyümölcsét a marhák eledele közé téve, azok dühössége ellen használják. TalálhatóGy.-Remete déli és északi részein, Szépvizen s a megye minden vidékein.

13. Nagyfü vagy maszlagos nadragulya (Atropa Belladona) a kerti mályvához hasonlit; virága fehér, gyümölcse nagyságra nézve hasonló a meggyhez, levéből kicsi mértékben iva és gyökéből fürdőt készitve a tébolyodottak gyógyitására kitünő hatással alkalmaztatik. Található Csik-Szentléleken.

14. Izlandi moh (Lichen Islandicum) nagy bőséggel találtatik Csicsó, Madéfalva, Rákos, Madaras községek Hargita erdőinek részeiben. E mohát forró vizbe vetve vagyis ebből theát készitve melfájás és köhögés ellen hathatós gyógyszerül használják, leve magára nagyon keserü lévén, ezt inkább elveszti édes tejjel, mint czukorral.

Továbbá ismeretesek mint gyógyitó növények:

1. *A napraforgó,* Oroszországban már régen szokásban van, hogy lázbetegségek esetén a napraforgó leveléből vetnek ágyat maguknak és ugyancsak napraforgó levelekkel takaroznak. Manisnov orosz orvos a napraforgó leveléből készitett tinkturával váltóláz ellen igen jó sikert ért el. Ezek nyomán legujabban Moncorvo Rio de Janeiróban kisérletezett olyképen, hogy a napraforgó levelek alkoholos tinkturájából — a körülményekhez képest — 1—6 grammot használt belsőleg napjában. Az eredmények azt tanusitják, hogy ez a szer épen olyan hathatós, mint a chinin, sőt egyes olyan váltóláz eseteket is meggyógyitott, melyekben a chinin nem használt.

2. *A paprika.* Hideglelés ellen a paprikát a magyar ember már régóta használja, mint sajátszerü nemzeti füszerét, a mely a kényesebb száju „európai"-akat a spartaiak fekete levesének erős zamatjára szokta emlékeztetni. De most az orvostudomány is beiktatni készül a „Tinctura Papricae"-t a maga latin konyhája csodaszerei közé. Egy angol orvos legalább azt állitja, hogy már vagy husz éve használja a paprika levét idegbántalmak, csúz és köszvény s más nasonló bajok ellen. Egy marék összezuzott paprikahüvely félliter forró vizben egy óráig áztatva s aztán jól leszürve és egy kávés kanálnyi kölni vizzel keverve: ez a feldicsért gyógyszer, a melyet egyébiránt nem kell bevennie a betegnek. (Le is rágná a bőrt a nyelvéről.) Csak tapaszként kell a flanellre kenve alkalmazni a fájó helyeken. Az a kitünő tulajdonsága, hogy nem huz a bőrön holyagot, sőt még vörös

foltot sem hagy mindig rajta. Hogy aztán használ-e és mennyire? Tessék megpróbálni!

A sárgarépa (tős) igen hatalmas háziszer a köhögés ellen. A felnőttek is, de különösen a mindig mozgó jövő-menő gyermek népség ugy meghül, hogy szinte fáj hallgatni a folytonos köhécselést. A fájdalmas köhögést olcsón és biztosan megszüntethetjük, ha veszünk 6—7 drb sárgarépát, azt szépen megtisztogatjuk, megreszeljük és a levét kifacsarjuk. Aztán ugyanannyi mézet, a mennyi a sárgarépa levele, egy serpenyőben fölteszünk a tüzre, hogy ott felolvadjon. Mihelyt a méz felolvad, azonnal hozzá öntjük a levet s a keveréket *lassu tüzön* mindaddig főzzük, mig sürüsödni kezd, akkor aztán félreteszszük. Ha ebből a beteg napjában hatszor-hétszer bevesz egy-egy mogyoró nagyságu darabot, köhögése biztosan el fog mulni.

Csikmegye ismeretesebb gyógyfüveinek felsorolása alkalmából, hogy a még nálunk is annyira szükséges házi gyógyszertár eszméjének is némi irányt adjunk, Dr. Kontur Béla után kivonatban idejegyzem az alábbiakat.

A) Belső házi szereknek tekinthetők, mint belsőleg bevehető:

1. *Az illatos eczet.* (Acitum aromaticum.) Átlátszó, kellemes szagu, veresbarna folyadék, mely *borsosmenta, rozmaring, zsálya, angyalfügyökér* és *szegfüszegnek* boreczetben való áztatása által készül. Ezt rothasztó lázak ellen használhatjuk 4—8 grammos adagokban és külsőleg, mint szagolni való szert ájulásoknál, fejfájásnál és görcsöknél. Az elájult ily eczettel homlokán és halántékán dörzsölve magához tér. Hevitett kő vagy lemezre öntve, füstölő szerül használható.

A Hoffmann-cseppek. (Liquor Anodynus Hoffmanni.) Ezek egy része aethernek és háromrész borszesznek keverékéből állanak s czukorra csepegtetve 15—30 cseppet adhatunk adagul belőlük. Megszüntetik a kolikát és hányásingert, sőt izgató szerül is jó, midőn a sziv verése lankad.

A székfüvirág. (Chamomilla vulgaris.) A legelterjedtebb házi szerekhez tartozik. Szemetes helyeken, szántóföldeken gyakori; a botanikusok *Matricaria* Chamomilla L.-nek nevezik; juniustól szeptemberig virágzik s a fészkes virágnak (compositae) rendjéből való. A székes talajt szereti s azért nevezik székfüvirágnak. A virágok a vaczok közepén csőalakuak, sárgák, 5 fogas szirommal, mig a szélti virágok nyelvalakuak, fehérek s visszacsapottak; a levelek kétszer szárnyaltak, czérnaszerü sallangokkal. Illata sajátszerü, nem kellemetlen, ize keserü. Fejeit herbatheának elkészitve használják belsőleg, mint *görcs csilla-*

pitó, izzasztó italt; külsőleg mosásokra, gyuladt szemek borogatására használják. A virágok minden nyáron ujra szedendők.[1])

A fehér üröm. (Herba absynthii.) Szintén a fészkesek (compositae) rendjéből való, nagyon ismeretes. 0·5—2% illó olajat tartalmaz, melytől nyeri sajátságos izét és szagát. Herbateának elkészitve használhatjuk étvágytalanság, tunyaemésztés, gyomorégés ellen. Az üröm más fajai nélkülözik azt a sajátságos üröm zamatot s erük keserü.

Az ezer jó fü. (Herba centauri minoris.) Erdős hegyeken virágzó két éves fü. A tarnicsfélék (gentianae)-hez tartozik. Botanikai neve: Erythrea centaurium. Pers. Az elvirágzott fü használtatik, midőn a porzókból már kihullott a himpor. A levelek kerülékesek, vagy hosszudadok, a virágok kicsinyek, pirosak és sátorban állók. Ugy használják, mint a fehér ürmöt.

A bodza herbatea. (Flores sambuci.) A közönséges bodzafának (Sambucus nigra. L.) Fehér virágaiból és bogyóiból készül. Alkotó részei: illó olaj, gyanta és mezgás anyag. Izzasztó szer meghülésből származó köhögés, nátha, rekedtség ellen.

Jarkkóró virág. (Flores verbasci.) Ennek fajai a szőrös farkkóró és ökörfarkkóró virágai s ezek aranysárga parta levelei honosok és szárítva mézillatuak. Száraz időjáráskor délben szedik és előbb megmelegitett és jól bezárt edényekben tartatnak. A tátogatók rendjébe tartoznak a felső himszál rövidebb, fehér gyapjas, a két alsó sima, hosszabb. Igen jó szer a meghülésből származó hurut ellen. Erről dr. K. B. ezeket irja: „A legmelegebben ajánlhatom, mint orvosságot azon betegség ellen, mely mint orosz nátha, influenza járvány 1889-ik év deczember óta a budapesti lakosságnak több mint 50%-át támadta meg s annyi jelesünknek életét oltotta ki az utóbbi öt év alatt; a következő teakeveréket, mely áll 10 rész farkkóró virágból, ugyanannyi bojtarjános párló füből (Herba Agrimonii Enpatorii) és 25 rész vajszinü vajvirágból (Galeopsis ochrolenca. L.)

Eme kitünő, csodahatásu teakeverék, melyről orvosi könyvek, gyógyszerészeti stb. közlönyök mitsem tudnak, több járvány alkalmával soha sem hagyott cserben.

A fenti teaelegy nemcsak a vizkiválasztást fokozza a bőrön keresztül, hanem a vizelpárolgás folytán könnyü hőcsökkenést is okoz, a mint arról meggyőződést szereztem.

Ezen teakeverékhez szükséges a *bojtorjános párlófü*, mely nálunk ismeretes már junius-augusztusban található. A ró-

[1]) Ebből a herbatea igy készül: az összeapritott és kiszáritott növény részekből (levelekből, virágokból, gyökerekből) négy ujjnyit veszünk s azt 0·2 liter forró vizzel leöntjük s az igy nyert forrázatot letakarjuk s egy negyedóra hosszant állni hagyván, átszürjük. Dr. K. B.

zsafélékhez tartozik, levelei nagyok, rövid nyélczések, szárnyaltak. A levélkék hosszukások, erősen fürészeltek, a végálló levélkék rövid nyéllel birnak az oldalsóak ülők. A virágzat egyszerü, végén erősen megnyult, vesszőalaku, lazafürt. A virág szine aranysárga, a szirmok tojás alakuak. A himszálak 12—15-en vannak és sárga szinüek. A termés bőrös, diócskaszerü gyakran egyesével.

A vajszinü vajvirág (Galeopsis ochrolenca L.) talán nálunk is honos, különben Anglia és Közép-Európában találtatik, de összetévesztik *a sok szinü vajfüvel* (Galeopsis versicolor Cart.) A növény egy éves, 3—3·5 cm. magas, a levelek hosszas gerely alakuak, rövid nyélen; virága ajakos, csöve lassanként nyilik, a domboru 4 fogas, felső és 3-masan hasadt alsó ajak felé mélyen sárga foltok látszanak. Dr. K. B.

A *riczinus-olaj* (Oleum Ricini) az ebtejfélék rendjéből való kertjeinkben is tenyészik. Szára zöld, levelei nagyok, tenyeresen 7—9 karélynak, virágai ernyőben állanak; a lepel sárga, a bibe piros, a himvirágok a nővirágok alatt. Termése tüskés tok. Magvaiból nyerik a riczinus olajat, mely szelid laxans és a belek izgatott állapota esetén is adható szer. Két óránként egy evőkanállal veendő be a hatásig. A nagyfoku undor elkerülése végett legjobb a gyógyszertárból oly gelatinos tokocskákat venni, melyek 3—5 gramm ricinus olajat tartalmaznak.

A budai keserüviz. (Aqua amara Budensis) kitünő evacnansszer lévén a háznál mindig készen tartható. Éhomra $^1/_2$—1 ivó pohár fél vagy nehány órán belül hat.

Rebarbara gyökér (Radix Rhei) vagy gyökértörzs. Csak gyógyszertárakból szerezhető be. A gyökérpor sötétsárga bőven ellátva górcsói soskasavas mész jegeczekkel. — Mint evacnans 0·5—1·0 adagokban ostyába takarva kellemetlen utóhatás nélkül használható.

A szóda v. szikső. (Natrium bicarbonisum.) Fehér, szagtalan, a levegőn nem változó, sósizü, 13·8 r. vizben oldható por. Gyomorégésnél, de csak ha savanyu felböfögéssel van összekapcsolva, görcsös hányasnál, étvágytalanságnál napjában 8—4-szer egy késhegynyi nagyon jó lesz. Gyermekeknek csak orvosi tanácsra szabad adni. A mi savanyu vizeink egyik vegyelemét a Natrium bicarbonicum képezi, s rajtunk áll, hogy ezek közül e czélra azt használjuk ki, a melyikben a natrium bicarbonicum nagyobb mennyiségben fordul elő.

Opium cseppek. (Tinctura Opii simplex.) Sötét barna folyadék, mely 10% tiszta opiumot tartalmaz. Ez az éretlen mák tejnedve. Még az ókorban használták. Hatását alkatrészei eszközlik, minők: a morphin, narcotin, codein, thebain, narcein, papa-

verin stb. Az emésztő csatorna nyugalomba hozására kitünően hat, ha 3-szor napjában 10—12 cseppet adunk, megszünik a diarrhoea s vele járó belgörcs is. A gyógyszerészek csak okleveles orvosok aláirására adják. Gyermekeknek orvosi rendelet nélkül soha sem szabad adni.

A kénsavas kinál. (Chinium sulfuricum.) Váltóláz ellen vagy közvetlen a roham előtt, vagy az azt követő szabad időben adható, de előbb az emésztő csatorna rebarbarával letisztitandó. Ez valamint alkatrészei csak gyógyszertárakba valók.

Külső házi szerek, melyek mosakodásra, befecskendésekre, borogatásokra használhatók

A mustár papir (Charta sinapizata). Egy darab papirra valami ragasztó segélyével mustárlisztet mázolunk fel. Használatkor a papirost langyos vizzel megnedvesitjük s a bőrön rajta maradhat fél óráig s ekkor a bőrt langyos vizzel lemossuk. Oldalszegzéseknél a mellre, heves gyomorfájásoknál a gyomortájra lehet alkalmazni. A mustárliszt a közönséges fekete mustár magvaiból készül. Nagyon ismeretes lévén, bővebben ismertetni fölösleges lenne.

Az arnika tinktura. (Tinktura arnicae.) *A hegyi kappanör* (Arnika montana L.) magasan fekvő, erdei réteken nő, hosszukás földre terült, tojásdad levelei vannak és 1—3 sötét, aranysárga virágfészke (bokrétája). A száritott és felaprózott arnika virágokra vizes borszeszt töltünk s nyolcz napig állani hagyjuk és átszürjük. Az igy nyert tinktura bőséges vizzel felerésztve sérült részekre, zuzott sebekre, megrándult vagy szélütött tagok borogatására használtatik.

Az opodeldok. (Linimentum saponato-camphoratum.) Gyógyszertárban készült áttetsző, kocsonyaszerü, kámforos szappankenőcs, mely a kézmelegénél könnyen elfolyósodik. Olyankor használjuk, midőn valamelyik testrész czugot kap, meghül, csuzós lett. Babszemnyi darabot teszünk a tenyérre és ott szétfolyni engedjük s aztán dörzsöljük a fájós vállat vagy tomporát mindaddig, mig a kenetet a bőr magába nem szivta. Ezt naponta 3 vagy 4-szer ismételhetjük.

A szalamia-szesz. (Ammonia pura liquida.) Átlátszó, szintelen, illékony, átható szagu folyadék, mely 10% ammonialiget tartalmaz. Ájult embernél vagy tetszhalottaknál, mint szagolni való szert használhatjuk, nemkülönben mint maró szeszt, bogár, mérges pók, vagy kigyó csipés kiégetésére.

A gyapot máz. (Collodium.) Sürü, félig átlátszó, gyulékony folyadék, melyet a gyógyszerész ugy állit elő, hogy gyapotos etherben és borszeszben felold. Kiöntve elpárolog s a száradás alatt örösen összehuzodó bőr marad vissza. Kisebb se-

bekre nagyon jól lehet alkalmazni, valamint fagyott, vagy megégetett bőrrészekre és bőrhántalásoknál.

A deák-flastrom. (Emplostrum diachylon compositum.) A gyógyszertárban árulják. Kelevényekre, vászonra kenve, metszett sebek tátongó széleinek közelebb hozására használják. Ólom tartalmánál fogva a sebek genyedését csökkenti. Ha nem tapad, fel kell melegiteni. Az egyszerü ólomtapasz (Emplostrum diachylon simplex) deákflastrom zsirsavas ólom áll 1000 rész egyszerü ólomtapasz, 16·0 r. sárga viasz, 12·5 r. ammoniákgummi, 80 r. fenyőgyanta és 40 r. terpentinből.

A kárbolos viz. (Aqua carbolica.) Oly párolt viz, mely 2½% kárbolsavat tartalmaz. A kárbolsav gyári uton a nehéz kátrányolajból készül s nem egyéb, mint a kőszénnek, fának s más szerves anyagnak száraz lepárlási terménye. Erős fertőtlenitő szer, mely a rothadást, erjedést megsemmisiti s a kor gerjesztő mikroorganizmusokat megöli. A karbolosviz sebek kimosására, öblitésére, borogatásokra használtatik. Egy gomolyag kárbolos vizbe mártott vattát 30 másodperczig rácsorogtatunk a sebre, melyet tanácsos előbb kinyomkodni és környékét szappanyos vizzel megtisztitani. A 2·5%-os karbolos viz ize kissé csipős és olyan, mint a mézes kalap megpörkölt része.

Fogcseppek. (Quittae ad dentes.) Szegfüszeg, opium festvény, chlorophrom, cocainumból készülnek. A cseppeket vattával felitatjuk s azt az odvas fogba helyezzük. Ha fog falai letörtek, akkor az inyre ecseteljük.

A timsó. (Alumen.) Vizben feloldva torokfájásnál, sőt kezdődő difteritisznél is — mig az orvos jön — mint száj- és torköblögető ajánlható.

Halványsavas hamanyéleg. (Kalium chloricum.) Viztiszta, fénylő, lemez, vagy táblaalaku jegeczek, melyek szagtalanok, izük sós, lehülő. Használata olyan, mint a timsóé.

Sárga szemviz. (Collyrium adstringens luteum.) Főalkotó részei: Kénsavas horgany és ammonium chloratum. Egyenlő rész vizzel elegyitvé, a szemkötő hártyájának redőjébe csepegtetünk nehány cseppet a kötő hártyának hurutja esetén, mely a szembetegségek legtöbb százalékát teszi ki.

Kénes ir. (Unquentum sulfuratum.) Ez a rühatkor ellen való. A megtámadott bőrrész e kenőcscsel alaposan bedörzsölendő. A bőrbajos a bekenés előtt és után vegyen langyos fürdőt. A betegség igy 5—6 nap alatt mindenkor meggyógyitható s a beteg foglalkozása után láthat.

A vatta. (Lona Gossypii) és ennél jobb a *zsirtalanitott mull* kötöző anyagul használva a sebek kötözésére. Ezt kárbolsavas vizbe mártva, kötjük be vele lazán a sebet.

A *viznek*, mint gyógyhatánynak alkalmazása nem uj s már a zsidók, perzsák, khaldok, a görög asklepiádok ismerték a vizgyógymódot. A Ganges vagy a Nilus szentelt hullámaiban vett fürdők a mithosz szerint férfiaknak, nőknek, nemcsak egészséget osztottak, de visszaadták szépségüket, s ifjuságukat: Vénusz, a szépség eszményét, a tenger habjaiból kikelve ábrázolták. A régi korszak legszebb asszonyai az athéni nők voltak, s Athenben a nők tisztasága és fürdőzése hatósági felügyelet alatt állott. És jóllehet az évszázadok folyamán a viz használatát és a fürdőzést elhanyagolták Európa népei, még is emez egyszerü szer az egészség és testi szépség állapotában soha sem veszitette el fontosságát. Századunk elején Carrie és Brand alkalmazták a hideg vizet különösön a hagymáz gyógykezelésénél, majd Oertel és Priessmitz. Ujabb időben mintegy 30 év óta Winternitz (Bécsben) foglalkozik a vizgyógymóddal, kit tulszárnyal vetéltársa egy róm. kath. pap: Kneip Sebestyén. — Sok és nagy gyógyerő van a vizben, mely részint vegyi, részint müleges hatány, részint különböző hőmérsékletek hordozója s mivel képes különféle anyagokat feloldani, ezek közvetitőjeként szerepel.

Ha leöntjük hideg vizzel az ájultan fekvő embert vagy olyant, a ki bóditó méreg által mérgezett, vagy ittas, rögtön magához tér. Hideg borogatásoknál a hüvös, illetve jeges vizbe mártott és aztán kicsavart vászonruhát rakunk az illető testrészre s ez által az illető testrész forróságát, tüzességét, fájdalmasságát csökkentjük. Ha a ruhadarabok fel nem váltatnak, akkor az a teste melegét magába veszi s a bőrre mint uj meleg forrás hat. Ez az ugynevezett felmelegedő (Priessmitz-féle) borogatás. Az ilyen borogatás sikerrel alkalmazható régi csuzos bántalmaknál, a makacs gége- ás torokgyuladásoknál a nyakra. A hidegfürdő az étvágyat, a szivverést, a lélekző mozgásokat fokozza, frissit, az ember a hidegfürdő után könnyebben mozog, szabadabban lélekzik. A meleg borogatás és a melegfürdő hatása megnyugtató, fájdalom csillapitó. A melegviz, ha a gyomorba jut undort és hányást idéz elé. Vérzéseknél, melyek hozzáférhető helyekről származnak, a hideg, esetleg jeges borogatások kitünő hatásuak s Vidatáncznál a hidegvizes mosások szintén kedvező sikerrel alkalmazhatók. Dr. K. B.

Hajdan a természet titkos erőit leginkább a növényekben keresték, mihez képest folyvást szaporodott azon növények száma, melyekben az emberek valami gyógyhatást fedeztek fel. Rosenthal „Synopis"-ában 8000 növényfajt sorolt fel, melyeknek valana gyógyerőt tulajdonitottak. Ma a természet tudományok fejlesztése a kor egyik jellegző tulajdonságát képezi, de — valljuk be —

a felületesség és divat, mint árnyék, a mai kor e törekvéseit is kiséri. A divat a gyógyászat terén is érezteti hatását. A gyógynövények száma mind szükebbre szorult. A mai „Pharmacopea"-k alig sorolnak föl 200 gyógyfüvet s azok között is némelyek nem is alkalmaztatnak a gyógyászatban, vagy nem igen formálhatnak arra igényt, hogy gyógynövényekül tekintessenek, mint pl. a málna.

Még nem rég volt — irja dr. Rodiczky Jenő — midőn a zöldséges piacz kofái közt tekintélyes állást foglalt el a *„Kräntlweib"* (gyógyfüárusasszony) kis csomókban kötött gyógyfüveivel és szere-száma nem volt az apró dráguistáknak, kik vértisztitó herbatheákkal olyan vásárt csináltak, mint épen mai nap az orosz theakereskedők teszik s mi nagy mohósággal vásároljuk be a téli estékre.

A mint a növényi gyógyszerek és házi orvosságok kora rohamosan aláhanyatlott, a csökkenő kereslettel értéke veszett a gyógyfüvek gyüjtésének is, melyek pedig hajdanában tisztességesen táplált, mozogni szerető aggastyánoknak és becsületes jó anyókáknak jó kereset és foglalkozás módot nyujtott, kik ma talán pusztán könyöradományokon tengődnek.

De ezzel egyuttal háttérbe szorult nálunk a gyógynövények *termesztése* is. Csikban csak az 50 es években is alig volt székely ház, melynek veteményes és virágos kertjében a legszükségesebb gyógynövényeket, zsályát, fodormintát, nagy erejü füvet, székfüvirágot stb. fel nem lehetett volna találni.

Ezek termelése pedig nem azért maradt ki, mintha azoknak termelése ma is ki nem fizetné magát, gyógyereje, becsértéke, szükségessége megszünt volna, hanem, mert kevés kivétellel hiányzik az élő példa, mely után az érdeklődők indulhatnának, nem fogják ma már fel annak hasznosságát, becsét és szükséges voltát. Oly dolognak tekintik, melyet a gyógyszerész köteles végezni, beszerezni stb. A gyógyszerészek sok oly gyógynövényt is hozatnak külföldről, a melyeket itt is meglehetne termelni. De aztán sok fillérünket is elküldik máshová, melyeket az itt is megtermelhető gyógyfüvek árába magunknak visszamaraszthatnánk. Azért jól is tennék a mi derék gyógyszerészeink, ha összeirnák azt, hogy minő gyógyfüvek találhatók és termelhetők meg megyénk területén s melyikből mekkora mennyiség és minőségre van szükségök s azt közzé téve, az esetleges vállalkozóktól a kivánt mennyiségben át is vennék, vagy tovább közvetitenék.

A mióta Entz Ferencz dr. 1856-ban a „Gazdasági Lapok"-ban irogatott a gyógynövények termesztéséről, csak elvétve találkozunk a szaksajtóban egy-egy számbavehető közléssel, mint a

Királyi Pál-filevél, ki a „Néptanitók Lapja“ 1890-ik évi folyamában a gyógynövények szedése és értékesitésével foglalkozott, uj keresetágul ajánlván azt, igen helyesen a néptanitók figyelmébe.

Felső-Ausztriában dr. Schiedermayer buzgólkodása folytán 115 féle gyógyfüvet gyüjtenek és 41 félét termelnek.

Nagyobb sikerrel üzik ezen müvelési ágat Németországban.[1]) Az egy Kölleda pl. 18 hektáron termeszt fodormentát, 34 hektáron valódi borsmentát, 35 hektáron angyalgyökeret, 62 hektáron macskagyökeret, 18 hektáron orvosi lestyánt. De a pálma ezen a téren is még Francziaországé, mely jeles szakmüvek és buzgó termelők nagy számával dicsekedhetik, minek eredményeképen, nemcsak a napos Provenceben, hanem még Páris tőszomszédságában is (pl. a genneviliérsi földnyelven) találkozunk fehér ürmöt és nemes zsáját termő területekkel s látjuk fehérleni az *orvosi székfü* korolláit Saint Heorge-sur Loirétól Ingrandig. Az Angouleme számos községének (pl. Saint Anbin de Luigne la Inmelliére, Chemillé, Chanzean, le Champ, Rablay), határaiban több száz hektáron ott láthatjuk az itt is megtermő méhfüvet, izsopot, maszlagos redőszirmot és rózsát. (Rose de Previs, Rosa provinsialis) stb.

Ime *mennyit ér e téren is a jó példaadás.* Saint Lambertu du Lattayban 1842-ben Piérre-Aimé Godillon az ottani szegény néppel összegyüjteti a Loire mentén vadon termő gyógyfüveket, hogy azokat Párisban értékesitse. Az ő nyomdokába lépett nemcsak fia, Emille Godillon 1853-ban, hanem e környék számos kis gazdája is, kik ma már a hektárról az 1000 frankot meghaladó tiszta jövedelmet huznak.

A nemes zsája métermázsájáért pl. ez idő szerint budapesti droguisták kinálnak Nro 9. 50—80 frtot, a *majorana füért* 30—40 frtot, *hámozott szappangyökérért* 36—38 frtot, *angyal- és kőgyökérért* 30 frtot, hámozott ziliz és kalmus, továbbá pitypang és macskarért 20 frtot.

Ki nem látja, hogy ezen fennebb emlitett gyógynövények közül a legtöbb a mi kerteinkben is otthonos és jól megtermeszthető.

Némely gyógyfü gyüjtése és szárításához mégis némi jártasság kivántatik, mit meg kell tanulni, különben munkánk kárba vesz. A szárítás mestersége, hogy a növények és növényrészek

[1]) Hol különösen Thuringiában, a szász Érczhegységben, Nürnberg, Bamberg és Schweinfurt körül termesztenek többféle gyógynövényeket. Schweinfurt pl. hires zilfi gyökér termesztéséről, mig Jena, Erfurt, Jenalöbnitz és Kölleda ajakasvirágu gyógyfüvek termesztésében remekelnek.

természetes szinét és zamatját minél tökéletesebben megóvjuk, megfigyelő tehetséget és lelkiismeretes gondot igényel.

A méh-fü pl. szereti a melegebb, de nem tulságosan homokos talajt. Az egyik növény virágzásban, virágjaival szedendő, mig a másik elvirágzott állapotban teljesen értéktelen, vagy mint a fehér pemetefü csak addig szedhető, a meddig szárai még egészen gyengék.

A hegyi *kappanőrt* és *levendulát* csak virágjával keresik. Fontos körülmény az is, hogy a nagyon fejletlen állapotban szedett gyógyfü nemcsak nagyon sokat veszit a száritásnál sulyából, hanem nélkülözi még azon zamatot is, mely becsét adja.

Sok esetben nem az éghajlat vagy a talaj, hanem a helyes kezelés az értékesség főtényezője.

A mi éghajlatunk kitünően alkalmas zamatos gyógyfüvek termesztésére. Sajnos, hogy több gond és figyelem nem fordittatik vidékünkön a gyógyfüvek és növények gyüjtésére és termesztésére, mert a mi gyógyfüveink ugy jövedelmezőség, mint kitünő minőség tekintetében el nem maradnának a németországi hasonnemü füvek mellett, holott ma draguistáink szükségletük egy jó nagy részét éppen Németországból szerzik be.[1])

Álljon ennyi szerény figyelmeztetésül népünk számára.

Agnelli József csarii plebános szerint: még az is, ki nem a buvár szemével hatol be a növényvilág titkaiba, arra a gondolatra kell, hogy jöjjön, hogy a növények számos nemét és faját Isten nem czél nélkül csak a természet változatos szépsége végett teremtette és hozta létre, s hogy azokban különféle erők lakoznak, melyek megismerése és alkalmazására reá vezeti az állatot ösztöne, az embert az esze.

Az egyik növény élelmet nyujt nekünk, a másik egészségünk fentartására szolgál, egy harmadik az élő szervezeteknek halált okozó; de tudva van, hogy a növényi méreg is kellőleg alkalmazva gyógyitólag hathat.

Számos gyógyhatásu növény van s Agnelli szerint nem létezik betgség, melynek meg nem volna a maga gyógynövénye is; Agnelli azt hiszi, hogy a kolera és minden pestis ellen is kell a növényvilágban gyógyszernek létezni, mert nem birja feltételezni, hogy betegségek létezhessenek ezek gyógyszerei nélkül s erők a növényekben, melyek mire sem volnának felhasználhatók. S valamint az állat gyógyulást a növényvilágban keres vagy a viztől vár segitséget és enyhülést, ugy az embernek is

[1]) Dr. Rodiczky Jenőnek a M. A. 1893. 243—10,385. sz. adott közleménye után.

növényekben kellene azt keresni, bár több oldalról azt hangoztatják manapság, hogy nem divat már a gyógyszereket a növényvilágból venni. De a mint nincsen divat a megbetegedésekben, ugy nem kellene annak léteznie az ellenszerek tekintetében sem. Megengedi, hogy az emberiségnek az ásványvilág köréből is sikerült gyógyszereket találni, de a reá forditott munka és költséggel szemben aligha nem nagyobb eredményt ért volna, ha buvárkodásaival inkább a növényvilág felé fordul; miért is óhajtandónak véli, *hogy a gyógyfüveket nagyobb szorgalommal mivelnék* s hatásaikra nézve megvizsgálnák, mert még sok oly „officinális növény“ létezik, a melyek hatásai nincsenek biztosan kipuhatolva, pedig a legtermészetesebb gyógymód szerinte az, mely a gyógyfüvekre támaszkodik.

Agnelli atyai örökségben Szakolczán, mint plebános szöllőjében a kiveszett szöllőtők helyén átmenetileg kezdette a gyógyfüveket termelni, s miután ezek jobb jövedelmet hoztak, mint a szöllőtők, e kettőt párhuzamosan termesztette tovább. Nemesitett buzát, pityókát, melyek a vidéken és külföldön is hiressé lettek, de a gyógyfüvek némelyikéből, mint *az izsopból* 60 q. termést is képes eladni. Munkásságában a fokozódó haszon mellett ösztönt nyujtott az a gondolat is, hogy beteg emberiség segitségére lehet.

A gyógyfüvek a *talaj* lehető mély mivelését különösön meghálálják. Mély mivelés mellett a növények erőteljesebbek, egészségesebbek, gyorsabb fejlődésüek, a telet jobban állják, a növénybetegségek kevésbé ártalmasok rájuk, a szárazságtól kevésbé szenvednek s még rosszabb minőségü földben is jobb termést hoznak, mint ellenkezőleg.

A *talaj* minőségére nézve az igények eltérők, mert pl. a mühfü (Herba Melissae) száraz, a Herba Sarracinae nyirkos, a Herba Serpilli homokos, a Herba Ruthae közép kötött, a Herba cardui benedicti kötött földet kiván, némelyik megterem minden talajon, mint a Flor. Calendulae. *Az égalj tekintetében* a Flor. Cinae meleget, a Herba Adonis vernalis hüvös éghajlatot kiván. Bár a gyógyfüvek előbb kerti növények, mégis megfelelőbb a szabad szántó, mint a kert.

Minden gyógyfünek, hogy jól fejlődjék, erőteljes és áramatikus lehessen, szabad levegőre és direkt napfényre van szüksége. Kertekben még az esővizet sem kapják azon kivánatos minőségben, mint a szabad szántóföldön.

A vadon termő gyógyfüvek csak annyiban hatékonyabbak a kerti és miveletieknél, mennyiben ezek szabad levegő, napsu-

gár s megfelelő esőviz hiányt szenvednek, de a kellő módon termelteké meghaladja a vadon termőkét.

Ha a gyógyfüveket nagyban kivánnók termeszteni a kerteket a Salviae hortensis kivételével csak a szabadba kiültetendő raszák és dugványok nevelésére használjuk.

Agnellit a gyógyfüveknek a szántóföldeken való termesztéseért kezdetben sokan kinevették, főleg mert ezeken a kerti öntözést nem lehet eszközölni. De látván az eredményt utóbb épen a nevetők kezdették példáját követni. A nagyban való termesztésnél az öntözést ugy is károsnak mondja.

Az öntözéssel a tömeg ugyan növekszik, de az esetleges sulytöbblet nincsen arányban az öntözésre forditott költséggel. Csak addig kell öntözni, mig a magágyban a magvak kikelnek, mikor kiültetés czéljából ki akarjuk szedni a plántákat, vagy ha az ültetéskor a beiszapolásra szükség van.

Kertben mivelhetők azon gyógyfüvek, melyek a levegő és világossag tekintetében némi megszoritást türnek, melyek kertben előnnyel termeszthetők, aromatikus, nagyon hatékonyok, jól lehet ezek is a szabadban jobban diszlenek. A gyógyfüvek mivelésének elhanyagolása onnan van, mert csak a kertekben termesztvén, hasznot nem hoztak. A fák árnyékában termesztett gyógyfüvek illatja e miatt nagyon alácsökken.

A szellős magaslati fekvés sokakra nézve igen előnyös szárazabb homokos földminőség mellett is. Az egymással rokon gyógyfüvek az elfajzás kikerülése végett egymástól jó messze helyeztessenek el, s mihelyt beteg vagy gombáktól ellepett növényeket észlelünk (pl. az Althea rosea nigrával) ezeket ki kell tépni és elégetni.

A vetésre és ültetésre kevés kivétellel legalkalmasabb a tavasz. Ez áll első sorban az egy nyári növényekről, melyek annál szebbekké válnak, minél korábban lettek vetve s magnyerésre is ezek a legalkalmasabbak.

Mihelyt a hó elmult és szántani lehet, azonnal hozzá kell látni a Calendula, Cardnus marianus Borago stb. vetéséhez; másokkal várni kell, mig a fagytól nem lehet tartani. Némely egy nyári junius, sőt juliusban is vethető, mint a Macticazia Chamomilla. De az evelő növényeket is előnyösebb tavaszszal vetni, mert késő nyár vagy őszszel vetve nem tudnak a tél bekövetkezéseig megerősödni s télen könnyen kivesznek. Kivételek a Herba Hyssopi és Herba Ruthae, melyek nyár után is vethetők minden veszély nélkül.

A szaporitás tudvalevőleg mag után, gyökérosztás, dugványozás vagy gumoelrakás utján történik. Agnelli nem barátja

a gyökérosztásnak, mert ezzel a gyökerek annyira megsérülhetnek, hogy csak satnya növények származhatnak utánok. Ezt csak a Herba Veronicea- és Herba Menthae-nél lehet veszély nélkül eszközölni, mely minden négy évben megujitás alá jut. Legelőnyösebb az erőteljes hajtásokból való dugványozás vagy a rászaültetés. A közvetlen magvetés csak nagyobb magvaknál előnyös, mint a Carduus benidicti, Calendula, Cerefolium, Althea resca és nigra-nál. (Ugyanott.)

Csikmegye erdőségei.

Csikmegye erdőkben még ez idő szerint gazdagnak mondható. Területének (4493 □ klm.) csaknem felét (2320 □ klm.) erdő boritja. Az őserdőségek, melyek hajdan e vidéket oly vadregényessé tették s oly fenséges komoly méltóságot kölcsönöztek neki, de melyek vadonszerüségökben az ős századok kalandos sejtelmeivel töltik el a multak emlékein elmerengő lelkeket: ma már kezdenek nagyon fogyni és gyérülni. Legtöbb van fenyüfája és azután bükkfája. Kisebb és nagyobb épitkezésekhez szükséges épületfái még vannak, noha ma már nagyon messze kell menni utánok. A régebbi időkben minden felügyelet és rendszer nélkül pusztitották, égették, perzselték, vágták, rombolták le a legszebb erdőségeket és fiatal sarj hajtásokat. Az öt-hat éves fiatal hajtásokat letarolták, sövény, paszuly és szőlő karóknak, a vastagabb hajtásokat karónak és csaposoknak. De tették és vágták e csaposokat oly rombolással és minden ellenőrzés nélkül, hogy a mig nehány öl csapos kerthez a szükséges anyagot összehordták, három-négyszerte nagyobb kárt okoztak, mint a mennyit a kerthez vágott anyag ért volna.

Csikmegyében az ugynevezett csapos kertek bizonyos különleges szerkesztési móddal birnak, melyekhez hasonlót lehet ugyan látni a többi székelyföldi megyékben is, de általában a más megyékben látható fonott és szalma fedelü kertektől, gyepülésektől és sánczolásoktól nagyon eltérő. Különösen a régebbi időkben ilyen két oldalról vagy egymással szemben a föidbe vert és borsika vagy csigója guzszsal, tekercscsel összekötött karók közé egyenesen, néha egy öl, vagyis két méter magasra is felrakott csapos kertekkel kerekitették be belső telkeiket, széna- és veteményes helyeiket, rétjeiket, mezőiket stb. Ujabb időben ezek helyett faragott fákból vésett sasok közé illesztett ugynevezett léczes és fürészen vágott deszka kerteket kezdenek különösen a belsőségek mellett és faluk között állitani. Ez a ker-

tekről kitérőleg az erdők alkalmából. Csikmegyének a fenyő és bükkfán kivül van tölgy, cser, eger, hárs, tüz, juhar, szil, rakottya, magyaró, nyir, berkenye, nyár, kőris, som, vadgesztenye, ákácz, jegenye, borsika, kecskerágó fája stb. stb. Felcsikon több lágy fejér, vörös és borsfenyü és kevesebb bükkfa van. Alcsikon több cserfa van, mint Felcsikon, Gyergyóban kevesebb a bükkfa. Ez általában . . .

Alkalmas időjárás mellett a bükkös erdők középmennyiségü makkot, a borsfenyük pedig sok borsfenyü magot szoktak adni.

A bükkmakkra a termés minősége szerint az október-november és deczemberi s ha nagy hó nincs, a mi ritka eset, a későbbi hónapok alatt sertéseket szoktak gyüjteni és kihajtani, melyek néha jó zsirosan telelnek, néha pedig teljes szalonnának valóvá hiznak. Ez is kicsinyben nem megvetendő jövedelmi forrást képez, noha bizonytalan.

A borsfenyü magból az ugynevezett fenyővizet szokták főzni. Ujabb időben, hogy a hamisitás korszaka a társadalom minden izébe beette magát, az eredeti állapotában valóságos gyógyszer gyanánt használt fenyővizet is hamisitják s nem a borsfenyü magból, hanem csak az általa megszagositott, vagy épenséggel gyári szeszből vegyitett s borsfenyő izt adott pálinkát pancsolnak és árulnak valódi fenyőviz gyanánt.

Különben a szesz monopolium ennek ma-holnap már teljesen utját vágja s a pancsolás a szeszgyárak üzérkedésévé válik. Vannak az erdőségekben még apró erdei termények, bogyók stb. ugymint : vad egres, füge, kökényszilva, ecsempecs, istengyümölcse, eper, málna, szeder, áfonya vagy kokojza, havasi meggy stb. Ezen utóbbiból, mely savanykás izü eczetet is szoktak csinálni. Ezek a csikmegyei erdőségekben nagy mennyiségben szoktak teremni. A nöstény és koseper már a mezőkön is terem.

Losteiner (1. kézirata 44-ik részében) Csikmegye erdeiről vagy jobban fáiról ezeket irja : „Arbores habet centum et amplius pedibus Geographicis altas fabriliбus operibus cum ornamento artis applicabiles.“

Gyergyóból a legrégibb időtől fogva szállitanak Törökországba a tengeri hajókhoz árboczfának való gyönyörü fákat.

A visszakebelezett havasokon, melyek a megye tulajdonát képezik, találtatik *Tiszafa.* (Taxus baccatu) Továbbá még ma találtatnak Gyergyó-Remeténél és Ujfalunál a Marosban háromnégy öles hosszu, merőben fekete nagy fák, melyekről Benkő József (Spec. Trans. 418. lapon ezeket irja : „Incolae haecligna

ideomate vocant patrio „*vizözönfa*“ : ligna Diluvii nigerrima sunt, forte possent Ebenum simulare“.

Csikmegyéből a vasutak épitése alkalmából sok mértékes fát szállitottak ki az ujabbi időben és a megszabott mérték szerint jó áron fizették a vasuti vállalkozók, különösen a 70-es években.

Ma is, daczára az életbe lépett erdőtörvényeknek még igen sok csatornát, lajtorját szállitanak, különösen a felcsikiak Háromszék s főleg Brassómegyébe és Brassóba. Ugyszintén onnan és ugyanazon irányba a deszkakereskedés még jól tartja magát. Rendszeres üzemterv mellett nagyon sok kihasználni való fával rendelkezik a megye közönsége.

A csikmegyei erdőségben fekvő rengeteg kincsek kellő értékesitése, még ez időig nagyon korlátolt vala, mert a termékeknek helyben piaczuk nem lévén, a tengelyen való szállitás a fuvardij a messzeeső udvarhelyi, ágostonfalvi, sepsi-szentgyörgyi és kézdi-vásárhelyi vasuti állomásokig a faár nagy részét felemésztette.

Reméljük, hogy a csiki vasutak kiépitése által végre már csak minket is bevonnak a világ forgalomba és erdőink tisztességes áron való kihasználhatásának ideje nincs messze.

Reméljük, hogy hova-tovább több és több vállalkozó jelenik meg piaczunkon, kik erdőink ezredéves rengetegeinek eddig általunk meg sem közelitett havasai közé hatolnak, megvásárolják, a hozzáférhetlen helyeket utakkal látják el, fáinkat feldolgozzák s különféle deszkák, léczek, zsendely stb. féle kiállitásokban tovább szállitják.

Nem csekély vagyon az, a mi erdőinkben fekszik s nem is oly természetü vagyon az, mely Csikmegye népessége és területe összehasonlitásánál a számitásból teljesen kihagyandó lenne, mert ha a Tölgyes, Putna, Tatros és Uz mente csiki népességünkből meglehetős részecskét képes, sőt többet is képes lenne — eltartani : akkor a csiki és gyergyói sikságba nyiló erdő területek miért ne tudnának még népünk jóval nagyobb részének állandó megélhetést biztositani ? Jobb sorsra méltó népünk jelen közgazdasági állapotának mostohasága tehát — a mint sokan hangoztatni szeretik — nem az általa lakott földön való tulszaporaságában, hanem más viszonyokban s főleg a forgalmi nehézségekben és elviselhetlen tulterheltetésekben rejlik. Elhallgatom azt, hogy közöttünk is sokan természetünkkel született hajlamainknál fogva, a dolognak mindig a könnyebb végét szeretjük választani. Tehát rajtunk is sok mulik, ha nem ugy folynak napjaink, nem ugy mennek dolgaink, mint talán óhajtanók, vagy a

mint különben mehetnének. A proletariatus nálunk is növekedőben van, a mi pedig nem hoz boldogságot sem magán, sem közéletünk konyhájára.

Az erdők rendezése és az erdőgazdaság mai tevékenysége alig egyéb, mint a *nagyapák hibáinak az unokák* érdekében való helyreigazitása. Ez természetesen nálunk Csikmegyében is roppant sok baj és kellemetlenséggel jár. Az erdők rendezése és az azokkal való okszerü gazdálkodás terhekkel jár ugy az egyes erdőtulajdonosokra, mint a községekre és erdőbirtokosságra nézve. Népünk megszokta volt, hogy az erdőségből mindig csak hasznot vegyen és pedig szabadon minden korlátozás és birtokjog arány nélkül. Azért, midőn ma az őt meg nem illető haszonélvezetében magát korlátozva látja s e mellett még némi terheket is kénytelen viselni; még törvényellenes módokat is felhasznál, hogy magát mintegy kárpótolja. Aztán népünk egy része szellemileg is szegényebb, semhogy megértené, hogy mégis bizonyos rendszeres gazdálkodásra szükség van, hogy a mult hibáit és mulasztásait ki kell foltozni, egy átmeneti korszakot kell bevezetni, mely e modern igényeknek megfeleljen.

Népünk a megátalkodottsága miatt szivósan ragaszkodik ősi szokásaihoz, csak szigoru intézkedésekkel, lassu rendszeres átmenettel lehet helyes irányba terelni. A törvény szigorubb végrehajtását zaklatásnak veszi. Azért a járási ugy, mint az állami erdőtiszfek értelmiségére és tapintatos eljárására nagy szükség van, hogy a nép erkölcsi világába behatolva, azt jólétének gyarapodásáról begyőzzék s addig is, mig a nép gazdasági érzékének fejlődése, müveltségének növekedése s erkölcsiségének javulása magasbra emelkedik, oda hassanak, hogy az erdőgazdálkodás jövő biztositása a mainál intenzivebb alapot nyerjen.

Tagadhatlanul, az erdőtörvény megalkotása nagy lépés volt az erdőgazdasági viszonyok javulása felé, mert megbünteti magát az erdőbirtokost, ki nem akar jó gazdája lenni erdejének s védelmet nyujt viszont neki az idegenek, az őket jog szerint meg nem illető kapzsik tulkapásai ellen, a kik tulajdonát megkárositanák. „A törvény üdvös, végrehajtása szükséges — irja egyik tapasztalt erdőtiszt — de egymagában csak az értelmesebb néplakta vidékeken hozhat létre tartós jó eredményt; de általában csak akkor fog ilyent létrehozni, midőn az *erdőbirtokosok is kivétel nélkül vagyonnak ismerik az erdőt, a mely vagyonnak terhekkel járó megteremtésében kiveszik maguk is a részöket, a mely vagyonnak létrehozását, fenntartását s gyarapitását mindannyian megtanulták s a mely vagyonról lesz kinek beszámolniok és kötelesség is lesz a beszámolás.*

A törvény oltalmába veszi az erdőt a természeti csapásokkal, károkkal, a kapzsiságból vagy tudatlanságból származó tulkapásokkal, a közömbösséggel, a tolvajlásokkal szemben. Hanem a törvény hiába igér oltalmat, ha az erdőbirtokosok az oltalomnak becsét eléggé felfogni, mérlegelni, a hatalom teljes szigorával végrehajtott büntetésekben az igazságot és szükségességet bármily okból megérteni nem képesek.

Be kell tehát a népet erdejének jó kezelésére tanitani s mindenek előtt pedig az erdőségek közgazdasági jelentőségének beismerésére vezetni. A hol a nép ezt megértette, ott az erdőkből a mellett, hogy az évi faszükségletben semmi hiányt nem szenved, nagy hasznokat vesz be. A mig ez meg nem lesz, addig az erdőnek vagyonbiztonsága nem lesz szilárdá, addig a nép rongálja, a saját ugy, mint a más erdejét, nem tekinti bünös cselekménynek a lopást, a kártevést, s lanyhány veszi saját erdejének is a megőrizését és kimélését.

Azon községekben, melyeknek erdőbirtokossága megértette mind az erdőknek, mind az erdőtörvények intenciójának becsét és szellemét, jelentékeny haladás észlelhető mind az erdőügy rendezésében, mind az erdőkből vett haszon gyarapodásában.

Tudjuk, hogy az eltulajdonitott erdőtermények értéke s az okozott károk összege évenkint ezer frtokra rug, az illetékes hatóságok alig birnak elég fizikai idővel az erdei kihágások letárgyalására, a községi elöljárók némelyike a lelkiismeretlenségig lanyha, közömbös a kihágások körül, a másik pedig a rosz példával maga megy elé kapzsi, mindent felfalni vágyó önösségénél fogva; tudjuk, hogy az erdőőrök és erdőtisztek gyakran ki vannak téve a zaklatások, üldözések, veszélyeinek is, s igy az erdőgazdasági élet betegségeinek csirái és koros tünetei későre fognak megorvosoltatni, de van reményünk, hogy a közigazgatás rendszerére és igazságszolgáltatására támaszkodó erdőrendezés erdőtörvény végrehajtás a közigazgatás kilátásba helyezett ujraszervezésével, a közigazgatási biráskodás hatáskörének az erdőügy kiszélesbitésével, pezsgőbb és egészségesebb állapatba jut.

Az erdővagyon biztositásának a gyakorlati életbe való átvitele tagadhatlanul még sok nehézségbe ütközik, de végre is eljön, mert el kell jönni az időnek, melyben a mi népünk is megérti a saját jóléte érdekében történő intézkedések becsét s erdőügyeinknek okszerübb kihasználását és az erdőgazdaságot, mely kiszámithatlan előnnyel kinálkozik, önmaga veszi kezébe s nem nézi, hogy mások halászszák le előle e közgazdasági rengeteg vagyonnak a zsirját.

De ezen általánosságban történt s inkább a köznapi tapasztalatból meritett adatok előrebocsátása után lássuk és halljuk a mi erdőségeinkkel foglalkozó derék erdőtisztjeink közvetlen munkássága és buzgalma folytán folyamatba levő mozzanatokat, mint hiteles és csaknem hivatalos adatokat erdőgazdaságunk körül — Ezen adatok az erdőtörvények megalkotása és Csikmegyében a m. kir. erdészeti hivatal beállitása óta történt s erdőgazdaságunk rendezésére irányuló összes adatokat érintvén, remélem oly képet nyujtanak erdőségeink állapotáról s az azok rendezése körül történt törekvésekről, melyek az adott viszonyok között mindenki előtt teljesen feltárják a jelent és a jövőre nézve előlegezik a biztositékot, mely a mi erdőségeinkben levő közkincsünknek nélkülözhetlen kelléke és föltétele.

A csikszeredai m. kir. erdészeti hivatal hatáskörébe beosztott erdőségekről szóló adatok a mint azokat a „Csikmegyei Füzetek“ számára Dapsy Frigyes m. kir. főerdész ur egész készséggel kegyes volt megirni, a következők:

Az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-a értelmében a törvényhatóságok, községek és közbirtokossági erdők rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezelendők, mely gazdasági terv szerinti erdőkezelés biztositása végett ezen erdőbirtokosok kötelesek szakértő erdőtiszteket alkalmazni. (21. §.)

Csikmegye törvényhatósága belátva ezen intézmény szükséges voltát, igyekezett a törvény ezen követelményeinek mielébb megfelelni, de miután erre alkalmas s a törvényszabta kellékeknek megfelelő személyzetet nem kapott, 1883. év folyamán az akkori földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszteriummal tárgyalásba bocsájtkozott azon czélból, hogy a megyében lévő községi erdők vétessenek át állami kezelésbe. Ez hosszas tárgyalások után sikerült is, a megye törvényhatóságának a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter megbizottjával Kálnoki Bedő Albert országos főerdőmesterrel az egyezséget megkötni, oly módon hogy az állam az összes kezelő személyzetet 1884. év május havában beállitja, müszereket ad, a kezelést, felmérést, térképelést, a háromszögelést, az üremtervek elkészitését eszközölteti; viszont szolgálatul fizetnek az egyes községek kataszteri holdanként 4·3 krajczárt.

Csikmegye igen nagyon előnyösen kötötte meg a szerződést a magas kormánynyal, hogy a kezelési költségei csak 4·3 krra rugnak, mert az állami kezelésbe átvett mintegy 35 törvényhatóság között a legkevesebbet fizet. Ezek között vannak olyanok, mely kezelési költség czimen 28·9—32·8—43 krt, sőt egy város 3 frtot is fizet holdanként.

Az erdőhivatalnak czélja, az összes állami kezelésbe átvett erdőterületekről; összhangzásba hozva a birtokosság érdekét az 1879. évi XXXI. t.-czikkel, oly gazdasági és kihasználási tervezetet megállapitani, hogy az erdő talaja ne csak tartamosan biztositsa a községnek évi tüzi és épületi faszükségletét, hanem a fatermés fokozása mellett, annak pénzbeli értékét is lehetőleg emelve, különösen az ugynevezett II-ik határrész erdőkbe, melyek Románia felé hajlanak, s melyek távoli és kedvezőtlen fekvésüknél fogva a község lakói által saját szükségletükre nem használhatók, a mü és kereskedésre alkalmas faanyag termelése által a községnek egy állandó pénzforrást biztositani.

Az erdőhivatal munkaköre kiterjed:

a) a minden egyes községben — évenként az ideiglenes üzemterv szerint — az épületi és tüzifavágás kimérésére, esetleg az egyes kivágandó tulkoros törzsek darabszám szerinti kihélyegzésére;

b) a minisztereium által eladásra engedélyezett nagyobb erdőterületek kimérésére és részletes megbecslésére, hogy a kikiáltási ár meghatározható legyen;

c) részint a vállalkozó, részint egyesek, vagy a község által okozott rendellenes és nem engedélyezett favágásokból eredő nagyobb mérvü erdőkárok felvétele és megbecslésére;

d) az egyes községi erdőrészek felügyeleti bejárására, meggyőződendő, hogy betartatnak-e a hivatal által kiadott rendeletek és intézkedések;

e) a kopár és véderdő területek beerdősitésére;

f) rendezési munkálatokra, mely ismét áll:

1. a birtoktest részletes felméréséből,

2. az azon levő fatömegek pontos megbecsléséből,

3 a belső munkálatból, mely a térképelést s a gazdasági tervnek összeállitását foglalja magában.

A rendezési munkálatok a mult évekig igen lassan haladhattak, mert a rendezés alapját képező pontos térképek egy község erdőterületéről sem léteznek.

Az erdőhivatalnak eddigi müködésénél támpontul csak a megközelitő pontosságu kataszteri adatok és a nagyobb táborkori térképek szolgáltak.

Igy a hivatalnak egyik főfeladata ezen birtokoknak felméréséből s a területeknek pontos kiszámitásából fog állani.

A szorosabban vett Csikmegye (Gyergyó nélkül) al- és elcsiki járásában van állami kezelés alatt 191,948 kat. hold erdő, még pedig jogi termesztésénél fogva:

Közbirtokossági	165538	kat. hold.
Községi	1683	„ „
Egyházi . . .	15513	„ „
Törvényhatósági	9214	„ „
	191948	kat. hold.

Ezen kimutatott területből 189,776 kat. h. Magyarország területén fekszik, mig 2172 kat. holdnyi erdő terület az 1888. évben keresztül vitt Magyar-Román orsz. határrendezés folytán területileg Romániához szakadt és mint idegen állam területén fekvő birtok kezeltetik.

Hogy a fentebb kimutatott területek minél pontosabban felmérhetők legyenek, a miniszterium a területeknek háromszögelését rendelte el, mely a mérésnek csontvázát képezvén, e nélkül pontos mérés nem is képzelhető. A háromszögelés a legpontosabb eljárással a szögszorzó Pheodolith segélyével eszközöltetett.

Ki lettek tüzve a bázis pontok, továbbá a másod és harmadrendü hálózatok az Olt balpartján fekvő összes, mintegy 136995 kath. hold területen; háromszögeletlenül maradt e szerint az Olt jobbpartján fekvő Hargita lánczolat.

Eddigelé részletesen felméretett az erdőbirtokhoz tartozó legelő és közbeeső idegen birtokkal mintegy 42000 kat. hold.

Ezen részletes felmérés kiterjed a birtok határokon kivül minden hegygerinczre, minden patakra s az erdőben levő más mivelési ágakra. El van különitve és felmérve az erdőtest fanemek szerint s ezek viszont jóságuk és különböző koruk szerint. Kiterjed továbbá a rendezési munkálat a felmérésnél a birtokhatárok és az erdőtestben lévő idegen tulajdon határainak tisztázása és állandósitására.

Az igy felmért területekről, birtoktestenként szinezett térképek s ezek és a becslések nyomán a téli nónapokban a tartamos s lehető legnagyobb hasznot nyujtó gazdasági tervezet készittetik. Megjegyzendő, hogy ez a munkálat csak három nyárnak az eredménye s nem is a teljes személyzet által lett végezve, mert az 1891—92—93. év folyamán a békási részekben nagy mérvben fellépett *apácza* rovar irtási munkálatainál volt a személyzet nagyobb részt elfoglalva.

Ezen az erdő épségét annyira veszélyeztető káros rovar, mely hozzánk Romániából vándorolt át, a határszél mentén fekvő, a megyének éppen legértékesebb erdő állagait támadta meg, mintegy 1400 kth. Az államkincstár anyagi és személyi segélye, nemkülönben az érdekelt községeknek rendkivüli pénzbeli áldo-

zatai lehetővé tették ezen káros rovar elterjedésének nemcsak meggátlását, hanem a körülményekből itélve, azok teljes kipusztulását is.

Az erdőrendezési munkálatok kiegészitő részét képezik a kopár erdőterületeknek, s részben az üzemterv szerint letarolt azon területeknek mesterséges uton való beerdősitése is, melynek felujulása természetes uton a szomszédos erdők magjaitól nem várhatók.

Hogy erdősitésre alkalmas és mindig a kellő mennyiségü csemete kéznél legyen, ezen csemeték nevelésére az állam Csik-Szeredában egy csemetekertet tart fen; évenkint egy milliónál több csemete termeltetik, de miután a csemeték csak 2 éves korukban kerülnek ki ültetés alá, ugy évenként csakis $^1/_2$ millió csemete szolgáltatik ki az érdekelt községeknek, melyek az állam által dijmentesen adományoztatnak.

Mesterséges uton eddigelé 500 kth. lett beerdősitve, még pedig 345 kth. vetés és 155 ültetés utján, melyek sajnos, hogy nem sikerültek oly mértékben, mint várni lehetett volna, mert a közmunkára kirendelt községi lakók, részint közöny, de nagyobbára rosszakaratból ugy végezték az ültetést, daczára, hogy ki voltak oktatva az ültetés vezetésével megbizott erdőtiszt által, hogy a nagy fáradság és a drága pénzen nevelt csemeték meg nem foganhatván, okvetlen egy részének tönkre kellett menniök, melyet elősegitett, a mind 3 évben tartó nagy szárazság.

Hogy a községi előljárók mennyiben tartják és tartassák be a hivatal által tett intézkedéseket; erre nézve ugy az al-, mint a felcsiki járásban az előljáróknál csak elismerőleg lehet szólani, mert a kiadott rendeleteket a legpontosabban s minden vonakodás nélkül teljesitik, melynek fényes bizonyitékát szolgáltatta a mult évben az apácza rovar által megtámadott azon erdők birtokosainak előljárói, kik e rovar irtása alkalmával a legnagyobb munkaidő alatt pénzt s áldozatot nem kiménve, az erdőhivatal rendeletére állitották elő a fuvart s munkaerőt, a kivánt mennyiségben és időre.

A mi a kihágások számát illeti, arra nézve a hivatal nincsen abba a helyzetben, hogy a működésétől jelen ideig közölje az összes bejelentett erdőkár eseteket, csakis 1886-tól kezdődőleg a jelen év elejéig:

1887.	évben	bejelentett	káreset	919.
1888.	„	„	„	957.
1889.	„	„	„	764.
1890.	„	„	„	567.
1891.	„	„	„	1068.
1892.	„	„	„	1057.
1893.	„	„	„	1047.

1885—1887-ig az erdőkár esetek száma 500 és 900 között váltakozik.

Minden egyes kihágási eset az erdőhivatalhoz lett bejelentve, hol is a törvény értelmében a kárnak megfelelő érték, továbbá a kártérités és büntetés szabatott ki, s további eljárás végett tétetett át letárgyalás végett az illetékes járás főszolgabirájához.

Az érték megállapitásánál a fa méretei és minősége irányadók, melynek mennyisége köbméterekben kifejezve szoroztatik, a földmivelési miniszterium által helyben hagyott, s a megyei közigazgatási erdészeti bizottság által megállapitott „Erdei érték“ és árszabályzatban foglalt egységi árakkal.

Ezen fentebbi kis statisztika látszólagosan azt mutatja, hogy a hivatal működése óta az erdőkár esetek száma szaporodott; de ez csak látszólagos, mert kezdetben az erdőőrök, kik mintegy kényszeritve végzik az erdőőrzést 1—15—20 frt évi bérért, nem birva a kellő szakképzettséggel, legnagyobb részt irástudatlanok is, nem vették hivatásukat kellő komolyan s nagyobb gazdákat, jó ismerőseiket, vagy atyafiaikat nem jelentették fel mindaddig, mig az erdőhivatal egyes esetekben az erdőt kivizsgálva, az erdőőröket a kárért felelőssé téve, fegyelmi eljárás alá vonván, a kárnak megtérítésére köteleztette a szolgabiróság utján. Igy régebben több mint a felét hallgatták el a kihágásoknak s jelenben sem jelentik be a leglelkiismeretesebben a kártevőket. Az erdőkárok száma mindaddig nem fog apadni, mig a szakképzett hatósági erdőőrök, — melyet szintén az erdőtörveny megkövetel — beállitva nincsenek, kik részrehajlatlanul minden kártevőt felelősség mellett tartoznak bejelenteni. A szomszédos Udvarhely- és Háromszékmegyékben, a hol már pár év óta vannak a hatósági erdőőrök alkalmazva, az erdőkár esetek száma a minimumra szállott le s alig történik meg valami kihágás.

Most már olyan kedvező stádiumban van a dolog, hogy a hatósági erdőőrök be lesznek állithatók.

Érthetetlen a birtokosságnak e dologban a magatartása, talán irtózik az ujabb megterheltetéstől, melyet a szakképzett erdőőrök alkalmazása reá ró? Tévesen fogják fel a dolgot, mert jelenleg a sok haszontalan erdőőrnek, szakképzett erdőőrökkel való felváltása nehány ezer forinttal terhelné meg a birtokosságot, a gyergyói részt is beleértve. De ha meggondoljuk azt, hogy ez által meg lesz gátolva a gyakori tüzeset, s az erdő épségét és tőkéjét egyáltalán veszélyeztető lopás és egyesek rabló gondolkodása, igy ezen nehány ezer forint többlet a birtokosoknak kamatos kamatokkal meg fog térülni.

A kihágásokon kivül a kir. járásbiróságokhoz 13 esetben tétetett feljelentés.

Hogy minő vagyont képviselnek a csikmegyei erdőségek: Erre nagyon nehéz a feleletet megadni, csakis akkor lehetne erre nézve pontos és megbizható adatokat szolgáltatni, ha már az összes terület felmérve s arról a rendszeres gazdasági terv el lenne készitve.

Ezek hiányában csak megközelitő számitást lehet tenni. A második határrészekben, mely az őserdő jellegével bir, de melynek eddigi hozzáférhetetlensége és Románia felé hajló volta biztositotta fenmaradását, egyes merészebb vállalkozók nem riadva vissza a kihozatal nehézségei, s a rengeteg befektetésektől, elhatározták ezen erdőségek kihasználását és megvételét.

Ilyen rengeteg befektetések mellett természetesen az erdő vételára számitásba nem is jöhet; de a mint látták a többi fakereskedők, hogy a kihozatal sikerült, s az üzlet nyereséggel jár, ők is kedvet kaptak ezen erdők megvételére. Igy a kezdetben 15 frt holdankénti becsár 28—38—45 egész 107 forintig emelkedett.

A közlekedési és kihozatali utak ezen erdőségben ugyszólván már mindenütt ki vannak épitve, illetve az erdők hozzáférhetővé téve, igy nem igen remélhető, hogy a fatömeg érték holdanként elért 107 frtnái sokkal magasabbra emelkedjék.

Az első rész erdőségeknél másként áll a dolog, mert itten az erdőnek nem csak kereskedelmi értéke jön számitásba, hanem azon használati érték, melyet nyujtanak az egyes lakóknak, épületeik előállitása és tüzelő szerök fedezése által. Kevés kivétellel sajnos, ezen elől fekvő s a községhez közel levő erdőségekben kevés az értékes rész, legnagyobb része középkoru, vagy fiatalos, melyekre nagyon is reá van nyomva a régi rendszertelen és pazarló gazdálkodás bélyege. Ezen erdőknek csak jövője van, melyek a hivatal müködése óta igen szépen gyarapodnak.

Miután ezek a részek a község szükségletét alig hogy fedezik, eladások sem igen történtek. Két esetben történt csak eladás, nevezetesen Szentimrén, a hol a község 204 kth. s a szél által kidöntött borona erdőt adott el, holdanként 98 frttal, s Madarason, a hol a község az évi 36 kat. hold megtakaritott tőkefa vágás területét adta el holdanként 380 frttal.

Tekintetbe véve mostan az eladásoknál elért eredményeket, továbbá az erdőségnek jelenlegi állapotát s azok fiatal s részben kihasznált voltát, igy megközelitő pontossággal az al- és felcsiki járásban lévő erdők holdanként 100 frtra, illetve az összes kerek számba 20.000,000 frtra becsülhető, megjegyezvén, hogy

ebben az erdő talaja nincsen bele foglalva. Hogy mekkora az alés felcsiki járás évi faszükséglete, erre nézve szintén csak megközelitőleg lehet nyilatkozni.

Kijelöltetik a két járásban évenként vágásterületül bükk és fenyőerdő részekből 300—350 kth. olyan terület, mely a legidősebb s leginkább használható, részint tőke, részint épületi, részint tüzifául. Az igy kijelölt vágásokból, hogy az egyes lakók mennyit használnak fel épületi fául s mennyit tüzelnek fel, az ki nem puhatolható.

Az összes vágás területeknek mintegy 70%-a alkalmas épületi fára, de ebből 25%-nál több nem fordittatik épitkezés és fürész árura.

Hozzávetőleg az évenként kihasznált famennyiséget 66,000 m^3 (köbméter)-re és kerekszámban 100,000 frtra lehet becsülni.

A kihasznált faanyagnak legnagyobb része a lakósság szükségletének fedezésére fordittatik s csak egyes községi lakók csekély évi megtakaritott feleslegüket, mint faragott szarufát vagy mint deszkát viszik Székely-Udvarhely, vagy Sepsi-Szentgyörgy piaczára.

A megye (al- és felcsiki) területén jelenleg 6 gőzfürész dolgozik, azon kivül a II-ik határrészben több vizi müfürész, mely a községektől vett erdő faanyagát dolgozza fel.

A hivatal fennállása óta ezen ipari vállalatoknak eladatott mintegy 800,000 m^3 faanyag 180,000 frt értékkel.

A feldolgozott faárunak csak igen kevés része lesz itt a belföldön értékesitve. Az eladott fának kitünő szerkezete, kiváló minősége, igen keresetté teszik e vidék fáját s annyira értékessé, hogy a nagyobb távolságra még az oly drága tengely és vasuton való szállitás mellett is jövedelmező hasznot nyujt.

A feldolgozott anyagnak egy része mint szita kéreg s mint hangfenék deszka Lipcsébe s innen Anglia s más országokba fedezi a piacz szükségletét, mig legnagyobb része a talaj geologiai alakulásánál fogva mint deszka áru a természetes utirányra a vizen való szállitásra Románia felé s ezen keresztül a keletre van utalva. A Romániával való vámháboru igen bénitólag hat fakereskedésünkre, mely egyszersmint az erdő értékét is igen csökkenti, a mennyiben Romániában eladni fürészárut annak igen magas vámja miatt nem lehet. Az összes eladott faanyag mint padló deszka u. n. duláp fürészeltetik fel s vizi csatornán usztattatik az ország határáig s innen a besztercze vizéig, honnan tutajba kötve vitetik a dunáig. Itt hajókra rakatva Törökország, Kis-Ázsia s a kelet többi részeibe. Természetesen ezen összes árura, mely kellő biztositék letétele és igen nagy ellenőrzés mel-

lett Románián csak mint „transitó“ mehet, csakis az első minőségü fát használhatják fel, mert a másod és harmadrendü áru a nagy szállitási költséget nem birja meg. Ez az oka annak, hogy aránylag holdanként csak oly kevés eladási ár éretett el, mivel a vevő csak az első osztályu árut veszi számitásba.

Hogy az olti és patak fürészek mennyi fürészárut dolgoznak fel, arról a hivatal még hozzávetőleges adattal sem szolgálhat, miután az ki nem puhatolható, hogy a lakosságnak osztályrészül adott famennyiségből mennyit fürészelhetnek fel, mely rendesen szükségletüktől van függővé téve.

A csik-szeredai m. kir. erdőhivatal, mely saját maga függetlenül intézi a hatáskörébe eső ügyeit, főhivatalnak tekinthető, melynek személyi ügyekben a gyergyó-szentmiklósi u. n. erdőrendezőség alá van rendelve.

A hivatal a földmivelésügyi m. kir. miniszteriumnak közvetlen alá van rendelve, azzal közvetlen levelez s az utasitásokat s rendeleteket is közvetlen tőle nyeri.

Jelenlegi személyzete áll: 1 erdőmester, 1 főerdész, 1 erdész, 1 erdő gyakornok, 3 müszaki dijnok s egy irodai erdőőrből.

A müszaki dijnokokra nézve megjegyzendő, hogy ők is az erdő akadémiát végezték és kötelesek 2 évi gyakorlat után a felsőbb állami vizsgát letenni.

Csik-Szereda, 1894. márczius 7-én.

Dapsy Frigyes,
m. kir. főerdész.

—

Kedves barátom!

Becses megkeresésedre a kivánt adatokat feljegyezni a jó akarat meg volt bennem, azonban a teendők s különösen a külsők annyira nyakamra zudultak volt, hogy mostanáig a legjobb akarat mellett sem foghattam tollat, s ha most is kénytelen vagyok lehető rövidre szabni a karczolatot, azért szives elnézésedre azt hiszem számithatok.

Miután, ugy látszik, már meghánytad-vetetted magadban, hogy milyen irányt kövess a csikmegyei erdők leirásánál, legczélszerübbnek vélem ha egyenesen feladott kérdéseidre felelek, természetesen tőlem telhetőleg.

Gondolom te is értesültél arról, hogy nem is olyan régen, — a székely határőr intézmény idejében — minél nagyobb területnek a mezőgazdaság részére való lefoglalása vala irányel-

vül kitüzve, s ezen czél elérése hatósági intézkedéssel eszközöltetett, ugy hogy még sokan emlékeznek arra, mikor a lakosság hivatalból erdőaszalni kirendeltetett.

Daczára annak, hogy minden jó erdésznek kötelessége az erdő pusztitására irányuló minden törekvést és cselekedetet károsnak tartani, én az elől emlitett hatósági intézkedést mégis helyesnek tartanám, ha az irtás csak bizonyos határig ment volna, addig t. i., mig egy biztos állandó klima létesitése mellett elegendő mezőgazdasági talaj nyeretett és a pusztitás csak oly területekre terjesztetett volna ki, melyek a mezőgazdaság czéljaira állandóan alkalmasak. Ugy de ez a buzgóság tul ment a kellő határon s azt eredményezte, hogy maga a mezőgazdaság is tultengésbe esett s ha nem is teszünk összehasonlitást — más belterjesebb mezőgazdaságot üző — országok és magunk között, hanem csak itthon vizsgáljuk, vajjon eléggé megmiveljük-e földeinket, el kell ismernünk, hogy bizony nem, s kellő miveléssel a fele földből ugyanazt a termést lehetne kicsalni, mint most az egészből.

De nem csak, hogy igen sok földet hóditottunk meg a mezőgazdaság számára s tehát vettünk el az erdőtől, nanem ez által a meghóditott terület termőképességét is veszélyeztettük.

Nem sok magyarázat szükséges annak megértéséhez s elegendő egyszer az erdő talajára reá lépni s abba egyszer bele markolni, hogy megtudjuk miszerint az erdőtalaj az, mely a nedvességet legtovább megtartja s az erdő által vetett árnyékkal egy kézre dolgozva, a környezetében levő legelőt nedvesen és üdén tartja, a magába szivott és csak lassan lebocsátott vizből a források egyenletes viztaltalmát biztositja, nedvességéből sőt fölös mennyiségü trágyájából is az alatta fekvő területeknek juttatván, azokat erőben tartja, szóval hosszu elmélkedésnek szolgálhatna alapul az erdő jótékony hatása, nem is emlitve termányeivel ama sokoldalu használhatóságát, melylyel közvetlenül járul az emberi szükségletek kielégitéséhez.

Ám ha tulszükre szabjuk az ő uralmát és különösen, ha meredek lejtőkről elvesszük, nem sokáig kell várnunk, mig az általa felhalmozott televény réteget az eső lemossa, a nap heve és a szél kiszáritja s aztán lesz belőle sovány föld. Nemcsak, hanem ha már nics televény a mit lehordjon, leviszi bizony a kavicsot is s elboritja a termőföldet, mint annak, hogy vármegyénkből ki se menjünk az Uzban, Gyimesben, Békásban, Domukon, Zsedánpatakon és Tölgyesen szomoru példáit láthatjuk. Vagy mi másnak tulajdonithatnók, hogy az Olt elég gyakran idő előtt megtrágyázza kaszálóinkat? Ismét annak, hogy medre a

lehordott anyagból feltelvén nem képes nagyobb mennyiségü vizet felvenni, holott éppen most volna eme tulajdonságára legnagyobb szükség, mikor fenn nincs mi vissza tartsa a lezuhanó záport.

Hogy ne essem ama bizonyos csunya madár bünébe, a melyik a saját fészkét sem kiméli meg, hát kiböffentem, hogy nem csupán a saját vármegyémre akartam ekkép zsémbelni. Igy történt biz ez máshol is, még pedig többek közt a magas kulturával dicsekvő Francziaországban, hol most milliókat áldoznak arra, hogy bárcsak begyepesitsék a terület egy részét, a mit t. i. erdősültetéssel nem győznek.

Hogy mi is arra a nótára ne jussunk a törvényhozás az urnak 1879-ik évében a törvényczikkek sorában XXX-ik helyen meghozta az erdőtörvényt, melynek 17-ik §-a azt rendeli, hogy „az állam, a törvényhatóságok, községek, az egyházi testületek, egyházi személyek — mint ilyenek — birtokában lévő, továbbá a köz- és magánalapitványok és hitbizományokhoz tartozó erdők, valamint a közbirtokossági erdők is stb. addig mig közösen használtatnak gazdasági rendszeres üzemterv szerint kezelendők.“ A 21-ik §. szerint pedig: „a 17-ik §-ban megnevezett erdőbirtokosok a gazdasági terv szerinti kezelés biztositása végett kötelesek szakértő erdőtiszteket tartani stb.

Honnan vegye Csikvármegye a szakértő erdőtiszteket? Egyszerüen megkereste az akkori földmivelés, ipar- és kereskedelmi m. kir. minisztert, hogy vállalja magára az üzemtervek elkészitését és az erdők szakszerü kezelését. Ennek folytán 1883. év őszén szerződés jött létre az emlitett miniszterium és a vármegye erdőbirtokosai között 1884. évi január 1-től kezdődő 20 év tartamára. Igy keletkezett 1884. május havában a csik-szeredai m. kir. erdőhival, melynek első tagjai Kővári László m. kir. főerdész, Imre Dénes erdész, Ercsényi Béla erdészjelölt, Jakab József és Székely József erdőgyakornokok voltak és pedig Kővári helyettes erdőmesteri, Imre Dénes h. főerdészi és Ercsényi Béla h. erdészi minőségben.

Miután a gyergyói erdők körüli teendőknek Csik-Szeredából, vagy Somlyóról való ellátása — hová a hivatal kezdetben ideiglenesen elhelyeztetett volt, — nehézkes és sok időt és fáradságot okozó lett volna, Bedő Albert országos főerdőmester és miniszteri tanácsos ur a Gyergyóban foglalatoskodó Imre Dénes h. főerdésznek szóbelileg megrendelte, hogy a gyergyói erdők kezelését önállóan végezze.

Igy keletkezett a gyergyói erdészeti hivatal *gyergyószentmiklósi m. kir. erdőrendezőség* czimmel, mely bár a teen-

döket jelenleg is önállóan végzi, mégis a csik-szeredai m. kir. erdőhivatal kirendeltségének tekintendő s tagjai is a csik-szeredai erdőhivatalhoz vannak kinevezve, szolgálattétel végett a gyergyó-szentmiklósi erdőrendezőséghez beosztva.

Annak megértésére, hogy ezen hivatal önálló s még sem önálló szükségesnek vélem a m. kir. kincstári erdészet szervezetére egy pillantást vetni. Ugyanis minden kincstári erdészeti hatósághoz, legyen az igazgatóság, főerdőhivatal, vagy erdőhivatal, van rendszeresitve egy erdőrendezői állomás s ezen erdőrendezőnek feladata az illető hivatal kezelésére bizott erdők müszaki teendőit, u. m.: felméréseket, becsléseket és üzemtervkészitési munkálatokat stb. a hivatal által melléje adott munkaerőkkel teljesiteni. Az erdőrendező a helyi kezelést vezető főbb tisztviselőktől személyi és fegyelmi tekintetben teljesen független s munkálataira vonatkozó utasitásait egyedül a miniszteriumtól veszi; mint az illető erdőhatóság mellett müködő tisztviselő azonban köteles az illető kerület főnökének szó- vagy irásbeli felkérésére minden oly dologban, mely az erdőrendezőséggel szerves összefüggésben áll, felvilágositást vagy javaslatot, illetve véleményt adni stb.

Az lett volna a dolog rendje, hogy a kezelési teendők végzését Csikban és Gyergyóban is az erdőhivatal főnöke Kővári erdőmester vezesse, a müszaki teendőket ellenben Imre Dénes erdőrendező.

Megjegyzendő, hogy 1885. január 1-évl Kővári valóságos erdőmesterré, Imre Dénes főerdészszé s utóbbi 1886. junius 1-jével erdőrendezővé neveztetett ki. Minthogy azonban mint elől is emlitettem, a nagy távolság miatt nehéz lett volna a teendők ilyen elosztása mellett a sikeres müködés s azonkivül a lakás viszonyoknál felmerült nehézségek is befolytak, ugy a kezelési, mint a müszaki teendők Csikban Kővári, Gyergyóban pedig Imre Dénes kezében maradtak.

Jelenlegi tagjai az erdőrendezőségnek Imre Dénes erdőmester; Jakab József főerdész, Borszérky Gyula erdész, Timók János és Krippel Móriér erdőgyakornokok.

Czélja az erdészeti hivatalok beállitásának az erdőterületek felmérése s ennek alapján az erdőállomány megállapitása, a fatömegek felbecsülése, az üzemtervek elkészitése vagyis a helyes használati sorrend megállapitása, az okszerü kihasználás irányának megjelölése és ellenőrzése, a használat alá kerülő részletek értékesitése tekintetében a birtokosoknak való tanácsadás és az itt felmerülő müszaki teendők teljesitése, az erdők felujjulásáról való gondoskodás, szóval az erdők terményeinek

okszerü felhasználása, azok jó karba hozása és fenntartása. Ellenben a munka és hatáskör is adva van.

Miután az erdők kiterjedésének megállapitásához szükséges felmérés igen terjedelmes és sok időt igénylő munka nem lehetett mindjárt kezdetben az erdészet munka erejét egyenesen erre irányitani, mert hiszen akkor fel kellett volna az egész használatot függeszteni s a birtokosoknak várni kellett volna addig, mig kisütjük, hogy ennyi a terület, ebből használható évenként ennyi, legalkalmasabb kihasználásra ez a darab, tessék tehát már most használni.

Modus vivendi-t kellett tehát keresni, hogy a használat meg ne akadjon és ugy történjék, hogy ez által az erdőállomány meg ne csonkittassék.

Ezt ugy értük el, hogy a meglevő kataszteri adatok és a katonai térképek segitségül vétele mellett s a helyszinén szerzett tapasztalatok alapján megállapitottuk a területek nagyságát, természetesen felületesen s ennek alapján az évenként kihasználható vágások nagyságát, mely munkálatot „ideiglenes gazdasági terv“ czimmel a közigazgatási bizottság utján a miniszteriummal megerősitettük s jelenleg nagyobb részben ezen ideiglenes gazdasági terv keretében mozog a használat.

Természetesen az évi járandóság (hozam terület) megállapitásánál kellő óvatossággal kellett eljárni, mert hiszen mindnyájan tudjuk, hogy ha az öregünknek egy darab kaszálója (irtás) volt a közerdő szomszédságában, hát bizony nem tette a kertet vagy gyepüt a magáé felé bennebb, hanem amarra felé, minek folytán a közterület csak apadhatott. Most az ezen keretben felmerülő munkálatok teljesitése mellett folyamatban vannak a részletes felmérések és becslések.

Ennyire volnánk tehát a rendezéssel!

Meg kell még jegyeznem, hogy a folyamatban levő arányitás folytán azon területek felmérése is még reparácziora fog szorulni, melyek már részletesen felmérettek, mert ugy látom, hogy a kiknek a törvény a kiszakitást biztositja, azok a maguk járandóságát ki is szakitatják, a mi aztán változtat a dolgon.

A kihágások száma éppen nagynak nem mondható s inkább olyan természetü, hogy „kár haszonba megy“, mert a mit visz saját szükségletére viszi s no mondjuk a magáéból viszi. Büne tehát csak az, hogy nem onnan viszi a honnan az meg van engedve s hogy esetleg többet is elvisz, mint a mennyi a közvagyonból illetné.

Hát ez is bün, de szerintem nem olyan nagy, mert hiszen nem is tudja mennyi illeti öt meg, s ha ki is mondatik az arán-

nyositásnál, még hosszu ideig nem fog az atyafink fejébe férni, hogy „a miénkből miért ne lenne szabad?“ Ehhez uj generacziónak kell nőni.

Aztán az is befoly a kihágásokra, hogy nem mindig lehet a községi lakosság használatára szolgáló vágást ugy elhelyezni, hogy a gyenge marhás ember is hozzá férjen, az erősebb pedig él a maga „vis maior“-ával ; ha annak szabad, miért ne legyen nekem szabad ?

A kihágások számát ugyan összehasonlithatnám, mert évről-évre vezetve van, de nem teszem, mert megvagyok győződve, hogy a kép hamis !

Ugyanis azt látom, hogy a szám ingadozó és nem igen apad, pedig tudom, hogy apad.

A kulcsa ennek az, hogy az erdőőri szolgálat a dolog rendje szerint kezd rendes mederbe jutni, minek folytán az elkövetett csekélyebb számu kihágásokból is több jut feljelentésre mint előbb a nagy számból.

Arra a kérdésre, hogy a községi előljárók mennyiben tartják és tartatják be az intézkedéseket, azt felelhetem, hogy meglehetősen betartják és tartatják, de kifurná az oldalamat, ha őszintén meg nem mondanám, hogy biz ez nem éppen a közjó iránt táplált jóakarat eredménye, hanem inkább a felelősség érzete, mert ki tehet róla, ha nincs inyünkre, hogy „a miénkből rendelkeznek.“

Hogy hány katasztrális holdat tehetnek ki a gyergyói erdőségek ? E kérdésre ide igtatom az állami kezelésbe vett erdők terület kimutatását.

1	Csikmegye mint magán tulajdonos	46337.69
2.	Gy.-Szárhegy II-ik határrész	21208.25
3.	Ditró . .	17554.66
4.	Remete II-ik rész	1372.75
5.	Kilyénfalva II. rész	3131.94
6.	Tekerpatak II. rész	2811.60
7.	Gyergyó-Szentmiklós	31856.45
8.	Ujfalu .	13159.05
9.	Csomafalva	8993.52
10.	Alfalu	19680.50
11.	Ditró és Szárhegy közösen a borszéki üzlet kezelésében „Bánffy havas“	579.50
12.	Ugyanazok és ugyanannak kezelésében a borszéki fürdő területtel összefüggő	1610.87
13.	Tekerőpatak I. rész	4936.02
14.	Kilyénfalva I. rész	1787.50
15.	Szárhegy I. rész	2688.68
16.	Remete I. rész	3106.17
	Összesen	180824.15 k. hold.

Megjegyzendő, hogy ezen területbe nincsenek belefoglalva az egyes erdőbirtokosoknak erdeikkel összefüggő saroktól jóformán elválaszthatatlan legelő területei, (havasai), melyek ismét tetemes kiterjedésüek.

Van ezenkivül nagyobb erdőbirtokosoknak Gyergyó-Szentmiklós község határában 16,666 kat. hold s ez megoszlik a gróf Lázár család, Züllich István, Jánosi Sándor, Mélik István és Thuróczy Borbára és Avéd Kristóf között, de hogy milyen arányban, azt bizony nem tudom.

Van még mintegy 1000 holdnyi magán erdő a külömböző községek határaiban, de ez jelentéktelen kis parczellákból áll s a legnagyobb darab is alig üti meg a 100 holdat.

Hogy ezen erdőterületek mekkora értéket képviselnek bár hozzávetőleg, arról számot adni igen nehéz dolog s még azon esetben is kényes kérdés volna, ha az előbbiekben érintett felmérési és becslési munkálatok már mind rendelkezésünkre állanának, mert az erdő értéke nagyon viszonylagos és első sorban annak kedvező fekvésétől függ. Helyi példák mutatják ugyanis, hogy csak pár évvel ezelőtt is a faérték tekintetében semmire sem becsült erdők ma jelentékeny tőkét képviselnek, pl. ott Csikban Szt. Péter egyházmegyének Gyimesben fekvő erdejénél az államerdészet felállitásakor a birtokosok azon óhajuknak adtak kifejezést, hogy miután a terület mint erdő nem használható s tehát semmi értékkel sem bir, szeretnének lépéseket tenni az iránt, hogy annak kiirtása megengedtessék s a terület legelőnek használtassék, (pedig nem annak való) s lám az első részlet áruba bocsátásánál jelentékeny eredmény éretett el s a megmaradó részletek eladására is előnyös ajánlatokban hiány nincsen, ugy, hogy mai nap egy pár százezer forint értékről beszélhetünk.

Vagy itt Gyergyóban Szentmiklós községnél egy köbméterenként 72 krért előnyösen eladott erdő háta megett, de már hozzáférhetetlen helyen levő erdő értékesitésére alig, mert volna valaki gondolni, azonban egy bár meglehetős nagy nehézségekkel épithető szállitási ut kieszelése lehetővé tette, hogy az erdő köbméterenként 1 frt 10 krért, tehát másfél annyinál többért kelt el, mint az előbbi kedvezőbb fekvésü.

Szóval az értékesités és szállitási viszonyok kifejlesztése az erdő értékére nagy befolyást gyakorolván s nálunk még e tekintetben sok tenni való lévén hátra, engedd meg, hogy most ne irjak számot, mely ugyis csak képzelt volna, s hagyjuk ezt akkorra, mikor majd az óhajtva várt vasut vidékünket átszeldelvén, megtanit arra, hogy becsületes, szorgalmas és értelmes munkával mennyit csikarhatunk ki erdeinkből s akkor aztán könnyen kiszámithatjuk, hogy azaz összeg mekkora kapitalisnak

felel meg. Addig dolgozzunk azon, hogy készületlenül ne találjon. Hogy mennyi erdőség értékesittetett a gyufa- és fürészgyáraknak eddig történt eladások által, ismét nehéz kérdés, de megkisértem az eddigi kihasználás mértékét annyira ismertetni, a mennyire arról magamnak egy képet formálni sikerült.

Hát az bizonyos, hogy az értékesités nem volt oly nagy mértékü, mint a kihasználás, vagy jobban mondva pazarlás. Ugyanis bátyám uramék ugy more patris, vagy tutajoztak, vagy fürészeltek, de mindkét esetben annyi fát vágtak és dolgoztak fel az erdőben, a mennyinek legjobb esetben $^2/_3$-dát tudták kihordani és tovább feldolgozva eladni. Hogy mekkora összeget képviselhet az igy feldolgozott és otthagyott fa, azt a jó Isten tudná megmondani. E két utóbbi valószinüleg négy-ötszöröse az elsőnek.

Denique az eredmény az, hogy a hozzáférhető erdőrészeknek müszaki czélokra alkalmas fatömege legalább is $^3/_4$-ed részben kivétetett s a mostani kihasználás jó része bizony csak tartozás.

Ha a most nyilvántartott s a fenti kimutatásban előtüntetett erdő ugynevezett szabályos állapotban volna, vagyis 1-től 100 évesig minden koru erdő, akkora területtel volna képviselve, a mekkora egy évi hozam területül esik, azaz az egész terület egy századrészével, azon feltétel mellett természetesen, hogy az erdő 100 éves koráig kinő és müszaki czélokra felhasználható, mely feltétel legnagyobb részt el is van fogadva — akkor évenként itt Gyergyóban 1808.$_{24}$ kat. hold esnék vágás alá s középszerü erdőtalajt feltételezve, — a mi meg is van, — legalább 150 kbmét. müszaki czélra és 100 kbm. tüzifára alkalmas fát kellene adnia, s igy évenkint 270,000 m^3 müszaki czélra és 180,000 m^3 tüzifát kellene termelnünk.

Ez azonban nem felel meg a fennálló állapotnak, mert részint az emlitettem óvatosság folytán nem bocsátható akkora terület vágás alá évenként, más részt a vágás alá bocsátott területek nem adnak akkora müszaki czélra alkalmas fatömeget; tüzifában pótolnák ugyan, de hát ez nekünk nem kell, mert nem értékesithető, helyi fogyasztásra pedig $^1/_5$-öd része is bőségesen elegendő, a többi ott marad veszendőben.

Annak megvilágitására, hogy pénzért mennyi fa értékesittetik, felsorolok nehány évi adatot, de előre is megjegyzem, hogy ez sem normális képe a gazdaságnak, mert részint a szerződések kötése körül felmerült nehézségek megakadályozták némelyik erdőbirtokost az engedélyezett vágásterület értékesitésében, részint pedig némelyik nagyobb pénzszükségletük fedezésére anticipandó kértek és nyertek engedélyt több évi területnek egyszerre való kihasználására, természetesen jövőben eszközlendő megtakaritás feltétele mellett. Az adatokat a következő táblázat mutatja:

KIMUTATÁS

Csikvármegye gyergyói erdőségeiből az utolsó hat évben pénzért értékesitett faanyagokról:

Folyó szám	Az eladó erdőbirtokos neve	Eladott faanyag: fürész tőke	épületi és tutajfa	köbtartalom	m^3-ként elért tőár frt	kr	Összes pénzbevétel frt	kr	Jegyzet
		drb	drb	m^3					
		I.	1889.	évben					
1	Csikmegye	23670	13125	34478·52	—	97	33677	03	épületfa kisebb részben a Maros felé
2	Szárhegy	2564	2071	6479·74	1	08	7009	13	
3	Ditró	964	3205	6859·84	1	74	11975	61	
4	Remete	—	321	524·41	4	80	2517	19	
5	Szentmiklós	19250	4129	18563·64	—	56	10393	45	
6	Tekerőpatak	4570	—	3200·00	—	30	960	—	
7	Kilyénfalva	—	450	542·70	—	50	271	35	
8	Ujfalu	—	2500	1989·00	—	50	994	50	Udvarhely felé
9	Alfalu	—	10000	5161·35	—	37	1909	70	Parajd felé nagyobb-részt gyufának
	összesen	51018	35801	77799·20	—	89	69707	96	
		II.	1890.	évben					
1	Csikmegye	45033	3629	38543·59	1	04	40261	74	
2	Szárhegy	1000	2071	4861·77	1	02	5000	85	
3	Ditró	577	1966	5203·20	1	94	10094	63	
4	Remete	—	—	—	—	—	—	—	
5	Szentmiklós	19250	4129	18563·64	—	56	10393	45	
7	Tekerőpatak	4570	—	3200·00	—	30	960	—	
7	Kilyénfalva	—	450	542·70	—	50	271	35	
8	Ujfalu	—	2500	1989·00	—	50	994	50	Udvarhely felé
9	Alfalu	—	10000	5161·35	—	37	1909	70	Parajd felé
	összesen	70430	24745	78065·25	—	90	69886	22	
		III.	1891.	évben					
1	Csikmegye	27040	4960	26417·68	1	04	27535	71	
2	Szárhegy	1622	3926	6112·46	1	12	6847	66	
3	Ditró	956	1707	5270·18	1	85	9770	19	
4	Remete	—	938	1340·10	3	39	4542	95	
5	Szentmiklós	19250	797	14769·65	—	64	9455	06	
6	Tekerőpatak	4750	—	3200·00	—	30	960	—	
7	Kilyénfalva	—	450	542·70	—	50	271	35	
8	Ujfalu	—	2500	1989·00	—	50	994	50	Udvarhely felé
9	Csomafalva	—	604	733·51	2	68	1966	85	
10	Alfalu	—	10000	5161·35	—	37	1909	70	Parajd felé
	összesen	53618	25879	65536·63	—	98	64253	97	

Folyó szám	Az eladó erdőbirtokos neve	Eladott faanyag: fürész tőke	épületi és tutajfa	köbtartalom	m³-ként elért tőár		Összes pénzbevétel		Jegyzet
		drb	drb	m³	frt	kr	frt	kr	
		IV.	1892.	évben					
1	Csikmegye	37777	5100	32179·59	1	11	35721	14	
2	Szárhegy	1311	6648	16977·48	—	74	12650	27	
3	Ditró	4270	—	4685·16	—	95	4447	12	
4	Remete	—	2880	3464·05	3	32	11509	31	
5	Szentmiklós	19250	—	13563·10	—	63	8586	35	
6	Tekerőpatak	4570	—	3200·00	—	30	960	—	
7	Kilyénfalva	—	450	542·70	—	50	271	35	
8	Ujfalu	—	6000	4811·00	—	45	2193	86	Udvarhely felé
9	Csomafalva	—	604	733·51	2	68	1966	85	
10	Alfalu	—	15000	9841·35	—	71	7004	50	Részint Parajd, részint a Maros felé
	összesen	67358	36682	89997·94	—	94	85311	34	
		V.	1893.	évben					
1	Csikmegye	31457	—	19064·19	1	16	22184	68	
2	Szárhegy	465	2316	6295·16	—	71	4525	01	
3	Ditró	6439	2243	8266.80	1	75	14525	25	
4	Remete	—	—	—	—	—	—	—	
5	Szentmiklós	19250	—	13563·00	—	63	8586	35	
6	Tekerőpatak	4750	—	3200·00	—	30	960	—	
7	Kilyénfalva	—	1464	1566·11	1	23	1925	10	
8	Ujfalu	—	6000	4811·00	—	45	2193	85	Mint fent
9	Csomafalva	—	1290	1568·58	2	13	3350	48	
10	Alfalu	—	15000	9841·35	—	71	7004	50	Mint fent
	összesen	62361	28313	68176·19	—	95	65255	22	
		VI.	1894.	évben					
1	Csikmegye	31758	1176	25734·90	1	44	37181	86	
2	Szárhegy	742	2461	6330·81	—	77	4914	89	
3	Ditró	1285	3562	8597·48	2	11	18174	53	
4	Remete	—	893	1126·74	2	55	2884	—	
5	Szentmiklós	—	9154	17806·87	1	19	21275	81	
6	Tekerőpatak	4750	—	3200·00	—	30	960	—	
7	Kilyénfalva	—	1464	1566·11	1	23	1925	10	
8	Ujfalu	—	6000	4811·00	—	45	2193	85	Mint fent
9	Csomafalva	—	2121	2458·91	2	13	5252	23	
10	Alfalu	—	15000	9841·35	—	71	7004	50	Mint fent
	összesen	38535	41831	81474·17	1	24	104766	77	

A kimutatásban kitüntetett famennyiségen felül még eladnak gyergyó-alfalvi egyes emberek a községi vágásból készitett bükktüzifát mintegy 5000 ürmétert, gyergyó-ujfalviak mintegy 6500 ürmétert, Tekerőpatak község mintegy 1000 ürmétert fenyő szénfát a baláni rézbányának, de ezen fának tőára oly csekély, hogy alig vehető számba s ürméterenként 12—15 krra tehető.

Magától értetik azonban, hogy azért mégis meglehetős pénzforgalmat idéz elő, mert a két előbbi, feldolgozás és szállitással szentmiklósig 20,000 frt értéknek felel meg. Fogyaszt még valami csekély mennyiségü fürész tőkét a borszéki borviz üzlet láda deszkának, mintegy 1000—1200 drbot és fenyő tüzifát a gyergyó-szentmiklósi Cziffra-féle szeszgyár, de mint mondám, ezek jelentéktelen mennyiségek.

Meg kell még azt is jegyeznem, hogy az évi értékesités körülbelől félannyival nagyobb lenne, mint a kimutatásban van, ha a nagyobb magán erdőbirtokosok erdeiben termelt müfát is belefoglalhattam volna, de hát ezek számbavéve nem lévén, ki sem voltak mutathatók s bár rövid pár évvel ezelőtt s még jelenleg is azok képezik a jelentékenyebb faüzletek forrásait, mindazonáltal a jövő tekintetében kevesebb fontossággal birnak, mert azok egész területéről a fa most ugy kihasználtatik, hogy egy egész vágás fordulónak, tehát meglehetősen 100 évnek kell eltelni, mig ismét használat alá kerülhetnek, ha ugyan nagyobb részük el nem vonatik az erdőtől.

Kihasználásuk pedig már meglehetősen a végét járja.[1])

Hogy a kimutatásra visszatérjek, annak számaiból kitünik:

1. Hogy távolról sem értékesittetik akkora fatömeg, mint a mekkorának normális erdőállapotnál értékesittetnie kellene,

[1]) Mig a regálé haszon elvétele és szétpacsékolása folytán a községekre és egyesekre nézve beállott rengeteg nagy szükségletek népünket, belekényszeritették abba, hogy legdrágább erdőségeiket pótom árért odadobják bizonyos vállalkozóknak, addig másfelől tökéletes rabló gazdálkodás azon módja, melyet a mi népünk egy része a rendes üzemterv szerint a vágterekben számára kijelölt fát bünös kapzsisággal kapkodja el egymás elől.

Az állam hatalom az 1879. évi XXXI. t.-czikkbe foglalt erdőtörvény megalkotásával ugy a köz- mint a magánerdők felett való szabad rendelkezést épen azon intenczióból tette korlátok közé, hogy az erdők fennmaradása biztositassék és ezen megbecsülhetlen közgazdászati vagyon örökségképpen szálljon át a jövő nemzedékre s a folyton növekedő faszükséglet és erdő értékkel szemben a jövő nemzedék is biztositva legyen, de a kellő müveltség és józan gondolkozás hiányában leledző és mindent felfalni sietö gyakorlati kapzsiság nem elégszik meg a neki kimért és őt megillető járadékkal s még arra sem gondol, ha rajta kapott turpisságáért mind őt, mint a birtokos közönséget érzékenyen megbirságolják.

S igy mig egyesek, mert csak a telhetetlen egyesekről lehet szó, a törvényt a gyakorlatban illuzoriussá teszik, addig nagy kárt okoznak a gazdaközönségnek.

mert ha a helyi fogyasztást 30—40,000 m³-rel vesszük fel, a mi még talán sokacska is, még akkor is, miután a hat évi átlagban évenként 76,481.56 m³ értékesittetett, az összes kihasználás 106,000—116,000 m³ s pedig 270,000-nek kellene lennie.

2. Hogy az árak a külömböző birtokoknál nagyon külömbözők, a mi ugyan nagyban és egészben az illető erdő kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb fekvésétől és a fa minőségétől függ, de azonkivül az eladás ideje is befolyással bir reájuk s minél korábban keletkezett a vásár, annál kisebbek és viszont minél ujabb keletüek az eladások, annál magasabbak az árak. Ha azonban kimutatásunkat tovább figyeljük, észrevesszük, hogy egymást mindinkább megközelitik.

3. Hogy az árak egy és ugyanazon birtoknál is ingadoznak, a mire ismét az előbb emlitett tényezőkön kivül a kereslet változandósága is befolyást gyakorol.

4. Hogy bár az összesitett eladásokból leszármaztatott egységi ár is némi ingadozást mutat, mégis első tekintetre felismerhető a lassu, de fokozatos áremelkedés.

A kimutatásban kitüntetett faanyagok nagyban és egészben kétféle alakban kerülnek piaczra és pedig, mint gömbölyü szálfa (tutajfa) és mint padló deszka (duláp deszka).

Hogy ez a duláp vagy duláb szó, melylyel a keleti kereskedésre szánt vastag deszkát jelölik, tulajdonképpen mit jelent és milyen nyelven van, nem tudtam végére járni. Még leginkább elfogadhatónak látszik az a magyarázat, hogy az oláh „doi láb“-ból került, ha tekintetbe veszszük, hogy a keleti kereskedésre szánt padló deszkák ugynevezett deszka tutajban usztattatván, ugy vágatnak ki, hogy minden két szál padló deszka az egyik végén összefügg, hogy a két szál közötti metszés közé behuzott vékony szindeszka segélyével a tutajba kötés eszközölhető legyen.

Az is a szó oláh eredetét látszik bizonyitani, hogy a marosi tutajozásnál is használatban van s általa megkülömböztetik az olyan tutajt, melynél a szálfák vékonyabb végei mind egyoldalon s vastagabb végei ismét egy oldalon vannak kötve (duláb tutaj), az olyantól, melynél minden második szál megforditva helyeztetik be (forgatott tutaj.)

Tudvalévőleg pedig a Maros mentének azon része, hol a tutajozást először próbálgatni kezdték, oláh.

A gömbölyü szálfa tutajok a Maroson szállittatnak egész Gyergyó-Ujfalutól kezdve, — hol a Maros még kicsi s nem igen lehet nagyobb, mint az Olt Rákosnál — s minden ezen alóli marosmenti község határából, hova a fák télen szánon vontattatnak az erdőből, ugy, hogy csak azok vitetnek szekéren, melyek rövid tartamu szánut idején féluton elmaradoztak.

A nagyobb szálfákból összeállitott tutajok csak magukra usztattatnak, ellenben a középszerüekre egy-egy sor ugynevezett „marosi deszka“ (2 öl h. 1—1½ ” vast.) is rakatik tehernek, de ez nem igen képez kereskedelmi czikket s inkább csak azon vámnak természetbeni megfizetésére fordittatik, melyet a tutajosok a marosmenti malomgát tulajdonosoknak gátrongálásért kártérités czimen fizetni szoktak.

A kisebb fákból készitett tutajok[1]) (kaula) 14—16 szál egy tutajban, vagy még kisebbekből 18—24 szál (áriás) csak szász-régenig és maros-vásárhelyig vitetnek s ott el szoktak adatni, tehát inkább a maros-tordamegyei és mezőségi faszükséglet kielégitésére szolgálnak, ellenben a nagyobb szálfákból készitettek (5—13 szál egy fertály tutajban) Zámra és Toborsinba vitetnek és pedig három szakaszban; ugyanis egy fertály tutaj két gyergyói vagy maros-tordamegyei tutajos (béres) által levitetik Szász-Régen, Petele, Gernyeszeg stbig, honnan alsóbb vidéki béresek által ismét Kezelő-Szt.-Pálig.

Az itt levő nagyobb szabásu malom gáton alul 4 tutaj összeköttetik s két ember által vitetik egészen Zámig.

Innen van egy tutajnak a fertály tutaj elnevezése.

A deszka tutajok Tölgyesben és Békásban fürészeltetnek az ott levő, többnyire közönséges s esetleg valamivel tökéletesebb „velenczei“ (talián) fürészeken; ujabban turbinás fürészeken.

Attól tartván, hogy jegyezgetéseim igen hosszura találnak nyulni, nem bocsátkozom az utóbbi fürész leirásába, de mégis szükségesnek tartom megemliteni, hogy ez ott van helyén s alkalmaztatik, hol igen kevés vizzel rendelkezünk, s elmélete a viz azon tulajdonságán alapszik, hogy annak nyomása a fenék felé a vizoszlop magasságának négyzetével nő, s tehát kis mennyiségü vizzel nagy erő fejthető ki s igy képessé tesz arra, hogy fürészünket az erdő közvetlen közelébe helyezzük el s ne huzassuk a szindeszkát és a fürészpor alakjában kihulló faanyagot ki az erdőből, a mi a nyers faanyag 40—50%-át teszi ki.

Az igy felkészitett padló deszkák tutajba kötve szállittatnak Tölgyesből, vagy Gura-Békásból (Románia a határtól 14 klm.) egyelőre Piatráig s onnan más rend tutajossal Galaczig.

100 drb padló deszka összekötve képez egy duláp deszka tutajt s öt-hat ilyen tutaj összefüzve vitetik két tutajos által. A szállitást rendszerint a romániai (Galaczi) fakereskedők eszközlik Galaczig, hol aztán hajóba rakva vitetik a fogyasztás helyére, Galacztól Konstantinápoly és Alexandriáig.

Megjegyzendő, hogy a Romániával fennállott vámháboru

[1]) Vesd össze erre nézve alább a Csikm. kereskedése cz. adatokat.

ideje alatt magyar fa nem volt Romániában eladható, mivel a vám igen nagy volt s az itteni faanyagok „transitó“ szállitattak át.

A Domuk, Békás, Zsedánpatakon termelt deszkák Gura Békásig 20—25 klm. távolságra a fürészektől deszkausztató csatornákon szállittatnak, melyek berendezése ugyan egyszerü, de tekintve a nehézségeket, melyekkel azok épitettek, nagyszerüeknek mondhatók s eltekintve azon haszontól, melyet hoznak s attól, hogy azok létesitése nélkül egyik-másik erdő fája teljességgel értékesithetlen lett volna, már touristikai szempontból is annyira jelentékeny, hogy ki merném állitani Schweiz nagyon sok megdicsért „Tourista parthie“-jával.

Meg kellene nézni barátom uram![1])

Hogy mennyi része az eladott faanyagnak szállittatik a Maroson Magyarország felé és mennyi a keleti piaczra, legczélszerübbnek gondolom ha megjelölöm a kimutatásban a marosi és a keleti kereskedésre szolgáló fatömegeket.

Ide igtatom a fürészek számát is megjegyezvén, hogy igyekezni fogok részint szerkezet szerint, részint az előállitott deszka milyensége szerint elkülönitve felsorolni őket.

Van ugyanis részint helyi szükségletre, részint kisebb kereskedésre ugy szekéren Maros-Tórda és Udvarhely megyébe való szállitásra egyszerü vizifürész 34. Részint marosi tutaj terhelésre részint dulapi deszka készitésre egyszerü vagy velenczei fürész 63. Leginkább dulap deszka készitésre turbinás fürész 9. Hangfenékfa metszéssel foglalkozik egyszerü vagy velenczei fürész 6.[2]) Volt ezenkivül duláp deszka készitésre egy gőzerő által hajtott 8 jármu fürész is de ez leégett s miutnn a fakészlet nagyobb részét, melyet felkellett volna dolgoznia, fel is dolgozta többé nem fog ujra épittetni.

Vannak még Domukon a felsoroltakon kivül velenczei és

[1]) Szépen le van irva e füzetekben.

[2]) Nagy baj, hogy a gőzfürészek által üzleti tekintetekből minél rohamosabban letarolt erdőségeink helyén többé ujabb erdőségeket nevelni alig lehet. És pedig azért, az mert erdőtörvényt és kivánt ellenőrködést nem lehet, vagy legalább ez idő szerint nincsen ki végrehajtsa.

Aztán a másik baj az, hogy feldolgozott erdőségeink faanyagát nyersen feldolgozatlan állapotban szállitják tovább s igy a további feldolgozásból nekünk semmi hasznunk. Tehát a gőzfürész tulajdonosok által nyujtolt napszámmal munkaerőnk, mint élőtőkénk egyszersmindenkorra kivan fizetve. Ez a jövőre nézve.

A jelenben vállalkozóink erdőségeinket idegenek által dolgoztatják fel. És ha népünk egy részé részt is vesz a feldolgozásban, de anyagilag ugy szólva semmi haszna belőle, mert a vállalkozók által kiszolgáltatott méreg drága élelmi szerek és pancsolt rossz szeszes italok felemésztik nemcsak a napszámot, hanem magát a munkaerőt és munkás népet is.

Mindezekből az látszik, hogy bizony rabló gazdálkodás az, a mi erdősé-

turbina fürészek, de mivel ezek felcsiki községek erdejéből vágott fa feldolgozásával foglalkoznak, ugy hiszem ezekkel Dapsy barátom beszámolt s azért én elhagyandóknak véltem. Reflektált rájok. (Lásd fennebb.)

Szitakéreg termelés ez ideig csak egy magán birtokon a Jánosy—Züllich félén eszközöltetik, melyet Urmánczy János haszonbérel. Hangszerfa a Csikmegye erdeiben termelt tőkékből és a szentmiklósi Kupás-Czohárd nevü erdőben termelt fákból válogattatik, de miután ennek kifogástalalan, egyenletes szövetü és bog nélküli fának kell lennie, természetesen a fának csak igen csekély tömege dolgoztatik fel hangszer deszkára.

A befásitások ez ideig igen kis mértékben foganatositottak, a minek oka abban rejlik, hogy itt nagyobb méretü faanyagokra lévén szükség, az erdőknek csak a vastagabb fája vágatott le s e ennek folytán uj erdő képezésre elegendő fiatalos maradt, másrészt pedig itt az erdőterület aránylag nagyobb, a mezőgazdasági ellenben kisebb lévén, a levágott vagy leégetett darabok mindjárt mezőgazdasági területekké változtatván át, az erdőterületekből kiszakitottak.

A mi kevés befásitás eszközöltetett az a Temesvár-vadászerdői erdőőri szakiskola kertjéből és a csik-szeredai erdőhivatal kertjéből kapott csemetéken kivül, az erdőben szedett „vadonczokkal“ foganatosittatott, mert az erdőrendezőségnek csemete kertje eddigelé nincsen.

Hát mit mondjak az apácza gyaponczrói? Azt, hogy bizony megijesztett vala, de szerencsére már tul vagyunk rajta a nélkül, hogy erdeinkben egy laikus a nyomát feltudná fedezni.

Erdőségeink legfőbb veszedelme a tüz, a korlátlan legeltetés és a fejsze.

Az elsőre nézve mondhatom, hogy a milyen arányban, az előbbiekben többször megforgatott kimutatásomban az egységi

geinkben rejlő rengeteg kincseink kihasználásában még mai nap történik. Midőn bennünket megfosztva minden előjogainktól nyomoruságba s ezzel erdőségeink potom áron való elpacsékolásába kényszeritettek, kellett volna gondoskodni igen értékes faanyagunk helyben való feldolgozására fagyárak felállitásáról vagy legalább, ha vállalkozóink verseny hiányában már oly potom és saját tetszésök szerinti vételár mellett állottak be erdeinkbe, olyan vállalkozókról, kik kötelezték volna magukat, hogy a nyersfa feldolgozására itt helyben gyárakat állitanak fel. No, de ha mi magunk sem vagyunk arra valók, hogy magunkon segitsünk s mások sem segitenek rajtunk, mert egyéni érdekük távol esik a mienktől, tehát csak sanyarogjunk, sohajtozzunk és panaszkodjunk tovább, ez a mi sorsunk, ha már élnünk kell, éljünk meg ezekből. Ha nem vagyunk képesek jobb jelent teremteni magunknak, nem is vagyunk jobbra méltók.

ár nő, azonképpen a birtokosok szeme is nyilik s már nem igen kell magyarázni, hogy ha elég, hát kár! Nem is fordultak a közelebbi években elő számot tevő tüzesetek.

A másodikra nézve nekem, mint erdésznek kézzel-lábbal kellene tiltakoznom, de nem tudom megmérni, hogy vajjon az erdőknek betüpontossággal való tilalmazásából származó haszon elegendő kárpótlást nyujtana-e azon visszaesésért, mely a marhatenyésztés terén mutatkoznék, s azért nem merném a tilalomnak egész terjedelmében való keresztül vitelét követelni; s mert nem lehet századok bünéért, a jelenlegi generácziót felelőssé tenni, nem is lehet egészen reá róni, hogy azokat rögtön kireparálandó, életfeltételéről lemondjon.

Én ugy gondoluám a kérdést, de lassan-lassan megoldandónak, mert megoldani kell! hogy választanók ki az arra alkalmas, szelid lejtésü, vagy éppen lapályos területeket s mondjuk ki reájuk, hogy *legelő*. Ha ezek a fa elvétele által legeltetésre alkalmassá váltak, nézzünk utánna, hogy mint ilyenek, jó karban tartassanak; azt értem a jó karban tartás alatt, hogy gondoskodjunk a legelő marhák éjjeli szállásának czélszerü elhelyezése által arról, hogy ne háljon a nyáj éveken keresztül térdig trágyában, mig a másik kevésbbé tetszetős szálláshely kisoványodik; a megmaradó erdőre vagy a csakis annak való helyre pedig mondjuk ki, hogy *erdő* s ha az előbbi t. i. a legelő megvan, nem fog a birtokosnak nehezére esni, erdejének $^1/_8$—$^1/_{10}$-ed részét a legeltetéstől megkimélni s esetleg a vágásban bőségesen maradó fahegyekből, ágakból gyepü keritéssel is ellátni, mely eljárással lehetővé válnék az, hogy a levágás után ismét gyorsan uj erdő keletkeznék s abban egészséges és majdan müszaki czélokra a mostaniaknál sokkal alkalmasabb fák nőnének. A már létrejött s akkorára kinőtt erdő, melyben a legelő marha kitaposás vagy lerágás által kárt nem tenne, természetesen ismét megnyilnék előtte s az erdőterület $^9/_{10}$-de állandóan nyitva maradna.

Most még a közigazgatás jóakaró támogatása és az ügy iránt való nagyobb érdeklődése nélkül ez is nehezen megy, de megvagyok győződve, hogy mihelyt az emlitett hatóság minden tagja az eszmét magáévá tette és akarni fogja érvényre juttatni, a dolog könnyen fog menni s arról is megvagyok győződve, hogy erdőségeink az ilyen elbánást meg fogják hálálni s nem szünnek meg birtokosaiknak állandó kincsbányául szolgálni.

A harmadik ellenség t. i. a fejsze alatt nem azt a fejszét értem, a melynek segélyével a fa okkal-móddal eltávolittatik az erdőből és haszonra fordittatik, mert hiszen az erdő arra való, hogy használjuk, hanem azt, a mely gyermekes viszketegből, kicsiny és nagy gyermekek által minden utbaeső fához hozza-

vágatik s azt eredményezi, hogy mikor az erdő kinőtt s elkellene adni, vagy felhasználni, minden 10-ik fa hibás.

Ezen is csak hatósági szigor, no meg a nevelés segithet s én részemről igen szivesen látnám, ha a tanitók anyagi helyzetének javitása végett bőségesen omló lamentácziók mellett a lapokban egy kis hely szorulna arra, hogy a gyermekekbe egyéb tanulni valók mellett a természet iránti szeretet is beoltandó s e kis helyet a tanitó urak egyike-másika igénybe venné s a többi az ott mondottakat megszivlelné.

Ha nem kellene minden 10-ik fát, mint alkalmatlant kidobni, ugy gondolom könnyebben kijutna a birtokosoknak, akár csak tanitói fizetés javitásra is.

Azt is kérded leveledben, hogy hány kataszt. hold bükk, fenyő, tölgy vagy más erdő lehet?

Azt hiszem bükköt fel lehetne számitani 6—7000 kat. holdat, melyből 200 holdnyi Tekerőpatak, 800 holdnyi Ujfalu, 2000 holdnyi Alfalu község birtokában, a többi 3—4000 hold pedig Csikmegye és Gyergyó-Szentmiklós községnek Tölgyes felé hajló határrészében van, de ez utóbbi igen csekély értékkel bir, mert nincs fogyasztója.

A többi fenyő erdőkben csak elszórtan van bükkfa s ugy tudom, hogy a birtokosoknak a szánáll, kerékfal, szekér tengelyfa beszerzése is gondot ad, hát még a kepefa? Valóságos mizeria!

Tölgy is volt, kellett lennie, mert külömben Tölgyes honnan lehetne Tölgyes? de bizony ennek már csak a nyoma van Tölgyesben mintegy 200 hold területen.

Kérded még hány gőzfürész, gyufa, vagy más gyár van?

Mondám, hogy gőzfürész volt egy, de leégett, gyufagyár is van egy, de Parajdon, egyéb gyár nincsen, de majd lesz, csak akkora vasutat Csiknak, a mekkora a vármegyét végig érje.

Nekem egyebek most eszembe nem jutnak, de örvendeni fogok, ha czéljaidra valamit válogatni tudsz irka-firkámból s ha abból a mit felhasználni tudtál, okulni fog a jelen és jövendő.

Adjon Isten jó jövendőt![1])

Barátod:

Imre Dénes.

[1]) Nem veszitek tőlem rosz néven a kedves Dapsy urral együtt, hogy szép leirásatokat szó szerint a nekem megküldött eredeti szövegben e helyen megörökitém. Időm se volt az átirásra, de hálátlanság is lett volna tőlem, hogy ezt tegyem. Ezer köszönet érte.

Ezekből látszik, hogy Csikmegyében a m. kir. erdészeti hivatal kezelése alatt mintegy: 372,872 k. hold erdőség áll a fentebb elsorolt részletekben. Egyebekre nézve rövidség okából csak annyit, hogy ha valaki a csiki és gyergyói erdőkről és erdőgazdaságról egy egészben akarna bővebb tájékozást nyerni, a külön feltüntetett adatokat csoportositva állitsa egymás mellé s megtalálja a kivánt eredményt.

Mig az erdők értékesitésére a vasut előnyt biztosit, addig az utóbbi időben az értékesitési viszonyok kedvezőtlenebbek voltak s faiparágok sem keletkeztek

A faipar fejlesztése tekintetéből a faiparosok kifejezést adtak 1895. év óta azon óhajtásoknak, hogy az erdőbirtokos községek és városok ne adják el egyes nagy czégeknek egy tömegben erdőiket, hanem turnusakra osztva kisebb részletekben bocsássák eladásra, hogy igy a kisebb tőkével biró iparosok is juthassanak hozzá, és a Romániába szállitandó székely kádár ipari czikkek szállitási kedvezményben részesüljenek, s a hordók gyors hitelesitésére rendszeres mértékhitelesitő hivatal létesittessék.

A székely kivándorlás és az erdő.

Már fennebb emlitém, hogy az erdőgazdaság intenzivebb fejlesztésével s az ehez okvetlenül szükséges közlekedési s más eszközök beállitásával székely népünk tagadhatlanul sok küzdelemmel és nehézséggel járó komoly élet viszonyain nagyban lehetne segiteni. S tagadhatlanul segitene egyebekkel, együttesen a csiki székely kivándorlás vagy jobban — *„a munkáért való“* — s rengeteg sok időt felemésztő Romániába és vissza zarándokolás ügyén is. A székely ki- s visszavándorlás oka — a legtöbbek megegyező véleménye szerint — a keresetforrás hiányában s mondhatnók, némelyek részéről a munkaválogatásban, a minél kényelmesebb munkával, minél nagyobb pénzösszeghez való jutás vadászában áll. Mert, hogy a mai körülmények szerint az itthon kapott kereseti összeggel szemben a Romániában kapott esetleges többletet az utazási időveszteség és költség felemészti; nem szorul bizonyitgatásokra. A takarékosabbak Romániába munkáért való kimenetelének egyedüli előnye, — ha ez annak mondható némelyek szerint — abban áll, hogy az itthon kapott napszámokat minden nap felvevén, a napi családi kiadások igénybe veszik s nagyobbacska összeget nem tudnak összegyüjteni és igy napszámuk eredményéből nagyobb adósságaikat nem tudván törleszteni — mint mondják — „nincs semmi láttatja (látszata) munkájuknak“. De ezen okoskodást épen a tisztességes munkakedvelők, kik minden nap nem veszik fel, vagy ha felveszik is, de félre-

teszik és korcsomára nem hordják — napi dijaikat: igen szépen megczáfolják. A szorgalmas és takarékos munkás tehát itthon is épen ugy meggyüjtheti a sokkal jobb és egészségesebb táplálkozás mellett filléreit, mint Romániában. Sőt, ha a családfő hónapokig távol van, rendesen koplal ő is, a távolban, a családja is itthon. S ha egyesek itthon nem tudnak keresetökből félretenni, annak egyebek között az is lehet az oka, hogy a háznál a családfő honlétében sem ő, sem az asszony nem ismer nélkülözést, a családfő távollétében legalább is az asszony és gyermekek a férj nagyobb hozományára való várakozás reményében, nélkülöznek vagy csak a legszükségesebbek kiadására szoritkoznak. Nagy hibája napszámos osztályunknak manapság az is, hogy a pazarlásig sokat áldoz a divatra, a külsőségekre, a látszatra, a kevésbbé szükségesekre s más teljesen nélkülözhető dolgokra.

A mi nyomoruságos életünknek oka igen sok esetben mi magunkban van, tehát sorsunkat megadással kell türnünk. Nem feledvén el, hogy a mi napszámos népünk ma sokkal jobban van, mint akár a kisebb, akár a közép, akár a nagyobb birtokos és egyenesen a föld jövedelmére és munkálására utalt s mintegy a röghöz kötött osztályok. Ennek okát más helyütt is érintettem. Ma a nehány gőzfürészgyár felállitása óta s azok czimén felemelt napszámba azok, kik napszámosok által kénytelenek müveltetni földjeiket, ezek terményeit az olcsó termény árak mellett, mind oda fizethetik.

S ha a statisztikai adatok szerint az ujabb időben alább szállott, de még mindig nagymérvü kivándorlás, jobban munkakeresés meg sem szünik, még a gondoskodás arányában sem: ennek oka egészben nem a napszám kicsinységében, nem a keresetforrás és munka hiányában van, hanem a fennebb érintetteken kivül a népünkkel vele született s még soha levetkezni nem birt nomád természetében és a nomád élet előszeretetében, no s meg a munkában való válogatásban. Ezekről azonban már más helyen is lévén szó, némelyeket e szakasz cziméhez képest a mi rengeteg közkincset képező erdőségeinkhez való viszonyban kell feljegyeznünk.

Azt mondják, hogy müvelés alá tartozó földünk kevés és silány, a kézimunkások (favágók) nagy részének nincs alkalmazása. Hogy hány hold terület esik egy lélekre s más helyeken sokkal több esik: azt láttuk. Földünk silány, de jól megmüvelése annál több kézi- és más munkát vesz igénybe, tehát több lakosnak nyujt alkalmazást s e munka többlet mindenesetre a munkakeresők előnyére és a munkaadók hátrányára történik.

Az is igaz, hogy kézimunkásaink egy nagy részének nin-

csen állandó alkalmazása, de ennek oka részint közgazdasági s ezek között erdőgazdaságunk még eddig az átmenet, nehézségeivel küzdő viszonyok rendezetlenségében s részint magukban kézimunkásaink kapzsiságában van, kik soha sem arra tekintenek, hogy munkaadóikkal szemben magukat tisztességesen viselve állandó alkalmazást biztositsanak önszámukra, hanem azt lesik, hogy az egyik időszakban inkább, mint a másikban rájuk utalt munkaadókat minél rövidebb idő alatt, minél élelmesebben használhassák ki. S ez az oka, a mit ugy is lehetne elnevezni, *megbizhatlanság*, hogy nálunk egy jóra való ember, vagy egyesület sem mer nagyobb és állandóbb vállalatba bocsátkozni. A tapasztalat arról kezd meggyőzni, pld. a gőzfürész-gyárak felállitásából, hogy a munkaadók egyik-másikában is van baj, de általában a mi kézimunkásainkra támaszkodva, nagyobb vállalatba alig lehetne fogni.

Elhallgatom, vagy más helyen talán emlitém, hogy a mi Romániát látogató kézimunkásaink azért is inkább szeretnek idegen földön dolgozni, mert ott többet megéngedvén maguknak, ha rajta éretnek, hátukra szedik podgyászukat s két 24 óra alatt itthon vannak. De azt nem veszik számba, hogy megigért s kiszolgált munkabérüket gyakran egészben vagy legalább részben ott hagyják. Itthon az eset több tekintetekből nagyon ritkán áll be.

De nem áll az, hogy a föld nálunk kevés, vagyis, hogy a népesség tulsürü, mert ki ezt mondja az csak a szántóföldet tekinti, holott, nemcsak ezt, hanem ma már értékesebb erdőket is számitásba kell venni. Rendezett gazdasági viszonyok között ha a gyenge talajminőségü szántókat figyelembe nem vennök, akkor is azt a népességet, melylyel mi itt birunk, a mi ezer holdakra menő és nagyértékü erdőterületeinknek el kellene tartani s annak jólétét biztositani. Igen rendszeres gazdálkodás mellett — mindenek előtt a már annyit és annyiszor megsürgetett közlekedési eszközök — mondjuk vasutak beállitása s igy a szállitás olcsobbá tétele mellett, a mi erdőségeinkben oly hatalmas faipart lehetne beállitani, mely — nem is számitva a sok kihasználatlanul ott heverő vagy csak alig, részben használatban levő természeti kincseket, a világhirü ásványvizeket, fürdőket, kőszenet, értékes kőzeteket s más természeti szépséget stb, e népnek anyagi jólétét örökre kellene, hogy biztositsa.

Rövidség okáért egyedül csak a mi megyénknél vagy a Székelyföldnél sokkal sürübb népességü szomszéd Ausztriára és a németorszigi erdős tartományokra hivatkozom, melyek egyenesen és egyedül erdőségeiknek és az azokkal kapcsolatos iparágak müvelésének köszönik jólétüket.

Svéd és Norvégiának és Svájcznak csak erdeje és ipara,

illetőleg marhatenyésztése van s népe még se vándorol ki, mert megszokta otthon ép ugy, mint azon idegenek, kik hozzánk beköltözve itt állandó munkát tudnak maguknak biztositani, mig a mi népünk jó-megy, vándorol ide-oda s elpacsékolja idejét és munkaerejét.

Fennebb említém, hogy nálunk az erdő az összes földterületnek mintegy 50 –60%-át teszi vagy még többet, itt tehát a megélhetési viszonyok javitását már e körülménynél fogva is főleg az erdőgazdaság emelésében kell keresnünk.

Azt mondják erre, ugy ám, de az emlitett országokban az erdőgazdaság fejlett, intenziv, költséges berendezésü, mint nálunk is a kincstári erdők. Ugy van. De valljuk meg az igazat, ma is, midőn ezen elmaradottságunkat és fejlettségünket s rabló gazdálkodásunkat s azok hátrányait keserüen érezzük, önmagunkon mulik, hogy erdőgazdaságunk fejlesztésében, tehát önmagunk jóléte érdekében kellően nem müködünk közre és együtt a felállitott erdészeti hivatalokkal és közegekkel.

S ezzel nem azt sürgetem, hogy minden egyébbel felhagyva, csak erdőségeink hasznositásához fogjunk, hanem hogy a közvetlenül értékesitendő fahasználatok, faiparok és erdei mellékfoglalkozásu haszonvételek intenziv müvelése mellett, egyetlen gazdasági tőkét sem szabad parlagon hagyni, főleg a mi erdős vidékünkön felhasználásra természetszerüleg kinálkozik: minők „a marhatenyésztés“ (a havasi legelőknek, az erdőgazdasági alapelveknek keretén belől való kiterjesztése által) a hal- és vadtenyésztés a bővizü patakokban s a rengeteg erdőkben, de mindez és főleg erdőgazdálkodásunk nagyobb szabásu, rendszeresebb konczepczióju müködés kifejtésével történjék.

Az erdőgazdaság rendezése természetesen nagy költséggel jár, de e költségek, — mihelyt a vasutak beállitásával a szállitás ára alább száll, — e réven gazdagon megfordulnak.

A vad- és haltenyésztés is rendszeresithető lenne. A Pálffy és Károlyi uradalmakban a felvidéken a kevés befektetéssel járó halgazdaság ezereket jövedelmez.

Szóval a természet utmutatásai alapján a meglévő keresetforrások közvetlen megnyitásával kell népünk baján segiteni s az ez irányban való müködést a viszonyok alapos ismerete szerint, a helyes mederbe terelni. *Legelőbb* legyen intenziv erdőgazdaság és erdőipar, miknek nélkülözhetlen feltétele a megfelelő közlekedés mielőbbi megteremtése; *azután* maguktól jönek az ipari szakiskolák, gyermekjáték s más gyárak, mikor ezek végzett növendékeinek a tér már előbb megnyilt. Valamely iparág csak ugy létesülhet és állhat fen, ha annak iskolában való müvelése az életbe vagy gyakorlatba azonnal átvihető.

Erdőgazdaságunk intenziv fejlesztésével önként jelentkezik azon szükséglet, hogy ez esetben nagyobb szabásu s kizárólag faiparral foglalkozó szakiskolát állitsunk be.

Népünk hajlamainak és képességének legérezhetőbb megnyilatkozásai gyanánt, mint különben egymástól elválaszthatlan tényezőket az életfentartás biztositására: a földmivelést és ipart kell tekintenünk. A fennebb érintett erdőgazdálkodás stb. mindezeknél elválaszthatlan kiegészitő részei, melyeket együttesen kell felölelni s igy vergődünk ki valaha a mai állapotokból.

A mezőgazdaság s még inkább az erdőgazdaság ma még csak az a tudomány, hol pozitiv és általános érvényü szabályokat felállitani nem lehet, mert a mindennapi élet folyton kinálkozó tapasztalatai és a talaj természete és helyi érdekek által is irányitott gazdálkodási viszonyok sokfélesége mellett igen széles alkalmazása nyilik a feltevéseknek. De a mező, sőt közgazdaság messzeszétágazó tudományában felmerülő ellentétes vélemények vagy ellenmondások utoljára is hozzájárulnak, — mint ez a már fejlettebb tudományágoknál is megszokott történni, a nézetek tisztázásához, elősegitik a tudományág fejlődését.

E soroknak sem lehet itt más czélja. De rámutatni kivántam még is általuk, hogy a természetszerüleg rendelkezésükre álló erdőkkel való okszerü gazdálkodás talán hatalmasabb eszköze lenne a székely kivándorlás vagy jobban mondva a Romániába — *munkáért való* — zarándokolások korlátozásának, mint ama, „a székely kivándorlás csökkentésére“ tett miniszteri s más kisérletek, melyek ugyszólva meghiusultak.

A legujabb statisztikai adatok azt mutatják, hogy mióta a fürészgyárakat felállitották, azóta sokat csökkent a Romániába munkáért való kimenetel. Mi arra enged következtetni, hogy a fentebbiekben sürgetett erdőgazdaság rendezése és fejlesztésével és a Romániába való kimenetel megszoritásával természetesen hosszabb idő alatt népünk nagyrészét az itthon való munkára meglehetne szoktatni s de egyuttal tisztességes megélhetését is biztositani. Hogy a világlátásra való ösztönszerü próbálkozások teljesen beszünjenek, arra mostanában nem is gondolhatunk. Mi keleti nép vagyunk s közülünk némelyek anélkül, hogy ezt tudnák, már ösztönszerüleg és a hagyománynak hódolva ellátogatnak, ha nem is bölcsőnk látogatására, de legalább arra felé. Tehát csak valami nem remélt nemzetközi viszonyok beálltával lehetne vége a Románia és Kelet felé való vonzodásnak.

E népmozgalom megvilágitásául idejegyzem, hogy a Székelyföldről 1891—1895-ig, öt év alatt kivándorolt 139,852 egyén, visszatért 122,081, kimaradt 17,771 egyén.

Csikmegyéből *1894-ben* Gyimes-Tölgyesen kiment: 8722,

bejött 8029, kimaradt: 693. *1895-ben* Gyimes-Békás és Tölgyesen kiment: 12,764, bejött: 11,892, kimaradt: 872. A két év alatt kimaradt: 1565 egyén. És itt nincsen felvéve azok, kik a Predeálon mentek ki, vagy álutakon és ösvényeken a havasokon át mentek. Ellenben a Székelyföldre bejött 1891—1894. év alatt Galicziából összesen: 45,691 zsidó.

A legelő-erdők rendezéséről.

Ámbár az állattenyésztésről alább lesz szó, de itt is némelyeket a legelő-erdőkre nézve fel kell jegyeznünk.

A biztosb, maradandóbb tartalmu gazdasági tudományok nevelője nem egyedül a multak tapasztalata, hanem azok a naponként felmerülő szükségletek is, a melyeknek fedezését a közgazdasági élet folytonos fejlődése megoldandó feladat gyanánt vagy nagyobb haszonnal biztatva tól előtérbe.

Minél világosabb követeléssel és haszonnal lépnek föl e megoldandó feladatok, annál könnyebben és hamarább születik uj irány, a gazdálkodás megszokott régi rendszerében.

Hogy egyes megszokott bár üdvtelen gazdasági rendszerből egy ujabb, talán kevésbbé ismert elveken épülő rendszerbe való átmenet minő nehézségekkel, áldozatokkal jár s az esetleges elhirtelenkedés okozta hibák elbirálása gyakran mennyi időbe és bajba kerül: nem szükség itt fejtegetnem.

S épen az erdőgazdálkodás az, melynél a gazdaság irányának változtatása esetén évtizedekre kihatva épit vagy ront. Nem indokolatlan tehát az óvatosság, de nem indokolt a felismert előnynyel szemben a makacsság a megszokott roszhoz.

A mint az ahoz értők mondják: az erdőgazdaság legkényesebb kérdései közé éppen az üzemmódnak s ezzel kapcsolatosan a fák vágáskorának, a fordának kérdése és megoldása tartozik. Erre nézve a mult tapasztalatai okvetlenül szükségesek, de egymagukra a gyakorlati megoldásra nem képesitenek. E gazdálkodásban messze előrelátó, minden eshetőségekkel számoló üzleti szellem, tapintatosság és gyakorlottságra van szükség.

Csak mellesleg jegyzem ide, hogy ugyanazon terület a levágott fák tuskói, vagy gyökereiről felverődő sarjerdő-üzem rövidebb fordája, a fáknak alacsonyabb vágás kora mellett, több ilyen forda-időt véve számitásba, kevesebb koczkázattal nagyobb fatömeget s igy hasznot hoz, mint a magból nőtt erdő. De a sarjerdő-üzem üde és erőteljesebb talajt is vesz igénybe.

Ha az akáczból faszulykakarót, a tölgyből cserzőkérget, a nyirből és nyárból kisebb méretü gazdasági fát, a bükkből, gyertyánból, cserből tüzifát akarunk termelni, a sarjerdő fáinak vágás-

korát 5—10, 15—25, 30—40, illetve 40—60 évre állapithatjuk czélszerüleg meg, és pedig tekintettel arra, hogy a hol a vágást megkezdettük, ott, midőn területünken a vágást bevégeztük, épen olyan koru fa legyen kapható, mint a minőt onnan annakelőtte levágtunk.

A fenyüféléket a fürészáru termelésre legalább 80—120 éves fordáju szálerdő üzemben, a nagyobb méretü épületfákat 120—160 éves üzemben kell kezelnünk. A magról kelt tölgyfa 80—120 éves korában müfává, kisebb méretü épület, talp és hordódonga fává érik, de kiadóbb 140—180 éves korában lesz és igy tovább.

A középerdő az, melyben a birtokos ugyanazon területen mintegy összeolvasztva a szálerdőt a sarjerdővel, pl. a tüzifát és némi épitkezési fát egyszerre kap. A vegyes erdőkben (az összevaló fákból) előnynyel termelhetünk többféle árut.

A régiek majdnem mindenfelé a szólaló üzemnek gyakorlásával használták ki a mainál sokszorta csekélyebb faszükségletük fedezésére bőséges erdeiket. Nem a mai szempontból, hanem abból, hogy olyan és annyi fát szedjenek ki belőle a milyen és a mennyi épen nekik tetszett. Ennek megvoltak balkövetkezményei. Ma ez előrelátás is megfontolással történik.

Már jeleztem erdőgazdáink érzéketlenségét a rendszeresség iránt. Ma ezen gazdasági érzék nevelése mellett legelső kötelességünk erdeinket minden tekintetben közlekedési s kereskedelmi utakon biztositani. Addig pedig azon üzem alakokat alkalmazni, melyek az erdőkezelés rendszerességét, az erdők jókarban tartását és a rosszak javitását elősegitik.

A természet megtanitott arra, hogy a fákkal takart területeken *a talaj megromlása*, elvadulása, vizmosásoktól való felszaggatása, kigőzgetegek képződése, hegycsuszamlás ritkábban állanak elő, mint a kopasz hegyoldalokon. Ezért az erdők fentartása a *legelő-erdők* fejlesztése és biztositása érdekében a talajt az alatta elterülő földeket, utakat, legelésre szükséges tenyészetet meg kell védeni s gondoskodnunk kell a folytonos és állandó beárnyalásról. Ez a *szálaló* üzem, vagyis a fák egy részének kivágása által elérhető.

A véderdőkre nézve — a czél világos lévén — könnyü az üzem-mód megválasztása, de a hol a jövedelmezőség emeléséről, a kereslet hullámzásairól, a szükségletek jövőbeli átalakulásáról, a kereskedelmi és közlekedési összeköttetésekről, az ugyanazon piaczra termelők egymás közötti versenyéről van szó, ott egyaránt nagy sulyt kell fektetni és pedig — évtizedekkel vissza és előre tekintve — az üzem-módok megválasztására.

A német erdészek a rendszeres kezelésü, elegyes fanemü

és *kora szálaló* vagy *gyérítő erdő üzem-módra nézve* — minálunk későre lesz — kezdenek (mint nagy területeken legmegfelelőbb módra) megállapodni.

S ez, a használat alatt lévő területek folytonos beárnyaltságának és ezzel a talaj védelmének állandó biztositása elvén alapszik. Ez azon ujabb időben fejlődésnek induló üzemmód, melynek kidolgozását és igen sokfelé való alkalmazását a mi speciális közgazdasági viszonyaink egyenesen követelik s mely üzem-módnál az erdő felujitásban a természet is segitségünkre sietvén, mind a *legeltetést* nagyobb mértékben gyakorolhatjuk, mindemellett az erdőben fekvő tőkét nagyobb haszonnal kamatoztathatjuk.

Ez pedig a *legelő-erdő* üzem-mód, melynek létjogosultsága a mi legeltetési viszonyaink között különösen a nép erdeiben és a mezőgazdaságot és állattenyésztést is nálunk épen ráutaltságból nagyobb mértékben üző, közös birtokosok erdeiben nyilvánvaló.

Ma az erdő- és mezőgazdákra nézve az erdőgazdaságnak függőben lévő s kérdései között legéletbevágóbb az erdők üzemberendezésének kérdése. Mert az erdőrendezési törvény alapján a mező- és erdőgazda érdekei ma igen gyakran ellentétbe jőnek az állattenyésztésünkre nézve igen nagy fontosságu s sok helyen épen életkérdést képező erdei legeltetés miatt és a mező- és erdőgazda sokszor még egy személyben is ellenlábasokká lettek. Érdekek összeütközését könnyü megérteni, midőn gyakran ugyanazon személynek, mint erdőgazdának érdeke az erdő védelmét és mint mezőgazdának érdeke ama erdőterületen is állatainak nyári takarmányozásra való terménye nem lévén, legeltetését sürgeti.

Ezen, ma gyakran érdek összeütközésben álló kérdést egyedül csak a *legelő-erdő* üzem-mód szerencsés meghonositása és bevezetése lesz képes megoldani.

Az erdőtörvény megalkotása előtt éppenséggel nem tisztázott erdei legeltetés kezdésének kellő óvatossággal és előrelátással, okszerüen való mielőbbi megoldása nem csupán azért kivánatos, mert közgazdasági életünkben az állattenyésztésnek a régibb idő óta igen jelentékeny szerep jutott, s „nem csak azért, mert az erdő használatoknak okszerü szabályozása mellett erdeink igen számottevő segitségére lehetnek az elég gyeplegelő hiján majd itt, majd szükséget szenvedő állattenyésztésnek : hanem azért is, mert a korlátlan legeltetés okozta mérhetlen erdőkárok megszüntetése és helyrepótlása érdekében az erdőtörvénynek indokolt szigorusága oly nagy területeket helyezett legeltetési tilalom alá, hogy állattenyésztésünk tovább fejlesztését elősegi-

tendők, mellőzhetlenül igyekeznünk kell a legeltetés alól elvont területeknek más valamely módon való helyrepótlásáról."

S ez nem csupán az erdőgazdaság feladata, mert hiszen az erdei legeltetésnek törvényes korlátozása inkább csak erdők hasznára történt. Aztán másfelől az erdőgazdáknak is keresni kell a módot arra, hogy azon üdvös intézkedések értékességéért, melyek az erdei legeltetésnek szükebb határok közé szoritásával az erdő talajerejének megvédelmezését, az erdősitéseknek sikerét biztositani hivatva vannak, viszonzásul a tőlük telhetőt megadják. És tényleg a legelő-erdő üzem-módnak gyakorlati megoldása az erdő és mezőgazdaságnak ugy saját körében való, különkülön kezdeményezett, de közös czél felé irányuló működését, valamint emellett azoknak, az érdekek összeegyeztetése révén társitott közös munkásságát is egyaránt megköveteli.

Nálunk még ez ideig ugyszólva ismeretlen az állandó istáloztatás és ezzel járó takarmány termelés. A legelő-erdő megszoritása az istálozáshoz szükséges takarmány termelés fejlesztésének nagy mértékét feltételezi.

Igaz az istállózással járó nagyobb mennyiségü istálló trágya termelés előnye fellép a legelő-erdő megszoritásánál, de ezzel szemben az istállózáshoz szükséges takarmány termelésre egy bizonyos területü földbirtok elvonatik a többi növények termelésétől, mi a trágyában nyert előnyt, ma, midőn az istálló trágya olcsó mütrágyákkal helyettesithető, alig pótolja.

Aztán nyomatékkal hangsulyozom, ezt jól megjegyezni kivánom, hogy a legelőknek is okvetlenül szüksége van a trágyázásra, mi csak nem egyedül legelő-erdő üzem-mód beállitásával eszközölhető.

S az is a szabad legeltetés mellett érvel, hogy ennek korlátozásával az istállózás és ahhoz szükséges takarmánytermeléshez kevés föld miatt a gazdasághoz megkivántató marhalétszámot sok esetben le kell erre szállitani s igy a szabad legelés vagy legelő-erdő korlátozása mellett nemcsak a más müvelési ágokhoz tartozó földből vonatnék le a takarmány termelésre egy bizonyos rész, hanem a szükséges munkaerő, a marhalétszám s ezzel az istálló trágya müvelés is alább szállana.

Mig a szabadban való legeltetésnek és a legelő-erdő üzemmód fejlesztésének támogatására siet a mütrágya használatának elterjedésén kivül azon szükségszerü körülmény, hogy ma már gyeplegelőinket s azoknak trágyázását sem szabad többé a természet jóságára bizni, hanem megfelelő müvelésben és legalább rendszeres trágyázásban kell időnként részesiteni, mint szántóinkat és rétjeinket.

Az csak nálunk történik, csak a mi mező, erdő- és állat-

tenyésztő gazdáinknál történhetik, hogy azokat a kopasz dombokat, melyeknek oldalait évtizedek óta letiporta a legelőmarhák csordája ugy, hogy lépcsőzetes talajuknak felén se nő fü, vagy melyeket össze-visszaszaggatott a vizmosás, vagy a melyek földjéből évről-évre már a nyár derekán kiperzselődik, kifonnyad, elsárgul minden növény, Isten számába, az elemek által tovább romboltatni hagyjuk. Ezen területeket kell mielőbb közös munkába venni. E munkában mező- és erdőgazdának kezet fogva kell segélyt nyujtani azon erdésznek, ki majd, ha a kopár területek fölé árnyékadó fát növelt, a kiégett talajt fünövesztő televénynyel betakarta, a vizmosásokat arra való fáknak és bokroknak gyökérhálózatával beszegélyezte s tartosan megkötötte: a ma silány területeket mint fával kellő mértékig beültetett legelőerdőket fogja a gazdaközönség használatára visszaadni.

Az erdei legeltetés korlátozásának közvetlen visszapótlása egyedül a *legelő-erdő* üzem-mód meghonositásával vagyis azzal oldható meg, ha ott, a hol a legeltetés egyfelől rövidséget szenvedett az erdőgazdaság hasznára, ugyanott, tehát a mai erdők területén történjék a viszontszolgálat az erdőgazdaság kárára, érdekeinek koczkáztatása nélkül. A legelő-erdő üzemmód meghonositása az erdőknek erre alkalmas és e mellett olyan részeire való kiterjesztése utján történhetik, a mely erdők tulajdon jogi természetüknél, a vidék gazdasági viszonyainál fogva ezen üzemmód szerint való kezelésre ugy szólván — épen mint mi — rá-utalva vannak.

„A legelő-erdő üzemmód röviden és vázlatosan körvonalozva abban áll, hogy illető erdő, mint ilyen, (tehát az erdőtörvény által megszabott korlátok között) kezeltetik ugyan, de a gazdálkodás czéljához képest a fősuly nem a *fatermelésre*, hanem a talaj termőképességének állandó biztositása és gyarapitása mellett a *legeltetésre* van fektetve; a mit rendszeres üzemterv szerint való kezelésénél szükséges teljes záródással — csak 0·3—0·4 részét foglalják el, vagyis olyan tévesen álljanak egymás mellett, hogy közöttük a fü elég napfényt és nedvességet nyervén gazdagon növekedhessék és tenyészhessék.[1])

A mi viszonyaink között igazán meg van a létjoga és jövője annak, hogy a mi erdőink ezen üzemmód szerint kezeltessenek.

Nálunk az erdő és legelő területek kevés kivétellel elkülönités, sőt még a kisebb területre szoritkozó véderdők kiszakitása is sok és nagy nehézséggel s az állattenyésztésre érzékeny hátrányokkal járna. A mi körülményeink mellett az állandóan

[1]) L. „A legelő-erdők kérdése“ Hazánk 1894. 101. sz. A.)

legelővé át nem alakitható területeken a legeltetés gyakorlását a fentebb jelzett üzemtervvel a lehetőségig mindenütt kiterjeszteni méltányos s nehéz gazdasági viszonyainkra való tekintettel szükséges dolog is.

S ha valaha el fog jönni az arányitás vagy felosztás, mikor mindenkinek nem juthat külön erdő és külön legelő terület, akkor igazán be fog állani ezen üzemmód felhasználásának szükségessége. Nos, ha majd azon részek müvelési ágba is esnek. A nálunk összetalálkozó erdő- és mezőgazda igényei csak igy elégülhetnek ki némileg.

A legelő-erdő üzemmód az erdőtörvény által megszabott korlátok közé is beilleszthető. És ezen üzemmódnak meg van a jövője azért is, mert a legeltetési haszonvétel ekképeni növelése a fatermelés mértékét sem apasztja, tehát erdőgazdasági szempontból sem hátrányos, sőt mig egyfelől maga a fatermelés hasznossága és az erdőtörvény végrehajtása közvetve vagy közvetlenül oda fog hatni és nyilvánvalólag odahathat, hogy az arány kedvezőtlenné még vidékenként se váljék, addig másfelől, ha ezen üzemmód kiterjedt mértékben alkalmazásba vétetik, számos oly legelő területet fog meghóditani magának, a mely most beárnyalatlanul, kopáran áll s melyen a legelő marha a silány földről szálankint szedegeti össze sovány élelmét.

A legelő-erdő üzemmód eszméjét 1886-ban a magyar tudományos akadémia egyik közülésén penditették meg. Itt kifejtettek annak fontossága, előnye, szükségessége és lényegének alapvonásai. Az országos erdészeti egyesület kezébe vette az eszme megvalósitását s remélni lehet, hogy ez mint a közgazdasági életnek megfelelő s nálunk mondhatni ősi — bár hibás gyakorlaton alapuló — üzemmód ekép rendszeresittetvén, igazán be fog vállani.

Csikmegye állatvilága (Faunája) rövid vázlatban.

Mielőtt Csikmegye állattenyésztéséről alább némelyeket feljegyzenék, helyén valónak látom rövid felsorolását adni az állatország azon fajainak és azon állatoknak, melyek megyénk területén részint állandó otthonjukat találják, részint pedig azon tüneményszerüen megjelennek, de a mi égalyunkkal szemben majd keleties, majd nyugatias, majd délies, majd északias jelleggel birván, eme sajátságuknál fogva megyénk területe rájuk nézve csak mintegy érintkezési vagy átmeneti pontot képez, s azok is itt csak átmenetileg jelennek meg, következőleg csak mint ilyeneket is ismerhetjük.

I. Osztály az emlősök.

A 12 rendbe osztott emlősök közül az I. vagyis kétkezüek rendét természetesen az ember képezi, mint a teremtés koronája, kit Isten képeze és hasonlatossága lévén teremtve, halhatatlan lelke, értelme és szabad akarata, gondolkodó és beszélő tehetsége által a többi állatok fölött áll.

Az öt faj, u. m.: *kaukázusi* — melyhez mi is tartozunk — *mongol, amerikai, szerecsen* és *malaji*-faj szerint megkülönböztetett és e világon élő emberek száma közönséges számitás szerint *egy ezer millióra* tehető.

Mi Csikmegye lakói a *százezernyi lélek* számmal az emberiség ama óriási tengerének csak egy csepjét alkotjuk.

Az emlősök II. rendéhez tartozó négykezü majmokat mi csak a természetrajzból és az átutazó komédiásoktól, kik azokat mutogatják, ismerjük.

A III-ik rendhez tartozó *denevérek* közül ismeretesek: 1. közönséges denevér, 2 nagyfülü denevér.

A IV-ik rendhez tartozó rovarevő ragadozók közül otthonosak: 1. *A közönséges sündisznó.* 2. *A közönséges cziczkány* egészen olyan, mint az egér. 3. *A vizi cziczkány,* felül fekete, alul fehér. 4. *A vakond.* Némelyek szerint előfordul nálunk a *földi kutya* is (Spalax typhlus, Pallas), mely teljesen vak s a föld alatt lakik, a vakandéhoz hasonló földalatti lyukakat váj és nagyobb turásokat csinál. Oroszországból lett ismeretes és egész a Dunáig otthonos.

Husevő talponjáró ragadozók: 1. *az erdei medve,* 2. *a közönséges borz.*

Ujjonjáró kutyaféle ragadozók: 1. a kutya, melynek több faja van: u. m. *házi, juhász kutya, kopó, vizsla, uszkár, agár, szelindek* s több számtalan nagyobb és apróbb fajtái. 2. *a farkas,* 3. a róka.

A macskaféle ragadozók: 1. Az *oroszlán,* melyet itt mi csak a mutagatoktól látunk. 2 a *vadmacska,* 3 *házimacska,* 4 a *párducz.* Mondják, hogy 3—4 évvel ez előtt a Nagyerdön egy oláhfalvi ember egy ide tévedt példányt elejtett volna, de ez inkább *hiuz* lehetett, mely itt gyakori.

A menyétféle ragadozók: 1. a *nyuszt,* 2. a *nyest,* olyan mint a nyuszt, csakhogy nyakán és mellén sárga folt van. 3. a *közönséges menyét,* 4 a *hölgy menyét* (Mustela arminea) az északi részt lakja s nálunk is előfordul, barna szinét télen fehérre változtatva, mutogatja magát. 5. a *görény,* 6. a *kis vidra* (Mustela histreola), mely az Oltban is nagyon gyakori kezdett lenni. A halaknak és récefiaknak nagy ellensége. Többet megöl,

mint megeszik. A keleti tengertől az Uralig, a Dwinától a Feketetengerig elterjedt.

Az V-ik rendü erszényesek nem fordulnak elő.

A VI-ik rendhez tartozó ragicsálók közül nálunk is előjönek: 1. az *evet* vagy *mokus*, a pele, 2. a *házi, mezei* és *erdei* és fehér egér többféle fajjal, 3. a *patkány*, 4 a *hörcsök*, 5. a *morga* nagyobb a patkánynál, 6. mezei, házi vagy tengeri *nyul*. 7. Ritka nálunk a *hód*. 8. az *ürge*.

A VII-ik rendhez tartozó foghijasok nem fordulnak elő.

A VIII-ik rendhez tartozó több csülkűek közé tartozik: 1. a *sertés* alább felemlitendő több fajtáival. 2. a *vaddisznó*, mely erdeinkben gyakori.

A IX-ik rendhez tartozó egycsülkűek közül: 1. a *ló*, 2. a *szamár*, 3. az *öszvér* ritkán.

A X-ik rendü kétcsülkűek vagy kérődzők közül itthoniak: 1. a *juh*, több fajjal, 2. a *kecske*, 3. a *szarvasmarha*, ökör, tehén több fajjal, 4. a *bival*, 5. a *szarvas*, 6. az *őz*, 7. a *dámvad*.

A XI-ik rendhez tartozó uszonylábuak és a XII-ikhez tartozó eretek, a mi vidékünkön nem találnak otthonra.

II. Osztály madarak.

A madárvilág nevezetességei közül előfordulnak és pedig: *I. Rend a ragadozók közül:* 1. *A keselyüfaj* (Vultur cinczeus és Vultur fulvus), mely az állathulláknál Csikmegye területén is megjelenik ép ugy, mint Afrika sivatagjain: *Barna keselyü, Szakállas keselyü*. 2. *A kigyósas* (Circaëtos gallikus), mely a bükkös erdőkben fészkel. 4. *Király sas*. 5. *Parlagi sas*. 6. *A méhész kánya* (Pernis apivorus). 7. *A vércse*. 8. *Ölyv*. 9. *Karvaly*. 10. *Héja*. 11. *A vöröslábu solyom* (Falco rufipes), mely szintén délies jellegü, de itt is előfordul. 12. *Vadász solyom*. 13. *Nemes solyom*.

A baglyok közül ismeretesek: 1. *Az uralybagoly* (Strix Uralensis), mely mint neve is mutatja, keleti madár, de nálunk sem ritka. 2. *A füles bagoly*. 3. *A közönséges bagoly*. 4. *Nagy suholy*. 5. *A lángbagoly*. 6. *A közönséges kuvik*. 7. *A törpe csuvik*.

A II-ik rend a kuszok közül ismeretesek: 1. *A nagy harkály*. 2. *A nagyobb harkály*. 3. *A zöld harkály*. 4. *A fekete harkály* (Picus martius), a mi havas vidékünk első alakjai közé tartozik, hol a havasi patakokban igen jól találja magát. 5. *A kakuk*, mint a hálátlanság jelképe ismeretes. 6. *A kajdácsok* vagy *papogályok* nálunk csak a házaknál tenyésztve fordulnak elő. 7. Ismeretes, de más néven a *jegér*, a kikből zöldbe játszó tollazatu szép kis madár, mely a patakok és folyók mentén tartózkodik.

A III-ik rend v. éneklő madarak közül ismeretesek nálunk: 1. *Az őrgébics* (Lanius minor), mely délies jellegü, de nálunk sem ritka. 2. *Tövisszuró gebics.* 3. *Sárga rigó.* 4. *Fenyves rigó.* 5. *Fekete rigó.* 6. *Kendermagos rigó.* 7. *Csalogány.* 8. *Pacsirta,* mely bubos és közönséges, a bubost nevezik itt *csiki szür*-nek is. 9. *A barázda billegető,* leányka madár. 10. *A sárga billegető* (Motucilla sulfurea.) 11. *A czinke* s ennek fajai: *a kék czinke, bubos czinke, függő czinke.* 12. *A sármány* s ennek faja: *a czitrom-sármány.* 13. *A pinty,* ennek fajai: a) *a veréb,* b) *a kanári,* melyet nálunk csak kalitkában tartanak, c) *a tengelicz,* d) *a csiz,* e) *a zöld pinty,* f) *a kenderike.* 14. *A kirok* vagy *vörösbegy.* 15. *A seregély.* 16. *A rózsaseregély* (Pastor roseus) délkelet lakója, de némely években főleg a sáskák járása alkalmával azok nyomán hozzánk is ellátogat. 17. *Az ökörszem.* 18. *A selyem madár* (Bomby ciphora garrula) északi jellegü madár, de téli vendége a mi vidékünknek és a régi fák gyöngyeit nagyon kedveli. 19. *A fekete holló.* 20. *A fekete varju.* 21. *A csóka.* 22. *A szarka.* 23. *A cserszajkó,* vagy *mátyás.* 24. *A bubos banka.* Az éneklőkhöz számittatnak a fecskék. 1. *A házi fecske.* 2. *A füsti fecske.* 3. *A parti fecske.* 4. *A lappantyu,* mely alkonyatkor jár tápláléka után. 5. *A kazár fecske,* (Cypselus apus), mely délies jellegü, de a mi fennebb emlitett fecskéink mellett ritkább számban megjelenik nálunk is.

A IV-ik rendhez tartoznak a galambok, melyek közül ismeretesek nálunk: 1. *A házi galamb.* 2. *A gatyás galamb.* 3. *Keringő galamb.* 4. *A kaczagó galamb.* 5. *Vadgalamb.* 6. *A gerle,* házi és vad gerle.

Ha vajjon a pusztamadár (Oediemus crepitans), mely délkeleti faj, a székescsér (Glareola torquata, mely a déli sikság mocsárait szereti; továbbá a Lábascsócsag (Ardea aegetta), a Fattyukocsag (Ardea gazetta), a Gajzer (Numenius arquotus); az *Ibis* (Ibis fulcinellus), a Kompos madár (Recurvirostra avozetta) a Halászcsér (Sterna leucopareja), mely a velünk szomszéd Háromszék-Udvarhely, Marostorda- és Kolozs-Doboka-megyékig felszoktak jöni. Csikmegyében is megjelennek-e? nem tudom, mert ezekre nem akadtam olyanra, ki kellő elutasodást nyujthatott volna. Ezek kérdés megoldása további vizsgálódás és megfigyelés tárgyát képezi.

A szárazföldi madarak közül ismeretesek az I-ső rendhez tartozó tyuk fajból: 1. *A közönséges házi tyuk* és annak többféle fajai. 2. *A pulyka.* 3. *A gyöngytyuk.* 4. *Süketfajd.* 5. *Császárfajd.* 6. *A fogoly.* 7. A *fürj.* 8. A *pitypalaty.* 9. A *szelid és vad páva.*

A II-ik rendhez tartozó szaladárok közül a Tuzókról (Otis

tarda) mondják, hogy mint a sikságok és mezőségek dombhullámos vidékeinek madara néha-néha a mi hegyes-dombos vidékünkre is ellátogat s itt széna réteinken jól találja magát.

A *vizimadarak I. rendjéhez tartozó mocsári* vagyis gázlómadarak közül itt is tartózkodnak: 1. A *daru* és ennek faja a *közönséges daru*. 2. A *fehér gólya*. 3. A *gém* fajai közül: a *szürke gém*, a *fehér gém*, vagy *kócsag*, a *dobos gém*. 4. A *szárcsa*. 5. A *haris* és *vizicsirke*. 6. A *bibicz* vagy *libucz*. 7. A *szalonkák*: az *erdei*, *mezei* és *mocsári szalonka*.

A II. rendhez tartozó uszómadarak közül otthonosak: 1. A *lud* több faja: a *házi* és többféle *vadlud*. 2. A *házi* és *vad kacsák*. 3. A *hattyu*. 4. A *gödény* vagy *pelikán* (Pelecanus onocrotatus) délvidékéről hozzánk is ellátogató vendég, mely rendesen többed magával csoportosan szokott felkeresni. 5. A *nevető sirály*. 6. A *közönséges halászmadár*. 7. A *vészmadár*. 8. A *két északsarki buvárfaj* (Colymbus glacialis és septentrionalis) az Olt és Maros habzó tiszta hullámaiban is jól találja magát. 9. A *bubos vöcsök*.

A III. osztály a hüllők.

Az állatvilág III-ik osztályát a hüllők alkotják, melyek felosztatnak, *teknősökre*, *gyikokra*, *kigyókra* és *békákra*.

A *hüllők és csuszómászók* I-ső rendje a teknősök közül figyelmet érdemelnek: a *Teknős béka* (Emys europea), mely az Olt és Maros mentén azok nádos és mocsaros helyein tartózkodik s teknőit a gyermekek előszeretettel gyüjtik össze az Olt homokjaiból. Ez a közönséges szárazföldi teknőczök között említtetik fel a vizi és tengeri mellett.

A II. rendhez tartozó gyikok közül ismeretesek: A *zöld gyik* (Lacerta viridis), mely délies jellegü ugyan, de nálunk is a mezőkön és réteken az ugynevezett mezei gyik és közönséges fürge gyik mellett, melyek közül az első rozsdássárgába hajló szinével ismeretes — elég gyakori. A gyikoknak szinre és nagyságra többféle fajai vannak, melyekkel uton-utfélen találkozunk.

A hüllők III-ik rendjéhez tartozó kigyók közül ismeretes 1. a *koczkássikló* (Trepidonotus tesellatus), mely még cserehaju vagy keszkenőskigyó nevet is visel, 2. a *kurta kigyó* (Pelias Berus), mint igazi vipera faj, mely a mi keleti hegységeinkben a megye területén mindenütt otthonos, s néhol, mint a hangyaboly csoportosan jelenik meg, 3. a *vizi kigyó*, 4. a *vakkigyó*, picziny szeméről nevezik igy, 5. a csörgő és 6 szemüveges kigyók igen mérgesek. Tesznek említést az óriási kigyóról is, melyről azt mondják, hogy kötőrud nagyságu és erdőinken gyakori.

A hüllők IV-ik rendjéhez tartoznak a békák, melyek közül ismeretesebbek: 1. a *kecskebéka,* 2. a *gyepibéka,* 3. a *zöldbéka,* 4. a *közönséges varangy,* 5. a *szentgyörgybéka,* 6. az oláhbéka. Ezekhez tartozik a *vizi borju.*

Az állatok IV. osztályát teszik a halak.

A halak között érdekes 1. a *zsemlehal* (Barbus Petényi, Heckel), mely Erdélyben mindenütt otthonos, 2. a *ponty,* 3. a czigányhal, 4. a *kárász,* 5. a *málna,* 6. a *csuka,* 7. *menyhal,* 8. a *csik,* 9. a *padacz.*

A *pisztrang* (Salár Ansoini), melynek eredeti és ősi hazája a mi havasvidékünk az ő kristály tiszta habzó patakaival 10. A *botfejü hal.*

A *harcsa* (Silurus glanis) hazáját a sikságok nagy folyói alkotják, de feltéved olykor-olykor a Maros és Olt folyamán hozzánk is azok feje felé s azért az Olt alcsiki részeiben nem épen nagy ritkaság a mélyebb helyeken és malomgátakban. Ezek a szakálas halak. — A porczos halak közül nálunk alig fordul elő egy is.

II. Izállatok.

Az állatok V-ik osztályát alkotják a rovarok.

A rovaroknak 100 ezer faja ismeretes s a következő hét rendre osztatnak: 1. *bogarakra,* 2. *hártyaszárnyuakra,* 3. *pikely szárnyuakra,* vagy *lepkékre,* 4. *két szárnyuakra* vagy légyfajokra, 5. *reczés szárnyuakra,* 6. *egyenes szárnyuakra,* 7. *félszárnyuakra.*

A *rovarrendüek* közül, mint ritkaságok figyelemre méltók a következő *bogarak.* (Coleoptera) a *Carabus Rothii* Koll. Oláhországgal közös; a *Carabus montivágus,* Bánáttal, *Hydrophorus oblique signatus* Blr. Törökországgal, *Zonitis Caucasica* Pall. a Kaukázussal, végre *Argopus bicolor* Fab. a szénafühelyeken, a forradtlevelü iszagjának (Clementis integrifolia) sajátságos bogara.

1. A bogarak közül ismeretesebbek: 1. *cserebogár,* 2. az *orszarvu cserebüly,* 3. *agancsár,* 4. a *ganajbogár,* 5. a *temetődögész,* 6. a *szentjánosbogár,* 7. a *csibor,* vizibogár, 8. a *körisbogár,* 9. *kopogóbogár,* 10. *betüzőszin,* 11. a *hét pötrösböde,* 12. a *kék nünüke,* 13. *aranyos futoncz,* 14. a *szökcsér,* 15. a *ragyásfutoncz,* 16. a czinczér és ennek fajai: a *havasi-,* a *hős-,* a *pézsma-czinczér.*

III. A *lepkék: nappali, éjjeli és esti lepkék, pillangók. Pillangók* (Lepidoptera) Vanessa Xantlomelas az erdélyi részekben ismeretes: Argynnis Aglaja, Limenitis Aceris, a mi hegyi

vidékünk lakói; továbbá: 1. A *káposzta özöndék.* 2. A *galagonya-özöndék.* 3. A *fecskefarku pillangó.* 4. A *gyász csaláncz.* 5. A *játszi hajnácz.* 6. A *halálfej.* 7. A *szetyin-szender.* 8 A *fenyő-szender.* 9. A *darázs-porzany.* 10. A *pávaszemü szemcsér.* 11. A *selyembogár.* 12. A *vörös csallány.* 13. A *moly.* 14. A *ruha moly.* 15. A *szücsmoly.* 16. A *magtári moly* stb.

II. A *harnyaszárnyuak.*

A *hártyás szárnyuak* (Hymenoptera) közül fegyelmet érdemelnek: *Cerceris tuberculata,* Vill. délkeleti faj, a szénafü helyeken fordul elő. *Bombus hortorum.* L. az előbbinek egy válfaja hasonlóan a szénahelyeken tartózkodik. A*nthophora* borealis, Mor. mint Oroszországgal közös és *Petralonia armeniaca,* Mor., mint a Kaukázussal közös faj, a mi erdei növényeinken tartózkodik. Ismeretesebbek pedig 1. A *szelid méh.* 2. A *vad méh.* 3. A *darázs.* 4. A *rózsaméh.* 5. Idetartozik *gubacslégy.* 6. A *hangya* és annak fajai.

IV. A kétszárnyuak rendjét képezik a légyfélék. Ilyen: 1. A *közönséges házi légy.* 2. A *huslégy.* 3. A *sajtlégy.* 4. A *szunyog.* 5. A *bögöly* több faja. 6. A *lóbögöly* vagy *lólégy.* 7. *Marhalégy.* 8. *Juhbögöly* vagy *légy,* mely petéit a juhok orrüregébe rakja le, hol azok kikelnek, a juh agyüregébe másznak s nagy fájdalmat okoznak.

A *legyek* (Diptera) közül ritkább faj 1-ször a Nicteribia Franenfeldi, mely denevéreken élősködik s mint a barlanglakó denevérek élősdije, a mi barlangakióinknál is előfordul. Ide tartozik a bolha.

V. Rend a reczésszárnyuak. Ezek közül ismeretesebbek: 1. *Szitakötő legyek.* (Nearoptera) itt mint délies alak fordulnak elő, de elég ismeretesek. Ennek igen sok faja van. 2. A *hangyaleső* (Mimesoleon fomica lynx) és az Ascolaphus italicus T. ismeretesek. Idetartoznak hangyák, a kerész, mely a vizek tetejét ellepi.

A *VI-ik rendhez tartoznak az egyenes szárnyuak:* milyenek: 1. A *házi tücsök.* 2. A *mezei tücsök.* 3. A *szöcskék* különféle fajai. 4. A *zöld szöcske,* mely a mezőkön közönséges. 5. A *csotán* vagy *svábbogár,* mely a konyhák és kamarák utálatos veszedelme. 6. Az *áska* vagy mint nálunk nevezik a *lótetü.* Idetartoznak a sáskák roppant szapora fajaikkal.

Sáskák (Orthoptera) közül beleértve a Bőrszárnyu és futó alakokat is, mint nevezetesebbek említésre méltók: *Chalydura acanthopygia* Gené, *Blatta laponica* L., *Periplaneta orientalis* L, mely keletről jött hozzánk; *Occanthus perlucens* scop. és *Grykus frontalis* Frieb délről kerültek ki; *Thamnottizon Frináldszkyi* Herm.; *Stenobothrus arassipes* Ocskay mint jellemző fajok; továbbá *Perrotetix alpina* Koll és *Perrotetix mendax*

Fisch. mint havasi fajok fordulnak elő, érdekes faj még a *Sphingonotus Cserulans.* A *vándor sáska* (Pachytylus migratorius), mely 1847-ben oly emlékezetes pusztitásokat tett.

A *hüllők VII-ik rendjét alkatják a félszárnyuak.* Ezek közül ismeretesebbek: 1. a *manna kobocza*, 2. a *levelészek*, kis apró állatkák a növények szárain és levelein, 3. a *rózsalevelész*, 4. a különféle *tetvek* és *bolhák.* Továbbá a poloskák rengeteg száma és pedig: 1. az *ágyi poloska*, 2. a *földi poloska*, 3. a *vizi poloska*, 4. a *feketecsápu poloska.* A poloskákról megjegyzendő, hogy a *poloskafélék* (Hemiptera) eddig — mint a kolozsvári Muzeumból eredt adatok bizonyitják, mintegy 49 fajban fordulnak elő. Közülök délies jellegü a *Cicada Omi* L.

Az *állatország hatodik osztályát* alkotják a *pókok* vagy *ponkányok.*

A *pókok* (Arachnida) közül emlitésre méltók: Argiope Brünnichii scop., Epeira grossa. C. K., Epeira Circe Sar et Ando, Epeira adianta Walck., Singa Lucina Sar., Tharidium tepidariarum C. K., Lithyphantes Paykullianus Walck., Pholsus Pluchii Scop. Argyrometa aquatica Cl., Chiracanthium italicum Pav., Drassus troglodytes C. K., Gnaphosa nocturna L., Oxiopes ramosus Paur. és Oxiopes liniatus Latr., Eresus cinnabarinus Aliv. Aelurops festivus C. K. Ezek részben délies jellegüek, részben pedig ritkák. Közönségesek 1. a házi pók, 2 a keresztespók, stb. számtalan faja. Idetartoznak továbbá az átkák, nagyobb része szem nélküli állatkák. Nevezetesebbek: 1. a sajtatka, 2. a rühészátka a bőr alatt tenyész, rühfekélyt okoz. 3. a kullancs az emberek és állatok bőrébe csipeszkedik. Továbbá az u. n. bökölök vagy az *álscorpiok, százlábuak* és *thisanurák* közül is fordulnak nálunk elő némelyek, melyek az állattani irodalomba a Kolozsváron megejtett vizsgálódások alapján jutottak be s melyek mint ilyenek, velünk közös területtel birnak, habár ott is, itt is ritkábban fordulnak elő. Igy: Chernes nodosus Schrk., Chernes cimicoides Tesch., Chelifer De Geeri C. K., Chelifer concroides L., Cheiridium muscorum Leach., Obisium sylvaticum C. K. és Obisiom erythrodachtylum L. K., továbbá Podura aquatica u. n. Feketehó, Lipura ambolans L., Machitis polypoda L. A százlábuak közül: Poliranium Germanicum Brdt., Julus saba losas L., Julus uniliniatus C. K., Julus fasciatus C. K., Polydesmus acutungulatus Mg., Craspedosona Prawlinsii Leach. Geophilus electrikus L., Crytops Savigni Leach., Crytops pallens C. K., Lithobnis hortensis L. K. s több más alakok.

Az *állatvilág hetedik osztályát teszik a Héjanczok* vagy *rák-félék.*

1. A *rákok* (Crustacea) nem tudom nálunk találtak-e már

tanulmányozókra, de az Oltban lévő rákok, melyek jól kinövik magukat ugy, mint a patakokban lévők, mindenki előtt nagyon ismeretesek. A rákot nálunk a nép nyelvén szine után is megszokták különböztetni, a veresbőrüt egyszerüen köznéven ráknak, a fekete bőrüeket *„czigány ráknak“* nevezik el. Hogy a kettő között különben természetre vagy minőségre valami különbség lenne: nem gondolom.

2. A *fali ászka*. 3. A *vizi ászka*, előbbi a pinczék fenekén, utóbbi a vizi növényeken mászkál.

Az *állatok nyolczadik osztályát képezik a férgek.*

Ezek gyürünyös és bel-férgek.

A gyürünyösekhez tartoznak a nálunk is ismeretesek: 1. A *földi giliszta*. 2. Az *orvosi* vagy *gyógynadály* vagy *piócza*. 3. A *lópiócza* (vérszipó.) 4. A *magyar piócza* nagyon közönséges. A belférgek közül 1. a galandocz az ember beleiben van (pántlika giliszta), 2. a *közönséges giliszta*. Továbbá 1. a *borsoka* a sertésnél, 2. a juh agykérge és 3. a májmétely, melyek a juhok s más állatok veszedelmét okozzák.

Az *állatok IX-ik osztályát alkotják a puhányok.* Ilyenek a *csigák, kagylók és fejlábuak.*

A *csigák* (Moltusca) közül nevezetesebbek, mint olyanok, melyek az erdélyi részek és szomszéd területeknek kiváló sajátságai a következők: Limax Transilvanius Heyn., Helix carpathica Terv., Helix Bielzii Schm., Helix banatica P, Helix lutescens Zgl., Helix instabilis Zgl., Balimas reversalis Blr., Clansilia elata Zgl., Clausilia turgida Zgl., Clausilia latestriata Bz., Clausilia stabilis Zgl. és Clausilia fallax Rossm. Ritkábbak, de azért feltalálhatók: Arion olivaccus Schm., Helid solaria Mk., Helix rubiginosa Zgl., Helix obvia Hrt., Pupa Dolium Dr., Pupa septemdentata Fer., Clausilia cana Hld., Planorbis septemgyratus Zgl., Acme polyta Hrt. és Bithynix Troschelli Parr. Továbbá Helix hirpida L., Planorbis consortus Müll., Valvata cristata Müll., stb. Közönséges: 1. a csupasz csiga, 2. a kerti v. éti csiga. 3. a vetési csiga, 4. a mocsári csiga, v. hangyás, 5. a bibor csiga. A kagylók közül: 1. a közönséges fogincs vagy békatekenő, 2. a festész kagyló, 3. a fése.

A fejlábuak közül a galyaga.

A ki gyönyörü csigagyüjteményt akar látni, az tekintse meg ft. Bándi Vazul csik-somlyói főgymn. igazgató gyüjteményét, fáradságáért, bizonyára gazdag kárpótlásban részesül.

Az állatok X-ik osztályát képező csillányok vagy sugárállatok közül nálunk egyedül a *tüskönyt* emlitik fel, hogy előfordulna.

A XI-ik osztályt képezik a *habarczok* a kocsonyatestü és

fejnélküli állatkák, melyek azon nálunk alig ismeretesek. Némelyek a *szivacsot* a habarczok közé számitják.

A XII. osztályt az ázalagok teszik, melyek szabad szemmel alig látható parányi állatkák. Csak állott, poshadt vizekben laknak, rendkivül szaporák és sokfélék.

Ismeretesebb 1. a közönséges *vesszöny*, 2. a nyakas ázalag, az előbbi állott vizben, az utóbbi tavakban találtatik.

Megjegyzem, hogy ezen adatokat részint az állattan, részint a „Kolozsvár állatvilága (fauna) rövid vázlatban" talált feljegyzések, részint saját szükkörü ismereteim alapján vettem fel, de csak azon fajok felsorolására szoritkoztam, melyekről részint ott is megvan jegyezve, hogy Csikmegye, mint azokkal közös területen előfordulnak, részint melyről tudtam, magam is, hogy itt előjönek. Azonban, mint más helyen is érintém, ezek behatóbb meghatározása az, vagy azok további kutatásának leend gazdag tárgya, a ki, vagy kik különlegesen Csikmegye Florája és Faunájának megirására magukat elhatározandják.

Szolgáljanak e rövid figyelmeztető hangok némi irányitásul arra, hogy ezeket is megkellene és mily irányban kellene megirni.

Különben az addig ismeretes emlős állatok fajszáma, beleértve a házi állatokat is, mintegy 46-ra; a madaraké, beleértve a vonulókat és házi állatokat 193-ra, a hüllőkét 17-re, a halakét 20-ra, a tulajdonképeni bogarakét 2000-re, a pillangókét 1000-re, a pókokét 120-ra, a többi rendek u. m.: legyek, darázsfélék fajszámát szintén meglehetős magasra lehet körülbelül tenni, tehát eltekint már csak Csikmegye Florájától is, a vizsgálódásnak és tanulmányozásnak igen szép és gazdag tere kinálkozik, ha valaki a bizonyosságnak csak viszonylagos értékére szoritkozik is.

Állattenyésztés.

Már ős székely fajunk történetéből ugy tudjuk, hogy atyáink e földön mindenek előtt állattenyésztéssel foglalkoztak. De az idők, a tapasztalati élet a multból és ugy a jelenből is szintén a mellett bizonyitanak, hogy mi a földmivelés mellett valóban az állattenyésztésre vagyunk utalva. De ezen a mai viszonyok által meg nem változtatott sőt sürgetett százados állapot és ráutaltság mellett tanuskodik azon körülmény, melynél fogva Csikmegyének 184.789 hold rétje és 153.000 hold havasi legelője s igy összesen 337.789 kat. hold oly területe van, mely egyedül és kizárólag állattartás által hasznositható. Az összes mezőgazdaságra használt területnek 73%-át teszik a rétek és legelők, melyek szerint a szántóföldek területe ugy viszonylik a

rétek és legelők területéhez, mint 1 : 3-hoz. (L. T. N. Imre 1890. évi jelentését 33. l.)

Szép terület áll tehát állattenyésztésünk rendelkezésére, csak lennénk már emberek minden irányban annak okszerü kihasználására. Mig azonban ennek behatóbb és részletesebb tárgyalásába bocsátkoznám, lássuk egy rövid áttekintéssel.

Addig is, mig alább részletesen csaknem mindenről szólnék; általánosságban már előleges tájékozásul idejegyzem, hogy Csikmegye állatállománya az 1884. évi összeirás szerint vala 65,496 magyar és 88 nem magyar fajtáju szarvasmarha, 842 bivaly, 12,221 ló, 3 szamár és öszvér, 27.600 sertés, 113,467 juh és 5618 kecske; továbbá 156.316 drb tyuk, 5481 pulyka, 48.067 lud, 7683 récze, 2914 galamb; végül 8289 méhkas.

A ragadózó állatok közül megyénk területén gyakori a medve és farkas, ritka a hiuz; erdeinkben sok az őz, roka, nyul, vadsertés, ellenben kevés a szarvas; továbbá gyakori a süketfajd, császármadár és fogoly, mig a nyirfajd ritkán fordul elő; szikláinkon élnek: a saskeselyü, kőszáli sas, számos vercse és bagolyféle, sólyom és apró szárnyasok sok faja; patakjainkban: a pisztrang és galocza; folyóinkban élnek a csuka, márna, ponty és más apróbb halfélék, melyekben a nagyon elszaporodott vidrák veszedelmes pusztitást visznek véghez. (A Pallas nagy Lexikona IV. köt. 706. l.)

De lássuk részletesen ezeket az alábbiakban.

Erdély és Csikmegye állattenyésztése párhuzamba állitva.

A magyar szent korona országaiban sehol sincs emberben, állatban, növény, ásványban, a föld hátán és gyomrában akkora változatosság, mint „ama 55,731 km. területü sajátságosan alkotott Felföldön, a nyugati müveltségnek a keleti barbárság ellen oltalmul szolgáló ama hatalmas bástyákkal övezett fellegvárában“, (Lásd Hunfalvy János: A magyar birodalom földrajza), melynek „Erdély“ a neve s a melynek egyik székely megyéjét, drága gyöngyét elővéd-sánczát képezi Csikmegye.

Ama változatosság daczára, mely Erdély csaknem minden egyes megyéjében és vidékén főleg Csikmegyében a többi székely megyékkel szemben feltünően jelentkezik, Európa legnevezetesebb négy házi állata: a ló, a szarvasmarha; a juh és sertés, Erdélyben mindenütt otthonos; megél és tenyészthető a havasok között 1000—1500 mre a tenger szine fölött s a mély medenczékben ép ugy, mint az erdőkkel szegélyezett folyam völgyekben s a fában és vizben szegény mezőségen.

Általában röviden érinteni fogjuk az egyes megyék és vidékek különlegesebb állatait.

Sok vidéken ezrével legelnek a bivalok is, de azért — hála az „Alkotónak“ — sem „maremma“-ink nincsenek, mint Olaszországban, sem „landes“-eink, mint Franczia országnak, hol a mocsarak ártalmas kigőzölgései más állatnem tartását, tenyésztését lehetetlenné teszik.

„Az állattenyésztésre és az állattartásra befolyást gyakoroló égalja, talaj-gazdasági, közlekedési és fogyasztási viszonyok azonban vidékenként annyira különbözők s a nemzetiségek szerint majdnem elkülönülve élő lakosok müveltségi állapota annyira eltérő egymástól, hogy az állatállomány összetétele és minősége, s igy az állattenyésztés képe nem lehet Erdély minden részében egyforma. Egyik vidéken a szarvasmarha, vagy a bival, másikon pedig a juh házi állataink között a főszerepet játszó; egy helyt a lótenyésztés adja a legtöbb jövedelmet, másutt pedig a sertéstenyésztés jár elől e részben. Egy szóval: nincs oly házi állatunk, mely Erdélyben mindenütt a legjelentősebb lenne.“

Önként érthető tehát, hogy nemzetgazdasági szempontból az az állatnem, egész Erdélyt tekintve a legjelentősebb, melyből itthon a legtöbb kell, melynek termékeiből a legtöbb fogyasztatik s a mely egyszersmind a határokon tulról is legtöbb pénzt hoz be.

Átalában Erdély legjelentősebb házi állatának — habár a többiek fölötti elsőség meghatározása nem kis nehézségbe ütközik, — a számitásba veendőket mérlegelve, — mégis a szarvasmarhát kell tartanunk.

Mint alább látni fogjuk, ez áll Csikmegyére nézve is. Még a vasut itt sincs s már is a fuvarozás hanyatlásával a lólétszám az ujabb időben is nagyot csökkent és tért enged a szarvasmarha létszám növekedésnek, a mit azonban a rohamosan növekvő elszegényedés tizedel meg elrettentően.

De áll az, hogy szarvasmarha nélkül általában nem élhetnénk meg s az Erdélyből általában ugy, mint Csikmegyéből kivitt ökrök értéke nem kisebb a kiviteiben szereplő többi házi állatok összes értékénél.

Második helyre pedig ugy a belfogyasztást, mint a kivitelt illetőleg ránk nézve ugy mint Erdélyre nézve, bizonyára a sertést kell állitanunk. Ez mindenesetre a háztartásban és gazdálkodásban nagy szerepet játszik.

Lótenyésztésünk már kevesebb belszükségletet fedez. A hadsereg tekintetében nagy szerep vár rá. Csikmegye a hadsereg számára igen kis arányban termel. Különben általában nem csekély pénzforgalmat képvisel.

Juhtenyésztésünk ellenben kiszámithatlan belszükségletet fedez ugy általában Erdélyben, mint Csikmegyében, de kevés

pénzt hoz be, de annál többet takarit meg a sok águ belszükségletben. De lássuk egyenkint egy kissé még bővebben.

A szarvasmarha izomerejét sem Csikmegyében, sem általán Erdélyben a mezőgazdaság ez idő szerint sehol nem nélkülözheti s a földmüvelés, erdészet, bányászat és az ipartermékeinek fuvarozására széltében mindenütt leginkább a szarvasmarhát használják.

Nálunk főleg a felcsikiak deszkával, csatornával, mészszel, fazékkal stb. a szarvasmarhát Brassó és Udvarhelyre stb. elhajtják fuvar gyanánt. Mig a lovat még a szászoknál is, — hol a gazdaság körül nagyobb mérvben használják — lehet nélkülözni; addig a szarvasmarhát nem egyszer van eset rá, hogy a hintóban utazó sem nélkülözheti. S erre, habár ujabb időben utainkra nagyobb gond fordittatik, még Csikmegyében is kerül sor főleg egyes hegyi és erdei gyógyfürdőinkhez való fuvarozásnál, hová a ló nem tud elérni és menni.

Mint a torja, csicsói Büdös, szent Anna-tóhoz nem egyszer kellett ökör vagy tehén kocsin jutni.

Azonkivül majdnem mindenütt egyedül a szarvasmarhatrágya szolgál a szántóföldek megcsappant termőerejének visszapótlására, mert az, a mit a juhtrágya s a juhokkal való kasároztatás az eke alá fogott talajon segit, fölötte kevés és rövid tartalmu. — A mi pedig a ló és sertéstrágyát illeti, azok ritka helyt birnak jelentőséggel. De eltekintve attól, hogy a szarvasmarhatrágya igen sok vidéken sok ezer embernek egyedüli fütő és tüzelő anyaga is, főleg nálunk a mi silány és terméketlen talajunkra nélkülözhetlen és pótolhatlan termőerőt kölcsönöz, visszapótló anyagot képez.

A szarvasmarha husa és teje mindenütt, de főleg a városokban nagy mennyiségben fogyasztatik.

A vidéken és faluhelyt — a baromfiakról nem szólva — a juhhus és sertéshus játsza a főszerepet, ugy a cselédek és napszámosok, mint a birtokosság konyhájában s a falusi lakosság aránylag kevés tehéntejet fogyaszt. Kevés tejet termel s ezt — a jobb módu szász községek kivételével — a hol a felnőtt lakosság is bőviben fogyasztja a kávét, a gyermeksereg költi el. De igy kezd ez lenni ma már Csikmegyében is.

Nagyon sok székely gazda a tejet egészen a borju nevelésre forditja, más családoknál pedig a tejet vajnak használják ki. Különben népünk határozottan „szalonna és turókedvelő“, s a tejet meg az „urak“ is gyenge életnek tartják a vidéken.

Csikmegyében, Erdélyben, sőt Magyarországon is mindenütt a sertéshus és szalonna, székelynek, magyarnak, szásznak és románnak egyformán kedvelt „nemzeti“ eledele. A zsirt mindenütt

nagy mennyiségben fogyasztják, kivéve a havasok között lakó románokat általában és egyes székelyeket és csángó-magyarokat, kik tehén és juhtejből olvasztott vajjal és len – ritkábban kender és tökmag-olajjal főznek, nemcsak a nagy és hosszu böjt idején, hanem az év más szakaiban is. A füstölt sertéshus, — egyeseknél a marha, juh, kecskehus, — a téli és tavaszi, sőt nyári hónapokon át is majdnem egyedüli husétele népünk zömének.

Juhaink tejökkel — turó és sajt alakjában — gyapjujokkal fedeznek nagymérvü és sokoldalu szükségletet. A vidéken s még megyénk városaiban is, alig akad cseléd, részes munkás, napszámos stb., kinek szegődményében a turó nem szerepelne s a turó magában, vagy turóscsusza, laska, turós lepény, turós puliszka stb. képében vagy székely módra, „turós kenyér"-rel való igazi vendégszeretet alakjában ritka nap marad le az étlapról. Gyapju nélkül pedig köznépünk zöme, egy szál ingben maradna s főleg székely népünk a mai nehéz életviszonyok között el sem tudna lenni, mert ami vastag, meleg ruha rajta — a hétnyolcz hó tartamu hideg idő alatt — van, azt maga szövi-fonja hosszu fürtös juhainak gyapjából. A magyarnak ugy, mint a székelynek, románnak és a szásznak szüre, zekéje, czedeléje, szokmányja, condrája, nadrágja, harisnyája, mellénye, a román asszonyoknak és leányoknak igy a csángóknak katrinczája, köténye, szoknyája, kapcája, mind gyapjuból készül. Gyapjas juhbőrből készülnek a czifra bundák, ködmönök, meilrevalók, kucsmák, sapkák s ezer meg ezer kunyhóban és családban nagyon megakadna a gazdaság, ruházkodás, élelmi czikkek dolga és sok munka egész a czigányok által készitett rostáig, ha a juh nem volna állattenyésztésünk egyik legjelentősebb ága.

Csapás biz az, hogy kárba megy egy-egy juh, de juhbőr rosta nélkül is alig lehet a háztartó gazda ember. S igy a kárból is hasznot iparkodik mindenki huzni. Sovány vigasztalás. De ugy van.

„A természet valóban remekelt — irja Hunfalvy — midőn megalkotá, nagy szépséggel, gazdag kincsekkel áldotta meg."

No és a székely őseinknek nem volt érzékük a szép iránt, mely a változatosság összhangzó egységében domborul ki, — izlésük és életbölcseségök, mely az ő akkori érdekök és viszonyaiknak leginkább megfelelő vidék és tündér kis ország megválasztásában, kiszemlésében és elfoglalásában s bátorságok és összetartásukból meritett erejök által való megtartásában nyilvánul? Igen.

A határszéli magas hegységek öve, mely 1500—2000 méterre emelkedik a tenger szine fölé, egyes égnek meredő csu-

csok, melyek 2500 méternél is magasabbak változatosságuk mellett mily hatalmas védbástyául szolgálának a körül lappangó ellenségekkel szemben. Lépten-nyomon más-más kép tárul elénk. Szaggatott ormok, meredek sziklafalak, mély szakadékok lapos kupokkal, szelid lejtőkkel, lankákkal, nyájas völgyekkel váltakoznak örök egymásutánban itt. 1270 méter magasságig a lomblevelü fák diszlenek óriási tölgy és bükk erdőkben, feljebb 1700 méterig a komor fenyvesek következnek, ezeken felül az ágas-bogas törpefenyük, a boroka bokrok birodalmába jutunk; a legmagasabb ormokat végre csak rövid füvü gyepmezők, zuzmok és mohok boritják s a hasadékokban itt-ott nyár derekán is — mint már más helyt érintők is — hó foltok csillámlanak.

A susogó lomberdők s a haragos fenyvesek között azonban verőfényes ritkásokat, zamatos füveket, termő legelőket és kaszálókat találunk, kivált a déli és északi határlánczolatokban és néhol a keleti és nyugati magas hegységekben. És e tarka változatok egyeteme szolgáltatja állattenyésztésünkhez a kellő tápanyagot és éltető erőt.

Ezek a hegységek valamikor egy hullámzó tengert vettek körül, melynek vize a magyar medenczébe átfolyva, kisebb-nagyobb tavakat hagyott hátra s a mint a mai nagy folyók mélyebbre és mélyebbre vájták medrüket, a tavak is eltüntek, csak a Nagy-Szamos és Maros között elterülő mezőségen marad nyomuk mostanáig.

Csikmegyének tós helyeiről — más helyt levén bővebben szó, — itt megjegyezhetjük, hogy azok idő teltével a Marosfő és Olt mentén folyton csapolódnak le és tünnek el.

A mint általában a tenger elfolyt és lassankint ujból előtünt Erdély katlanjának földsége mai alakjában szerteszéjjel ágazó alacsony hegységeivel a Maros, a Szamos, az Aranyos, az Olt, a Küküllő völgyeivel, a mezőséggel, a csiki, a gyergyói, a háromszéki, a barczasági és a fogarasi medenczékkel, melyeknek lapályai 190—710 méter magasra fekszenek a tenger szine fölött: ugy tünt elő Csikmegye katlanjának földsége égre meredő óriási hegységeivel a Maros és Olt völgyeivel, a gyergyói, tölgyesi, fel- és alcsiki, gyimesi és kászoni kisebb-nagyobb mezők és medenczékkel, melyeknek egyes lapályai 710 méter magasra fekszenek a tenger szine fölött.

E kimagasló változatokban a mi állataink jól találják magukat és vidáman legelésznek, s havasi legelőinkről a Margit napi nagy vásárra, főkép kedvező időjárás mellett jókedvüleg kinálgatják magukat a vevő közönségnek.

A mi Erdély éghajlati viszonyait illeti, azok a vidékek fekvése és magassága szerint nagyon különbözők. Csik éghajlati

viszonyait más szakaszban külön adtuk, itt általában szólunk. A hőmérő higanya helyenkint + 40 C°-ra is felhág és 30 C°-ra is sülyed s a hőmérsékleti változás egy napon 10- -17 C°-ot is tesz.

Erdély talaja általában véve termékeny; Csik talajáról részletesen más helyt szóltunk. Eső van elegendő és az éjjeli harmatozás kiadó. Igen nagy területen bőven található a konyhasó; sós vizü kutak, üditő források, jóvizü patakok, folyók, vagy tavak ritka helyt hiányzanak.

Jobb, táplálóbb kaszálókat és legelőket, a minőket Erdélyben mindenütt láthatunk, nem lehet kivánni. S ebben egymagára tekintve Csikmegyének sem lehet panasza. Répát, luczernát, lóherét majdnem mindenütt lehet termeszteni. Egy szóval: Erdély s benne Csik az állattenyésztés eldorádója lenne, ha jól tudnók használni, a mit a természet ingyen ad, helyrehoznak, a mit elrontottunk és pótolnók, a mit elmulasztottunk, okszerübb gazdálkodás után látnánk, mint a minőt itt főleg Csikban a legelőkre nézt folytatunk.

Emlitettem már, hogy Erdély állatállománya és állattenyésztésének képe vidékenként különböző. Más a havasokon és más a mezőségen s a nagy völgyekben és a tágas medenczékben szintén más-más vonások a jellegezők. Azonban havasaink állatállománya sem egyforma mindenütt, sőt inkább nagyon változatos még pedig pl. a mi megyénkben is épugy, mint a hegységek alakulása, égalja, lakosainak nyelve és müveltsége.

Hunfalvy irja: „Az Erdélyt keletről félkörben határoló hegyláncz zord égaljai, de legelőkben gazdag havasai között, az északkeleten őrt álló Ünökőtől a Brassó fölött égnek meredő Bucsecsig és a bennebb fekvő havasokon, melyeket a Hargita ural, főleg a székelyek, leginkább a szarvasmarha tenyésztést üzik.“ Báró Orbán Balázs „Székelyföld“-jében Csikmegyéről azt irja, hogy: „Csik földmivelésre kevéssé előnyös és csekély terjedelmü tért ad, de azért rengeteg erdőség és dus legelőket, kaszálókat nyujtanak, mi a marhatenyésztésnek nagy mértékben való üzését teszi lehetségessé.“ Udvarhelymegye Oroszhegy nevü falujáról már tudjuk, mint Orbán is megjegyzi, hogy annak roppant kiterjedésü havasain „a nép főként marhatenyésztéssel foglalkozik“. Igy Csikban Menaság és a kászoni községek.

A székelyek azonban a juhtenyésztést sem hanyagolják el a havasokon, mert különben nem gyülhetne össze egyedül a Kelemen-havas legelőin 100,000-nél több juh egy nyár folyamán. Ezen kivül az egyes községek határain pl. Csikban 1000—2000 drb juh legelész 3—4 esztena társaságban.

E havasokon nevelnek sok lovat is Csikban ugy, mint

egyebütt. Ezen hegyi lovak közül nevezetesek a csiki törpe lovak, de nevezetesebbek az oroszhegyi arabsz jellegü hegyi lovak.

A déli határszéli havasokon a Bucsestől a Nyergoig és hátszegi havasokig a legelőket kevés marha tapossa. Ez a hétfalusi csángók és fogarasvidéki berszánok juhainak birodalma.

Az állattenyésztés képe a Marosvölgyet szegélyző részben a Retyezátig megint más. Itt a szarvasmarha mellett a juh képezi a román lakosság „fontos gazdasági czikkét“ Hunyadmegye nagy lóállományának egy részét az elcsenevészedett apró hegyi lóvak teszik.

A Maros völgyéből kiemelkedve a Bihar-Vlegyász hegyréteg laposain a Gainálig és gyalui havasok kezdetéig a móczok állatállománya hasonló a Retyezát alján lévőkkel. Sok szarvasmarha, kevés juh, kevesebb ló és még kevesebb sertés állomány.

Ezentul a Meleg és Hideg-Szamos tájain már teljes egyhangu és sivár a kép.

Havasaink állattenyésztése kivétel nélkül nálunk ugy, mint egyebütt kezdetleges állapotban sinylődik. Tenyésztésre megmarad, a mit nem tudnak eladni. A himek és nöstények párosodnak a mihelyt annyira fejlődnek, hogy párosodhatnak, tekintet nélkül kifejlődésökre. A jóságos Isten a természet rendjén gondoskodik nyári élelmükről és téli takarmányukról és egyik évben bőven a másik évben szükön él a szegény állat, a mint épen az időjárás engedi. Az embereknek még kevés a dolga: őrzik a nyájat, fejnek, nyirnak, eladják, kaszálnak, gyüjtenek, vágják a lombokat s ezzel vége. A tenyésztő többi teendői a véletlenre vannak bizva

„De még sem mindenütt — mondja Hunfalvy idézett munkájában, — mert a csiki és gyergyói havasok között kicsirázott már az a jó mag, melyet az országos tejgazdasági felügyelőség elvetett.“ És ezek után igy folytatja: „Virágzásnak indult a gyergyó-szentmiklósi tejszövetkezet s ezzel felfog virágzani a csikmegyei havasi állattenyésztés. Vajha mindenik havasunknak akadna egy Egán Edéje.“

Ma a gyergyó-szentmiklósi tejszövetkezet is nagyon szerényen müködik és keveset lehet hallani sikereiről.

A csikszeredai tejszövetkezet pedig egy rövid (1887) évi kisérlet után — ugy látszik a kezelés szakértelmének hiányán a részvényesek teljes karával, talán hosszu időre megbukkott. A drága pénzen összehordott elég nagy mennyiségü tejből készitett sajt hasznavehetlensége miatt teljesen kárba veszett s a részvényeseknek nem cseppent ujabb kedvök egy szakértőbb kezelő beállitásával egy ujabb kisérletre. Pedig hiszszük, hogy kellő szakértelem és lelkiismeretes kezelés mellett csakugyan ez lenne

megyei állattenyésztésünknek egyik leghatalmasabb emeltyüje. Kár az eszmét egészen elejteni és levenni a napi rendről. Csak ember kell a gátra.

Tagadhatlan, hogy a csikszeredai gazdasági intézet a tenyészállatok közvetitése, jutalmazása, versenyek stb. által sokat tett az állattenyésztés és a gazdaság érdekében, de ugy látszik még mind ez ideig nem birja a székely atyafiakban legégetőbb ügyünk iránt az érdeklődést felkelteni, a megye közönségét lelkesedésre hangolni; minden törekvésök majd az egyesek, majd az előljárók közönyén megtörik, a közérdekek helyét az aljas önzés foglalja el és ez uralja a helyzetet minden irányban. A gazdászati iskolából kikerült falusi gazdák itthon a maguké mellett, nagy tisztelet az itt is előforduló esetleges kivételeknek, valóságos szánandó proletárok és üres szólamokon lovagoló szájhősök és szó gazdák lesznek. És nem vetjük fel a kérdést a fölött, hogy a csikmegyei gazdasági iskolák által egybevetve a tanár urak eltagadhatlan buzgalmát és törekvéseit a ráforditott anyagi áldozatokkal megfelelő arányban áll-e és kifizeti-e magát? Mi hajlandók vagyunk hinni, hogy megfelel. De talán erről még más helytt is lesz alkalmunk megemlékezni, hanem nézzük meg most még sorban nagyobb völgyeink és medenczéink állatanyagát és állattenyésztését.

A Hargita háta mögött délről eredő Maros, mint már a megye folyóinak méltatásánál láttuk, merész kanyarulatu ivet irva le, északkelettől délnyugatnak folyik és Erdélyt két majdnem egyenlő részre osztja.

Fönt a Nagy-Hagymás és Mező-Havas között a kies gyergyói medencze vizeit gyüjti össze a Maros; tovább folyva szük völgyben hömpölyög és félkörben megkerüli a Nagy-Hagymást. Szász-Régennél már kiszélesedik a Maros-völgy és Nagy-Enyednél az egyesült két Kükülló felvéve, az Aradig terjedő gazdag talaju nagy sikságot alkotja. (L. Huntalvy Magyarország földrajzát), melynek fejét Gyergyó sikja képezné.

Ezt itt azért is méltatnunk kellett, mert az egész Erdély visszatükröződik a Marosban és e tükörnek Gyergyó a góczpontja.

A gyergyói medenczét magas fekvése határozottan állattenyésztésre utalja; itt a zab és árpa hazájában, a szarvasmarha tenyésztés virágzik legjobban; a rövid szarvu buták mellett azonban sok tömött ló és apró fürtü juh legel. Szász-Régen-Maros-Vásárhelytől elkezdve sok jó bor és buza terem, czimeres szarvasmarha s sertés falkák legelnek; Gyula-Fehérvártól lefelé a bor és kukoricza hazája kezdődik. Növény és állattenyésztés virágzó, a sertéstartás nagyobb; a csordákat sok bival tarkitja, kevesebb ló és juhval.

A két Kükűllő völgyében a szarvasmarha és bivaltenyésztés üzetik nagyobb mértékben. Felső elágazásaiban, a Hargita és Mező-Havas közötti hegyláncz nyugati lejtőin a juhtenyésztés teszi a lakosság főbb gazdasági ágát, de ló is sok van.

A Kis- és Nagy-Szamos völgyeiben az állatállomány összetétele nagyon változó.

Az aranyos mentén a szarvasmarha állomány a főbb. Tordától kezdve már a sertés is szép számmal szerepel.

Erdély legáldottabb térségei a Feketeügygyel és a Cibinnel egyesült Olt völgyében és medenczében terülnek el. Talaj és Klima jutalmazóvá teszik a növény és állattenyésztést egyaránt.

Fönt a csiki medenczében szintén az állattenyésztés lép előtérbe, s a nagyszámu szarvasmarha mellett a juh is nagyban tenyésztetik; de számitásba jövő állományt képez a ló, sertés és bival, sőt nem ritkaság még a kecske tenyésztés is.

A háromszéki gazdag sikon szintén a szarvasmarha áll első helyen; a Feketeügy mentén sok szép lovat is nevelnek.

Az Olt által alkotott barczasági és fogarasi medenczékben a bivaltenyésztés lép előtérbe, a szászoknál a ló, Fogaras vidékén a románoknál a juh. De ugy itt, mint amott nagy szarvasmarha és sertés nyájakkal találkozunk.

Továbbá a Nyárád mente nagy és szép szarvasmarháiról, a Szekás mente juhairól, a Sajó völgye szarvasmarha és lovairól, Cibin völgye bival és juhairól, Almás, Sebes és Kapus bivalai és juhairól hires.

Innen önkényt érthető, hogy völgyeinkben sem mindenütt egyforma az állattenyésztés állapota, ugyanazon völgy különböző szakaszaiban is nagyon eltérő.

Igy pl. Csikmegyében: Felcsikon a szarvasmarha állományt buta apróbb havasi faj képezi; igy a gyimesi szoros táján. Alcsikon szebb szarvasmarhákat tenyésztenek. Szentsimon-Csatószegen legszebb lovakat. Kászonban legszebb szarvasmarhákat.

Különben az Olt völgyében és nagy medenczéibeu inkább csak számra nézve lehet az állattenyésztést fejlettnek mondani, nem pedig egyuttal minőségileg is, mint pl. a Maros és Szamos völgyében.

Azonban az Aranyos és Szamos felső völgyeiben lakó román atyafiaknak még sok idő kell addig, mig a Maros és Olt forrásai körül lakó székelyek tenyésztői ügyességét elsajátitják. De tán mi székelyek sem állapodunk meg a kezdetlegesnek is alig mondható mai állapotnál?

Erdélyben még a mezőség is Erdélynek közepén a Szamos, Sajó, Aranyos és Maros között 50 –60 □ mfldnyi területtel elég gazdag kaszálókban egy kopár területei mellett is arra, hogy

az állattenyésztés ott az adott körülmények szerint virágzónak mondassék. Szarvasmarha állománya az utak járhatlansága mellett a legtartósabb igás ökröket szolgáltatja. De juhtenyésztése is figyelmet érdemel. Van ló és sertés állománya is. És az egyes állatnemek talán sehol sincsenek oly arányosan beosztva, mint a mezőségen.

Ezzel rövid vázlatban Csikmegye állattenyésztésével adtuk általában Erdély állattenyésztésének áttekinthető halvány képét is. S igy az itt és egyebütt elmondott részletek összevetéséből Csikmegyének egy meglehetős világitásban előtünő képe domborodik ki. De képét az alábbiakban még világosabbá sietünk tenni.

Különben csak az utóbbi évtizedek tapasztalataiból meg kell itt még jegyeznünk azt, hogy Csikban a hajdani hires szép ökrök ma nagyon megaprósodtak. Mintha a sok igavonással járó ujabb alkotmányos élet elviselhetlenné váló terhe a szegény állatok nyakába is száradna, oly elcsenevészedett és tulcsigázott ökrökön végzi nehéz munkáját szegény népünk. S ezzel igen sok van mondva. Látszik a köznyomor a szegény állatokon is.

A szarvasmarha tenyésztés.

De ezen általánosságban mondottak után, melyek a Maros- és Olt medenczéit felölelve némi áttekintés és öntájékozásunk gyanánt az egész Erdély állattenyésztési mozzanatait érinték, még röviden részleteznünk kell Csikmegye jelenlegi állattenyésztési állapotát.

Már említém, hogy állattenyésztésünkben a fősulyt minden esetre *a szarvasmarhatenyésztés* képezi. Vármegyénk területén általában az ugynevezett erdélyi magyar fajta szarvasmarhát tenyésztik. Csak némely félreesőbb havasi községekben tenyésztik a „mokány“ vagy csiki elnevezés szerint a „csángó“ marhát, mely szemben a mi erdélyi fajtánkkal kisebb alkatu, keményebb lábu, butafejü és rendesen felálló kecskeszarvu, sovány tartást eltür és jó tejelő. Egán Ede volt országos tejgazgasági felügyelő mokány vagy csángó fajtánkat, mint jobb tejelőt különösen ajánlotta. Különben az Egán ajánlota folytán a megyei gazdasági egylet által összevásárolt s 1889. évi bécsi kiállitásra szánt, de onnan lemaradt czimeresebb fajták az előkészitési idő alatt jó gondozás mellett naponta átlag csak 4—5 kupa tejet adtak. Egán Ede és Tormay Béla is mokánynak a mi csiki fajtánkat tartják, melyek elcsigázás által elcsenevészesedve csak felálló hosszabb szarvuk által különböznek a „csángó“ csutika szarvuaktól, melyek alkatra nézve el nem csigázva ép ugy kinövik magukat, mint a mi csiki fajtáink.

Csik-Balánbányán a bányatisztek előszeretettel tenyésztik

a pinzgáni fajt, és annak fehér marhával való keresztezéséből származott egyedeit, melyek rendesen feketék, fehérfeketék, szürkék, deresek, néha halvány porosak. — Ezeket schweizereknek nevezik.

Tiszta pinzgani tenyészete ez időszerint csak a csikszeredai gazdasági intézetnek van, mely 1883-ban 24 drb fiatal tehenet hozatott be a megyébe egyes birtokosok számára a nmgu földmivelésügyi miniszter közvetitésével Salzburgból. De a gazdasági intézetén kivül, mely 1880-ban hozatta volt, e fajból és szállitmányból még csak Lázár Domokosnál van Csik-Taploczán. Megnehezitette itt a tenyésztést a pinzgani bika hiánya, mely csak a gazdasági intézetnél volt; a szabad legelőn a fehérbikával való keresztezésből származott elkorcsulások, és főleg a 5—10 klmtr görönyös ut, melyet testük sulyánál fogva a mindennapi hazajáró csordában alig birtak ki. Pedig ennek meghonositása és tenyésztése a hustartalom, tejhozam, könnyebb takarmányozás és igás erő tekintetében is előnyösebb lenne a mi fajunkkal szemben. Erre nézve a csikszeredai gazdasági iskola 1880-ban több kisérletet tett s igy tapasztalatból igazolja ezen állitás igazságát.

Csikmegyében az 1889. évi országos összeirás szerint volt 65,496 szarvasmarha, az 1890. évi megyei összeirás szerint pedig volt 60,771 szarvasmarha tehát 4725-tel kevesebb, mint 1884-ben. Ha ezen adatok teljesen nem is felelnek meg a valóságnak, de annyit okvetlenül bizonyitanak, hogy a létszám hat év alatt nagyot csökkent, mi rohamosan növekvő elszegényedésünknek eltagadhatlan jelensége, mert ha a minőségben emelkedés is van, de a létszámban megvan a csökkenés. Ez szegényedésünknek a sok közül csak egyik jelzője.

Szarvasmarha állományunkból esik: minden □ kilométerre 14·78 darab, minden ezer lakosra 597·73 drb, minden 100 kat. hold szántóra 14·52 drb.

A szarvasmarha állomány értékét a terület és népességhez viszonyitva Csikmegyében esik minden □ kilometerre 1056 frt 8 kr, minden lakosra 42 frt 77 kr.

Az erdélyrésziben átlag minden □ klmtre 1264 frt 52 kr és lakosra 33 frt 81 kr. Az ország megyéi közt első helyen áll Fogaras 54 frt 30 krral s utána Csikmegye 42 frt 77 krral.

Az összes szarvasmarha állomány értékéből a müvelés alatt álló földterületre eső hányadból nálunk 100 kat. hold után esik 1037 frt 60 kr; az erdélyi részekben átlag 1273 frt 98 kr, az országos átlag 1138 frt 49 kr. Itt már az egész országban Háromszékmegye áll elől és mi a 45-ik helyen. Ebből látszik, hogy szép tőkénk fekszik szarvasmarha állományunkban, de a müvelés alatt álló földünkhöz viszonyitva az értéket, még az or-

szágos átlagtól is jó hátra állunk. Tehát még sok kihasználandó föld áll rendelkezésünkre.

A tehén és bika létszám pedig 1884—1890-ig a vármegyében ez volt:

1884-ben	20.396	tehén	és	232	tenyészbika,
1885-ben	19.965	„	„	240	„
1886-ban	16.846	„	„	294	„
1887-ben	17.039	„	„	261	„
1888-ban	17.089	„	„	247	„
1889-ben	19.592	„	„	255	„
1890-ben	19.079	„	„	223	„

Igy 1884-ben legtöbb tehén és 1886-ban legtöbb tenyész bika volt. Az 1884-iki országos összeirás szerint Csikmegyében 19.935 drb tehén mellett 421 bika van felvéve. A bikalétszámbani nagy eltérés onnan van, mert itt az egyesek tenyészbikái is felvannak véve, mig az előbbiekben nincsenek csak a községeké. Aztán minden 80 tehénhez egy bikát tartozván a községek tartani, az előljárók csak annyi tehenet iparkodtak bevallani, a hány a bikák létszámának megfelelt.

Az 1891. évi névszerinti összeirás szerint már 22.496 tehén és 328 bika szerepel, tehát 3390 tehénnel és 105 tenyészbikával több, mint 1890-ben.

A községeknek, mióta ezek a regálé megváltása miatt a nagy évi jövedelmektől elestek, a bikák bevásárlása nagy gondot okoz. A gazdasági egyesület a földmivelési miniszter pártfogása mellett majd részletfizetés, majd 20% árleengedés adásával sietett a községek segitségére a bikák bevásárlásában. A megyei uj szabályrendeletek pedig a hol erre más alap nincs az anyaállatok tulajdonosaira kivetett rovatal utján is elrendeli a bikák bevásárlását és tenyészállat alap létesitését. Most a gazdasági iskola bikanevelő istállót tart korlátolt számu bikákkal a községek számára.

Gyergyóban ma a szarvasmarha tenyésztés fejlettebb, mint a csiki részekben. Oka, mert a gyergyói községek módosabbak levén, képesek válogatott és kellő számu tenyészbikákat tartani.

Ideje volna már nekünk is belátni, hogy az okszerü gazdálkodás, ha egy kissé drágábba kerül is, de mindenesetre és itt különösen kifizeti magát.

A marhatenyésztés sikeresebb fejlesztése szempontjából igazán nem lenne fölösleges, ha megyei gazdasági egyletünk az erdélyi gazdasági egyletnek 1893. évi közigazgatási bizottságának ülésében tárgyalt abbeli megkeresése alapján, hogy „a növendék marháknak aránytalanul nagy számban vágóhidra vitele miatt állattenyésztésünk hanyatlását megszüntetendő“, oda vélemé-

nyezne és hatna a vármegye hatóságánál, hogy az erélyesen végrehajtott szabályrendelet utján gondoskodnék a szarvasmarhák lemészárlásáról. Állana pedig ezen intézkedés abból, hogy „a mészárosok borjut 5 hetes koruktól 7—8 hetes korukig vághassanak le, 8 hetesnél idősebb és 4 évesnél fiatalabb szarvasmarha levágatása tilos legyen s csak akkor engedtessék meg, ha lábtörés és más külső sérülés miatt annak levágatása mulhatlanul szükséges"-sé válik.

Közgazdaságunk s különösen állattenyésztésünk intenzivebb fejlődésére nézve ujabb reménynyel biztató jelenségnek tekintjük a csikmegyei gazdasági egyesület azon elhatározását, melynél fogva az általa beállitott bikanevelő telep elhelyezéséhez szükséges istálló kiépitésére 5240 frt 40 krt előirányozván, az épitkezést már 1894. év tavaszán munkába vétette.

Igazán üdvös munkát végezne a megyei gazdasági egyesület, ha e telepet az egész megye bika szükségletének kielégitéséhez betudná állitani, mert ezzel az egyes községeket megvédené ama gyakori visszaélésektől és kéz alatt előkészitett drága pénzbe kerülő bikavásároktól, melyeknek egyik-másik község, némely előljáró lelketlen kufárkodása folytán, soha sem a község jobb létén, hanem saját telhetlen zsebének tömésén fáradozván, igen gyakran ki van téve. Az egyesület időleges árfolyam szerint jutányos ár mellett jó állatokat tudna közvetiteni a községek állatállományához mért szükséglet számára, addig is, mig az állam némely dolgokban tulbuzgó atyáskodása a bika-telepeket és hágatási állomásokat állit be, mint a lótenyésztésnél, vagy ehez a megyei gazdasági egyesület utján az adókkal agyon nyomott községeknek segitségére siet.

Emlékezet okáért feljegyzem, hogy a tenyészbikákat vizsgáló bizottságok tagjai 1894-ben voltak a gyergyó-tölgyesi járásban: Ferenczi István és Vild József; a gyergyó-szentmiklósi járásban: Puskás Jenő és Simon Balázs; a felcsiki járásban: Bara János, Madár Mihály; az alcsik-kászoni járásban: Gondos Antal, Barabás Béla és Csik-Szereda rendezett tanácsu városban: Élthes Jakab és Szőcs Ignácz.

Továbbá az 1894. márczius 21-én a gazdaságu irányu felsőnépiskola udvarán megtartott tavaszi szokásos tenyészbika vásár intézésére a gazdasági egyesület igazgató-választmánya által kiküldött tagok valának: Becze Antal (alispán) elnöklete alatt: Mikó Bálint (főispán), Madár Imre, Böjthy Endre, Lázár Domokos, Nagy József, Madár Mihály, Mihály Ferencz, Antal József, Bogos István, Bara János, dr. Fejér Antal, T. Nagy Imre, mint igazgatósági tagok; továbbá Csiszér József állami állatorvos, Barabás Béla gazd. isk. szaktanár, Kertész István megyei vándor-

tanitó. Ugyanezen bizottság határozta meg az eladásra került bikák árát is alapul véve, azok vétel árát és tartási költségeit.

Csikmegyei gazdasági egyesület igazgató-választmányának 1894. február 21-iki határozata alapján a bikatelep állományával az 1896-ban rendezendő milleniumi kiállításon részt fog venni.

A csikmegyei állattenyésztés fejlesztése érdekében a gazdasági egyesület 1894. évi február hó 21-iki üléséből határozta, hogy jövőben az állattenyésztést Gyimesben is, hol eddig szomszédközségek nagy kárára tenyészképtelen apaállatokat is alkalmaztak, szigoru ellenőrzés alá veszi és véteti s ennélfogva ugy a községek, mint a magántenyésztők bikáinak vizsgálat alá vételére nézve intézkedett. Továbbá felkérte az illetékes szolgabiróságot arra, hogy az előljáróságokat utasitsa a megyei állattenyésztési szabályrendelet szigoru betartására, hogy jövőre nézve se a havasi, se pedig a hazajáró csordákban olyan bikát, mely igazolványnyal nem bir, ne türjenek meg.

Ugyane gyülésből intézkedés történt a nyári időben hirtelen lesoványodó és a gazdaközönség roppant kárára tenyészképtelenné váló bikák nyári tartására és jobb gondozására nézve. Ugyanis: miután a gazdasági egyesület igazgatóságának erre nézt a maga hatáskörében történt intézkedései kellő eredményre nem vezettek, a törvényhatósághoz fordult, mely ennek alapján vagyoni felelősség terhe mellett szigoru kötelességévé tette a községi előljáróságoknak a tenyészbikák kellő gondozására való szoros felügyeletet és az ez irányban már módositott állattenyésztési szabályrendelet pontos betartását.

A szarvasmarhák téli gondozása.

Csak az a gazda cselekszik okosan, a ki nem tart több marhát, mint a mennyit bőven tud táplálni. S erről semmi tekintetben sem szabad elfeledkezni. A gazdasági állatok okos táplálása pedig nem abban áll, hogy csupán a szálas takarmányt és legfölebb még a répát, mit nálunk ritkábban termelnek, tekintsük egyedüli éleségnek, hanem fel kell használjuk mindazt, a mit a természet tápszernek alkotott. Különben csak egy száraz, silány év rengeteg nyomorba hajt egész állattenyésztésünkkel. A német gazdák az 1893. évi szálas takarmányban való hiány miatt mintegy 9 millió frt értékü állattal apasztották állatállományukat, hogy tavaszra sovány, csenevész állatokkal ne álljanak elő. Annyit tartottak meg, a mennyit bár külföldről hozott takarmánynyal, de jól eltudtak táplálni.

Az okszerü állattáplálásnak megvannak tudományosan megállapitott szabályai; melyeknek szemelőtt tartásával nagyban elősegithetjük, hogy az állat életmüszerei az egyes tápanyagokat

haszonnal fogyaszthassák el. A helytelen takarmányozással mérhetlen károkat okozhatunk.

A táplálásnál legbiztosabb irányt nyujt az állatnak *testsulya és kora.* Ezeket ismerve, állapithatjuk meg biztosan, hogy melyik állatnak milyen és mennyi takarmányra van szüksége. Vannak izomképző, zsirképző és tejelválasztó takarmányok s igy a szerint, a mint gazdaságunkban *erőt, zsirt* vagy tejet akarunk inkább termelni, választjuk meg a takarmányt állataink számára.

De az sem elég, hogy minden mezőgazdasági és ipari terméket felétessünk állatainkkal, mert tekintettel kell lennünk, hogy azokat milyen minőségben étethetjük fel. A szálas takarmány felét fölaprózva, a szemeseket megdarálva, a gumósokat megfőzve legjobban kitudják használni az állatok életmüszerén. Tehát az állattáplálás ezen követelményeinek is eleget kell tenni. Különben az állat gyomrából kikerült rostanyag, mely maga táplálékul semmi körülmények között föl nem használható, még igen sok tápanyagot is kivisz magával a trágyába s igy mindenkép kárba vész, sőt kárt okoz.

Fejős teheneknek semmiféle romlott, megfagyott, penészedett stb. takarmányt nem szabad adni. A tulságosan vizes természetü takarmányokból a marha a száraz takarmányoknak csak egyheted-nyolczad részét kapja, minden métermázsa élősuly után legfölebb egy kilogrammot véve. A burgonya (pityóka) etetésnél a legjobb száraz takarmányból kétszer annyi sulyt kell venni szacskázottan, mint a mennyi a burgonya adag sulya s ekkor jobb főzve adni. A burgonyával táplált tehén vaja keménységét veszti, ha egy fél kiló olajpogácsát kap, de ennél többet adni nem is szabad. A tejelést legjobban elősegiti a zab és buzakorpa. Kitünő vajat kapunk, ha zabot, buzakorpát, jó szénát, zabszalmát, egy kis takarmány- és sárga répát s kevés olajpogácsát etetünk. Az állat gondozáshoz tartozik a rendes sózás is. Ez elősegiti az emésztést, emeli a szomjuságot, élénkül az anyagcsere s az állat kellemesen érzi magát. A tulságos sózás gyuladást, vérmérgezést s esetleg az állat elhullását is okozhatja. Az állat gondozásnál a tisztogatásra, a levegő tisztaságára, hömérsékletére, az istálló rövid szellőztetésére nagy figyelem forditandó. Az egészség föntartásához tartozik a napi *mozgás* s ekkor az istálló levegőnek szellőzés által a külső levegőhöz való mérséklése.

Czél és irány a borjunevelésben.[1])

Nem szenved többé kétséget, hogy az egyoldaluság a gazdálkodásnak *egyes ágazataiban* is okvetlenül megboszulja magát.

[1]) A „Köztelek" folyó évi tejgazdasági pályázatán 100 koronával jutalmazott pályamü. Irta: *Monostori Károly.*

A habár kicsi, de állandó és biztos jövedelem minden mezőgazdasági ágazatban csak a többoldalusságnak szokott hü kisérője lenni s a ki evvel számot nem vet — elmerül.

A müvelt mezőgazdasági államok tejgazdasággal foglalkozó szakemberei pl. felismerték ideje korán azt, hogy pusztán a nyers tejértékesitésre fektetett üzem, még kedvező körülmények között is, merész vállalkozás, a kedvezőtlen esélyeket csökkenteni, tehát okvetlenül szükséges egyfelől talán tejkészitmények előállitásával, másfelől pedig a tejnek sertés, baromfi, vagy borjuhizlalásra való felhasználásával, avagy aztán annak a borju okszerü felnevelésében való értékesitésével.

Ez utóbbi kérdéssel kapcsolatosan óhajtok itt egy más dolgot elmondani, a mi élettani alapigazságokban gyökerezik, a gyakorlatban nagy fontossággal is bir, a mennyiben a tejgazdasági jövedelemre elhatározó befolyással van s daczára ennek, eddig mi nálunk figyelemre — legalább a nyilvánosság terén — nem méltattatott.

Nem tagadhatjuk, hogy hazánkban is nevelnek jó borjut a tehenészetekben, de — tisztelet a kivételes tenyésztőknek — a mi borjunevelési rendszerünk általában mégis csak sablonszerü és többnyire czél- és iránynélküli.

Éppen e czéltalanságnak, ez iránynélküliségnek következménye az, hogy jó tejelő tehenekért minduntalan és ujra meg ujra külföldre kell mennünk s némi jövedelmünkkel ott kell adóznunk, mert a borjunak jó tejelő tehénné való felneveléséhez nem értünk; ennek következménye az, hogy konkurrenseink a hizlalt borjakkal is nyakunkra nőttek, mert mi a tejnek, ily irányban való értékesitését is teljesen elhanyagoltuk.

Hogy mindez a jövőben másként legyen, az nagyon kivánatos; de hogy másként lehessen, ismernünk kell a kérdést részleteiben s látnunk kell a megfejtésnek módjait is.

Hát lássuk és ismerjük meg.

* * *

A borju sablonszerü, de különben általánosan szakszerünek tartott felnevelése — az általánosságtól eltekintve s egyedül a táplálást vévén itt figyelembe — abban áll, hogy születésétől kezdve teljes felépitkezéséig *oly dusan tápláltatik, hogy teste folytonosan a husosodás és zsirosodás közötti határon áll.*

Egy arany középut tehát ez a szük- és a tultáplálás között s mint ilyen, határozottan követésre méltó mindenütt ott, a hol egy *többhasznu* állatnak előállitása a czél, egy oly állatnak, a mely majd igát is huz és pedig jól, tejet is ad, már annyit, a mennyit, és meg is hizlalható, már ugy, a hogy.

Mihelyt azonban az tüzetik ki czélul, hogy a növendékből

elsőrendü *tejelő*, vagy elsőrendü *hizó* állat váljék, ez az arány középut a táplálásban cserben hagyja a tenyésztőt, még pedig kérlelhetlen élettani okok miatt.

Lássuk ezeket.

Hogy valamely tehén elsőrendü, vagy mondjuk, hogy egyáltalában jó tejelő lehessen, ahhoz (most minden egyébtől eltekintve) megfelelően alakult *nagy tőgye kell, hogy legyen.* Ily tőgyü tehénné azonban a borju csak akkor lehet, ha oly fajtából, családból, szülőtől származik, a mely hasonló tulajdonságnak birtokában van s ha mellé még ugy neveltetik fel, hogy benne ezen öröklött tulajdonság *érvényre is juthat.*

Nos a ki a tejelválasztás élettani folyamatát ismeri az tüstént belátja, hogy a táplálás minőségének elhatározó befolyása kell, hogy legyen a tejelválasztás nagyságára, következésképen lényeges befolyása kell hogy legyen a növendék-állat-*tőgyének* s ezen szerv jövendő munkájának *alakulására is.*

Mert hiszen, hogy létesül a tej? A tej ugy létesül, hogy a vérnedv hozzájárulásával a fejérjéből álló mirigysejtek, melyek a tejcsöveket bélelik, zsiros átalakulást szenvednek s a fejetszerü tejben tejgolyócskák alakjában képezik a vajat. A tej eszerint zsirosan átváltozott sejtfehérje, keletkezéséhez tehát zsiron kivül *nagy mennyiségü oly fehérje szükséges, mely mirigysejtet alkot* s mely zsiros átváltozásra képes. Nos ugy a zsir, mint a fehérje a vérből veszi eredetét; minél több fehérje és zsir vétetik tehát a tőgybe, annál nagyobb mérvü mirigysejtszaporodás, zsiros átalakulás, vagyis tehát tejképződés áll be. Ebből érthető az is, hogy miért ad több tejet a nagy s miért kevesebbet a kicsi tőgy.

Ám magának a tőgyhez is áramló vérnek fejérje és zsirtartalma nem pusztán attól függ, hogy mennyi ily anyagot viszünk be abba a táplálás utján, hanem függ attól is, hogy mennyit használ fel belőle a szervezet egyéb czélokra s mennyit szolgáltat át még külön saját szervi fehérjéből s abból alakult zsirjából a tőgynek a tejkészitéshez. Hát ebben a tekintetben az élettani kisérletek azt bizonyitják, hogy minél husosabb, fehérjében gazdagabb és zsirosabb az állati test, annál *kevesebb* fehérjét és zsirt szolgáltat a tőgynek, a tejkészitéshez, a táplálékban bevitt ily anyagok tehát nem a tej, *hanem a husosodás,* vagyis a *hizás javára esnek;* más oldalról pedig tény, hogy minél több a táplálékban felvett fehérje, annál több a tej zsirja s igy maga a tej is.

Mindebből az a tanulság, hogyha sok tejet akarunk, a fejős tehenet hizlaló etetésben részesitenünk nem szabad, s hogyha tejelésre szánt borjut nevelünk fel, azt sem szabad ugy etetnünk, hogy a husosság és zsirosodás közti határig jusson, vagy épen

ugy, hogy meghizzék, mert az ilyen a jelzett okoknál fogva jó tejelő tehénné nem válhat; más szóval, a tejelésre szánt borjut születésétől kezdve mindvégig *fehérjében szegényebb, zsirban pedig gazdagabb* eleségen kell tartanunk.

A mondottakból önként következik aztán az, hogy a ki *hizalmas* marhát akar előállitani, a növendéket *zsirban gazdagabb, fehérjében pedig szegényebb* eleségen kell tartania, mert más lévén a czél, más kell hogy legyen az irány is.

* * *

Láttuk tehát, hogy 3 fő czél lebeghet szemeink előtt, mikor nevelendő borjaink etetésének formáját megállapitjuk s hogy e három czél felé 3 különböző táplálási irányban kell törekednünk, ha a legkedvezőbb eredményt biztositani akarjuk, vagyis tehát egy kaptafára ütnünk a táplálást, bármi is a czél, nem észszerü.

Eszerint köznyelven fejezve ki a dolgot.

1. ha a czél kiválóan az általános, vagyis több irányu hasznositás, akkor erőteljes, de nem tulbő kell, hogy legyen a táplálás;

2. ha a czél kiválóan a tejhasznositás, akkor fehérjében gazdagabb, zsirban szegényebb kell hogy legyen a nyujtott eleség;

3. ha pedig a czél kiválóan a leendő hizalmasság, akkor zsirban gazdagabb és fehérjében szegényebb kell hogy legyen a táplálék.

Hogy mi az az erőteljes, de nem tul bő táplálás, s mi az a zsirban szegényebb s abban gazdagabb táplálék, azt azok előtt, a kik a takarmány összetételeivel és az alap-takarmányokkal ismerősek, nem kell ecsetelnem; de egy, a gyakorlatban majd minden körülmény között keresztül vihető és igen hasznosnak bizonyult táplálási módot itt mégis közlök avval a megjegyzéssel, hogy az ugy a *hizalmasság* mint tej hasznositásra hivatott állat nevelésében egyaránt előnyösen alkalmazható, mint oly *középut*, a mely a mi több hasznu nyugoti marha-fajtáinknál is egyedül indokolt.

Igy összesen 41 forint 82 kr, vagy a különféle gazdálkodási viszonyhoz képest valamivel kevesebb, avagy esetleg több.

Mint látjuk, az igy nevelt borju, melynek sulya három hónapos korában bizonyára több lesz, mint 100 kiló, nem csekély összegbe kerül tehát, s ha tekintjük, hogy a mészáros az ily husu borjuért kilogrammonként élő állapotban legfeljebb 46 krt ad, haszon mellette alig van. De az ily borjunak haszna nem is vágó sulyában, hanem abban rejlik, hogy tovább nevelve elsőrendü tenyészállattá, hizóvá, vagy tejelővé lesz, s mint ilyen téríti meg a költségeket már nagy kamattal.

Az ekként táplált borjunak további takarmányozása, a

mennyiben az azt drágitó tej egészen, a szintén drága zabliszt pedig előbb részben, aztán szintén egészen elesik, jóval olcsóbba kerül, annál inkább, mert hogy 2½ éves koráig 600 kiló sulyt elérjen s illetőleg, hogy 12 vagy több liter tejet adjon, ahhoz középszerü táplálásnál több nem szükséges.

További tápláléka ugyanis állhat — a 13-ik hétben — 2 liter vizezett tejből, 1·5 kiló zab vagy annak megfelelő egyéb lisztből, 5 kiló szénából vagy annak megfelelő egyéb szálasból; majd a tej kihagyásával csak 8—10—12 kiló szénából, némi abrakból s illetőleg ezeknek megfelelő bármely takarmányból és legelőből.

A ki különös sulyt kiván fektetni arra, hogy üsző-borja kiváló tejelővé váljék, az az ecsetelt táplálék zsirtartalmát csökkentheti az által, hogy a borjunak 4 hetes korától kezdve édesen lefölözett tejet nyujt; a ki pedig a borjunál inkább a hizalmasságra néz, az a tejnek jelzett vizezését kihagyja s mellé még talán a zablisztet is zsirban gazdagabb anyaggal, pl. árpával, lenmaggal, repczével helyettesiti és a későbbi takarmányozásban is azon van, hogy előbbi esetben fehérjében gazdag, zsirban szegény, a másik esetben pedig zsirban gazdag és fehérjében szegény anyagon épitkezzék fel az állati test.

Hogy az élettani kivánalmakkal igy számot vetni szükséges és érdemes, azt hadd bizonyitsam egy agyakorlatból vett példával is.

Egy tenyésztő, kit szükség esetén meg is tudok nevezni, 31 drb borját 2—3 hónapig szoptatva, anyjuk teljes tején tartotta s emellett nem nyujtott nekik semmit. A tehenek teje oly zsiros volt, hogy 11—12 liter ½ kiló vajat adott. A tenyésztő e müveletet abban a reményben hajtotta végre, hogy sikerül igy kiváló tejelő teheneket nevelnie. A borjuk, a mint a hntenkint végrehajtott mérlegelésekből kitünt, tényleg feltünő gyorsan növekedtek, de fejőstehenekké válva, az adott legkevesebb tejet, (naponként 6—6 litert), a mely a legerősebb fejlődést (legnagyobb sulyt) mutatta s az a legtöbbet, (16 litert) a mely az egyforma táplálás daczára, a leglassubb fejlődést (legkisebb sulyt) mutatta; de egyetlenegy sem adott annyit, a mennyit átlagban anyjuk adott, ugy, hogy hus-marhaképen kénytelen volt a tenyésztő 4 türhető tejelő kivételével, valamennyit eladni.

Azt hiszem nyilvánvaló tehát az elmondottakból, miszerint a borjuknak egy sablonra huzott táplálása czélszerütlen és okszerütlen azért, mert jövedelemcsökkenéssel jár; igyekeznünk kell hát tejgazdaságunk jövedelmének érdekében több oldalunak lenni és számot vetni azon élettani és vegytani vivmányokkal, melyek nemcsak, hogy a papiroson veszik jól ki magukat, hanem a gyakorlati élet terén is megállják helyüket.

Mily veszélyek erednek a beteg állatoktól származó tej élvezetéből?

Baum tanár az „Archiv für wissenschaftliche und praktische Thierheilkunde“ XVIII. kötetében 80 lapra terjedő munkában irja le azon veszélyeket, melyek a beteg állatoktól származó tejnek élvezetéből származhatnak.

Szerző irodalmi adatokon alapuló munkájában a fertőző betegségeket a száj- és körömfájással kezdi meg s azt mondja, hogy e betegségek átszármaznak az emberekre és állatokra s a beteg tehénnek terményei is fertőzőleg hathatnak. A tüdővészes állatoktól származó tejben sokszor, a tőgy-tuberculosisban szenvedőknél rendesen találtatnak gümőkor-baczillusok. A betegségek átvitele az emberre több esetben kimutattatott.

Szerző tárgyalja tovább a lépfenében, veszettségben és tüdővészben szenvedő, valamint az olyan tehenek tejét, a melyek fémi és növényi méreggel u. m.: arzén és opiummal stb.-vel gyógykezeltetnek.

Végül összegezi azon rendőri természetü szabályokat, melyek által a veszélyek elháríthatók. Szükségesnek tartja, hogy:

1. A tüdővészes tehenek teje és tejterményei az eladástól, illetőleg emberi élvezetre való felhasználástól eltiltassanak. Tüdővész gyanujában álló állatok teje pedig csak felforralva élvezendő.

2. Ugyanez áll a száj- és körömfájás állatok tejéről is; ily tejnek felforralt állapotban való felhasználása megengedhető akkor, ha külseje még normalis (rendes állapotu) és felforrás közben össze nem fut.

3. Oly tehenek teje, melyek lépfenében, veszettségben, vagy az emésztési csatorna és a tőgy megbetegedésében szenvednek és végre olyan tej, a mely mérges anyagokkal (arzen, opium stb.) gyógykezelt állatoktól származik, az emberi élvezetre való használat alól kitiltandó.

Mint társadalmi öv rendszabályt helyén valónak látom itt is népünk becses figyelmébe ajánlani.

A tüdővész elleni védő-oltás.

Báró Lucius Németország földmivelési minisztere, dr. Schütz tanárt és Scheffel kerületi állatorvost Magdeburgban megbizta, hogy a tüdővész elleni védőoltással tegyenek kisérleteket. A nevezettek 1892. év október 8-án 12 drb fiatal bikát tüdővészesnek konstatált állatok tüdődarabkáival és nedvével beoltottak és pedig 3 drbot meleg, 3 drbot hideg folyadékkal, 3 drbot meleg, 3 drbot kihült tüdődarabkákkal. A beoltott állatok közül a meleg nedvvel vagy tüdődarabkákkal beoltottak betegedtek meg leg-

jobban. Október 26-án négy egészséges és ugyanazon fajtáju és koru, de be nem oltott bikával együtt tüdővészes marha közé állitották őket. A beteg és kisérleti állatok orrát többször órák hosszáig egymáshoz érintve tartották. Deczemberben és 1893. év januárjában az összes állatokat leölték. A bonczolásnál azt tapasztalták, hogy a beoltott 12 drb bika egészséges volt, mig a 4 drb be nem oltott és beteg állatok közé állitott bika közül 3 drb tüdővészes lett. A kisérletet megismételték és különösen arra ügyeltek, hogy ugy a beoltott, valamint a be nem oltott állatok lehetőleg egyforma ragálynak legyenek kitéve. Az oltásra pedig a beteg állatok még meleg tüdőnedve használtatott.

November 9-én 12 drb fiatal bika különböző mennyiségü (0·05—1 cm.³) meleg tüdőnedvvel oltatott be. Az oltóanyag mennyisége az oltás helyén keletkező gyuladás mérvére befolyással nem volt. Az egyik bika a beoltás után 35 napra hashártya gyuladásban elhullott, mely betegség az oltás által előidézett megbetegedés kiterjedése folytán keletkezett. Deczember 1-én a beoltott állatokat tüdővészes állatok közé állitották és meg nem betegedtek.

Ujból január 27-én a bikákat más istállóba, de ismét tüdővészes marha közé állitották. April 12-én a beoltott 11 bikát és a be nem oltott egészséges 2 drb bikát lebenyegüken meleg anyaggal ismét beoltották. A két be nem oltott bika igen erős mérvü tüdővészt kapott s az egyik el is hullott; mig a már egyszer beoltott 11 drb csak kismérvü elváltozást mutatott az oltás helyén. April 12-én 20 g (meleg oltóanyag 2000 g) meleg sterilizált huslével keverve az állatok orra előtt szétfecskendeztetett. Az állatok meg nem betegedtek. Május 13-án törvényes állatok közé állittattak, de semmiféle megbetegedési tünet nem mutatkozott rajtuk. Junius 26-án a beoltott és 2 be nem oltott bika tüdejébe 1 cm.³ meleg oltóanyagot fecskendeztek. A beoltott bikák egészségesek maradtak, mig a be nem oltottak nagyon megbetegedtek s az egyik el is hullott. Julius végén leölték a bikákat és a bonczolás semmi rendellenességet nem mutatott fel.[1])

A lótenyésztés.

Lótenyésztésünkről részletesebben is szólva, ugy hiszem nem tévedek, ha azt mondom, hogy a csikmegyei ló hajdan talán egészen más volt, mint ma. De midőn az állattenyésztésről a fentebb irt szakaszban a lótenyésztésről általában mondottak után itt egyet-mást a csiki lovakról megjegyezni kivánunk, teszszük ezt főleg a régi székely huszárok által is használt nemesebb

[1]) L. M. A. 1892—9—9257. sz.

telivérü, fényüzési és ugynevezett „uri“ lovakra való tekintettel és teszszük a legrégibb idők óta Erdélyben ápoltatott s nem csupán a kedvtelés és főuri önérzet tárgyát, hanem egyuttal a gazdaság majdnem egyedüli bevételi forrását képező erdélyi lótenyésztéssel való összehasonlitásban.

Csikmegyében ugy, mint az egész Erdélyben a lótenyésztés a legrégibb idők óta ápoltatott. A lótenyésztés — hajdan s akkor nagyobb mértékben, mint mostanában, — az ország helyi viszonyai által s nálunk Csikban elszigeteltségünknél fogva is, feltételezett szükség lett is vala, mert annak, a ki akkori időben utazni akart, vagy erre kényszeritve volt, tovaszállitásról önmagának személyesen kellett gondoskodnia. Igy volt ez nálunk a vasut hiányában s igy van ma is, a hol még vasut nincsen, csakhogy akkor a fuvarozási rendszer sem volt a mai nivóra emelkedve.

Hajdan nem ritkán lehetett az előkelő társadalmi körökhöz tartozó családokat 4—6 drb négyes, sőt hatos fogataikon is az országon keresztül vonulva látni, a megtekintésre kiszemelt városok felé igyekezve, vagy távolabb lakó ismerőseik meglátogatására utazva.

Egy olyan karaván t rendesen több, az uraság használatára szánt paripa követett, ezek után a cselédség szekerei következtek s mindez együttvéve nem csekély, lókontingenst képezett. De az ilyen kirándulásokból a lovak mellett az ökrök sem ritkán hiányzottak, mert még nem nagyon régen volt, midőn a Nagyerdőn Oláhfalu felé, a Nyergesen- Mitács-, Bucsinon stb. szekereket és lovakat ökrök segitségével kellett továbbitani. Hát aztán Erdély és Magyarországnak egyes még ma is járhatlan utakkal biró helyein és vidékein (az Alföldön pl.)

Nemcsak a régi erdélyi, de a régi csiki udvari ménesekről is sokat beszélnek az öregek. Noha a mai nemzedék e beszédeket jobbadán csak meséknek tartja. Pedig nem mesék azok. Még ma is itt-ott halvány emlékeül a multnak találhatni a régi ménesek elkallodó és elcsenevészedő maradványaira.

Ismeretes 1827-ből egy munka, mely 160 erdélyi ménes leirását tartalmazza.

Ujabb időben lehet hallani, hogy Erdély éghajlata az angol telivér lovak tenyésztésére nem alkalmas. Azonban a tapasztalat és Erdély lótenyésztésének története ezen állitást teljesen meghazudtolják.

„Ha egy oly világhirü lótenyésztő, mint báró Wesselényi Miklós jónak látta *keleti jellegü és vérü ménesét* angol telivér ménekkel javitani, sőt az angol telivért abban meghonositani, következtetnünk kell, — irja Bányafi Frigyes — „A használati,

fényüzési, vadász- és versenyló ápolása és gondozása“ czimü müvében (megjelent Szabadkán Székely Simonnál ára 2 frt), hogy ő ezt csak hosszu megfigyelés után tehette, midőn már tapasztalatok által, annak czélszerü jövőjéről meggyőződött és hogy a nemes báró helyesen cselekedett, bizonyitják azon fényes győzelmek, melyeket Zsibó produktumai nemcsak a pesti, de más pályákon is a legujabb időkig arattak.“

Igy a gróf Telekiek révbéri ménesükben több, mint 30 éven át Gernyeszegről (Erdély) angol származásu méneket alkalmaztak s ezek a tenyésztésben oly kitünőeknek bizonyultak s oly keresettek valának, hogy 1872—1880-ban a nagyszámu külföldi megrendeléseknek nem voltak képesek eleget tenni.

Az eredmény az angol mének érdeme. E mének pedig Zsibóról származva Gernyeszegen neveltettek. Azután alkalmazták a magyarhoni angol telivér méneket. Ezekkel is szép siker éretett el a verseny-pályán s egyebütt. De utódaik sehogy sem mérkőzhettek az Erdélyből származott angol mének ivadékaival.

Továbbá a történelem igazolja, hogy a régi erdélyi ló, mely a régi csiki ménesekkel egy faj vala, világhirü volt; ebben volt legjobban képviselve a valódi iskola és kompagne ló jellege; e lófajt az erőteljes aczélizmok az időjárás és fáradalmak minden baja és hatása ellen megvédték. Hogy e lovak csodálatra méltó képességöket és erejöket, gyorsaságukat és élénkségöket a legmagasabb korukig megtartották, bizonyitják mindazon még élő urak, kik hajdan a jó gyeplős lovat itt vásárolták; bizonyitják mindazon még élő székely huszárok, kik e lovakon vitéz csatákat vivtak s nem egy veszélyt háritottak el e kies hon egéről s kik azok által nem egyszer mentették meg e hont és népét a rabszolgaság igájától.

Tarnóczi szalzburgi érsekről olvassuk, hogy disz fogatát 15 évig két Bánffy-féle szürke vonta s midőn egyik kimult, 1860-ban Galiczióban találtak egy 6 éves kanczát helyébe, mely a 21 éves Bánffy-féle lóval elbirt hosszabb utra is menni.

De álljanak a fentebbiekhez még a következők. Csikmegye állatvilágát különösen jellegzik a megye földirati fekvése és magassági viszonyai, hol az állatok alakjában és szervezetében a délies keleti jelleg jelentkezik. És ez legfőleg jelentkezik a mi lófajunknál. A székely anyakanczáknak arabs és angol ménekkel való párositásából állott elé — jegyzi meg Jakab Elek Kolozsvár történetében — a nemes erdélyi ló, mely VI. illetőleg III. Károly idejétől 1848-ig, mint Erdély nagyhirü sajátságainak bámult és csodahirre vergődött fajtája főleg br. Wesselényi Miklós és barátai müködése folytán a kolozsvári piaczon mesés árakban kelt el s Magyarországba, Ausztriába, Konstantinápolyba kü-

lönösen hálás lovak gyanánt egymás kezéből kapkodva szállitották. *Dr. Fitzinger a lóról* irott történeti művében, mely a bécsi cs. és kir. tud. akad. kiadványában jelent meg, eme székely ló alakját igy irja le: „Középtermetü (4 l. 8 hüv.—5 l. 4 h.-ig), feje kicsiny, száraz, finom; orra éle többnyire egyenes; füle kissé nyujtott, de szép állásu, folyton mozgó; szeme nagy, élénk és tiszta; orrlikai öblösök, nyitottak; nyaka hosszu, erőteljes magas hordozásu és egyenes; sörénye hosszu, finom; dereka nyulánk, karcsu; szügye erőteljes, remek alkatásu, középen kidomborodó; marja magas, háta egyenes, ritkán alig észrevehetőleg nyerges; fara egyenes, szépen lekerekitett; vállai magasaknak mondhatók s laposak, de tökéletesen szabadon mozognak; czombjai erőteljesek, lábai kissé hosszuk, de formájuk tökéletes szép, finomság mellett erőteljesek, szárazok; az izmok és inak vértől duzzadtan domborodnak ki; a pata formás, kerek, kemény és száraz; farka finom szőrü, tömött s magasan van a farcsontba beillesztve; szine rendesen barna vagy szürke, az andalusiai lóra emlékeztet."

Természetét igy jellemzi: „élénk, tüzes, erős és kitartó; gyönyörü testtartása mellett lenge járásu, jámbor- és könnyen kormányozható." (Lásd Kolozsv. tört. Jakab Elektől II. k. 15—16. l.)

Ma e faj elkezdett tünni, de a történeti igazság kedveért s azért is idejegyzem, hogy lótenyésztő székely gazdáink iparkodjanak e faj ujra ébresztése végett székely anyakanczákat arabs és angol ménekkel párositani.

Hogy nemcsak a csiki, de az egész erdélyi régi ménesek ivadékai egymástól általában alig különböztek s mind egyformán kitünőek valának, nem nehéz bebizonyitani, ha tekintetbe veszszük azon körülményt, hogy az itteni, sőt egész erdélyi lótenyésztők mindenike rokoni vagy barátsági viszonyban és összeköttetésben állván egymással, kanczáikat kölcsönösen fedeztették, minélfogva már nemcsak a csiki és egyes székely megyebeli, hanem az erdélyi ló typusa is általánosságot nyert s állandóvá lett, a jó tulajdonságok pedig lónemzedékről nemzedékre szállottak. Ily eljárást tervezett a megyei gazdasági egylet a szarvasmarhatenyésztés fejlesztésére nézt udvarhely-marostordamegyei tenyészállatokkal. Ez történt nálunk Csikmegyében a Mikó, Lázár, Bors Sándor stb. lótenyésztő s ménesekkel biró családok rokonsági és baráti összeköttetése alapján. Sokkal okszerübb és praktikusabb gazdák valának, mint politikusok. Igen.

Erdély lótenyésztésének történetéből tudjuk, hogy itt a tenyészmének megválasztására a legrégibb idő óta a legnagyobb gond és figyelem fordittatott. A szárazföld egyetlen országába sem hoztak be aránylag annyi mént, mint hajdanában Erdélybe.

A Wesselényiek, Telekiek, Bánffyak, Bethlenek stb. mindig jó példával mentek előre.

Hogy Erdély a lótenyésztés dolgában hajdan mily magaslaton állott, mutatja az is, hogy a mi Magyarországon Kisbér, az volt már a mult század végén és e század elején Erdélyben Zsibó. De a válaszuti bonchidai, gernyeszegi, sáromberkei ménesek is oly jó hirben állottak, hogy a „külföldi lókereskedők igen gyakran alkalmazták nevezett ménesek bélyegeit lovaikra.“

A mondottak alapján Bányafy a következő levonást teszi: „Ha tehát régebben a keleti származásu, direate importált arabs, török, spanyol mének, melyek melegebb, enyhébb éghajlathoz szokva, ily ivadékokat nemzettek, minőkkel Erdély még vagy 30 év előtt dicsekedett; méltán lehet állitani, hogy az angol telivérnek sem lehet kedvezőtlen az ottani égalj; ez tehát oka annak nem lehet, hogy az erdélyi telivér a verseny pályán jelenleg a magyar honi angol telivérekkel versenyezhet; de mi lehet az oka annak, hogy az erdélyi ló egyátaljában megszünt szerepelni, annyira, hogy midőn én 1880-ban Trenka prágai lókereskedővel nagyobb részét Erdélynek beutaztam, alig találtunk luxuslovaknak megfelelő anyagot“

E hanyatlás okául pedig ugyan Bányafy a következőket mondja:

1-ször. Az 1848. és 1849-iki önvédelmi harcz Erdély lóállományát tulságosan igénybe vette, a tenyészanyag legjobb része pedig (egész ménesek) Muszkaországba hajtattak.

2-szor. A főhiba a ménesek rosz, hiányos kezelése.

Hajdan a csiki és általában erdélyi uraknak legnagyobb büszkesége lovaiknak jó és mindenfelé ismeretes hirneve volt. Egytől-egyig kitünő lovasok voltak. A méneseket vagy maguk személyesen vezették, vagy jóhirü, képzett ménesmesterek által kezeltették. Ma az egy Zsibó kivételével olyan emberekre bizatik, kik a legjobb akarat mellett sem képesek a ménesek kezelésére.

Korunk ma már e terén is tul van azon, hogy a ménesek képesittetlen egyének kezelése mellett jövedelmet is hozzanak.

Ma képzett emberekben nincs hiány. S ha a gazdaságnak egyéb ágait — elég érzéketlenül — avatatlan kezekre is bizzák, de az állattenyésztésnek ezen jövedelmező főágát a ló- és főleg a telivér lótenyésztést nem volna szabad birni. Nagyon természetes tehát, hogy Csikban, sem Erdélyben a lótenyésztés a mai visszaesettségéből nem fog kiemelkedni, — ha az állam a legdrágább méneket küldi is ide — mig a lótenyésztés itt avatottabb kezekre nem találand.

Azt mondják a csiki, illetőleg erdélyi ló későn fejlődik s

e miatt hagynak mindent a régi módi szerint pihenni. Pedig nem ez a baj. A csikók hiányos felnevelése és roszultartása, gondatlan ápolása az, mely minden áldozatot meghiusit. Daczára azon elismert ténynek, hogy a magyar államnak egyetlen részében sem találja a ló azon talajt és égaljt, mely „oly dus tápot, egészséges fejlődést, tiszta levegőt és oly izomerősitő mozoghatást nyujtson, mint épen Erdély“ és magas fekvése daczára is Csikmegye; de a nyári fejlődést mindig megakasztja „a szalmán való teleltetés,“ vagyis a téli alomszerü tengődés. Nem csoda aztán, ha növekedésükben és fejlődésükben hátramaradva 6—7 éves korukban jutnak erőteljes állapotra s aztán rövid élettartamuak.

Ujabban báró Bánffy Ádám és György tenyészanyagukat a legjobb vérből származott telivér kanczákkal szaporitották, de törekvésüket nem fogja kellő siker jutalmazni mindaddig, mig telivér kanczáikat megfelelő telivér ménekhez nem küldik s mig telivér csikaikat a kornak megfelelő nevelésben nem részesitik. De igy van ez nálunk is, hol különben mai lótenyésztésünk meglehetős elhanyagolt állapotban, ha csak kontárkodunk a lótenyésztéssel és meg nem adjuk annak minden irány és tekintetben a módját, savát-borsát, mint mondani szokták.

S a mig gazdáink ily, bizonyitgatásokra nem szoruló közönyösséggel viseltetnek állattenyésztésünk ezen ága iránt, addig nem is fog bekövetkezni a lótenyésztésben nyilvánuló fellendülés ujabb korszaka. Egy csikmegyei országos vásár lóanyagának áttekintése elég világosan elénk állitja lóállományunk és tenyészetünk állapotát. Sátoros czigányok állitják ki a mi lovásárainkat. Különben nekünk nevezetesebb forgalmu lópiaczunk nem lévén, a jobb anyag nem is kerül piaczra, hanem ennek adás-vevése rendesen kézből vagy háznál történik, vagy vevő és eladó idegen vármegye piaczát keresi fel árujával vagy keresletével.

Van a megye területén hat helyen (Szereda, Szentmárton, Csatószeg, Taplocza, Szépviz, Karczfalva 15 drb állami mén. Ezek közül 8 drb ingyen, 6 drb 1 frtért és 1 drb 2 frtért van fedezésre engedve. Magán tenyészmén lehet 6—10 drb az egész megye területén. De ezeket sem veszik a mi lótartó gazdáink teljesen igénybe. Nem csoda tehát, ha „a hajdan hires csiki székely lónak nálunk ma-holnap hire sem lesz.“

A hanyatlás és közöny okaival hozzák fel, hogy a csikó ápolás sok gonddal jár és sok betegség, veszedelemnek van a ló kitéve; a *heréletlen felejtett* mének a lócsordából ki vannak tiltva s igy a fedezés pénz- és időtöltésbe kerül s némelyek nem is érnek rá, megfigyelni, hogy anyaállatuknak mikor van szüksége a ménre. Igy sem törvényes, sem törvénytelen csikók nem szaporitják a létszámot. Az ősi tenyésztésből rohamosan történt

az átmenet a sok czeremoniával járó modern tenyésztésbe. Ez már is meglehetősen megboszulta magát; s e növekvő megboszult állapot tartani fog mindaddig, mig minden egyes községben a mi lócsordáinknak megfelelő ménd nem állit be. Kicsinységnek látszik, hogy egy-két anyaállattal biró gazda a fedezés alkalmából 10—12 fél napot eltöltsön, de biz ez eltelik s mégis akárhányszor nem kell csengettyűről gondoskodni a csikók számára. No hát pénz és idő kárba veszve elmegyen a kedv a kisérletezéstől.

Nálunk az 1884. évi országos összeirás szerint 12,221 drb ló van. Ebből esik minden □ kilómeter területre 2·77 drb, minden 1000 lakósra 110·10 drb s minden 100 kat. hold mivelés alatt álló földre 2·67 drb ló. A kancza állományból minden 100 drbra 34·70 csikó.

Tehát lótenyésztésünk éppenséggel nem felel meg sem a szükségletnek, sem azon kivánatnak, melyet akár közgazdaságunk, akár legelő területünk kellő kihasználása tekintetében bárki méltán elvárhatna.

A lovak vedlése. A vedlés, mely tudvalevőleg tavaszkor szokott történi, igen fontos esemény minden állat, de főleg a lovak életében Tapasztalás szerint ilyenkor megfogy a lovak ereje s az időjárás viszontagságai és más külső behatások iránt sokkal érzékenyebbek, mint rendesen. Beteges és gyengélkedő lovaknál a vedlés folyama rendesen csak tökéletlen módon megy végbe és ha megszakittatik, akkor különféle betegségek lépnek fel. Ilyenkor a lovakat nagy elővigyázattal kell ápolni, óvni kell őket meghüléstől és attól, hogy életmódjukban és élelmezésük módjában ne álljon be valami nagyobb változás. Gyakran kell őket tisztitani és csak könnyen emészthető takarmánynyal etetni. Ha a vedlésben zavarok állanak be, vagy ha az egyáltalán nem akarna bekövetkezni, akkor a már emlitett elővigyázati rendszabályokon kivül még olyan takarmány szükséges, mely a bőr tevékenységét előmozditja. Vegyünk olyankor égetett (pörkölt) árpamagot, lenpogácsát, vagy lenmaglisztet megfelelő mennyiségü konyhasóval.

A lovak tavaszkor és télen akkor is meghütik magukat, ha nagyon meleg, rosz levegőjü istállóban tartjuk őket, a szabadban anélkül, hogy a hátuk és veséjük be volna takarva. Megszokott hiba az is, hogy a pokróczot későn teszik a ló hátára. (L. Sz. H. 1894. évf. 15. sz.)

Végül az állattenyésztésről lévén szó, a tapasztalat után szükségesnek látom gazdaközönségünk figyelmét egy körülményre felhivni. Ugyanis sok helyen megvan azon rosz szokás, hogy mihelyt a tehén vagy ló is már nagyon előrehaladt terhes állapotban van, bekötik az istállóba s hetekig nincs más mozgása,

mint mikor a váluig — ha még ezt is megteszik — inni elvezetik. Ez pedig nem elég, mert a mérsékelt mozgás, mint ezt számtalan tapasztalás bizonyitja, rendkivül jótékony hatása a terhes állatra s igy nemcsak sokkal könnyebben ellik, hanem az ivadék is erőteljesebb és egészségesebb lesz. Azért bármily előrehaladt terhességben legyenek is állataink, meg kell engedni, sőt eszközölni kell, hogy naponta legalább pár óráig kint a szabadban járhassanak, mozoghassanak.

Egy másik pedig a mi szintén figyelmet érdemel az állattenyésztésnél: a *tisztaság*. Mint mindenütt, ugy az állatoknál a tisztaság egyik főfeltétele az állatok egészségének, fejlődésének és különösen hizásának. Az állatok bőrét tisztaságban kell tartani. Ez oly fontos dolog minden állatnál, de főleg a hizó szarvasmarháknál, hogy a tisztántartás fél eleséggel felér. Az állat nevezetesen nemcsak a tüdején át lélegzik, hanem bőrének számtalan, szabad szemmel láthatatlan likacskái is, s különösen itt távolitja el testéből a felesleges vizet és gázokat. Már most, ha e likacskák mindenféle piszokkal be vannak tömődve, akkor a bőr nem szabadulhat meg jól sem a felesleges viztől, sem a gázoktól, minek következtében az állat nyugtalan lesz s étvágya is csökken, betegséget is kaphat. De még az a haszna is megvan a tisztitásnak, hogy a vakarás által, midőn tisztitjuk az állat bőrét, a belső részekből a vér ide tolul s ilyen formán a testben egyenletesen megoszlik, a mi rendkivül jótékony hatásu ugy a hizásra, mint állat egészségére.

Nálunk télen némely gazdák nem igen szokták állataikat a szabad levegőre kibocsátani. Pedig — mint a tapasztalt gazdák mondják — az állattenyésztés tizparancsolatjának egyik pontja épen az, hogy: „Mozgasd növendék állataidat minél többet a szabad levegőn, tekintet nélkül az évszakra s tekintettel egyedül a türhetetlenül kellemetlen vagy káros időjárásra, mert a friss jó levegő az, a mely a test éltető nedveinek szabályos minőségben való fentartására legalkalmasabb és a sok mozgás az, a mely a növendékállat izületeit, izomrendszerét és lélegző meg vérkeringési készülékét erősiti s nagyobb megpróbáltatások elviselésére képessé teszi.“

Szoktassuk azért csikó és tinó növendék állatainkat szopós koruktól kezdve fokozatosan az alacsonyabb hőfokok elviseléséhez s akkor bármily hideg téli napos időben minden veszély nélkül fogják a szabadban való hosszabb tartózkodást is elviselni.

Azonban szükséges, hogy jó táplálást és kellő tágas mozgási tért adjuk nekik.

A soványan táplált növendék állat fázékonyabb, mert kevesebb a fütőanyag, melylyel a lélegzések utján szervezetét fel-

melegiti. A szük térségen pedig nem tehet elég mozgást arra, hogy gyorsabb lélegzések és sebesebb anyagcsere közben testét jobban felmelegitse. Tehát jó táplálást, minél több mozgást és tágasabb mozgási tért a csikóknak és tinó-borjuknak.

Balhiedelem az, hogy tejelő tehén mozgás nélkül folyton meleg istállóban tartva, az igy megtakaritott szervi anyagait tej termelésre forditaná, vagy lényegesen több és jobb tejet adna; sőt ellenkezőleg az ebben tapasztalt gazdák állitása szerint a *mérsékelt* mozgásban részesülő tehén többet eszik, jobban emészt s a mozgás által élénkebb vérkeringés, több anyagot visz a tölgyhöz s elősegiti a tejtermelést.

A helyben ülés által elpuhul az állat szervezete, könnyebben sérthetővé válik s fogékonyabb a tüdővész, gümőkór s más betegségek elfogadására.

Másképen áll a hizómarhákra nézve. Ezek a mozgás által felemészthető szervi anyagokat a hus és zsir előállitásra forditják s elpuhultságuk vágóhidra lévén kilátásuk, nem jár hátránynyal.

Más állatoknak a mérsékelt mozgás alkalmas időben mind egészségi, mind jövedelmezőségi szempontból határozottan indokolt és szükséges.[1])

A sertéstenyésztés.

Csikmegyében a sertéstenyésztés, mint egyik közgazdasági vagy állattenyésztési és házi szükséglet a legrégibb időtől fogva üzetik. Fennebb már emlitve lőn, hogy a sertéshus, zsir stb. a háztartásnál mily nagy és fontos szerepet játszanak s mily nélkülözhetlen kellékei a napi életnek vagy élelmezésnek. Azonban bármily nagy szükségletet is fedezett, nem igen törődtek azon sertésfaj megválasztásával, mely hus és zsirhozamra — s kevesebb ellátási költséggel — jobban kifizette volna magát.

E század második felének kezdetén némelyek az angolfaj meghonositását megkisérlették. E faj hizákonyságra, hus és zsirtartalomra nézve a mi csiki fajunkat felülmulja, de az égalj viszonyainál nehezen birkozik meg s több betegségnek és nagyobb veszendőségnek is van e miatt kitéve; különösen a mi hideg telünket nehezen állja ki. De ugy ezen angol fajt és ennek keresztezéseit, mint „az eddig tenyésztett hosszu sörényü, lapos testü, hosszu hegyes orru, nehezen hizó, veres disznó fajt ma már teljesen ki kezdette szoritani a kisjenői keresztezett faj.

A csikmegyei gazdasági egylet 1883. és 1885-ben 56 drb kisjenői keresztezett fajkant és 30 drb kocát hozatott a kolozs-

[1]) Lásd ezeket bővebben a Köztelek 1893. decz. 30-iki sz. 913. l.

monostori gazdasági tanintézettől s azokat a községek és egyes tenyésztő gazdák között kiosztva, ezzel megvetette a megyei sertéstenyésztés jobb jövőjének és felendülésének alapját, mert ez az ujabbi években csakugyan szép lendületet vett. Értelmesebb és gondosabb gazdáink szorgalmasan cserélték ki a régi fajt ezen éghajlatunkhoz beváló fajjal ugy, hogy a réginek alig lehet már itt-ott nyomára akadni. Mert a régi faj is az ujjal már annyira átkereszteződött s e keresztezésekből oly szép állomány fejlődött, hogy ma már állattenyésztésünk ezen ágának fejlődése elé minőség és szám tekintetében hova-tovább biztatóbb reménynyel tekinthetünk. Sertéstenyésztés dolgában már van egy kis piaczunk és forgalmunk is. A megyének a központban minden szerdán sertésvására van, hová messze vidékről is eljönek a kereskedők s kis csordánkint veszik és hajtják el sertéseinket. A sertésből nálunk leghamarább lehet pénzt csinálni.

S igy kár, hogy gazdaközönségünk csak házi szükségeinek fedezésére számitva kereskedésre nem tenyészt, holott pedig kifizetné magát e tekintetben is. E miatt a számbeli szaporodás lassu tempóban halad.

Sertéstenyésztésünk számbeli szaporodásának nagy hátrányára van a téli teleltetés, mely makk termő erdeink nem lévén, mégis sokba kerül. Pityókával a makkot nem lehetne pótolni, de a mi népünk nem akarja megérteni, hogy a hármas határ beállításával egyebet sem termelne, csak pityókát, ennek takarmányul való felhasználásával állat- és főleg sertéstenyésztésünknek nagy lendületet tudnánk adni. De ha félünk a kapálástól, sertést természetesen nem lesz mivel teleltetni.

De valamint általában minden legeltetés nálunk ugy a sertések nyári legeltetése is rendezésre vár. A sertések pusztulásának egyik oka s igy létszám szaporodásának is egyik akadálya, hogy a sertések a meleg nyári napokon nem kapnak kellő mennyiségü és elég tiszta vizet s árnyas bokros delelő helyeket. Pedig elég bokros, árnyas helyünk van nekünk, hol egyuttal friss vizet is kapnának, csak ki kellene ezt a pásztoroknak jelölni, azokat utasitásokkal ellátni s az utasitásokat végre is hajtatni.

Nagy baj még a sertésnyájak mindennapi vagyis esti hazajárása. A sertések minden este végig futva a falun, mire hazaérnek, már felmelegednek s igy felhevült állapotban hideg vizzel teleisszák magukat s kész a nyavalya számukra. Lehetne a mezőn alkalmas helyen készitett bódékban a sertéseket künn is hálatni s csak minden héten legalább egyszer hazabocsátani. Nem is számitva a trágyára, mit igy szépen lehetne hasznositani, igen sok járványnak, tüdőgyuladás, torokgyik s más betegségeknek lehetne elejét venni, mikben különben sertesnyájunk nagy része

évenkint elszokott hullani.[1]) Alkalmas és rendezett legeltetés mellett, mint az az őszi makkolások s néha a makkolás czime alatt gyakoriati pásztorolás idejében történik, esti és reggeli etetés-itatásra alig lenne szükség. Csak hogy későre fogunk mi még sok ősi és káros természetü közgazdasági s más gyakorlatokkal felhagyni s azokat jobbakkal kicserélni.

Még évtizedeken át szenvedett kárunkon sem tudunk s nem akarunk tanulni.

Sonka páczolás. A disznónak aránylag a legértékesebb része a sonkája, melyet a jó páczolás és füstölés még értékesebbé tesz. Egy prágai sonka ára 6—7 frt. De a házi fogyasztásnál is az izletesebb falat mindig jó. A páczolás egy módja a következő: nagy sonkához veszünk háromnegyed liter porrá tört fenyőmagot, azt összekeverjük ugyanannyi konyhasóval s a keverékhez adunk egy evőkanál salétromot és mintegy két deczi-liter összetört fokhagymát. Ezen keverékkel jól bedörzsöljük a sonkákat, még pedig azon melegében, a mint azokat kikerekitik, belerakjuk őket egy dézsába, naponként megforgatjuk és a levével leöntözzük. Két hét mulva aztán füstre aggatjuk őket. Igy nyerjük a legizletesebb sonkát.

A juhtenyésztés.

Általánosságban már fennebb láttuk, hogy a Kelemen-havas s más havasaink rengeteg világának nagy részét a juhnyájak uralják. Egan Ede „Kárpátaink közgazdasági hivatása“ czimü munkájában mondá: *„minden havasi vidék történeti fejlődéséből láthatjuk, hogy előbb a juh foglalja el ezen* (havasi legelő) *területeket, mig ez utóbbi a belterjesebb gazdasági rendszer terjedésével a szarvasmarha által mindinkább felfelé szoritttatik.“* Csak fájdalom, hol van nálunk a belterjesebb gazdasági rendszer, mely a juhok létszámát ezen „felfelé“ való szoritás által megapasztaná. Nálunk a legtöbb községben fent és lent összes legelőinket a juhok uralják és azok használják ki ugy, hogy inkább ezek szoritják ki más állatainkat a legelőből vagy legalább verik el azok elől az élelmet annyira, hogy mostanában nem egy községben a szarvasmarhák még a nyári időben is jászolyra kényszerittetnek. Még 20—35 évvel ezelőtt hire se volt, hogy valaki nyári munkáját a jászlyon étetve kényszerült volna végezni. Ma a juhokkal való rendetlen legeltetés folytán a jászlyozás napi rendre került. Pedig hát égaljunk nem vadult még ugy el, hogy szarvas- vagy igás marháink számára

[1]) E kérdést T. N. I. megyei közgazdasági előadó 1890. évi jelentésében elég világosan előadja. L. 43. 45. l.

is meg ne termené a szükséges mindennapi eledelt. Nem. Csak mi vagyunk semmire kellők, hogy nem tudjuk legelőinket és főleg juhpásztorainkat rendezni.

Nagy területü legelőink kövér, izletes és tápdus füvét nálunk csak *leprédáltatjuk*, mert minden néven nevezett és teremtett, legelésre hivatott állatunk szabadon, ugyanazon időben, a hol tetszik a pásztoroknak, támadják meg legelőinket és inkább le és eltapossák a lábakkal, mint megeszik, vagy lelegelik. Ez igazán nem gondatlanság, hanem mint T. N. I. is (idézett jelentésében 33. l.) megjegyzi „valóságos barbárság." „Egyik állat összetiporja a másik előtt azt a füvet, melyet talán a később jövő a legjobb étvágygyal falna fel s nehány heti szabad csatangolás és közprédálás után, sokszor alig van a nagyterjedelmü legelő területen oly hely, hol valamely állat izlése szerint falatozhatnék, mert az egész legelő terület rendesen egyszerre támadtatik meg minden rendü és rangu állat által". (L. u. ott.)

A juhtenyésztés tagadhatlanul nagyon fontos szerepet tölt be a mi megyei állattenyésztésünk terén, de hogy a mi pásztoraink a legelőkön a szarvasmarhák, sőt maguk a juhok rovására is a legnagyobb prédaságot éppen a juhnyájak rendetlen legeltetésével követik el: az bizonyos. De ki az oka, ha mi juhainknak legeltetés végetti átadásakor nem csak az utánuk járó haszon nagyobb részéről, hanem még rendelkezési jogunkról is lemondunk az élelmesebb pásztorok javára, kiknek minden községben és minden ügyeikben akad egy-egy nagyhangu szószólójuk és ügyvivőjük. S igy van ez a többi csordapásztorokkal is.

De tán tul is léptem a kereten, midőn ezen visszás állapotokra és viszonyokra, melyeket nem áll módunkban egyhamar megváltoztatva megjavitani, kitértem. Czélom, hogy gondolkozzanak a kiket illet az állapotok jobb irányba tereléséről.

Ujabb időben azonban a statisztikai adatok szerint Csikmegye juhtenyésztésében is visszaesés jelentkezik. Az 1884. évi országos összeirás szerint volt: 113,467 drb juh; az 1890. évi megyei összeirás szerint 85,767 drb, a hat évi apadás: a 27,702 drb. Ezen apadás főoka az lehet, hogy 1886-ban és 1889-ben sárviz és mételyben sok elhullott. De a hiány 1893-ban már nagyban pótolva lett s mai létszám bizonyosan megfelel az 1884. évinek.

A mai nap tenyésztett havasi juhfajtáinknak az a jótulajdonságuk van, hogy szivósak és jó tejelők; azonban csak 25—30 kiló sulyuak és gyapjuk durva.

Az 1880-as években kisérletek tétettek Ramaszkán-féle kosokkal juhállományunk megjavitása érdekében, de a ramaszkánkosok mételykórban elhullván, eredmény nem éretett el. S ezt a mai esztenázási vagy nagy seregekben tenyésztett rendszer

mellett és szabályrendeleti intézkedés nélkül ez idő szerint alig is lehetne általában elérni s egyes gazdák és községek is csak ugy, ha evégből külön tenyésznyájat állitanak fel s abból a miénkféle kosokat teljesen kitiltják s e tenyésznyájak terményeit gondosan fejlesztve, tovább és szélesebb körben terjesztik s huzamosabb időn át az egész nyájakat átalakitják. Ahoz értők a tapasztalat után a további kisérlet megejtését a ramaszkán fajjal ajánlják, melytől csak egy lépés van a mi fajunk közt. Ez nem boszulná meg magát a tulzásba való hajtás által.

Különben a mi mai juh gazdálkodásunk semmi esetre sem fizeti ki magát. Nagy baj az, hogy a mi tudatlan „*bácsaink*“ gombákkal, füvekkel oltván be a juh tejet, abból élvezhetlen savanyu, sovány sajtot s ugyanilyen csipős, sovány, kesernyés turót csinálhatnak. A napszámos népünk szivesen fogyasztja, mert kevéssel beéri. De azon kivül semmi piacza kereslete nincs.

Bácsaink csak azon törekednek, hogy minél kevesebb tej mennyiségből kifizethessék a gazdáknak a minden egy fejős juh után járó 16 régi font hasznot. Hogy minő hasznokat huzhatunk ezen kivül a juhok után, már fennebb röviden láttuk.

De a mi havasainkon igen jó és finom turót készitenek a „berszányok“, — kik — mint fennebb emlitém — haszonbérletek fejébe birják s igy előlünk leszedik és elviszik az általunk eléggé kihasználni nem tudott drága havasainknak a zsirját és fölét. Tisztességes haszonbért fizetnek havasainkról s a mellett százezer forintokra megyen azon haszon, melyet innen elvisznek s mely pedig nekünk is felférne ám. Csakhogy az ő turójuknak van aztán piacza és menete az ország minden részében, sőt a külföldön keleten és nyugaton is. Nohát e rengeteg kincset, melyet havasaink csak a juhtenyésztés okszerü üzése által magunknak kevés élelmességgel ép ugy biztositathatnának, mint a haszonbérlő berszányok, utóvégre is már tán mig a világ nem fogják a berszányok elhordani a megyéből s eljön az ideje annak is, hogy leszünk, vagy legalább unokáink lesznek annyira ügyesek és élelmesek, mint az együgyü berszányok s megtanulnak sajtot és turót csinálni.

Havasi legelőink jó nagy része még sokáig csak a juhtenyésztés által lesz teljesen kihasználható s azért Csikmegye közönségének több és nagyobb figyelmének kellene lenni a juhtenyésztés, illetőleg a havasok e roppant kincse iránt.

Vajha e felhivó, e figyelmeztető szavaink ne lennének soká a pusztában kiáltónak szavai! Azt mondhatnók, hogy a mi népünkben sok és csaknem tulhajtott élelmesség nyilatkozik némely dolgokban és ott, a melyekben és hol arra éppenséggel nem lenne semmi szükség és nincsen ott és sok más olyanban,

a hol és melyekben arra közgazdasági és nemzeti szempontból is nagy szükség és messzekiható jelentésü ügy sürgetné. Hiába, makacs konzervativ egy népség vagyunk mi. Őseink pásztorokból lettek földmivelőkké s nekünk unokáiknak is utolsó talpig mindmind okvetlenül földmivelőknek kell lennünk, hadd vessék a czigányok a téglát és cserepet a mi földünkön s hadd pásztorkodjanak és csinálják a turót az oláh berszányok a mi havasainkan mig a világ. Elég nekünk, ha ezeket távolról nézzük, sóhajtozunk, panaszkodunk s mikor turós puliszkát akarunk enni, nagy üres kortyokat nyelve mutatjuk távolról a száraz (turózatlan) puliszkát az esztenának szárazon (azaz turózatlanul) — legfölebb mormogva magunkban, hogy: jó volna most egy kis turó, — eszszük, fogyasztjuk el azt. Mert hát ilyen az esztenának mutógatott turós puliszkát is esznek ám sokan, kik közül legalább egyik-másik ráérne, hogy ama havasokon monyatorkodjék. Nagy bajunk az nekünk, hogy nem akarunk némely ősileg megszokott dolgokkal szakitani s a sokat mondó, de kevés kenyeret adó emberek előitéletével megküzdeni s aztán, hogy nincs elég türelmünk és kitartásunk. Ha végre-valahára fogunk is valamihez, hamar kedvünket veszitjük, hogy már időnapelőtt nem lehetünk nagy pénzes urak. Jaj, ha mind csak földmivelők akarunk lenni és fel nem hagyunk a némelyeknél boszantóan nyilvánuló urhatnám féle tempóval, bizony-bizony sokáig fogják még az idegenek, legyenek azok egyszerü oláh pásztorok, zsidó vállalkozók, olasz kőfaragók stb. stb., lehabozni előlünk jövedelmeink zsirját és szinét-javát. Itt van az idő, hogy álmainkból felkeljünk és ha ezen ősi földről magunkat kiszorittatni nem akarjuk, annak minden drága kincseit kihasználjuk. Előre hát!

Még valami a legeltetésről megyénkben.

Bár a fentebbiekben a legeltetés is meglehetősen érintve van, de még sem tartom fölöslegesnek e czimen is némelyeket röviden idejegyezni. A legeltetés kérdése a mi közgazdaságunk és gazdaközönségünk érdekeivel teljes szervi kapcsolatban áll.

Vármegyénknek semmi nagyobbb iparvállalata nincsen. Kézmüipara csak tengődik. Legfőbb jövedelmi pénzforrását — mint fentebb is látók — az állattenyésztés teszi. Nálunk az iparos csak addig iparos, mig pár hold földet és egy pár igavonó állatot szerezhet. Ezzel felcsap földmivelőnek. Már pedig nem szorul bizonyitgatásra, hogy ma a gabonából nehéz pénzt csinálni és az csak másodrendü szerepet játszik jövedelmi forrásaink közt. Mig a csikmegyei székely gazda rendesen csak állatjaiból pénzes és látja el szükségeit. Növel egy pár borjut vagy más állatot, eladja, kivág az árából, ismét fiatalt veszen s mig ez felnő, nyo-

morog és nélkülöz tovább és tovább. Legelőink osztatlanok. Minden állatunk egy nyomon és legtöbbször együtt legel ugyanazon területen. Másutt meg minden őrizet nélkül szabadon csapják állataikat legelőre s mikor aztan szükségük volna rá, hetekig keresik, mig rájuk találnak. Mily káros ez magára az állattulajdonosra, az állattenyésztésre, közgazdaságra és legeltetés ügyére; alig kell mondani. Azért a mezőrendőri törvénynek mindenütt való beállitása, a legelő területeknek a termő területektől való elkülönitése, a különböző csordáknak külön pásztorokkal való beállitása a birtokos közönség és lakosság jól felfogott érdekében elodázhatlan kötelesség és közgazdasági szükség.

De a mellett, hogy a mai divatos zuglegeltetés roppant nagy kárára van a gazdaközönség nagy részének, az erdőügynek s az egyesek ezzel veszélyeztetett érdekeinek, — kimondhatlan nagy kárára van — a mit megbecsülni nem lehet, *a népnevelésnek és erkölcsiségnek.* Az erdőgyujtógatások, a gabonáknak, füveknek elgázoltatása, legeltetése rendesen az 10—12 éves pajkos gyermekek által történik, kiket a szülők kora tavaszszal kivéve az iskolából, a közös legelő területen vagy annak valamely félreeső erdős legelő zugában 4—6 drb igavonó állatjuk mellé külön pásztornak állitanak. A hol e gyermekek minden felügyelet nélkül a szülőktől távol, nagyobb, kitanultabb és romlottabb pásztor társaiktól az erkölcstelenségnek, elfajulásnak, vadságnak, istenkáromlásnak, trágár beszédeknek, tolvajlásnak, könnyelmü munkátlanság, ezekre ezer akalom kinálkozván, minden, de minden nemét, mesterségét ugy eltanulják, hogy nincs a világon az a tanitó, az a pap, az a szülő, a ki valaha e gyermekekből a pásztorkodásuk ideje alatt megszokott és eltanult roszat és gonoszat kitépni tudja. Az itt elsajátitott semmittevés, dologkerülés, figyelmetlenség, szófogadatlanság stb. már a 20 éves korig fejlődve, nem végződött-e akárhány gyermekre nézve a hatóságoknál, a tömlöczben, kihágásokban, büntényekben befejezést? Nos az ilyen gyermekek közül akárhány erkölcsileg egész életére nézve nincsen-e elveszve?

Azért itt is figyelmeztetni akartam. A legeltetés rendezetlensége, mely akárhány helyen az előljárók nem törődömségén mulik, bizony nagyon összefügg a társadalom közgazdasági és erkölcsi érdekeivel, azért a ferde kinövéseket és az azokra vezető alkalmakat minden irányban, minden téren, tehát itt orvosolni és megelőzni kell, mert a részletekben elsatnyuló nemzeti erő vesztett, később megérzi a nagy nemzet-test is.

A baromfitenyésztés.

Csikmegyében a baromfitenyésztés mai napig azon állapotban van, melyet az idők folyamán az unokák az ős apáktól

időről-időre átörököltek. A baromfitenyésztésre sem állami, sem társadalmi figyelem ez ideig nem fordittatott s ha e téren mégis valami fejlődés észlelhető lenne, az egyes jobb és gondosabb háziasszonyok privát buzgalmának, előszeretetének s ritkábban a helyi viszonyok és házi szükségletek parancsolta körülményeknek tudható be.

Ujabb időben a tojás termelés és baromfitenyésztés iránt a rohamosan betelepülő zsidók keltettek némi figyelmet, kik házról-házra és utczáról-utczára járnak s *„tojást-tojást“* kiabálva, gyüjtik a tojást s szedik össze az eladóvá tett csürkéket. Ez azt jelenti, hogy a tojás kivitel — mint alább is látni fogjuk, — bizonyos mérvet kezd nálunk is ölteni. Ujabban a földmivelési miniszter ur is iparkodik a figyelmet ez iránt fölkelteni.

A csikmegyei gazdasági egyesület — ha jól tudom — 1890-ben a baromfitenyésztés előbbvitele szempontjából egy külön szakosztályt alakitott. Ez óta tehát e gazdasági ág is nálunk különösebb figyelem és gondoskodás tárgyát képezi.

Nagy csapás ránk nezve, hogy ezzel is ugy vagyunk, mint igen sok más ügyünkkel, még Isten tudja meddig, pangásra vagyunk utalva, mert a beállott gyors közlekedés daczára is ez idő szerint csak a házi szükséglet fedezésére megkivántató termelés és tenyésztés mellett maradunk. Nincs kivitelünk s igy ha egyik-másik gondos házi asszonynak egy-egy csürkéje, pujkája vagy libája eladhatóvá lenne is, nem lévén a zsidókon kivül, kinek elárusitani, csak pótom áron értékesithet valamit. Némelyek szokták volt pujka állományuknak egy részét tengelyen Brassóba vinni De ez nem fizette ki magát, mert a pujkák árának nagy részét a szekérbér felemészti. A vasut megnyilta óta pedig alig kisérlette meg valaki a szállitást. Nohát ebből alig is lehet nagy gazdaságot formálni, mert mig valaki 25—40 drb pujkát annyira felnevel, hogy Brassóban is 2—3 frtot kapjon drbjáért; igen sok spiritust kell hogy a lábukra felmosson, sok borsót megetessen, sok zöldséget megvagdaljon számukra s még annál több szemes gabonát megetessen velök. Ujabb időben azonban annyit tapasztalunk, hogy bizonyos barna népség is a fürdő idény alatt a fürdővendégek számára községenként a bíróknál fel kezdette keresni az eladó baromfiakat. És itt feltehetném a kérdést, hogy házi szárnyasaink közül vajjon melyik fizeti ki legjobban magát? A tapasztalat azt bizonyitja, hogy valamennyi házi állataink között a tyuk a leghasznosabb. Csak itt is ugy vagyunk vele, mint közgazdasági életünk legtöbb ágával, hogy kevés tenyésztő fejt ki ezen tenyésztési ág körül is oly figyelmet, mint a minőt az különben megérdemelne. Nem tartom azért fölöslegesnek némelyeket, mik a szárnyasok tenyésztésére szorosan tartoznak, mint szigoruan betartandó tételeket idejegyezni.

A háziállatok élelmezése nagyon egyszerű, de semmi esetre sem oly könnyű dolog hogy az a közönségesnél és megszokott „akárhogy“ étetésnél nagyobb és több figyelmet ne érdemelne. Minden megetetett takarmány kiadott pénzértéket képvisel. A takarmány lehet hasznothajtó s többet hajthat, mint a mennyit ér, de el is lehet vesztegetni, ugy, hogy semmi hasznot nem hajt, sőt ártalmára lehet az állatnak s igy kétszeres a veszteség.

Minden élő lénynek bizonyos mennyiségü élelmiszerre van szüksége. Az élet fentartásához szükséges e mennyiség a minimumot (a legcsekélyebb mennyiséget) jelenti. E minimalis (legcsekélyebb) mennyiségen felül megétetett élelmiszer az, a mi hasznot hajt és kárba veszhet, vagyis ártalmas lehet. S ez áll, nemcsak a tyukokra, hanem más állatokra nézve is.

A tojás töményitett természeti formájában állati tápszert tartalmaz. A tojás rendes fejlődéséhez az arra alkalmas tápszernek rendszeres és elegendő mennyiségben való hozzájárulása szükséges. Feltünő különbség van a nem tojó és tojó vagy tojni kezdő tyukok falánksága között. Az éheztetési rendszer soha sem lehet hasznos. Általános szabály: „kellő mennyiségü takarmány, kellő eredményt szül.“ A mely tyuknak csak azzal kell élnie, a mit maga keres: ritkán és keveset tojik.

A tultakarmányozás ép oly ellenkező rosz szokás, mint az éheztetés. Kövér tyuk nem jó tojó, kövér kakas lusta.

A tyukok természetes eleségе a gabona, a fü és féreg. Azonban ezt egymagokban adni nem tanácsos.

A baromfiakat napjában háromszor lehet étetni, de a kétszeri etetés a legczélszerübb. Az első étetés korán reggel történjék valami könnyü, vagy husféle eleséggel A második déltájon. De ha az udvaron gyepet kapnak: elégséges a lenyugvás előtt félórával gabona takarmánynyal másodizben megétetni.

Mennyi étel kell egy tyuknak, nehéz meghatározni. Egyik két annyit eszik, mint a másik. A tojó többet igényel. A szabály azonban az: „annyit adj éppen a tyukoknak, mennyit azok jó étvágygyal elkölteni képesek és soha se többet!“

Nagy fajtáju tyukoknak tojás vagy vedlés idején egy tele marok gabonanemü eleség, kisebb fajtájuaknak kevesebb is elégséges. Ez a leghelyesebb rendszer a takarmány kimélés és tyukok egészsége fentartása szempontjából is. Rosz időben több kell, de soha annyi, hogy teljesen jól lakjanak. A sok étetés a tenyésztés jövedelmét csökkenti.

Ólban fogvatartott minden két vagy három tyuknak déltájon egy telemarok erős eleség adandó, mely később némi könnyü takármánynyal is megpótolható. Legroszabb rendszer, ha reggelre gabonát, estére lágy takarmányt adunk, ezt megforditva kell adni és időről-időre változtatni.

A takarmány értékét megismerhetjük a Tegetmeier-féle alábbi táblás kimutatásból:

100 suly részből	husképző alkat rész	Meleg és zsirtképző rész		Csontképző, vagy ásvány rész	rostanyag	Viz
		zsir és olaj	keményitő			
Bab (fasszulyka) és borsó	25	2	48	2	8	15
Zabliszt	18	6	63	2	2	9
Dara, közép és finom liszt	18	6	53	5	4	14
Zab	15	6	47	2	20	10
Buza . .	12	3	70	2	1	12
Tatárka, (haricska) .	12	6	58	1½	11	11½
Árpa	11	2	60	2	14	11
Törökbuza	11	8	65	1	5	10
Kendermag	10	21	45	2	14	8
Rizs .	7	—	80	—	—	13
Pityóka	6½	—	41	2	—	50½
Tej	4⅕	3	5	¾	—	87⅖

Ebből látszik, hogy pl. a rizs és pityóka kevesebb tápanyaggal birnak, de amaz tejjel, ez pedig más husképző anyaggal keverve használható.

A legjobb a tyukoknak a héjával együtt egészen lisztté őrölt fehér zab. Olcsóbb a zabnál s szintén jó keverve a finom buzakórpa, keverhető pedig egyenlő mennyiségben árpaliszttel, főtt pityókával, czéklával, takarmányrépával. Törökbuzaliszt igen hizlalja a szárnyasokat. Tojó tyuknak tisztán adni nem kell. A keverék olyan legyen, hogy a lisztből semmi se maradjon szárazon és mindig meleg vizzel történjék.

A ki kevés tyukot tart reggelire az eleséget olcsón kiállithatja, ha a pityókahéjat s más főzelék maradékokat lágygyá főzi s azt korpa vagy liszttel összekevervén, egy kevés sót, télen egy kevés borsót is tesz belé. A pityóka és liszt keveréket mindig melegen kell adni az állatoknak.

A gabonatakarmányok között legjobb a haricska, azután az árpa, a mint az a malátához használtatik. Ezután a fehér zab a fenti módon. A buza nagyon drága, csak luxus-tyukóknak való. Jó még, ha megeszik az apró fehér fuszulyka és rövid időre változtatás végett a csirázásnak indult árpa, ugy a friss malátacsira, de csak 2—3-szor hetenként.

A konyhán fenmaradt hus és más hulladékokat jól fel lehet használni. Ezek hiányában bors és sóval ellátott marhamáj, tovább juh vagy más állatok belrészei jó és olcsó kisegitő táp-

szert nyujtanak. A hus mellett a huslé is jó a keverék készitéséhez, a tojást és vedlést nagyon elősegiti.

A napi adag egy tyuk részére két köbczenti méter lehet télen. Nyáron kevesebb is elég.

Az étrend utolsó követelménye a zöldtakarmány ott, hol gyepes helyen nem járnak. Ez lehet naponkint felfrissitett gyephant, vagy kaszált apró friss fü. A füvet lágy takarmánynyal keverve is lehet adni.

A fü mellett a káposzta és a saláta a legjobb. Egy háznál, hol mindennap van főzelék, a levélhulladék apróra vagdalva elegendő.

Ólban tartott tyukoknak legjobb egy főkáposztát, salátát vagy átvágott répát magasra felkötni, hogy ott csak csipegessék azt.

A hulladékokat mindig rendesen el kell tisztitani.

Bizonyos betegségi eseteket kivéve a tyukok soha se legyenek viz nélkül. A viz mindig hideg és tiszta legyen.

A lágy takarmány étetése száraz és tiszta udvaron legjobban ugy történik, hogy azt a földre szórjuk. Nedves időben azonban és nem tiszta udvarban, jobb egy nagy közönséges tálban, de legjobb egy fel nem boritható függőleges oldalu, a bepiszkitás ellenében deszka vagy bádogtetővel, elől pedig drót rácscsal ellátott edényben takarmányozni az állatokat. A vizes edényt ettől távolabb helyen kell tartani.

Továbbra nem jó a tyukokat és réczéket ugyanazon egy helyen tartani s ha még sem lehet elkülöniteni, akkor legalább külön kell azokat etetni.

A tyukok számára mintegy félméternyi magasságban a földtől, nehány deszkát helyezünk el czölöpökre s arra szórjuk az éleséget. A kacsáknak pedig egy nagy lapos tálban alant adunk ételt, a tálat nehéz kővel a középen lenyomatjuk, hogy fel ne dőljön s az eleséget körül a szélére rakva étetjük azokat.

Ezeket betartva lehet reményünk, hogy a baromfitenyésztés kifizeti magát. S kevés figyelmet forditva rá, oly egyszerü dolgok is ezek, hogy bárki erőmegfeszités nélkül teljesitheti.

Az okszerü gondozás és fáradság itt is meghozza a maga gyümölcsét. Tessék csak megkisérleni s a kisérletezésben türelemmel kitartani.

A baromfitenyésztőknek főképpen a következő 10 pontot kell szem előtt tartani:

1. A baromfit mindig rendesen kellő időben kell étetni. 2. Az ivóviz mindig tiszta legyen előttük, miután az állott, poshadt viz betegséget okoz. 3. A baromfiaknak nem szabad penészes vagy romlott eledelt adni. 4. Ugyszintén nem szabad mérges vagy egészségtelen füvet zöldtakarmányképen használni. 5. A baromfit

meg kell az eső vagy hó ellen védeni s az ólat lehetőleg ki kell padlózni, hogy az ürülék belőle könnyen kitisztitható legyen. 6. Ha a megszokott táplálék helyett mást akarunk adni, akkor az átmenetnek lassunak kell lenni. 7. Este lehetőleg magvakat adjunk a baromfiaknak. 8. Az ólban a friss levegőről és kellő tisztaságról gondoskodjunk. 9. Hetenkint legalább kétszer az ólat ki kell tisztitani. 10. A kitisztitott baromfi ólban homokat és mészport kell elhinteni.

A baromfiaknak igen jó táplálékul szolgál a napraforgó és tökmag, mindkettő bőv olajtartalmu. De állandóan csak azzal táplálni nem tanácsos, mert megunják, de azonkivül annyira tulhiznak tőle, hogy nem tojnak. Legjobb árpa-, törökbuza darával vagy más takarmánynyal elegyesen és felváltva adni. Azonban álljon folyton tiszta viz és emésztő előttük. Mindez kevésből kitelik.

Nálunk a galambok tenyésztésére kevés figyelmet forditanak. Pedig ha a már pelyhedző galambfit kevés szénából készitett aljjal ellátott olyan helyen, — a hol a levegő nincs elzárva, — ellenben a világosságot távol tartva, naponkint háromszor langyos vizben főzött törökbuzával 30—30 szemet adva, 8 napig etetjük, azaz töltjük, akkor olyan kövér galambfiakat nyerünk, melyeknek husa felette izletes.

Vannak, a kik szenvedélyességig szeretik és üzik a galambok különféle nemeinek tenyésztését, ápolását és gondozását s kimondhatlan örömüket találják az ártatlanság, szelidség és jámborságnak e kis állatkáiban. Isten e kis állatkákat is az emberi sziv gyönyörüségének, a sziv érzelmek különböző megnyilatkozásainak alkalmi tárgyaiul teremtette s rajtunk mulik, ha a galambsziv ártatlanságát, szelidségét és tisztaságát el nem tanulva, szivünk nemesitésére utánok erkölcsi — s nó anyagi — hasznot is nem huzunk. Isten semmit ok nélkül nem teremtett és mindeneket az ember hatalma alá helyezett.

A tojás kereskedés.

Nincs szándékomban a tojás kereskedésről hosszabb értekezést irni, ugy elhallgatom azt a körülményt is, hogy a tojásból is lehet és szoktak is némely helyeken jó pénzt csinálni.

Nálunk az egyes községekben nagy divatban van az, hogy készpénz nem lévén a háznál, a házi gazda 3—4 drb tojást küld a boltba és egy pakk dohányt kap érette. Hasonlóan a házi asszony tojással gyufát, eczetet, sót s más apróbb konyhai czikkeket stb. cserél ki a szatócsoktól. És ez nálunk annyira szokásban van, hogy még a gabonának literenként (vagy még kupánként) a boltba való hordása az emlitett áruczikkekért sem versenyez a tojással, sőt még a falusi iskolás gyermekek is nem

egyszer a tarisznyába feltett főtt tojást is — rászedve természetesen a kereskedőket — becserélik, vagyis beadják tinta, penna, plajbász, czukerlik s a többiért a szatócs kereskedőknek, kik aztán a gyermek tréfáért nem egyszer nagyot boszankodnak s kártérítésért való fellépés csak azon marad el, hogy nem tudják melyik élelmes és jóhiszemü gyermek ellen kell fellépni.

Ujabban pedig a házaló zsidók kezdenek bennünket megtanitani, hogy a tojást miképpen kell értékesiteni. Más helyen már emlitém is, hogy az élelmes zsidó gyermekek utczáról-utczára hogyan kiabálják: „tojást, tojást," azaz nem azért, hogy tőle tojást vegyenek, hanem hogy neki adjanak. Fel is gyüjtik aztán ugy, hogy a ki rajtok kivül tojás vételre szorul, párját főleg karácsontáján 5—8 kron kell megvennie, a minek ára máskor 1—2 kr szokott lenni.

A tojásszedő zsidók tudomásunk szerint a legnagyobb mennyiségü tojást a gyimesi községekből kapják a hol a legjutányosabban szedik össze és a legtöbbet termelnek. A mi arra mutat, hogy a mi gyimesi csángó atyánkfiai ott a maguk elzárkozottságukban kevesebb husfélékkel és a legnagyobb részt tej-, turó-, tojással táplálkoznak, s igy ezek náluk nagyobb készletben is találhatók.

A tojásszedő zsidók a megye területén összekiabált tojást Csik-Szeredábané s Gyergyó-Szentmiklóson ezer és ezer számban pakolják nagy ládákba és szállittatják Bécsbe, Németországba és főleg Angolországban, hol Londonban az angol lordok és maga az angol királyné — talán a nélkül, hogy gondolna is rá — nagy előszeretettel és élvezettel használják el a magyar haza keleti széleiről exportált székely tojásokat.

Tehát a tojás termelésből lehetne némi hasznot biztositani magunk számára. Csak minden székely élelmességünk daczára ezzel is ugy vagyunk, hogy mi csak a tojásszedő zsidók által megdrágitott tojásárt fizetjük, azaz drágábban jutunk miattok tojáshoz magán szükségleteinkre is, mig ők az olcsón összeszedett tojásért meglehetős nagy hasznot huznak be. De ez az ő élelmességök eredménye.

Nem lett volna tehát kinevetni és megvetni való dolog, ha a zsidókat megelőző székely élelmesség meg nem retviolva senki fia előtt, e kereseti ág teréről is le nem engedi vala magát szorittatni, mert ha pl. az egy ezer tojáson nyert egy ezer krajczár a székely ember s nem a zsidó zsebében marad vala: ez is valami lett volna. De hát szemesé a világ, koldusé az alamizsna. Talán eljő és nincs messze a kiábrándulás, teljes leszegényedés órája, melyben vagy kihasználjuk a kinálkozó alkalmat, vagy a betólakodó idegeneknek hagyva ezen őseink vérén

szerzett földet, kivándorlunk jobb hazába és öngyávaságunk és urhatnamságunk átka alatt tününk el a történelmi nemzetek sorából! Isten mentsen!

A méhtenyésztés.

Itt mielőtt az állattenyésztésről a fentebbiekben elmondattakat némely záró észrevételekkel kisérném e keretben, meg kell még emlékeznem csiki gazdaságunk egyik kellemes és e mellett nagyon hasznos mellékfoglalkozási ágáról: *a méhtenyésztésről,* Csikmegyében a méhtenyésztés is népünk egy nagy részének a régi időkből átörökölt kedvencz mellékfoglalkozása. Mikor kezdették Csikmegyében a méhtenyésztést az egyes jobbmódu székely gazdák házilag a maga sajátos s maig fennlévő eredetiségében gyakorolni, alig tudjuk határozottan megmondani.[1])

A parochiák történetében és az egyház szolgálatában a házilag készitett s a halál eseteknél ma is szokásban lévő apró sárga viasztyertyák használatát már ezelőtt 3—4 századdal feltaláljuk. A 16—17-ik századbeli egyházi konstituczióink szerint az egyes hivek s különösen az ugynevezett „megesett személyek s mások is, kik valamely közerkölcsiség ellenes kihágást követtek el, rendesen 1—2—3 stb. font viasz fizetésében marasztaltattak el, melyeket az egyháznak vagy templomnak kellett fizetni.

E gyakorlat az egyházban ma is megvan. Az egyházi hatóság bizonyos esetekben egyeseket ma is marasztal el határozott számu font viasz fizetésében.

Egyes jobbmódu családok már őseinktől örökölt hagyományos szokás és gyakorlat folytán a husvét nagyheti vecsernyék, vagy mint mondani szokták „Lamentáczíók“ alatt szükséges viaszgyertyákat évenkint nagy gonddal állitják mai nap is ki ajándék gyanánt a templomok számára. Ezen ajándékot pedig a legrégibb idők óta a házilag tenyésztett méhek viaszából állitják ki és adják.

Székely őseink korán felismerték, hogy Csikmegye flórája egyik leggazdagabb föltételét és páratlan mennyiségü anyagát képezi a méhtenyésztésnek. De ennek daczára székely közgazdaságunknak e magát mindenesetre kijövedelmező ága nem részesült azon figyelemben, melyet méltán megérdemelt volna. Jellegző tulkonzervativizmusunk e téren sem hagyott és nem hagy

[1]) A méhkosarakról, köpürkől és mézről legelőször — irja Gende János 1721-ben egyik angol müvében — Melisus Kréta király volt a szerencsés, ki azt hasznosnak mondá az egészségre. L. „Igazság“ 78. lap.

cserben. A mi népünk régi megszokottságából nagyon nehezen bontakozik ki.

Az utóbbi években azonban a méhtenyésztés terén is némi fellendülés tapasztalható, mióta tudniillik a megyei gazdasági egylet vándortanitója által a méhészetet is felügyelteti és a vándortanitó jártában-keltében a szükséges utasitásokat mindenkinek szivesen megadja. Vannak már sokan okszerü méhészeink is, különösen a papok és tanitók közül, de maga székely gazdaközönségünk ritkán s csak egyes kivételes esetekben üzi a méhtenyésztést okszerüen. Nagyobbára székely dilettans méhészeink maig még mind a régi deszka köpüket használják, csaknem minden szakszerü tudomány nélkül. Az uj méhészeti rendszert és köpüket nehézkeseknek, a velök való eljárást fárasztanók, sok időveszteségbe kerülőnek s mindenek fölött költségesnek tartják. Azért nagyon idegenkednek tőle. mint minden ujitástól s nem hisznek, nem biznak benne.

Kedvező időjárás mellett és egyes években mind a köpük száma, mind pedig a méz mennyisége magasra emelkedik s ekkor a mi méhtartó gazdáinknak kedve is felhangolódik. De jön egy kedvezőtlen év s ez minden méhgazdaságukat s vele kedvüket is teljesen megsemmisiti. Igy ha egyik-másik gazdának méhei mind elpusztulnak, csak ritkán és egyesek éreznek magukban arra kedvet, hogy uj méhcsaládot vegyenek és ujból hozzáfogjanak a méhtenyésztéshez, ugy, hogy az egész méhészkedés s annak üzése teljesen a kedvező vagy kedvezőtlen időjárástól van függővé téve. Igy folytonosan egyik kezdi s a másik végzi a méhtenyésztés terén a folyton tartó kisérletezést. S tagadhatlan, hogy vannak, kik e kisérletezés és primitiv kezelés mellett is tisztességes évi jövedelmet huznak a méhek után.

Örvendetes jelenségnek és az ujabb haladás biztositékának lehet tekinteni azt, hogy a gyergyói papság és tanitói kar már régebben, az alcsik kászon-esperes kerület tanitói köre 1892. a Csik-Szentkirályon tartott őszi gyülésén szintén méhész körré alakult s 1893-ban a Fitódon tartott gyülésben alapszabályait végleg megállapitván, a csik-szeredai gazdasági egylet méhészeti osztályához csatlakozva ujabban és behatóbban ügykörébe vonta az okszerü méhtenyésztés ügyét, vagyis a kászon-alcsiki méhész fiók-egyesület vagy kör megalakulása 1891. évi november hó 5-től számittatik, mikor Benke Gábor a gyakorlati méhészet terén elismert mükedvelő és szakértő hivatkozva Grand Miklós méhészeti felügyelő és Szentgyörgyi Lajos méhészegyleti főtitkár buzditására — a tanitó-egyesületnek méhész körré alakitását inditványozá. — Ezen, ekkor elvileg elfogadott inditvány folytán a méhész-egyesület 1892. évi április hó 28-án megalakult s in-

nen kelt megbizás folytán Baka János által kidolgozott alapszabályok 1893. április 25-én elfogadva jóváhagyásra az illetékes miniszteriumhoz felküldettek.

Ugyan e gyülésen meg is választja tisztviselőit és pedig elnöknek Márton Ferencz ny. kir. járásbirót: jegyzőnek Benedek Gábort: pénztárnoknak Márton Lászlót.

Választmányi tagok lettek: Baka János, Tódor István, Péter Balázs, Balló Imre, Gergely József és Tamás Imre.

A fontosabb kebli ügyeket az egylet megbizásából az igazgató választmány végzi, a megerősitett alapszabályok[1]) értelmében.

A méhész egyleti r. tagok a tanitó-egyesület r. tagjai. Pártoló tagok lehetnek a méhészet barátai, kik tetszés szerinti összeggel egyszer s mindenkorra az egylet czéljaihoz hozzájárulnak.

Az egyesület első rendes gyülését tartotta Menaságon 1894. április 21-én, hol elnök 1893. nov. 27-én 68,668. sz. a. jóváhagyott alapszabályokat beterjeszti, s a lapokban is megjelent szép beszéddel vezeti be a gyülést.

A m. egylet 1894. október 30-iki gyülésén Benedek Gábor „*A méhek beteleléséről*“ és 1895. ápr 30-án Bartha Ignácz kir. ügyész „*A méz, mint élelmi czikk és gyógyszer*“-ről tartanak érdekes felolvasásokat.

Az egyleti életnek tagadhatlanul a méhtenyésztés terén is folyton növekvő arányban jelentkezik a maga üdvös eredménye. S nem kell sok idő, hogy ezen több szorgalom, mint anyagi áldozattal járó közgazdasági ág erdős és gazdag méh virágos vidékünk viszonyainak megfelelő és hasznos biztositó módon érvényesüljön. — A mint egyesek ereje meg nem bir — mondá a fiók m. egylet elnöke — az társulatilag könnyen megoldható.“ (L. 1894. ápr. 21-iki megnyitóját.) Tanuljunk a méheinkről szorgalmas és kitartott a méh tenyésztésben is. — Előre hát!.

Hogy a kászon-alcsiki fiók méhész-egylet anyagilag is a jobb jövő biztositékát magában hordó helyes keretben mozog, idejegyzem az alábbi adatokat is.

E fiók méhész-egylet vagyoni állapota 1894—1895. évi aug.-ig a következőkben van összefoglalva.

a) Rendes tagsági dijakból bejött .	14 frt	50 kr.
b) Márton Ferencz, Dr. Molnár József, Barta Ignácz és Endes Ida alapitó tagoktól 10—10 frt	40 frt	—
c) Pártoló tagoktól	3 frt	60 kr.
d) A megye törvényhatóságától kaptárokra	150 frt	—
e) A nmltgu földmiv.-ügyi miniszteriumtól az elnökség személyes kérésére	150 frt	—
Összesen:	358 frt	10 kr.

[1]) Az alapszabályok a tagok kezén lévén, azok közlését itt rövidség okáért mellőzzük.

Ebből az egyes községekben a r. tagok közt kiosztatott kaptárokért kiadatott 98 frt. Rajok beszerzésére 80 frt. Kiadás 178 frt. Készpénz maradvány kamatozás mellett 180 frt 10 kr.

A méhész-egylet alapitó tagjai sorába 1895. aug.-ig még beléptek 10—10 frttal: Éltes Elek, Koncz István, Bardocz István és Incze Ignácz.

A dicséretes eredmény feltüntetéseiben természetesen a főérdem és elismerés a buzgó elnököt illeti.

Nem sok és nagy a forgalmi eredmény, de ha a tenger is cseppekből gyül össze, ez is egy kis csöpnek elég, hogy többekkel egyesülten nagygyá és sokká legyen.

Czélja ezen egyesülésnek, hogy minden község faiskola kertjében mintaméhest állitson be s a tanitó az iskola nagyobb növendékeit, valamint a felnőtteket is e hasznos és élvezetes foglalkozásba bevezesse. A vármegye területén több plebánosnál, u. m.: Csik-Szentdomokoson, Szentmiklóson, Szentgyörgyön, több kántortanitónál és tanitónál, u. m.: Menaságon, valamint magán egyénnél, u. m. Gombos Jánosnál Szentimrén, Incze Györgynél Tusnádfürdőn stb. a minta méhészet meglehetősen rendezve van s remélhetőleg a csik-szeredai gazdasági egylet méhészeti osztályával csatlakozott fiókméhész-egyletek együttes és összeható okszerü müködésének hatása folytán rövid idő alatt a vármegye minden községében a méhtenyésztés magasabb lendületnek indul.

Gyergyóban már vannak nagyobb méhészetek is, minő a borszéki fürdőn lévő két telep, hol mint általánosan tudva a fürdővendégek az itt pörgetett illatos mézet csak ugy kapkodják el s a kereskedés szempontjából alapitott méhészetek tulajdonosai igen szép jövedelmet huznak az általuk termelt méz után.

Van Gyergyó-Alfaluban is egy nagyobb méhészet, melynél a főjevedelmi forrást a raj eladás képezi.

Tehát ebből is látszik, hogy megyénkben a méhtenyésztésből bizonyos hasznot is lehetne okszerü gazdálkodás mellett biztositani. Ha e haszon nem is oly nagy, mint Magyarország enyhébb égalju vidékein, hol egy év alatt háromszori mézelés is van, de nálunk is kifizeti magát, mert itt, ha tulajdonképpen csak egyszeri mézelés van is, t. i. a „*nyári*“ mézelés, de ez oly gazdag mennyiségben szolgáltatja a mézet, hogy a legtöbb esetben felér a magyarországi háromszori mézeléssel.

Nálunk a gondosabb méhészek tapasztalatai szerint a főmézhordási idő julius hóra esik. Ügyekezzék tehát minden méhtenyésztő ezen időre kaptárait minél népesebbé tenni, hogy eme szorgalmas állatkák e rövidke idő alatt nagy mennyiségü mézet legyenek képesek hordani. Azért soha sem szabad tulságos rajszaporitás által a munkás erőt szétforgácsolva ezzel csak lépre

dolgoztatni. Mert ha kicsiny a kaptár népessége, a mézhordás ideje rövid tartalmu lévén, mig csekély erő a szükséges lépeket megkésziti, az idő lejár és nem jut idő a mézhordásra. Tehát itt is az összevetett kis erők együttes és gyors munkásságára van szükség, hogy a család jövőjét biztosithassa s gondozójának még valami hasznot is hozzon.

Megyénk közönségének a méhtenyésztés iránt a multban és jelenben megnyilatkozott érzékéből az látszik, hogy meg van ez iránt egyuttal a kedve is. S ezen érzék és kedv azon reményre jogositanak, hogy ezen jó tulajdonok kellő állami és társadalmi intézkedések által segitve és gyámolitva a csikmegyei méhtenyésztésnek ujabb és méltó lendületet adnak.

Ime a méhészeti egyletek által felkarolt okszerü méhtenyésztés fokozatos fejlesztésében és népszerüsités által való terjesztésében kedves és hasznos czél áll előttünk. Itt is „mozogni, de előre nem haladni: tespedés."

Az állatok elkárosodása.

Minden, még az emberek élete is a romlandóság hatalma alatt állván, e hatalom emésztő sulya alul a szegény oktalan állatok sincsenek kivéve. Az állatok élete, egészsége és egyes élet és test szervei is számtalan betegség, nyavalya, veszedelem és főleg a vadállatok kegyetlen öldökléseinek vannak kitéve. S nem csekély azon kár, melyet évenkint a kártékony vadállatok hasznos házi állataiukban okoznak. Mikre nézt idejegyzem T. Nagy Imre megyei közgazdasági előadó 1890. évről szóló jelentéséből az alábbiakat: „Megyei közigazgatási bizottságunk még 1884. év óta élénk figyelemmel viseltetik e kérdés iránt s foglalkozik egy állatbiztositó szövetkezet, avagy társaság eszméjével, mi végből a mondott év óta pontos adatok gyüjtetnek a járási szolgabiróságok által és terjesztetnek be havonként a bizottsághoz, hol azokat a közgazdasági előadó, időnként kimutatásba foglalva előterjeszti. Ujabban ezen adatok gyüjtése a baleseteken által és némely betegségekben elhullott állatokra is ki fog terjesztetni, hogy igy az évi állatkárok átlaga s a károk mérvéhez képest a vármegye kár zonái megállapithatók legyenek.

A legtöbb állatkár julius és augusztus hónapokra esik. Augusztustól februárig arányosan fogynak az állatkárok, februártól augusztusig arányosan emelkednek. A legtöbb állatkár Gyergyó-Szentmiklóson, Gyergyó-Tölgyesben, a gyimesi három községben, Kászon-Feltizben és Gyergyó-Bélborban fordul elő, a legkevesebb pedig a megyei központi és alcsiki községekben. 1884. év óta a gyüjtött adatok szerint, a károk következőleg oszlanak meg az egyes állatok között:

Év	Szarvasmarha	Ló	Juh	Kecske	Sertés	Kárérték
		D	a	r	a b	
1884	1188	670	3058	489	436	60,372 frt — kr.
1885	755	446	3686	319	510	45,804 —
1886	397	260	2048	180	453	25,879 —
1887	152	103	613	42	41	10,331 „ — „
1888	122	99	240	25	25	6265 „ 50 „
1889	101	25	119	16	3	4334 „ 80 „
1890	131	28	315	35	13	6598 „ 20 „
Összesen	2846	1631	10079	1106	1481	159,584 frt 50 kr.

Mint előadó megjegyzi, s mint ezen adatokból is látszik, a károk száma 1884—90-ig folyton apad. Ennek oka először az, hogy a károk megtérítése reményében azok az első években pontosan bejelentettek, de midőn látták, hogy a károk nem megtérítés végett jelentetnek be, a bejelentések mindig hiányosabb lettek; másodszori oka az, hogy a kártékony vadállatok nagyobb mérvben pusztittattak, mit eredményezett egy részben az elejtett vadállatokért fizetni szokott jutalomdijak felemelése is.

E kimutatás szerint az 1884—1890-ig, vagyis a hét évi állatkárok átlaga 22,797 frt 64 kr. Ez elég tekintélyes összeg arra, hogy a károk enyhitéséről akár azok megakadályozása, akár megtérítése által gondoskodva legyen.

A károk megakadályozásának első és legbiztosabb módja lenne a vadállatok kipusztitása s e végből minél gyakoribb hajtóvadászatok rendezése és a pásztoroknak erre nézt hozott törvények értelmében fegyverrel való ellátása.

Az állatkárok kárpótlása pedig, — mint az a fejlettebb államokban s nevezetesen a szomszéd Ausztria alpesi tartományaiban van, — állatbiztositási intézmények felállitása által történhetnék. Minden vidék, minden megye vagy minden község, vagy minden községben a marhatartó gazdák gondoskodhatnának az egyes kárt szenvedett gazdák állatkárainak méltányos kárpótlásáról.

Az alpesi tartományokban „a biztositás kötelező lévén, a tulajdonosok által évenkint — állataik számához és fajához képest — fizetett nehány krajczárnyi befizetésekből bőven kitelik a károk megtérítése.“ Nálunk is egy ilyen intézmény felállitása megbecsülhetlen jótétemény lenne gazdaközönségünkre. Itt ősi szokás szerint, ha egy ökrünk vagy tehenünk lába kitörik, vagy a medve összemarczangolja, széthordják a falun és mindenki köteles abból egy fontot elvenni. De ez nagyobbára hitelben osztatván szét, a 80—100 fitos állatból alig kerül 25—35 frt be s ez is csak évek multán.

A ló s más kisebb kárba ment állatok rendesen a bőrükkel, vagy azzal se fizetnek.

T. N. I. A fentebbi kimutatás alapján kidolgozta, hogy amaz állatbiztositó intézmény vagy társulatok beállitása esetén az ott kimutatott hét évi 2846 drb szarvasmarhából az évi átlag szerint elkárosodott 407 drb marha létszám és az ott drbja után megállapitott vagy kitüntetett érték szerint egy drb állat biztositására összes szarvasmarha állományunk létszámát véve, esnék 12 és $^1/_2$ kr, vagyis évenkint egy marhára kellene a biztositási alapba fizetni $12^1/_2$ krt o. é.

Megjegyzendő azonban, hogy ezen intézményt községenkint felállitva azon központi és alcsiki községekben, melyekben az állatkárok létszáma kisebb, a $12^1/_2$ kr átlagnál kisebb összeg esnék egy drbra és ellenben nagyobb ott, hol a károk létszáma nagyobb. Ha mindennemü állatkárosodás felvétetnék egy ilyen intézmény keretébe, a befizetések még kedvezőbbek lennének.

Az állatbiztositási társulatok vagy intézmények felállitása bizonyára oly fontos és életbevágó eszme, melynek megvalósitásán minden jóravaló gazdának gondolkodni, tanácskozni s annak megvalósitását minden erejével ténylegsegiteni és előmozditania kell.

Nem tartom azért fölöslegesnek az általános állatbiztositás s ezzel kapcsolatosan a ragadós betegségek megakadályozása végett elpusztitott állatokért adandó állami, vagy szövetkezési kárpótlás mikénti megállapitása czéljából a következő javaslati pontokat idejegyezni.

A ló- és szarvasmarh-állományban előforduló elhullások és kényszervágások okozta veszteségek kárpótlása czéljából minden egyes község, illetőleg körjegyzőség területén a jelen szabályzatban megszabott feltételek alatt állatbiztositó szövetkezet alakitandó. A szövetkezeten belül mind a lovak, mind a szarvasmarhák biztositása elkülönitve történik.

Szövetkezet alakitása czéljából, a községi, (körjegyzőségbeli) állattulajdonosokat legalább 10 drb. biztositásra alkalmas állat tulajdonosának vagy tulajdonosainak kérelmére, a községi előljáróság haladék nélkül összehivni tartozik. Ily alakuló-értekezlet az állategészségügyi hivatal rendeletére is összehivandó. A meghivás az értekezlet megtartása előtt legalább 15 nappal személyesen közlendő és a szokásos módon közhirré teendő. A meghivás és az értekezleten való részvétel alapjául, az évenként szokásos községi állatösszeirás és az ebből készitett szavazati jegyzék szolgál, mely netaláni felszólalás végett, szemlére teendő ki. A szavazati jegyzékből kihagyandók: biztositásra nem alkalmas állatok tulajdonosai. A szavazati jegyzék pontossága ellen, az érdekelt állattulajdonosok bármelyike legkésőbb 24 órával az értekezlet megtartása előtt, a községi előljáróságnál szóval avagy irásban kifogást tehet.

A vármegyei állategészségügyi hivatal kiküldöttjének elnöklete alatt tartandó alakuló gyülésen kinek-kinek annyi szavazata van, a hány ló illetőleg szarvasmarha az érvenyesitett állatösszeirási és szavazati jegyzékben az ő nevére fel van irva. Szavazni csak személyesen vagy a gazdaságot vezető megbizott által lehet.

Az értekezlet szótöbbséggel határozza el a biztositó szövetkezet alakitását. Szótöbbség akkor van, ha a szavazatok többsége egyuttal a szavazók többségét is képviseli. Ha az alakuló értekezlet többsége a biztositó szövetkezet létesitését elhatározza, a község vagy körjegyzőség minden érdekelt állattulajdonosa — amennyiben nem tartozik az előbb felsorolt kivételek közé — köteles szövetkezeti tag lenni.

A szövetkezet ügyeit a községi előljáróság látja el a részére ebbeli munkálataiért a szövetkezeti közgyülés évenkint dijazást állapithat meg. A vármegyei állategészségügyi hivatal jóváhagyásával, a szövetkezet állandó fizetett tisztviselőket is választhat ügyeinek ellátására.

A szövetkezet érvényes megalakulása után azonnal, azontul pedig évenkint kétszer a község (körjegyzőség) területén levő és a jelen szabályzat értelmében a biztositás kötelékébe tartozó állatok, a szövetkezeti közgyülésen választott, becsüsök által, a községi (kör-) állatorvos közbenjöttével összeirandók és felbecsülendők. Ezen általános összeirás és becslés a szövetkezet költségén történik. Az összeirás után a község területére érkező és a biztositás kötelékébe tartozó állatok külön becsülendők fel és pótlólag irandók a becslő-jegyzékbe. E becslés költségét az állattulajdonos viseli. A vármegyei állategészségügyi hivatal fölmenthet egyes szövetkezeteket ama kötelezettség alól, hogy a biztositandó állatok összeirásánál és becslésénél állatorvos közremüködését vegyék igénybe.

Az összeirásból és becslésből kizárandók a következő állatok: a) mészáros marha- és ló-kereskedő és vágóhid istállóiban levő állatok; b) a községben csak ideiglenesen — áthajtáson, legelő- vagy takarmány bérleten — levő állatok, sőt még a hizlalásra bevásárolt és beállitott marhák is; c) a tartásra vállalt marha vagy ló, tartás után a gazda tulajdonába átment honvédló, kisorolt katonaló; d) a hadsereg vagy honvédség lovai, katonatiszti ló, verseny- és vadászló: bérkocsis-, posta-, vagy lóvasuti ló; e) a feltünően rosszul táplált, nagyon elcsigázott, idült betegségben szenvedő vagy annak gyanujában levő állatok; f) a földmivelésügyi miniszter illetőleg a megyei állategészségügyi hivatal által megállapitandó korhatárokon alul és felül levő növendék, illetőleg öreg állatok, kivéve, ha ez utóbbiak már az utolsó összeirás alkalmával föl voltak véve és a korhatárt a biztositás

érvénye idején lépték át. A becslés körül való eljárást, valamint a biztositásra vállalható egy-egy állat értékmaximumát, a megyei állategészségügyi hivatal szabályozza. Mind a tulajdonos, mind a szövetkezeti elnök kifogást tehet a felvétel vagy a becslés egyes tételeire. A becslő jegyzék alapján, a szövetkezet mindenik állatfajról külön biztositó könyvet vezet.

A szövetkezet minden tagja köteles a szarvasmarha vagy lóállományban előforduló bármi változást — eladást, elvágást, uj beszerzést, cserét és ellést, továbbá minden betegedési esetet — ha a község területén történik, 12 óra alatt, más községből 36 óra alatt a szövetkezet elnökénél szóval vagy irásban bejelenteni.

Minden bejelentett betegség esetében a szövetkezet haladék nélkül állatorvosi vizsgálatot rendel annak megállapitása végett, hogy az állat levágatása egészségi és gazdasági szempontból nem czélszerübb-e a gyógyitás megkisérlésénél. Oly esetben, midőn az állatorvos az állat levágását javasolja, a szövetkezetnek —amennyiben a tulajdonos beleegyezik — az állatot saját számlájára le kell vágatni s a tulajdonosnak kárát pótolnia, hasonló módon, mint az elhullott állatért.

A tulajdonosnak jogában van a beteg marha gyógyitását az állatorvos véleménye ellenére is megkisérelni, de ilyenkor az állat elhullása vagy későbbi levágása esetén, a szabályszerünél annyival kisebb kártéritésben részesül, amennyit a beteg állat értekesithető részei a kényszervágás szükségének kimondása óta veszitettek értékükből. Ily esetben a beteg állat értekesithető részei a ténylelet fölvétele alkalmával azonnal felbecsülendők.

A szövetkezet által elrendelt levágatással, a tulajonos kártéritési jogosultsága szempontjából egyenlőnek tekintendő az az eset, midőn a tulajdonos az állatot a betegség természeténél fogva az elhullás megelőzött, illetőleg a husérték megmentése czéljából még a hivatalos szemle megtörténte előtt levágatni kénytelen.

Minden elhullott vagy a szövetkezettől, illetőleg a tulajdonostól levágatott állatért a tulajdonos kártéritésben részesül a szövetkezettől. A kárpótlás alapjául a biztositó törzskönyvben foglalt becsérték szolgál, és pedig: elhullott állatért a becsértéknek 70 százalékát, levágott állatért a becsértéknek 80 százalékát fizeti a szövetkezet a kárvallott tulajdonosnak.

Ezt az arányt biztositási évenkint, az uj biztositási évtől kezdődő hatálylyal, a megyei állategészségügyi hivatal följebb emelheti, esetleg a szükséghez képest leszállithatja.

Nem nyujt kárpótlást a szövetkezet: a) ha az állat árviz, földrengés vagy más elemi csapásnak, hadjáratnak, zendülésnek

vagy más emberi erőszakosságnak esik áldozatul; b) a fertőzött, vagy a fertőzés gyanuja alatt álló elhullások, vagy leölések mindamaz eseteiben, melyek külön szabály gondoskodás tárgyai.

Kártalanitásra való igényét elveszti a tulajdonos: a) ha a betegséget sulyos gondatlansággal, vétkes mulasztással vagy kegyetlen bánásmóddal maga idézte elő; b) ha a betegedés esetét kellő időben be nem jelenti; c) ha az állat gyógyitása körül sulyos mulasztás terheli.

Ha a kereset hamarább bekövetkezik, mintsem a biztositott állatért ez időpontig fizetett biztositó dijak összege szarvasmarha után a kártéritési összegnek 10 százalékára rugna, a kártéritési összegből ezen 5, illetőleg 10 százalék a szövetkezet javára levonandó.

Külföldről behozott állatokra nézve a szövetkezet kártéritési kötelezettsége csak a behozatalukat követő három hónap leteltével veszi kezdetét.

Az az állat, melyért a szövetkezet jelen szabály értelmében kárpótlást ad, saját számlájára való értékesités végett a szövetkezet tulajdonába megy át.

Ha az állat husát és egyéb hulladékait a szövetkezet nagyobb áron értékesitené, mint a mennyit kártéritès fejében tényleg kifizetett, a különbözet a volt tulajdonosnak pótlólag kiszolgáltatandó.

A szövetkezet terhére az év folyamán felmerült összegnek a hulladék értékesitése után fedezetlen maradt része, biztositási dij szedése után állitandó elő.

A biztositási dij az illető szövetkezet tagjait terheli, a részükre biztositott érték arányban. A dijszámitás alapjául minden egyes állat után a két félévi becsérték középszáma vétetik, tekintet nélkül a birtokos személyében időközben beálló változásokra.

Az évi összes szükségletet a központi igazgatás költségeinek figyelembevételével, a vármegyei állategészségügyi hivatalok utján beterjesztett kimutatások szerint az országos állategészségügyi hivatal állapitja meg és osztja fel, mely jogositva van a biztositó dijakat, a szükségletnél 5 százalék nagyobb összegben megállapitani és ezen fölöslegből országos állatbiztositó alapot gyüjteni. A biztositó dijak a szövetkezet tagjaitól a közadók módjára szedendők be. A szövetkezetet, a nála biztositott állatra nézve, a biztositó dijnak mindenkori hátrálékai erejéig törvényes zálogjog illeti, mely minden más követelést megelőz.

Ha a vármegye területén a jelen szabály rendelkezései szerint legalább 70 állatbiztositó szövetkezet alakul, abban a vármegyében megyei állategészségügyi hivatal szerveztetik, a jelen szabály részére megszabott teendők ellátása végett. Mig a vár-

megyében nincsen állategészségügyi hivatal szervezve, a számára megállapitott teendőket, a vármegye közönsége látja el.

A lovak és szarvasmarhák fertőző betegségei esetén adandó kártalanitás a következőkben állapittatnék meg:

Az itt felsorolt betegségek esetén az elhullott vagy beteg, továbbá a betegségek vagy fertőzés gyanujában levő lovakért és szarvasmarhákért a jelen szabálylyal megállapitott mérték és fedezeti eljárás mellett kárpótlás adatik. E betegségek a következők: lónál: takonykór és lépfene; szarvasmarhánál: ragadós tüdőlob, lépfene és serczegő üszög.

A kárpótlás az 1888. évi VII. törvényczikk 107—112. §-a és az 1893. évi II. törvényczikk 6. §-a, illetőleg az előbb ismertetett javaslat szerint megállapitott becsérték alapján történik. A kártalanitás összege: 1. takonykórban elhullott lóért a becsérték fele; 2. takonykórban szenvedő lóért a becsérték hétizedrésze; 3. takonykór gyanuja miatt kiirtott lóért: ha a bonczolás a takonykór jelenlétét igazolja, a becsérték nyolczizedrésze; ha a bonczolás jelenlétét nem igazolja, a teljes becsérték; 4. a ragadós tüdőlobban elhullott marháért a becsérték fele; 5. lépfenében elhullott lóért vagy marháért, ugyszintén serczegő üszögben elhullott marháért a becsérték $^{7}/_{10}$ része; 6. a 4. és 5. pontban felsorolt betegségben szenvedő, vagy e betegségek gyanuja miatt kiirtott lóért vagy marháért: ha a bonczolás e betegségek valamelyikét igazolja, a becsérték $^{7}/_{10}$ része; ha a bonczolás e betegségek egyikét sem igazolja, a teljes becsérték. A kárpótlás összege egy-egy állat után: 100 forintig levonás nélkül, 300 forintig 5 százalék levonással, 500 forintig 10 százalék levonással. Egy állatért 500 forintnál nagyobb becsérték nem állapitható meg.

A kárpótlás összegét az országos, illetőleg megyei állategészségügyi hivatal utalványozza az állatbiztositó-alapból. Mig az alap nem rendelkezik a kellő összeggel, az államkincstár az évi költségvetés utján előleget bocsát a hivatal rendelkezésére. A kárpótlás alá vont állatnak értekesithető részei az állatbiztositó alap tulajdonába mennek át, de ha ezen értekesitésből több folyna be a kárpótlás összegnél, a különbözet a volt tulajdonosnak pótlólag kiszolgáltatandó.

Serczegő üszögért csak az esetben jár kárpótlás, ha az állat az utóbbi két év folyamatban serczegő üszög ellen be volt ojtva.

A földmivelésügyi miniszter hivatik arra, hogy vidéki ló vagy szarvasmarhaállományának lépfene ellen való ojtását a kártalanitási igény elvesztésének terhe alatt rendeleti uton kötelezővé tegye. Egyéb eseteken eszközölt ojtások következtében beálló elhullásokért nem jár kártalanitás.

Külföldről behozatott állatokért a behozatalukat követő

első 6 hónapban nincs helye a kártalanitási igénynek ha csak a fertőzés belföldi eredete be nem bizonyul.

Kártalanitási igényét elveszti: a) aki az állati járványok elháritására vonatkozó törvények határozatait megszegi vagy hanyagul teljesiti; b) aki a fertőzött elhullást vagy megbetegedést a község területéről 12 óra alatt be nem jelenti a községi előljáróságnak. A kártalanitási igény elvesztése az állategészségügyi kihágásokra szabott büntető határozatokat nem módositja. A kártalanitással kapcsolatban a felsorolt állati betegségek elfojtása czéljából a betegség vagy fertőzés gyanujában levő állatok leölésével irtó eljárás inditható.

Az irtó eljárás folytán szükséges uj állatok beszerzése az országos megyei állategészségügyi hivatali felügyelete és ellenőrzése alatt áll; e hivatalnak jogában áll az is, hogy a kártalanitást készpénz helyett megfelelő értékü és azonos faju állat szerzésével szolgáltassa ki.

A kártalanitás, fertőtlenités, általában az összes eljárás költségeinek fedezésére, az állatbiztositó-alapból előlegezett összegeket járványdij czimén az országos állategészségügyi hivatal, a számadási év lejártával a vármegyei állategészségügyi hivatalok utján a ló, illetőleg szarvasmarhatulajdonosok összessége terhére irja és pedig: az illető érdekelt állattulajdonosok kizárólagos terhére; a költségek erdekelt állattulajdonosai közt az állatlétszáma arányában felosztva. Az országos állategészségügyi hivatal jogositva van kivételes rossz évek szükségletét több évi fedezetre elosztani; jogositva van továbbá az országos állatbiztositóalap gyarapitása végett az évi szükségletnél 20 százalékkal nagyobb fedezeti összeget kiróni.

Az ily módon kivetett összegek a közadók módjára szedendők be; ezen járványdij hátralékai erejéig az illető állatokra nézve törvényes zálogjog állapittatik meg, mely minden egyéb követelést megelőz. A kivetés alapjául az évi községi állatösszeirás szolgál, melyet a községi előljáróság tartozik megejteni és melynek jegyzékét 15 napon át közszemlére teszi.

A szabály alól ki vannak véve: az udvartartás a közös hadsereg és a honvédség lovai, továbbá az állami ménesek és méntelepek tenyészlovai.

Az állatbiztositás természetesen az ide irt szabályok értelmében mindenesetre országos törvény által és országosan lenne rendezendő, a mint azt még 1893-ban gróf Bethlen András miniszter tervezte és Miklós Ödön államtitkár által előkészittette vala. Azért is országosan szervezendő e biztositás, mert a biztositási magán szövetkezetek a külföldön is alig váltak be, kivéve a drezdai és szász nagyobb állatbiztositó társulatot, melyek közül

az első 1892-ben 8783 állatot 5.702,342 márka értékben és a második 48,615 drbot 27.202,089 márka értékben biztositott. Mindenesetre országosan, vagy legalább megyeileg ezen ügy is már rendezendő lenne. Igen sok helyen még több község csoportosult az állatbiztositás végett.[1])

Az állatok a czigányok néphitében.

A német birodalmi Nassau tartományban megtelepedett és „az uj porosz vajda“ előljárósága alatt nagyobbára mégis vándorlásban lévő czigányok közül mig a férfiak főkereset forrása — mint épen nálunk — a vásárokon való kereskedés, addig a nők főleg a jóslást gyakorolják, természetesen előre beszerzett kellő értesülések alapján s aztán a házi állatokon kuruzslásokat visznek véghez; — mi rendesen azért nem sikerül — mint ők állitják — mert a gazda az általuk előirt eljárást hibásan csinálta meg s ha sikerült, a czigánynő érdeme.

Leginkább megijednek, ha menyetre bukkannak, — mely phurdini-nak (fujó) neveznek. Ha ez állatka az embert megpillantva, megijed, felágaskodik és szuszog, ezt ők igen végzetesnek tartják. Ilyen találkozás után minden vállalatokat abban kell hagyni, mert az nem sikerülhet. Ha e találkozás után valami véletlen eset, betegség stb. fordul elő, ők ezt a menyéttel való találkozásnak tulajdonitják.

Ha a menyét áldott állapotu nő előtt ágaskodik, a méhmagzat nagy nehezen fog világra jöni és sok nyomoruságot fog megérni.

Ha vándorlás közben menyét szalad keresztül az uton, az utirányt meg kell változtatni, mert különben a rendőrség üldözésétől kell tartani. Azon helyre, a hol ez történik, czigánytársaik figyelmeztető jeléül galyat szurnak fel és lószőrcsomót kötnek rá, vagy ha ez nincs, valamelyik czigánynő hajából egy tincs hajat. Emellett az uj utirány jeléül egy darab ruha rongyot aggatnak egy fára és a földön három vonást huznak a követett irány szerint ilyen formán ≡—. Az ilyen jeleket ők már ismerik és figyelmesek rá.

Ha a menyét menyasszonyra fujt, annak tisztulásul meg kell mosakodni a legközelebbi vizben; különben végig boldogtalan lesz vőlegényével való frigye.

Azonban nagy szerencsétlenséget hozna az egész czigány családra, ha valamelyik ezen veszedelmes állatkát megölné s azért azt nem bántják.

A menyetre vonatkozó ezen hiedelem és ezen állattól való

[1]) Lásd ezeket bővebben Miklós Ödöntől. 1892. évi javaslat.

félelem meg van székely czigányainknál is. Sőt a czigányoknak a menyettől való félelme annyira közös a székely atyafiakkal is, hogy ha valamely székely gazda az udvarán egy menyet átszaladását meglátja, azonnal mozdulatlanul megáll, mig a menyet eltávozik, nehogy a menyetet még mozdulatával is megbántsa, vagy felboszontsa; s a gyermekeknek és házhoz tartozóknak is megparancsolja, nehogy a kis állatot bántsák, mert azt hiszik és attól félnek, hogy ha megbántják, a marhákat megmarja, vagy más kárt okoz a házi állatokban. Azért egyik-másik borjun harangot tartanak az egész téli idő alatt is, hogy a harang kolompoiása a véletlenül megboszontott menyetet az istállótól üzze és ijeszsze el.

Mások meg egy csépre (szövésnél használt méternyi hosszu, hüvelyk vastagságu fenyőfa darab), csepüből vagy szöszből guzsalyat kötnek a menyetnek, azt felszurják az istálló valamelyik szegébe, vagy a gerendába s azt hiszik, hogy ez által a menyet marástól az állataikat megvédelmezték.

A székelyek és czigányok a menyetről való e hiedelem és félelemben egyetértenek s igy a menyet a bántalmazással szemben biztositva, vagy ha valaki bántalmazni meri, akkor ugy nyuljon hozzá, hogy az elpusztuljon, mert különben ő, vagy fiai boszut állanak a bántalmazó állatain.

Ha a mi székely vagy csiki czigányunk házalni indul s megkezdett utirányában egy *macska* átszalad előtte az uton, ezen utvonalat abban hagyja, más utczába, más utirányba veszi utját, mert azt hiszi, hogy az előtte átfutó macska szerencséjét elütötte, vagyis, hogy azon utczában, hol a macska átszaladt, már nem lesz elég jó szerencséje, üresen marad szotyra vagy tarisznyája.

Azt nemcsak a czigányok, de székely atyánkfiai sem tartják szerencsésnek, ha vásárra vagy hosszabb utra, birósághoz, menyegzőre stb. indulva, macska, nyul, egér stb. előtte az uton átszalad; sőt azt sem, ha valaki s főleg fehérnép az utját átkeresztezi.

Továbbá különös hiedelemmel viseltetnek a czigányok *a szarka* iránt is. A szarka (csingerposzkero, csirkuloz veszekedő madár), szerintök viszályt és verekedést idéz elő, ha sátruk vagy házuk felett fára, vagy épen házukra száll és fecseg, el kell onnan üzni, vagy a sátrat más helyen kell felütni, vagy még a házat is odahagyni.

Ha a szarka vándor czigányserget kisér, meg kell változtatni a menet irányát, hogy elejét vegyék a veszekedésnek. A szarka fecsegése különben — a czigányok hite szerint — mindig békebontást jelent.

A székelyek hiedelme szerint, ha a szarka a ház közelé-

ben lévő kerteken vagy épületeken ugrálva fecseg, azt mondják, hogy vendég jön a házhoz, épen ugy, mintha a kakas a tornáczról az ablakkal vagy ajtóval szemben állva, azokon bekukorikol, bekiábál.

Mikor azt mondja valaki, hogy veres kakas felül a házak tetejére, ez égést, felégetéssel, gyujtogatással való fenyegetést, tüzvészt jelent.

Szerencsét hozó állat ellenben a czigányoknál a mokus (rományi mácská = czigány macska, vagy rukheszkeri mácská = famacska), a mely fára mászik, annak árnyékában jó letelepedni, hogy a vándorlás és minden vállalat sikerüljön. Ha valamely uton a mokus végig fut, mindenesetre azt az irányt kell követni s a legközelebbi faluban jó üzlet, jó szerencse lesz. Ha szerelmes pár találkozik mokussal, mindig vig, mindig szerencsés és békés élete lesz.

A czigányok ezen jó tulajdonságai mellett nagyon szeretik a mokus husát s királyi pecsenyéül fogyasztják.

Nagy szerencse még a sünnel (stachelangeró = szurós) való találkozás, de ezt azonnal megfogják, megsütik és nagy nyalánksággal lakmározzák fel.

Nagy szerepet játszik a czigányok néphitében a kigyó (szerp. szanszkritus szarpa), melyet szent állatnak tartanak, bizonyos félelemmel nézik. Némelyek a kigyót nem érintik, némelyek pedig bőrét lehuzzák s vékony vesszőre vagy pálczára felhuzva javaslatokra bübájos szemfényvesztésre használják, némelyek még ugyan e czélból a kigyó fejét megszáritva mutogatják s több békateknőt és kigyó fejet össze-vissza hányva-vetve, azok egymás mellé eséséből jósolva és szerencsét mondanak, mint a kártyavetők a kártyákból.

A czigányok a kigyóval való találkozást hosszu, egészséges életnek tartják s némelyek ugy hiszik, hogy ha a kigyót megsértenék, a hosszu egészséges életet meghiusitanák.

A czigányok a békát (desanda), mint tisztátalant megvetik és a béka nevet szitkul, átkozódásul használják; a czigányok fogdossák és a városiaknak eladják hómentekor tavaszszal a békát, de maguk nem — vagy csak egyesek és nagy ritkán — eszik meg.

Érdekes, hogy a Nassau tartományban letelepült czigányok, habár e hiedelmek közül csak a kigyóra vonatkozó vezethető vissza a közös *ó-ind* eredetre, mégis ezekben talán közös faji és velök született sajátságuknál fogva, többé-kevésbé megegyeznek a mi székely czigányainkkal és ezeknek hiedelmeivel, noha ezen hiedelmek uj hazájukban keletkezetteknek tekinthetők.[1])

[1]) Lásd bővebben „Az állatok, czigányok néphitében" cz. czikket a dr. Kraus által szerkesztett „Am Urquell" cz. folyóiratban József főherczegtől. 1895. jan.

Gazdasági tanácsadó intézmény.

Nem kerülheti ki figyelmünket semmiféle mozzanat, mely ujabb időben közgazdasági viszonyaink fejlesztése czéljából történik. Azért röviden feljegyzem itt is az alábbiakat.

A földmivelésügyi m. kir. miniszter rendeletet bocsátott ki a magyaróvári m. kir. gazdasági akadémiánál és a hazai gazdasági tanintézeteknél szervezett gazdasági tanácsadó intézmény tárgyában.

A helyes gazdálkodás elveinek terjesztése, valamint az intenziv gazdálkodás előmozditása szempontjából és oly czélból, hogy a gazdaközönség a gazdasági szakmába vágó fontosabb kérdésekben szakavatott férfiak szaktanácsára támaszkodhassék: a magyaróvári m. kir. gazdasági akadémia, továbbá a keszthelyi, kassai, debreczeni és kolosmonostori tanintézetek tanári testületeiből oly bizottságokat alakitott, melyek hivatva vannak mezőgazdasági ügyekben a gazdaközönségnek szakvéleményt nyilvánitani és tanácsot adni.

A tanácsadó bizottságokat egyelőre I. a magyar-óvári II. a keszthelyi, III. a kassai, IV. a debreczeni és V. a kolosmonostori tanintézeteknél állapitotta meg, a körül fekvő vármegyékre kiterjedő hatáskörrel látta el. Igy a többieket mellőzve, mint bennünket közelebbről érdeklő tanácsadó bizottság:

Kolosmonostor.

Enök: Vörös Sándor tanintézeti igazgató.

Tagok: ?

Ezen bizottság müködése kiterjed: Szilágy, Szolnok-Doboka, Besztercze-Naszód, Kolos, Maros-Torda, Torda-Aranyos, *Csik*, Udvarhely, Kis-Küküllő, Alsó-Fehér, Hunyad, Krassó-Szörény, Szeben, Nagy-Küküllő, Fogaras, Brassó és Háromszék vármegyék területére.

A szakvélemény adás oly ügyekre és kérdésekre terjed, melyekre nézve más intézmények vagy hivatalok ez ideig szervezve nincsenek.

Vonatkozhatik névszerint gazdaságok berendezésére, gazdasági üzemtervek készitésére, vetésforgások megállapitására vagy módositására, eladó és bérbeadó birtokok értékbecslésére, haszonbéri szerződések tervezetének elkészitésére, a gazdasági számvitel berendezésére, számadások felülvizsgálatára, továbbá állattenyésztési berendezésekre, a takarmányozásra vonatkozó különböző kérdésekre stb.

Ellenben nem tartoznak a tanácsadó bizottságok elé chemiai vizsgálatokra pl. mütrágya takarmány talajvizsgálatára, növények termelésére, magvak vizsgálatára, növény és állati beteg-

ségekre, állati ellenségekre, gazdasági gépekre, talajjavitásokra, kertészeti és szőlőszeti ügyekre vonatkozó kérdések, minthogy ezek elintézésére külön állomások, hivatalok és szakközegek a gazdaközönségnek már is rendelkezésére állanak (a vegykisérleti állomások, megvizsgáló és gépkisérleti állomások stb.

Szintugy nem tartoznak a tanácsadó bizottságok elé azon peres ügyek, melyekben a biróságok vagy hatóságok a fennevezett intézetek egyik vagy másik szaktanárát szakértői működésre felkérik.

A ki a tanácsadó bizottságok véleményét és müködését igénybe venni óhajtja, ez iránt a lakhelyére nézve illetékes intézet igazgatóságához fordul, beadványában részletesen előadja kivánatait és a mennyiben a kérdés elintézése helyszini vizsgálatot tenne szükségessé, kijelöli erre az óhajtott időpontot és az utazás módozatait.

Ha a folyamodó a tanácsadó bizottságban lévő valamelyik szaktanárt névleg megjelöli, akkor az küldetik ki, ellenkezőleg az igazgató biz meg egy szakértőt a kiküldéssel.

A megkereső félnek az irásban foglalt tanács vagy szakvélemény a bizottság elnöke által hitelesitett másolatban küldetik meg.

A felmerült költségekről a bizottság elnöke utján vesz tudomást, mely költségeket tartozik a megkereső fél az értesités vétele után 8 nap alatt a bizottság elnökének beszolgáltatni; ellenben az irásban adott tanácsok vagy véleményekért, valamint a tervezések, rajzok vagy költségvetésekért dijat nem fizet.

Az irásban adott tanácsok és vélemények, valamint az esetleges tervezések, rajzok vagy költsegvetések készitését a bizottsági elnök előterjesztésére az ezen czélra rendelkezésre álló hitel keretén belül a földmivelésügyi miniszteri tárcza vállalta el. Kelt Budapesten, 1893. évi deczember hó 14-én. Gróf Bethlen András, s. k földmivelésügyi m. kir. miniszter.

Csikmegye ipara.

A létért való nehéz küzdelem, a megterhesült életgondok, a modern haladással megsokasult igények a közmüvelődést minden irányban és téren hangosan sürgető eszmék bármennyire és bármily nagy erővel sarkalnak az iparnak és az iparral kapcsolatos müágak fejlesztésére, bizony azok előbbrevitele nálunk a Székelyföldön s különösön Csikmegyénkben nagyon nehézkesen történnek.

A székely nemzet gazdászata még fejletlen, de ezen kezdetleges állapot nem a szorgalom, a törekvés hiányából, hanem

a sovány, a mostoha éghajlati viszonyok mellett magára hagyatottságából, sajátszerü osdi tevékenységi köréhez való makacs ragaszkodásából, vagyis sok esetben, főleg a földmüves és ipar körül tulzásban nyilvánuló s már-már kárával járó konzervativizmusából ered. A csiki székely embereknek nagy része, a népességhez képest igen csekély müvelhető földjét megmunkálja ugy, hogy legjobban tudja. De ezen nagy munkával a gyakorlati eredmény nem áll arányban. Nem áll azért, mert ott hol a talaj nem neki való, a köveken elkopik ekéje, kimerül ereje, ott hol pedig a talaj megbirná és háladatosan meg is fizetné a ráforditott munkát, a mai határrendszer mellett nem tudja kellően kihasználni. Fárad, dolgozik a székely hiven és ernyedetlenül s még sem találja meg azon ösvényt, melyen haladva, az ön és dologismerethez eljuthatna. Ujabb és ujabb és ujabb erdős területeket irt ki, fogy az erdő, szárazabb lesz az éghajlat, terméketlenebb a föld, szegényebb, nyomorultabb a földmivelő nép. Igen sok kisérletezés gyümölcstelen, időveszteség marad.

A schweiziak egykor hasonló álapotban voltak — irja egy székely barát, — azonban ők felfogták a helyzet veszélyes voltát s a komoly időkhöz mért komolysággal léptek egy uj pályára, a szilárd elhatározottsággal párosult cselekvés utjára s itt megtalálták azon eszközt, mely ügyeikre javulást hozott, megtettek czélszerüen mindent, mi a valódi siker érdekében szükségesnek mutatkozott, mert megvoltak győződve, hogy Isten bölcs berendezése folytán még a legzordonabb idő is megtermi a maga gyümölcsét. S ugyan, mi lehetett azon pálya, mely a schweiziakat a haszontalan vergődések és kisérletezések áldástalan állapotából, kisegitette? Az ipar, nevezetesen az iparnak a lombfürészelés esztergályozás és müfaragászatban nyilvánuló ágait kezdették komoly elhatározással müvelni. No és *Csikmegye iparával* hogyan állunk? Hát bizony akarva, nem akarva, a valót el kell mondanunk. Ellenmondásnak látszik, de mégis ugy van, hogy Csikmegyének van valami ipara s még sincs tulajdonképi ipara. Sem gyári, sem kézmü,- sem házi iparunk nem fejlődött még ki ősi bölcsőjéből azon fokra, hogy tulajonképeni iparról beszélhetünk. Még mindenik ág csaknem kezdetleges állapotában vergődik és várja azon időt, melyben egy egészséges és a gyakorlati életnek megfelelő alkotó szellem az egészet a szükséges segédeszközökkel ellátva, nagykoruságra segiti és neveli.

Székely férfiaink csaknem mindenike kevés kivétellel érti az ácsmesterséget, fafaragást, kömüves munkát, kőfaragást, kerekességet, kádárságot, kötélverés, asztalosságot. Asszonyaink a kender,- len,- gyapjuval való bánást, fonást, szövést, fehérnemü varrást, foltozást, stb. De mindezek csak a házi szükség-

letek fedezéséig terjed s legfölebb rokonának, komájának csinál meg egyik-másik, a házhoz szükséges tárgyakat, melyeket különben pénzért kellene szakmunkásokkal megcsináltatni. S e körülmény, a mely fajunkat a maig fennálló elszigeteltségében annyi századok folyamán át fenntartotta, mert ha házi szükségleteit egyenkint ahoz értő és felfogadott szakmunkások által kell vala kiállittatni és készittetni-e, eddig rég hire, hamva sem volna.

Épületeink még ezideig nagyobbára fából készülvén, az épitést s ahoz szükséges anyagok beszerzését az egyes épitető vagy épitő gazdák maguk eszközlék többnyire maguk erején s ritkábban a rokonok és komák segitségével. Hogy a kalákázások vagy segitségek az utánok járó eszem-iszomok tulhajtottsága és költséges volta miatt kezdenek szorványosabbak lenni s igy némelyek inkább vállalkozókkal, mint kalákásokkal kezdenek épittetni s más hasonló munkákat végeztetni. Ennek oka különben a megdrágult szesz és más élelmi szerek áremelkedésében is keresendő. Vagyis a méreg drága mérges szesz kezd vagyonunk és életünkből kiemészteni.

Azonban népünk nemcsak tengődni, hanem élni is akar. Midőn csakugyan belátja, hogy ma az erdőpusztitás nem lendit semmit az általa képviselt mezőgazdaság sorsán, sőt kiszámithatlan károkat okoz, vele született ősi hajlamainál fogva épitkezési és ruházkodási szükségleteit még mindig ugy állitja, hogy legfölebb a szabó, suszter—czizmadia, szőcs, szijgyártó és kovácsmester munkákért ad nagyon ritkán pénzt ki s ezekért is inkább szeret természetbeli szolgálmányokat teljesiteni.

Mikből látszik, hogy megvan népünk nagy részében a pénz kimélése mellett az ipar iránti kellő érzék, de az ipar valami közvetlen jövedelmi forrást nem képez és nem biztosit számára.

A rohamosan növekedő plutoczatia és ijesztő mérvben elhatalmasodó pauperizmus pedig égetően sürgeti ez utóbbi osztálynak az ipar felkarolásának szükségességét s életének az iparában való megmentését. Az ezen osztályok közötti ürből támadt napirenden lévő nagy szocziális kérdést egyedül a kereszténység isteni alapelvein épült és alapjára fektetett ipar felölelése és fejlesztése oldhatja csak meg.

Az ipari foglalkozásokra tehát már e szempontból is több, nagyobb gond és figyelem lenne forditandó. Megyénkben is két helyen tanitottak s talán ma is tanitják az ugynevezett lombfürészelést, esztergályozást és müfaragást, de az egész kisérletezés csak a dilettantizmus jellegével bir. A 16—17 éves székely ifju elég ügyesen kezeli az esztergályt, egész halmaz mütárgyat termel, de e készitményeken a szakember előtt azonnal feltünnek a kezdetlegesség jelei, az izlés hiánya. Már pedig ezen kö-

rülmény az ilyen dolgoknál annál is inkább figyelembe veendő, mivel a kifejlett jó izlés kiegészíti és teljessé teszi az értelmet, magasabbra fokozza a munkásság eredményeit s csak annak alapján terjedhet szükséges mérvben a tudás.

Meglehet, hogy a hajlam, a tehetség meg van, a felmutatott eredmény is kielégitő, de kérdés, elérhetjük-e ilyen uton a czélt, ha nem gondoskodunk ezen meghonositandó iparág tovább fejlesztéséről s a készitett tárgyaknak beváltása s elárusitásáról? „Sok hasznos tárgy van — mondja szt. Ágoston, — de maga a hasznosság láthatatlan.“ — „Mi történik azon ifjuval — jegyzi meg Straubert Ö. — ki p. o. az esztergályozás és faragás alapelemeit elsajátitva, haza tér községébe? Gyakorlat hiányában rövid idő alatt elfelejti azt, mit tanult s évek mulva ha kezébe veszi a faragó kést, épp oly kezdetleges eszközöket készit, mint ősapái.

Mindenek előtt gondoskodni kellene tehát arról, hogy az egyes községekben (pl. községházánál) egy szoba felszereltessék a legszükségesebb szerszámokkal, hol az illetők szabad idejökben, de különösön télen, foglalkozhassanak. Az ily mühelyek felügyeletét vezethetné a község előljárósága és az iskolaszék, ezeknek kellene egyszersmind gondoskodni a nyers anyag beszerzéséről, a készitmények átvételéről s a költségek levonása után a tiszta nyeremény kiosztásáról stb.

Ezt némelyek nevetségesnek találhatják, hisz miből fedeztetnek a beruházási költségek s ki vásárolja meg a készitett szipkákat, pipaszárakat, dobozokat s a gyártott különféle házieszközöket stb. Természetes, hogy a székely nép sorsán segithessünk, nemcsak idő, de pénz is kell. Már pedig nálunk mind a pénz, mind az idő kitelnék, csak a jóakarat ne hiányozzék s ne legyünk elfogultak, mert különösen ez utóbbi könnyen a szellemi tevékenység és értelmi munka megdermedését vagy megszünését is elé fogja bámily téren idézni.

Pénz dolgában a revindikált havasok évi 20—25 ezer frt jövedelméből, mi különben is köznevelési czélokra van szánva, egy bizonyos összeget az emlitett mühelyek beállitására lehetne forditani. Aztán a nemzeti kormány is, melynek feladata és kötelessége minden még a csiki székely honpolgárok jólétét is előmozditani, már valami áldozatot a miénkből hozhatna a vasuti világforgalomból sokáig kifeledett Csikmegye számára. Vagy már örökkön-örökké a „*mostohák*“ keserü kenyerén hagynak tengődni? Aztán a készitmények beváltása és tömeges elárusitásáról is lehetne ám gondoskodni. Kitartó munkásság és nehány ezer forint segélyezés által itt is sokra lehetne menni s székely

népünk látva a tisztes munka eredményét, megbarátkozék ezen uj foglalkozási móddal is, mely jobbléténeк egyik biztos alapját képezendi. Fel tehát, munkára fel! Jobb későn, mint soha!

A gyáripar.

Nemzetünk életében az anyaföld, melyet vércsepjeink, arczánk verejtéke értékesitettek és termékenyitettek meg hosszu évszázadok folyamán, képezik a legfőbb földi javaknak a forrását. Az ország hatalma, tekintélye, vagyonosodása a gazdaközönség termékeny munkaerejétől, e nemzeti közös élőtőkétől függ.

„Munkája dicséri — mondják — az embert.“ Minő a gazda, olyan a vetése. A fizikai és értelmi együttes erő néha megdaczol még a mostoha elemekkel is s a sziklából, mocsárból, sivatagból is kivánt gyümölcsöt varázsol elő. A föld talaja, röge, mesgyéje, a föld belsejében rejlő rengeteg kincsek halmaza számon kérik az ember fizikai, szellemi erejét, kutató eszét, fürkészkedő lelki szemeit és összes képességeit, hogy munkatársává tegye és tudja tenni mindazt, a mi különben munkában ellensége lehet és lehetne. A gyárak és gyári gépek összeállitásában megnyilatkozó összesitett emberi erő és képesség bizonyára egyik hatalmas vivmánya az embernek, a munkájában annyi oldalról elleneható mostoha elemek fölött.

A mezőgazdaság az utóbbi években aggodalmason mostohává változott. A terméseket megfelezte a sok elemi csapás s a gabona árak emelkedésében a gazdák nem nyervén kellő kárpótlást és munkadijat a termelési költségek kárba veszése mellett természetesen pusztulni, össze kellett roskadni ezen osztálynak, mely évszázadok folytán nemzeti misszióval birt és bir jövőre is.

E nyomasztó helyzetében az ipar és főleg a gyáriparnak lesz valaha a hivatása, hogy felemelje a lesujtott nemzetet. „Ámde, ha a nemzet fajának „törzsében nincs meg a kellő életerő, megsinylik ezt a galyak, a lomb és virágok egyaránt.“ A mi iparunk fejletlen vala. Igy a mezőgazdaság sulyos helyzetét megérezte minden társadalmi tényező s megérezte leginkább vergődő iparunk, mely a remélt fejlődés helyett magára hagyatottságában ijesztően visszahanyatlott. A mezőgazdasággal oksági összeköttetésben lévő iparunk hanyatlásának e belső nyomoruságán kivül legfőbb oka vala mindenesetre az Ausztriával fennálló kereskedelmi és vámközösség.

Iparunk az osztrák ipar versenyével nem tud megküzdeni; 1885. óta iparunk jó és közeli piaczát Oláhországban a vámháboru folytán egészen elveszitvén, czikkeinket keleten százados gyakorlatunkhoz képest többé nem értékesithetők; a belföldön

pedig a kedvezőtlen közlekedés miatt tért nem foglalhattunk s különben is az olcsón termelő, jól fejlett és mindenütt hatalmasan begyökerezett osztrák iparral szemben, mely piaczainkat elözönlötte, a versenyt nem tudtuk felvenni. A hanyatlásnak igy természetesen kellett beállani.

Ily körülmények között legalább a gyáriparnak kellett volna előtérbe lépni. De a gyáripar terén az emlitett okok, a felnövekedett szegénység s piacz hiánya miatt alig látszik valami ujabb élet. Az ujon létesült egy pár gyári vállalat az erdőipar és alig emlithető tégla-, cserép-ipar körében jött létre, de a tőke hiánya és nagyon drága közlekedési eszközök, szállitási árak és munkadijak miatt ezek is csak vergődnek és a jövőtől várják a biztató reménységet.

Igy — mint a kamara is megjegyzi — az általános ipar terén a hanyatló közgazdasági viszonyok hatása alatt az ujabbi időben bizonyos zsibbadás tüneteivel találkozunk.

Az iparfejlesztő bizottságok — melyekről alább lesz szó — nagy buzgalmat fejtettek ki, de a gyakorlati eredmény csak ezután várható. A nagy ipar, melyet a gyárak képviselnek, kedvezőtlen, a kisipar némi biztatással kecsegtet.

Ezek után mondanunk is alig kell, hogy fájdalom — Csikmegyében még ez ideig olyan gyáripar nincsen, mely — bár mint a sepsi-szentgyörgyi dohánygyár — az egymás hátára halmazott s szegénynél szegényebb községek alsó osztályainak, népünk szegényebb részének kellő és állandó foglalkozást nyujtana s soha nagyobb mértékben nem érzett nyomott helyzetén valamicskét enyhitene.

Megemlitendő gyáraink pedig a következők:

1. *A borszéki üveggyár*, melyről már Borszék ásványos vizei és fürdői leirásánál (L. 366—394. ll.) megemlékezénk, már régebb idő óta fennáll és ellátja Borszéknek összes üveg (borvizes palaczk) szükségletét, mely nem csekély jövedelmet biztosit a borviz tulajdonos két község közbirtokosságának, Borszék kimerithetlen kincstárában az üveggyártáshoz megkivántató minden anyag gazdag bővségben rendelkezésre áll.

Ugy tudjuk, hogy a borszéki üveggyár a helyi szükségletén kivül kivitelre, vagyis külön üzleti czélokra nem dolgozik, mert az az üvégkészitmény, melyet az üveggyár a borvizes palaczkokon kivül termel, üzletnek épenséggel alig mondható.

2. *A kászon-jakabfalvi üveggyár.* A borszéki üveggyár méltatása alkalmából fel kell emlitenem, hogy Balázsi ur a kászonjakabfalvi fürdő tulajdonosa az ásványvizek szállitása végett már a legrégibb idő óta üveggyárat állitott és tartott fenn a szükséges mennyiségü borvizes üvegek (palaczkok) gyártására.

Itten az üvegeket a régi minta szerint a régi kupás üvegek nagyságában gyártják s ezen régi kupás üvegekben hozzák forgalomba ma is a kászon-jakabfalvi ivó ásványos vizeket.

Ezen „régi mérték"-ben kiszolgáltatott borvizes palaczkok még mindig a régi olcsóbb és jobb világba vezetik vissza emlékezetünket a mai literes szükméretü megdrágult világgal szemben, melyben csak egyet mérnek nekünk ki nagy adagokban, a folyton növekvő adókat és szaporodó közterheket.

3. Mig székely szomszéd vármegyéink szeszgyárakkal elvannak látva, addig Csikvármegye e tekintetben legalább egy pár életrevaló gazdasági szeszgyár jótékony hatásait kénytelen nélkülözni.

Nekünk ezideig egyetlen üzemben lévő mezőgazdasági szeszgyárunk van. Gyergyó-Szentmiklóson a Cziffra Mihály szeszgyára, melyet 1886-ban állitott fel. Bár mai napig is a kezdet és helyi viszonyok nehézségeivel küzd, de hova-tovább ugy látszik, kezdi a nagyobb nehézségeket leküzdve a gyergyórészi szükségleteket fedezni. Ezen szeszgyár 1895-ben 81748 megadózott szeszfokot termelt és fizetett 28611 frt 80 kr adót, miből megtéritett adó 337 frt 52 kr vala. Azonban a vármegye többi részeibe a szesz szükségletét, — mely pedig évenkint — a becsempészett szeszt nem számitva, a hivatalos kimutatások szerint mintegy 4500—5000 hektóliterre megy, mai napig a kézdivásárhelyi, baróthi, mikóujfalvi, sepsi-szentgyörgyi és kisebb mennyiségben a székely-udvarhelyi szomszéd székely vármegyebeli szeszgyárakból látják el. Pedig ma már emellett nálunk sem megy csodaszámban a szesz kivonatokból röktönzött pálinka vagy boditó szeszes italok pancsolása és ki tudná megmondani az édes körteszeszek neve alatt mennyi édes kotyvalékot nem árusitanak el a mi *bor-szesz* kiiratokkal ékeskedő ki-be-lemérő korcsmárosaink?

4. Egy másik régi szeszgyár Csik-Kozmáson a Lázár Kajtáné évtizedek óta pihenvén, csak a statisztikai adatokban szerepel. Egykor virágzó üzemben volt, mit igazol a szép berendezettség és hoszu évek óta ott látható s nagy mennyiségben összehalmazva lévő famennyiség. Tulajdonosa hir szerint — előttünk ismeretlen okból — az utóbbi időben el volt tiltva az üzem gyakorlásától. A tulajdonos legujabban a gyárt haszonbérbe adta volt, minek folytán a gyár kijavitása s a hiányok kiegészitése szorgalmasan munkába vétetett volt s hire volt, hogy a gyár müködését 1893. év őszén megkezdi. Azonban nem tudni mi okon, talán a tulajdonos Lázár Kajtán közelebbről történt elhalálozása miatt, a gyár mai napig is pihen. Pedig a gyár kedvező helyi fekvésénél fogva igazán Alcsik központjában hivatva lenne, hogy

a vármegye alcsiki részének szeszszükségletét ellássa, a szeszteremeléshez szükséges terményeinek egy kis piaczot teremtsen, mert a gabonás emberekkel nem egyszer megtörténik, hogy hetek telnek el, mig gabonájukat a szeredai, szentmártoni, vagy szentgyörgyi piaczokon el tudják jó potom áron vesztegetni. Tehát már csak e közsükségleti szempontból is a megyének legalább három pontján igen kivánatos volna egy-egy mezőgazdasági szeszgyáracska felállitása, illetőleg a meglévők üzembe vétele és jó kezelése mellett egy harmadik beállitása.

De a szeszgyárakról tett eme rövidke megjegyzés után ide kell jegyezni azt is, hogy mi tulajdonképen rozstermelő vidék vagy no „ország“ lévén, rozs fölöslegünkből jutna a szeszgyárak részére is; mert egyre-másra egy személy a pityóka egyéb termények mellett évenkint átlag 3 hektóliter szemes gabonát és pedig rozsból 1·00, buzából 0·20, törökbuzából 0·80, árpából 1·00 hl. fogyaszt el, akkor az összes évi rozs fogyasztás 110,940 hlitert tenne. Már pedig vármegyénk 1889. évi gyenge rozs termése alapján, ha rozs terménünket 137,590 mmázsára, vagyis 193,788 hliterre teszszük s ebből átlag 40,000 hlitert takarmányozásra forditunk, akkor fölöslegül marad 42,848 hliter, mely mennyiség pedig, ha csak rozsból 6000 hlitert számitunk egy évenkint 1840 hliter szeszt termelő szeszgyárra, körülbelül 7 szeszgyárt láthatna el rozszsal.[1])

No és a pityókából, melyet népünk előszeretettel termel, s ma a szeszgyártásnál oly nagy szerepet játszik a takarmányozás mellett még más nagy mennyiségü szeszt lehetne termelni? S a mint már fennebb emlitettem a termő határrészeink okszerü berendezésével mily nagy területeket nyernénk a pityóka termelésre. Hja, csak panaszkodunk, de bizony sok esetben segithetnénk magunkon főleg ott, hol tőkebefektetésekre nincs szükség, csak a rendelkezésünkre álló élő tőkét, munkaerőnket és akaratunkat kellene kellően kamatoztatnunk. Azonban a pityóka és szeszgyártás alkalmából maradjunk meg egy kissé e tárgynál.

Fennebb már emlitém, hogy a pityóka a mi vármegyei gazdasági életünkben mily nagy szerepet játszik. Láttuk, hogy népünk élelmezése és állattenyésztés szempontjából, takarmányozás végett is a pityókatermelésre mennyire rá vagyunk utalva. Pedig a pityóka értékesitését a mi speczialis viszonyaink folytán a gazdasági szeszgyártás által s viszont a mi szeszgyártásunkat csupán pityókatermelésünk belterjesebb müvelése által is mindenkorra lehetne biztositani.

A felsőmagyarországi pityókás gazdák helyzete és a mi

[1]) L. bőv. T. N. I. idézett jelentését 71. l.

helyzetünk között nagy hasonlóság van. Ott technikailag jól berendezett szeszgyárak meglehetős számmal vannak és némi veszteséggel dolgozzák fel a föld termékét. S mi ennek az oka? Az, hogy nem fogták fel a pityókának nagy jelentőségét az általános mezőgazdasági szempontból. „Sokan azt képzelik, hogy a pityókát (burgonyát) feldolgozó iparágak a szesz termelésen kivül egyéb czéllal nem birnak, holott a mult évben a német agrikultur-kémikusok egyik legjelesebbje, *Maerker*, a szesztermelők évi gyülésén adatokkal bebizonyitotta, hogy a pityókatermelést és az azt feldolgozó iparágakat az államnak nagyon is érdekében áll támogatni", mert mig a pityóka minden termények között legtöbb szeszt ad és ezen kivül is sokféleképen fel lehet használni, addig a talaj tápértékét és tápanyagát legkisebb mértékben csökkenti. A felsőmagyarországi szeszgyárak kisebb eredmény hozamának egyik oka vala, hogy nagy részben rozsból termelték a szeszt. Azonban a rozs és pityóka közötti különbség főleg szesztermelés és közgazdasági szempontból kitünik Maerker alábbi tanulmányai és észleleteiből.

Németországban felmerült a kérdés, hogy nem volna-e czélszerü a pityókatermesztést korlátozni és e helyett rozsot termelni. Ezzel a rozs behozatalt akarták csökkenteni és a kellő rozs mennyiséget otthon megtermelni. De Maerker ennek kivihetetlenségét a következőkben okolta meg. Ugyanis: a kérdés tanulmányozásánál az döntendő el első sorban, hogy mennyi takarmány érhető el egy hektáron pityóka termelésnél és mennyi rozs termesztésnél? Az összehasonlitás a következő eredményre vezet. Jó pityókafaj elvetésénél hektáronkint 200 métermázsa pityókát nyerünk; ebben foglaltatik 420 kgrm nitrogén tartalmu tápanyag és 4500 kgrm nitrogénmentes anyag. Ha ellenben ugyanazon területen rozsot vetünk, akkor a 420 kgrm nitrogén tartalmu tápanyag helyett csak 120 kgrmot és a 4500 kgrm nitrogénmentes tápanyag helyett csak 1300 kgrmot fogunk nyerni, tehát a rozs termelésnél nyerjük a nitrogén tartalmunak felét és a nitrogénmentes tápanyagnak $^1/_3$-át.

Tegyük fel már most, hogy a pityóka szeszgyártásra használtatik s számitsuk ki, hogy mennyi tápérték marad ezután és ezen számokat hasonlitsuk össze azon tápértékekkel, melyeket rozs termelésnél nyerünk, anélkül azonban, hogy a rozs szesztermelésre felhasználtatott volna. Ezen esetben leginkább nitrogéntartalmu anyagok jönek tekintetbe, a melyek burgonyatermelésnél és szeszgyártásnál változatlanul adhatók vissza a talajnak.

Ezen tápértéket pénzértékre számitva a pityóka által hektáronként, miután az előbb szeszgyártásra használtatott eredményként 166 frt 40 kr értékü tápanyagot nyerünk, rozsnál ellenben csak

127 frt 46 kr egyenértékü tápanyagot. A pityókatermelés által tehát levonva a szeszszé átváltozott értéket még 38 frt 94 krral több érték nyerhető, mint ugyanazon területen termelt rozsmennyiségnél.

Továbbá számitsuk ki még, hogy mennyivel több emberi táplálékot termelhetünk a pityóka által, daczára annak, hogy ezt előbb szeszszé értékesitettük, mintha az ugyanazon területen termelt rozsot változatlanul adjuk az állatnak hus és tejtermelése czéljából.

Ezen számitásnál Maerker takarmányozási kisérletei szerint egy hektáron termelt pityókából szeszszé való feldolgozás után 3360 liter tej nyerhető, ellenben rozsnál csak 1760 liter a kevesebb tápanyagoknak megfelelőleg. A hizlalási kisérletekből kitünt, hogy 1·5 kgrm nitrogéntartalmu tápanyagból 1·5 kgrm élősuly termelhető. Az állathizlalásnál tehát a hektháronkint termelt moslékmennyiségből 210 kgrm élősulyt lehet produkálni. Ha ellenben az ugyanazon területen termelt rozs mennyiségét adjuk a hizlalásra, akkor csak 110 kgrm élősulyt termelhetünk általa. Tehát a pityókatermelésnél nagyobb takarmányértéket érhetünk el ugyanazon területen, ezáltal pedig nagyobb mennyiségü tápértéket termelhetünk a népességnek, még akkor is, ha a pityóka előbb szeszszé dolgoztatik fel.

De ha a pityóka és rozstermelés trágyaértékét egymással összehasonlitjuk, akkor is meglepő az eredmény. A pityókatermelés és ezzel összefüggő iparágak által a talaj tápértéke megmarad; a gabonatermelés és ennek eladása által a talajtól tápanyagokat vonunk el és mig a pityókaipar által a talajt értékében fentartjuk, addig a gabonatermelés által a talaj tőkéje fogy és gabonatermelés másképen nem is képzelhető, mint ugy, hogy az elvont tápanyagokat drága trágyák alakjában adjuk vissza.

A pityókatermelés által elvonunk a talajból hektáronkint:

68	kgrm nitrogént ára:	1 frt	— kr	=	68 frt	— kr,
120	„ kalis ára:	—	08 kr	=	9 frt	60 kr,
32	„ foszforsav ára:	—	33 kr	=	10 frt	56 kr,
	Tehát összesen hektáronkint:				88 frt	16 kr,

a mit a szeszgyártás révén visszanyerünk.

Rozstermelésnél hasonló számitás mellett 53 frt 36 kr trágya érték az, mit veszitenі fogunk a rozs eladása által egy hektár talajon. Ezen trágyaértéket tehát a rozsnál évenkint trágya által kell pótolni, ha csak a talajt teljesen kiaknázni nem akarjuk.

Maerker szerint szeszgyárral biró gazdaságban pityóka és rozs vállalkozó termelésénél idővel kisebb talaj területen több rozs termelhető, mint szeszgyár nélkül nagyobb területen, mert a pityóka tudvalevőleg azon növényekhez tartozik, melyek rendkivüli alkalmazkodási képességgel birnak a talaj tápanyagához,

mi által a nehezen oldható tápanyagokat könnyen veszi fel és mindenek előtt a trágyázásba sokat nyerünk, mert a pityóka a gabona-nemüek által hátrahagyott trágyát is felhasználni képes.

Ha mindig csk rozsot termelünk, akkor a talajban tápértéknek kell állandóan lenni, mig ellenben, ha közben-közben pityókát termelünk, akkor a tápanyag fölösleg, a mit különben a talajhoz kell adni, ha jó rozs termést akarunk nyerni, — kihasználtatik. Azonban szükséges a pityókának is bizonyos tápanyagokat adni, melyek részben ismét a talajban maradnak és a következő termés javára szolgálnak.

Ezekből látható, hogy a pityókát értékesitő szeszgyártás a mezőgazdaságban nagyon is jelentékeny szerepet játszik, vagyis mind a talaj tápanyagának fentartására, mind az állattenyésztésre nézve a rozs és más gabona-nemüek fölött roppant nagy előnynyel bir s hogy a talaj termőerejét a pityóka és rozs váltakozó termelése által még trágya nélkül is soká fenn lehet tartani és biztositani.

A mit pedig a pityókáról elmondtam, áll az kevés különbséggel a többi kapás veteményekről és a mit a rozsról mondtam ugyan az áll kevés változattal a többi gabonanemüekről.

Tehát Csikmegyében felállitandó 1—2 gazdasági szeszgyárt már csak az itt oly gazdagon és legjobb minőségben termő pityóka termelése által is lehet biztositani anélkül, hogy akár a gabona-nemüek termesztése, akár a talaj termőereje vagy tápértéke hátrányt szevedne, sőt ellenkezőleg váltakozó gazdálkodás által a szeszgyár mellett mindkettő roppant nagy előnyt biztositana.

Itt nem is emlitem azt, a mit fentebb már emlitettem, hogy a pityóka szeszszé gyártásától eltekintve Csikmegye termény fölöslegéből különben is 7, azaz hét gazdasági szeszgyárt lehet ellátni és biztositani. Megbizható kezelés mellett tehát nem lehet ok az aggályoskodásra, ha több gazdasági szeszgyár állittatnék is be.

S hogy egy szeszgyár felállitása ügyében tett komoly lépések meghiusultak, annak beigazolásául álljon itt a következő bizonyiték, mint a dugába dőlt jóakaratu törekvések egyik emléke.

Aláirás.

Egy gazdasági szeszgyár-szövetkezet létesitése érdekében idáig tett lépések teljes sikerre nem vezetvén, mai napon tartott értekezletünkön elhatároztuk, hogy a további intézkedéseket a volt alapitóktól átveszszük s az eddigi aláirásoknak figyelmen kivül hagyása mellett, uj feltételekkel, uj aláirásokat nyitunk.

Azon tapasztalt érdeklődés, melylyel az eszme a gazda-

közönség körében fogadtatott, biztos reményt nyujt arra, hogy a valósitás nehézségeivel megküzdhetünk s a közszükség által indokolt sikert biztosithatjuk.

Hogy egy akkora vidéken, mint Csik, egy szeszgyár felállitása ugy a fogyasztás feltételei, mint a termelésre készen álló anyag bősége által, közszükségnek felel meg s a mellett a befektetendő alaptőkéknek is jól jövedelmező kamatját biztositja: abban kételkedni alig lehet, különösen akkor, ha tudjuk, hogy egy helybeli szeszgyár terménye az italmérési jogoknak időnkénti haszonbérbe adásánál s nmgu m. kir. pénzügyminiszterium által is minden idegen területen levő más szeszgyár termelvényei felett előnyben részesittetik, sőt azon jogok haszonbérbe vételénél is az elsőség a helybeli gyárt illeti.

Azért is kellett jelen uj aláirást nyitnunk, mert a létesitendő vállalatra szükséges tőkét itthon, a vármegyében akarjuk előteremteni, hogy annak elérendő haszna is itthon értékesüljön.

Az uj aláirásokra Csikmegye határán belül, *folyó év november hó 1-ét* tüzzük ki, mely időn tul kénytelenek leszünk a vármegye hatán kivül ajánlott tőkék befolyását is igénybe venni a vállalat biztositása érdekében.

Egyenként *kétszáz forintos* üzletrészeket bocsátunk aláirásra, mely összeg részletenként az alább meghatározott határnapokig egészen befizetendő lesz.

Az üzletrészek befizetése idejéül a következő határidőket állapitottuk meg:

1. Az aláiráskor (1893. november 1-ig) fizetendő 50 frt.
2. 1893. deczember 1-ig fizetendő 50 frt.
3. 1894. év január 1-ig fizetendő 50 frt.
4. 1894. év február 1-ig fizetendő . . 50 frt.

Az aláirások ezen iven eszközlendők s minden aláirt üzletrész után 50—50 frt az iv beküldése mellett befizetendő.

Az alakuló közgyülésnek tartatik fenn határozni a felett, hogy a tervezett vállalat hol helyeztessék el.

Az ügyeknek a közgyülésig leendő tovább vitelével s a kellő intézkedések megtételével *Becze Antal* és *Nagy Imre* alapitó tagokat biztuk meg.

Az aláirási ivek, valamint a befizetések *Nagy Imre* alapitó tag kezéhez küldendők.

Kelt az alapitóknak 1893. év szept. hó 24-én Csik-Szeredában tartott gyüléséből.

Mikó Bálint	*Becze Antal*	*Mr. Szász Károly*
Dr. Molnár László	*Dr. Fejér Antal*	*Nagy Imre*
Jakab Alajos	*Cseh Vilmos*	*Sándor Gergely*
Vitos Mózes		*Albert Béniám*

Alólirott a fennebb megállapitott feltételek alapján a gazdasági szeszgyár-szövetkezetbe ezennel belépek s ennek létesitése érdekéből drb üzletrészt összesen .....frt, azaz: ////// forint erejéig ezennel aláirok s kötelezem magamat, hogy a jelzett üzletrész..... után járó összegeket a fennirt tervezet értelmében megállapitott módon és időben potosan befizetem. Jogot adok az alapitóknak, hogy ha az itt kitett fizetési határidőket pontosan be nem tartanám, a hátralévő még befizetetlen részleteket rajtam a csik-szeredai kir. járásbiróság utján, tetszés szerint felhajthassák, vagy a befizetett részletek feltétlen elvesztése mellett, engemet a tagjai közül, minden továbbbi meghallgattatásom nélkül kitörüljenek.

Kelt.....1893.....hó n.

Előttünk:

.....
tanu.

.....
(aláirás.)

.....
tanu.

A szeszgyártás alkalmából idejegyzem, mint az ujabbkori kutatásoknak eredményét a következő sorokat.

Kapesser Károly karlsruhei tanárnak elég egyszerü eljárással sikerült a tőzeg czellulózéját czukorrá változtatni s ezt szeszszé erjeszteni, vagyis a tőzeg rostjaiból (czellulózéjából), spiritust főzni.

Mire nézt dr. Szterényi Hugó ezt irja: „ez azután nem is csupán problematikus értékü elméleti eredmény, hanem tényleg gyakorlati jelentőségü vivmány, mely messze kiható fontosságuvá válhat ugy a mezőgazdaságra, mint a gyáriparnak bizonyos ágaira nézve. Ez időszerint igaz, hogy még csak a kisérletezés stádiumában van s nagyobb e fölfedezésnek tudományos eredménye, mint a mennyire kecsegtetők a gyakorlati kilátások, ámde az mi sem egyéb puszta költség- és szükség- kérdésénél, miket elháritani a technikának, meg az életnek válik majd fontos feladatává.“ (L. Hazánk. 1894. 22. sz.) Ez bizonyára erős haladás. De hát miből áll *Kapesser* eljárása, melylyel ő a tőzegből spiritust főz?

A frissen vágott, nedves tőzeget 4—5 óráig 115—120°C. hőmérséklet (1·66—2·0 atmoszféra) mellett higitott kénsavval főzi. — Ezután a folyadékot krétaporral savtalanitja, a most már czukortartalmu nedvet gondosan megszüri, lepárolgatás által töményiti és élesztővel megerjeszti. A megerjesztett léből az alkoholt rendes módon lepárolja és az eredmény az, hogy 1000 kgr. száraz tőzegből 62—63 liter abszolut alkoholt készithet.

Ideiktatom egy buvárnak kisérletét, ki az eljárás értékéről megakarván győződni, következő mennyiségekkel dolgozott.

Közönséges fütési czélokra használt száraz tőzegből, — melynek a vizsgálat alapján 14% volt a viz tartalma és 1·4% a hammuja — egy-egy főzéshez 232·6 grammot mért le és ezt 1088·4 köbczentiméter vizben áztatta. Ekép olyan nedves tőzeget kapott, a minő a friss vágáskor szokott lenni, (viztartalma körülbelül 85%). A nedves tőzeghez 75 köbczentimeter oly hig kénsavat öntött, mely 30 gr. konczentrált savnak felel meg, vagyis körülbelül 28% Reaumeur sürüségnek. A vizben s kénsavban ázott tőzeget, (mely 1·5 liternyi üveget töltött meg) négy óráig főzte 115—120° C. hőmérsék mellett.

A főzés befejeztével a sötét borostyánsárga szinü folyadékot a szilárd maradéktól elkülönitette, egyharmadára lepáralogtatta és mésztejjel, majd krétaporral neutralizálta. A leszürt barnás levet 25°C. hőmérsék mellett sörélesztővel megerjesztette és két napi erjedés után a léből az alkoholt lepárolta; 200 gramm száraz tőzegből 12.5 köbczentimeter abszolut alkoholt kapott, tehát 100 kgr.-ból 6·25 litert, 1000 kgr.-ból 62·5 litert, mai pontos igazolásra a feltaláló eredményének.

A jövő nemzedék gondja leend, hogy Csikmegye gazdag tőzeg rétegeit egykoron kihasználja. Mi ezzel itt az eszmét fenntartani és előlegezni véltük.

B) *Csikmegye sörgyárai.* A mi söriparunkra nézve szintén nem sok feljegyezni valónk van. Ez idő szerint csupa két sörgyárunk van. A Romfeld Félixé Csik-Szeredában és a Romfeld Jánosé Gyergyó-Szentmiklóson. Mindkettő csak kisebbszerü sörgyár s mondhatnók, hogy mindkettő kezdetlegességgel küzdve, de az észrevehető fejlődés állapotában van ugy, hogy ma már a helyi szükségletet a növekvő fogyasztás daczára kezdik ellátni. A mi azonban ugy értendő, hogy ha kivitelre nem is jut az itt termelt sörből, de a két gyár termel annyit, hogy a behozott kőbányai, brassói, kézdivásárhelyi s más sörökkel szemben legalább a forgalmat kiegyenlitik, vagy mérsékelik. S ez a multtal szemben, mikor nálunk még semmiféle sörgyártást a székely házaknál ősi idők óta szalados árpából termelt házi székely sörön kivül nem ismertek, a jövőre nézve elég jól biztató kezdetnek mondható. Nálunk a gyári sört- a magyar vagy székely házi sörrel szemben, melynek, mint a kis üstös pálinkának termelése teljesen el van tiltva, *német sörnek nevezik* s e kétféle sör jellemzése egyuttal jelzi azok keletkezése és eredetének idejét is. A gyári vagy német sör behozatala és használatba vétele az abszolut német uralom és korszakkal függ össze. A székely házi sör pedig ősi székely találmánynak mondható s keletkezési idejét alig tudjuk meghatározni.

Romfeld János gyergyó-szentmiklósi sörgyára 1895-ben

1280 hektóliter bejelentett sört termelt, 2194 frt 34 krt fizetett, mig 1894-ben a termelt sörért 2570 frt 13 krt, vagyis 375 frt 79 krral fizetett többet, mint következő 1895. évben.

Itt a sörgyárakkal egy kalap alatt feljegyzem, hogy van Csikmegye területén ez idő szerint két kisebbszerü „*eczetgyár*“ is, a melyeket noha a gyárak sorába nem kivánunk számitani; de az eczet és egyik közszükségleti anyag lévén, — miután a gyárak a közszükségletet kielégiteni iparkodnak — itt méltán figyelmet érdemelnek. Nincs s nem lehet messze az idő, hogy ezen eczetgyárak is kinövik magukat s az eczet gyártás mint e nembeli iparág elfoglalja a maga helyét.

C) *Csikmegye tégla- és cserépgyárai.* Megyénkben a tégla és cserép-csinálás mesterségét egyes kisérletezők már e század elején megkisérlették, de mindez bizony inkább csak kisérletezésnek bizonyult egészen e század második feléig. Nálunk a multban nagyon szorványosan emelt kőépületekkel minők valának a templomok, iskolák, kincstári s egyes székely primori épületek, kurialisok stb. nagyon ritkán alkalmaztak téglát és cserepet. S nem igen akadunk nyomaira annak, hogy az itt-ott egyes épületekhez használt téglát és cserepet megyénk területén gyártották és csinálták-e? Igaz az összehullott ősi épületek roncsai közt talált kevés tégla és cserép nagyon jó minőségü volt és a hosszu évszázadok viharait — az ujabb korban kézileg csinált anyagnál — sokkal jobban kiállotta.

Az épitészeti kultura és izlés fejlődése által igényelt modern épitkezés később tért nóditott a tégla és cserép csinálás mesterségeinek, vagy ha ugy tetszik az ezek által képviselt és megtestesitett agyag-iparnak.

A tépla és cserép-csinálást hosszu évtizedeken át szegény munkás és ugynevezett „*sárcsináló czigányok*“ vagy más szegény sorsu magyar emberek és családok kezdették meg és eszközölték, később az épitkezések fejlődésével egyes csiki községek lakosai a tégla és cserép csinálást kereset forrásává tették és évenkint nagyobb mennyiségü anyagot állittattak elé. Azonban a tégla és cserép-csinálásához nem helybeli, hanem erdővidéki (udvarhelymegyei) és háromszékmegyei czigányokat és más ahoz értő szegény sorsu családokat hoztak be és alkalmaztak, ki az idény letelte után télére ismét visszatértek községeikbe és lakásaikba.

Látva egyfelől hogy ezen részben nomád és pazar életet élő tégla- és cserépvető czigányok évenkint mily nagy összeg pénzeket pacsékolnak el és látva másfelől, hogy egyes szolid életmódu családok télére ezen agyag iparból mily szép összeget takaritanak meg: nem egyszer jutott eszünkbe, hogy hát a mi

szegény sorsu székely atyánkfiainak sem vonna le semmit állásuk, tekintélyük és származási fölényiségükből, ha eltánulva e legkevésbé alacsony és megszégyenitő mesterséget, hozzá fognának a sár gyuráshoz s szorgalmas s tőlük könnyen kitelhető munkájuk által ama filléreket, melyeket idegenek előlök elhordanak, jó maguk és szükölködő családjaik számára visszatartanák. Hisz ugy tudjuk, a mi népünknek is ama fillérekre ép oly nagy szükségük van, mint amazoknak. Aztán tudni kell, hogy egy pár jóra való tégla vagy cserép csinálást egy nyár folyamán többet keres és nagyobb jövedelmet bevesz, mint akármily más szorgalmas kapás, kaszás, arató, cséplő, vagy bármily napszámoskodó ember vagy család.

Csik-Szentkirály községnek a 80-as évek elejétől 1890-ig elég jól rendezett és jól jövedelmező cserépgyára volt, melyben — mig 1890-ben leégett — kézi munkások csinálták a cserepet.

Ugyan Csik-Szentkirályon a Nagy Dénes és Balázs Lázár, most az örökösök T. Nagy Imre és Balázs Béniám cserépgyára évtizedek óta elég jó eredménynyel és kitünő cserepet gyártva szolidon fentartja magát.

Csik-Csatószegen az Incze Ignáczé és Csekefalván a Miklós József cserépgyára hosszu időn át elég jó minőségü cseréppel látták el a hozzuk forduló közönséget.

Csik-Szentkirályon a Bedő Albert cserépgyára, melyet 1897. tavaszán állitott be két évi munka után itélve, jól prosperál.

Ugy a gyergyói részekben Gyergyó-Szárhegyen, mint a csiki részekben Szépvizen s más több helyeken a cserépvetéssel történt kisérletek elég jól beváltak. Megyénk vállalkozóbb szellemü lakosai közül — a tégla gyártást vagy nó — csinálást a megye területén a legtöbb és főleg Oltmenti községekben többen nagyobb mérvben kisérlették meg, mint a cserép-csinálást. Talajunk ugy látszik csaknem minden község egyes részleteiben beváló anyagot szolgáltat ezen iparága fejlesztéséhez.

Gyergyó-Szárhegyen s több gyergyói község határán, Gyimesen, Szépvizen, Taplocza, Szereda, Szentkirály, Csatószeg, Tusnádfürdő, Kozmás, Csekefalva stb. határain egymást érik a téglakatlanok, melyekben 100 ezerekre menő kész téglamennyiség vár eladásra.

Az itt emlitett cserép ugy mint tégla termelés ugyszólva és kevés alább megnevezett kivitellel kézi munka által jön létre s tulajdonképpen a kézmüves iparágához számithatnók. S ha mégis ezeket a gyárak sorába vettem, teszem ezt, mert az ujabban beállitott s ló- és gőzerőre akalmazott tégla sajtoló utján történt téglagyártásban azon átmeneti időt fejlődési folyamát látom, mely ha későre is, az agyagipar egyik neméhez; a tégla-

gyáripar bevezetéséhez irányul. De a gyári elnevezésnek s azon iparágnak a gyári iparhoz való sorolásnak azért is engednem kellett, mert 1898. nyarán Csik-Szépviz és Csik-Szereda határai egy-egy ló által vont téglasajtológép működött, mig Csik-Szentkirályon a Csiki vasutépitkezési és élelmezési társulat által 1896-ban beállitott és gőzerőre alkalmazott téglasajtológép 1897. őszén egy alkalmi téglagyár egyesület kezébe jövén, ez „Csikszentkirályi téglagyár egyesület" czimén a tégla gyárat üzembe vette s irt idő óta, mintegy 340 ezer jó minőségü és elsőrendü téglát termelt. Tehát, ha tulajdonképi gyári iparról még alig beszélhetünk és nagyobb mérvü gyári forgalmat az ehez megkivántató piacz miatt nem képviselhetünk, de a helyi igények kielégitésére az agyagipar ezen ágában rendelkezés alatt és készenlétben állunk.

Gyergyó-Szárhegyen már 1895-ben 100 ezer téglát és 70 ezer cserepet állitottak ki. A tégla ezere 6 frt, a cserepé 10 frtért kelt el.

A cs.-szentkirályi téglagyárral a tégla ezere helyben 11—13 frton; a cserépgyáraknál a cserép ezere 10—12 frton kelt el.

Mümalmok.

D) *A malomipar.* Csikmegyében ez ideig gőz és vegyesen vizerőre alkalmazva két mümalommal tettek kisérletezéseket, melyeket a gyáripar keretében megemlithetünk.

Egyik a gyergyó-szentmiklósi mümalom, mely nagy igyekezettel tartja magát s tisztességes forgalomnak örvend. — Van remény rá, hogy később egy kis intenzivebb munka és berendezés mellett talán e megye szükségletét legalább nagyobb részben ellátja.

A csik-szentkirályi mümalom, mely 20 évvel ezelőtt épült és az első években meglehetős eredménnyel működött s melynek működése majd a gőz, majd a vizerő alkalmazása mellett mégis inkább csak kisérletezésnek mondható, ujabb időben az okszerütlen kezelés miatt és egy hasonló mümalomhoz megkivántató felszerelés hiányában kevés időközök kivételével nagyobbára pihen. A mi nagyon kár érte, mert ezen alkalmas helyen, csaknem a megye központján lévő mümalom kellő berendezés, befektetés és kezelés mellett — kiszoritván a kivülről történt behozatalt — igazán kifizetné magát, csak a berendezettségnek olyannak kell lenni, hogy az versenyezni tudjon a hasonló és Csikmegye szükségletét is ma ellátó idegen mümalmakkal.

Hát gabonánk csak lenne hozzá s a fogyasztási szükséglet is meg van. Itten a fuvar megtakaritása a mümalom tulajdono-

sok és azt igénybe vevő közönség előnyére mindkét irányban kedvezményképpen igérkezik. Csikmegye szükségletét a müliszt dolgában, ma Brassó, Segesvár, Arad s nagyrészben a külföld Románia stb. látja el.

A mi buzánkat olcsó áron innen elviszik, feldolgozzák s aztán lisztül vissza hozzák s jó drága pénzért nekünk elárusitják. Nohát, ha mi nem vagyunk arra valók, hogy szép és jó buzánkat felmümalmaztassuk, megteszik és jól megfizettetik ezt velünk mások.

Ma őrlés nálunk az elbizakodott és minden ellenőrzés nélkül szabadon magukra hagyott olti és patak malmak és molnárok kapzsisága mellett — tisztelet, ha van a kivételeknek — igazán oda fajult s a szegény embernek véresverejtéke árán bevásárolt kenyérnek való gabonáját ugy össze és elgyötrik, hogy a türhetlen állapotok okvetlenül szükségessé teszik a hatósági beavatkozás és a közönségnek törvényes védelmét. Nem kevésre megy azon gabona mennyiség, melyet a szivtelen molnárok nálunk évenkint elgaraltatnak. A mi népességünk mellett a gabona terményünkből kivetelre nem igen jut s a mi jutna, azt a rendetlen őrlés és vámolás átalában felemészti.

Már csak e szempontból is szükség volna bizony mi megyénknek is egy-két legalább kisebb helyérdekü mümalomra, melyek a mi gabonánkat itthon és tisztességesen dolgoznák fel. De kellene ez esetben, hogy e malmok azon kiváltság és kedvezményben részesüljenek, melyeket a nagy malmoknak ismert őrlési engedmények nyujtanak. S itt a magas kormány lenne hivatva, hogy az irányban figyelmét reánk, a magyar haza keleti védfalán nyomorgó székelyekre is kiterjessze.

A tagadhatatlanul fennálló szükség érzetének hatása alatt egy Csikmegyében felállitandó gőzmalom eszméje különben már régebb idő óta foglalkoztatja egyes jóravaló polgárok lelkét, de annak felállitása a szükséges társulati szellem és anyagi erő hiányában még mindig késik s talán még késni is fog nem tudjuk meddig. Azonban mint ide vonatkozó mozzanatot a „Csiki Lapok" után feljegyzem 1894. évi február hó utolsó napjaiban Csik-Szeredában egy budapesti tekintélyes gépgyár megbizottja járt azon czélból, hogy tanulmányokat tegyen az iránt, vajjon Csik-Szereda és vidéke alkalmas lenne-e egy gőzmalom felállitására. Hogy a kiküldött, a nyert értesülések alapján, minő véleményt terjeszt a megbizók elé, nem tudhatni, azonban már emlitém fennebb, hogy egy alkalmas gőzmalomnak beállitása mindenesetre csak haszonhajtó s földmivelő és fogyasztó közönségünkre nézve áldást hozó lenne. De még erről se hallunk semmi további mozgolódást.

E) *Gőzfürész gyárak.* Fennebb erdőségeink leirásánál emlitettük, hogy megyénk erdőségeinek egyes szögleteiben egy-egy gőzfürész telep alakult az ujabb időben ős erdőségeink fáinak kihasználása végett. S ez nálunk az erdőipar terén ujdonság számba megy, mert mi a fürészgyárak (gőzfürész telepek)-ről, mint azt nálunk nevezik ezelőtt 2—3 évtizeddel alig hallotunk valamit. A fürészgyárakkal kapcsolatos erdőipar a gyárak keletkezése óta sem fejlődhetett erdőségeink fatermenyeihez megfelelő arányban, mert azt a vasutak hiánya és roppant drága szállitás nagyban akadályozták.

A fürészgyárak beállitásaival kezdetben jól neki indult fakivitel már 1894-ben visszaesett ugy, hogy ezen évben 841,538 métermázsával kevesebbet vittek ki, mint 1893-ban. A raktárak tömve maradtak fürészelt faáruval. A vasuti közlekedés megnyilta után észlelhető némi fellendülés a gyimesi, csik-szentkirályi és csobányosi fürészgyáraktól fakivitelben, honnan a termelt készletet ujabban meglehetős mennyiségben továbbitották. De miután a vasuti közlekedés még Csikmegyének alig fele hosszát érinti és erdőségeink legnagyobb kiterjedése a vasut által nem érintett Felcsik és Gyergyóra esik a gőzfürészek által képviselt erdőiparunk eddig elért eredményét tulajdonkép csak kezdet és bevezetésnek tekintjük egy jobb jövőhöz, melyben Csikmegye egyes községeinek eddig hozzáférhetlen erdőségei a lakosság köznyomorán hivatva lesznek, valamint enyhiteni és a rengeteg községi pótadókat alább szállitani.

A gőzerőre alkalmazott fürészgyárak közül alig van ma három kisebbszerü és váltó munkára alapitott, helyi vállalkozók és alkalmi egyesületek által létesitett fürészgyár, a többieket mind idegen vállalkozók állitották fel.

A megye területén a következő gőzfürész gyárak vannak üzemben:

Csik-Szentkirályon az előbb Kaszab Soma, később Friedländer Simon által kezelt Czigler-féle gyár, mely 5 év óta működik itten.

Ugyanitt a Bors Benedek telkén lévő fürészgyár, mely kevés időközök leszámitásával 3 év óta működik s melynek kezelését ujabban a csik-szentkirályi téglagyár-egyesület vette át.

Ugyanitt mostan állitott fel egy kisebbszerü fürészgyár telepet Bedő Albert a vasut állomás szomszédságában inkább a közönség váltó munkája kielégitésére, mint vállalati munkára.

Van Csik-Pálfalván Csiszér J. és társainak szintén egy kisebbszerü fürészgyára váltómunkára, mely két év óta van üzemben.

Száva Lukács és társa gyára Csik-Jenőfalván szintén.

Gyergyó-Csomafalván van Ágoston Ágostonnak a helyi és vidéki igénynek kielégitése czéljából beállitva egy nagyobb fürészgyára, mely eredményesen dolgozik.

Gyergyó-Domukban Festinger Herman fürészgyára ugyanott és Ó.-Topliczán Urmánczi János és társai gyára van üzemben.

Gyergyó-Szentmiklóson Lötsei Zsigmond és társai szitakéreg gyára szintén müködik.

Csik-Gyimesbükkön (Barátos) a Thime és társai fürészgyára szintén üzemben van.

Csobányosban a megye erdőségében évek óta müködik ifj. Schulz József és társai gyára.

Csik-Szentmárton havas területén, honnan más rengeteg mennyiségü deszkát, léczet stb. hoztak forgalomba a szentsimoni vasutállomás közvetitésével már csak a vasut megnyitása óta is.

Szintén fürészgyára van, továbbá Kising és Möllmannak Csik-Gyimesbükkön. Ugy szintén Grosz Mór és Hodor Andrásnak Csik-Gyimesbükkön (Hosszuhavason) fakereskedéssel.

A Budapesen *„Csikmegyei erdőipar részvénytársaság“ Csik-Uzvölgyben* 165 ezer forint befektetett tőkével létesitett 1897-ben deszkagyárat, melyben 100 munkás nyer foglalkozást. E deszkamennyiséget a csik-szentsimoni vasut állomástól szállitják tovább.

A *Veres és Fülöp* bejegyzett czég pedig Gyergyó-Szentmiklósnak *„Háromkut“* nevü helyén alapitott szintén 1896-ban fürész gyárat, a mely kereskedelmi fát állit elő s 59 munkást foglalkoztat.

Legujabban a gróf Lázár-család birtokai a *„Fekete Hagymás“* nevü erdőrészen *Stein Armin* bécsi czég épitett uj gőzfürészt, melyet 1897-ben üzembe vett.

Ezen utóbbi gyárak is magán vállalkozás utján keletkeztek, s erdőgazdaságunk viszonyainak emelkedését jeliemzik.

Feljegyezhetjük azt is, hogy erdőségeink ez irányban való kihasználása szempontjából a hasonló gyárak a megye minden pontját kezdik átölelni s e végre egyre szaporodik azok száma.

Itt e rovat alatt kell felemlitenem még egyet-mást a Csikmegye területén lévő hangszergyárral. E hangszergyárt a Sz.-Péter-megye vagyis Csobotfalva és Várdotfalva róm. kath. hitközség erdőterületén a Hosszu vagy Rakottyás nevü havasban Thime Károly vállalkozó hangszergyáros tartja fenn. E gyár meglehetős lendületnek örvend. Bár a vasut hiányát sokáig nagyon érezte, de az itt készitett hangszer fákat és anyagokat tengelyen már szállitják keleti és nyugati irányba, vagyis Oláhországon át a keleti és Magyarországon át a nyugati országokba.

De van reményünk, hogy a forgalmi viszonyok jobbra for-

dultával a megye különböző területein a hangszer gyáripar is belterjesebb fejlődésnek fog indulni, mert a Thime Károly hangszergyárát csak bevezetőnek szeretjük tekinteni.

Igen, hisz jelen leirásunknak is egyik főczélja, hogy Csikmegyének nemcsak természeti szépségeit és kincseit s népének ismeretét tárjuk fel, mint ugyanannyi hathatós eszközét: gazdasági, kulturális és szellemi érdekeink előmozditásának, hanem lehetőleg rámutatva minden legkisebb mozzanatra, melytől ez eddig elhagyott s a forgalmi világtól elszigetelt megyének bármily irányu s bármily csekély mérvü fejlődését remélni lehet, odahatni, hogy a társadalom figyelmét és tevékenységét, ugy, „mint a vállalkozási szellemet felkeltsem minden azon tényezőkre, melyek egy nép, egy nemzet, egy állam életének javaslására s jobb jövőjének biztositására befolyhatnak. Azért már megyénk legkisebb természeti szépségének és bármily csekély különlegességének feltüntetését és szélesebb körben való megismertetését is oly hathatós eszköznek tekintem, mely gazdasági ugy, mint bármely közérdekü ügyeinknek előmozditására szolgálhat és szolgál. És ez szolgál majd igazolásul törekvéseimben, majd válaszul azok számára, kik ebbeli munkásságomat kicsinylőleg fölöslegesnek szeretik mondani. Mert ha egy fövény szemmel járulok is e munkám által Csikmegye jövendőbeli jólétének emeléséhez, minden fáradságomat már eleve kifizetve látom.

F) *Csikmegyei gyufagyár.* A csikmegyei gyárak alkalmából meg kell emlékeznünk a gyufáról, mint köznapi szükségleti tárgyról. A foszforos gyufát Irinyi János kémikus találta fel, ki Biharmegyében Nagy-Létán 1819-ben született és Debreczenben 1895. deczember 18-án halt meg. A feltalálást ő maga röviden igy adja: „Mikor a bécsi politechnikum kémiai tanára Meissner élt, én az ő, ő az én kedvenczem volt. Többek között az ólom hiperóxidjáról tartott felolvasást és a barna port kénvirággal dörzsölgette üveg mozsárban, igérvén a figyelmes hallgatóságnak, hogy a kén meg fog gyuladni. Mikor ez nem történt, nekem hamar eszembe jutott, hogy ha kén helyett foszfort vett volna, az már régen égne. Ebből áll a találmány". Irinyi Romer Istvánnak adta el találmányát 60 frtért. Ő a szabadságharcz alatt az összes állami gyáraknak felügyelője volt.

A *csikmegyei gyufagyárat* illetőleg pedig csak a következőket jegyezhetjük fel.

Ismeretes dolog, hogy nálunk daczára a rendelkezésünkre álló sok fának, még ez ideig senkinek sem járta meg az esze egy gyufagyár felállitását s igy ezen olcsó, de nélkülözhetlenné vált szükségleti czikket is kivülről kellett behozni. Pedig nem kis összeg az is, mely e czimen zsebünkből kivándorol.

Közgazdasági ugy, mint egyszerü nemzetiségü szempontból is örvendetes jelenségül veszszük a mozgalmat, melynél fogva Gyergyó-Szentmiklóson egy szövetkezet, melynek élén *Urmánczi János* áll. gyufagyárat létesit.

Az épitéshez 1894. év tavaszán hozzá fognak. A gyár müködését 1894. szeptemberben kezdi meg. Ezen uj vállalat legalább már magyar lesz, nem ugy, mint a parajdi (Udvarhely-megyében), mely a gyufához szükséges faanyagot a gyergyó-remetei és alfalvi erdőségekből szokta volt beszerezni s onnan szerzi be tényleg is, de azért a forgalomba hozott dobozain most is e német felirat áll: „*Josef von Reiter. Parajd.*“

G) *A sokszorositó vagy nyomda ipar.* A sajtó egyik nagy, vagy világhatalmat képviselvén, — bár a czimzett ipar minőségében a házi ipar keretében is megférne, — de mint világmozgató erő képviselőjét a gyáripar rendjén kivánom ezt méltatni. A mindenkori czivilizatio és kultura ezen hatalmas eszköze, — mint arról más helyen is szó lesz — Csikmegyében megyénk kulturtörténeti multjához méltóan már századok előtt a csiksomlyói szent Ferencz-rendi atyák nyomdájában fennállott s nevezetes „*csikországi*“ székely-kulturánknak kifejezője, közvetitője és örökre fenmaradó monumentuma vala. Hosszu időkön át e nyomda volt nemcsak Csikmegyének, hanem az egész Székelyföldnek, sőt Erdélynek szellemi közvetitője. E nyomda mint ipari eszköz is, az akkori idők viszonyaihoz képest — több irodalmi terméket adván ki — figyelmet érdemel.

Megyénkben a csik-somlyói zárdabeli nyomda után Györgyjakab Mártoné vala az első nyomda, melyet ő 1880-ban állitott be.

E nyomdának keletkezésétől három éven át 1883-ig alig volt valami tenni valója. Azóta azonban folyton gyarapodó és kedvezően növekvő forgalomnak indult és örvendett. Később 1887-ben e sorok irója s vele többek biztatása mellett megalapittatván a „Csiki Lapok“ társadalmi és közgazdasági hetilap, a munka és forgalom elég rohamosan szaporodott. Ugyan e gyorssajtón nyomatott az „Igazság“ czimü, P. Feliczián név alatt Bourdeoux Olivér gyergyó-ditrói segédlelkész által 1886., 1887-ben szerkesztett vegyes tartalmu kathol. tanügyi havi közlöny. (Ára egy évre 2 frt 20 kr), mely a szerkesztő áthelyezése és előfizetők hiányában rövid pályafutás után megszünt.

Ugy, hogy már a következő években a gyorsan fejlődő sajtó-irodalom, a közkivánalom a könyv, papir, iró- s más idevágó tárgyakra irányuló kereslet és növekvő napi forgalom egy alkalmasabb nyomda helyiség és gyorssajtó beállitását tették szükségessé. A tulajdonos rövidesen megértette a haladó kor és közkivánalom intő szavát s már a 90-es évek elején akármelyik

főbb városba beillő nyomda és papirkereskedelmi helységet épitett és a modern kivánalomnak megfelelő gyorssajtót állitott be, ugy, hogy ma e nyomda a mi helyi és vidéki igényeinket teljesen kielégiti.

Igy elmondhatjuk, hogy e nyomda, mint a sokszorositó, kivált nyomda iparág a folytonos haladás stádiumában van és élénken képviselikult ur fejlődésünk minden közérdekü mozzanatát.

A Györgyjakab nyomdáját megelőzőleg Csik-Szeredában 1880. körül a Szabó-testvérek megkisérlették egy kisebbszerü nyomdának beállitását, de az egyévi müködés után elégett és igy a nyomda is megszünt.

Később 1883-ban alapitották meg Gyergyó-Ditró és Szárhegy társközségek nyomdáját, mely ma is fennáll s akkor és első sorban a két község birtokos közönségének tulajdonát képező Borszék-fürdő folyton növekedő nyomdai szükségleteit látta el.

Ezután alapitottak a Szabó testvérek is Gyergyó-Szentmiklóson egy kisebbszerü nyomdát, mely inkább s ezt is részben csak a helyi érdekeket szolgálja. Mondanunk se kell, hogy mindkét gyorssajtó Csikmegye kultur fejlődését nagyban emeli. A Szabó-testvérek utóbb átköltözvén Székely-Kereszturra, helyettök jelenben Létz János rendezett be egy uj nyomdát.

Ma már a csikszeredai kir. törvényszék és csikszentmártoni kir. járásbiróságnak és a vármegyének is vannak kisebbszerü kézi sajtói, melyekkel a több példányban kiadandó ügydarabok sokszorositását eszközlik és a munkamenetet gyorsitják.

Kár, hogy az állami, közigazgatási nyomtatványok elkészitését nem adják már át a vidéki nyomdáknak.

Nagyban akadályozzák a nyomdaipar fejlődését a hirdetményi bélyegköltségek, melyek mig az államkincstárnak alig hoznak valami jövedelmet, addig a nyomdaipart főleg az elzárkozottabb és szegényebb vidéki nyomdákra nézve nagyon bénitják. Azért igazán kivánatos volna ez, valamint az ipar és kereskedelem fellendülése érdekében, hogy a bélyeg költségeket töröljék.

Ide jegyzem emlékezet okáért, hogy a nyomdászsegédek fizetése 9—11 frt közt váltakozva ez a mi vidéki viszonyaink közt elég kedvezőnek mondható.

Itt fel jegyezzük egyuttal azt is, hogy mind Csik-Szeredában Györgyjakab Mártonnak, mind Gyergyó-Szentmiklóson Kricsa Péternek jól berendezett könyv- és tanszerkereskedése van. Mindkettő a könyvkereskedésbe vágó minden irányu czikkekkel ellátva, készséggel áll a közönség rendelkezésére. A berendezettséget illetőleg központiságánál és kéznél lévő nyomda által nyujtott előnyöknél fogva természetesen Györgyjakabé tulsulyban áll.

Itt azt sem hagyhatjuk felemlités nélkül, hogy mindkét könyvkereskedő a józan és egészséges irodalmi termékek és a kath. vallás erkölcsi érzelmekhez és elvekhez jól megválasztott imakönyvi s más jó irányu kiadványok által a selejtesség és erkölcsrontó termékek határozott kerülésével és mellőzésével a közerkölcsiség és ker. erkölcsi érzék ápolására és fejlesztésére irányitják a munkásságot.

No és mi ezt itt a tiszta kath. Csikmegyében ma, midőn a szemérmetlen és sikamlós irányu sajtó oly roppant károkat és pusztitásokat tesz a lelkek és erkölcs szép világában, — méltán el is várjuk tőlük.

Habár nem tartozik a gyáriparhoz, de a nyomdák vagy sokszorositó ipar alkalmából itt feljegyzem, hogy nyomdáinkkal egyuttal könyvkötészet is volt és van egybekötve. S elmondhatjuk, hogy megyénkben régi idők óta könyvkötő-ipar is létezik és ennek helyzete ma elég kedvező. Könyvkötőinknek állandó munkája van és e. téren a müizlés is hova-tovább fejlődik.

Nálunk a könyvkötő-ipar eredete és története, multja szintén a csiksomlyói Szent-Ferenczrend történetéhez füződik. Az itt egy századdal ezelőtt börbe kötött ima és más latin könyvek még ma is küzdenek az idők viharjaival s kiállják a versenyt a modern gyarló s rövid tartamu kötésekkel. E zárda lakói voltak Csikmegyében szintén az imakönyvek első árusitói, vagyis első imakönyv-kereskedők.

Kisipari viszonyok.

A kézmüves ipar dolgában már máskép állunk, mint a gyáripar dolgában. Annyi iparosunk van, hogy némely ágban — azt mondhatjuk — tultengés kezd beállani. Asztalos, czipész, csizmadia, szabó, kovács stbből jut még Oláhországba is. Nálunk ugyszólva ezek képezik a kivándorlókat, mert általában oly szegények, hogy csak váltómunkát képesek végezni. Tőke hiányában nagyobb vállalatokba nem igen tudnak bocsátkozni s igy a verseny nem annyira a munka szolidsága, hanem inkább a kenyér felett nyilvánul. Ma az iparosok elszegényedése hova-tovább nő.

A mi iparosainknak és kézmü iparunk fejlődésének legnagyobb veszedelme az, hogy iparosaink nem egyedül és kizárólagosan azon iparágnak élnek, melyből magukat képesitették s nem az képezi fő érdeküket, hanem rendesen egy-két drb szántó, kaszáló, egy házikó vagy valamely rá váró örökség az, a mi egyik-másikat valamely községhez köti. Se ipari, se egyéb kereslet. Igy egyesek áttengődik egész életöket, elfelejtik mesterségüket, mig ifjabb erők által kiszoritva s eközben a várt örökség felett egy kis csalódással is találkozva, elkallodnak vagy

végül kivándorolni kényszerülnek s ott talán jobban mesterségük után látva, végkép oda maradnak, vagy odavesznek.

A legnagyobb baj mindenek között a mint említém, hogy iparosaink nem rendelkeznek tőkével s e mellett még hitellel sem, s igy nem tudnak többet dolgozni a mindennapi váltómunkánál, ha még képesek volnának is rá. Ekkép az esetleg felszaporodott váltó munkára felfogadott segédet vagy segédeket a váltó munka bevégzésével uj megrendelés hiányában nem láthatja el munkával, mert nem lévén forgó tőkéje, mivel őket fizesse, az üzletben munkaszünet áll be. Igy haladás és állandóság alig képzelhető.

Aztán azon iparosok, kiknek az ipar üzéséhez tőkéjük van, alig nyitanak a világforgalom és kereskedésből teljesen elzárt Csikban iparmühelyet, mig az ország valamely élénkebb forgalmu pontján megállapodhatnak. Itthon be kell érnünk egy-egy szegény iparossal, a ki nekünk foltozgasson, tisztogasson stb.

A vasut, mely maig részben szeli megyénket, sem tudott lenditeni iparunk nyomott helyzetén s későre is fog, ha fog valamikor segiteni rajtunk.

Igy a mi iparosaink, ha esetleg többet találnának dolgozni, mint a mennyi „Csikország" belfogyasztására szükséges, azt se tudnák, mit tegyenek vele. Van tehát iparosunk, de nincs iparunk, mert hiányoznak az iparüzés nélkülözhetlen eszközei.

Nincs más mit tenniök, mint kivándorolnak jobb hazába. Nálunk az ipar emelésére irányuló minden buzgóság, kisérletezés, divatos szóbeszéd kárba vesz mindaddig, mig teljes vasut és forgó tőkénk nem lesz. Kereslet és kinálat ezeknek kell egymást kiegésziteni. Ha Csikmegyének ipart akarunk teremteni, legelőbb teljes vasutról, aztán olcsó forgótőkéről kell gondoskodni. S miután ma a külföldi gyáripar a kézmüves iparnak valamennyi ágát és munkakörét lefoglalta s a kézmüipar terményei a gyáripar terményeivel olcsóságra nem versenyezhetnek a fogyasztó közönség inkább az olcsó, mint szolid munka után kapkodván, mi lehetne gyakorlatibb dolog, mint a gyár- és kézmüipart egymással szemben kiegyenliteni. Hogyan? Ugy, hogy minél több és viszonyainknak megfelelőbb gyárt kell beállitani és népünk azon rétegének, mely az iparos pályán akar megélni, e gyárakban állandó munkát és megélhetést biztositani.

T. N. I. idézett jelentésében idevonatkozólag ezeket irja: „A kisipart igen is pártoljuk minden rendelkezés alatt álló érvvel és eszközzel, de mindig szem előtt tartva azt, hogy az egészségesen fejlődő gyáriparra átmenetet képezzen, *de ne ugy és ott, hogy tultengés kezdjen beállani s szaporitsuk vele az elégedetlen szocziális hajlamu tömeget s a kivándorlók számát.* (78. l.)

Kiisipari viszonyaink állapotáról tanuskodnak az alábbi adatok. Megyénk területén uj iparigazolványt kapott:

	1893.	1895.	1897. években.
Asztalos . .	5	7	7
Arany, ezüst ékszerész	1	1	1
Ács	1	—	1
Bádogos	1	2	1
Bérkocsis . .	1	—	2
Borbély (fodrász)	—	3	1
Bőrkereskedő	—	1	—
Csizmakészitő	2	7	4
Czipész .	3	14	11
Divatkereskedő	—	2	1
Déli gyümölcs árus	—	—	1
Épitő .	1	—	1
Esztergályos	—	—	1
Fakereskedő	3	—	2
Fényképész	—	—	2
Fésüs .	—	—	1
Gőzfürész és fürészmalom .	—	—	3
Gyapjuhfésülő . . .	2	—	—
Husfogyasztási szövetkezet	—	—	1
Hentes	1	1	—
Kádár . . .	—	—	1
Kávés (kávéház)	1	1	1
Kéményseprő	—	—	1
Kenyérsütő	—	—	1
Kerékgyártó . . .	2	1	3
Kézmü és rövidáru kereskedő	—	—	1
Kovács	5	4	3
Lakatos	—	3	1
Kőmüves . .	—	2	—
Lisztkereskedő	—	1	1
Mészáros . .	6	38	12
Nyerges (szatler)	—	1	1
Órás . .	2	6	2
Pék (sütő) . .	1	13	5
Szabó (férfi és női)	2	10	4
Szatócs .	17	33	60
Szijgyártó	—	—	1
Szobafestő . .	—	—	2
Szövetkereskedő . .	—	1	1
Tégla és cserép készitő	—	2	1
Teherszállitó	—	—	1

	1893.	1895.	1897. években.
Timár	2	4	3
Vegyeskereskedő .	6	11	9
Vendéglős .	3	1	7
Egyéb külön m. n. n. ipar	1	1	2
Könyvkereskedő	—	1	—
Füszerkereskedő	—	1	—
Szikvizgyártó .	—	2	—
Szitakéreggyártó	1	1	—
Szücs .	1	3	—
Tojásszedő	—	1	—
Kárpitos	1	—	—
Korcsmáros	25	—	—
Mézes kalácsos	1	—	—
Pálinkamérés .	14	—	—
Összesen:	113	184	166

vagyis 1897-ben 166, 1896-ban 206, 1895-ben 184, 1894-ben 102, 1893-ban 113, 1892-ben 149, 1891-ben 260.

Iparát beszüntette pedig 1897-ben: asztalos 1, kerékgyártó 1, mészáros 4, pék 1, férfi szabó 1, női szabó 1, szatócs 9, vegyeskereskedő 2, vendéglős 1, összesen 21 iparos.

Ipar beszüntetés történt 1897-ben 21 1896-ban 7, 1895-ben 132 stb.

Ezen adatok némi tájékozást nyujtanak ugyan iparunk s egyuttal az adatokban jelzett kereskedelmünk állásáról, de sem egyik, sem másik tekintetben valami örvendetes haladást vagy fellendülést nem jelentenek, hanem egyszerüen jelzik, hogy többen vannak igazán nálunk is kik versengenek a megélhetésért s az „idegenek által letarolt hazai mezőn — az elhullatott kalászok felszedésénél.“ — A folyton növekedő adók és igények mellett inkább szemmel láthatólag roskad össze iparunk ugy, mint összes közgazdasági életünk egyik a másikra lévén teljesen utalva.

1. A csikmegyi iparfejlesztő bizottság.

Az ipar és kereskedelmi miniszter 1892. évi szeptember 13-án 53.660 sz. alatt a marosvásárhelyi iparkamarához intézett leiratában kimondván, hogy a Székelyföld közigazgatási érdekeinek hathatósabb előmozditása czéljából Csik-, Háromszék-, Marostorda- és Udvarhelymegyékben külön-külön egy-egy *iparfejlesztő bizottságot* kiván szervezni, e bizottságok feladatául tüzte ki, hogy állandóan figyelemmel kisérjék működési területök közgazdasági viszonyait és mozgalmait, részleteikben megismerjék és nyilván tartsák az ipari czélokra alkalmas helyeket s nyerster-

ményeket, részben ellenőrző közegeivé legyenek a kereskedelemügyi miniszter által tett intézkedések kellő végrehajtásának, közreműködjenek és javaslatokat tegyenek mindazon ügyekben, melyek által a Székelyföld *gyári-, kézmü* és *háziipara, ipari* és *kereskedelmi* szakoktatása s általán közgazdasági helyzete fejleszthető lenne. A bizottságok megalakitásával az illető vármegyék főispánjai lévén megbizva a *csikmegyei iparfejlesztő bizottság* 1893. évi márczius hó 6-án Mikó Bálint főispán ur elnöklete alatt tartott közgyülésen megalakult. E gyülésen Felszeghy Ferencz kir. iparfelügyelő is jelen lévén, ismertette a bizottságra váró feladatokat.

A közgyülés a különböző természetü kezdések előkészitésére szakbizottságot küldött ki, és pedig megalakitott egy központi választmányt, egy mü- és gyáripari, kézmü- és háziipari bizottságot, valamint egy külön bizottságot a munkáskérdésekben való javaslattételre. Molnár József ajánlja, hogy a kereskedelmi miniszter urhoz a *vasut épités* ügyében küldjenek feliratot. Ferenczi Károly az ipari érdekek támogatásával a földmivelési érdekeket is támogatandóknak véli. Szőva Lukács rámutat arra a körülményre, hogy jelenleg minden vállalat pang a vármegyében, gyárak és mühelyek szünetelnek a miatt, mert készitményeikkel a szállitási nehézségek a piaczokon meg nem jelenhetnek. Sürgeti a vasut épités minél előbb leendő foganatositását. Mindeme felszólalások következtében elhatározta a bizottság, hogy a székely vasut hálózat mielőbbi kiépitése érdekében felterjesztést intéz a kereskedelmi miniszterhez. Ezt mint alább látni fogjuk, meg is tette.

Lukács Béla m. kir. kereskedelemügyi miniszter ur a közgazdasági érdekek előmozditása czéljából szervezett s a vármegyénk területén működő iparfejlesztő bizottságba kinevezte: Becze Antal alispánt, Madár Imre fő-, Szántó József első-, Bartalis Ágost harmad-m.-jegyzőket, Vajna Tamás nyugalmazott törvényszéki elnököt, T. Nagy Imre gazdasági felsőnépiskolai tanárt és Györgyjakab Márton nyomdatulajdonost Csik-Szeredából; Koncz István plebánost Csik-Tusnádról, Székely Endre főszolgabirót, Márton Ferencz nyugalmazott járásbirót, Nagy József nyugalmazott főszólgabirót, mindhármat Csik Szentmártonról; György József vállalkozót Kászon-Impérből; Mihály Ferencz főszolgabirót Szépvizről; Szőva Lukács vállalkozót Csik-Taploczáról; Nagy Tamás főszolgabirót, Lázár Gyula kereskedőt, Lázár Menyhért ügyvédet, Deér Venczel és Ferenczi Károly plebánost, mind az ötön Gyergyó-Szentmiklósról; Török Antal kereskedőt Gyergyó-Tölgyesről.

Felszeghy iparfelügyelő a bizottság munkakörét e 4 főcsoportban u. m: 1. a gyáripar, 2. kézmüipar, 3. háziipar, 4. a

munkásügy terén vélvén megjelölhetni, a *gyáripar* fellendítésére ajálja, 1. a meglévő telepek fejlesztését, 2. uj telepek felállitását; a *kisipar* terén a szövetkezés eszméjének terjesztését, a *háziiparnál* a készitményeknek piaczi forgalomra is alkalmassá tételét és a *munkásügy* terén, a munkás felesleg elhelyezését, valamint egy erős ipari munkás törzs nevelését.

Mihez képest a központi bizottság és a 4 főcsoport szerint a bizottságok következőleg alakultak meg; a központi bizottság elnöke lett: Mikó Bálint főispán, előadója: T. Nagy Imre, jegyzője: Szántó József: a *gyáripar* biz. elnöke Ferenczi Károly, előadója Lázár Menyhért; a kézi müipar biz. elnöke T. Nagy Imre, előadója Györgyjakab Márton; a házi ipar biz. elnöke T. Nagy Imre, előadója Bartalis Ágost: a munkás ügyi bizottság elnöke Becze Antal, előadója Szántó József.

Ezen albizottságok minden negyedév második keddjén az általok összegyüjtött és rendszerbe foglalt adatok előterjesztése végett általános bizottsági ülést tartanak.

A központi iroda költségei fedezetére a miniszter ur állandó évi 400 frt segélyt helyezett kilátásba.

Ugyancsak Felszeghy a miniszter megbizásából azon kijelentést tette, hogy magyar és horvátországi kőbányákba tanonczokul 10—15 Székely fiut teljes ingyenes ellátás és saját munkájukkal önszámukra biztositható évi 25—30 frt mellett felfognak venni oly czélból, hogy ott a kőbányászat és kőfaragászatban gyakorlati kiképzést nyervén ezen iparágat majd itthon tovább fejlesztve érvényesitsék.

Vajha ezen állami és társadalmi közös törekvés közgazdasági előnyeit bár a jövő nemzedék megértve és felfogva kihasználná s ezzel a mint az czéloztatik, a csiki székely kivándorlás megakadályozásának eszméje bár részben megtestesülést nyerne.

A csikmegyei iparfejlesztő bizottság mintegy Felszeghy fentebbi kijelentése fonalán 1894-ben a kereskedelmi miniszter urhoz felterjesztést intézett, melyben egy kő- és márványfaragó szakiskolának felállitását — mint azt alább is látni fogjuk — kérelmezte s előadta, hogy ehez a vármegye területén a szükséges kitünő nyers anyagok nagy bőségben feltalálhatók. Müködését 1894-ben jelzik az alábbiak.

A miniszter erre megigérte a kért szakiskola felállitását s az ügy eléterjesztésével Szterényi József kir. iparfelügyelőt bizta meg. Mig ezen szakiskola létesülne, a vármegye azon községeiből, melyekben a kőfaragást háziiparilag üzik, az arra vállalkozó fiukat a Csik-Zsögödön megtelepült olasz kőfaragóknál

gyakorlatilag képezteti. Kicsinyben megtette. — A bizottság az *agyagipar* fejlesztése czéljából a vármegye területén az agyagipari czélokra alkalmas agyagok megvizsgálását intézte.

A szövőipar felvirágoztatása czéljából pedig a csikszeredai szövő-tanmühelylyel kapcsolatban egy 500 orsóval ellátott fonógép felállitását elhatározta s felkérte Felszeghy Ferencz iparfelügyelőt, hogy ez ügyben a junius havi gyülésen tegyen előterjesztést. Felszeghy véleménye szerint egy fonógép foglalkoztatása csak akkor fizetné ki magát, ha e mellett egyuttal előmunkálati gépeket állitanának be s magát a fonógépet legalább 2500—3000 orsóval szerelnék fel, mely kellékeknek a megszerzése és beállitása nagy tőke befektetést igényel. A bizottság pedig minthogy ily nagy tőkével nem rendelkezik, a fenti tervtől egyelőre elállott.

Továbbá a csikmegyei kisiparosok érdekében 1894. máj. 17-ről felhivta az ipartestületeket, hogy alakitsanak *ipari szövetkezeteket.*

Az országos vásárok számának apasztása s az idegen iparosoknak a heti vásárokról leendő eltiltása iránt a vármegye alispánjától véleményt kért. Mire a válasz az lőn, hogy Csikmegyében a vásártartó községek joga királyi adomány leveleken alapszik, az iparosoknak pedig megjelenhetési jogát törvény biztositja s igy a bizottság a további lépésektől elállott.

Továbbá a bizottság 1894. május 17-ről elhatározta, hogy a megye alkalmas helyein *fazakas műhelyeket* illetőleg agyagipari telepeket állit be, de foganatositását a miniszterhez felküldött anyagok technologiai megvizsgálása utánra halasztotta.

Megkereste továbbá a közhivatalokat, hogy a *nyomdászipar* és papirkereskedés érdekében irodai szükségleteiket a vármegye területén szerezzék be. Az Oláhországba való kivándorlás, főleg a *nők* kivándorlásának megakadályozása czéljából *két dohány gyárnak* a megye területén leendő beállitása végett felirt a pénzügyminiszter urhoz s támogatásra kérte a kereskedelmi és belügyminiszter urakat. De csak a kereskedelmi miniszter urtól kapott kevés reménynyel biztató választ.

Ime a bizottság már eddig sok életre való eszmét és kérdést vetett fel, vitatott meg a közgazdasági és ipari viszonyok fellenditése és intézmények megvalósitása érdekében.

De ezzel nem állapodott meg megkezdett utján. Részint a multban felszinre hozott ügyek megsürgetése, részint ujabbak megvalósitása végett 4-ik évi megalakulása után 1895-ben a kereskedelmi miniszter urhoz feliratot terjesztvén abban kérte a miniszter urat:

1., hogy a házi ipari bizottság javaslatához képest, a zsögödi olasz kőfaragóknál két székely fiunak 5—600 frtot adományozzon, hogy azon községekben, hol a kőfaragást mint házi mellékfoglalkozást üzik, a kiképzett fiuk utmutatásai után és példáján a kőfaragói ipar némi lendületet vehessen.

2., hogy az agyagiparnak s különösön a fazakasságnak tökéletesitése s ez által az azzal foglalkozó népjövedelmének fokozása czéljából fazakas mühelyeket állitson fel azon községekben, melyekben ez iparágat általánosan üzik, hogy az igy kiképzett szakértők a népet abban tanitsák; kérte:

3., hogy egy gyapjumosó, fésülő, avató és szövgyárt s lehetőleg egy mezőgazdasági szeszgyárt létesitsen.

4., hogy a székely ifjaknak ipari pályára való nevelését necsak fenntartsa; hanem hovatovább fokozza, hogy a népszerüvé lett eszme folytán nagyszámban jelentkezők mindenikének helye legyen és kivándorolni ne kényszerüljön.

5., hogy alakitson Gyergyó-Szentmiklóson, mint jelentékeny ipari helyen egy ipari anyagbeszerző szövetkezetet s erre 3—4000 frt kamat nélküli kölcsönt nyujtson.

6., hogy a budapesti háziipari bazár a székely háziipari czikkek fejlesztése, terjesztése és elárusitására fokozottabb mérvben törekedjék, — kérte:

7., hogy a miniszter eszközölje több tanitónak a „*Slöjd*“ tanfolyamra leendő felvételét, kik a házi ipari készitmények előállitásához szükséges ügyességet korán elsajátitván a házi ipar fejlődését biztositsák.

8., hogy a központtól igen távol eső vidékek iparilag felhasználható anyagainak felkutatása, megismerése és ismertetése végett szükséges kiszállási költségekben az iparfejlesztő bizottságot részesitse legalább 300 frt államsegélyben.

9., hogy a vármegyében nagy mennyiségben előforduló értékes kő és márvány anyagoknak hazai munkaerővel leendő kihasználását lehetővé tegye s a szegény székelységnek uj jövedelmi forrást nyujtson; az 1893-ban kilátásba helyezett kő és márványipari szakiskolát államköltségen állitsa fel. Ezt 3-szor sürgeti meg.

10., hogy egy lisztelő malom felállitására előtanulmányt tétessen.

11., hogy a lakosság téli foglalkoztatására honositson meg valamely házi iparágat.

12., hogy különösön a nőknek megdöbbentő arányban Romániába történő kivándorlása és posztulása megakadályoztassék

és azoknak megfelelő foglalkozás nyujtassék; létesitsen a vármegye valamelyik alkalmas pontján egy dohány-gyárt.

13., hogy a székely vasutak sepsiszentgyörgy—csikszereda—gyimesi részének kiépitése után a vármegye közgazdasági érdekeinek fellenditése s a munkásoknak nyugati irányban való tereltetése végett, a tervbe vett rákos—gy.-szentmiklós—szászrégeni és gy.-szentmiklós—zetelaka—székely-udvarhelyi vasutvonal azonnali munkába vételét eszközölje, kéri:

14., hogy a szegénysorsu iparosok és földmivesek hiteligényeinek kielégitése és a takarékossági hajlam elősegitése végett minden községben vagy szomszéd csoportositott községekben alakitsanak hitelszövetkezetet, milyen a megye több községében van, mely félévi tőketörlesztés mellett 7 s fél % kamatot szed tagjaitól s a betétek után 5% kamatot fizet.

Bartalis Ágoston m. aljegyző e kérdésnél szóba hozta, hogy a vármegye a községi hitelszövetkezetek gyámolitása s ezzel saját pénzeinek nagyobb kamat jövedelme biztositása végett és egyuttal, hogy a kisgazdák olcsóbb hitelt kapjanak, adná ki heverő és 4—4½% kamatot jövedelmező pénzeit és értékpapirait a hitelszövetkezeteknek.

Ezen eszmét bár az iparfelügyelő is pártolta, de a bizottság ismerve az illetékes körök ebbeli aggodalmát, a további lépéseket abban hagyta.

Azonban az eszme napirenden való tartása végett feljegyezte, hogy ezen aggodalmak alaptalanságát megczáfolják a különböző bankintézetek, melyek örömest adják át tőkéiket a hitelszövetkezeteknek és megczáfolják az alapszabályok, melyeknek betartása a hiteltnyujtók károsodását kizárja.

Pedig a vármegye ezzel örökbecsü milleniumi emléket emel, érvényesiti Ő Felsége ohaját, hogy a vármegye a havasi javak, ruházati és lóbeszerzési alap egyrészét közgazdasági czélokra forditsa s végül eszközölte volna, hogy a befolyó kamatok ne vándoróljanak esetleg idegen pénzintézetek pénztáraiba.

Az iparfejlesztő bizottság kérte még a miniszter urat, hasson oda, hogy a hitelszövetkezeteket lássák el olcsó kölcsönnel ne általánositsák s ezzel ne helyezzék idegen befolyás alá.

Rajta volt tehát, hogy iparunk, szóval közgazdaságunk régi elmaradottságából felkeljen s uj életre serkenjen.

De a csikmegyei iparfejlesztő bizottság 1896—97-ben is folytatta a fentebbiekben jelzett és müködési körébe vont munkásságát.

1897. május 7-ről mint az ipari szakoktatásnál is látni fogjuk, a keresk. miniszter urtól kiutalt 400 frtból beállitott 2

fiu zsögödi Pulini János olasz kőfaragóhoz a kőfaragás elsajátitása végett. Ez évben 175 székely ifjut iparos pályára segitett.

Sajnálattal jegyezte fel, hogy a vármegye a községi hitelszövetkezetek támogatására kért kölcsönt a megyei pénzalapokból még 6% mellett sem volt hajlandó átadni.

A bizottság továbbá mozgalmat inditott a keresk. miniszter ur 1897. deczember 22-ről 66145 sz. leirata értelmében egy Csik-Szeredában létesitendő kisebbszerü gyapjufonó és festőgyár érdekében, melyet a miniszter ur is támogatni igért a helyi érdekeltség felkeltésére.

Ujból kérelmezte a vármegye gyergyói részében a csikszereda—szászrégeni vasutvonal kifejezésével a *kő és márványfaragó* ipar-iskola beállitását oly formán, hogy könnyebb megtestesités végett azt a gyergyó-alfalvi állami felső népiskolával hozzák kapcsolatba.

Közremüködött továbbá, hogy a csikvármegyei államilag segélyezett szövőipari tanmühely vezetősége lakbér czimen a vármegyétől 200 frt évi segélyt kapott, s felügyeli az itteni szakképzést és munkavezetést.

A bizottság jövőre is e megkezdett munkaprogrammját buzgalommal törekszik érvényesiteni.

Vajha a több irányban és az ipar több ágára nézve, meginditott, megsürgetett mozgalom és kéréseknek valami üdvös gyakorlati eredményét és hasznát már érezhetnők és élvezhetnők.

Az ezredéves kiállitás.

Oly nagy nemzeti esemény, minő a magyar állam ezeréves fennállásának megünneplése vala, megérdemli, hogy e helyen is rövid nehány sort szenteljünk annak megörökitésére.

A kereskedelemügyi miniszter urnak, mint a kiállitás országos bizottsága elnökének vezetése alatt a marosvásárhelyi iparkamara kerületében és közvetitésével az 1896. évi országos kiállitás alkalmából megalapitott négy u. m: 1. történelmi, 2. mezőgazdasági és erdőszeti, 3. ipari és kereskedelmi, 4. közmüvelődési albizottságaiban a kerület 8 iparilag jelentékenyebb központjain létesitett helyi bizottságai között egy-egy központi helyül Csik-Szereda és Gyergyó-Szentmiklós is kijelöltetett. Azonban az albizottságok közül a gyergyó-szentmiklósi és csik-szeredai helyi bizottságok utóbbi kérésére egyesülvén csikvármegye egész területére nézve a csik-szeredai helyi bizottságot tették illetékessé.

A megnevezett bizottságok már 1893-ban megkezdett s főleg 1894. 1895-ben kellő buzgalommal és kitartó szorgalommal

végzett munkásságát a vasut által nem érintett helyeken s igy nálunk is leginkább nehezitette és drágitotta a vasut hiánya. Csikmegye kiállitóinak segélyezésére és a kiállitás költségeinek fedezésére az egyesült helyi bizottság rendelkezésére 500 frtot bocsátott. Kiállitásra jelentkezett 1894-ben megyénkben Cs.-Szeredából 10, Gy.-Szentmiklósról 7 kiállitó. De az 1895. év végén a kiállitásra jelentkezettek száma megyénkből 32 vala.

És pedig jelentkezett fémiparos 3, kocsigyáros 3, asztalos 3, szücs 1, czipész 2, nyomdász 1, háziiparos 4, fürdő 1, nyerges 1, kerékgyártó 1, kalapos 2, méhész 1, különféle intézetek 9.

A helyi bizottságok a kerületi bizottsággal egyetértve ugy intézkedtek, hogy a felügyeletök, ellenőrzések alatt készült s végül felülbirált kiállitási tárgyakat 1896. márczius hó 2-ik felében a helyi bizottságok központjaiban összegyüjtötték s egy időben a hó végén a marosvásárhelyi kamara egész területéről Budapestre szállitották. A bizottságok általában nagy buzgalmat fejtettek ki a kiállitás s főleg az iparos segédeknek és iparosmunkásoknak a kiállitáson való megjelenhetések előmozditásában és segitésében. A kiállitás sikerülése már előre a tárgyak helyi megtekintésénél biztosnak igérkezett. A kiállitott tárgyak tarka vegyüléke már itt lebilincselte a figyelő lelkét.

Nem tartózhatik ide irni a kiállitás fényes sikereit és az eredményt, melyekkel a kiállitás 1896-ban megtartatott. Azonban egyebet elhallgatva ide jegyzem, hogy Csikmegyében adtak egy milleniumi nagy érmet a Borszéki fürdőnek, 3 kiállitási érmet és pedik egyet a csik-karczfalvi r. kath. templomnak, egyet a csik-somlyói szent ferenczrendü kolostornak és egyet Dávid Péter csik-szeredai czipésznek; adtak továbbá 16 elismerő oklevelet és pedig egyet az államilag segélyezett Szövő tanműhelynek Csik-Szeredán, egyet Bara János földbirtokosnak Csik-Szenttamáson, egyet Biró Antal birtokosnak Csik-Vacsárcsin, egyet csikcsekefalvi Fodor Rózának Csik-Somlyón, egyet a Csikmegyei gazdasági egyesületnek, egyet a Csik-nagyboldogasszonyi r. kath. hitközségnek, egyet Ferenczy István földbirtokosnak Gy.-Tölgyesen, egyet a „Fogarassy leánynevelő intézetnek"-nek Gyergyó-Szent-Miklóson, egyet Gál József birtokosnak Csik-Szereda, egyet Gidró Mátyásnak Csik-Madarason, egyet Gondos Antal földbirtokosnak Csik-Szentmártonon, egyet Kovács Gergely földbirtokosnak Csik-Verebesen, egyet Kuncz Kornél polg. isk. igazgatónak Gyergyó-Szentmiklóson, egyet Márton Lajos földbirtokosnak Gy.-Szentmiklóson, egyet Sipos Péter földbirtokosnak Csik-Szentmihályon, egyet Veress József földbirtokosnak Csik-Szentsimonon és adtak 5 közremüködési érmet és pedig egyet Bartalis Ágost megyei

aljegyzőnek Csik-Szeredán, egyet Imre Dénes m. kir. erdőmesternek Gy.-Szentmiklóson, egyet Jakab József m. kir. főerdésznek Gy.-Szentmiklóson, egyet Krippel Mór m. kir. erdészj.-nek Gy.-Szentmiklóson, egyet Timók János m. kir. erdészj.-nek Gyergyó-Szentmiklóson; adtak egy disz oklevelet Cziffra Mihály szesztermelőnek Gyergyó-Szentmiklóson. E kitüntető okmányok már egymagukban eléggé igazolják, hogy megyénk az országos ezredévi kiállitáson is megállotta a versenyt székely testvér megyéinkkel sőt összes kiállitókkal szemben a maga szük keretében és helyi viszonyaiban. Reméljük, hogy iparunk, kereskedelmünk és közgazdaságunk az uj ezredévvel ujabb és boldogitobb kór és század küszöbére lépve ujabb fellendülés, felvirágzás állapotába jut s anyagi és szellemi fejlődésünk gazdag forrását fogja képezni. Adja Isten!

A csikmegyei ipartestületek.

Az iparosok testületi megalakulásának eszméje nagyon régi keletü s az a régi viszonyoknak eléggé megfelelő csizmadia czéhek szervezeében bira megtestesülését. A régi czéhrendszer a maga gyakorlati hatásaiban és eredményeiben a régi iparosok anyagi és erkölcsi jólétének valódi meleg ágya, forrása vala. A régi jobb és boldogabb idők emléke füzödik ahhoz, melynek ha voltak is fonnyadt kihajtásai, de a kereszténviesebb gondólkodás, a józan érdekközösség, a kevéssel való megelégedés, a kerésztény ember baráti szeretet szelleme és melege ama ferde kinövéseket eltávolitotta és ártalmatlanokká tette. A kapzsiság, selejtesség, kenyér irigység nem emésztette az érdekközösség által egymásra testvéri szeretetre utalt iparos polgárokat. Ma máskép áll a dolog.

A csikmegyei ipartestületek, a szeredai, gyergyó-sztmiklósi és szépvizi csizmadia czéhekre emlékeztetnek. Csikmegye iparossai a testületté alakulás eszméjének a modern igények szerint való megvalósitásában az elsők között foglalnak helyet, s autonom hatáskörükben a törvény korlátain belül szorgosan intézik kebli ügyeiket s igyekeznek egyesült erőiket erkölcsi és anyagi haladásukra értékesiteni.

A mi ipartestületeink már 1891-ben 260, 1892-ben 143, 1893-ban 113 iparigazolványt adtak ki különböző iparosoknak.

Vármegyénk területén az 1884. évi XVII. törv.-cz. §§-ai szerint megalakulva már 1891-től kezdve három ipartestület működik, melyek működését röviden a következőkben adjuk.

A csikszeredai ipartestületnek 1892-ben 151 tagja van, kik közül 1893-ban meghal 4, kilépik 1, szaporodva 6 uj taggal

év végén van 152 tagja. Ezek közül Csik-Szeredában lakik 74, vidéken lakik 75, ismeretlen tartózkodásu 3.

Mesterségre: csizmadia 38, timár 23, czipész 17, kovács 11, szabó 9, mészáros 7, kalapos 7, szücs 6, lakatos 3, bádogos 3, pék 3, kéményseprő 2, kerekes 4, nyerges 2, rézmüves 1, órás 1, sajtkészitő 1, borbély 1, könyvkötő 1, kőmüves 2, czukrász 1. A testület 1893-ban elszegődtetett 17 és felszabaditott 6 tanonczot s kiállitott 10 munkakönyvet. 1892—93-ban tanoncziskolába járt 14 tanoncz. A zárvizsgálati munkakiállitáson részt vett 9 növendék 11 darab munkával s kiosztott 21 korona jutalmat.

A békéltető bizottság tartott 5 ülést, két esetben a felek kibékültek, három esetben határozatot kellet hozni, melyekbe a felek beleegyeztek.

1893 márczius 31-től 1894. márczius 25-ig a testület bevétele volt 502 frt 54 kr készpénz és 1428 frt 85 kr kötvényben; kiadása 397 frt 91 kr készpénz és 14 frt 2 kr kötvényben. Átjött 1894-re 122 frt 63 kr készpénz és 1414 frt 83 kr kötvényben. Vagyoni állás 2304 frt, szaporulat 195 frt. Az előljáróság 1893-ban tartott 3 rendes ülést a sürgös ügyeket az elnök látta el. Volt 14 szegődtetés és szabaditási ülés. Beérkezett és elintéztetett 115 ügydarab.

A gyergyó-szentmiklósi ipartestület 1893-ban 220 tagot számlált. Beiratott 63 segéd és 53 tanoncz, beszegődtetett 24, felszabadult 17, kiadatott 23 munkakönyv. A testület bevétele volt 2607 frt 97 kr; kiadása 1487 frt 66 kr, pénztári maradvány 1120 frt 31 kr, vagyoni állás az év végén 5066 frt 2 kr.

Elintéztetett 340 ügydarab. A békéltető bizottság elintézett egyezség utján 3, határozat utján 3, összesen 6 ügydarabot. Sérelmesnek jelzi az első foku iparhatóság azon eljárását, hogy az iparigazolványok kiadásánál a törvényt nem tartja be szigoruan s sok kontár jut igazolványhoz a képesitett iparosok rovására.

A gyergyó-ditrói ipartestületnek 1893-ban 130 tagja van. Beiratott 15 segéd és 22 tanoncz, beszegődtetett 5 s felszabadult 3. A testület bevétele 147 frt 2 kr, kiadása 120 frt, maradvány 27 frt 2 kr, vagyona az év végén 1327 frt 2 kr.

A békéltető bizottság elintézett egyezséggel 10 ügydarabot. Ezen ipartestület is az iparhatóság ellen panaszol, mivel az ipartestület megkérdezése nélkül ad ki iparigazolványokat, oly vidéki iparosoknak, kik mesterségöket nem értik s igy kárt okoznak a képesitett mestereknek.

A csikmegyei ipartestületek a fentebb megnevezett irányban az 1894-ik évben is folytatták felvett munkásságukat, a nélkül, hogy valami nevezetesebb esemény azok életében fordult volna elő. A törvényben megszabott jogoknak gyakorlása mellett éberül felügyeltek arra, hogy a kontár mesteremberek megszaporodásának lehetőleg gátat vessenek s ez által a képesitett iparosság előjogát és tisztességét megvédjék. Ehez pedig az iparhatóság és ipartestületek együtt működése természetesen megkivántatik, s ekkor megszünnek a felmerült panaszok is.

A közgazdasági visszaesés 1895-ben nyomasztólag hatott a mi ipartestületeinkre is s nagyon lankasztotta buzgalmukat megkezdett tevékenységükben.

A gyergyó-ditrói ipartestületnek 1895. év végén volt 126 tagja. Bejegyezve volt 33 segéd, köttetett 6 tanoncz-szerződés és eszközöltetett 8 felszabaditás. Kiállitatott 1895.évben 1 ideiglenes igazolvány és 8 munkakönyv. Elintéztetett összesen 224 ügydarab. A békéltető bizottság kiegyenlitett 4 ügydarabot. A testület bevett 230 frt 43 krt, kiadott 154 frt 76 krt, pénztári maradéka az év végén 75 frt 67 kr. A társulat vagyona 1895. év végén 1484 frt 31 krajczár. Beiratási dij 10 kr. évi tagsági dij 40 krajczár.

E testületre károsan hat az, hogy az iparhatóság olyanoknak ad iparigazolványt, a kik arra nem méltók és különben is sok nálunk a kontár, kik egészségtelen versenyt teremtenek. Nincs pénz, drága a bőr, kivánatos hogy a kontárok az iparüzéstől szigoruan tiltassanak el s ezt ez évben is ujból megsürgeti.

A gyergyó-szentmiklósi ipartestületnek 1895. év végén 230 tagja volt. 1895-ben 64 segéd és 56 tanoncza. Kötött 29 tanoncz-szerződést és felszabaditott 12-őt, kiadott 21 munkakönyvet, elintézett 315 ügydarabot, kibékitett egyezséggel 2-őt és itélettel 1-et. A testület bevett 1895-ben 4315 frtot és kiadott 3425 frtot, maradt 890 frtja. Vagyona az év végén: 5899 frt 52 kr. Tagsági beiratási-dij 15 frt, évi tagdij 40 kr.

Ezen évben az iparosok helyzete csak rosszabbodott az osztrák gyáripar versenye és a bőráru 40% emelkedése folytán. Az iparhatóság itt sem elég szigoru az iparigazolványok kiállitásában. A bajon a jobb és olcsóbb közlekedés, a Romániával való szabad forgalom és kissebb vámfizetés, a kisiparosok adójának leszállitása s a gyárak és bőrze megfelelő megadóztatása segitene.

Továbbá a rabok ipari foglalkozása szintén korlátozandó volna vagy legalább olyan nemekre terelendő, melyek a kisiparosok megélhetését nem hátráltatják. S ma még hátrányára van a gyergyói iparnak a vasut hiánya is.

Azért a gyergyóik a világforgalomtól elzárva igazán várva várják az előirányzott vasut kiépitését.

A csikszeredai ipartestület 1895. évi működéséről valamit alig tudunk feljegyezni. Ez évi adatait nem kaptuk meg.

Megyénkben ugy, mint egyebütt a folyton szaporodó terhekkel párhzamosan növekedő szegénység, a társadalom minden rétegében elhatalmasodó kicsinyes, önző érdekek előtérbe tolakodása hova-tovább neheziti az ipartestületek komolyabb tevékenységét is. Az ipartörvény hiányossága, az elszaporodott kontár iparosok nagy száma a magára hagyatottság, a tultengő osztrák gyár és selejtes ipar behurczólt termékei, a nagy adók, az olcsó tőke hiány, a börtön-ipar, a kész áruraktárok stb., mind zsibbasztólag hatnak iparunk fejlődésére, életére és a testületek működésére.

A csik-szeredai ipartestület 1896. évi ügymenete az 1897. ápril. 12-ről kelt jelentés szerint a következő vala. Az előljáróság tartott 6, a bizottság 24 szabaditó és segédtető, 16 békéltető ülést, elintézett 169 ügydarabot. A testületnek volt 155 tagja, beállott 7, meghalt 4, kilépett 1, van 1897-ben 157 tagja. Kiállitott 28 tanoncz-szerződést, felszabaditott 19 tanonczot, kiadott 17 szabaduló levelet és munkakönyvet. A testületi tagoknál alkalmazva volt 56 tanoncz, a segédforgalom tett 207-et.

A testület gyászkocsija után bejött 85 frt, fentartására kiadatott 50 frt 86 kr, tiszta-jövedelem 34 frt 14 kr. Az iparostanoncz iskolába 1896. nov. 15-én beiratkozott 56 növendék, kiket beosztottak 2 osztályba. A békéltető bizottság 15 ügyben tartott 15 ülést, a felek 8 esetben kibékültek, 7 esetben határozatot hozott.

A házi alap gyarapodott 63 frttal. E czimen a szeredai takarékpénztárban van 179 frt 73 kr. Bevenni való 20 frt önkéntes adomány. A testület vagyoni állása, készpénzben 130 frt 43 kr, kötvényben 1843 frt 11 kr, kamat és tagdij hátralék 456 frt 73 kr, leltári érték 890 frt 92 kr, házalap 179 frt 73 kr, bevenni való önkéntes adományokból 120 frt, *összesen: 3620 frt 92 kr;* gyarapodás 196 frt 95 kr.

Meghaltak 1896 tavasz óta Madár Mihály felső nép isk. igazgató, Pálosi András kerekes-mester, Lajos Elek és Khon Ferencz. Az ipartestület elhatározta 1897. április 12-én egy iparos olvasókör és egyifjusági önképző egyesület megalakitását. A számadókat felmenti és a künnlévő tőkék 10%-ának évenkénti, ugyszintén a 3 évi kamat-hátrálékoknak beszedésére az előljáróságot utasitja.

Tisztujitás rendjén elnök lett: Tamás József, titkár: Lakatos Mihály gazd. isk. tanár, pénztárnok: Szopos Domokos, elől-

járósági tagok, Bőjte Sándor, Filó Károly, Gál József, Barta József, Jakab György, László József, László Lőrincz, Nagy István, Orbán Gáspár, Rancz Ignácz, Tőke József; póttagok Kalamár Elek, Orbán Péter; a számvivő bizottságba: Kövér György, Helvig G. János és ifj Lux Sándor.

A csik-szeredai ipartestület belajstromozott 158 segédet, 63 tanonczot, kötött 32 tanocz-szerződést, eszközölt 16 felszabaditást és kiadott 18 munkakönyvet.

A gyergyóditrói ipartestület 1897. évi viszonyait és tevékenységét pedig a következők tüntetik fel: A testületi tagok száma 127. Beiratási dij 20 kor., tagsági dij 80 fillér. Bevétel 599 kor. 90 fillér*) kiadása 350 kor. 12 fillér, pénztári maradvány 19 kor. 84 fillér.

Belajstromoztatott 29 segéd és 24 tanoncz, a testület kötött 13 tanocz-szerződést, felszabaditott 6 tanonczot, kiadott 1 segédigazolványt, 6 munkakönyvet, ellátott 131 ügyet, kibékitett egyezség utján 2 felet. A testület vagyoni állása év végén 3093 kor. 76 fillér.

A gyergyó-ditrói ipartestület zászlója javára 1898. évi január 22-én rendezett bál bevétele 120 korona vala. Mi szintén a testület törekvését igazolja.

A gyergyó-szentmiklósi ipartestület 1897-ben számlált 226 tagot. Beiratási-dij 30 korona, évi tagsági dij 80 fillér. Bevétel 3439 kor. 46 fill., kiadás 4427 kor. 80 fill., maradvány 634 kor. 34 fill. Belajstromozott 68 segédet, 62 tanczot, kötött 27 tanoncz-szerződest, felszabaditott 20 tanonczot, 1 segédet, kiadott 24 munkakönyvet, elintézett 281 ugydarabot, kibékitett egyezséggel 2 ügyfelet. A testület vagyoni állása az év végén 12817 kor. 20 fillér.

A marosvásárhelyi iparkamara az ipartestületekhez és társulatokhoz 1898-ban felhivást intézett és a Párisban 1900-ban megtartandó nemzetközi kiállitáson való részvételre hivta fel a székely iparosokat.

A fentebbiekből láthatólag is a mi ipartestületeink hivatásuk tudatában vannak és küzdve a rájuk nehezedő mostoha jelen élet csapásaival iparkodnak anyagi és erkölcsi fenállásukat biztositani. Ezt el kell ismernünk. De ez nem elég, kezdetnek is kevés.

Csak előre hát! Isten győzelemre segiti a tisztességes ipart.

*) Itt a bevételek és kiadások korona és fillérben vannak felvéve.

Ipartársulatok, iparos és kereskedő egyesületek.

Sem az iparosok, sem a mi társadalmunk egyéb rétegei között maig nem ébredt fel kellően azon szellem, mely a bizalom és szeretet, valamint az igazi erkölcsi és anyagi közös jót, szépet és nemeset felölelő érdekközösség érzetének hatása és vonzása mellett társulatokba és egyesületekbe füzné az embereket.

A társulás szelleme ma az önző egyéni érdek-harczok tusájában inkább hanyatlóban, mint emelkedőben van, s ott is, hol eddig ezek létesültek, ma inkább csak névleg szerepelnek s itt ott azokat még csak a multból fennmaradt csekély vagyonuk tartja össze.

A társulás és egyesülés szellemének e ridegségében természetesen az erők szétzüllöttsége mellett sem az ipar, sem a kereskedelem, sem egyéb jó ügy nem bir életerőre, fejlődésre és a közjólétre kiható munkásságra vergődni. A közös létért való küzdelemben mindenik inkább ellenségét látja ember társában, mint érdek és munkatársát, kinél az élet küzdelmét és kenyerét valóban megosztani kellene. S ez igy van az iparosok és kereskedők között is.

Az iparos és kereskedő társulatok és egyesületek legnagyobb részének összes tevékenysége ez idő szerint abban nyilvánul, hogy estélyeket, mulatságokat banketteket rendez, társulati vagy más jótékony czélokra s legfölebb egyes gyülekezeteken képviseltetik magukat. De ez korántsem elég. Aztán, a hol valami e társulatok életében történik is, alig tudunk arról valamit, vagyis nem tapasztaljuk müködésök gyakorlati eredményét.

A „marosvásárhelyi iparkamara 1897. évi jelentéséből az látszik, hogy a kamara területén legalább névleg van 59 ipartársulat, de ebből csupán 12 van, mely nem vesztette el teljesen munka köréhez utalt helyzetét és irányát, a mely valami életjelt mégis ad magáról.

Azért kivánatos volna, hogy az „ipar társulatok eltörlésével az ipartestületek modern intézménye kötelezővé tétessék s ezzel mintegy uj erő adassék iparosainknak". Talán igy lehetne életre hivni azon iparos tömeget, melynek kezében van letéve a jövő, az ipar és közgazdaságunkra nézve. Az a pár személy is, mely egyik-másik társulatban valamit tesz, a többség közönbössége miatt alig tudja érvényesiteni magát. Sok-sok lelkesedés és tevékenységre van szükségünk, hogy társulataink virágzásra jussanak.

A csikszeredai iparos olvasókör és ifjusági egyesület megalakulását mindkettőnek kulturális, anyagi, erkölcsi, szellemi és közgazdasági szép előnyeit kifejtve egy talpra esett czikkben az ipartestületnek egyik szellemi vezetője a „Csiki Lapok" 1898. évi 4-ik számában igen nagy lelkesedéssel sürgeti meg. Miből az látszik, hogy Szeredában is gondolkodnak már a társulatnak, illetőleg az olvasókör és ifjusági egyletnek az ipartestület keretébe való beillesztéséről s e kettővel a társulat munka körét felölelni. Ideje is volna már, hogy a megye központjának iparosai ez irányban is felvegyék a munkát s engedjék magukat a megye vidéki iparosai által teljesen tulszárnyaltatni.

Szépvizen a hajdan kicsinyben oly élénk iparos és kereskedőkkel biró községben is van az iparosoknak már külön „Olvasóköre“, mely szintén hivatva leend, a helyi viszonyoknak megfelelőn az iparos és kereskedő szellemü egyéneket összehozni és közös tevékenységre buzditani.

A csikmegyei iparosok betegsegélyző pénztárai.

Az iparosok, ipari alkalmazottak és munkásoknak gyámolitása czéljából alakult betegsegélyző pénztárok a humánus intézmények egyik legszebb és legéletrevalóbb eszméjének megtestesülését képezik. E *„kerületi betegsegélyző“* elnevezéssel is jelzett pénztárak nálunk 1893-ban alakultak meg s müködésüket 1894-ben kezdették meg, midőn alapszabályaikat az illetékes felsőbb hatósága megerősitette. „Kerületi“-nek nevezik-mert a kerülethez tartozó iparosokat is felöleli.

A csikszeredai kerületi betegsegélyző pénztár 1893-ban megalakulva, müködését 1894. máj. 1-én megkezdette s bevétele vala 1008 kor. 86 fill., Kiadása 676 kor. 74 fill. pénztári maradványa 332 kor. 12 fill. év végén vagyona 441 kor. 39 fill.

Átlagos hetibér pedig vala férfiakra nézve 6 korona, nőkre s 18 éven aluliakra nézve 3 korona 2%-nyi részletes járulék mellett. Kirótt 1228 korona 72 fillér dijat. Ebből befolyt 657 korona 70 fillér, hátralék 571 korona 2 fillér.

Betegedési adatok, 1894. május 1-től deczember 31-ig.

Férfiakra nézve.

A tagok száma 10—18 évig	180	megbetegedett 4.
A tagok száma 19—30 évig	144	megbetegedett 6.
A tagok száma 31—40 évig	56	megbetegedett 1.
A tagok száma 41—50 évig	29	megbetegedett 2.
A tagok száma 51—60 évig	10	megbetegedett 1.

Naponként.

10—18 évig táppénz 39 fillér.	Kórházi költség 23 fillér.
19—30 évig táppénz 69 fillér.	Kórházi költség 60 fillér.
31—40 évig táppénz — fillér.	Kórházi költség 77 fillér.
41—50 évig táppénz 7 fillér.	Kórházi költség 22 fillér.
51—60 évig táppénz — fillér.	Kórházi költség 10 fillér.

Háznál ápoltatott.	*Kórházban ápoltatott.*
10—18 évig — 2.	„ — 2.
19—30 évig — 3.	„ — 3.
31—40 évig — —	„ — 1.
42—50 évig — 1.	„ — 1.
51—60 évig — —	„ — 1.

Nőkre nézve.

31—40 évig tag 6, megbetegedett 2, táppénz 42 fill. háznál ápolt 2.

Kifizetett táppénz 48 korona, kórházi költség 38 korona 80 fillér, gyógy és orvos dij 9 kor. 50 fill.

A Gyergyóiakról 1894. évről adatunk nincsen.

A csikszeredai betegsegélyző pénztár 1895. évi viszonyai szerint van 1894. végén 394 tag. 1895. év végén 614, szoporulat 230.

A tagok járulékainak férfiaknál 100 fillér, nőknél és 18 éven aluliaknál 50 fill. átlagos napibér szolgált alapul, melynek 2%-a képezi a tagi járulékot. A járulékok összege tett 4127 korona 20 fillért, melyből befolyt 2576 korona 14 fillér és igy hátrálékban volt 1551 korona 6 fillér.

Évi bevétel a mult évi maradványnyal 3087 korona 74 fillér. Kiadás 2843 korona 50 fillér, maradvány 244 korona 18 fillér. Vagyon az év végén 2304 korona 9 fillér, teher 1747 korona 32 fillér, tényleges vagyon 556 korona 77 fillér.

Kórházi ellátásban részesül 65 beteg férfi 10 nő.

Ingyen orvosi és gyógydijban 41 beteg férfi 6 nő.

Volt tápdijas nap 875, kórházi nap 567. Lifizetett tápdij 415 kor. 88 fillér. Elhalt 4 tag után temetkezési segélyül kiadatott 100 korona.

A csikszeredai ker. betegsegélyző pénztárnak volt 1896. decz 31-én 689 tagja. Évi bevétel 3326 korona 32 fillér. Kiadása 3162 korona 69 fillér. Pénztári maradék 163 korona 63 fillér.

Vagyona 3867 korona 30 fillér. Terhe 1899 korona 6 fillér. És fölösleg 1968 korona 24 fillér.

Tagsági forgalma és betegségi statisztikája a következő:

Tagok száma.	*Férfi.*	*Nő.*	*Együtt.*
1895. deczemb. 31.	584	40	624.
1896. folyam. bejelentetett	240	10	250.
1896. kijelentettett	167	13	180.
1896. „ „ meghalt	5	—	5.
1896. deczember 31-én	652	97	749.
Kórházi ellátásban részesül	38	12	50.
Ingyen orvosi és gy. szerben r.	75	—	75.

Tápdijas nap volt 729, kórházi nap 261. Kifizetett táppénz 661 kor. 68 fill; kórházi költség 473 kor. 76 fill; gyógyszer költség 118 kor. 26 fill.

E betegsegélyző pénztár ügymenetében 1897—1898-ban a beállott hallatlan közöny miatt roppant visszaesés állott be. Az 1898. julius 31-ére összehivott 60 kiküldött közül 5 tag jelenvén meg, a negyedik évi közgyülés augusztus 7-én, ekkor is kevés tag jelenlétében tartatott meg.

Munkaadó mesterek a költségek miatt a hatóságok a megszaporodott munka miatt az egész humánus ügyet tehernek tekintik. A szervezetbe végrehajtóhatalmat kell beilleszteni vagy az egészet állami kezelés alá venni. A mulasztásért minden esetre a munkaadó mestereket terheli a felelősség, kik már a be és kijelentéseknél nem teljesitik kötelességeiket.

A mulasztás még terhelőbb a gyáraknál, hol a nagyobb számu munkásokat se be, se ki nem jelentik, s főleg itt ezer frtokig szenved a pénztár a benem jelentéseket miatt.

A pénztár felállitásakor ezernél több munkás iratott össze. Azóta 4 éven át folyton szaporodtak különösön a gyári segéd-munkások s mégis ma csak 714 tag van.

1897. folyamán belépett 312, kilépett 284, meghalt 3 tag, évi-szaporulat 25. 1897-ben bevétel 2708 kor. 2 fill., 620 kor. 30 fillérrel kevesebb mint 1896-ban, hátralék 4112 kor. 16 fill., több 850 koronával mint 1896-ban.

A fennebb jelzett közgyülés a tagdijak befizetése és végrehajtása körül felmerült mizeriák orvoslása végett határozatilag utasitotta az igazgatóságot.

1. Hogy az illetékes iparhatóságoktól szerezzen tudomást a kézi és gyári munkások létszámáról még pedig lehetőleg névszerint s azokkal a munkaadókkal szemben, kik mulasztást követtek el, tegye meg a szükséges lépéseket az illetékes hatóságnál s ha itt nem éretnék el eredmény, folyamodjék a nm. kereskedelmiminiszterhez.

2. Megbizza és felhatalmazza igazgatóságát, hogy a fizetési alap felemelésére a jelenlegi viszonyoknak megfelelőleg tegye meg a szükséges lépéseket oly időben, hogy az uj fizetési alap legalább 1899. január 1-én életbe léphessen.

3. Hogy a bizalmi férfiak eredményesebben müködjenek, azok tiszteletdiját az általuk begyüjtött összeg 12%-káról 15%-ra emeli fel.

Előterjesztés rendjén kitünt, hogy csak két községben veszendőben van 508 kor. 74 fill., egy gyár megtagadott 1720 kor. 24 fillért. Ezek miatt tartoztak 1896. végén a korháznak 84 kor. 58 fillérrel, az orvosnak 850 koronával. 1897. végén a kórháznak 350 kor. 48 fillérrel, az orvosoknak 1380 koronával. Ezenkivül a tartalék alapnak 842 kor. 32 fillérrel.

A tagok segélyezésére kiadott 1897-ben 1259 kor. 76 fillért, hátra van 485 kor. 52 fillér.

A betegek száma volt 77, táplálkozási napoké 1021, kórházi napoké 410, ingyen orvosi segély és kórházi kezelésben részesült 87 beteg és 14 családtag.

Vagyoni állapot a hátrálékok beleszámitásával 2247 kor. 2 fillér.

Ezekből világos, hogy a jelen mizeriák közt a betegsegélyző-pénztár állapota tarthatlan és annak okvetlen uj szervezésre és pezsgő életerőre van szüksége.

Ime adatokban adtuk rövid történetét és állapotát a csikmegyei iparosok *kerületi betegsegélyző pénztárának* azon reményben, hogy az érdekeltek nem engedik visszább esni ezen humanus intézményt, sőt ellenben minden rendelkezésökre álló módot felhasználnak arra, hogy az szép. és nemes hivatásának kivánt magaslatára emeltessék.

Ipari szövetkezetek.

Székely népünk között vele született sajátos gyanakodó és bizalmatlan természeténél fogva, melylyel minden uj dologtól irtozik, a legéletrevalóbb és legüdvösebb eszme is csak nagy nehezen és lassan ver gyökeret. Fél s nem egyszer a gyakorlati élet által megtanitva nem minden oknélkül, a gyakran veszteségekkel járó kisérletezésektől. Inkább meghuzza magát ősi megszokott egyszerüségében és szerénységében, semhogy a próbálgatások által még koldusabbá tegye magát és családját. Nálunk még azon vagyonosabbak, kiknek talán az anyagi jobb lét némi tekintélyt és befolyást is biztositana, sem barátjai a társulás, a szövetkezés eszméjének.

Részben féltik vagyonukat, részben igen jogosan félnek az idegen versenytől, mely mihelyt valamely szövetkezet bármily irányban megalakult, azonnal felüti mellette sátorát, nyakára hág szerény vállalatunknak s merész betolakodásával minden módon megsemmisiteni iparkodik azt. Nem egy példát tudnánk felhozni rá. Igy vannak főleg iparosaink az idegen osztrák ipar selejtes termékeivel, melyek elárasztották hazánkat. Megvan azonban székely vérünkben az a bátorság is, hogy élénk kézzel fogható példák, jól sikerült vállalatok, jó támogatások mellett könnyen belemegy némely szövetkezeti vállalatokba s kész áldozni is, csak legyen mellette kitartó biztató s valami, bár csekély haszon.

Hogy nálunk a hajdan alig ismert, ujabban a közélet napi rendjére hozott szövetkezés eszméje iránt nagyon tartózkodók az emberek, ahoz nagyban hozzájárultak a Csikszeredában 3000 frt alaptőkével 100—100 frtos részvénnyel létesült tejgazdasági szövetkezet vagy részvénytársaság, ugy szintén a Gyergyó-Szt-Miklóson és Szárhegyen keletkezett gazdasági tejszövetkezet, melyek kisérletezéseikkel teljesen felsülvén, nagyon alászállitották a csikmegyeiekben a vállalkozási és szövetkezés iránti kedvet.

A csikszeredai tejszövetkezet 4000 frt értékü sajtot készittetvén, nem tudta értékesiteni s igy a sajtot a részvényesek között felosztotta, az üzletet pedig miután alaptőkéjét utolsó krajczárig belefektette volt, beszüntette.

A gyergyó-szentmiklósi és szárhegyi tejszövetkezet hasonlóan a kivánt vasuti közlekedés hiányában és a szállitás drágasága miatt volt kénytelen üzletét beszüntetni.

A vállalkozási kedvet és szellemet nem kevésbe lohasztotta le az 1895-ben alakult a „Csiki vasut épitkezési és élelmezési társaság“ ismert bukkása, hol az 50 frtos részvényekből befizetett 35 frt után alig kapánk vissza 13—13 frtot. Ime sok pénzbe került okaink vannak nekünk a szövetkezetektől való félelem és tartózkodásra.

Csik-Szeredában és Gyergyó-Szt-Miklóson egynemü foglalkozást üző kisiparos kevés lévén csakis a nyert anyagoknak együttes beszerzésére és fogyasztására volna kivánatos szövetkezetek alakitása.

Hisz talán minden szövetkezés, mint az emlitettekkel történt, nem végződik bukkással? Bár némelyek szerint székely népünk egyeseiből kite-

lik hét zsidó s mégis megmarad egy székely, de általában nem válik be e jellemző mondás. A mi népünk a biztosat a bizonytalanért nem teszi próbára. Fél az ujitásoktól. S mig ez nagy hibája, addig ez képezi azon legnagyobb erényét, melynek segélyével szorgalom és takarékosságra sarkalva fentartotta magát e szükhaza bérczei közt másfél évezreden át.

Az ipari szövetkezés eszméje már 1892—1893-ban megindult közöttünk; azonban az egész Székelyföldön csupán Székely-Udvarhelytt alakult meg *„székely-udvarhelyi bőranyag beszerzési szövetkezet“* és *„az első székely czipőraktár szövetkezet“*. Mindkettőnek czélja, a külföldi selejtes gyári iparral szemben a honi iparnak piaczot szerezni s a kettő közötti különbséget bemutatni. A szövetkezés szép eszméjének megvalósitásában ugy látszik azon ősi átok sulyát kell még sokáig hordoznunk, hogy nem tudunk maig sem összetartani. Volna pedig mindég alkalmunk azt más nemzetiségtől ellesni és eltanulni. Az élet eléggé felhiv rá. Jobb későn is mint soha.

Közszállitások.

Közszállitások alatt a különféle iparágat müvelő székely iparosok egyeseinek vagy ezekből alakult alkalmi társulatainak, szövetkezéseinek és egyesületeinek azon vállalkozását kell érteni, melynél fogva ezek egyenként, vagy együttesen az általuk készitett ipari tárgyakból kisebb nagyobb mennyiségü készleteket szoktak megrendelésre, pályázatra, megbizásra stb. különböző állami intézetek u. m. állami vasutakra, vasut állomási berendezésekre, katonaság számára stb. szállitani. Hogy jobban megértsük a czimben foglalt ügyet egy példát hozok fel. Például kézdivásárhelyi Pánczél Noé és 11 kisiparos társa alkalmi szövetkezetet alakitván, mint ilyen a m. kir. honvédelmiminiszter urtól 1892-ben 1600 pár honvédségi könnyü czipő megkészitését és elszállitását vállalta el s e vállalatnak 1893-ban jó eredménnyel eleget tett. Igy a sepsi-szt-györgyi „Kis és Nagy első székely kalapgyára“ már hat év óta szállitja a m. kir. csendőrségi kalapokat. Ez és ilyenek a közszállitások, melyekkel ez ideig Csikmegye iparosai részéről tudtunkkal nem dicsekedhetünk. Nálunk talán az egyes iparágak nincsenek oda fejlődve, vagy inkább az egy iparághoz tartozó iparosaink ugy csoportosulva, vagy talán anyagi korlátoltságuk nem engedi, hogy hasonló vállalatokba bele menjenek, de reméljük, hogy közszállitó iparos testvéreik példáján felbuzdulva nincs messze az idő, midőn Csikmegyéből is olvasni fogjuk a közeli jövő században legalább, iparosaink hasonirányu vállalkozását és közszállitását. A miből nekünk kiviteli szállitásunk lenne, arról alább kereskedésünk czimén fogunk beszámolni.

A csikmegyei iparos és kereskedő tanonczoktatás és iskolák.

Alig szorul hosszas fejtegetésre az, hogy az iparos és kereskedő tanonczoktatás, egy uj iparos és kereskedő nemzedék szellemi kiemelkedése, kultur fejlődése erkölcsi magasabb szinvonala a haladó kor és fejlődő tár-

sadalmi élet igényeihez megfelelő állása nemzeti iparunk, kereskedelmünk és közgazdaságunk jövőjére mily kiszámithatlan előnnyel s ellenben ezen ügynek elhanyagolása mily óriási károkkal jár.

Az iparos és kereskedő tanonczoktatás és iskolák története nálunk rendszeresebb formájában az 1884. évi XVII. t. cz. keletkezéseig vihető vissza. Az 1885. évi 29801. sz. rendelet már 1892-ben ujra szervezést vett igénybe az iparos és kereskedő tanonczok és iskolák megosztása s azoknak a helyi viszonyok létszáma stb. szerinti berendezésére nézve.

Az iparos tanonczok kevesebb előkészültséggel vétettek fel, mint a kereskedő tanonczok, mi az együttes és kevés órára szabott tanmenetet, valamint az előirt tananyagnak a kevés idővel aránytalan nagysága az eredményt s főleg a tanitók munkakedvét nagyban alászállitotta, az iparos tanonczok figyelmetlensége pedig csaknem az egész haladást sokáig kétessé tette és megakasztotta.

A tanonczoktatás a mily nagyon szükséges az egészséges ipari és kereskedelmi ügyek fejlesztéséhez, oly nagy baj, hogy az iparos-tanulók folytonos hullámzása miatt a tanitás e téren nem nyerhet kerekdedséget. A beiratkozások egész éven át tartanak és rengeteg a mulasztott órák száma. Kivánatos, hogy a tanitók a tanorák nappalra tételével állandósittassanak, a tanonczok az iskolát végezzék vagy legalább két osztályt pontosan évzáró vizsgálatokkal és a felszabadulást ezzel egybekötve végezzenek, továbbá a tanonczok és mesterek közötti viszonyt szigoru ellenőrizet mellett emberiségesebb módon kellene rendezni.

A tananyagot pedig össze kell vonni, a vallásoktatásra nagyobb gondot forditani, szóval az egész tanonczügy ujabb reform alá veendő, mert e rendszer mellett a czélt elérni, sőt megközeliteni is alig fog sikerülni.

Nem lehet itt feladatunk, hogy hosszadalmas leirásokba bocsátkozzunk; csak röviden jegyezzük fel, hogy az 1893-ban életbe léptetett uj szervezet sok régi ohajt elégitett ki, de eleget hagyott a jövőre is. Az iparos és kereskedő tanonczok, a hol a helyi viszonyok és létszámok megengedik 30—30 tanonczczal külön választandók s arra nézve, hogy kik és minő előképzettséggel vehetők fel, némi formák állapitandok meg. De lássuk a részleteket.

Nálunk a legrégibb a gyergyó-szent-miklósi iparos tanonczisko1a, melyről kimutatással birunk.

Erről 1892—93. évi tanévből ezeket találjuk feljegyezve. A heti tanorák száma osztályonként (volt 3 osztály) 7. Az iskola költsége 758 frt. Beiratkozott 60 tanoncz, kimaradt 2, felszabadult 4, év végén maradt 54. Az összes osztályok tanoráinak száma hetenként 24, a felállitott osztályoké 3. A munkakiállitáson résztvett 22 tanoncz 23 drb munkával. A tanerők számá 4.

Ez évről Csik-Szeredából nem kaptuk meg a kimutatást.

A gyergyó-szt-miklósi ipariskola 1893—94. évi adatai szerint a heti órák száma osztályonként 8. Az iskolaköltsége 806 frt, államsegély 150 frt, egyéb segély 30 frt. Beiratkozott 70 tanoncz, kimaradt 4, felszabadult 14,

év végén maradt 52. Az összes osztályok tanoráinak száma hetenkint 24. Van 3 osztálya. A munkakiállitásban részt vett 21 tanoncz, 23 drb munkával.

Az 1894—95. évi adatok szerint pedig a heti tanóra 8. Költség 629 frt 60 kr, egyébsegély 150 frt. Beiratkozott 69 tanoncz, kimaradt 12, felszabadult 6, év végén maradt 51, az osztályok heti órája 24, 3 osztályban. A munkakiállitáson résztvett 26 tanoncz, 27 drb munkával. Van 4 tanerő.

Kevés változással igy állanak az 1895—96. évi adatok. Az 1896—97. évi adatok pedig ezek: Heti tanóra 8, költség 1669 kor. 20 fill., államsegély 1000 kor. Beiratkozott 64 tanoncz, kimaradt 9, felszabadult 10, az év végén maradt 45, a 3-ik osztály heti órája 24. A munkakiállitásban résztvett 22 tanoncz, 23 drbbal. Van 4 tanitó.

A csikszeredai a fentebbi időkben részint szünetelt, részint a tanonczok hiányában és rendezetlen viszonyok folytán hiányos volt. Azonban az 1897. évben mint uj tanoncz iskola nyilt meg és rendeztetett be s most már rendszeresen szolgálja az ipar és kereskedelmi iskolához kötött nemzeti és müvelödési missziójat.

A gyergyó-ditrói iparos tanonczisk ola, melynek beállitási gondja rég óta foglalkoztatta az ottani ipartestületet valahára szintén megalakult. Az iparosok szegénysége utját szegte jóakaratu törekvésöknek. Most a vall. és közokt. miniszter ur 1898. október hó 26-án, 67.615. sz. a. kelt rendeletével a folyó tanévben rendszeresitett tanonczisk ola 1898—99. évi szükségletének fedezésére az országos iparos tanonczisk ola alapból 430 frt segélyt utalványozván, a ditrói iparosok régi ohaja teljesült.

Ditrónak népessége, helyi fekvése elég kedvező arra, hogy az ipar évről évre fokozatosan emelkedjék s ennek bizonyára leghatalmasabb elősegitője lesz az iparos tanonczisk ola.

Megyénk a haza keleti védfalát képezvén, a Galicziából mostanában óriási mennyiségben beözönlő idegen kereskedő és üzérkedő elem mindent és minden tért lefoglaló szellemi hatalma és inváziója ellen, csak egy szellemileg, erkölcsileg jól nevelt szorgalom és kitartásban gyakorlatilag erősen képzett fiatal iparos és kereskedő nemzedék lesz képes felvenni és megvivni az élet-halál és kenyérharczot s megvédeni és menteni a téren a mi még megmenthető a jövőnek. Mert, hogy az irányban székely fajunkat egyik legnagyobb veszélyi fenyegeti, alig kell azok előtt bizonyitgatni, a kiknek szemök van a látásra, fülök a hallásra és érzékük, fajunk nyomasztóan növekedő nyomoru sorsa iránt.

Ipari és kereskedelmi szakképzés.

Csikmegye még ezideig a valódi értelemben vett ipari és kereskedelmi szakiskolákkal nem rendelkezik. Azon szép törekvések, melyek nálunk ezirányban eddig történtek inkább jóakaratu kisérletezéseknek tekinthetők. Azok, mint az alábbiakból kitünik, ipari, kereskedelmi és közgazdasági életünkre kevés gyakorlati eredményt mutattak fel.

Csikmegye ezen ügyére vagy, mint az egész országéra az 1867-iki kiegyezéssel ujabb korszak hajnala hasadt. S azóta bár nagyon lassu tempóban, de legalább a czimben megnevezett dologok iránt a figyelem a megelőzött időkhöz képest nagyobb mértékben ébredt fel.

Megyénkben e téren az első mozgalom, a mire emlékszünk, a *gyergyó-alfalvi* állami felső népiskolával kapcsolatos *asztalos és esztergályos tanmühely,* beállításával indult vala meg, melyben 1874—75-ben némely apróbb tárgyakat már az ottani növendékek kezdettek vala produkálni. Nehány évig tartotta is magát ezen tanmühely, de csak hamar szünetelni kezdett. Ennek oka vala, hogy a tanmühely nem volt kellően berendezve. A tanmühely szünetel már 1892 óta.

Mondanunk sem kell, hogy e tanmühely jól és az igényeknek megfelelően berendezve, vagyis ujra szervezve a csikmegyei asztalos és esztergályos viszonyokon nagyon sokat lendithetett volna és a vasutnak a gyergyói részen való átvezetésével talán piacz is nyilnék ezen iparág számára.

Az ipari és kereskedelmi szakképzés emelését czélozták és czélozzák.

1. A csik-somlyói tanitóképző kéziipari és kézügyességi szakosztálya.

Ennél a hála és köszönet meleg hangján kell feljegyeznünk, mint megyénk kultur fejlődésének nagyjelentőségü mozzanatát, hogy Erdély ifj. láng-buzgalmu Püspöke Székhelyi gróf Majláth Gusztáv Károly ő méltósága 1899. év január havával a csik-somlyói rom. kath. tanitóképzőintézetben megnyitotta a kéziipar és kézügyesség szaktanitását. Az övéi szellemi és anyagi boldogságért küzdő nagylelkü Püspök szivjóságát és áldozatkészségét magában hordja azon nemes ténye, hogy e szaktanitás szükséges költségeit saját tárczájából utalta s annak vezetését, rendszeres tanitását „a hazai tanügy és kézügyesség hivei előtt közismeretségü szaktanár: Augusztin Imrére bizta" s főtanhatóságilag intézkedett, hogy csik-somlyói rom. kath. tanitóképzőben a tanitó növendékek, a leendő népnevelők már itt lássák be és szerezzenek meggyőződést a kéziipar és kézügyessség népkulturális horderejéről, hogy mikor kilépnek a népközé, mint az ipar és kézi-munka hirnökei vigyék be a népiskola padegogiájába e szükséges társadalmi életfeltételeket és neveljék az uj generácziót ennek közéleti szellemében.

Ezzel Erdély nagy nevü Püspöke s általa „Csikmegye a kéziipar és kézügyességben való haladás terén előretörő lélekkel és önérzettel lépett azon uj lépcsőzetre, melyre hazánk egyetlen egy vármegyéjének tanügye sem tette még fel gyorsan haladó lábait". „A nemzeti boldogulás két szárnya a tudomány és iparmüvészete", ezzel megyénk egyik nagyobb intézetében karöltve a szelid muzsák nyájas mosolyával várja székelységünk fiait, hogy bennök és általuk e sokat küzdött, hányt-vetett, szenvedett kis nemzetet egy lépéssel előbbre vigyék a jobblét révpartja felé.

Erdély püspökének mélyen járó szelleme e nagy jelentőségü intézkedéssel a kéziipart akarja itt ősi honában meghonositani, azon talajra — melyről a gépipar azt leszoritotta — visszavinni, azt ezzel szemben képessé tevé müvészi jelleggel felékiteni. Ezt pedig máskép alig lehet elképzelni, mint a kéziipart és kézügyességet a népiskolába a müvelt nyugati nemzetek példáján épülve bevinni s aztán innen a nemzeti boldogulás ezen ága iránt érzékenységre ébresztett nemzettestbe átültetni.

Reméljük, hogy a mai zilált társadalmi viszonyok soká nem késhető átalakulásai, egy jövő egészségesebb társadalmi rend, az együgyü népies nagyzolás és bünös ábrándokból való kijózanodás, gazdag és fogékony talajt fognak e magasztos eszme megvalósitásához nyujtani s legalább unokáink élvezni fogják annak áldásos gyümölcseit. Nem szorul igazolásra, hogy az ifju nemzedékből csak korán kezdett — gyakorlati előképzés folytán — a mi a mai szervi összefüggés nélküli félszeg nevelés — oktatási rendszeréből hiányzik — válhatik munkakedv és hajlammal biró ügyes iparos, kitartó gazdász, hivatott kézimunkás, szóval az élet minden kenyeret nyujtó állása és állapotára alkalmas, helyét megálló társadalmi osztály.

Majlát püspök urunk kegyelmességének a dolgok mélyére ható nemes lelke ezen intézkedésével a gyakorlati népélet szunyadó erőit a maguk lüktető erében, az élet kezdpontjában érintette, hogy tevékenységre ébressze.

Legyen hát szive, legyen lelke fajunknak, megértésére a felhivó, a lelkesitő szót: Előre székelyek! elő! elő! előre hát!

2. A gyergyó-szentmiklósi gyermekjáték készitő tanmühely. A bánfi-hunyadi felső népiskola mellé mindjárt ezen iskola létesitése után gyermekjáték-készitő tanmühelyett állitottak volt be. Mi, azonban nem tudom mi okon ottan nem vált be.

A tanmühelyet Bánfi-Hunyadról átköltöztették Gy.-Szentmiklósra, hol a község ezt hazafias buzgósággal karolta fel. De ennek daczára ezen intézetnek itt is csak az 1890—1896. évekre nyuló rövidke élet jutott szerény osztályrészül. E tanmühely egész történetét megvilágitják az alábbiak.

Ezen intézetnek 1893-ban volt összesn 12 rendes növendéke, kik között volt 1 első, 3 másod, 8 harmad éves. Ebből látszik hány növendéke volt 1891. és 1892-ben. Az 1893-ban végzett 8 harmad éves tanuló ez év végével a 3 osztályu tanfolyamot bevégezvén, a felszabaduló levelek kiállitása mellett az intézetből kibocsátották.

Gyergyó-Szentmiklós község, mint tulajdonos, az intézet keletkezésétől kezdve rendesen 300 frt segélyt irányozott elő évi költségvetésében a tanmühely évi költségeinek fedezésére. Egyéb fedezet a tanmühelyben előállitott és elárusitott tárgyak értékéből telt ki, mely érték 1893-ban 640 frt 47 krt tett ki, az előállitott tárgyakat pedig nagyobb részt bizományba adták. Az összes bevételek mentek 1566 frt 57 krra, a kiadások pedig 1540 frt 59 krra, a pénztári maradék év végével 26 frt 5 kr; ez és ezzel szemben át ment 150 frt fedezetlen tartozás az 1894. évi számadásba.

A bevételek és kiadások összegeiben ben van a szegény sorsu tanulók felsegitésére forditott pénz is még pedig az Államtól 300 frt, Csikmegyétől 200 frt és az EMKE-től 160 frt, összesen 660 frt. Az állami és vármegyei segélypénzeket 50 frtos, az EMKE segélyét pedig 80 frtos ösztöndijakra osztva, kikerült azokból 12 ösztöndij s igy 1893-ban mindenik tanuló ösztöndijban részesült. Biztositva volt e segély az államtól 1893-tól három, az EMKE-től: 1891-től öt évre; a Vármegyétől határozatlan időre. Már ezen külsegélyek ideiglenes és bizonytalán jellege mutatta, hogy maga a tanmühely fennállása ideiglenes, miért is a felügyelő bizottság és a tulajdonos község a kereskedelemügyi miniszter urhoz folyamodott állandó segélyért mert a község egymaga nem volt képes az intézetet fenntartani s mert látta, hogy egyátalán alkalmas tanulókat nem nyerhet. A tanfolyamot végzett 8 tanuló kilépése által 1893 végén üresedésbe jött 8 ösztöndijas helyre pályázat utján csak 5 pályázó jelentkezett, de ezek is csak az elemi iskola IV. osztályát — s nem valami kedvező eredménnyel — végezték, holott a szervezeti szabályzat hat osztálynak sikerrel való végzését kivánja. Ily körülmények között a tanmühelynek fentartását és fejlesztését egyedül kereskedelemügyi miniszter ur segélye biztosithatta volna. S mi történt? Az mi sok más szép ügyünkkel.

Ezen gyermekjáték tanmühely 1894. évi költségvetése 1980 frt bevétellel és ugyanannyi kiadással volt előirányozva. Ebből 900 frtot az állam fedezett. Azonban a keresk. miniszter ur 44520/894 számu rendeletével már jelezte, hogy ha növendékek nem jelentkeznek az intézetet 1896-ban meg fogja szüntetni. Erre nem kellett soká várni.

Ezen intézetnek 1895-ben volt 5 rendes növendéke, 1797 frt 41 kr bevétele, 1270 frt 60 kr kiadása.

Segélyben részesült: az államtól — 600 frt a szaktanitói fizetésre és 150 frt ösztöndijakra — 750 frtban, az „EMKE"-től ösztöndijakban 160 frtban, Gyergyó-Szentmiklós község adta a megajánlott 300 frtot, a tanhelyiséget, a fütést és világitást. A marosvásárhelyi iparkamara pedig adott ösztöndijakra 80 frtot.

S ezzel a gyergyó-szentmiklósi gyermekjáték készitő tanmühely az idézett miniszteri rendelet értelmében megfutva rövid pályáját meg is szünt. Az okok világosak.

A gyárokban készült hasonnemü müvek 10—20-szor olcsóbbak lévén mint a kézzel faragott bábak, lovak, szekerek és más kis játékszerek, nagyon természetes, hogy mig az ezen irányban dolgozó gyárak és kézmüiparosok ki nem egyenlittetnek addig az utóbbiak prosperálásáról — sem nálunk, sem egyebütt — szó sem lehet. Aztán nálunk az ezen mühelyekben készitett tárgyaknak általában nincs kereslete, forgalma, kiszállitási piacza, pénztőkéje, nem volt s ma sincs a gyergyói részben közlekedési müve s ugy hisszük, még messze is van az idő midőn nálunk ez és hasonló megkisérlett tanmühelyeknek és ezek produktumainak élete, tartóssága és állandosulása lesz.

3. A csik-szeredai szövő-tanmühely. Tagadhatlan, hogy Csikmegye történetében e megye hatóságának az ipar különféle ágai fejlesztésére irányuló törekvései és meghozott áldozatai, igen nevezetesen és elismerésre méltó pontot fognak képezni. Nem rajta mult hogy e jó akaratu törekvések sok esetben jámbor ohajtások és drága kisérletezéseknek vagy a fejlett len viszonyok és közlekedési hiányok miatt koraiaknak bizonyultak. De ezek még sem jelentik, azt hogy később be ne válhatnának.

Nem tudjuk mi van Istennél fenntartva az ős székely nemzet és fajunk szamára. De a dologra térve, még élénk emlékezetünkben van, hogy Csikmegye törvényhatósága és az akkori ipar és kereskedelemügyi miniszter ur támogátása mellett beállitotta volt Csik-Szeredában a szövőtanmühelyt a csiki székely leánykáknak a müvészetben való benitása és ezen iparág meghonositása végett. De jól tudjuk azt is, hogy nehány mü osztováta kiosztása után miképen pihent el akkoriban az egész müszövészet. S vajjon miért? Ugy van azon időről feljegyezve, azért, mert a mi asszonyaink által kézzel font fanalat nem tudták felhasználni és értékesiteni, az iskola által feldolgozott s Késmárkról hozatott fonalra való pedig nem telt ki s igy a késmárki fonalból szőtt szövet sokkal drágábba került, mintha azt a fogyasztó az itteni kereskedésekből vásárolta volna meg. Nos mi következik ebből? Természetesen az, hogy előbb a fonógyárat kellett volna itt beállitani s e gyárhoz szükséges len- és kender anyagot előteremteni s csak azután szövő gyárról gondosnodni. A fonógyár hiánya vala főka annak is midőn a len termelés nagyobb mérvü meghonositását megkezdők, hogy volt bőven lenünk, de nem volt gyárunk, nem volt piaczunk, a hol azt értékesithettük volna. No, de nincs még elveszve minden. Qui perdidit numerum, incipiat iterum.

A csikszeredai szövő tanmühely több évi pangás után 1892-ben uj életre ébredt a mennyiben ezen évben a szövő tanmühelyt uj vállalkozók vették kezükbe, kik annak fokozatos fejlesztését tüzték ki nemes és hazafias czéljokul. Már 1893-ban e mühelyben 12 leánynövendék tanult, kiket a vállalkozók a tanfolyam bevégzése után megrendelésekkel szándékoztak vala foglalkoztatni s egyszersmind a szövő mühellyel kapcsolatosan festő mühely felállitását is tervezték és általában a vállalat üzleti részére nagyobb sulyt igyekeztek fektetni.

Az állam a szövő mühelynek 1893-ban 500 frt segélyt nyujtott, melyet a kereskedelmi miniszter ur 1894-ben 600 frtra emelt fel. Az intézetnek 1894-ben szintén 12 növendéke volt, kik közül az intézet hatot ingyenes ellátásban részesitett, a másik hat növendék pedig a vármegye által nyujtott ösztöndij mellett tanult. Az intézet 1894-ben az államtót kédarab Yaquard szövő-széket is kapott.

A szövő tanmühely 1895-ben már elismerésre méltó előmenetelt tanusit s áruczikkei meglehetős kelendőségnek örvendettek. Az intézet ez évben is államsegélyben részesül s a müszövészetnek szélesebb körben való

megismertetése és meghonosítása által mindenesetre hozzájárul a székely népnek a nők által üzött ezen iparága általánositásához.

A kereskedelmi miniszter ur 1895-ben a marosvásárhelyi iparkamara ajánlatára *Márton Anna* gyergyó-alfalvi és *Ágoston Julianna* csik-szenttamási szövő nőknek egy-egy szövő-gépet azzal a kiköttéssel adományoz, hogy azokat legalább 3 évig munkában tartani és ezen idő alatt évente 2—2 arra hajlammal biró nőt a szövészetben kiképezni kötelesek de sem ez a feltétel, sem az 1896., 1899. években Ávéd Katinka vállalkozó tanitónővel fennállott egyeszség a szövő tanmühelyhez kötött várakozásnak nem felelvén meg, az 1899. év őszén beszüntettetett.

Kő és agyagipari szakoktatásunk. Kőfaragásunk, melylyel a megyében többen és több helyen foglalkoznak ős idők óta maig csak házi ipar számba megy. Ezen iparágban a csik-szentkirályiak már százados multtal birnak. Az egyes községek főbb pontjain, templomtéreken, utczasarkokon ma is látható 3—3½ méter magas zastag tekercs alakban fonodó (v. kigyózó) nagy kőkereszteket, melyek nagyobbára a mult 18-ik századból valók, a csik-szentkirályi (Szabó nevü) kőfaragók csinálták. (Lásd a csik-sztkirályi templom előtt álló nagy kőkeresztet 1747-ből). Az iskolázatlan, lassu tempóban való haladást természetesen nem tagadhatjuk le. De az is tény, hogy ujabb időben elég csinos sirkereszteket, épületek alá és lépcsőnek való jól simitott köveket kezdenek faragni. A csiszolásokat és simitásokat kezdik a betelepült olasz kőfaragoktól elsajátitani. Mint talán legrégibb házilag müvelt iparág nálunk már csak azért is megérdemlené, a rendelkezésre álló rengeteg anyagtól el tekintve is, hogy a mai szakszerübb müvelés alá vétessék és müiparrá fejlesztessék, mert népünk ez iránti hajlama és jámbor ohajtása legrégibben megnyilatkozó hajlamai közé tartozik. Vagy ki tudná megmondani, mióta látják el a csik-sztkirályi kővágók malomkövekkel a csik és háromszéki, brassó—fogaras stb. megyei malmokat és molnárokat? Ez iparág fejlesztéséhez nem is kivántatnék valami különös előkészület és külön iskoláztatás. Családról családra, apáról fiura szállt hosszu idők folyamán a „*kővágás*“ mestersége a maga primitiv voltában.

Nos hát nem történt valami ezen ipar fejlesztése érdekében? Igen s idejegyezzük a nevezetesebb mozzanatokat.

Egy kőfaragó szakiskola felállitása iránt Gyergyó-Ditróban már a 80-as években mozgalom indult volt meg. Ugyanis: Taschek Gyula gyergyóditrói polg. isk. rajztanár már 1887-ben, mikor Saxlener András a szárhegyi márványbányát üzembe vette, „A szárhegyi márványbánya és hazai iparunk fejlesztése“ cz. alatt (L. a Székelyföld 1887 évf. 26., 27. és 28. számait) és „A szárhegyi márványbánya és egy melléje felállitandó kőfaragászati tanmühely“ cz. alatt (L. a „Felsü Nép és Polgáriskolai Közlöny“ 1887. évf. 9. számát) a sajtó utján hosszabb czikkekben fejtette ki, mind ama kincseket, melyek gazdag kő és márványbányáinkban rendelkezésre állanak, mind azon előnyöket, melyek egy kőfaragó szakiskola s ezzel kapcsolatos uj

iparág beállításával népünk anyagi fejlődésére befolynának s egyuttal a figyelmet felhivta a gyergyói részben egy kőfaragászati tanmühely felállitása iránt a földm. ipar. és keresked. m. kir. miniszteriumnál megteendő szükséges lépésekre.

Hasonló szellemben s mintegy nyilt kérést intézett egyik ügybuzgó gyergyó-ditrói polg. iskolai tanár Tréfort akkori vallás és közokt. ügyiminiszterhez „Ipariskolát Ditró"-nak cz. alatt (L. a „Felső Nép és Polgáriskolai Közlöny" 1887. évf. 14 sz.), melyben a miniszter urat Gyergyó viszonyainak tanulmányozására és Ditróban a polgári iskolával kapcsolatos fa és kőfaragó szakiskola felállitására kérte.

A fa- és kőfaragászati szakiskola felállitásának, illetőleg a ditrói polgári iskolának ezzel való kibővitési s igy megérlett eszméjét a ditrói polgári iskolaszék tette magáévá s mint a jegyzőkönyvek igazolják az 1888—1889-iki tanévben az ügyben a mozgalmat megindította.

Ditró község ekkor hajlandó volt az eszme megvalósitásához a szükséges helyiséget megadni, némely épitkezési és felszereléseket is hordozni, de miután évenként 9000 frtot áldozott az iskolaügyre, az összes költségeket nem vállalhatta el. Ez okból egy memorandumban anyagi támogatásért folyamodott a nmlg. vallás és közokt. ügyi magy. kir. miniszteriumhoz, a nmgu erdélyi püspökséghez, a tek. megyei törvényhatósághoz és az erd. magy. közmüvelődés egyesülethez. De válaszra is csak a tek. megye törvényhatósága méltatta tudatván, hogy a munkában lévő megyei polgári leányiskola épitése miatt nem segitheti.

Az ügyet ezen megfeneklett állapotában találta az alábbi főispáni és miniszteri levél váltás és igéret.

Ugyanis Mikó Bálint csikmegyei főispán ur ő méltósága 1893. évi okt. 3-ról 469. sz. alatt vármegyénk közgazdasági elhagyatott viszonyai javitására való tekintetből egy előterjesztést intézett a kereskedelmiminiszterhez egy kő- és márványfaragó szakiskolának a vármegye gyergyói részében leendő felállitása iránt.

Erre a következő leirat érkezett:

Méltóságos Főispán ur! F. évi október hó 3-ról kelt 469 számu jelentésével Méltóságod az iránt tett hozzám előterjesztést, hogy tekintettel a Csikvármegye gyergyói járásában nagymennyiségben előforduló igen jó minőségünek bizonyult márványfajokra, valamint tekintettel azon vidék különleges viszonyaira, határoznám el egy márvány ipari szakiskola felállitását és készittessem elé ezen fontos ügyet olyképpen, hogy ez a csikmegyei vasut megnyitásával egyidejüleg szintén létesithető legyen.

Teljesen méltányolva a felhozott indokokat és magam részéről is szükségesnek tartva, hogy a márványipar meghonositásával a székelység azon részének ujabb kereset források nyittassanak meg, utasitottam Szterényi József kir. iparfelügyelőt, hogy ezen kérdést alaposan tanulmányozza és kellő időben terjessze elő javaslatát, hogy ezen szakiskola felállitása iránt

oly időben határozhassak, mely lehetővé tegye annak a csikvármegyei vasut megnyitásával egyidejüleg eszközlendő megnyitását.

Nevezett szakközegem a helyszinén fogja ez ügyet tanulmányozni, minél fogva kérem Méltóságodat, hogy őt eljárásában támogatni sziveskedjék.

Kelt Budapesten, 1893. okt. 27-én. *Lukáts* s. k.

Mint e leiratból látszik, az ügy évekkel ezelőtt jutott a kezdeményezés stádiumába, de csak jóakaratu igéret maradt, mert az utóbbi kormányok mit sem tettek az igéret beváltására, pedig annak létesitésével egy oly eszme nyerne megtestesülést, mely biztositékot találván a vasuti forgalommal járó előnyökben, biztató reményre jogositana a sok kisérletezés után népünk anyagi jólétének előmozditásához, a székely kivándorlás természetes uton való megszüntetéséhez s vérünknek a kivándorlással járó elpacsékolástól való megovásához.

A csikmegyei kőfaragó szakiskola felállitása ügyében fentebb jelzett mozgalommal mondhatjuk egy idejüleg s annak némi visszhangjául történt, hogy az állam a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara közbenjárása folytán a székelyföldi kő- és agyagipar fejlesztése érdekében 1892-ben Sz.-Udvarhelyen 20.000 frt költséggel, 10.000 frt berendezési és 10.000 forint fenntartási tőkével ellátva a négy székely megye gazdasági érdekeinek emelése végett kő- és agyagipari állami szakiskolát állitott fel és három évi tanfolyamra terjedő első osztályát 1893. évi október hó 1-én, illetőleg 8-án megnyitotta.

Czélja vala ezen iskolának, hogy a kőfaragásban, tekintettel első sorban *az épitési kőfaragásra*, az *agyagiparba*, nevezetesen a *fazakasságban, kályhakészitésben és terrakotta munkában* értelmes székely munkásokat és munkavezetőket képezzen s ezen ipar által szegény székely emberek gyermekeit olcsó és rövid időn kereset forráshoz, kenyérhez segitse.

Szép eszme, magasztos gondolat, csak kellő eredményre vezetne.

Felvétetnek ezen intézetbe első vagy második polgári-, reál-, vagy gymnáziális iskolát végzett s legalább 12 évet betöltött ép, egészséges növendékek. Szegény sorsu és jó igyekezetü növendékek 60 frtos ösztöndijakban is részesülnek, mely dijakat nem osztanak ki, hanem azok fejében együttes lakáson a növendékeket teljes ellátásban részesitik.

Ez intézet müködését 17 kőipari és 17 agyagipari szakosztályu összesen 34 növendékkel kezdette meg. E növendékek közül vala az első évben Csik-Szeredából, Gy.-Szentmiklósról és Csik-Rákosról is 1—1 tanuló.

Csikmegye közönsége is felhivatott, hogy ezen intézetbe növendékeket küldjön, ugy szintén arra is, hogy nehány csiki székely növendék számára tekintettel a Csik-Szentkirályon, Gyergyó-Ditróban, Szárhegyen, Csicsóban s más helyeken rendelkezésre álló gazdag anyagok feldolgozására munkás kezeket nyerjen, — ösztöndijakat tegyen. Azonban Csikvármegye ezen utóbbi felhivásnak és megkeresésnek azon okból nem tehetett eleget, mivel határozatilag az 1893. évi május 25-iki törvényhatósági gyülésen kimondotta, hogy saját területén akar egy ilyen irányu iskolát felál-

litani, melyben az itten található kitünő anyagok feldolgozására munkások és munkavezetők képeztessenek. Ez a mily örvendetes, ép oly életre való jelenség lenne már csak nemzetiségi és hazafias szempontból is mert reményünk ujra élne, hogy egy illyen intézet az ezen iparágak müvelésére betóduló idegenek további beáramlásának némi gátló akadályt vetne. Ez ideig azonban az eszme pium desideririum maradt.

Miután pedig czélja és közelségénél fogva is maig a fentebb érintett ügyben a székelyudvarhelyi állami kő- és agyagipari szakiskolához vagyunk utalva, az 1893—94-iki tanévről feljegyzem, hogy az intézetnek vala 34 növendéke, költségvetése pedig 17480 frt 50 krban volt felvéve, 6000 frt épitkezési előirányzattal. A bár kellő előismeret nélkül felvett székely fiak a kőfaragást és müfazakasság mesterségét nagy könnyüséggel sajátották el s már ez évben megrendelésre sirköveket, cserépkályhákat, kisebb épitészeti és belső szoba diszitéseket árusitottak el.

Az intézetben ingyenes *rajztanfolyam* is létesült.

Az 1894—95 második évi adatok szerint az intézetbe való felvételre jelentkezettek s a felvettek számához is az intézet szüknek bizonyulván be kibővitését a miniszter ur elrendelte. Ez évi költségvetése 18770 forint vala.

Az évi értesités nagyon kiemeli a székelység ezen eddig elhanyagolt iparágának szép haladását.

Az intézet 1896. évi ezredéves kiállitáson mindkét águ munkával vett részt.

Ily elismeréssel szól az értesités az intézet 1895—96 és 1896—97 évi müködéséről. 1897-ben I—IV osztályban 65 tanuló közül 58 egész ösztöndijas benlakó, 4 künlakó rendes, 2 egész fizető rendés és 1 rendkivüli tanuló vala. Az intézet 1897. évi brüsszeli nemzetközi kállitáson részt vett munkáival. Ez intézet tanulóinak népesssége, magának az intézetnek (internátus) szükvolta stb. mind arra utalnak, hogy Csikmegye részére is be kellállitani azt a fentebbiekben eléggé körül irt *kő-*, *márványfaragó* és *agyagipari* szakiskolát.

S végül jól esik még azt is felemlitenünk, hogy jelenben — a mint más helyen felhozzuk — Csik-Zsögödön illetőleg most már Csik-Szeredában Pulini János olasz kőfaragó mesternél évi 100 frt dijazás mellett 4 évre 2 székely ifju van elhelyezve, ezeket a helyi és bennünket érintő ipari és kereskedelmi szakképzésről helyén valónak láték itt feljegyezni. Még csak azt jegyzem meg, hogy legközelebbről szó van egy Tusnádfürdőn felállitandó *gőzfürész* és *mü-kőfaragó* gyárról is,[1]) melyet Dobai János csik-szentmártoni gyógyszerész és társai amortizáczós részvények utján akarnak felállitani. Vajha sikerüljön! Szerencse fel!

[1]) Csikmegye területén már 1893-ban 4 helyhez kötött és 21 gőzmozdony (26 kazán) működött, mely közül 10 ipari, 14 gazdasági, 2 egyéb czélokra használtatott. Az óta jóval szaporodott a kazánok száma.

Az iparosok és ipari munkások vasárnapi okatatása.

Az iparosok és ipari munkások vasárnapi oktatása czéljából 1894 előtt a fő- és székvárosban Budapesten országgyülési képviselők és más jóravaló egyénekből egy országos bizottság alakult volt, Jónás Ödön müegyetemi tanár és országgyülési képviselő elnöklete alatt. E bizottság az iparosok és munkások szellemi és erkölcsi fejlesztését és müvelését felolvasások utján iparkodott érvényesiteni. Ennek mintájára a marosvásárhelyi iparkamara is szervezett 1894-től ilyen felolvasásokat, melynek tárgyait a közgazdaság, a történelem, müvelődés-történt, alkotmánytan, földrajz, közegészségügy, a természettudományok népszerü ismertetése képezték, ott is itt is a város legjelesebb férfia vállalkoztak a felolvasásokra s érezhetőleg mozditották elő az iparosok és munkások képzésében a kitüzött szép és nemes czélt s nagyban közremüködtek az egyházzal és a keresztény eszmék ápolásával a neki vadult szoczialismus megakadályozására és fékezésére s ezzel az iparos osztálynak megelégedése és mérsékelése müvelésében. Vármegyénkben tudtommal nincsenek még ilyen irányu küldetéssel szervezett bizottságok, de az itt röviden érintett példa után remélhetőleg itt is akad az iparos és munkásoknak jó barátja, ki az ügyet felkarolja maga körében megteszi a kezdeményező és a szép eszme végrehajtására irányuló lépéseket.

A székely fiuk ipari kiképzése.

Évtizedek, sőt elmondhatjuk századok óta székely fajunknak és vérünknek emésztő fészke és férge volt a szomszéd Oláhország. Ezt jobbjaink korán felismerték, de a veszély elháritásán, az Oláhországba való kivándorlás megakadályozásán aggodó lelkük soká nem találta módját a növekvő szegénységgel fenyegetőbben fellépő nemzeti veszedelem mérsékelésének és megakadályozásának. Aztán valljuk meg az igazat sokáig azok, kiknek leginkább alkalmuk lett volna és módjukban állott volna — bizony valamint a multban ugy az ujabb időben sem sokat törődtek velünk.

Jajaink, siró panaszaink kőszivekre hullottak, majd az érzéketlenség pusztájában enyésztek el. A kormány részéről a nagynevü, s humán érzelmü Baross Gábor ipar és kereskedelmi miniszter ur vala az első, kinek érző szive felénk lüktetett, ki felismerte elmaradott ipari és kereskedelemi ügyünk nyomasztó bénultságának s ezzel a szegény székelység kivándorlásának legfőbb okait.

Legelőször is a székelyföldet felszabaditotta a fajunkkal örök idegenségben élő s annak már létét irigység és faji gyülölettel néző brassói iparkamara s ezzel az érzéketlen, önző és ellenséges *szászok* és *oláhok* befolyása alul s egyuttal felállitotta Maros-Vásárhelyen a székely fővárosban a székelyföld részére azon külön kereskedelmi és iparkamarát, melynek hivatása, hogy az idők hosszu folyamán igaz, hazafias és önzetlen őszinteséggel szolgálja az elhanyagolt székelység közgazdaság, ipari, kereskedelmi szóval összes ügyeit. S azt, — mint összmüködéséből látjuk valóban szivén

és lelkén hordva — önfeláldozó és lankadni nem tudó buzgalommal nagy reményekre jogositva munkálja is.

Baross ezen intézkedésével a székelység érdekében a székely kivándorlás megekadályozása végett összhangulag történt a nemes lelkü alapitó Kun-Kocsárd alapitványa, ugyszintén az alapitó és alapitványt kezelő EMKE-nek a székelység megmentésére irányuló törekvése testesült meg az algyógyi földmives iskola felállitásában, mely évenként 15—20 felnőtt székely fiunak biztositja megélhetését és kenyerét.

Az eddigi tapasztalatok után itétlve, itt elmondhatjuk, hogy a fentebb érintett eszmék folytatásául megtalálta a székely kivándorlás meggátlására vezető módot Lákács Béla volt kereskedelmiminiszter, midőn alkalmat nyujtott, hogy a szegényebb sorsu székely fiuk ipari pályára képeztessenek és intézkedett, hogy a m. kir. államvasutak gyárában, a diósgyőri m. kir. vas- és aczélgyár mühelyeiben tanonczokat alkalmazzanak s a székely földről jövő fiukat, teljes ellátásban, ruházatban részesitsék s az arra érdemesek vasár- és ünnepnapokon 10—10 kr zsebpénzt, a 4-ik sőt 3-ik éves jó fiuk munkabért kapjanak.

A négy székely vármegyéből egyelőre 10—10, összesen 40 fiut vettek fel.

Midőn a kereskedelmi miniszter ur 1893. év végén Csikmegyéből a 10 székely ifjut a m. államvasutak gyárába felvette, vármegyénk főispánja a tömeges kérvényeseket látva, azon elő-terjesztést intézte a kereskedelmi miniszterhez, hogy igen kivánatos volna, ha a fölös számmal jelentkezők is — ha máshól nem lehet — magán vállalatoknál elhelyeztetnének. Ennek eredményeként a kereskedelmi miniszter 1894 február 25-ike körül értesitette Csikmegye főispánját, hogy ujólag elhelyezett 24 csikmegyei ifjut és kilátásba helyezte hogy a többi jelentkezőket is elhelyezi.

A 24 ifjut következő helyekre alkalmazták: csik-szeredai Dávid Mózest kászon-altizi Bakó Andrást, gyergyó-szentmiklósi Gál Antalt „Schlick"-féle vasöntő budapesti gyárába. Kozmási Lestyán Istvánt, gyergyó-szentmiklósi Bendek Istvánt, gyergyó-tölgyesi Dobribán Vilmost és csikszeredai Hajnód Ferenczet a magyar pénzváltó és leszámitoló bank budapesti hajógyárába; csik-taploczai Gegő Domokost, zsögödi Román Károlyt, csik-bánkfalvi Koronka Áront, csik-madéfalvi Szabó Dénest, csatószegi Kászoni Mihályt, szeredai Rancz Ferenczet, gyergyó-szentmiklósi Leopold Gyulát a rima-murány—salgó-tarjáni vasmű-társaság mühelyeibe; gyergyó-alfalvi Bicsak Sándort, Baricz Albertet, Balázs Jánost, tusnádi Incze Lászlót, kozmási Péter Gergelyt, madéfalvi Ferencz Balázst, gyergyó-szentmiklósi Barabás Sándort, Gergely Mihályt, tusnádi Ferencz Károlyt és szépvizi Ferencz Mátyást a Ganz és társa vasöntő és gépgyár budapesti gyárába.

A tanonczok teljes ingyenes oktatásban, ellátásban, betegülés esetén gyógykezelésben és jó erkölcsi felügyeletben részesitettek. (1894. évi 9.-sz.)

Az irt mühelyekben elméleti és gyakorlati oktatás kiterjedt: 1. a kovácsság, 2. lakatos-mesterség, 3. szerszám-gépek használata, 4 köszörülés, csiszolás, edzés, fémforrasztás és egyszerü bádogos munkákra.

Az elméleti oktatás az egész 4 évi tanfolyamon keresztül két osztályban történik.

Folyamodni a vármegyei iparfejlesztő bizottságok utján lehet, melynek elnöke a főispán.

Ezen intézkedés önmagában hordja fontosságát. Ez uton még azon szülőknek is alkalmuk lesz arra, hogy a mesterség ezen ágaihoz magukban kedvet és hajlamot érző fiaikat a fentebb elsorolt iparágakban kiképeztessék, a kiknek anyagi viszonyaiknál fogva különben erre módjuk nem volna.

Hisszük, hogy a jobb gondolkozásu székely szülők ezen jó alkalmat minél számosabban s már csak azért is felfogják használni, hogy a gyermekeiket a Romániába való kivándorlástól vissza tartsák s székelyfajunknak és a magyar nemzetnek számára, mely erőben, számban és vérben felytonosan csökken és posztul ki, megőrizzék.

Igaz ipari szakiskolák, ipartelepek és gyárak felállitása által, sokat lehet csiki székely népünk sorsán segiteni, de ezek felállitásában is nekünk tekintettel kell lenni arra, hogy mi egyebek mellett földmivelő nép és vidék is vagyunk a földmives munkaerő fogyóban van, a napszám megdrágodott, a teher a földmivelő osztályban oly nagygyá lett, hogy az olcsó gabona árak mellett a földmives osztály maholnap kénytelen lesz ezen ősi iparággal felhagyni.

De hát azért közülünk jut iparos és földmivelőnek. Mert hát ama magán ipari mühelyekbe a mi szegény fiaink vannak utalva, kiknek itthon ugy sem lenne mit szántani aratni stb.

Ugy gr. Bethlen András, mint később Dániel Gábor és Hegedüs Sándor keresk. miniszterek lelkesen felkarolták, a székelyfiak nemcsak állami gyárakban, hanem magán iparosoknál való ipari kiképzését is, s maguknak az eljájárással megbizottaknak minden tanoncz után 5—5 frt dijat utaltak ki költségvetésük terhére és szabályzatot is dolgoztattak ki az ügy rendszeresitése czéljából.

Az *utmutatónak* nevezett szabályzat igy szól:

„Utmutató a székely és csángó vidéki ifjaknak magán ipari mühelyekben tanonczok gyanánt leendő elhelyezése körül követendő eljárás tárgyában.

1. Magán iparosok mühelyeiben tanonczok gyanánt helyeztetnek el azon iparos pályára készülő, de az állami vagy magán gyárakban el nem helyezhető székely és csángó ifjak, kik 12 életévüket betöltötték, 16 életévüket meg nem haladták legalább 4 elemi iskolai osztályt végeztek, himlő ellen be vannak oltva és ép egészséges testalkattal birnak.

2. Az ifjak elhelyeztetését az országos iparegyesülettel egyetértve a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara közvetiti.

3. Az országos iparegyesület a fővárosi és vidéki ipartestületek közreműködésével gondoskodik az ifjak kiképzéséről, alkalmas mühelyek gondos kiválasztásáról. Nyilvántartja e mühelyeket és azok jegyzékét, a kért tanonczok számának megjelölésével minden év május hó 15-éig és november 15-ig megküldi a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamarának.

4. A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara gondoskodik arról, hogy lehetőleg a keresletnek megfelelő számu és az ajánlattevő mesterek jóindulatu kiképzést czélzó hajlamaira minden tekintetben méltó székely és csángó ifjak álljanak rendelkezésre.

Gondoskodik továbbá arról is, hogy e mozgalomról az érdekelt szülők értesüljenek és különös figyelemmel lesz arra, hogy első sorban a legszegényebb és Romániába való kivándorlásra leginkább rákényszerült szülők gyermekei találjanak elhelyezést.

Tevékenységének sikere érdekében a szükséghez képest bevonja e mozgalomba a székely vidékeken és Brassómegye hétfalusi járásában lakó lelkészeket, tanitókat és más az ügy iránt érdeklődő társadalmi tényezőket, kikkel az összeköttetést állandóan fentartja.

5. A tanonczkereső mestereknek az országos iparegyesület által leküldött névjegyzékét a nevezett kamara minden évben kétszer és pedig legkésőbb deczember hó 10-ig és junius 10-ig megküldi a lelkészeknek, tanitók vagy más társadalmi tényezőknek.

6. E társadalmi szervek feladata a következő:

1. A müködési körökre eső székely, illetőleg csángó községek elemi iskoláinak félévi és évzáró vizsgálatain az egybegyült szülők és gyermekek előtt megismertetik e mozgalom, üdvös czélját és az iskolát odahagyni szándékozó, négy elemi osztályt sikerrel végzett fiuk közül jelentkezésre hivják fel azokat, kik magán iparos mühelyekbe szándékoznak menni, de lakhelyökön, vagy a környéken elhelyezést nem találnak.

2. Ha a jelentkezők az 1 pontban körülirt kellékekkel birnak, ugy az emlitett szervek, esetleg személyes után járással is beszerzik az ifjura vonatkozólag, feltétlenül szükséges alábbi okmányokat:

a) az anyakönyvi kivonatot;

b) az iskolai bizonyitványt;

c) a himlőoltási és ujraoltási bizonyitványt;

d) a fiu ép és egészséges voltát tanusitó orvosi bizonyitványt;

e) a községi erkölcsi bizonyitványt;

3. Az elhelyezést kereső ifjaknak itt felsorolt okmányait beküldik a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamarának minden évben kétszer és pedig legkésőbb január 15-ig, illetve julius hó 15-ig.

Ugyanez alkalommal egyszersmind véleményt adnak a kamarának arra nézve is, hogy a fiuk testi fejlettségüknél, hajlamuknál fogva, vagy a helyi ipari viszonyokra való tekintettel mily szakmába vágó iparágak tanulására legalkalmasabbak.

7. A nevezett kamara az ily módon bejelentett ifjakat a nála nyilvántartott iparosokhoz beosztja. A jelen utmutatóhoz csatolt tanonczszerződési mintát a tanonczidőre vonatkozó rovatot kitöltetlenül hagyván kiállitja, a fiuk szüleivel, valamint saját megbizottjával aláiratja és a beküldött öt drb okmánnyal felszerelve azon ipartestületnek küldi meg, melyhez az illető mester, kihez a tanonczot beosztani tartozik.

Az ipartestület előljárósága a tanoncz előképzettségének és az illető iparág természetének gondos mérlegelésével megállapitja a tanoncz idő tartamát és ha a felfogadó mester ebben megegyezett, bevezeti azt a szerződésbe, melyet aztán az illető mesterrel aláirat.

Ha a mester a szerződésben foglalt őt illető kötelezettségeket elvállalván, a szerződést aláirta, erről, valamint a megállapitott tanonczidőről az ipartestület a nevezett kamarát haladék nélkül értesiti.

8. A kamara az ipartestülettől nyert értesités vétele után sürgösön gondoskodik a tanoncz vagy tanonczok utnak inditásáról és kellő időben értesiti az ipartestületet a tanoncz vagy tanonczok megérkeztének pontos idejéről. A kamara a szerződtetési és utazási költségeket viseli, de azok megtéritése fejében minden elhelyezett tanoncz után a költségek megfelelő igazolása mellett, öt forintot meg nem haladó összeget kap a kereskedelemügyi m. kir. minisztertől.

A tanoncznak ily módon való elhelyezését minden év márczius hó 10-ig és szeptember hó 10-ig befejezi és az elhelyezett tanonczokról nyilvántartást vezet.

9. Az illető ipartestület a megérkezett tanonczot a tanonczszerződéssel együtt a felfogadó mesternek átadja.

10. A székely és csángó vidéki tanonczok előmenetelére és magaviseletére az országos iparegyesület elhelyezésük után is figyelmet fordit.

Evégből felkéri a fiuk tartózkodási helyén lévő ipartestületeket, hogy e tekintetben ellenőrzést gyakorolván, törvényes hatáskörükben, a tanonczidő elvégzése után a tanonczok számára lehetőleg olyan elhelyezést biztositsanak, mely szakmabeli és erkölcsi előhaladásukra egyaránt előnyös.

Az országos iparegyesület ez ügyben felmerült tapasztalatairól, esetleg czélszerübb megoldást létrehozó javaslatairól a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamarát a szükséghez képest értesiti, a kereskedelemügyi m. kir. miniszterhez pedig évenkint legalább egyszer, május hó 15-ig jelentést tesz.

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1—1 évi müködéséről szintén legkésőbb minden év május hó 15-ig tesz jelentést a kereskedelemügyi m. kir. miniszterhez.

Ezen, 1500 példányban a lelkészek, tanitóknak stb. szétküldött „Utmutató"-t azt a m. kir. miniszter ur helybenhagyta és 1896-tól a tanonczok ruháztatási és utazási költségeire segélyt helyezett kilátásba s 1896. évre 1500 frtot ki is utalt. S igy ez ügy 1896 óta nagyobb lendületet vett.

De a kamara még 100 szegény székely fiu elhelyeztetése végett 4—5 ezer frtnyi összeg erejéig is igénybe sietett 1897. elejétől venni az állam segélyét, vagyis mindent meg tett és tesz a székelység érdekében, ujabb időben az által is, hogy saját iniciativájából országos adakozás utján „Székely fiuk segély alapja" czimen tekintélyes összeget hozott össze, miből ösztöndijak rendszeresitésével lehetővé akarta tenni egyes székely ifjaknak a különböző ipari szakiskolákban való kiképeztetését is. Isten segitse hazafias törekvéseiben!

A fentebbiekben jelzett s az első években kisérletezésnek tekintett „székelyfiuk ipari kiképzése" hova tovább nagyobb mérveket s ezzel a minden irányban felkelt érdeklődés folytán országos jelleget kezdett már 1896., 1897., 1898. években fokozatos haladásában ölteni. S a mennyiben a megkezdett uton tovább halad „a székelyfiuk ipari kiképzése", a „székely kérdés" megoldásához a székely kivándorlás meggátlásához vezető utnak, hathatós eszköznek bizonyul. A marosvásárhelyi iparkamara mig 1895-ben 230, 1896-ban 159, addig 1897-ben 461 székely fiut s ezek között Csikmegyéből 175-öt helyezett el. Helyezett el pedig fiakat mint fennebb láttuk az államivasutak gyáraiban, a fővárosban, ujabban Kassán, Iglón, Egerben, Rimaszombat, Esztergom, Győr, Kecskemét, Nagyvárad, Szentes, Szeged, Dorosma, Oroszháza, Debreczen, Veszprém, Gyöngyös, Fehértemplom és Kolozsvárt. Lépéseket tett a kamara továbbá a brassói és többi erdélyrészi iparosoknál elhelyezett és még elhelyezendő fiuk rendszeres ellátása érdekében. Reméljük nincs messze az idő midőn a székely fiuk e mozgalom hatása alatt, maguk fogják a legnagyobb városokat ipari kiképeztetésük megszerzése végett, a kamara közvetitése nélkül felkeresni.

A kamara 1897-ben egy országos mozgalmat inditott meg egy *„pénzalap"* megteremtése czéljából, melyből annak idején az erdélyi részekbe visszatérő és itt önállóságra törekvő székely ifjak nyernének anyagi támogatást. Ez ellensulyozná egyfelől a székelységnek a székelyföldtől idővel bekövetkezhető elidegenedését, másfelől fejlesztené és erősitené az erdélyi részek iparát és intelligens magyarságát. Már az évben 2000 frtot meghaladó összeg gyült össze. A hazafias társadalom vármegyék, városok és intézetek támogatására és áldozatkészségére alapitott gyüjtés tovább folyt, hogy állandó segélyforrását és alapját képezve a szegénysorsu székely iparos ifjuságnak. Felkérte a kamara a kereskedelmi miniszter urat is, hogy *az alaphoz, mely gazdasági és nemzeti ügyet van hivatva szolgálni, maga részéről is hozzájárulni méltóztassék.* E segély-pénzalapot a kamara külön kezeli s 8—10 év mulva nyujt segélyt a most tanuló s akkor már férfikort ért önálló székely iparosoknak. Ezen alapra történt gyüjtések alkalmából — *„sajnos"* — jegyzi meg a kamara titkára, *a pénzalaphoz épen Csikvármegye járult a legkevesebbel, daczára annak, hogy leginkább érdekelve van.* Mig a már fentebb emlitett Szentes, Nagyvárad, Csaba stb. városok szép összegekkel járultak az alaphoz addig Csikmegye társadalma jóformán tudomásul sem vette a mozgalmat". Mi abban a reményben, hogy

ugy a vármegye, mint Csikmegye társadalma helyre fogja ütni a mulasztást jelenben a kritikától s a mulasztás okainak keresésétől itt elállunk, mert megfogjuk mindnyájan ha késöre is érteni, hogy itt fajunk és vérünk közvetlen kisegitéséről s nem magán, hanem székely nemzeti közérdekről van szó, a mi elől mi sem térhetünk ki s nem is fogunk kitérni.

Szintén feljegyzésre méltó másik mozgalom az, hogy a székely müvelödési és közgazdasági egylet ebben az esetben Budapesten „Székely Otthont" létesit, melyben a Budapestre magasabb foku ipariránvu iskolákba felkerülö székely ifjak teljes ellátást élveznének. Szép és nemes gondolat! Vajha bevalósuljon.

Aggodalom merült fel ujabb időben az iránt, hogy a szülök köréből ipari kiképzésre eltávozott fiuk valláserkölcsi ügyének megovása és biztositásáról nem lett volna eléggé gondoskodva.

Azonban a kamara által létesitett szervezeti szabályok utján s főleg gyakorlati uton — és mi fődolog — tényleg a fiuk elhelyezéséről olyan gondoskodás történt, hogy az aggályos ügyben a fiak csaknem jobban vannak, az állami vasgyárakban levök kivételével ellátva, mint akárhány szülő gondozása és házi nevelése alatt. De intézkedés történt, hogy az állami gyárakban uralkodó közszellem befolyása alul azzal mentik meg a házi nevelést ott nélkülözö székely ifjakat, hogy ottan beszüntetik a fiak további képzését s azzal a költséggel a marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi ipari szakiskolákban, továbbá a budapesti középipartanodában, iparmüvészeti iskolában és a müegyetemen nyujtanak magasabb foku kiképeztetést az arra való székely ifjaknak.

A kamara áldásos müködése s a fentebb elért sikerek reméljük kiábránditják szegény székely népünknek azon jóakaratu elemét is, mely csak papiron a fehér asztalok mellett szokot lelkesülni érte s a boldogitó igéretek helyett, mindenki a maga körében munkásságával, áldozatkészségével és tényleges áldozatával székely népünk, ös fajunk, vérünk és nemzetünk megmentése érdekében, az egymást emésztö párt, hatalmi és osztály-harcokkal felhagyva a közös munka és tett mezejére lép, mert a földhöz sujtó szegénység napról napra nagyobb mérvben lép fel, felhőszakadásként omlik nyakunkba, népünk kallódik szét, mint a verebek által az utak szélén szétrugott bizonyos hulladék s különben menthetetlenül elveszünk.

Álljuk utját rohamosan közeledö nemzeti összeroskadásunknak, még nem késő, mig önbününk emésztö átka eltemet.

Csikmegyei székely muzeum.

Egy székelyföldi iparmuzeum alapitásának eszméje már nagyon régi keletü. Szép és nagy eszmék megvalósitása több idő, nagy áldozatokkal s alkotó lelkierővel biró nagy férfiak vállalkozó szellemével szokott történni. A 38,868 frtba került Székelyföldi iparmuzeum épitését 1890-ben megkezdve a halhatatlan

emlékü Baross Gábor m. kir. kereskedelmi miniszter ur támogatása mellett Hajós János tiszt. elnök, Turóczy Adolf elnök és Kovács Ferencz apátvidéki választmányi elnök vezetése alatt 1893-ban befejezték.

E muzeum a „munka és haza“ eszméjét képviselve büszkesége leend a székely nemzetnek. De nem az, az a mit én itt röviden megerösiteni és napi renden tartani akarok.

Ez a *csikmegyei muzeum* eszméje. Az eszme előttünk nem uj, mert elhallgatva azt, hogy hol és mikor volt erről már szó — a csik-somlyói fögymnázium mellett lévő muzeumban — a muzeum eszméje rég óta él és megtestesülve történeti multtal bir. De ettől eltekintve, miután a „*megyei muzeum*“ eszméjét a „Csiki Lapok“ 1898. évi 44. számában felvették, helyen valónak találom itt annak alapján némelyeket idejegyezni. Igaz Csikmegye évi 15—25 ezer forint áldozatokat hoz a maga irigyelt helyzetében a közmüvelödés előmozditására s az is igaz, hogy ez közvetve mozditja elő a csikmegyei szülök, innen kitávozható gyermekeiben a megye közmüvelödését és közgazdasági életfejlödését, de igazán egy, a régi itt ott szétszortan lévő és pótom árért összegyüjthető tárgyakból, helyi növény, állatt, ásvány világnak minden neméből és fajából beállitott-muzeum teljes közvetettséggel ölelné fel ama ős székely nemzeti kultur czélt, eszmét, történeti emlékeket és hagyományokat.

Mindig előbb való a köz-, mint a magán személyes érdek és czél. Egy muzeum kultur eredménye a körre késöre hat, de századok folyamán érvényesül, a személyeknek nyujtott segély eredménye azonban az idők végtelenéhez mérten pillanatnyi. Egy muzeum eszméje a muló századok folytán élő nemzedékek előtt a letünt századok megifjadó emlékét örizi és tartja fenn időről időre nemzedékről nemzedékre. Mult, jelen és jövő testvériesen ölelkeznek keblök minden kincseit kinálva az ujra élő emberiség ezreinek. Mint idézett sorok irója is elmondja, nem is kiván ezen eszme megtestesitése valami nagy megerőltetésbe kerülő anyagi áldozatot.

A vármegye egyik üresen álló termét egyelőre meglehetne nyitani annak számára. S akadna a kezdettel kezdve a muzeum berendezésével haladva haladó ember is annak vezetésére. Háromszékmegyében egyetlen nő, özvegy Cserei Jánosné buzgolkodása folytán megalakult az előbb Imecsfalvi s később Sepsi-Szt-Györgyi „Székely muzeum“, mely ma már rengeteg drága kincset képvisel. S no hát nálunk nem akadna senki a ki az egyes családok ládafiókjaiban szétszórtan hányodó leveleket, érmeket, pénzeket, ereklyéket stb. összegyüjtené s őrizetre

a muzeumnak be nyujtaná? Előre hát, előre, mert a kezdeményező emlékét a mindenkori jövő nemzedék kegyelete és hálája fogja őrizni.

Háziipar.

A háziipar sehol sem örvend nagyobb elterjedésnek, mint nálunk, de alig is van primitivebb állapotban, noha ujabban némi haladás észlelhető is e téren. Népünk konservativ természete és szegénységével szemben a kormány jóakarata, a nyujtott erkölcsi és anyagi támogatás nem áll kellő arányban a fejlesztésre igénylő nagyobbmérvü ügygyel. Az osztrák selejtes gyár-ipari utánzatokkal és ezek házaló árusitóival pl. a valódi székely szőttes nem birja ki a versenyt.

Népünk az olcsó ringy-rongyot nem tudja a valódi anyagtól megválasztani. Aztán a mi háziiparunk adója is elviselhetlen. Igy a haladás csak szorványosan törhet itt-ott elő.

A háziiparra nézve tudjuk, hogy Csikmegyében a jóravaló székely házaknál a férfiunak ugy, mint az asszonynak az ő családja körében a kerek esztendő minden napjára az év minden szakában van más és más tenni és végezni valója a földmivelés és állattenyésztés gondos és szorgalmas vezetésén kivül is.

Csikmegyében a férfiak és nők ruházata nehány, ujabb időben jobban és jobban lábrakapó divat czikken kivül, minden legkissebb részében a háztól szokott kitelni és pedig legfőbbképen a gondos és szorgalmas háziasszony munkássága és buzgó igyekezete folytán.

Mig a len, kender vetése a férfiak dolga, addig azok kinyövése, áztatása, feltakaritása, szövése, fonása, megvarrása általában a székely asszonyok kötelessége, házi iparkodása körébe tartoznak. Ugy szintén az ők kötelessége a gyapju mosás, tépés, fésülés, fonás, szövés stb. végzése.

A ki a főzés, sütés, fehéritès, aratás, kapálás mellett azokat nem érti, azt már nem tartják jó házi asszonynak. A jó házi asszonyok, nemcsak a ház szükségére, hanem még eladni is szoktak len, kender, gyapju sőt más szöveteket is készitèni.

Csak ez oly kis mérvben történik, hogy jövedelmező iparágnak nem mondható.

A csiki *szőttesnek* mindenfelé tisztességes hire és jó kelendősége van, de kivitelnek alig örvend.

A csikmegyei háziipar fejlesztésére a vármegye még 1870-es évek elején szövészeti iskolát állitott volt Csik-Szeredában s nagy áldozatokkal szövőszékeket állitott be és a jobb igyekezetü

leánykáknak több darabot ajándékozott, de e messze kiható és nagy jelentőségü nemzet gazdászati szempontból is fontos iparág iránt nem birta népünkben a kellő érzéket és lelkesedést felkelteni, állandó tevékenységre buzditani és magát kifizető munkásságban fenntartani. Jobb idők, fejlettebb nemzedék és nagyobb anyagi áldozatok és befektetések kellenek ahoz, hogy ezek érezhetőbb lendületet nyerjenek.

A csiki férfiak csaknem valamennyien értenek az épitkezéshez, a házi és gazdasági eszközök megcsinálásához. A jóravaló székely gazda gazdaságához szükséges épitkezéseket és eszközeket mind megkésziti. A házakat kevés kivétellel fából csinálván azokat a csinos tornáczos házakat és ritka faragványokkal ékitett galambbugos kapukat, czifrán kitulipányozott, kifestett jármokat, szekereket, ekéket stb., stb. mind mind othon háziaknál készitik *)

A faipar, kádár, házi és gazdasági eszközök, osztováták, sétabotok készitése, nyirfa vesszőkből, nyirseprü, kosár kötés, szotyor, lábtörlő és gyékény készités, szalmafonás, szalmakalap kötés, fonás, szövés, mind a háziipar ugyanannyi ága nálunk mind ismeretes s egyesek foglalkoznak is vele, de ezek müvelésében nagyobb fellendülésről, mint emlitém, még ez idő szerint nem dicsekedhetünk.

Itt, hogy valami legyen ezen iparágakat rendezni és rendszeresiteni s kellő támogatásban kell részesiteni.

Fa és deszkametszéssel az egész Csikmegye területén, mint a folyók és patakoknál is emlitém foglalkoznak, mint háziiparral különösön a kászoni községekben Gyimesen, Madarason, Gyergyóban stb. Tutajozással Gyergyóban a Maros mentén lakók.

Kőfaragással: Csik-Szentkirályon, Rákoson, Ditrón stb. Fazekassággal: Madarason és Dánfalván.

Mészégetésel: Tölgyesen, Vaslábon Tekerőpatakon, Szenttamáson, Szentmihályon, Szentdomokoson foglalkoznak, de csak háziiparilag, a megyei lakósok helyi szükséges fedezésére holott a gazdag anyagból többre is jutna.

---

*) **Kozma Ferencz** a székely-kereszturi tanitóképző intézet igazgatója 1882-augusztus utolsó napjaiban a magy. tudományos akadémia megbizásából Csik-Szere. dában időzött s ellátogatott a tekintélyesebb iparosaink mühelyeibe, hogy a székelyföldön használt ipari, kereskedelmi és gazdasági *szerszám és anyagneveket* összegyüjtse. A tudományos akadémia iparunk és kereskedelmünkben használt idegen müszók helyett magyar müszókat szándékozván ajánlani, erre nézve oly nagy sulyt fektetett a mi székely nyelvjárásainkban divatozó és eredeti elnevezésekre, hogy az eddig divo nagyobbára német elnevezéseket, jónak látta a mi székely elnevezéseinkkel kicserélni. Kozma bizonyára sok oly szerszám nevet jegyzett fel, melyek idáig a magyar iparos világban ismeretlenek voltak. (L. a Székelyföld 1882. évi I. évf. 94. sz. Mindenfélék rovatában).

Bányászattal foglalkoznak: Bórszéken, Balánon, Szárhegyen, a mint azt a bányák leirásánál látók és a bányaipar czimen alább is látni fogjuk.

Megemlitendő ujabb időből a csikszeredai fegyenczeknek méhkaptár készitése minden alak és rendszer szerint. Ugyanezeknek kosárfonása szalmából és csigolyavesszőből.

Nevezetesek még a taplóból készitett kalapok, sapkák, tárczák, tálczák, kézitáskák s más számtalan fényüzési, disz és használati kisebb nagyobb, de csinos kiállitásu czikkek.

Foglalkoznak sétabotok, fenyőhajtásokból pipaszárak, szivarszipkák készitésével; kefekötéssel, osztováta és tiló készitésével.

Továbbá kádármesterséghez tartozó mindennemü eszközök: kád, cseber, kártya, veder stb. előállitásával. Kádárságot, kötélverést, seprü,- kosár,- szotyorkötést, szalma,- szalmakalapfonást, kötést stb., mind mind csak mint háziipart lehet felemliteni, mert kézmüves iparrá maig sem fejlödött, a mennyiben minden faluban igen sokan értenek hozzá, de iparképpen nem üzik. Minden községben azok számára kik ahoz nem értenek 5—6 egyén a maga más nemü munkája mellett a szükséges fadényeket rendesen kiállitja.

„Mig a csikszeredai fogháznál a kádárságot, kosárfonást stb. iparüzletileg nem kezdették folytatni irja I. N. G. 1890. évi gazd. jelentésében. Addig a piaczokon láttunk kádár és kosármunkákat, mint háziipartermények et, de azóta ezek is eltüntek".

A női háziipart a tantervek szerint himzés, kötés, horgolás s más pipere munkákban, a házi égető szükségletet képező szövés, fonás és foltozás elhanyagolásával a leányiskolák karolták fel. De ezt is meg kellene czafrangjaitól tisztitani, mert a szegény falusi leánykáknak sem ideje sem szüksége a piperére, csipkékre, himzett könyöklőkre stb. Üzletet pedig alig csinálhat 100 közül csak egy is belőle.

A háziiparra nézve továbbá ide jegyzem, hogy Baross Gábor b. e. kereskedelmi m. kir. miniszter ur a székelység elhanyagolt és eddig teljesen elfeledett állapotára való tekintetéből a székely földi háziipar rendszeres fejlesztése és állandósitása végett Csorba Samu brassói és Halmágyi Viktór marosvásárhelyi kereskedőket a végből szerződtette volt, hogy a székelyföldi háziipar készitményeket állandóan megvásárólják és közvetitsék.

Csorba Samu a faipari készitményeket, Halmágyi Viktór pedig a szőnyegkötés, szalma, gyékény és füzfonás termé-

keit fogják közvetiteni. Mindkét vállalkozó e czimen egyenként 4—4000 frt forgó tőkét kap rendelkezése alá elszámolás kötelezettsége mellett.

Nálunk a fafaragás és szőnyegszövés volna azon két figyelmre méltó iparág, melynek készitménye már előre is biztonságosabb tárgyát képezhetnék a közvetitésnek.

A nehézségekkel szemben, melyek a messze jövőre kiható és nagy fontosságu gyakorlati eszmének székely népünknél egyelőre utjába álhatnának, a vállalkozók ügyessége, igazságszeretete s minden körülmények közötti teljes megbizhatósága veheti fel a küzdelmet kellő eredménnyel.

Csak a vállalkozók legyenek emberek az érdekeltség felkeltésére s annak állandó fenntartására, az ügy biztos megoldást nyerend.

A szőnyegek szövetése Halmágyi Viktor Vállalkozó által több ahoz értő asszony utján özv. Lakatos Jánosné akkori csikmegyei polgári leányiskolai igazgatónő buzgó közvetitésével 1881-ben már folyamatba is vétetett.

A vállalathoz az anyagot és mintát a vállalkozó adta s egy szőnyegnek a megszövésért a szövő asszonyok 5 frtot kaptak. E vállalatot ugy gondoljuk, teljesen megszünt.

Már pedig ez számos székely asszonynak nyujtana biztos foglalkozást és jövedelmi forrást.

Hogy a faipari készitmények ügyében a vállalkozásnál több történte és mi? alig látszik nyoma.

Annyi fa, kő, arany, ezüst, réz, vas, ólom, kén, kőszén, só, ásványos és sós források, más természeti kincsek, állatok, termények stb. stb. vannak itt összehalmozva, hogy ezek a világforgalomnak átadva már nemcsak a vállalkozóknak, hanem szegény önsorsára hagyott vagy inkább adókkal agyonterhelt népünk számára is biztositanák a mindennapi kenyeret és jobb életmódot.

Mig országszerte mindenütt a folyton szaparodó hivatalosok tisztességes ellátásáról, maguk és özvegyeik nyugdijaztatásáról közvetlen vagy közvetve szorgalmason gondoskodnak, addig szegény teherviselő népünk érdekében nem történik meg mindaz és ugy a mint megtörténhetnék és megkellene történnie. Ha hivatalosaink tisztességes ellátásban részesülnek ez a mi nemzeti önérzetünk és büszkeségünk egyik józan törekvése és mértéke, mert azoknak az élet küzdelmeitől ment hivatali működése a nemzeti és társadalmi közjólétnek emelésére irányul.

A csikmegyei bányaipar.

Csikmegye bányáiról e füzetek 274. lapjától 306-ig terjedő lapjain terjedelmes leirást adtunk, s elmondtunk a bányaiparról is egyetmást. Igy tehát azok az ott elmondottak kiegészitésére szoritkozunk és pedig folytatásul az 1893. óta történt mozzanatokra, valamint azon tekintetekre, melyek bányáinkat és bányászatunkat mint iparágat érintik.

Bányaiparunkra a közlekedési nehézségek ugy a multban, mint a közelebbi időkben ólomsulylyal nehezedtek. Például az olvasztani való szén hiányában a réz termelés jóval nagyobb költséggel járt, mint az előző években. Hozzájárult a költségek emelkedéséhez a kézi napszámnak megkétszereződése, mit a munkásnép tömeges kivándorlása és az élelmi szerek megdrágodása idézett elő.

A mi bányaiparunkat illetőleg a baláni rézbánya a szén és kőbányászat kivételével az arany, ezüstre nézve inkább csak magán kutatmányok történtek a 14—168. számban. A mit pedig a részletekben feljegyezhetünk az a következőkben áll:

a) *A bányaipar* terén inkább csak a baláni rézbányáról szólhatunk, mely 1894-ben 600 métermázsa rózsarezet termelt, de általában nálunk a bányaipar az utóbbi években hanyatlott. Gál Nándor kereskedő 1893-ban 10 évre a Csik-balánbánya üzemmivelését haszonbérbe vette, de elég sajnos, anyagi viszonyok miatt csak egy évig tudta üzemben tartani. Igy az erdélyi rézbánya társulat kérésére a m. kir. bányakapitányság meg engedte 1895. óta a réztermelés szünetelését.

A dusgazdag erek mellett igy a bányásznép a faüzleteknél, vasut épitéseknél keresett kenyeret. Remélhető, hogy a csiki vasut megnyiltával a bánya ujból üzembe fog vétetni.

Csikmegyében volt 1895-ben 208 magán zártkutatmány, 22 magán zártkutató egyre esvén 9.45 kutatmány. Arany, ezüst és rézre esett 804,492 négyszög méter, *ásványszénre* 360,931.2. nsz. 1.165,423.2. nsz. méter adományozott terület 3 magán személylyel.

A balánibányánál volt 5927. méter szállitó pálya 6 vizmü és 4 lóerő, 2 vizhuzó vizerő és 4 ember, 6 zuzda gép nyil, 1 henger, 1 foncsovtál, 1 csurtacs rézhöv, 3 közép kemencze. A gyergyó-szt-miklósi, gyergyói első bányatársulatnak volt 200 m. szállitó vaspályája és 1 lóerejü szállitó müve.

A Bányapataki Isten áldás bánya társulatnak volt (Csik-Szent-Imrén) 2 férfi munkása 1 frt 20 kr napidijjal.

Az első gyergyói bánya társulatnak (Tölgyes) 40 férfi, 4 nő, 2 gyermek munkása 30—50 kr. és 1 frt napidijjal.

A gyergyói első bányatársulat termelt 1895-ben 40.000 métermázsa szenet 20.000 frt értékben métermázsáját 50 kr.-ba számitva.

A baláni bányamüre kivetetten 67 frt 87 kr mértékilleték és egyéb bányamüvekre 36 frt és zártkutatmány illetékbe 715 frt.

A baláni magán társ. pénztár vagyoni állása 16.855 frt 27 kr, tőkéje 440 frt 80 kr, munkások járuléka 3 frt, átfutó bevétele 3200 frt, összesen 3643 frt 80 kr. Munkások munkabére 2220 frt 48 kr. Özvegyeké 491 frt 34 kr. Árváké 18 frt, kórpénzek 193 frt, segélypénzek 1000 frt, kezelési költség 96 frt 5 kr, egyéb kiadások 177 frt 82 kr, átfutó kiadás 2000 frt, összes kiadás 6196 frt 69 kr. Vagyoni állapot 1895. év végén 14.302 frt 38 kr.

Roppant veszteség nemzetgazdászati szempontból ugy, mint a szegény baláni bányász népre, hogy a gazdag rézerekkel biró bánya szünetel.

Az ifjabb munkások elhuzódtak Borszékre, Körmöcz, Petrózsény és Lupény bányatelepekre, de az elaggódó öregek és munkaképtelenek nyomora leirhatlan. A ma-holnap teljesen kimerülő társpénztár nem képes fedezni a rengeteg szükségletet. Vajha e bányát a külföldi szakértők, kik nagymennyiségü próba érczeket vittek magukkal, akár az állam átvenné s megnyitaná azon munkások kereset forrását, kik az éhhalálnak néznek elébe. A gazdag érczerek kiaknázása dusan kifizetné a költséget és fáradságot.

*b) A szén.**) A mi szénbánya iparunk ez ideig még csak az első gyergyói bányatársulat által müvelt borszéki, tölgyesi kőszénbánya telepre terjed ki, mely utóbbi az 1895. évi kimutatás szerint 40.000 métermázsa szenet termelt 20.000 frt értékben. E szénbányákról e füzetek 293—299 lapjain (XX—XXIII.) A gyergyóborszéki és tölgyesi kőszénbányák czimén szollottunk.

A mi széniparunkról legfellebb annyit jegyezhetünk fel, hogy az ma még a kezdetlegesség állapotában van s várja a vasuti közlekedésnek a Gyergyói részeken való megnyitását s ezzel az emlitett szénbányákhoz való közbehozását. Nekünk még tüzi-

*) Csikmegye a zalatnai bányakapitányság hálás körébe tartozván Molnár József ügyvéd urnak szabad kutatási engedélyt adott volt egész Csikmegye területére nézve. Ezen engedély idő lejárván azt ujból meghosszabbitotta. Molnár J. azonban ezen meghosszabbitott szabad kutatási engedély alapján a kutatási müveleteket végzésével Dr. Nagy Dezső geologust bizta meg, ki szabad müködése végett a megye alispánja alkalom levelet adott utasitván az egyes községi előljáróságokat és lakósokat, hogy őt és embereit bányászati kutatásaiban támogassák és segitsék.

Igy Csikmegye bányászati kincseinek felkutatásában mégis csak történik valami a mi jövő reménykedésünk ápolására.

fánk nagymennyiségben van s azért a kőszénnel keveset törődünk, de nagyon közelit az idő, midőn a csikmegyei gazdag kőszén hegyek is megnyitják keblüköt s népünknek egyik jövedelmi és kereset forrását fogják képezni.

Hogy a kőszén ma, midőn azt a közéletben egyetlen egy nap sem lehet, mint épen befaló falatot, nélkülözni, milyen mindennapi életszükségletet képez, fölösleges lenne itt bizonyitgatni.

Midőn közelebbről Csehország, Morvaország és Szilézia kőszén bányáiban a 80.000 bányamunkás beszüntette a munkát egyszerre óriási és leirhatlan zavar állott be minden felé s számtalan nagy és kissebb gyár kénytelen lett beszüntetni üzemét a szén hiányában, s ha nem sikerül a sztrájkoló munkásokat munkába állitani, már rengeteg éhhalálról vala szó a kőszén használatára utalt vidékek és országokban. Nálunk még soká fog beállani a kőszén használatának ily irányban fellépő szükségessége de hamár a kultur nemzetek életében a kőszen játsza a világon legnagyobb szerepet s e mellett mozdult meg a XIX. század nagy nemzetgazdasága s ettől van függővé téve a XX. század közgazdasági fejlődése és előbb vitele s ha a földgömb napi kőszén fogyasztása 32 millió métermázsára megy a barna szén és tőzeg fogyasztásán kivül, bizony akkor azoknak, kik hivatva vannak népünk anyagi helyzetén segiteni, egy kissé több gondot és figyelmet kellene már a Csikmegyei gazdag kőszén bányák megnyiltatására forditani.

Anglia 2000 hajója 2.000.000 lóerőre dolgozik és óránként 8.000.000 kgr. szenet fogyaszt és egy millió embert foglalkoztat ennek eléállitása.

Ez pedig még egy ötöd része sincs a világ kőszén ipara és szükségletének.

De eltekintve a világ piacztól, melyen mi Magyarország alig észrevehető tényezők vagyunk, már itthon is a kőszén kérdés egyik legéletbevágóbb kérdése a mi életkérdéseinknek. Nálunk az évi termelés 24.000,000 q. Ez nem elég nekünk, ugy hogy Poroszországból évente 14.000.000 q.-ot hoznak ide be 8.000.000 forint értékben. Miért nem nyitják meg a mi csikmegyei szénbányáinkat s ama 8 millióból miért nem juttatnak ennek a nyomoruságosan élő csiki székely népnek is legalább munkája fejébe valamicskét.

A mint azt Haussman 60 évvel ezelőtt megmondta, a mi Kárpátmentén való rengeteg szén anyagunk a Szileziában lévő kőszén településnek a mi hegységeink alatt elvonuló folytatása. Nekünk Csikmegye területén több helyüt de az eddigi felkuta-

tások szerint a csik-gyimesi vasuti állomás közelében a porosz kőszénnel mindenben megegyező finom kőszenünk van és pedig igen nagy területben.

E nagy kiterjedésü kőszén telep a vasuti közlekedés kéz alatt valósága, keletre a Duna közelségénél fogva hivatva lenne a helyi gyárak és szükségletek fedezése mellett a hazánkban oly égető kőszén kérdés megoldásához hozzájárulni s ezzel népünk nyomoruságos helyzetén segitve szocziális munkás kérdésünket s a Romániába való kivándorlást megoldásához közelébb hozni.

A természet kinálva kinálja kincseit. A lét fentartása kiált és hiv fel bennünket. Kőszénre nagy, de roppant nagy szükség van. A ritkán kinálkozó jelen alkalmat fel kellene használni.

Most önhasznunkkal hozzá járulhatunk mind a nagy népek közgazdasági ügyéhez, mind a kőszén bányászat megnyitásához s ezzel járó előnyök biztositásához. Elő, előre hát!

c) Kő és márvány bányaipar. A gazdag mennyiségben előforduló trachit és márvány valamint márványba hajló más kőanyagunknak iparszerü feldolgozása nálunk csak a közelebbi időben kezd ismeretesebb lenni, mióta a mi fentebb már méltatott kőfaragóink részint a szakszerü mü mivelés elemeivel megkezdenek ismerkedni s részint mióta a kőfaragást szakképzés és iskolázás tárgyává kezdik tenni. A vasut épités több köbánya megnyitására nyujtott alkalmat, melyeknek tovább mivelése népünk életrevalóságától és épitkezési kedvétől azaz az épitkezéshez szükséges anyagi emelkedéstől függ.

A gyergyó-szárhegyi márvány bányák iparszerü megnyitása és müvelése, még szintén a kezdet küszöbén áll és várja mind a közlekedési vasutvonal közelebb hozását, mind pedig azon jobb jövőt mely megyénk ezen kimérhetlen kincseinek kiaknázására fog vállalkozni.

A gyergyó-szárhergyi márvány bányáról megkell még itt jegyezni, hogy Moretti a jeles szobrász, kire e márvány telep tulajdonképeni vezetése bizva volt, itt felállitott mütermében igen sok és különféle szobormüvet készitett.

Igy ugyancsak szárhegyi márványból készite Moretti ur Császka érsek (akkor még püspök) ur ő Excellentiája mellszobrát, melyen a szárhegyi márvány a müvész vésője alatti tüzpróbáját fényesen kiállotta s müvészi feldolgozásra szobrászati szempontból teljesen alkalmasnak bizonyult. Az itt készült egyik márványkereszten virágok és levelekből álló koszoru vala minden oldalról szabad kidolgozásban kifaragva, melynek finom kivitelü részletei a szárhegyi márványnak finomabb munkára való teljes

használhatóságát fényesen igazolják. De közeleg a csikmegyei vasut oda is, hogy egykor a drága karrarait a térről leszoritsa és kellő forgalomnak örvendjen.

Mint ebből is látszik a gyergyói márvány-bányaiparnak nagy jövője van.

A vasbányászat nálunk, mint azt fennebb e füzetekben a csikmegyei bányák czimén (274. s következő lapjain) látók a fejedelmek korában virágzó iparágat képezett, de azóta meg is szünt ennek müvelése.

Vas-, fém- és gépipar.

Ezen iparágak nálunk ugy szólva csak tengődnek. Egyebet alig jegyezhetünk fel, minthogy ipar igazolványt nyer ezen iparágakban pl. 1895-ben arany, ezüst és ékszerész 1, bádogos 2, kovács 4, lakatos 3, órás 6, összesen 16 iparos. És ezen ágakban a multhoz képest szaporulat van.

Azonban igen sokan vannak megyénk területén főleg a *kovácsok,* kik e mesterséget minden iparigazolvány nélkül több, kevesebb szaktudással, mesterileg és kontár módon üzik. Helyzetük általában nem javul. A kocsikhoz szükséges részeket a külföldről ma is olcsóbban kapják.

Az *órások,* melyeknek száma 1895. óta is szaporodott inkább csak javitásokkal, mint eredeti tárgyak előálitásával foglalkoznak és jobbára mint a külföldi gyárak bizományosai szerepelnek.

A *bádogos ipar* terén csak annyi mozgalom mutatkozik, hogy az ujabb épitkezések szaporodásával az ők munkájuk is némi gyarapodó keresettségnek örvend. Mig a közönség a bádog edényeket a tótoktól és kereskedésekből olcsóbban megvásárolván, ezek készitése ezen ipart üzőknek kevés munkát nyujt. Még a pléh fütőket és takarék tüzelőket stb. Gráczból s más külföldi gyárakból szállitják. Népünk pedig a minőség közötti különbségre nem számit csak olcsóbban kaphassa meg. Igy ezen iparág is csak a kezdetlegesség napjait éli.

A *lakatos ipar* nálunk ős idők óta csak mint a kovács ipar s azzal jobbára egyesek által még együttesen is primitiv módon és kevés szakértelemmel üzetik.

Valódi mü lakatosunk még ez idő szerint is kevés van s azoknak helyzete sem jobb és rendezettebb, mint akár a mü és kontár-kovácsoké. Csikmegyének a lakatos iparhoz tartozó szükségleteit nagyobbára a szomszéd vármegyék lakatos iparosai látják el a (sokadalmok), országos vásárok alkalmával, melyekre nagymennyiségü készletekkel szoktak megjelenni.

Évek óta erősen sinylik a válságos közgazdasági nyomoruságokat és főleg az osztrák gyáripar által okozott versenyt, melyet nem képesek ellensulyozni. Vas-, fém- és érczkereskedőink is inkább a gyári munkákat közvetitik. Nagyon bénitja a lakatos ipar emelkedését, hogy az épitési vállalkozók nem csupán a maguk szakmájára, hanem a hozzuk nem tartozó lakatos s a többi iparágak terményeire is vállalkoznak, azokat kontárok által vagy külföldről állittatják be.

A leginkább panaszkodnak pedig az önálló vámterület hiánya miatt, melytől ma egyedül várják helyzetök javulását. Aztán az is a baj, hogy a mi iparosainknak általában nincsen közös anyag és áruraktáruk.

Nálunk rézmüves és gépiparról egyáltalán még ez idő szerint alig beszélhetünk. Ezek szintén a jobb jövőnek vannak fentartva.

A vasuti forgalomról némi tájékozást nyujt az, hogy 1897-ben

Állomás	Vas- és aczéláruk				Gép- és gépalkotrészek	
	érk.	elszál.	érk. métermázsa	elszál.	érk. métermázsa	elszál.
Csik-Szereda	2	—	1983	673	961	211
Csik-Szt-Király	—	—	8	7	108	20
Csik-Szt-Simon	150	50	900	1	1200	12
Tusnád	—	—	—	—	4	105
Tusnádfürdő	—	—	75	6	1	—
Összesen	152	50	2966	687	2274	348

Épitő-ipar.

Csikmegyében, mint fennebb is emlitém, a székely közönséges faépületeket ősi idők óta maguk a székelyek végezik, kik velök született ügyességöknél fogva kellő könnyedséggel és elég szakértelemmel épitik házaikat s más gazdasági épületeiket. A székely atyafiak az utóbbi évtizedek alatt az épitkezési izlés és külcsinben sok haladást tanusitanak.

Eltekintve pedig a közönséges székely gazdasági épitkezésektől, melyeket az időnkint fellépő közszükséglet s nem ritkán a tüzesetek, gyakoriakká tesznek, a kő és téglaanyagokból való épitkezés az utolsó évtizedekben s főleg az utóbbi 5—10 év alatt a sanyaru közgazdasági viszonyok daczára nagyobb lendületet kezd venni.

Azt tapasztaljuk, hogy némelyek igen sok oknál fogva tőkepénzüket inkább helyezik épitkezésekbe, mint helyezik ki kamatozásra, mely ma annyi veszélylyel kezdett járni. S ez a városi és hivatalokkal biró községi helyeken is ugy látszik jobban kifizeti magát a szükszállás viszonyok között.

Különben pedig a régi elavult épületek, melyek czélszerütlen beosztással, rosz levegővel birnak, alacsonyok, nedvesek, sötétek, ugy szintén a városok fejlődése és helyi jellege jogosan követelik az ujabb épitkezéseket, melyek már közegészségi szempontból is nagyon fontosok.

Az épitő-ipar keretébe tartozó *ács-ipar* haladását nagyon gátolja a nagyszámu kontár-mesterek elterjedése kik segédmunkásaikkal együtt minden iparengedély és igazolvány nélkül napszámosok czimén alkalmazzák azon falusi embereket is kik minden előkészület nélkül másoktól ellesve tanulgatnak faricskálni. Az iparhatóságok dolga volna itt egy kis rendszeresitést léptetni életbe.

Szintén helyén volna itt említést tenni a *kőfaragó iparról*, melyről már fennebb megemlékeztünk. A kőfaragó-ipar nálunk ez idő szerint még nagyobbára az utmunkákra, hidakra és épületek alá és szögeihez való faragványokra szoritkozik s ezt is az utóbbi évtized alatt a vándorló és iparigazolvánnyal biró olasz munkások és kőfaragók csinálják és ezek a munkaárát is jól megdrágitották. Ugy szintén az épületekhez való kő, fövény és faanyagok ára és szállitási dija főleg jó magasra emelkedtek a mult évek s még jobban csak e század közepi árakhoz képest. Azon épület, mely ezelőt csak 10—15 évvel 5—6 ezer forintba került ma 15—16 ezer frttal épithető csak fel. Mi egyuttal jelenti a napszámnak felemelkedését is. Egy kőmüves és ács napszám 1 frt 20 kr és 2 frt között, egyszerü faragó napszám 80—1 frt 20 között váltakozik. A csiki kőfaragók jól tennék, ha az olaszok mellé beállanának napszámba és eltanulnák tőlük a kőfaragás mesterségét. Napszámjuk megfordulna kétszeresen.

Az épitő-ipar helyzetét megvilágitják még a következő adatok:

Csik-Szeredában kiadatott épitési engedély.

	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.
Lakházra	3	5	7	7	20	—	—
Konyha sütőre	—	1	—	1	2	—	—
Istállóra csürre	4	5	3	3	6	—	—
Szinre és ólra	1	2	—	—	3	—	—
Raktár és fáskamra	—	—	3	—	—	—	—
Műhelyre	1	1	—	2	1	—	—
Szükségszék	—	—	—	—	1	—	—
Kéményre	—	—	—	—	—	—	—
Pót s egyéb épületre	6	3	2	2	8	—	—
	14	17	15	15	41	9	19

	1895.	1896.	1897.
Az összes épitkezések értéke	75.000.	27110.	97266 frt.

Gyergyó-Szentmiklóson kiadatott építési engedély.

	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.
Lakházra	18	26	25	20	27	—	—
Konyhára	2	26	24	20	27	—	—
Istállóra	20	25	21	21	20	—	—
Szinre	12	17	12	17	3	—	—
Raktárra	3	17	17	15	16	—	—
Műhelyre	3	1	1	7	1	—	—
Szükségszékre	—	—	5	—	25	—	—
Kéményre	—	43	28	—	29	—	—
Pótépületre	10	—	4	1	3	—	—
Összesen:	68	155	137	101	151	19	21

Az összes épitkezések értéke 22890. (1895.) 68500. (1896.) 32550. (1897.) frt.

Átlagos ár volt	*Szeredában.*	*Gyergyó-Szentmiklóson.*
1000 drb tégla	13 frt.	13 frt.
1000 drb cserépfedél	12 frt.	13 frt.
1 köbm. kőfal kövics	2 frt.	1 frt. 60 kr.
1 „ oltatlan mész	4 frt. 80 kr.	8 frt.
1000 drb zsindely	8 frt.	6 frt.
1 szál fenyő deszka	— frt. 50 kr.	— frt. 40 kr.
1 kőmüves napidija	1 frt. 60 kr.	2 frt. 50 kr.
1 ács napidija	1 frt. 60 kr.	2 frt.
1 férfi	1 frt.	— frt. 80 kr.
1 női „	— 60 kr.	— frt. 45 kr.

	Vasutra érkezett. métermázsa.	Elszállittatott. métermázsa.
Csik-Szentkirály	5624 mész, cem.	1 tégla.
Csik-Szereda	1023 tégla	—
Csik-Szentsimon	809 mész, cem.	111 tégla.
„ „	1989 tégla.	—
Tusnádfürdő	781 mész, cem.	100 mész, cem.
	715 tégla.	—

Iparigazolványt kapott.

	1896.	1895.	1894.	1893.
Kőmüves	2	2	3	2
Tégla és cserépgyáros	2	2	—	—
Összesen:	4	4	3	2

Csikmegye többi községeiből részletes adatokkal nem birunk, de látható mindenütt a fokozatos épités e téren.

Gyergyó-Szentmiklóson 1895-ben bár a vasuttól távol van, nagy épitkezések voltak, noha 1894-ben nagy tőkét fektettek be 39330 frt összegben, mig ez évben a csikszeredai befektetés 20 ezer frt vala.

Ezen czimnél igazán kivánatos volna a tégla és cserép vasuti szállitási díját mérsékelni, mert csak igy volna remélhető, hogy a jó minőségü nyers anyagokban bővelkedő Csikmegyében ezen iparág felvirágozzék s azon munkáskezek és vállalkozók, kik ezen iparággal előszeretettel foglalkoznak fáradságuk után jobb keresetforráshoz jussanak.

Agyag és üvegipar.

Csikmegyében székely őseink az agyagipar körébe tartozó kőedényeket már ezer évvel ezelőtt ismerték, Nem egyszer találunk ősi vár és kőépület omladékok ásásánál, régi székely kurialis épületek és lakások elmosódott helyein uj vastagságu kőfazakokat, urnaszerü korsókat és 7—8 cm. vastagságu kő- és agyagból gyurva kiégetett tálakat, melyek azt igazolják, hogy székely őseink ha nem is iparszerüleg, de házilag maguk készitették a házhoz szükséges agyag edényeket, a tüzelő kályhákat, csempe táblákat és üveg helyett használt más gyáftmányokat stb. Azonban ezen iparágak kellő irányitás, vezetés, szakszerü kezelés, anyagi és erkölcsi támogatás hiányában soha a házi gyártás keretéből nem tudtak a müipar sőt az egyszerü hasznot hajtó ipar terére is kilépni. Ellenkezőleg elmondhatjuk, hogy bár ama régi gyártmányokat ujak váltották fel, azoknak még törmeléke és roncsa is alig maradt fenn. Ugy hogy ez, mint ipar a mi madarasi, kászoni és több községi háziiparos fazakas, csempekészitő, edény csináló székely atyánkfiaival sem képes a versenyt felvenni és kiállani.

Ma az agyagipart már a pléh, bádog, ércz, valamint az ujabb keletü s elég csinnal és izléssel készitett kő és porczellán edények kezdették háttérbe szoritani. De nem is volna helyén, hogy ez versenyre keljen ezen az izlésnek és közhasználatnak inkább megfelelő tárgyakkal. Reméljük, hogy a székely-udvarhelyi s más szakiskolánk a kályha készités vagyis müvelésre méltó kályhaipar terén majdan meghozzák a kivánt fellendülést. Az ujabb keletü csempe kályhák, melyek a mi régi csempe kályháinknak módositott utánzatai, ugy látszik be fognak válni.

A fazakas-ipar sem tudott, tehát mint kézmüipar maig többre fejlődni, minthogy a madarasi és dánfalvi fazakasok, habár nemcsak a megyei szükségletekre, hanem a szomszéd megyék számára is juttatnak mázos edényeikből, felraknak szekereikre egy-egy rakást s széthordják mindenfelé.

De hogy a kinálkozó jó anyagból kályhákat, vázakat stb. csináljanak, arra még nem fejlődött a mi cserép vagy fazakas iparunk s inkább a háziipar keretében mozog mai napig is.

Igy az agyagipar, melynek két nemét a fazakas ipart, tégla és cserép készitést különböztetik meg, mint fazakas ipar, mondhatjuk, hogy ma is ősi primitiv állapotban tengődik, sőt hanyatlik, mert a cserép edényeket az ércz, pléh és réz edények egyre szoritják ki helyükből. A cserép kályhák az ugy nevezett csempék ma már a székely házakból is elkezdettek tünni. Holott ezen iparág szakképzett mesterek, czélszerü munka eszközök terjesztése s a modern fényüzési tárgyak készitésére való átterelés által valóban fellendithető lenne. A tégla és cserép iparról a gyáraknál szóltunk.

A csik-csatószegi fél porczellán készités is csak háziipar számba mehet. Ez jó kelendőségnek örvendene, föld és máz is van hozzá bőven, de az egyetlen egy emberen (Rusz Jánoson) kivül, ki még valamit dolgozik vele, nincsen senki más vállalkozó.

Üvegiparunkról, mely inkább csak házi kezelés számba megy, a borszéki és kászon-jakabfalvi fürdők üvegeinek gyártásánál elmondottuk az elmondhatót, itt csak annyit jegyezhetünk meg, hogy nagy kár biz'a rendelkezésünkre álló gazdag anyagot e téren is ki nem használni.

Csik-Szeredába 1897-ben érkezett 156 métermázsa cserép, porczellán és agyagedény és ide érkezett 101 métermázsa üveg. Szent-Simonról elszállitottak 61 métermázsa cserép edényt és érkezett ide 31 mm. üveg. Tusnádról elszállitottak 420 mm. agyag edényt, Tusnádfürdőről 106 mm. edényt és érkezett 5 mm. üveg.

Faipar.

A faipar nálunk székely fajunknak minden mesterség iránti fogékonyságánál fogva a maga ősi primitiv voltában szintén a régi multban ismeretes vala. Székely atyánkfiai ezen ipar csoporthoz tartozó asztalos, esztergályos, kádár, kerekes stb. mesterségeket a házi szükségletek fedezésére folytatták s ha épen mindenik nem is értett és ért hozzá, de a szomszéd szomszédját és rokon rokonát a maga mestersége szerint kisegitette. Ujabb időben egyesek azonban mesterség vagy iparszerüleg is kezdettek vele foglalkozni, mig a mai iparcsoportok a jelenlegi megnevezésök szerint kidomborodtak.

Napjainkban a válságos közgazdasági viszonyok nyomasztó hatása, a terméketlen évek, a nyers anyag drágasága, a magas munkabér, a készmunkák behozatalának emelkedése a csoporthoz

tartozó iparágokat is nagyon megbénitotta s a faiparosoknak sok keserü panaszokra adott alkalmat, mert terményeiket általában csak nagy nehezen és pótom árért tudják értékesiteni. Nálunk az ezen csoporthoz tartozó iparosok száma eddig kevés is volt, most kezdettek egyesek kiemelkedni, de ezek is, mint jelzém inkább panaszból élnek.

Iparigazolványt kapott pl.:

	1894.	1895.	1896.	1897.
Asztalos	2	7	7	1
Kádár	—	—	—	—
Kerekkes	1	1	3	1
Összesen	3	8	10	2

Miből látszik, hogy kevés iparigazolványos iparosunk van e csoportban.

Az asztalosok inkább csak a szegény köznép számára dolgoznak s bevételök is szegényes.

A kádár iparosokat nagyban elnyomták a csik-szeredai rabok által készitett faedények.

Kerekeseink a maguk községeikben a gazdaközönség számára dolgoznak. Piaczra egyesek csak az utóbbi időkben kezdettek dolgozni, de ezek egy része magán is hordja a piaczi elhamarkodott kontár munka jellegét.

A szitakészitès inkább a háziiparhoz tartozik, szita kérget pedig készitenek a Thime és társai gyárai Gyimesben stb.

A vasuti közlekedés és fejlődő viszonyok talán ezen iparágak mestereire is jobb napokat hoznak!

Élelmi és élvezeti czikkek előállitása.

Csikmegyében az élelmezés főelemét a kenyeret, földmivelő népünk állitja elő. A közelebbi évek termései, mint az több helyen érintettük, nemcsak a rátorditott munkabért, de még a magot is alig adták vissza. Népünk egy része elfordult a gondviselő Istentől s igy Isten is megvonta tőle áldásának bővségét és gazdagságát.

Különben e czim alá inkább a czukor, turókészitès, mészárosság, hentesipar, eczetgyártás, szikvizkészitès s efélék tartoznak. Czukor gyárunk nincsen. A czukrot teljesen kivülről kapjuk.

A turót nálunk a más helyütt ismertetett juhpásztorok készitik. A turókészitès ősidőktől fogva primitiv módon és inkább házi kezelés szerint történik. A mi turókészitésre szánt szeredai és gyergyói tejszövetkezeteinkről fennebb szóltunk.

A mészáros és hentesiparnál szintén érzik a közgazdasági viszonyok nyomoruságait. Közönségünk a kereset és pénzbeli jövedelem hiányában kevesebb hust fogyaszt. Azonban a vágó állatok olcsósága és a hus drágán való kimérése mellett, melyet csaknem önkényüleg tesznek alig van okuk a panaszra.

Az eczetgyártásról a gyáraknál volt szó. Nálunk a gyári eczetet még sokan helyettesitik a gyümölcsökből házilag készitett eczettel és eczetszesszel. Ezek azonban az eczetgyárnak fejlesztését és szükségességét nem teszik fölöslegessé.

A közelebbi években a mi rengeteg sok ásványvizünk mellett megkisérlették nálunk is a szikviz gyártását. Ennek jogosultságát nem tagadjuk, de nagyon kivánatos, hogy e mesterséges gyártást szakértő vegyészek, gyógyszerészek és orvosok és tiszta minőségben kezelve és előállitva eszközöljék. Különben kár volna a mi természetes és egészséges ásványvizeinknek épen Csikmegyében versenyt teremteni.

Az ásványvizeknek ipari forgalmát és kezelését az ásványos források leirásánál eléggé méltattuk, azért itt elég lesz egyszerüen azokra utalni.

A fonó- és szövőipar.

A fonásról mint önálló iparról Csikmegyében a sürgetett fonógyár felállitásáig nem beszélhetünk.

A házi szükségletekre termelt kendert, lent és gyapjut székely asszonyaink maguk fonják meg az ujjok között pergetett orsókkal, velök született ősi gyakorlat és szokás szerint. Némelyek használnak csak fonókerekeket, de ezt is inkább csak a kereskedésekből bevásárolt pamut és gyapot fonalak megsiritésére és fonására.

A szövést szintén a fonásban feldolgozott kender, len, gyapju, gyapot és pamut fonalból szintén a mi jó házi asszonyaink végzik régi osztovátáikon és ahoz való eszközeik segitségével. Az a fentebb emlitett szeredai szövőtanműhelynek eredménye a gyakorlati életben még ez ideig alig mutatkozik.

Régentén nagy jelentősége vala a mi székely szőttesünknek, melyet asszonyaink háziipar gyanánt nagy gond és szorgalommal s mondhatni művészileg készitettek, de ma már a harisnya, zeke posztón, fehérneműnek, abrosznak, kendőnek való vásznon kivül, eladásra kevesen fonnak szőnek, ugy hogy az eddig házi iparilag üzött fonó- szövőipar mondhatni teljesen megsemmisült. S ennek oka főleg, mert az osztrák gyárak magukhoz ragadták a nép szükségletét képező eddig önkészitett szőttesek előállitását,

a selejtes anyagot oly olcsón szállitják, hogy nem lehet tisztességes anyaggal a versenyt kiállani.

Népünk nem nézi az anyag jóságát, hanem csak az olcsóságot s vásárolja be a ringy-rongy selejtes árukat.

Igy van ma már a lábbeli, fuszékli készitésével. A szemre készitett olcsó áru özönével kezdte elárasztani piaczainkat.

A posztóipar nálunk szintén csak a háziipar jellegével bir. Jó aszonyaink a házi szükségletre megkivántató posztót, sőt csergét is, magúk házilag szövik és készitik. S ebben haladás alig van, hanem megszokott ősi gyakorlat szerint végzik e házi munkát. Posztógyárunk nincsen. Egyesek posztó fölöslegüket a heti és országosvásárokon kisebb mennyiségben elárusitják azoknak, kik juhot nem tartanak s a házi posztóruhát viselik. Azonban, hogy Csikmegyében nagy mennyiségü posztót készitenek igy házilag elképzelhető abból, hogy az összes székelység és lakosság az uri osztály egy részét kivéve, általánosan használja a posztóruhát, czedele (zeke) ujjos felső, harisnya, mellény, pokrócz, cserge, takaró stbinek.

A kötélverő ipart nálunk szintén házilag kezelik. Csaknem minden vagy második székely gazda maga csinálja ugy, a hogy tudja ősi szokás vagy kontár módon a kötelet a gazdasági vagy házi szükséglethez.

Nem is nagyon régi dolog, hogy a kereskedésekben kezdették árulni, mint ipari készitményt, de ezt mint ilyent kivülről szállitják kereskedőink hozzánk. A kötéliparosok részéről van is panasz, hogy készletüknek e miatt nincs kivánt kelendősége s keresik is az utat és módot, hogy a falusi kötélcsinálást meg akadályozzák s a városi kötélverő iparosoknak tartsák és biztositsák ezen iparágat.

Azonban nálunk, habár ujabb időben szükségleteiket sokan elégitik ki a kereskedésekben vásárolt kötelekkel, még későre lesz, hogy a házi kötélcsinálás kimaradjon.

Van különben nálunk pár ügyes kötélverő, kik megrendelésre készitenek oly jó minőségü köteleket, mint az ezzel foglalkozó küliparosok. A háznál készitett kötelek ma teljesen kiállják jóságra a versenyt, a mint nálunk mondják, a bolti kötelekkel. Természetesen házi vagyis a maguk szükségére szánva jó anyagból és jó móddal készitik.

Ruházati ipar.

Nem szorul hosszabb ismertetésre az, hogy székely népünk ruhászkodási czikkeit nagyobb részben házilag önmunkája és szorgalma által iparkodik előállitani s állitja is elő.

De nincs is egyetlen iparág, mely az osztrák és selejtes külföldi versenynek annyira kilenne téve, mint épen a mi székely ruházati házi iparunk és iparilag nem készitett ruházati anyag terményünk.

Nemcsak a kissebb városokban, hanem még a nagyobb községekben is a kissebb-nagyobb kereskedések tele vannak Ausztriából behozott kalap, szabó, szőcsipari czikkekkel, melyeket eddig helyi iparosok állitottak elő.

Azonkivül a ruhás boltokban nagy-nagy mennyiségben kinálva állandóan árulják a különféle selejtes anyagokból silányan készitett küvülről behozatott kész ruhanemüeket. Továbbá a tolakodó és kapuzó ügynökök, idegen utazók ostromának még a közönséges nép is kimondhatlanul kivan téve a megrendelések kinálásával ugy, hogy ma főleg a szabó ipar valósággal vándoriparnak nevezhető. Csapásként nehezedik ezenkivül ezen csoporthoz tartozó iparosokra a megnehezült közgazdasagi élet és hosszu évek terméketlensége.

Nem csoda tehát, ha mind a szabó, mind a kalapos, mind a szücsipar hanyatlóban vannak és a kedvezőtlen viszonyokkal a létért való küzdelem nehéz harczát vivják. A külföldi termények még csak a nép számára dolgozó iparosokat nem tudták egészen leszoritani az ipar teréről, mert az ezek szükségleteit fedező közönséges ruházati czikkeket még nem tudják a földmives nép változatlan igénye és viselete szerint utánozni és készitени. A ruházati ipar terén munkálkodó iparosainknak tehát okvetlen védelemre van szükségük és pedig az önálló vámterület létesitése és keletre valami kiviteli eszköz és piacz biztositása által. Különben az is nagy baj, hogy háziszabó és szücs iparosaink, hogy ne mondjuk általában kontár ruházat csinálóink ujabban tatar mánkájukat igen drága béren fizettetik meg, s ez is népünk közül sokat az idegen vásári iparárukhoz vezet hol olcsóbban boldogulnak és pénzükért kevesebb fáradsággal jutnak ruházati szükségletükhez. Rendezni valónk biz' volna nekünk itt kivül-belül.

Bőripar.

Bőrgyárunk tulajdonképen alig van. A timár mesterséget alig üzik 10—15-ön s ezek egyrésze sem folytatja azt teljes odaadással, mint foglalkozást s mesterségük még mindig primitiv.

Évenkint 5—6000 marha és lóbőrt, 10—12 ezer juh, kecske és borjubőrt visznek ki pótom áron nyersen feldolgozatlan állapotban a vármegyéből. E mennyiség pedig itthon feldolgozva, kiérlelve s igy szállitva tovább az itthon fel nem használt részt, bizonyára szép pénzt biztositana a csiki timárok s közvetve

Csikmegye közönsége számára. Feltéve természetesen, hogy jó anyagot készitenének, mert csak igy tudnák kiszoritani a kivülről ma napság beszállitott bőrkészleteket.

Ezen ághoz tartozó iparosok vannak különben nálunk is a legtöbben, de ezek a legszegényebbek is. Tőke, anyag hiány, szabad verseny, szakképzettség stb. mikkel keservesen kell küzdeniök. Aztán magok e csoport iparosai sem forditanak kellő figyelmet saját ügyeikre.

Csizmadiák, czipészek, kordoványos és timár, valamint szijgyártó-iparosok mind mind panaszkodva kérik és sürgetik minden irányban ügyök rendezését és helyzetük javitását.

Csikmegye bőripara czimén fel kell még jegyezni, hogy itt 1895-ben kiadatott 7 csizmadia, 14 czipész, 1 nyerges és szijgyártó, 4 timár részére iparigazolvány. 1897-ben 4 csizmadia, 11 czipész, 1 nyerges, 1 szijgyártó részére.

A csizmakészitő ipar helyzete nálunk 1895 óta a vasut épitése alkalmából némileg javult. Daczára, hogy a nyersanyag 25—30% drágább lett, mégis a csizmadiáknak állandó és elegendő munkájok volt. De ez csak rövid ideig tartó javulás vala.

A czipész, szijgyártó és timáripar fejlődését a vasut épités is alig emelte élénkebbé. Ez ágak egyike-másikánál nem lévén maig sem meg a kivánatos technikai fejlettség: a primitiv iparáruk iránt kezd a mi népünknek is némi érzéke lenni s igy a kereskedésekbe, Ausztriából s más külföldi gyárakból szállitott olcsó, de egyuttal rosz lábbeliek mégis kezdenek a helyi jobb minőségüek rovására utat törni maguknak.

Miután ezekről már fennebb is megemlékeztünk itt még csak annyit, hogy bár iparosaink különben a helyi piaczokra és egyes községekben a községi szükségletek előállitására vannak utalva s a ki jó munkát csinál azt a mi népünk itthon és piaczon megkeresi.*)

*) *Mesterséges bőr.* Mióta az emberek bőrczipőt, keztyüt és táskát használnak, a gyárokban a kerekeket szijakkal forgatják, óriási módon megnövekedett az emberiség bőrszükséglete. Jelenleg száz meg száz gyár foglalkozik azzal, hogy mennél gyorsabban és olcsóbban tudja födözni ezt a szükségletet s ha összehasonlitjuk a mai eredményeket a multakkal, szembe szökő a fejlődés. Még tiz évvel ezelőtt évekig kellet állati bőrt áztatni, vakarni, cserezni, mig forgalomba kerülhetett s a mai gyárakban 70—80 óra alatt ugyanazt a minőségü bőrt megkészitik. Legnagyobb fejlődés azonban a bőrgyártás terén a mesterséges bőr megkészitése. Egy ügyes német vegyész abból az alapelvből kiindulva, hogy a növényeknek is vannak bőrnemü kinövéseik, azt következtette, hogy a farostjai ugyanazon anyagból állanak, mint a bőrrostjai. Hosszas kisérletezések után, mint a Chemische Industrie legujabb száma jelenti, az emlitett vegyész annyira tökéletesitette találgató kisérleteit, hogy most fából bőrt tud készitteni. A fürészpor a legalkalmasabb anyag a mesterseges bőr készitésére, mert savokkal kezelve pépnemü anyag lesz belőle, a melyhez enyvet adva a folyós állapotu bőr áll rendelkezésükre. A sürü pépből azután hengerléssel lemezeket készitünk, a melyek a kiszáradás után kitünő bőrt szolgáltatnak. Ha igaz a hirnek az a része is, hogy a fából készitett bőr olcsóbb az állatbőrnél, akkor a czipő, keztyü, szij s bőrönd áruk csakhamar mélyen leszállitott árakon fognak forgalomba jutni. (*M. Sz. után*). 1899. XI. év. 8. sz.

Vegyészeti ipar.

A vegyészeti ipar csoporthoz közönségesen a gyufa, szappan, likör, kőolajfinomitó és tinta készitő gyárak tartoznak. De mi tulajdonképen e gyárak egyikével sem birunk. Mert az a szeredai és szentkirályi szappan gyártás, mely nem képes egy év folyamán pár métermázsát értékesiteni, a behozott és házalók által olcsón értékesitett és valóban rosz szappannal szemben, szappan gyártásnak vagy épenséggel ipar számba vehető termelésnek alig nevezhető.

Az ezen iparágak gyártásához szükséges nyers anyagok nagyobb részét távolról, sőt külföldről kell behozatni, miknek mind anyaga, mind szállitási ára magas lévén, ezen gyárakkal való kisérletezés vagy megkisérlett gyárak termelései piacz hiányában és a kivülről behozott gyártmányokkal szembe, csak tőke és munkakoczkáztatással járhatnának.

A vegyészeti iparhoz tartoznék még a szénsavgyártás is. De ilyennel mi szintén nem birunk, bár Csikmegye területén is nem egy helyen lehetne a Báró Apor Gábor büdösi szénsavsüritő gyárához hasonlót beállitani. Gazdag szénsav kigőzölgés van pl. Csik-Szentkirály és Szent-Imre községek nyugati ütköző határvonalán a Székely Endre ur Büdös nevü (a széngőz büzös kiömlésétől elnevezett) kiterjedt erdős-kaszálós helyén, Csik-Szt-Király a községtől és vasut állomástól alig 4—5 kilométer távolságban, hol igazán gazdag anyagu szénsavsüritő gyárat lehetne beállitani s a szállitási árnak, a Torja-büdösi szállitási dijnál, alább szállitásával jó jövedelmi forrást lehetne teremteni. Majd a későbbi nemzedék az ilyenekre is talán ki fogja figyelmét terjeszteni.

A kereskedelem.

A magyar kereskedelem általában még mindig nagy hátrányban az óriási magaslaton álló nyugati kereskedő országokkal szemben, ezért nem bir az ország anyagi erői kifejlődésének mértékében gazdagodni.

Némelyek szerint ennek oka, mert a magyar társadalom még most is vonakodik a kereskedői pályától. Ez részben állhat. Azonban e régi és hagyományos ferde felfogást ma általában a kenyérkérdése le rombolta s a magyar név és vér sem irtozik e munkától. De van ám más ok, mi némelyeket visszatart, az t. i. hogy nincs kedve és bátorsága olyan pályára menni, melyen a piszkos konkurenczia, a sok visszaélés, leplezgetett bukás, a törvényeket megkerülő csalás megneheziti a helyzetet és akadályozza a becsületes haladásban. Nem a munkától fél, hanem

a piszkos eszközöktől, melyek nem férnek vére és nevéhez. Igy megundorodik a pályától, vagy belebukik s abban hagyja. Ezt nyomasztólag érzi a magyar kereskedő világ.

Azért hasson oda maga a kereskedő világ, a magyar törvényhozás és társadalom, hogy tisztitsa meg a magyar kereskedelmet azoktól az erkölcstelen alakoktól és nyomoru kontároktól a kik nemcsak aláássák a kereskedők hitelét, hanem e valóban nehéz pályától elriasztják azokat, kiknek munkája a nemzeti vagyon nyeresége lenne. Ekkor, mint volt régen kicsinyben, akad a becsületes kenyérre és csalás nélkül szerzett vagyonra elég derék magyar ember is. Régen a kereszténység önzetlen szelleme lengte át a kereskedelem világát is s mig e szellem ujból vissza nem tér a magyar társadalomba és ebből kikerülő kereskedelembe, addig javulásra, fellendülésre alig számithatunk. Előre hát! Különben maholnap idegenek leszünk itthon.

Elhallgatva rövidség okából az általános magyar kereskedelmi viszonyokat, melyek természetesen bennünket is itt a bérczes haza keleti ölén szintén érdekelnek, csak annyit jegyzek meg, hogy nagy hátrány a mi kereskedelmünk haladására nézve, hogy a székely földnek nincs egyetlen kereskedelmi iskolája, melyből erkölcsileg és szellemileg egészséges értelmi magaslaton álló kereskedő osztály lépne a nagy küzdelemmel járó kereskedelmi élet piaczára.

Nem kell felednünk, hogy egy kereskedő s annál inkább a kereskedő osztály a társadalomban az érintkezésnél fogva sokat használhat, de árthat is a köznek.

Csikmegye kereskedelme.

Midőn Csikmegye kereskedéséről kell szóllani, a világ forgalomtól való elzárkozottságunkban ugy képzeljük magunkat, mintha a megyénket koszoru alakban körítő magas hegylánczolatok kimagasló körcsucsain, lennének ama pontok, hol a mi Csikból ki nem járt észjárásunk és képzeletünk szerint a mi világunk végződnek s ottan a mi láthatárunkra borult föllegek mögött lábainkat a végtelen világürbe lelógathatnok, vagyis azokon tul nem volna semmi keresni valónk. Leszámitva, hogy ujabb időben Ugvarhelylyel, Sepsi-Szt-Györgyel, Szász-Régennel jó karban tartott kőutaink kötnek össze akár ott gondolhatjuk magunkat, hol ősapáink másfél évezreddel ezelőtt állottak. Mivel azt akarjuk mondani, hogy összes kereskedésünk a megyénket részben szelő vasut megnyiltáig 1896. végéig a hagyományos székely szekeresek utjain történt s ma is, a vasut részleges kiépitése után, nagyobbára fa, ritkábban vastengelyen történik.

Szekereseink jobbkereset hiányában ma is szállitják a borvizet, deszkát, faragott fát, csatornákat, létrát azon reményben, hogy visszajövet: sót, vasat, butort, bolti portékát s más megrendelésre küldött tárgyakat szállithatnak hazafelé a szállitó bizományosktól. A ki nem kap ilyen tárgyakat, az üressen lóg hazafelé.

Hát bizony mi sem csalfább, mint a csiki szekeresek hazatérő reménykedése. A borszéki s más már emlitett savanyu vizeink kiszállitása még csak azért vánszorog, mert verseny velök szembe még nem támadt.

Gabona, nyersbőr, gyapju, kender, tojás kivitelünk a részleges vasut mellett még mindég fennálló forgalmi nehézségek miatt számitásba sem jöhet. Aztán nem is sok van ám kivinni valónk.

Legélénkebb forgalmat a marha-kereskedés utján észlelelünk. Ezt pedig a gyergyói rész eszközli, mely nagyobb üzleti tőkével tud hozzá járulni.

Kereskedése és hizlalása alapját a kedvező havasi legelők, a bő és olcsó takarmány nyujtják. A szállitás nehézségeit a marhák lába küzdi le.

A legnagyobb forgalom ez idő szerint mégis a fakereskedésben van. De ezekről alább részletesebben.

Mezőgazdasági terményekkel való kereskedésünk.

Mezőgazdaságunk és mezőgazdasági terményeink fokozása érdekében 1893. óta országosan, törvényhozásilag két nevezetesebb mozzanatot jegyezhetünk fel e helyen is. Egyik a *telepités kérdése* a hova-tovább nagyobb mérveket öltő székely kivándorlással szemben, a mennyiben a székelységnek és az iparos pályára menő székely ifjaknak keletről nyugatra való irányitásáról és Romániától való elvonásáról van szó.

A másik a mezőgazdaságról és mezőrendőrségi (1894. évi) törvénynek életbe léptetése, mely megszabta azon régóta sürgetett keretet és jogelveket, melyek alapján — ha a végrehajtók személyes érdekei romboló visszahatással nem akadályoznák azoknak érvényesülését — mezőgazdaságunk egészséges irányban fejlődésnek indulhatna.

Természetesen e törvény szép eszméje és intenczioja nem az lévén, hogy egy-egy pökhendi falusi kapaszkodó egyéniség, birtokossági elnökség, vagy az előljáróság czimén fel tolván magát a törvény végrehajtójául, falusi bölcselkedéssel nevetségessé tegye a törvényt és meghiusitsa a törvény keretében a mező-,

gazda közönség előnyére válható eredményeket. És e két kérdés kiegészitéséhez tartoznék ugyan 1893-tól a vármegyei gazdasági bizottságok szervezése, az érdekelt társadalmi tényezők tevékenységének felkeltése és mozgékonyságban tartása czéljából.

De hát a hol — mint itt is — a hivatottak önérdeküket nem tudják alárendelni a közérdeknek, ott természetesen ez utóbbi nem tud diadalra jutni. Ma pedig az önzés lelke uralja a helyzetet.

Hosszura terjedne leirásunk, ha csak az utólsó évtizedek terménykedési viszonyait is le akarnók irni. Ezt terünk nem engedi.

Gabona terméseink általában a közelebbi években nagyon silányak, de az 1897. és 1898. évek teljesen gyengék voltak, mig jobb vala az 1899. évi termés s ha egyik-másik terményág kissé sikerültebbis volt, de ez csak helyenkint történt s a más helyeken való visszaesés nem engedte megaz ál talános kedvező kiemelkedést.

Egyetlen terménynemről sem mondhatjuk el, hogy a ráfizetett drága munkadijt és cselédbért kifizette volna.

Igy termésünk a mult években általában s különösen 1897-ben főként kenyér magvakban a lehető legsilányabb volt, ugy hogy ha a vasuton behozott nagy mennyiségü kukoricza és kisebb mennyiségben behozott rozs ki nem segitenek, nem tudjuk, nem kell vala sokaknak az éhhalállal szembe nézni, vagy legalább a sertés hizlalás és állattenyésztésben rengeteg kárt és hiányt szenvedni? Ránk nézve igy a vasut vonalnak megnyitása szerencsés időben történt és valóságos áldás volt, mert legalább pénzért s nem is magas áron, bőven kaptunk törökbuzát.

Fellépett itt a törökbuza fogyasztással járó betegség is, de érzékeny rombolást nem okozott.

Évi átlag szerint Gyergyó-Szentmiklóson koronában számitva a gabona ára métermázsánként vala és pedig:

	1897.	1896.	1895.	1894.
Buza	14.49	12.64	12.44	15.40
Rozs	10.35	11.70	13.—	10.80
Árpa	10.56	12.—	11.08	11.36
Zab	7.22	8.48	8.56	10.14
Törökbuza	9.29	11.30	11.10	11.26

Megjegyzendő, hogy a buza ára 1897-ben január, februárban 12.25, márczius, áprilisben 11.50, májusban 11.80, junius, julius, augusztusban 12.50—14.70, már szeptembertől deczember

végéig 18 koronától 18.80-ig emelkedik. A rozs ára január, juliusban 9—10.50-ig innen deczember végéig 12 koronáig emelkedik. Az árpa ár januártól deczemberig 11.38-ról 9 és 9.40 koronára száll alá. A zab ár pedig januártól deczemberig 10.40-ről 5.20-ra száll alá. A törökbuza ára január, juliusban 8.50 és 9 közt, augusztus októberben 11.— 10, november, deczemberben 9.50-ről 9 korona közt visszaesőleg ingadozott.

Csik-Szeredában pl. 1895-ben átlagos ára volt métermázsánként a buzának 14.82, a rozsnak 10.94, az árpának 11.—, a zabnak 15.74, a törökbuzának 12.—, a pityókának 7 korona. A zab métermázsája, mint látszik, drágább volt, mint a buza ára. No, de hát egy métermázsa be is vesz közel $2^1/_2$ hektót.

Ezen árak métermázsánként 1898. és 1899-ben 1—2 korona érték között ingadoztak.

A csikmegyei vasuti forgalom a teljes hálózat ki nem épitése miatt felette korlátolt lévén, ezuttal a forgalmi statisztika ismertetését fölöslegesnek tartottuk, megemlithetjük azonban, hogy vármegyénkbe behozatott 1895-ben a vasut megnyilta előtt Gyimes, Tölgyes és Békás-szorosokon: rozsból 16.50, 9., árpából 67.10, 9., zabból 277.30, 9., törökbuzából 23573.60, 9., faszuly, borsó és lencséből 3.40, 9. Ezen 1895. évben kivitel pedig nem volt semmi.

Már maga a nagy mennyiségü törökbuzának a behozatala eléggé jellemzi a mi kedvezőtlen termési és gabona kiviteli forgalmi, vagy kereskedelmi viszonyainkat.

Az 1898. és 1899. évi forgalom sem mutat fel oly emelkedési különbözetet, hogy azt itt megérdemelné tételenkint kimutatni.

A fentebbiekkel nagyon összefüggnek a napszám viszonyok. Azért azoknak rohamos emelkedése feltüntetéseül feljegyzem az alábbi adatokat.

Férfi napszám ellátás nélkül.

Piacz neve	Év	január	február	márczius	április	május	junius	julius	augusztus	szept.	október	november	decz.	évi átlag.
Csik-Szereda	1898	—.50	—.50	—.50	—.50	—.60	—.60	1.—	1.10	1.10	—.80	—.80	—.80	—.71
	1897	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.16
Gy.-Szentmiklós	1898	—.60	—.60	—.75	—.88	1.—	1.—	1.—	1.10	1.10	—.80	—.80	—.80	—.87
	1897	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40
Női napszám ellátás nélkül.														
Csik-Szereda	1898	—.30	—.30	—.30	—.30	—.40	—.45	—.60	—	—	—	—	—	—.38
	1897	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—.96
Gy.-Szentmiklós	1898	—.35	—.35	—.42	—.60	—.55	—.50	—.50	—.70	—.70	—.50	—.50	—.50	—.52
	1897	1.20	1.20	1.20	1.20	1.20	1.20	1.20	1.20	1.20	1.20	1.20	1.20	1.20

Az összehasonlitásból a különbözet világos. Az 1898. és 1899. évi adatok csekély változással megfelelnek az 1897. évi adatoknak.

Bortermelés és kereskedés.

A jó Isten nem áldotta meg ugyan Csikmegyét bortermő égalyi fekvéssel és viszonyokkal. De azért nincs kizárva a szőllőföldjén termelt különféle nemes és finom borokkal való kereskedés lehetősége. Noha itt borkereskedésről alig beszélhetünk. De meg kell mégis engednünk, hogy Csikmegye csinálta a multban és csinálja a jelenben is Háromszékmegyével a legnagyobb forgalmat a szőllőtermelő gazdáknál.

A régi jó és olcsó bor világban, mikor a szőllőnek is gazdag termése volt s nem pusztitotta a filoxera csalhatlanul nálunk nagymennyiségü és hamisitatlan jó bor fogyott el. Most a borfogyasztási kedvet nagyban visszanyomják és lehütik a magas borárak az Olaszországból behurczolt és különféle gyümölcsökből pancsolt s igen sok esetben a testi szervezetre és egészségre ártalmas mesterséges borok. Ujabb időben a divatossá lett nagyobb mérvü sörfogyasztás is alább szállitotta a bor kelendőségét. A régi hagyományos olcsó bor kereskedésnek egyik legnagyobb ellensége lett a magas borfogyasztási adó és annak rengeteg zaklatásokkal s más kellemetlenségekkel járó finánciális kezelése s a fogyasztás ellenőrzese.

Ma is vannak becsületes, jó és természetes bort közvetitő borkereskedőink, de vannak lelketlen és nyomorult hamisitók is, kik kis postai csomagokban szállitják hamisitványaik gyártásához a rongy anyagot.

Az 1893. évi XXIV. t.-czikk „a mesterséges borok készitésének és azok forgalomba hozásának tilalmazásáról“ nálunk még ez ideig a gyakorlatban nem látszik érvényesülni, sőt a hamisitványok hova tovább terjedni látszanak.

Természetesen a törvény végrehajtás nélkül maga szolgál mutatóul az általa megakadályozni kivánt visszaélés elkövetésére.

Az 1897. évben érkezett a csik-szentkirályi vasuti állomáshoz 35., a szeredaihoz 786., a szentsimonihoz 154., a tusnádihoz 4., a tusnád-fürdőihez 168 métermázsa bor és elszállittatott Szeredából 44., Szentsimonról 10., Tusnádról 6 és Tusnádfürdőről 5 métermázsa. A többi bort szekéren hozták be, miről az adatokat a bérlőktől nem sikerült ez ideig beszerezni, de majd talán a fogyasztási adóknál lesz alkalmunk megközelitő kimutatást nyujtani. 1898. nem sokkal több de 1899-ben jobb termés lévén több bor is jött be megyénkbe.

Gyümölcs termelés és kereskedelem.

Csikmegye gyümölcs termeléséről fentebb (529—540. lapokon) terjedelmesen szóltunk. Nálunk a gyümölcs termelés sőt maga a gyümölcsfa tenyésztés az égalji viszonyok és időjárás szeszélyeinek a folyton váltakozó légköri és légmérsékleti esélyeknek nagyon ki van téve. A nemesebb fáju gyümölcsfák rövid életüek s némelyek még disz növények minőségében sem állják ki égaljunk légváltozatait s annál kevésbé hoznak gyümölcsöt. Minő gyümölcsfák és fajok állják ki a mi éghajlatunkat már idézett helyen azokat feljegyeztük.

Valamint helyi gyümölcsfa tenyésztésünk, ugy gyümölcs termésünk s következőleg gyümölcs kereskedésünk is a jelzett helyi viszonyok hatása alatt egymással kölcsönös viszonosságban állva maig nagyon korlátoltak.

Gyümölcs termelésünk a helyi szükségletet, mennyiség és minőségileg is csak részben elégiti ki. Hogy egyesek kivételével, kik talán házi szükségleteiket fedezik, belterjesebb gyümölcs termelésről s épenséggel gyümölcs kereskedésről tárgyalhatnánk annak az ideje messze van s égalji viszonyainknál fogva arra alig lehet a közel jövőben is kilátásunk.

Különben is gyümölcsfáink a közelebbi sőt régebbi években is gyengén fizettek. Itt a gyümölcs tenyésztés az utóbbi 20—25 év óta mutat fel valami élénkséget, de azt is időnként meglankasztották a sok fagy, majd a sok szárazság, majd a sok eső, majd más elemi csapások és esélyek.

A mi pedig gyümölcscsel való kereskedelem forgalmát illeti, arról némi fogalmat nyujtanak az utóbbi évek adatai.

Behoztak Romániából:

	Szárazdiót és magyarót						Csemege szőlőt					
	kilogramokban											
Városhivatal	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.
Csik-Gyimes .	896	1098	7288	8510	—	—	40	74	1082	5002	—	—
Gyergyó-Békás	489	668	632	690	—	—	5	21	205	860	—	—
Tölgyes	12	32	917	180	—	—	47	31	231	1879		

Csik-Szentkirály, Csik-Szentsimon és Tusnád-fürdőre érkezett 1896., 1897-ben 3—3 mm.

Elszállitás a fennirt években nem volt, legalább is kimutatva nincsen.

A gyümölcs termelést biz' a mi népünk ha nincs valaki biztatóul folytonosan a háta mögött, kevés kivétellel, hamar abban hagyja.

Az 1893-évi kolozsmonostori gyümölcsfa tenyésztő tanfolyamon Csikmegye is részt vett Palancz S. tanitó személyében,

ki szerzett ismereteit a tanitók körében és hirlapi közleményekben iparkodik közhasznuvá tenni.

Erdei terményekkel való kereskedés.

Habár erdőgazdaságunkról s az ezzel kapcsolatos faipari termelésünkről e füzetekben megelőzőleg már terjedelmesebben szóltunk, de mert az erdei terményekkel való kereskedés reánk csikmegyeiekre kiváló jelentőséggel bir, némelyeket e czimen is fel kell jegyeznünk.

Nálunk az erdei terményekkel való kereskedés igen régi keletü. „A vastagabb és vékonyabb faragott fenyőfának, egyszerü szerkezetü vizi fürészeken előállitott deszkának a közelebb fekvő nagyobb piaczokra való kifuvarozása — főleg a gyergyói és felcsiki székelyek által — mint mellék foglalkozás, apáról fiura szállott.“ A fa, tutaj, fürész és deszka kereskedés s különösön Gyergyónak a Maroson folytatott tutaj kereskedése már két évszázaddal ezelőtt folyamatban volt. Az 1714-beli 19 diaetalis Articulus meghatározza, hogy minden molnár a gátrontásért vám fejében csak 1 polturát vehessen egy tutaj után. S találunk régi decrétumainkban idevonatkozólag más határozatokat is, noha azon időkben a tutaj és deszka kereskedés csak kezdetleges lehetett. A tutajkereskedés nagyobb mérvü e XIX. sz. első felében és közepe táján lett, midőn a Vermes és társai név alatt müködő társulat nagy pénz összegek befektetésével s egyed uralmilag minden kissebb tutajkereskedést — nem versenyezhetvén vele az árban senki — magához ragadott.*)

Ez a versenytérről leszoritva a fa- és tutajkereskedés még nagyobb lett az 1850-es években, midőn gr. Lázár Mór Biedermann bécsi bankkárral szövetkezve, nagy erélylyel kezdette kezelni. De ez is a nem elég gondos kezelés folytán nehány szerencsétlenül sikerült év után 1865-ben a haza és főként Gyergyó kárára megbukkott.

Az óta a tutaj- és fakereskedés a Maroson csak pang. Itt mindenek előtt a marost kellene mintegy 5 mérföldnyi hosszuságban Topliczáig szabályozni és megtisztitani, mire nézve gr. Lázár tett is némi munkálatokat, de ezt egy nagyobb társulat vihetné csak sikerrel keresztül.

Itt a Toplicza völgy táján egy hatalmas, mintegy 75.000 holdra terjedő fenyő erdőség van, mely teljesen kihasználásra vár. A mi erre nézve eddig történt az ugyszolva a semminél alig több.

*) Lásd a gyergyói erdők leirását az 580 s következő lapokon.

A Toplicza völgyén van a falun felül egy álladalmi műfürész. Fentebb gr. Lázárnak két igen czélszerü szerkezetü műfürésze.

Van zár-gát a tönkök elszállitására. Van gr. Lázárnak a Kelemen patakán a tönkök szállitására 5000 öl hosszu csatornája, hol egyuttal van egy svájczi stilü háza is.

Van a Hurdogas völgyén szintén a tönkök leszállitására vas, vagy inkább vasut módjára épitett faut, melynek gerenda sinein 4000 öl hosszuságban a tönkökkel megterhelt vagonok nagy gyorsasággal rohannak alá a fürésztelepekhez.

Azonban itt van az idő, midőn ezen helyes irányu kezdetlegességet komoly és czélra vezetőbb gépek és vállalatok fogják felváltani és váltottak fel.

Igy valának ezek még 15 évvel ezelőtt. De azóta is mint itt látni fogjuk, sokat jött felénk az idő.

A mi fakivitelünk különben nem csupán a faeladás pénzbeli értékesitésére támaszkodott mert tudva lévő dolog, hogy a vasut beállitása előtt s lehet nagy részben ma is a nagy kereskedelmi pontokhoz vezető vasuti hálózat kiépitéséig a „tengelyen felkeresett közeli piaczok faárai még csak annyira sem voltak kedvezők, hogy a jól felszámitott fuvardijt és anyag előállitási költségeket fedezhették volna, hanem a különböző kereskedői áruknak és helyben nem kapható szükségleti czikkeknek befuvarozásával volt és van részben ma is kapcsolatban".

A szabad kézből való faeladással üzött kereskedés nagyobbodása, élénkülése lépést tartott nálunk ujabb időben a forgalmi eszközök gyarapodásával és tökéletesbülésével.

A góczpontokhoz vezető budapest—predeali 1896. és 1898. óta a brassó—csik-szereda, gyimes—oláhországi vasut kiépitése, a helyi főközlekedés javitása, az erdődus fővölgyeknek hadászati és vámutak által a főutvonallal való összekötése fokozatosan megnyitotta az eddig érintetlenül állott ős erdőket a kihasználásnak és siettette a közelfekvő és könnyen hozzá férhető, erdők értékes fájának legkeresettebb árukra való kidolgozását.

A kihasználás és forgalom megkönnyitésével emelkedett az ár, a testületi erdő korlátlan használtatása a gombamódra felszaporodott s már 1892-ben működő 38 nagyobb vizi mü fürész és 125 apró fürészek a kitünő minőségü fenyőfa termésnek szinét javát teljesen kipusztitották.

A másod és harmad rendü, de azért drága főanyag az okszerü kihasználás ismeretének hiányában az erdőn veszett. Ekkor piaczunk Brassó és Segesvár lévén, ezek csak az elsőrendü deszkánkért vettek valamit.

Az erdő törvény, mely már eddig sok rendetlenségnek és visszaélésnek vette elejét, életbe léptetésekor a közlekedés mentén fekvő erdőknek legnagyobb részét letarolva és kipusztitva, kiválogatva találta. Azóta pedig a mi még megmenthető volt, megmentette.

Mikor Csikmegyében 1884-ben az erdőhivatal megkezdette működését a megye alsó felében igen kevés kivétellel csak a Románia felé hajló határszéli erdőkben voltak még kisebb nagyobb összefüggésü értékes erdő átlagok.

Csikmegye al- és felcsiki járásának, összesen 190.417 kat. hold erdőterületéből a vizválasztón tul fekvő II-ik határrészben van mintegy 14000 kat. hold értékesithető kereskedelmi fa, a többi részint a községi birtokosok épületfa szükségére szolgáló fiatalabb erdő, tarkitva itt-ott kiszálalt korosabb foltokkal, részben pedig fiatalos és kopár terület.

A Románia felé hajló II-ik határrész ezen erdőiből, miután a távoli és kedvezőtlen fekvés miatt a birtokosság egyéni használatának tárgyát egyátalán nem képezik, 10—10 évi hozam szokott eladás alá kerülni, mert egy-egy vagy öt-öt évi hozamok az erdőterületnek egyes községek között lévő szétdaraboltsága miatt, oly kicsinyek, „hogy egy iparüzlet berendezési költségeit nem birják meg".

Az erdőhivatal beállitása 1884. óta a haladás az okszerü erdőgazdaság terén nálunk is észlelhető.

Ezt igazolja az, hogy már 1891—92-ben 7—9 gőzerőre rendezett fürészgyárban, ugyanannyi nagyobb iparvállalat működik s azóta évenkint 2—3 fürészteleppel szaporodik az erdőtermények kihasználására irányuló gyárak száma.

Az 1892-ben kettővel szoporodott fürészgyárak egyike vala a Thieme czégé a Rakottyásban és a másik a Grünfeld czégé vala Szentkirályon.

A régi 7 fürész közül kettő 10, három 32, egy 36 és egy 115 lóerejü vala. Ezek csak közönséges fürészárut termeltek. A Thieme czégé hangszerfákat. Két fürész pedig szitakávát gyártott.

Nagyobb mennyiségü fát adott el 1893-ban Karczfalva 111 holdon 16904 m³. fenyőtömeget 5468 frt 32 krért, holdanként 49 frt 26 krért, Szentmárton és Csekefalva 3470 kat. holdon lévő fáját 55.000 frtért, holdanként 15 frt 23 krért, Szentimre 117 holdon 5584 m³. fatömeget 3000 frtért, holdanként 25 frtért, Madaras 35 holdon 8430 m³. fatömeget 13.300 frtért holdanként 380 frtért.

Továbbá a gyergyói részekben. mint azt e füzetek 589—590 lapján is látók, csak az állami kezelés alatt levő erdő-

birtokokból 1893-ban összesen 74134.6 köbméter faanyagot adtak el 72,571 frt 45 kr értékben. Az épület faanyag tőára átlag köbméterenként 68 kr és 2 frt 54 kr közt váltakozott.

Mint már idézett helyen is említve lőn, ugy az állami kezelés alatt lévő, mint a magán erdőbirtokokról került faanyagok, részint nyers állapotban, mint tutajfák s kisebb mennyiségben, mint félgyártmányok (deszkák) a tutajok megterhelésére, a Maros folyón szállittatnak Zámig, mely az itteni erdő termények főpiacza még ma is, hogy innen aztán a marosmenti fürésztelepeken, Soborsinban, Aradon, Makon, Szegeden stb. feldolgoztassanak, részint pedig Tölgyesen és Békáson padlódeszkának feldolgoztatván Tölgyesen s illetőleg a romániai Gura Békáson, ugy nevezett dulóptutajba kötve szállittatnak a Besztercze folyón (tranzitó) Galaczig, honnan hajókon szállitják a tengerentuli piaczokra. E jelzett faanyagon kivül kisebb mennyiségben feldolgoznak szitakávának, még kisebb mennyiségben zsindelynek továbbá hegedü felsőlapnak s zongora billentyünek.

Reiter József parajdi gyufagyáros használt ki, még a gyufagyártáshoz szükséges kisebb faanyagot a gyergyó-alfalvi erdőkből. Más érdemleges fogyasztás alig történt. Ugy tudjuk, hogy ma már a parajdi gyufagyár is megszünt.

Gyergyó-Békáson és Tölgyesen elszállitottak:

1892-ben 294.113.6 métermázsa fürészelt puhafát.
1893-ban 325.740.5 métermázsa fürészelt puhafát.
1892-ben 25.088.3 métermázsa szerszámfát.
1893-ban 72.800.0 métermázsa szerszámfát.

Itt még emlékezet okáért feljegyzem, hogy 1867-ben a gyergyói részekből kiállitott egy késztutaj vételára 30—40 frt, 100 szál deszka ára pedig 16—20 frt volt. Az Alföldön egy tutaj 100 szál deszkával megterhelve 100—110 frt, 100 szál deszka külön 25 frtért kelt el. Ekkor a tutaj hossza 13 méter vala.

Gr. Lázár Móricz 1867. előtt bérlet utján bármily nagy tutajt 5 frt haszonbérben fizette. 1868—1869-ben a tutaj ár keveset emelkedett. 1870—1873-ban egy tutaj 100 szál deszkával 160-tól 215 frtig volt.

A gyergyói birtokos egy tutajért 8 frt tőárt és 100 szál deszkának való töke vágásért 4 frt haszonbért kapott.

1874-ben egy tutajt 100 szál deszkával 120—150 frton fizettek. Ekkor kezdették a tutajokat köbláb szerint számitva köblábját 25 kr, az egész tutajt 160 frton fizetni. Igy tartott az ár 1881-ig, mikor az eladónak egy tutajért 20 frt és 100 szál deszkáért 4 frt haszonbért kellett fizetni.

1877-ben alakult a „Marosi tutajozást előmozditó társulat“, mely szabályrendeletileg minden tutajtól 30 kr vámot szedett s rendezvén a Marosmedrét, 16—20 méter hosszu tutajokat is kezdettek szállitani, mi jobban kifizette magát.

1882., 1883., 1884. a tutajok köblábja a minőség szerint 22—31 kron kelt el, vagy egy tutaj 190—200 frton, 100 szál deszka pedig 35—40 frton. 1885—1894-ig a tutajok köblábja 20—28 kr közt váltakozott és 100 szál deszka ára 30—40 frt közt. A gazdák 1887-től egy tutajért tőárban 30—50 frt, köblábonként 5—8½ kr haszonbért fizettek.

1894-ben égett le Urmánczi János és társainak Gyergyó-Domukban lévő gőzfürészök, mi helyett 3 vizi mü fürészt állitottak fel.

Nagyobb mennyiségü mü és épület fát adott el 1894-ben Csik-Szentmárton és Csekefalva 3584 hold területről, Csik-Szentmiklós község 16 kat. holdról 3100 m³ tömeget 3100 frtért.

A gyergyói részekben ez évben összesen, mint fennebb az 590. lapon látók, 85.511.5 köbméter faanyagot adtak el 101.881 frt 59 kron, köbméterenként 1 frt 19 kr átlagárban. A megelőző évi tőár 98 kr volt. Ez évben többet adtak el 11.366.5 köbméterrel 29.310 frt pénzösszegben.

1894-ben Gyergyó-Békáson Románia felé szállitottak 11.193.5, Tölgyesen 243.858.0 métermázsa szerszám és fürészelt puha faárut.

A szénégetés is egy kereskedelmi ágát képezné székely népünknek s ezzel némelyek régi idők óta foglalkoznak is, de ez oly csekély mennyiségben történik, hogy alig vehető számba.

1895-ben ifj. Schuller József és társa Csobányos völgyi fakereskedő czége részvénytársasággá alakult „Első Csikmegyei Erdőipar részvénytársaság“ név alatt s lóvonatu vonalát gőzerőre változtatta át.

Ez évben az eladási viszonyok kedvezőtlenebbek voltak, mint a mult éviek.

Árverés alá volt bocsátva Csik-Szentdomokos és Karczfalva községek tulajdonát képező, a romániai határ mentén fekvő összesen 724.62 kat. holdon lévő 140.200 m³ s 56.120 frt becsértékü fatömeg, továbbá eladásra engedélyt adott a magas kormány Szent-Péter egyházmegye erdejében 1158 kat. holdra, Madarasnak 450 kat. hold erdőre, ezen kivül előirányozták Szentlélek községnek 600 kat. hold és Kászon-Al- és Feltiz községeknek 300 kat. hold tölgy erdő eladását.

Noha az akkor küszöbön álló vasutépités a faár emelkedés és faanyag kelendőségével biztatá az eladókat mégis az árverések nem sikerülvén az eladás későbbre maradt. De az ár később sem emelkedett.

Sőt ez évben a Maroson usztatott tutajok köblábjának ára 2 krral esett.

1895-ben Romániába kivittek Gyergyó-Békáson 215.939.00 és Tölgyesen 137.834.00 mm. szerszám- és fürészelt puha faárut.

Kivittek továbbá a tölgyesi vámon 2400.9 tüzifát és a csik-gyimesi vámon 3111.9 cserkérget szekéren. Itt a vasuti összeköttetés erdőterményeinknek a keleti piaczokra való kivitele végett igazán kivánatos vala. A kivitel a gyimesi vasut vonalon kezdetét is vette.

1895-től a következő években a megye területén nagyobb erdő eladások nem történtek.

A régebben engedélyezett Csik-Szentdomokos és Karczfalva (II-ik rész) Csipkés (437 hold 77.000 m³ fatömeggel és Kerekhavas, Kis-Acza (286 hold 62.000 m³ fatömeggel) vevő hiányában csak szabad kézből és pedig első 31 ezer becsérték helyett 18.000 frt, a második 25 ezer helyett 7000 frton keltek el. Nagyon nehezitette azon erdő részek értékesitését az, hogy innen inkább csak kifelé Románián át lehet a fát kiszállitani.

1897-ben az erdők kihasználása végett két uj fürésztelep alakult. Egyik a gróf Lázár birtokon „Fekete hagymás“ erdőrészre Stein Ármin bécsi czégé, a másik a csikmegyei erdőipar részvénytársaságé az Uzvölgyben. Mindkettő rengeteg havas világban müködik. Első hivatva van a Madaras község Szalók nevü erdőrészének kihasználására is.

Csikmegye erdőgazdaságára nézve messze kiható és nagy jelentőségü mozzanatot képez az 1897. őszén megnyitott sepsiszentgyörgy—csikszereda—gyimesi vasut vonal üzembe hozása. Minek folytán Gyimes-Középlok, Csik-Szereda, Csik-Szentsimon és Csik-Szentkirály vasutállomásokon nagy fa-rakodókat rendeztek be. Igy a Fekete hagymás és Gyimes tartományán müködő fürészgyárak terményeit Gyimes-Középlokról jelenben még Csikon át, később a romániai vonat megnyiltával kifelé, Csik-Szeredából a a vidékről, Szentsimonról a Csobányos és Uzvölgy vidéken és Szentkirályról ennek határán kitermelt faanyagokat szállitják ma még inkább csak a magyar alföldre és nyugat irányban.

Az uj csikmegyei vasutvonal megnyitásával az eddig hozzá férhetlen erdők természetesen hozzáférhetőbbek lévén a kis fürészgyárak felszaporodását vonta a vasut maga után s a verseny felkeltésével az árak hanyatlását s végül magával hozza a

kisebb erdőrészek rövid időn való kihasználása folytán e kisebb fürész telepek bukkását. S ezt elősegitik a vasuti magas dijtételek, melyeket kisebb pénzü emberek nem lesznek képesek elviselni.

Ide jegyzem tájékozásul még, hogy Csikmegye területén 1899. év folyamán összesen 64 gőzkazán volt nagyobb rész faanyag feldolgozással üzemben.

1897-ben a csik-szeredai állomástól elszállitottak 14.734, a csik-szentkirályitól 10.700, a szentsimonitól 71.317, a tusnáditól 289, tusnádfürdőitől 4 métermázsa épület és haszonfát és Csik-Szeredából 116 mm. tüzifát. Az 1898—1899. évi kivitel jóval nagyobb. Érkezett a csik-szeredai állomáshoz 3551, szentkirályihoz 1, a szentsimonihoz 144, a tusnádihoz 115. a tusnádfürdőihez 275 métermázsa épület és haszonfa s a csik-szeredaihoz 600, a szentsimonihoz 100 mm. tüzifa.

Itt még feljegyezhetjük azt, hogy Csikmegye összes 402.105 kat. hold erdőségéből 1728 kat. hold tölgy, 42.216 kat. hold bükk és más lombosfa, 358.161 kat. hold tülevelü fa. Ebből értékesités és becsre nézve tulsulyban állanak a fenyőfélék, a lomblevelü fák felett.

Erdőségeink nagy része sarj erdőből áll, a régi rabló gazdálkodás után. Csikmegye tülevelü erdőségeinek területe jóval nagyobb a határszéli Brassó, Háromszék, Csik, Udvarhely, Nagy-Küküllő, Szeben, Fogarasmegyék összes 619.779 k. hold tülevelü erdejének felénél. S habár az erdőségek ujabb rendszerinti kezelése néhol hátrányára van a marha tenyésztésnek, de mind a legeltetésre, mind főleg az erdőkre nézve okszerü kihasználás mellett örök időkre biztositva lehetünk. Az erdő szabályok némi módositása mellett az erdő nevelést és állattenyésztést jól kilehet *egyik a másik hátránya nélkül egyenliteni.*

Az erdők kezelését, berendezését s fentartását tartamos használatát és okszerü gazdálkodást biztositó rendszeres gazdasági üzemterv 1897. év végéig jóváhagyva és életbeléptetve lett, Csikmegye területén 5 erdő birtokra 686.993 kat. holdra nézve.

Az erdősitések végett 1893-ban előirányzott 1400 hold befásitandó területből 1897-ben Csikmegyében 8262 kat. hold fásittatott be. Ez évben Csik-Zsögöd község a fásitás körül kifejtett munkásságáért 100 frank arany jutalmat kapott.

Ujabban 1898-ban pedig az erdősitésekre 1893-ban kitüzött 6 nagy, 6 elismerő jutalom közül a másodrendü nagy jutalmat 800 koronát Csik-Szépviz, a másodrendü elismerő jutalmat 200 koronát Csik-Szentkirály és 100—100 korona kisebb elismerő jutalmat Borzsova és Szentsimon községek nyerték el.

Ezen jutalmakat az 1892-ben ültetett és 1897-ben felülbirált erdősitésekért utalta ki a földmivelésügyi m. kir. miniszter ur.

Csikmegye legnagyobb kincsét erdőségei képezvén igazán kivánatos volna, hogy valahára teljes rendbe jöjjünk erdőink védelme, fentartása és okszerü kihasználása tekintetében, melyek a napi renden lévő visszaélések folytán annyi zaklatás és herczehurczával vannak még ma összekötve.

De itt pótlólag helyén valónak látom mint a jobb intézkedést erdeink kezelésére nézve a következőket idejegyezni:

Az erdők állami kezelésbe vétele.

Az 1898. évi julius hóban szentesitést nyert 1898. évi XIX. t.-cz. értelmében a községi s más közérdekü tekintetek alá eső erdők és kopár területek, nagy részének közvetlen kezelésével és gondozásával az állam bizatván meg, a földmivelési miniszter még az 1898. évben a vármegyék törvényhatósági bizottságait, az állami erdőhivatalok és m. kir. járási erdőgondnokságok szervezése iránti véleményük megadására szóllitotta volt föl.

A beérkezett javaslatok figyelembe vétele mellet a földmivelési miniszter az ország egész területére nézve 43 m. kir. erdőhivatalt és 151 ezeknek alárendelt m. kir. járási erdőgondnokságot szervezett s erről az összes törvényhatóságokat az 1899. évi február hóban értesitette.

Mellőzve az ország különböző részeiben szervezett hivatalok fölsorolását, a Csikvármegyére vonatkozó rész igy szól:

XXIII. M. kir. állami erdőhivatal.

Székhelye: Csik-Szereda.

Kerülete kiterjed: Csikvármegye területére.

Alárendelt m. kir. járási erdőgondnokságok:

1. M. kir. járási erdőgondnokság.

Székhelye: Csik-Szentmárton.

Kerülete kiterjed: Csikvármegye kászon-alcsiki járásához tartozó Csekefalva, Kozmás, Szentmárton, Szentkirály, Szentsimon, Csatószeg, Szentimre, Tusnád, Lázárfalva, Verebes, Kászon-Altiz, K.-Feltiz, K.-Impér, K.-Jakabfalva és K.-Ujfalu községek területére, valamint Gyergyó-Tölgyes község II-ik határrészre.

2. Csikszeredai m. kir. járási erdőgondnokság.

Székhelye: Csik-Szereda.

Kerülete kiterjed: Csikvármegye felcsiki járásához tartozó Csik-Taplocza, Delne, Várdotfalva, Csomortán, Pálfalva, Mindszent,

Szentlélek, Zsögöd községek egész területére és Csobotfalva község I-ső határrészére, továbbá Csikvármegye kászon-alcsiki járásához tartozó Szentgyörgy, Bánkfalva, Menaság községek területére, valamint Csik-Szereda rendezett tanácsu város területére.

3. Csikszépvizi m. kir. járási erdőgondnokság.

Székhelye: Csik-Szereda.

Kerülete kiterjed: Csikvármegye felcsiki járásához tartozó Szentdomokos, Csicsó, Madéfalva, Gyimesbükk, Gyimesközéplok, Gyimesfelsőlok, Karczfalva, Dánfalva, Jenőfalva, Rákos, Görömbfalva, Madaras, Vacsárcsi, Csik-Szentmiklós, Borzsova, Szenttamás, Balánbánya, Szépviz és Szentmihály községek területére, valamint Csobotfalva község II-ik határrészére.

4. Gyergyó-alfalvi m. kir. járási erdőgondnokság.

Székhelye: Gyergyó-Szentmiklós.

Kerülete kiterjed: Csikvármegye gyergyó-szentmiklósi járásához tartozó Alfalu, Ditró, Remete, Szárhegy, Várhegy, Salamás községek területére, valamint a tölgyesi járás területéhez tartozó Borszék község területére.

5. Gyergyó-szentmiklósi m. kir. járási erdőgondnokság.

Székhelye: Gyergyó-Szentmiklós.

Kerülete kiterjed: Csikvármegye gyergyó-szentmiklósi járásához tartozó Gyergyó-Szentmiklós, Vasláb, Gyergyó-Ujfalu, Csomafalva községek területére, valamint Gyergyó-Kilyénfalva I. határrészére és Gy.-Tekerőpatak I. határrészére.

6. M. kir. járási erdőgondnokság.

Székhelye: Gyergyó-Tölgyes.

Kerülete kiterjed: Csikvármegye gyergyó-tölgyesi járásához tartozó Békás, Holló, Bélbor községek területére, továbbá Gy.-Tölgyes I. határrészére, végül Tekerőpatak és Kilyénfalva községek II-ik határrészére.

Személyzete: Egy m. kir. erdőtanácsos, három m. kir. főerdész, három m. kir. erdész, egy m. kir. erdész-jelölt, egy m. kir. erdőgyakornok és egy m. kir. főerdőőr.

A m. kir. erdőhivatalok élén hivatali főnök minőségben csak erdőtanácsosok, erdőmesterek és főerdészek fognak alkalmaztatni.

A m. kir. állami erdőhivatalok és m. kir. járási erdőgondnokságok irodái, a mennyiben a törvényhatóság székházában vagy valamely állami tulajdont képező, vagy az állam rendelke-

zésére álló épületben helyet nem találhatnának, az erdőhivatalok, illetve erdőgondnokságok vezetésével megbizott tisztviselők által magán lakásukkal kapcsolatban kibérelt helyiségekben helyeztetnek el.

Az ekként szervezett állami erdőhivatalok és járási erdőgondnokságok személyzetének kinevezése és az egyes kerületekbe való beosztása iránt a földmivelési miniszter már intézkedett is, minthogy a törvény az 1898. évi julius hó 1-sején életbe lépet.

A földmivelési miniszter végrehajtás iránti rendeletében kiemeli többek között, hogy ha a törvényhatóság ugy az életbe léptetendő törvényt, mint az ennek végrehajtására szolgáló intézményt befolyásos körei által rokonszenves támogatásban részesiti, valóban nagy és hasznos szolgálatot fog tenni ugy az érdekelt birtokosoknak, mint az országos érdekeknek, különösen az erdőgazdaság és a földmivelés azon sulyos bajainak orvoslása körül, melyeket az ország egyes vidékein a vizmosások és kopárok okoznak és részéről mindent meg fog tenni arra nézve, hogy az alkalmazandó személyzet minden tagja pontosan ismerje és lelkiismeretesen teljesitse kötelességét s állandó, hatályos ellenőrzés és vezetés mellett minden tekintetben megfelelve a törvény intenczióinak, feladatát lépésről lépésre ugy oldja meg, hogy a birtokosok érdekei kielégitést nyerjenek, a nélkül, hogy a törvény által biztositott jogaik sérelmet szenvednének.

Kijelenti továbbá a miniszter, hogy bár ismeri azokat a nehézségeket, melyek a törvény végrehajtásával járnak, oda fog hatni, hogy azon a határon belül, mig a törvény és a köz- és magán érdekek parancsolólag föl nem lépnek, a néptől egyelőre több áldozat ne követeltessék, mint a mennyit anyagi megerőltetés nélkül is meghozhat, de vannak még is körülmények, midőn az elnézés és hallgatás csak növelné a meglévő bajokat s ugy a közérdekeknek, mint a közvetlenül érdekelteknek messze kiható károkat okozna. Ily esetben a törvényt mindenesetre végre kell hajtani, de ekkor is kivánatos, hogy a törvény által követelt intézkedések kényszer eszközök alkalmazása nélkül is megtehetők legyenek.

Állatokkal való kereskedés.

Csikmegye állattenyésztéséről fenntebb külön czimen terjedelmesen szóltunk, mint olyanról, mely megyénk gazdaközönségének egyik fő foglalkozását, közgazdasági ágát és életfentartását képezi. Itt mint üzletágról jegyzünk fel egyet-mást. Ez üzletágban bizonyára nálunk is a marhákkal való kereskedés jön első helyen figyelembe, mert a lovak, sertések, juhok, kecskék stb. állatok leginkább csak helyi forgalom tárgyát képezik.

Miután jelenleg egyetlen mezőgazdasági szeszgyárunk van üzemben s a rendszeres kiviteli üzlet, csak a szeszgyárakkal kapcsolatosan előállitható hizlalt marhákra szoritkozik, mi tehát egyetlen szeszgyár mellett rendszeres kivitelről alig szólhatunk. A Gyergyó-Szentmiklóson hizlalt marhák kivitele — ha ez nagyobb mennyiségben történhetett volna — még akkor is a vasut hiányában csaknem elhárithatatlan akadályokba ütközött.

A szegény hizlalt állat, mig tőlünk vasuti állomásig ván-szoroghatott, lesoványodásnak, izzadás fáradságnak s más veszedelmeknek is lőn (vala) kitéve.

Szeszgyár nélküliségünk szerencsétlen helyzetében nagy szerencsénk vala, hogy ez ideig nagyon tul hizott s ezzel nagyobb veszélynek kitett állatokat sem a bécsi, sem a budapesti piaczokra nem tudtunk előállitani s ezzel kárt szenvedni.

Ős idők óta marhakereskedésünk nevezetesebb mozzanatát képezte az örmények s nehány más egyén által tavasszal nyári havasi legelőre soványan össze vásárolt s e legelőről őszszel elég jó mészárszékre való állapotban előhajtott marhákkal való kereskedés. Azonban ezen marhákból is nagyobb kivitelt alig jegyezhetünk fel, mert ezek kivitele vagy forgalma is inkább a közel szomszéd vármegyékre és helyi fogyasztásra szoritkozik s a befektetett tőkének és fáradságnak csak mérsékelt kamatait fizeti meg.

Fel kell jegyeznünk, hogy itt a századokkal ezelőtt hiressé vált marha tenyésztés a XIX. században s különösen e század végén alább hanyatlott. A nagyranőtt nyomoruság nem engedi meg, hogy marha állományunk, mint hajdan vala, jól kinőjje magát, jól kifejlődik. Egyik-másik szükségre itt is ott is a rászorult szegény gazdának ki kell közben közben csipegetni ökre árából. S igy a hanyatlás állott be a hajdan legelőn hizlalt hires csiki szarvasmarha kereskedésben is. Régebben még csak a 70-es, 80-as években 10—15 egyén versenyzett a legelőn való marha hizlalással. Ma alig 2—3 egyén foglalkozik ezzel.

Ezen hanyatlásnak egyik oka vala, hogy a nagy mészáros kereskedők a vasut hiányában nem igen jöttek ide marháért s a kiszállitás is, mint fennebb emlitém, a vasut hiányában nagy akadályokba ütközött, a kereskedők oda mentek, hol könnyebben hozzáfértek az állatállományhoz.

Másik oka, a mezőgazdaságunkra nézve némi előnynyel kecsegtető azon jelenség, hogy azokra a legelőkre a melyeket eddig a kereskedők tartottak hizlalás czéljából, most oda az egyes gazdák hajtják nyári legelésre meggyarapodott marhaállományukat, mely miatt a legelők haszonbére oly magasra hágott, hogy azo-

kon most marhahizlalás folytatására alig lehet gondolni. Ez egyik oka annak is, hogy nálunk mostanában a marha ára nagyon alá van szállva.

S ha ma a megnyilt vasutvonallal e gazdasági ágban való emelkedésre jogosult reményeink vannak, a gyergyói rész a maga elszigeltségében még mindig kedvezőtlen helyzetben van, melyen csak a csik—gyergyó—szászrégeni vasutvonal kiépitése fog valamikor enyhiteni.

A mi a marháknak hizott és sovány állapotban való kivitelei körül a marha állomány forgalmában történik az inkább csak kicserélés csere-bere számba vehető, vagyis a vásárra hajtott adott-vett marhák tulajdonképen rövidebb-hosszabb időre csak gazdát cserélnek.

S ha a heti vásári gazdacserékben valami kiviteli rész van, az csak a hizott, kinőtt nagy és hizlalásra szánt sovány ökrökre vonatkozik.

A csikmegyei gazdasági egyesület 1893-ban 70 hold kaszáló területét megvásárolván, ez év folyamán létesitette a tenyészbika telepet. Az év végén 42 drbból álló tenyészállat állománya van 5082 frt 56 kr befektetés, 5584 frt 56 kr készpénz és 9 községnél tenyészbikák árából künlevő 1588 forint pénzösszeggel.

Az egyesület 1893. év márcz. 20-án Csik-Szeredában tenyészbika vásárt tartott, mire 17 bikát hajtottak fel, ezekből szegényebb községek számára 6 drbot vásároltak meg. Ez év végén a tenyészállatok értéke 5470 frt és ez évben épült a telep számára 5240 frt 40 kr költségen a bikaistálló.

Az egyesületnek e téren ugy, mint általán Csikmegyének a maga körében vont közgazdasági viszonyai fejlesztésében az évek folytán kifejtett munkássága, mint más helyütt emlitők, valóban már eddig is szép éredményekben nyilvánul s bár lassu, de folyton fokozódó haladásban reményünk szerint még nagyobb mértékben megfogja hozni a maga gyümölcsét.

Mert a mezei gazdaság és állattenyésztés egymást kiegészitvén, el kell ismernünk, hogy a mezőgazdasági viszonyoknak a közelebbi években ránk nehezült csapásait maga az állattenyésztés s az állatokkal való kereskedés, nagy közéleti szükségleteknek az állatok árából való fedezése is nagyon sanyaruan érezte. Marha állományunk s annak üzletági kereslete nagyon megérezte a legutóbbi években azt is, hogy a sok esőzés, az Olt és többi vizek gyakori kiáradásai a takarmányokban roppant kárt s ezzel nagy takarmány hiányt okoztak.

A lótenyésztésről már fennebb bővebben szóltunk. Hogy nálunk ma a lótenyésztés nem részesült megérdemlett gondozás és méltatásban alig kell mondanunk. Pedig még ma is megérdemlené. Régebbi időkben Romániába szoktak volt a mi piaczainkról is szállitani. De ujabban ez is teljesen megszünt. Valamint a vasut részleges beállitásával sem látszik emelkedés a ló kivitel forgalmában.

A modern divatüző világban a mi lóval való kereskedésünket az is bénitja, hogy a mi apró zömök testü, rövidlábu székely lovaink a mai divatnak még nemesitve sem igen felelnek meg, mert ma mindenki angolvérü magas lovakat keres s szeret vásárolni. Azonban még sem lenne tanácsos a jelen divatüző kor szeszélyeiért az ős idő óta itthonos meglévő s a mi helyi viszonyainknak egyedül megfelelő régi jó és bevált anyagot feláldozni, mert ezzel mégis egy jobb és kevésbé divatüző jövőnek kereskedelmét tehetnők tönkre, ha már az ősi székely lófaj történelmi multjától, emlékének és vérének megőrizésétől egykedvüen eltekintenénk is.

Minthogy a lónak használhatósága minden egyéb szervi épsége mellett is legfőképen végtagjainak s kivált körmeinek épségétől és védelmétől függ s sokszor épen az értelmetlen kovácsok a rosz vasalással rontják meg a lovak lábait s teszik hosszabb-rövidebb időre s néha teljesen használhatlenekké, nagyon kivánatos volna, hogy akár patkoló tanfolyamok rendezése által, akár más módon jó patkoló kovácsokról is gondoskodva legyen, mi a lovak forgalmát természetesen nagyban emelné.

A juhokkal való kereskedelem nálunk szintén nagyon korlátolt. Megyénk területéről nagyobb kivitel nincs. Nagyobb vásári forgalmunkat a juhokra a Margit napkor Csik-Szeredában 13—14 napon át megtartatni szokott „berbécsvásár“ vagy juhvásár képezi. Juhvásárunk inkább csak a helyi szükségletek fedezésére szoritkozik. A mi juhállományunk, mint tenyészállat nem mondható keresettnek. Juh hizlalás nincsen szokásban, de nem is fizetné ki magát, mert a mi juhaink nemcsak, hogy a nyugati jobb fajta husjuhokkal, minőség tekintetében, nem versenyezhetnének, de ennek t. i. a nyugati fajnak nagy fogyasztó piaczai a legtávolabb nyugaton (Páris, London) lévén, mondhatni az egész Európán keresztül való szállitás költségeit, de tán juh állományunk maga is a messzi szállitás kellemetlenségeit nem birnák el.

A mi juhkereskedelmi forgalmunkban felemlitésre méltó mozgalmat képez még a szomszéd Háromszék és Udvarhelymegye (Erdővidéki) juhokkal gazdálkodó és kereskedő néhány székely atyafinak tavaszi juhbevásárlása, kik rég idők óta hagyományos

szokás szerint juh szükségleteiket kicsinybárányos juhokban megyénk területéről látják el és elégitik ki, a juhok párját az ár hullámzások szerint 12—20 frttal fizetvén.

Különben a legtöbb hasznot adó állatnem, mely gyapjával és turójával a kereskedelemnek és iparnak is igen sok anyagot szolgáltat, valóban megérdemlené, hogy tenyésztését szélesebb körben és nagyobb gonddal felkaroljuk. Nem, hogy sokat, hanem keveset és jót tenyésszünk. Hogy a juhtenyésztés mely pedig gyapja, turója s más hasznai által székely népünknek oly nagy anyagi támogatására van, az utóbbi években hanyatlást mutat onnan is van, az időnként be-becsapó s a juhok létszámát, megtizedelő veszedelmeket nem számitva, hogy nagyon sok helyütt ez erdei legelőkről leszoritották, más helyeken a legelő részeket felfogták szántók és kaszálóknak s másutt kis területekre szoritották a juh állományokat.

A sertésekkel üzött kereskedés, bár a sertéstenyésztés, az állattenyésztésnek az az ága, melyre a népnek a felsőtől az alsóbb rétegéig minden egyese utalva van s azzal bár kicsinyben mindenki foglalkozik, tágkörben ugyan, de mégis inkább belforgalmat képvisel. Alig egy pár évtizede annak, hogy sertésvészmentes időben sertéseinket elárusitás végett hetenkint piaczra kezdettük hajtani s az ugy nevezett „sertés-piacz", a „barom" vagy „marha" és „ló-piacz" mellett nemcsak a gyakorlatban, hanem a megkülönböztető szóbeszédben is szerepelni kezdett. És ez helyén való dolog s a sertés vásári forgalomnak emelkedése annál nevezetesebb közgazdálkodási jelenség, mert azt tapasztaljuk, hogy a sok adó és különféle közszolgálmányokkal agyonnyomott szegény nép semmiből sem tud oly gyorsan pénzt csinálni s magát a szivtelen végrehajtók karmaiból kitépni, mint a hogy mondani szokták „egy-egy malaczfarokból" azaz egy-egy pénzzé tett sertésből. Már a helyi szükségletek meglehetős sertés mennyiséget emésztenek fel. Ugy, hogy ha nem is valami tulmérték, de hizott ugy, mint sovány sertésekre állandóan van némi kereslet. A folyton növekedő helyi fogyasztáson kivül az utóbbi évtizedben kereskedés szerüleg legtöbb sovány vagy „rideg" sertést hajtanak el hetenkint megyénkből a Háromszékmegyéhez tartozó mikóujfalusi, bükszádi s azokhoz közelebb vidéki sertéskereskedők, kik kisebb nagyobb számban s megforgatott pénzök kisebb-nagyobb mennyisége szerint hetenkint rendesen felkeresik a csikszeredai sertéspiaczot és a csiki egyes házakat.

Sajnos, hogy a kereskedés e legélénkebb ágát az időnként nagy rombolással fellépő járványok s különös az orbáncz kor nagy pusztulásokat okozva, mint az 1894., 1895., 1897-ben stb. történt, teljesen meg-meg bénitják.

Még élénk emlékezetünkben van, hogy a kőbányáról 1895-ben az egész országba szét terjedt irtózatos sertésvész a sertéskereskedést az egész országban mennyire megzavarta és visszanyomta.

Hasonló esetek kikerülése igazán indokolttá tenné a sertések orbáncz elleni védoltásának államilag való kötelezését. (L. a marosvásárhelyi iparkamara 1894. évi jelentését 85. l.)

Állati termékekkel való kereskedés.

Csikmegyében, bár az állati termékeket a belszükségletek fedezésére ős idők óta jól értékesitik, az azokkal való kereskedés ujabb keletünek mondható és még ezideig nagyon alárendelt szerepet játszik. Legfőképen nyersbőr, gyapju, csont, rongy, méz, viasz, tojás, toll, zsiradékok stb. kerülnének forgalomba.

A nyers bőrrel való kereskedés, mint a bőriparnál is emlitők, bár erre talán legnagyobb mennyiségben kinálkozik anyag, még nagyon kezdetleges, mert rendszeres üzleti szervezettel e kereskedelmi ágban nem dicsekedhetünk.

Nyers bőrök gyüjtésével és elárusitásával csak mellékesen és egyesek foglalkoznak. Nálunk a régi szabad és jó világban majd a mészárossággal foglalkozók, majd azon kivül egyesek a marha bőröket megvásárolva felszáritották, bocskornak feldarabolva a háznál és piaczon árusitották el. A bőrnek e módon való értékesitése ujabb időben különböző okok folytán elvan tiltva. Ma a csikiak ebbeli szükségleteiket is a bőrkereskedőktől, timár kezek által kiérlelt bőrből állják ki.

Nem régi keletü dolog, (mint maguk a zsidók sem Csikmegyében), hogy a husvéti s tavaszi bárányok nyers bőrét egyes házaló zsidók, kérdezve „van-e bárányb̈r eladó“ s legujabban ezektől eltanulva egy-egy harisnyás atyafi is 40—60 krajczáron összegyüjti s pár krajczár haszonnal tovább adják.

Nálunk ezt régebben, mikor a zsidóknak még hire sem volt itt, az örmények csinálták meg.

Hogy évenkint hány métermázsa nyersbőrt szállitanak ki megyénkből arra teljes adatokkal nem rendelkezünk. De havasainkon a juh s általában az állattenyésztés mégis nagyobb terjedelmü lévén, természetes, hogy a belszükséglettől fenmaradó fölösleget, mely nem kis mennyiséget képvisel, Brassóba majd innen kelet—nyugat irányban tovább szállitják. Legtöbbet szállitanak a székelyföldről általán szóló adatok szerint Budapestre. Miből látszik, hogy nálunk a hajdan virágzó cserző ipar nagyon aláhanyatlott és a bőripar kivülről behozott áruival fedezi szük-

ségleteit. Pedig ez székelységünknek egyik legszebb és jövedelmezőbb keresetforrása volna, s jövőre a vasutak megnyilásával jövedelmezőbb lehetne.

A gyapjuval való kereskedés megyénkben szintén nagyon korlátolt. Csikmegye lakosságának nagyrésze posztó-ruhákat viselvén a gyapjunak igen nagy részét a belső szükséglet igénybe veszi, de azért a gyapjuüzlet főbb forgalma mégis a székely megyék közt megyénkre esik a Romániával való szomszédságánál fogva is. A brassói posztógyárak a feldolgozó gyapjuanyagot általában megyénkből és Romániából szerzik be. A brassói posztógyárak 1893—94-ben a csiki gyapju métermázsáját 56 frtton fizették s a következő években a gyapju-üzletben valami jelentékenyebb mozgalom vagy az árakban emelkedés nem történt. 1893-ban a mi vámainkon Brassóba szállitva, mintegy 613, 1894-ben 395 métermázsát szállitottak be. Hogy Csikmegyéből évenként hány métermázsa jut kivitelre és mennyit visznek ki, adatok hiányában kimutatni nem tudjuk.

Nem egy évben megtörténik az is, hogy a belszükségletekre egyik évben nagyobb mennyiséget dolgoznak fel, mint a másban s ekkor kivitelre természetesen kevesebb jut, majd a gyárak nem tudják posztókészleteiket tovább adni s ekkor is a kereslet hiányában a gyapjukészlet egyrésze itthon marad s azt itthon dolgozzák fel.

A csont szintén egy kereskedelmi czikket képez, de erről nálunk legfölebb egy-egy borsáruló felusi székely vagy oláhczigány s egy-két kereskedő, ki azt beveszi, bir tudomással.

A csonttal való kereskedésnek egyik legnagyobb akadályát képezik a kollera-járvány és arról szárnyra kelő hirek. A csontüzlet különben is rosszul fizet, mert a műtrágya és csontégetőgyárak kártele miatt a csontnak árát vagononként csak 50 frton fizetik, s azonkivül a csontnak összehalmozása közegészségügyi tekintetből szigoru tilalom alá esvén, nagyon ki van szolgáltatva gyárosok kényének. De hogy ebből is lehetne ezek daczára pénzt csinálni — világos dolog. —

A rongygyal üzött kereskedés egykoru a papirgyártással nálunk Csikmegyében. A mig a *csik-szentkirályi* és *csik-szentmártoni* papirmalmak fennállottak Csikban megvolt a rongykereskedésnek érdeme. Azóta e keresetág is pang és ugyszólva alig lehet ennek életjelét észre venni.

A gyergyó-szentmiklósi rongyhasznositó jótékony egylet évek óta működvén, hisszük, hogy jó alkalmul szolgál a szét hányt-vetett rongyok összegyüjtésére s néhány szegény, más munkára képtelen öreg embernek tisztességes keresetforrást is

nyujt, mert a rongyot rendesen mindenütt más munkára képtelen elaggott emberek közben-közben rongyért borsot, szert, babérlevelet s más apró füszereket házakhoz hordó székely, szegény czigányasszonyok gyüjtötték, ezen a nép ajkán ma is élő jelszók mellett: *gyüjtsenek fancsikát, vegyenek szert, borsot, babérmagot, babérlevelet, pántlikát, szallagot, tűt, fanyelü bicskát stb.* Mig ma a vasuti szállitás megkönnyithetné a rongygyüjtést épen a *magas szállitásdij* az, a mely annak leginkább utját állja és teszi, hogy sok ezer forintra menő rongy ott vesz ma el a szemétdombokon, mert métermázsánként 5 frtba kerülvén a szállitás, igazán nem fizeti ki magát a rongy gyüjtés, aztán a hazai papirgyárak ma a papirt nagyobb részben *czellulóséból* gyártván a rongyot csak pótlékul és mellékesen használják fel a papirgyártáshoz. Mindezek ma, a hajdan jó keresetet képező rongygyal való üzérkedést nagyon megbénitották s ezzel az üzérkedők kedvét elvették. A rongy kiviteli vám szintén magas lévén, ez is utját állja e kereskedelmi ág fejlődésének. Pedig a rongy a mulandósághoz és elkopáshoz kötött emberi élet fáradságainak nem megvetendő értékét képviseli s az emberi élet mezteleuségét fedező rongy halmaznál alig van e rongy világnak nagyobb mennyiségü lim-lom hulladéka.

A tojás, toll, faggyu, szappan, gyertya s zsiradék anyagokkal való kereskedés a megfelelő fogyasztó közönséggel biró vidékeken és helyeken szintén egy-egy üzleti ágat képeznek.

Az ezekkel való kereskedés, habár a zsidóság beözönlése után egyik-másikban való mozgolódás nem egészen ismeretlen előttünk, még ez idő szerint alig jöhet számba.

A tojásra azonban ugy a házaknál, mint a piaczon élénkülő kereslet mutatkozik s ebben már kivitelről is van szó. A tollat inkább a zsidók gyüjtik össze. Szappan és gyertya gyárunk nem lévén az ezekhez szükséges faggyut, mi a belszükséglettől, a házilag öntött gyertyától s más egyébtől fennmarad szintén tovább szállitják.

S eljöhet a vasuti hálózat kiépitésével az idő, midőn mind ezek népünk számára egy-egy jól jövedelmező kereseti forrást fognak képezni. Sok métermázsára megy a székelyföldről elszállitott tojás. Lúdat pedig csak házi szükségletünkre tartunk s a tollat is arra használjuk fel. Mindezek tehát nagyobbára helyi érdekü forgalmat képviselnek.

A méhészeti terményekkel u. m. mézzel és viasszal való kereskedés az okszerü méhészet terjedésével kezdetleges helyzetéből kibontakozva évről-évre kezd jelentőségében nagyobb előnyt kivivni és nyerni magának.

A méhtenyésztésről fentebb röviden szóltunk. Itt mintegy némely részletek kiegészitéséül, mely egyuttal ennek kereskedelmi irányát és fejlődését is jellegzi, megjegyezzük, hogy nálunk a méhtenyésztés s az ezáltal nyert méz és viasz kihasználása nagyon régi időkből való. De ezek használata tulajdonképen csak a házi és helyi szükségletekre vonatkozott. Ujabb keletü dolog, hogy ma már kivitelről is lehet szó. Az 1892—93. évi hosszu tél és az 1893. évi időjárás mindenféle a méhcsaládokban nagy pusztitásokat okozott.

De már 1894-ben a méz és viasz hozam igen jól és jobban fizetett mint az előtt 5 év óta bármikor. Ekkor Ausztriába és Romániába kivitelre is jutott. A méznek métermázsáját 32—33 frton a viaszét 120—160 frton fizették.

A gyergyói részben, kivált Borszéken ez év május és junius hónapjaiban az akkor uralkodott hideg és esős időjárás miatt a mézelés nagyon gyenge volt. Az ott termelt mézből kivitelre alig jut, mert azt a fürdőközönség szokta általában elfogyasztani. Az itteni méz minőségére nézve mindig előtte áll a mezőségi méznek, mely rendesen gyengébb szokott lenni.

1895-ben a méznek és viasznak szintén jó termése volt, de nem volt kereslete, mert Auszria és Románia, hová ki szokták volt szállitani, szintén bő termésük lévén nem szorultak bevitelre.

A régi köpükből nyert méz a lefüstölés és kiválasztás által nem lévén oly tiszta mint az uj és okszerüen kezelt köpük mézc természetesen, hogy az ezzel szemben sokkal olcsóbb áron kelt el. Innen van, hogy a pergetett kristály tiszta méz a külföldön is keresett s jóval magasabb áron fizetik, s megjegyzendő, hogy a pergetett méz itthon is jó áron megy el s igy kivitelre ebből kevés jut. De különben az uj és mozgó rendszerü kaptárok száma alig egyötöd részét teszi a régi kaptároknak. Az 1897. évi méztermés, daczára a késő rajzásoknak kielégitő volt.

A méz ára kezdetben magas, de később a kedvezőtlen gazdasági viszonyok befolyása alatt nagyon alászállt. A méhes gazdák leölték a szükség nyomása alatt méheiket az értékesités reményében, de a méz és viasz összegyülve kezükön maradt.

Csikmegye kereskedésének főtárgyait tehát, mint a fentebbiekből is kitünik, a szarvasmarha, ló, juh, fa, savanyuviz, továbbá kisebb mértékben gabona, turó, fenyőviz, cserép, tégla, cserép edények, mész, márvány, bőr, malomkő, kőkereszt, lépcsőzetek, gyapju, vászon, szurok, fakéreg stb. képezik. Ugyan ezek képezik nagyobb és kisebb mértékben kiviteli tárgyait is.

Behozatali czikkek: gabona, liszt, bor, szesz, zsir, szalonna, dohány, vászon, gyapot, kötél, melyet itt is készitenek, posztó s más ruha kelmék a hivatali osztály számára, készitett bőrök különféle nemben és szükségletekre, élelmiszerek, czukor, kávé, só, gyümölcs, vaj, stb. stb.

Behozatal sokkal nagyobb lévén a kivitelnél, látszik már itt is, hogy nem vagyunk gazdagok és a legtöbb tárgyért nagy ügygyel-bajjal összegyüjtött kevés filléreinket ki kell küldenünk a megyéből és másoknak adnunk.[1])

Ezen kiviteleket és behozatalokat nagyobbára örmény polgártársaink eszközlik, mint anyagilag tehetősebbek, kik fuvarosokul székely embereket szoktak felhasználni.

Még ez időszerint tehát a fuvarozás is egyik kereset forrását képezi a csikmegyei székelyeknek, kik fa, deszka, zsendely, csatorna, létra s más faeszközök szállitásával pótolják csekély jövedelmüket, melyet a földmivelés és állattenyésztés körül kifejtett vas szorgalmuk sem képes annyira emelni, hogy abból családjukkal együtt tisztességesen megélhessenek. Mert igazán, csak a jó Isten a megmondhatója, hogy mily nagy küzdés és fáradságba kerül nálunk az egyesek és családok tisztességes munka után való önfenntartása.

Pedig igen sok eszköz állana rendelkezésünkre, melyek okszerü kihasználása által sokat segithetnénk magunkon. Még folyóink sincsenek kereskedelmileg szabályozva.

Még csak egy tisztességes központi és jól rendezett városunk sincs, mely vidékünknek a közgazdasági és kereskedelmi, ipari stb. állapotok irányitásában a vidéknek jó példával elölmenne, buzditást, lelkesedést kölcsönözne.

Igazán nekünk még rengeteg sok reperálni, foltozni, pótolni valónk van minden téren. A haladás jeleit nem lehet eltagadni, de igen sok esetben nem ugy, ott és azon a téren haladunk, a mint azt és a hol a józan és biztos alapon fekvő haladás megkivánja.

De miután a folyók, bányák s más egyebek leirásánál már sokat elmondottam, legyen elég erről itt annyi. Azon reményben élünk, hogy uj alkotó erők és szellemek fognak majd népünk keblében támadni, kik ügyünket a helyes irányban vett jelen kor kivánt szinvonalára fogják emelni.

---

[1]) Gabona, liszt, tenyész, vágó, igás, szarvasmarhák, juh, kecske, sertés, szárnyas eleven, leölt állatok és tojás szállitmányokban behoztak magyarországba összesen 29,852.945 frtot értéket, kivittek ugyan e szállitmányokban összesen 323,300.895 forint értéket nagyobbára Ausztriába 89 millió kivételével.

A Csikmegye területén eső országos vásárok.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszteriumban összeállitott *legujabb* adatok alapján.

1. *Csik-Szeredában*, hanv. szerda előt 12 nappal, vagyis „septuagesima“ utáni pénteken; áldozó csötörtök utáni pénteken; julius 13-án Margit napján; szeptember 29-én Szent-Mihály napján. Ha egyik vagy másik országos vásár ünnepre esik, az országos vásár a következő nap tartatik meg. Minden szerdán heti vásár.

2. *Csik-Karczfalván*, bőjtelő hétfőn, junius 24-én, október 16-án.

3. *Csik-Kozmáson*, január 25-én, augusztus 21-én.

4. *Csik-Szentdomokoson*, márczius 19-én és október 10-én, heti vásár minden hétfőn.

5. *Csik-Szentgyörgy* (Bánkfalva), virágvasárnap előtti hétfőn és karácsony előtti hétfőn. Minden hétfőn heti vásár.

6. *Csik-Szentmártonon*, május 3-án november 9-én. Ezeken kivül minden szombaton heti vásár tartatik.

7. *Csik-Szépvizen*, január 7-én, április 14-én, junius 30-án, szeptember 9-én, a megelőző napokon baromvásár.

8. *Gyimesen*, február 2—3, julius 13, deczember 16—17. Engedélyezve vannak, de nem tartatnak meg.

9. *Gyergyó-Alfaluban*, február 24-én és október 31-én.

10. *Gyergyó-Ditrón*, február 3-án, május 1-én, julius 17-én és november 25-én.

11. *Gyergyó-Szentmiklóson*, virágvasárnap előtti napon, junius 15-én, szeptember 7-én, deczember 13-án.

12. *Kászon Altizen*, május 1-én, julius 2-án, november 27-én.

Az itt elősorolt helyek mindenikén a megnevezett napokon megtartott országos vásárokon kivül minden héten heti vásárokat is tartanak, melyeken egyuttal barom s ujabban a legtöbb helyen sertés-vásárokat is szoktak tartani, melyek az őszi, téli és tavaszi időszakokban elég népesek. Csik-Somlyónak is engedélyeztek volt meg az 1960-as évek elején heti-vásárokat, de nem tudták egybe hozni és oda szoktatni a vidéket.

A heti és országos vásárokról itt meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek lenne czélja és hivatása a kereskedelmei forgalmat megyénkben fenntartani, közvetiteni, pezsgő mozgásban, élénkségben tartani. De a sok vásárból alig látszik, hogy népünkre valami nagyobb gyakorlati haszon áramlana. Azt tapasztaljuk, hogy népünk egy része sokadalomról sokadalomra, heti vásárról heti vásárra vándorólva valóságos kóbor, idő lopó s mi fő, pálinkás szaju *bellér* csapatocskákká kezd elfajulni.

Mert ma vannak a kik pálinkáért, pénzért e vásárokon üzletszerüleg közvetitenek, vásárcsináló, rontó-bontó, cserélő-berélő segéd szerepet játszanak. Kikkel szemben azonban, nagyobb rendőri ellenőrzésre még ez ideig alig van szükség.

Pénz- és hitelviszonyok.

A közgazdasági helyzet mérlegét rendesen a pénzpiacz és pénzintézetek forgalma tünteti leginkább fel.

Csikmegyében már századdal előbb akadunk záloglevelekre s más okmányokra, melyekből kitünik, hogy a kölcsönpénzek felvétele, a fekvő birtokoknak pénzért való elzálogositása, a földbirtoknak a felvett pénz és kamatai fejében való használata szokásban és gyakorlatban volt. De a pénz és hitelviszonyoknak ezen forgalma egész a lehanyatlott XIX-ik század második feléig nagyon szorványos és statisztikailag nagyon csekély számu volt. Azonban az 1867-iki kiegyezéssel ujabb alkotmányosnak nevezett korban a pénz- és hitelviszonyok forgalma, a felvett kölcsönök szaporodása a növekvő évtizedekkel, sőt egyes évekkel folyton emelkedő arányban nőttön nőtt, ugy hogy az utóbbi évek forgalma, mint a közgazdasági viszenyoknak rohamosan haladó mérlege, bámulandó emelkedést mutat. S ma a legutóbbi évekről szólva elmondhatjuk, hogy soha annyi pénzt váltó mellett nem forgattak meg, mostanában nagyon felszaporodott nagy számu pénzintézeteinknél, mint 1897. 1898. és következő években.

Miről különben az alábbiakban az utólsó évek adatainak összehasonlitásából bárki begyőződhetik.

Csikmegyének első pénzintézetét ugyszólva a vármegye különféle pénzalapjainak helyi kamatoztatása czéljából azoknak kölcsön kisegitőpénztárra, (régi takarék) Csik-Gyergyó és Kászon székek kölcsön kisegitő takarékpénztára, (kebli pénztárra, árva pénztárra) stb. történt átalakitása és berendezései képezték már e század második felének kezdetét vagyis a Revendikált havasok, lóbeszerzési, ruházati stb. alapoknak a nevelési és közgazdasági czélokra történt visszaadományozása óta. (Ezekről többet máshelyütt.)

Ezután Csikmegyében nem számitva az alább felhozandó községi hitelszövetkezeteket egymásután 7 pénzintézet alkult és pedig.

1. A Gyergyói első takarékpénztár részvénytársaság 1880-ban, Gy.-Szentmiklóson.

2. A Csikszeredai takarékpénztár részvénytársaság 1883-ban, Csik-Szeredában.

3. A Hitelintézet részvénytársaság 1885-ben, Gyergyó-Sztmiklóson.

4. A Gyergyó-Tölgyes és vidéki takarékpénztár részvénytársaság 1885-ben, Gy.-Tölgyesen.

5. A Ditrói takarékpénztár részvénytársaság 1891-ben, Gy.-Ditróban.

6. Az Alcsiki Bank részvénytársaság 1892-ben, Csik-Szentmártonon.

7. A Népbank részvénytársaság 1893-ban. Gy.-Szentmiklóson.

Ezeken kivül alakulóban vala 1898-ban Csik-Szeredában egy uj takarékpénztár.

Feljegyezzük, hogy az „Alcsiki bank“ részvény társaságnál a régi részvények teljes értékükben bevannak fizetve, az ujabban kibocsátott részvényei után 50% azaz 50 frt szintén befizettetett.

A gyergyó-szentmiklósi „Hitelintézet“ 1200 darab részvényéből 600 darab elsőbbségi részvény 6% biztositásával, de ezekből 1895. deczember 31-én csak 135 darab volt eladva. Az alaptőke a 73500 frtot az eladott 135 darab 6%-os elsőbbségi részvénynyel teszi ki.

A gyergyó-szentmiklósi „Népbank részvénytársaság“ részvényei bár 35.73%-ot jövedelmeztek, osztalékot azért nem fizetett, mert az alapszabályilag megállapitott 40%-ról a részvényesek a tartalék alap javára 1895. deczember 31-én önként lemondtak; azonban az osztalék részvényenként 8 frt 93.33 krt tenne.

A tölgyesi „Gyergyó-Tölgyes és vidéke takarékpénztár részvénytársaság“ az alapitáskor 1500 drb részvényt bocsátott ki, melyekből igazgatósági határozattal 500 részvényt vissza váltottak és megsemmisitettek. 1895-ben a 20 frt névértékü teljesen befizetett részvényei 7%-ot jövedelmeztek s igy részvényenkint osztalékot fizettek 1 frt 20 krt s jövőre már 14%-nyi osztalék mutatkozik. Ezek azonban mind nyereségre alapitott intézeteknek tekinthetők.

Ezeken kivül községi hitelszövetkezetek vannak: 1. Csik-Szeredában 1894 óta, 2. Gyergyói első mezőgazdasági előlegegylet 1884 óta, Gyegyó-Ditróban. 3. Gyergyótölgyesi jelzálog hitelbank 1896 óta, Gyergyó-Tölgyesen. 4. Csik-szentkirály községi hitelszövetkezet 1896 óta, Csik-Szentkirályon. 5. Csik-Szentmihály községi hitelszövetkezet 1896 óta, Czik-Szentmihályon. 6. Csik-Szentgyörgy—Bánkfalva—Menaság községi hitelszövetkezet 1896 óta, Csik-Szentgyörgyön. 7. Kászon-Altiz, Feltiz és Impér községi hitelszövet 1896 óta, Kászon-Altiz.

Ezen községi hitelszövetkezetek 1899. évig a „Hazai szövetkezetek központi hitelintézete, mint szövetkezet“ kötelékébe tartoztak, azonban a mult 1899-ben az 1898. évi XXIII. t.-cz. életbe lépvén az óta az ennek alapján alkult országos központi hitelszövetkezet kötelékébe léptek át és vétettek fel a régi hitelszövetkezetek a legnagyobb részt. S ezzel a községi hitelszövetkezetek életében ennyiben változás állott be.

A hitelszövetkezetekről pedig meg kell szintén jegyezni, hogy a községek belátván annak áldásos hatását, melegen karolták fel a társulás ezen irányu eszméjét és rohamosan szaporodnak. E szövetkezeti ügy fáradhatatlan megalapitó munkása Gróf Károlyi Sándor vala, ki mint a hazai szövetkezetek központi hitelszövetkezetének elnöke az ügyért lelkesülő több hazánkfiával a szegény földmivelő nép és alsóbb néposztály megmentésére sietett, hogy a vérszopó uzsorások és idegen betolakodók körmei közül megmenthessenek, a mit még megmenteni lehet.

Midőn Marosvásárhelyt az erdélyi részre egy kisegitő központot a mi hitelszövetkezeteink számára biztositani nem sikerül, a hazai központi szövetkezet pedig a pénzhiányában a hitelszükségleteket fedezni nem birja, Gróf Károlyi Sándor ur akkor is ily buzditólag ir Ferenczy Károly gyergyói alesperes szentmiklósi plebánoshoz.

„Fejtsék ki erejüköt s önerőre alapitva, szervezzék a hitelszövetkezeteket s meglehet győződve, hogy bár eleinte kicsiny; de még is elegendő, folyton nagyobbodó és idővel tekintélyes üzleti tőkére fognak szert tenni, mint a hogy e módon szert tettek a németországi Reifeisen-féle hitelszövetkezetek, melyek minden külön anyagi támogatás nélkül alakultak és tisztán saját erejökből teremtették elő a szükséges tőkét".

Ne kételkedjünk benne, hogy nem fogadták volna szivesen ezek is a pénzt hitelbe szövetkezeteik számára, de ilyent nem kaptak; — mert akkor — 40 év előtt a német gazdatársadalom ép oly szellemileg zilált viszonyok közt élt, mint a miénk most. A régi öszetartózandóságot, mely a német földmvelő népét ép annyira jellemzi, mint a miénket, a németek 30—40 évvel ezelőtt, mi pedig az utóbbi években elfelejtettük volt; s valamint akkor ők, ugy most pedig mi nem rendelkezhetünk azon hatalommal, mely bennünket megillet.

A filléreket össze kell rakni apránként abban az erős hitben, hogy ily uton nagy összegek fognak előállani. Pestmegyében átlag 7 évi működés alatt 80 szövetkezet 600 ezer forintnyi törzsvagyont gyüjtött heti 10 kros befizetésekkel.

A hitelszövetkezetek nálunk is szaporodnak, csak természetesen a szép eszmét, mely azokhoz van kötve nem szabad semmi alávaló egyéni érdekeknek alárendelni, sem személyi sem politikai üzelmek játékává sülyedni engedni. Reméljük, hogy az 1899. év január 1-én életbe lépett uj törvények és állami szervezet először is nem fogja a mi meglévő községi szövetkezeteinket felszivni és másodszor az ezután alakulandók pedig nem lesznek az állam kormány kortes tanyái és némely a Bach-korszak szellemi örökösei kezében a hatalmi czélok kiaknázásaira szolgáló hitvány eszközök, melyek a népet előbb szegénynyé teszik, hogy aztán kicsavarhassák és kicsavarva eldobhassák és lábak alá taposhassák, mint bizonyos hulladékot.

Ezen pénzintézetek és hitelszövetkezetek jó szilárd alapon nyugodván a felmerült hiteligényeket minden fennakadás nélkül a leggyorsabban elégitik ki s nagy része van ezen intézeteknek abban, hogy az elmult évek kedvezőtlen gazdasági nyomoruságai között a közszükségletből eredő bajok sok felől nyütt vont-tépett népünket még egészen nem meritették ki.

Azonban sajnosan kell feljegyeznünk, hogy ezen intézeteknél s ezek mellett Csikmegye pénzalapjainál igen sok földbirtok van zálogjogilag lekötve, a mint azt más helyütt fel is jegyeztük.

Pénzről s az ezzel járó erélyekről lévén szó záradékul idejegyezzük emlékezet okáért a kis lutri történetét.

A kis lutri halála.

A kis lutri nem egészen nemes intézménye 1897. október 1-én megszünt Magyarországon létezni. 1897. szeptember 30-án volt az utolsó huzás s október 1-én nem fogadtak el többé tételeket.

A lutrit 1620-ban Genuában találták föl. Kezdetben bevezették csaknem az összes európai államokba, a melyeket az általa hajtott roppant jövedelem csábitott, később azonban, midőn demorálizáló hatását megismerték, siettek kiküszöbölni. Félszázad óta Olaszországé és Ausztria-Magyarországé a kétes dicsőség, hogy jövedelmi forrásai között megtartották.

Érdekesek hazánkban a lutri jövedelmének növekedését feltüntető statisztikai adatok. A betétek összege 1868-ban 1,245.971 frt volt, melyből a tiszta jövedelem 1.084.326 frtot tett ki. 1896-ban 3,313,274 frt betéti összeg mellett a tiszta haszon 1,712.061 frttal emelkedett. Egy-egy huzás alkalmával átlag 65,432 ember vett részt a játékban. A legnagyobb tét 1000 frt volt. Sok ügyetlen és vagyon után kapkodó ember izzadsággal keresett filléreit nyelte el a kis lutri telhetlen gyomra. Nincs mit sirnunk utána. Nyugodjék békében, elég fájó emlék viraszt hamvai felett.

Csikvármegye közlekedésügye.

Csikvármegyének már a római uralom idejében, midőn a római legio állomáshelye Székely-Udvarhelyen vala felállitva s innen intézte keleti őrjáratait, megvoltak a maga utirányai. Udvarhelytől a gyimesi, a tölgyesi, az uzvölgyi ki-belépő szorosok és Csikmegye hosszán a torjai—csik—oláh-topliczai utirányok ismeretesek voltak s habár e közlekedési vonalok kezdetben gyarlók s sok helyütt alig járhatók valának, a közlekedést közvetitették s az idők folyamán, előbb magán, később hatósági gondozás alá vétetvén a javulás folyamában fokozatosan érték el a jelenlegi kisebb akadályokba ütköző állapotjukat.

A XIX-ik század első felére csik a torja—szentmárton—szentkirályvölgyi—szentlélek—somlyói vonalnak Csik-Szentkirály—Zzögöd—Szereda irányába hozatala, a kászon—nyerges, továbbá a nagyerdő—gyimesi iránynak és a székutjának, e két utóbbinak Balázsi József királybiró által történt gondosabb kiépitése.

A XIX-ik század második felében előbb az abszolut s később maig a magyar alkotmányos állam rendszer és hatóságok alatt hova-tovább több gondos figyelmet s költséget forditottak az államilag, törvényhatóságilag és községileg osztályozott köz- és magán uthálózatok fejlesztésére és fenntartására.

A közutak fejlesztésére az utolsó évtizedben kifejtett munkásságot pedig röviden a következőben foglalhatjuk össze.

Csikvármegye területén 102.$_8$ km. állami közut van.

A fenyéd—zetelaka—gyergyó-ujfalvi 26.$_4$ km. hosszu utrészt 1893-ban felvevén a törvényhatósági utak sorába, ezzel a megye területén lévő törvényhatósági uthálózat összes hossza 277.$_0$ km. lett, melyből már 1893-ban ki volt épitve 233.$_0$ km. és kiépitetlen 44.$_0$ km. mely már szintén kiépittetett.

A héjásfalva—gyimesi állami közuton 1893-ban kiépitettek 2 mütárgyat 8.$_0$ m. nyilással, a kolozsvár—szászrégen—tölgyesi uton 7 mütár-

gyat, összesen 9.0 m. nyilással, áthelyeztek 3.0 km. hosszu szakaszt. Az állami közutakra szállitottak 2217 kavics-halmat. Ezen utak fenntartására fejlesztésére 1893-ban kiadtak összesen 38,900 frtot.

A törvényhatósági utakon áthelyeztek ez évben 1.0 km. hosszu utvonalat. Végleg kiépitettek 5 mütárgyat, összesen 12.0 m. nyilással. Szállitottak 5600 köbméter kavicsot. Ideiglenesen fából kijavitottak pénzhiányában 40 mütárgyat. Kiadtak a törvényhatósági utak fenntartására és fejlesztésére 40,000 frtot.

Az állami közutakon ez évben alkalmazva volt 3 utmester, 23 utkaparó. A törvényhatósági utakon rendszeresitve van 3 utbiztosi állomás, bevolt töltve 1 és 36 utkaparó.

Megyénk állami utaira 1894-ben kiadtak 41,690 frtot és pedig fedanyagra 10,840 és egyéb munkára 30,850 frtott. Ujra épitettek 5 mütárgyat és áthelyeztek 30 km. szakaszt.

A 233.0 km. kiépitett és 45 km. kiépitetlen törvényhatósági utra kiadtak 4280 drb halom fedanyagért 20,000 frtot, hidaképitéseért 14,000, 9 mütárgy és egyébb munkákért 16,300 frt s ezzel a sepsiszentgyörgy—szeredai vonalat 3 helyen 2.7 km. hoszban kiszélesittették.

Az állam 1894-ben 5.0 km. földmunka kiépitésére nyujtott 15,000 frt segélyt. Az utalap összes bevétele ez évben 62.000 frt.

Az állami 102.0 km. közutakra 1895-ben 4470.0 m^3 kavicsot szállitottak 10.260 frt értékben. A gyimesi 96—98 km. szakaszt szabályozták 5998 frton. A bálványospataki 124 és tarhavaspataki 128. számu hidakat ujra épitették 10,100 frton. A szászrégen—tölgyesi ut 199.7—206.8 km. szakaszának szabályozására kiadtak 1895-ben 24,500 és kisebb munkákra 9180 frtot és az állami közutak fenntartására 60,038 frtot kilométerenkint szinte 584 frtot.

A törvényhatósági utakra kiszállitottak 10,512 m^3 fedanyagot 24,883 frt költséggel, kiépitettek 18 drb mütárgyat 27.0 m. nyilással 10,522 frton.

A ditró—putnai uton felállitottak 3170.0 fmt. utkorlátot 1000 drb kerékvetőt 1857 frton és kiadtak hidfelszerkezet kicserélésére, kisebb munkálatokra és utiszemélyzet költségeire 12,650 frt.

A zetelaka—gyergyó-tekerőpataki vonalon kiépitettek 9.5 km. szakaszt és egy hidat 15,000 frt állam segélyen. Kiadtak 1895-ben a törvényhatósági utak fentartására 62,555 frtot. Az utalapba bevettek a 15,000 frt államsegélylyel 76,936 frt 88 krt és kiadtak 62.555 frtot.

Törvényhatósági utaink közül, melyek pedig hadászati szempontból szintén nagy fontosságnak, még kiépitetlen van több hegyszakasz. Utalapunk erre nem lévén elégséges nagyon kivánatos volna, hogy ezeknek bár egy részét venné sürgösön az állam kezelése alá.

Az állami közutakon alkalmazva van 23 utkaparó, 3 utmesterrel, a törvényhatóságiakon 38 utkaparó 3 utbiztossal.

Ime ezekből látszik, hogy közutaink gondozása az államépitészeti hivatalok ügybuzgalma folytán mindig nagyobb mérveket ölt s az évenkint

felmutatott eredmény ugy a helyi érdekeltségnek, mint a stratégiai szempontok kivánalmainak jobban és jobban megfelel. Azért még csak az 1897. évi adatokat jegyzem ide, mint olyanokat, melyek az ezredik év állapotát tüntetik fel.

Állami közutainkon 1897-ben kiépitettek 11 drb mütárgyat, szabályoztak 1400 m. utat, kicseréltek 4 nagyobb mütárgy felszerkezetet és szállitottak 5600 m^3 fedanyagot.

A 102 km. állami ut fenntartására ez évben kiadtak 39,900 frtot.

A zetelaka—gyergyó-tekerőpataki törvényhatósági ut vonalon kiépitettek 1897-ben 6.5 km. hosszu utat. A munka folyamatban van.

A törvényhatósági vonalon épitettek 27 drb mütárgyat, szállitottak 9000 m_3 fedanyagot, kiadtak a 15,000 frt államsegélyen kivül 40,600 frtot.

A kereskedelmi m. kir. miniszter az utalap költségvetését 1897-re 7500 frt államsegélylyel együtt 83.681 frt bevétel és 83,560 frt kiadással hagyta helyben.

Ez még az 1896. évi eredménnyel szemben is haladást mutat fel, de igazán kivánatos, hogy az 1897. évi 12494. sz. magas rendelettel már 1900. és 1901. évekre kilátásba helyezett államositást a magas kormány — tekintettel szegénységünkre ős utalapunk elégtelenségére — mielőbb hajtsa végre.

Az álami közutak szolgálatot 3 utmester, 25 utkaparóval, a törvényhatóságiakét 3 utmester, 40 utkaparóval látja el.

A községi szomszédos közutak hossza a megye területén 2596 km. Ezek nincsenek kiépitve és ezek fenntartásáról a járási főszolgabirók hatáskörükben gondoskodnak.

Minden község a maga határán a dülő és más közlekedési utakat köteles kézi munkán s még pénzén is gondozni, fentartani és fejleszteni.

Ezzel mellőzöm a következő évek adatainak folsorolását, mert a felhozottak eléggé megvilágitják azon munkásságot, buzgalmat és áldozatokat, melyek megyénk közlekedési utainak és mütárgyainak fentartására és fejlesztésére évenkenti fokozatossággal fordittatnak s melyek ez irányban folyamatban levő haladásunkat jellemzik. Ezekből a t. olvasó az ős, mult és jelen összehasonlitásait megteheti.

A csikmegyei vasutak.

Csikmegye közgazdasági, sőt természeti elszigeteltségénél fogva, elmondhatjuk, szellemi életfejlődésének székely fajunk világ társadalmi haladásának és elhivatásának egyik természetes tényezője, közvetitő eszköze tagadhatlanul a régóta várva várt székelyföldi vasuthálózat csikmegyei fő és mellék vonalainak kiépitése vala. A nemzetiségeket már évtizeddel ezelőtt vasut kapcsolta az ország szivéhez s a csiki székelység, melynek a kárpátok hegy rendszere által már geologiai kapcsolatossága folytán legelőbb kell vala összefüzve lenni a magyar haza központjával, még ma is nagy részében tengelyen vagy csaknem leküzdhetlen akadályokkal szembe szállva vergődhetik oda.

Az 1891. évi XL. t.-cz., mely a magyar-román vasuti csatlakozásnak a gyimesi szorosan leendő létesitését irá elő, némi megnyugtató reményt nyujta, hogy a vasuti hálózat teljes kiépitését már nem kell soká várnunk. De bizony ma a törvény keletének 10-ik évében sincs a vármegye nagyobb részének vasuti összeköttetése. A gyimes—sepsiszentgyörgy—brassói vonal pedeig ezideig ránk nézve csaknem zsákutczát képez s ezen főleg a nyugati irányu érintkezés rengeteg sok idő és pénz veszteségbe kerül. Hálátlanok nem vagyunk. De még sok kivánni valónk van.

A teljesen kiépitetlen vasut nálunk valóságos ellentéte a vasut eszméjéhez kötött gyors forgalomnak, mert mind az áru, mind a fővonalra törekvő utas csak óriási kerülő uton juthat czéljához s tőlünk bármily pontról, a brassó—sepsiszentgyörgy—csikszereda—gyimesi összeköttetés szerint, lassubb és drágább a vasuti, mint a kocsin való szállitás vagy utazás.

A fővonalok a helyes hálózat megállapitása szerint lennének: 1. Szász-Régen—Toplicza—Tölgyes—Piatra—Jassy—Odessza. 2. Maros-Vásárhely—Parajd—Gyimes—Okna. 3. Agostonfalva—Kézdivásárhely—Sósmezők—Foksáni. 4. Ágostonfalva—Baróth—a Kormos mentén—Csik-Szentkirály—Szereda—Gyimes és Héjásfalva—Udvarhely—Oláhfalu—Csik-Szereda—Gyimes.

Megjegyezvén itt is, hogy Ágostonfalva—Baróth—Csik-Szentkirály a Kormosvize mellett 20 méter magas vizválasztóval kelet-nyugat irányban egyetlen pont Csikmegyéhez, hol a hálózatot legkevesebb költséggel és legrövidebb uton össze lehet kötni. Csik-Szeredával, mint Csikmegye jövőbeli nagy kereskedelmi, ipari és kálturális központjával. A Kormos tartomány havas világát is felölelő, Csikmegyét, Udvarhely és Háromszékmegyék, erdővidéki részével összekötő e vasut hálózati szárnynak az idők folyamán a nevezett helyek természeti fekvésénél és egymásra utaltságánál fogva ki kell épülnie. E helyütt éppen most van tervbe véve Kovácsevics Tamás nyugalmazott államvasuti főfelügyelő által az udvarhely—homoród—csikszeredai helyiérdekü vasut kiépitése, mely hivatva lesz az összeköttetést az ország szive: Budapest és a Fekete tengerrel egyenes és természetes irányban létesiteni. Hogy pedig a Maros és Olt fők s azok mentén Maros-Vásárhely—Szász-Régen és Tusnád—Sepsiszentgyörgy fővonallal összekötendők az természetes feltétele a csikmegyei hálózatnak, a mi a legközelebbi időben foganatba is vétetik.

A marosvásárhályi iparkamara még 1892. évi október 12-én 2604. szám alatt a székely vasutak tárgyában előadta a kereskedelemügyi miniszternek, hogy itt „nem csupán egyes vármegyék, vagy egyes városok érdekeiről van szó, hanem els ősorban szó van a székely földnek, mint a magyar birodalom keleti őrszemének s ez által magának a magyar fajnak nagy nemzet érdekeiről. A székely föld gazdasági felvirágzásának s ez által a székely nép faji terjeszkedésének, szaporodásának előmozditása az a magasabb szempont, mely e kérdés megoldásánál mindenek fölött szem előtt tartandó. Ez pedig országos érdek, mert a magyar nemzeti állam integritásának az érdeke parancsolja, hogy a kötelékeket a magyar medencze s a birodalom

keleti határán elszigetelten fekvő székelyföld között minél inkább szaporitani kell". Ime már e halvány vonások eléggé feltüntetik, hogy nálunk a vasuthálózat sürgös kiépitésére valóban nagy szükség van, mely a forgalmat, az érintkezést köztünk, az anyaország s annak székvárosa között minél intenzivebbé tegye.

Ezek oly országos és nemzetközi jelentőséggel biró okok, melyek a kiépitést az államnak sürgös kötelességévé teszik.

Az előbb helyiérdekü hálózat megépitése ügyében megindult mozgalmat ugy látszik az összefutó, különböző és sok irányu érdekek hatása alatt nem sokára az államkormány vette kezébe s az idézett 1891. évi XL. t.-cz. végrehajtásaképen munkába vétette a kiépités előkészitését.

Igy a gyimesi csatlakozó vonalra nézve a nyomjelző munkálatok még 1893-ban megkezdődtek, azaz a kereskedelmi miniszter a gyimesi szorosan át a román határig, a munkálatok foganatositását a m. kir. államvasutak igazgatóságánál Kovácsevics Tamás és Weldin Vilmos állami felügyelők vezetése alatt kirendeltséget szervezvén elrendelte, mely a szóban lévő vonal nyomjelzését egyrészt Csik-Szeredából, másrészt Csik-Szentdomokosról kiindulva tanulmányozás és munka-tárgyává tette. Ezzel az előmunkálatokat 1894-ben megkezdették és a kiépitésre való javaslat benyujtását a törvényhozáshoz elhatározták.

A kiépités már az előintézkedésekből láthatólag egyelőre csak részlegesnek igérkezett t. i. Brassó—Sepsi-Szentgyörgy—Csik-Szereda—Rákos és Gyimes a román határszélig. Ezzel a székely körvasut eszméjét a költséges Brassó felé kerülés rengeteg terheivel megnehezitve, csak a fentebb körülirt irányban testesitik meg. Igy azon gazdag különféle terményeknek, melyek oly régóta sürgetik körvasutunk kiépitését, még soká kell várni azon időre, melyben vasuti szállitás utján értékesithetők lesznek. No de hát már megtudtuk, hogy 1897. végéig kell ez ügyben valaminek történnie.

A csikmegyei vasutak további előkészületének egyik mozzanatát képezi az is, hogy a m. kir. államvasutak rákos—madéfalva—gyimesi vasutvonal nyomjelzési kirendeltségének szépvizi mérnöki kara és az ezen vasuton épiteni kezdett alagut altárnájának vállalkozói az altárna első keretének elhelyezése alkalmából 1894. évi október hó 6-án szép ünnepélyt rendeztek. S miután ez csikmegyei vasutunk ügyében történet számba megy, már az ott szereplő személyek neveinek megörökitése végett feljegyzem itt is, hogy az ünnepély, irt napon délelőtt 10 órakor kezdődött az alagut gyimesi oldalán lévő nyilásnál. Az ünnepélyre a meghivott vendégek közül megjelentek: Becze Antal alispán, Böjthe Endre árvaszéki elnök, Mihály Ferencz (felcsiki) főszolgabiró, Nagy Sándor ügyvéd, közig. biz. tag, Pap Domokos állami épitészeti hivatal főnök, dr. Zakariás István és dr. Filep Sándor járás orvosok, Murányi Kálmán ker. főesperes (Felcsikon), Faraó Simon szépvizi örmény szertart. lelkész, br. Wárdiner Ödön földbirtokos postamester, Mienér Albert földbirtokos, dr. Bocskor Béla ügyvéd, a „Csiki Lapok" szerkesztője, Potoczky Kristóf és Alajos birtokosok, Dajbukát István és Szebeni Péter

birtokos és kereskedők, továbbá a „Thieme“ fakereskedő czég két képviselője, Kein Adolf és Rusz János körjegyzők, Péli, Éltes és Buzás néptanitók és Helvig G. János iparos, kik a házigazdai szerepet vitték, Kovácsevics felügyelő, Tuszl és Keller főmérnökök, Vidor és Erdélyi vállalkozók, továbbá Végh, Vilheim, Lövinger, Pazár, Radnai, Bacsák, Weismantel, Lusinusánczky, Bauman, Terheim vasuti mérnökök által.

Az egybegyült közönség az első keret ünnepélyes elhelyezése után rövid villás reggelit költött el s azután a gyimesi oldalról a hegyen át, a leendő alagut felett átrándult a rákosi oldalra, hol érkezéskor taraczkok durrogása fogadta az átrándulókat.

Itt a már elhelyezett első keret alatt Kovácsevics rövid pár szóban *német nyelven* felkérte Keller főmérnököt, hogy helyette miután nagy sajnálatára a magyar nyelvet kellőleg nem birja, üdvözölje az egybegyülteket, mire Keller rövid beszédben üdvözölte a vendégeket, a nagy közgazdasági munkálatot pedig megkezdettnek jelentvén ki, annak sikeréhez *„szerencse fel“* jelszóval kivánt jót.

Keller után Becze alispán a közigazgatás nevében járult a jó kivánatokhoz, Murányi főesperes pedig az egyház nevében kért áldást a megkezdett nagy műhöz.

Ezek után az egész társaság diszes lakomához ült és együtt maradt az est beálltáig, a csikmegyei vasut leendő alagutjánál s természetes, hogy a kedélyes lakomát magyar hagyományos szokáshoz hiven szellemes és szivből jövő pohárköszöntők füszerezték. (L. „Csiki Lapok“ 1894. évi 41. sz.)

Megyénk központját ezen vonal vala hivatva közvetlenül összekötni kelettel mint olyannal, hol a mi gazdag természeti kincseinknek egyedüli legtermészetesebb fogyasztó piacza s székely fajunknak hazánk keletén századok óta betöltött s még nagyobb közgazdasági érdekek miatt, a messzejövőben betöltendő nagy feladata van. Mert e vonal itt oláhföldre lépve az ott összekötő vonalokon keletre Odesszáig s az ittenni hálózattal csatlakozva a Feketetengerre, északra pedig Csernoviczon át Lemberg felé kell, hogy utat nyitson számunkra nyugat-keleti kultur küldetésünk megtestesitéséhez, mi lévén közvetlen közvetitő csatornái a nyugat kulturája és kelet barbarsága közé ékelt hazánk kultur küldetésének.

Közgazdasági helyzetünknek egyik megbénitó oka vala, hogy elzárkozottságunkban a nyugati piaczok tőlünk távol estek, természetes piaczaink pedig keleten elvoltak zárva s igy Isten csodája, hogy ezen elszigeteltségünk másfél évezred viharai közt önmagunkra hagyatva önmagunkat nem emésztettük fel.

De a mi után régóta vártunk a Sepsi-Szentgyörgytől Csik-Szeredáig, valamint a nemzetközi egyezség értelmében Csik-Szeredától Gyimesen át a román határig futó szárnyvonal kiépitését az állam 1895-ben munkába vette s miután az 1895. évi VII. t.-cz. Csik-Szeredától Rákos—Gyergyó-Szent-Miklóson át Szász-Régenig a székely körvasut kiépitését előirányozta, a megkezdett munkában és a megkezdetlen résznek a közel jövőben leendő

kiépitése reményében s feledve érdemetlenül eddig történt mellőztetésünket, azon bizalommal tekintünk jövőnk felé, hogy valahára a mi vasutügyünk is megvalósulást nyer.

Az 1896. évre eső milleniumi év folyamán a vasuti munkálatok a már jelzett sepsi-szentgyörgy—csik-szereda—gyimesi vonalon nagy erővel és rohamosan folynak.

A nálunk szokatlan mozgolódás alkalmából a megjegyzések népünk ajkán természetes különfélébbnél különfélébb változatok emelkedtek fel. Az élelmesebbek iparkodtak kihasználni az épités anyagi előnyeit, a közönbös nagyobb rész pedig távol hidegen nézi a pezsgő munkát, melyet azonban nagyobbára idegenek végeztek. Az idézett törvény és vállalkozókkal kötött szerződések értelmében a Sepsi-Szentgyörgy—Szeredáig nyuló szakasz megnyitása 1896. végére vala kitüzve, azonban az ünnepélyes megnyitás s a forgalomnak átadása 1897. május 4-én történt, mig a csik-szereda—gyimesi szakasz megnyitása ez év őszére huzódott el.

Népünk az ujdonság hatása alatt az alkalmat eléggé felhasználja s részint a vasuti utazással való ismerkedés, részint pedig ügyei elintézése végett elég sürön jön, megy és utazik a szomszédos forgalomban.

Jelzett törvény értelmében a székely körvasut vonal Csik-Szeredától Gyergyó-Szent-Miklóson át Szász-Régenig és a gyergyói vonalból Székely-Udvarhelyig vezetendő helyiérdekü szárnyvasutra nézve az előkészületek 1897-ben megkezdettek, a nyomjelzést 1898-ban befejezték, 1899-ben pedig a közigazgatási beosztást is megtartották.

Igy megyénk és a magyar haza ezer éves fennállásának alkalmából, annyi török-tatár pusztitás és háromszázados elnyomatás, magára hagyatottság után a kultura terén is kiállva a versenyt, a nyugati müvelt nemzetekkel részben megnyilva kelet—nyugati missiójához az ut összeköttetésbe léphetett, vagyis 1897-ben ezen nagy nemzeti küldetéséhez egy lépéssel elébb és közelebb vitetett.

Ezek után Csikmegye 1897. évi vasuti forgalmát a következőkben mutathatjuk be.

1. Csik-Szentkirályon 1897-ben a személy forgalom I. osztály 26, II. oszt. 652, III. oszt. 1832, összesen 2510 és gyorsáru forgalom 15 mm. vala.

2. Csik-Szeredában személy forgalom I. oszt. 487, II. 4216, III. 11,201, összesen 15,904, az áruforgalom 115 mm. vala.

3. Csik-Szentsimonon személy forgalom I. oszt. 99, II. oszt. 1668, III. 4673, összesen 6440, gyorsáru forg. 113 mm.

4. Tusnádon személy forgalom I. oszt. 31, II. oszt. 597, III. 4066, összesen 4694 és gyorsáru forg. 17 mm.

5. Tusnádfürdőn személy forgalom I. oszt. 691, II. 4081, III. 5134, összesen 9906.

Csikmegyében összes személy forgalom I. oszt. 1334, II. 11,214, III. 26906, összesen 39,454, gyorsáru összesen 260 mm.

Az 1898. és 1899. évi személy és gyorsáru forgalmi statisztika adatait még e leirásunkor nem birjuk.

Emlékezet okáért azt is idejegyzem, hogy a román államvasut Tergul-Okna, Palánka országhatár vonala 1899. április hó 6-án adatott át a közforgalomnak. A személy szállitó vonatok ugy csatlakoznak, hogy a Brassóból délelőtt 8 óra 50 perczkor induló 7812. sz. vonat a Csik-Gyimesről Palánka-felé este 7 óra 27 perczkor induló 200. számu román személyvonathoz; a Palánkáról Csik-Gyimesre délelőtt 10 óra 10 perczkor érkező 199. számu román személyvonat pedig a Csik-Gyimesről induló és este 6 óra 49 perczkor Brassóba érkező 7913. számu vonathoz nyer közvetlen csatlakozást. Megjegyzendő, hogy a román államvasut vonalainak palánkai és csik-gyimesi fenti idő adatai a középeurópai időnél 1 órával korábbra eső bukaresti idő szerint értendők.

Posta, távirda és távbeszélő.

A postai és távirdai forgalom a közgazdasági élet fejlődésének mértéke. Csikmegye a maga elszigeteltségében ős időktől fogva küzdött a postai közlekedés nehézségeivel. Itt elhallgatjuk azon régi idők esélyeit, melyeknek közönségünk a küldöncz postaközvetitések által ki volt téve. Elhallgatjuk ama rengeteg időveszteséget, költséget és fáradságot, melyek főleg a volt földesurak és jobbágyság, valamint a régi közigazgatás és igazságszolgáltatás történetében előfordulva a mai nemzedék előtt ismeretlenek s kezdenek a modern közlekedési viszonyok előnyei mellett teljes feledésbe merülni.

Az az 5 kr postadijas levél, melyet ma a posta 24 óra alatt Budapestig röpit még csak e század közepén is felszámithatlan költségbe került. A mig pl. a volt földes ur jól feltarisnyált jobbágyát egy levéllel rokonaihoz M.-Vásárhely, Kolozsvár, stbi városokba vagy azok szémszédságába küldötte s ez utat megjárta 8—12 napi időveszteség, fáradság és élelmezési költségbe került. Az óta kimondhatlan nagy változás és fejlődés állott e téren be.

Egy 1723. évről kezemnél lévő kis Naptár feljegyzése szerint az egész Erdélyben Kolozsvár, Torda, Felvincz, Nagy-Enyed, Károlyvár (Károlyfehérvár), Szász-Sebes, Szerdahely és Nagy-Szeben valának ama helyek, melyek közt akkor postai összeköttetések valának s jelezve lőn, hogy hány posta távolságra vannak egymástól.

Különben, — mint az ma is hagyomány gyanánt népünk ajkán él — igy voltak akkoriban s még később is a Székelyföldön és Csikmegyében a községek egymástóli távolságai a „posta“ szóval jelezve a nélkül, hogy egyik vagy másik helyen levél vagy küldemény felvétel és leadás lett volna. A „posta“ szóval

akkor inkább a községek egymástóli távolságát pl. ez v. az a község ettől vagy attól fél, egy, másfél, két-három posta távolságra van.

Csikmegyében mikor állitották és ki az első postaállomást, itt nem tudom számon adni. Azt azonban jelezhetem, hogy Csikmegyében nagyon későre s az ujabbi időkben is sok nehézség és hiányokkal küzdve létesültek a mai fejlődöttebb postaállomások és posta forgalom. S még ma is az itteni üzleti körök panaszai alig szünnek a még fenn forgó postai viszonyok, postai közlekedés mostohasága, késedelmes volta miatt.

Mely panaszok inkább ma a vasuti közlekedés és annak kiépitési hiányában keresendők. S a Borszék fördő, ez és más ásványvizek üzleti fejlődésében, a Székely nép e kereseti viszonyában mutatkozó stagnáczióra irányulnak.

Csikmegye központjában a távirda-huzal beállitása a vasut megnyitását nehány, — alig 10 — évvel előzte meg. Tovább fejlesztése a vasut kiépitésével s mint annak szükségképi kiegészitője az egész vonalon remélhető, a mi már első sorban azoknak a közutak mellől a vasutvonalhoz való elhelyezésével 1900-ban kezdetét is vette.

A posta és távirda forgalom a közgazdasági élet és viszonyok fejlődésének fokmérője lévén, 1894-ről, mint megyénkre vonatkozó mozzanatot fel kell jegyeznünk, hogy a kereskedelmi miniszter a csik-szereda—ditrói vonalon fekvő postahelyeknek, a toplicza—szászrégeni vonal felé s viszont szóló élénk postai forgalmának gyórsabb közvetitése érdekében a Ditró és Toplicza között korábban fennállott napontai egyfogatu kocsi küldönczjáratot ujból berendezte s ezzel a megye közönségére ez irányban a posta-forgalmat előnyösebbé tette.

A posta és távirda intézmény nem csak közgazdasági, hanem külön társadalmi és kultur érdekeket is képviselvén, ezen helyes felfogásnak tulajdonitható, hogy az utóbbi 10—15 év alatt az egyes tekintélyesebb és központot képviselő kisebb községek is legalább fel és leadó posta állomásokat nyertek, mi által a forgalom valóban közvetlenebbé és hozzá férhetőbbé lett.

Továbbá a posta és távirda forgalmat s az ezzel járó munkát nagyon megszaporitotta a *postatakarékpénztári* és *cheque* forgalom.

A postatakarékpénztári intézmény beállitásával a *takarék betétekkel* kezdetben meglehetősen megrohanták a postahivatalokat, de miután a betétek kivételének szabálya egy kissé nehézkesek s nehezitik az e körüli eljárásokat, ma már sokan tar-

tózkodnak s nem kezdik igénybe venni ezen intézmény kedvezményeit, vagyis hova-tovább csökken ezen intézmény forgalma.

A cheque intézmény az üzleti világ számára lévén ujabban beállitva, ennek forgalma folyton még ez időszerint emelkedőben van. S természetes, mert a *cheque* és *cleáring* utján a kereskedő világ az ő számláit nagy könnyüséggel és biztosan érvényesiti.

A közügy szolgálatában álló egyetlen intézmény sem mutat oly rohamos fejlődést, mint a posta és távirda hivatal, az évről-évre jelentkező fokozatos emelkedés jele lévén annak, hogy a posta a közönségnek ma már mondhatni a legfontosabb szolgálatot teljesiti.

Mig ma a pénzes levelek forgalma apadóban van, *chque* és *clearing*, valamint az utalványok használata nő, addig kivánatos volna, hogy a takarék betétek kezelést népszerübbé tegyék.

A mi pedig a *távbeszélő* intézménynek Csikmegyében való beállitását illeti arról mi ma még alig beszélhetünk. Annak sok irányu hasznosságát és szükséges voltát ép ugy, mint a posta és távirdának elismerjük és érezzük, de a távbeszélőt Csikmegyében ez ideig tudtunkkal 1897 óta egyedül a „Csikmegyei erdő ipar részvénytársaság," a Csobányosból a fürészgyártelepet összekötve a csik-szentsimoni vasut állomásnál levő raktárral állitotta fel és hozta alkalmazásba, valamint Csik-Somlyóról a szeredai vasuti állomásig dr. Kolonics Dénes körorvos, mint egyuttal vasuti orvos.

Ez lenne az első távbeszélő huzal, melyet reményünk szerint nem sokára mások is fognak követni. Szó van róla hogy a megye központja is nem sokára összeköttetést nyer a külvilággal.

Hogy pedig megyénkben a posta és távirda intézményének gyors fejlődését s azoknak jelenlegi állapotát teljesen megismerhessük, tájékozásul megjegyezzük, hogy mig 1876-ban a Csikmegye területén müködött 10 postahivatalnál összesen 186.161 levélpostai küldemény adatott fel, addig a 20 számra fölemelt postahivataloknál 1893-ban feladott összes levelek száma az utalványok és levelező-lapokkal együtt 363.120. emelkedett.

Jogszolgáltatás.

Nem lehet e czimnél czélunk a Csikmegye törvénykezése és jogszolgáltatásának történeti leirást adni. A fejlődő jogviszonyok hatása alatt e téren is csak egy fél század folyama alatt óriási változások állottak be. Ha a rég mult idők átörökölt hagyománya meg nem őrizte volna ama jellemző tulajdonunkat, hogy mi született jogász, prókátorkodó és perlekedő nemzet sarj vagyunk, habár a multból is találkozunk erre elég bő adattal,

csak a közelebbi letünt félszázad felszaporodott törvénykezési és jogszolgáltatási viszonyainak láttára be kellene ismernünk ama jellegző hagyomány igaz voltát.

A mit ezelőtt még félszázaddal egy-két székbiró, egy dulló elvégzett, azt most a jogszolgáltatás és közigazgatás tisztultabb fogalmai szerint megosztva a különböző központibb helyeken felállitott hivatalok nagy csoportulata sem győzi végezni. Naponként a hivatalok csarnokaiban, ajtóin és körül egymás hátán tolongva tolongnak s adják egyik a másiknak az ajtó kilincsét, az ügyes-bajos emberek különböző s különböző ügyekben igazságot kereső csoportjai. A jól felszaporodott hivatali kar nem győzi a folyton szaporodó munkát s folyton a hivatali személyzet szaporitását kéri. Isten tudja mi lesz velünk. Utoljára nem tudjuk eltartani a felettünk biráskodó bíróságok rengeteg számát, ha még soká a növekvő tempóban növekedik az igazság és a jogkereső emberek száma.

A jogszolgáltatási ügyletek felszaporodása folytán természetes, hogy az eljárási folyamat egy kissé nehézkesen döczög és nagyon sok időbe kerül mig a jogsérelem kellő orvoslást nyer.

Az 1893. november 1-én életbe lépett uj sommás eljárással a csekélyebb értékü perek lebonyolitásában a bíróság és jogkeresők részére könnyebbséget, költség és idő takaritást, gyorsabb ügymenetet reméltek meghonositani, de mintha e reform a perlekedők számát megszaparitotta volna, mert a birói személyzet tulterheltségén nem látszik könnyiteni. Már pedig munkával tulterhelt, zaklatott birótól alig várhatunk alaposan megfontolt és helyes birói itéletet.

Az igazságügyminiszter 1893. évi 19717. sz. intékedésével az első foku kir. törvényszékek és járásbíróságok személyzetének megfelelő kiegészitését a szükség arányában s az állami költségvetés keretében uj állások rendszeresitésével előirányozván, a jogszolgáltatási nehézségek orvoslására sietett.

Perrendünk általános reformja, a szóbeliségnek behozatala szintén az általános, de főleg a kereskedelmi ügyekben, mikről e helyen a jogszolgáltatást különösen méltatni kivánjuk, az eljárást könnyiteni és gyorsitani van hivatva.

Ezzel a jogszolgáltatás az alakiság békóiból szabadulva, a bizonyitékok szabad mérlegelésével bizonyára már 1893. óta sokat haladt. A biró lelkiismerete és meggyőződése a szóbeliség folytán szabad itélkezési tért nyert. A korszak alkotó reform jótékony hatását az egész jogkereső közönség, de különösen a kereskedő és iparos osztály érzi. Üdvös ezekre a követelések behajtásánál a fizetési meghagyás uj intézménye.

A kir. törvényszékek több ügy osztályu munka halmazához járult ujabban a polgári házassági válóperek oda utalt elbirálása, mi szintén nagyban emeli a munka szaporulatot.

A leggyakoribb esetü sommás eljárások ügyében már 1895-ben halottuk a panaszt, a lassuság miatt. A minek oka a hivatali személyzet kevés számában keresendő.

Különben a jogszolgáltatás terén megyénkben 1896., 1897., 1898-ban nem történt valami nevezetesebb változás. 1897-ben szentesitést nyert az ez évi XXXIV. t.-cz. az esküdt bíróságokról és a XXXV. t.-cz. a bünvádi perrendtartás életbe léptetéséről. Ezek közül az első 1899. év elejével lépett gyakorlatba, a második gyakorlatba léptetését hátráltatja az, hogy az igazságügyi kormány az előkészitő munkálatok nagy és terhes feladatának megoldását nem birta befejezni.

Az 1898. évi X. t.-cz. életbe léptette az ülésen kivüli egyes birói elintézés rendszerét, mi némileg segithet a munka összehalmazottságából eredő bajon, de teljes orvoslást alig nyujt.

Képzett és munkás birói karunk ellen nem lehet kifogást tenni, sőt elismerésünk illeti azt, de munkával való tulterhelségét minden erő megfeszitése és tehetségével sem képes legyőzni.

Megyénk igazságügyi v. jogszolgáltatási érdekeinek emelését látjuk azon figyelemben, melylyel dr. Plósz Sándor igazságügyminiszter ur 1899. április 13—14. napjaira dr. Záborszky István igazs. miniszteri titkár urat Csik-Szeredába küldötte azon czélból, hogy itten egy igazságügyi palota épitésének mikéntjére nézve tanulmányokat tegyen s az a kilátásba helyezett palota egyuttal az 1900. évben érvénybe lépő esküdt bíróság tárgyalásaihoz is méltó és alkalmas helyiségül szolgáljon. Mert azt, hogy mi a XIX. századot egy alkalmas igazságügyi palota hiányában zárjuk be, legalább is emlékezet okából itt feljegyezzük.

De emlékezet okáért ide iktatjuk egyuttal a csikmegyei első esküdtszék főlajstromát, melynek 1900. február 19-én kezdődő ülésszakára 1900. január 22-én kirendelt szolgálati rendes és póttagjai esküdtjei megkezdik a fentebb idézett törvény értelmében esküdtbiráskodási működésüket.

A csik-szeredai kir. törvényszék mint esküdtbiróság 1900. évi főlajstroma:

Ádám Péter, Agoston Agoston, Albert Balázs, Ambrus József, id. András Ferencz, id. Antal Albert, Antal Domokos, Antal Péter, Antal Péter gazda, Antal Sándor, Ávéd János, Baktsi Gáspár, Balázs András, Balázs Benjámin, Balázs Lajos, Balog Ferecz, Balog Ignácz, dr. Balló István, Bándi Vazul, Bara János, Barcsai Károly, Bartha Gergely, Bartha György, Basa István, Benedek

Dénes, Biró József, Bitai Béla, Bocskor Adrás, Bocskor Zsigmond, Bodó József, Boltresz István, Buzás József, Cziffra Mihály Czikó, János, Csató János, Csató István, Csedő István, Csiki Dénes, dr. Csiki József, Csiszér Áron, id. Dájbukát Antal, Deér Venczel, Demény Lajos, Dobrán Ágoston, Dóczi János, Elekes Józsa Márton, Eránosz Miklós, Erdély Ferencz, dr. Fejér Antal, Fejér Jakab, Fejér János, Fejér István, Ferencz András, Ferencz Mihály, Ferenczi István, Ferenczy Károly, dr. Filep Sándor, Fülöp Sándor, Gál György, Gaál István, Gál József, Gál József, Geczö Elek, Gergely György, Gidró József, Gondos Antal, Gőzsy Árpád, Graef András, id. Györpál János, ifj. Györpál János, Hajnód Ignácz, dr. Harmat Leo, Haydn Hugó, Helwig G. János, Herink Leó, Hodor András, Ilyés K. Ádám, Imecs Dénes, Incze Ignácz, Incze Simon, Jakab Antal, Jakab Ferencz. Jakab Gyula, Jakab Péter, Jánosi János, dr. Kánya János Karácsony József, Karda Mihály, Kassai Lajos, Kis Tamás, dr. Kolonics Dénes, Koncz Tamás, Kopacz Lukács, Kopacz Pátrik, Kovács Lajos, Köllő János, Köllő Sándor, Krausz Mihály, Kristó Albert, Lakatos Izra, Lakatos Károly, Lakatos Mihály, Lázár Domokos, Lázár Ferencz, Lázár Menyhért, Madár Imre, Mánya Kristóf, Márton Ferencz, Márton Ignácz, id. Márton János, ifj. Mélik István, Merza Vilmos, Meskó Jakab, Mihály István, Miklós Balázs, Miklós Pál, Minier Albert, ifj. Molnár József, Murányi Kálmán, Nagy Gyula, Nagy Imre, Nagy Imre, Nagy István, Nagy József, Nagy Sándor, Pál Ferencz, Pál Gábor, Pál Kap. János, Péter István, Petres András, Petres Ignácz, Pototzki Kristóf, Puskás József, Puskás Sámuel, Rancz János, Részeg Ilyés, Riszner Ödön, Romfeld János, Rusz János, Salamon Alajos, Sándor Gergely, ifj. Sántha István, Sárosi Gergely, Simon Ádám, Sipos Sándor, Szabó Miklós, Szántó Ábrahám, Szász István, Szász János, Szász Károly, dr. Szathmári István, Száva István, Száva Kristóf, Száva Lukács, Szebeni Péter, Székely Endre. Székely Károly, Szekeres Péter, dr. Szentpéteri Kristóf, ifj. Szopos Elek, Tamás Béla, Tamás József, Tima Dénes, Tódor János, ifj. Trohán József, id. Trohán József, Tőke József, ifj. Török Antal, Török Ferencz, Udvari József, Wasylkiewicz Viktor, dr. Veress Sándor, Veres Zsigmond, Zakariás Antal (Kristóf), Zakariás Jakab, Zakariás Péter, Zsigmond István..

A csik-szeredai kir. törvényszék mint esküdtbiróság 1900. évi helyettes lajstroma:

Adler József, Apponyi Károly, Barcsai Dénes, Bocskor Bálint, Borbáth András, Böjthe Sándor, Botár József, Darvas Béla, ifj. Dávid Elek, ifj. Dávid János, Dávid Ignácz, Dávid Lajos, Dávid Péter, ifj. Dóczi József, Erős Károly, Filó Károly, ifj. Gál András, Gál Antal, Gál Ferencz, Gál Sándor, Gáspár József,

Geczö János, Grünwald Albert, György Ferencz, ifj. Hajnód János, id. Hajnód József, Ilyés István, Imre János, Ifj. Imre József, Imre László, Jakab Béla, Jakab József, Kálnoki János, Koncsag György, Kovács József, László József, László Lőrincz, Mátrai Ignácz, Mihály Lajos, Orbán Gáspár, Orbán Mihály, Pál Ignácz, Péter Imre, Potoczky István, Rajz Antal, Rancz Agoston, ifj. Rancz Ignácz, Salamon Béniám, Simon Shöffler Ede, Schwarcz Frigyes, Szabó Lajos, Szász András, Seivárth Rezső, Szopos Domokos, Szultán Gergely, Szőcs Ignácz, Szultán Lázár, Vass József, Vizi József, Zsigmond Gusztáv.

Az 1900. évi február hó 19 én kezdődő ülésszak szolgálati lajstromának egybeállitása czéljából a csik-szeredai kir. törvényszék folyó év és hó 22-én d. e. 9 órakor Éltes Zsigmond kir. táblai biró elnöklete alatt, Dósa Kálmán és Antalffy Gábor kir. törvényszéki birák, valamint Borsai Mór kir. törvényszéki aljegyző, mint jegyzőkönyvvezető közremüködésével nyilvános ülést tartott, melyen a kir. ügyészség képviseletében Páris Frigyes kir. ügyész, továbbá a marosvásárhelyi ügyvédi kamara képviseletében dr. Fejér Antal ügyvéd, mint kiküldött megbizott vettek részt.

A főlajstromba bejegyezve levő esküdtek sorából kisorsoltattak a következő esküdtek: 1. Dobrán Ágoston fakereskedő, Tölgyes. 2. Puskás Sámuel birtokos, Remete. 3. Kovács Gergely birtokos, Verebes. 4. Mánya Kristóf kereskedő, Rákos. 5. Részeg Ilyés birtokos, Madéfalva. 6. Barcsai Károly kereskedő, Csik-Szereda. 7. Biró József földész, Csicsó. 8. Tamás József korcsmáros, Csik-Szereda. 9. Ádám Péter földész, Szenttamás. 10. Salamon Alajos nyug. adóhiv. ellenőr, Várdotfalva. 11. Jánosi János birtokos, Gy.-Ujfalu. 12. Ifj. Török Antal bank-igazgató, Tölgyes. 13. Dr. Szentpéteri Kristóf ügyvéd, Gy.-Szentmiklós. 14. Tódor János korcsmáros, Tekerőpatak. 15. Trohán József kereskedő, Csik-Karczfalva. 16. Udvari József földész, Kozmás. 17. Incze Simon földész, Csik-Szentsimon. 18. Jakab Antal főgymn. tanár, Várdotfalva. 19. Antal Domokos birtokos, Szépviz. 20. Veress Zsigmond nyug. tanitó, Balánbánya. 21. Ifj. Sántha István korcsmáros, Pálfalva. 22. Sipos Sándor főgymn. rajztanár, Várdotfalva. 23. Antal Péter (gazda) földész, Gyimesközéplok. 24. Ambrus József birtokos, Kászon-Jakabfalva. 25. Márton Ignácz városi tanácsos, Cs.-Szereda. 26. Péter István földész, Borzsova. 27. Simon Ádám földész, Szentkirály. 28. Márton Ferencz nyug. kir. jbiró, Csik-Csekefalva. 29. Lázár Domokos birtokos, Taplocza és 30. Czikó János megyei pénztárnok, Csik-Mindszent.

Továbbá a helyettes lajstromba bejegyezve levők közül a következő pótesküdtek: 1. Ifj. Dávid Elek szatócs, Cs.-Szereda.

2. Dávid Ignácz megyei irnok, Csik-Szereda. 3. Grünwald Albert kereskedő Csik Szereda. 4. Geczö János birtokos, Csik-Taplocza. 5. Gáspár (Antal) József földész, Csik-Szereda. 6. Gál Sándor kereskedő, Csik-Zsögöd. 7. Kálnoky János kereskedő, Várdotfalva. 8. György Ferencz asztalos, Cs.-Szereda. 9. Száltán Lázár mészáros, Csik-Szereda és 10. Darvas Béla szabómester, Csik-Szereda, kik a f. évi február hó 19-én kezdődő első ülésszakba, mint esküdtek lesznek berendelve.

Az esküdtek fő- és helyettes lajstromába összeirt tagok közül az 1897. évi XXXIII. t.-cz. 7. §-a 2. és 4. pontjai alapján az esküdtszéki szolgálattól mentesitettek: Bándi Vazul, Csató János, Ferenczy Károly, Kassai Lajos, Kopacz Pátrik, Murányi Kálmán, Nagy István, Pál Kapisztrán János, Rancz János, Tima Dénes és Török Ferencz lelkészek valamint dr. Harmat Leó és dr. Veress Sándor orvosok.

Ezek után feljegyzésre méltónak találom, hogy dr. Perjéssy Mihály uj csik-szeredai kir. törvényszéki elnök alig foglalván el Gyárfás László volt nagyérdemü elnök, jelenben kolozsvári kir. főügyész elnöki székét, a fentebbiekben érintett az uj büntető perrendtartás népszerüsitése s a beállitással járó nehézségek megkönnyitése végett a csik-szeredai jogász közönség élére állva egy szép és magasztos eszmét, a jogász gyülések, a büntető perrendtartásból rendezendő vitaértekezletek eszméjét valósitotta meg.

A csik-szeredai kir. törvényszéknek 1900. február 28-án tartott teljes ülése eléterjesztett s nálunk ismeretlen eszme ugy a birák, mint az ügyvédi kar előtt egyhangu fogadtatásra találván a vitaértekezletek megtartására a hét szerda és szombatjának délután 5 órái tüzettek ki s a roppant anyagnak közös beosztása után az első értekezlet már 1900. évi márczius hó 7-én az irt órában nagy érdeklődés mellett, a jogászvilágunk a büntető perrendtartás kézikönyvével felfegyverkezve megtartatott.

Reméljük, hogy a felvetett szép eszme nem lesz hirtelen fellobbanó szalmatüz s jogkereső népünk sokszor nagyon nehézkes és hosszára huzódott s ezzel kimondhatlan károkkal járó ügyeinek gyors lebonyolitásával eme szép eszme megvalósulásának áldásos kihatásait jótékonyon fogja élvezni.

Az uj esküdtszéki intézmény behozatalában pedig visszatérést látunk azon régi nemzeti hagyományhoz, mikor a falukon is, de főleg a városokon az egész falugyülése, majd az esküdtek, illetőleg egész tánács mint törvényszék mondott itéletet a főben járó vétkek fölött. Indikáturánknak természetesen nem a modern bürokratizmuson, hanem a régi történeti nyomokon, a hagyomány és nemzeti szokásokon kell vala alapulni, az idők haladásához, a nemzeti eszmék és követelményekhez alkalmazkodni, a modern

jogi követelményeket a nemzeti érdekekkel és szellemmel egyesiteni hazánk és a honpolgárak javára, de fájdalom doctrinér törvénycsinálók ezeket nem értették meg és nem értik. Vajha az esküdtszéki intézmény a visszatérés megkezdése lenne az igazság szolgáltatás ősi tisztaságához és a nemzeti hagyományokhoz.

A kir. törvényszék tanácsainak és biráinak beosztása pedig 1900. márczius 1-től a következő vala:

I. Polgári váltó és kereskedelmi tanács.

Elnök: Dr. Perjéssy Mihály kir. törvényszéki elnök, helyettese: Élthes Zsigmond kir. táblaibiró. Előadók: Élthes Zsigmond kir. táblaibiró: polgári perek és birtok rendezési ügyek előadója. Jerzsák János kir. törvényszéki biró: polgári és kereskedelmi perek, csődügyek előadója, csődbiztos, Kovács Lajos kir. törvényszéki biró: birtokrendezési ügyek, előadója. Csipkés Árpád kir. törvényszéki biró: polgári és házassági váltóperek alőadója. Antalffy Gábor kir. törvényszéki biró: polgári perek előadója, Lengyel Géza kir. törvényszéki biró: örökösödési és gondnoksági ügyek, sommás váltókeresetek és perek alőadója. Jegyzők: Welman Samu és Gőzsi Péter kir. törvényszéki aljegyzők. Ülésnap: Kedd.

II. Sommás felebbezési tanács.

Elnök: Csipkés Árpád, helyettese Jerzsák János. A tanács tagjai: Jerzsák János, Antalffy Gábor. Póttagok: Élthes Zsigmond, Geczö Béla. Tanácsjegyző: Bocskor Antal, helyettese Balázs András. Ülésnap: Csütörtök.

III. Telekkönyv.

Előadó: Geczö Béla.

IV. Bünügy.

A) *Esküdtbirói tanács.* Elnök: dr. Perjéssy Mihály, helyettese Élthes Zsigmond. Rendestagok: Csipkés Árpád, Antalffy Gábor. Póttagok: Jerzsák János. Geczö Béla. Jegyző: Bocskor Antal. Ülésszak: február hava 3-ik, junius hava 1-sö és november hava 3-ik hétfője.

B) *Főtárgyalási tanács.* Főtárgyalás elnöke: dr. Perjéssy Mihály, helyettese Élthes Zsigmond. Birák: Antalffy Gábor, Lengyel Géza. Póttag: Dózsa Kálmán. Bünügyi előadó: Dózsa Kálmán. Jegyzők: Welman Samu, Gőzsi Péter, Beöthy Gábor. Ülésnap: Péntek esetleg szombat.

C) *Vétségi felebbviteli tanács.* Elnök: Dr. Perjéssy Mihály, helyettes és biró: László Géza. Birák: Dózsa Kálmán, Antalffy Gábor. Jegyzők: Welmann Samu, Gőzsi Péter, Beöthy Gábor. Ülésnap: Szombat.

D) *Vádtanács.* Elnök: Jerzsák János, helyettese és rendes tag: Csipkés Árpád. Rendes tag: Dózsa Kálmán. Póttagok: Kovács Lajos, Geczö Béla. Jegyzők: esetenkint kijelölve. Ülésnap: Szerda.

A vizsgálóbiró jelentése, megvizsgálásának napja minden hó második szerdája.

E) *Nyilvános és zárt ülések:* Kedden.

V. Vizsgáló biró.

László Géza.

VI. Fegyelmi tanács.

Elnök: Dr. Perjéssy Mihály. Rendes tagok: Jerzsák János, Geczö Béla. Póttagok: Élthes Zsigmond, Dózsa Kálmán. Jegyző: Borsai Mór.

Csikmegyei törvényszéki tisztviselők 1900. évben.

Csikszeredai törvényszék.

Elnök: Dr. Perjéssy Mihály.

Birák: Élthes Zsigmond, kir. itélő táblabirói czim és jelleggel. Jerzsák János, Kovács Lajos, Csipkés Árpád, László Géza, Geczö Béla, Dózsa Kálmán, Lengyel Géza, Antalffy Gábor.

Aljegyző: Borsai Mór, Bocskor Antal, Welman Samu, Gözsy Péter.

Iroda igazgató: Vida József.

Iroda tiszt: Bokros Endre.

Telekkönyvvezető: Kricsa Izidor.

Segéd telekkönyvvezető: Kozma István.

Irnokok: Gajzágó Jenő, Balázs András, Márton Péter, Kinzler László, Nagy Jakab.

Joggyakarnok: Böjthy Gábor, Karda Béla.

Csik-szeredai kir. járásbiróság.

Járásbiró: Szacsvai Imre.

Albirók: Maraschki Róbert, Kovács Lajos, Nedesán Joákim.

Irnokok: Beke Mihály, Jakab János, György Ignácz.

Csik-szentmártoni kir. járásbiróság.

Járásbiró: Csia Béla.

Albirák: Gagyi Dénes, Földes Béla.

Aljegyző: Boga József.

Telekkönyvvezető: Magyari Károly.

Segéd telekkönyvvezető: Deák Ignácz.

Irnokok: Részeg Lajos, Sárosi Antal, Kuna Dénes.

Gyergyó-szentmiklósi járásbiróság.

Járásbiró: Szász Ignácz.

Albirák: Pál Venczel, Gergely Andor, Gáspár István, Incze Dénes.

Aljegyző: Gencsi Zoltán.

Telekkönyvvezető: Olescher Vilmos.

Segéd telekkönyvvezető: Bedő Gyula.

Irnokok: Kelemen Elek, Bálint Lajos, Katona János.

Csik-szeredai kir. ügyészség.

Kir. ügyész: Páris Frigyes.

Alügyész: Bayler Kálmán.

Irnokok: Albert Tiborcz, Merza Lajos.

A munkás viszonyok.

Munkás viszonyainkat fennebb itt ott alkalmilag már érintettem.[1]) De azért helyen valónak látom itt is némelyeket feljegyezni.

A mi munkás viszonyaink, mintegy nemzeti örökség gyanánt szállva ránk, földmivelésünkkel, iparunkkal, kereskedésünkkel, szóval közéletünkkel oly sajátos összefüggésben állanak, hogy azokat a külföldi, vagy még Magyarország részi munkás viszonyokkal is alig hasonlithatjuk össze.

„Alig lehet, irja T. Nagy I., e czim alatt adott közgazdasági előadói jelentésében[2]), a határvonalat megállapitani, hogy kik nálunk a munkások és kik a földmivelők vagy földbirtokosok, mert a munkás is földbirtokos és a földbirtokos is munkás. Elenyésző csekély azok száma, kik semmi földbirtokkal nem birnak s mint ilyenek egyenesen munkás vagy napszámosoknak nevezhetők. A határvonalat leginkább ugy vonhatnák meg, ha azt mondjuk, hogy mindazok, kik 3—4 holdon alul birnak, mint gazdák egyuttal munkások, mert az ilyenek saját mezei munkájok végeztével akár itthon, akár távol, mint munkások keresnek maguknak foglalkozást. Ily számitás mellett mintegy 25 ezerre tehetnők vármegyénk munkásainak számát".

Igy vannak, kik rászorultságból és vannak, kik csak ugy mellékesen állanak napi munkába. S e különbség magából a végzett munkából, a munkában étel, ital, napszám és ellátásba való válogatásból kilátszik. Ez utóbbiakat „rátartós munkások"-nak is nevezhetnők, kik csak mikor a magukétól ráérnek, nagy hasznot remélnek, a munkát és munkaadót is megválasztva álla-

[1]) Lásd Csikm. erdősége és lakóssága 63. lap. Csikmegye lakói nemzetiségre, vallásra és foglalkozásra 398. lapon. Csikm. lakói foglalkozásra 462. lap. Földmivelés, ipar, kereskedelem stb. czimeket.

[2]) Lásd F. N. Is. közg. előadói jelentését 1890. évről, 107. s köv. l.

nak munkába, de annak mindig a könnyebb végét választják. Ezek azért szeretik Romániában dolgozni, mert ott sokan dolgoznak egy csoportban és nincs kellő felügyelet felettük.

Miután a munkás és cselédviszonyok elválaszthatlan összefüggésben állanak egymással s miután mind a földmivelési és kereskedelemügyi m. kir. miniszter, mind más számos oldalról történtek lépések arra nézve, hogy csiki székely munkásokat és cselédeket szállittanak Magyarország egyes vidékeire, helyén valónak látom itt is egy kis összehasonlitást tenni az itteni év ama vidékek munkás cselédbérei és ellátási viszonyai között.

Csikmegyében a gazdasági egyesületnek 1890. márczius 4 én kelt összeirása szerint egy házi kocsis bére átlag 72—96 frt és teljes ellátás. Egy házi szolgáló bére, ha főzni és vasalni is tud, 72—100 frt, s a mellett teljes ellátás, ágynemü. Egy béres szegődménye a gazdasági felsőnép iskolánál 150 frt és lakás, fütés, világitás.

Más gazdánál.

Készpénz — — — — —	50, 60, 80	frt	— kr.
Egy zeke — — — — — —	8	„	— „
Egy bunda ujjal — — — —	3	„	— „
Egy sapka vagy kalap — — —	1	„	— „
Egy nyakravaló — — — — —	—	„	40 „
Két harisnya — — — — —	6	„	— „
Három ing — — — — — —	3	„	— „
Három lábravaló — — — —	1	„	— „
Egy pár csizma — — — —	5	„	— „
Bocskorra — — — — — —	4	„	— „
Egy pár bocskor szij — — — —	—	„	— „
Összesen	91	frt	80 kr.

E mellett mint családtag teljes ellátást, lakást, fütést, olykor mosást, világitást és ágynemüt is kap a cseléd.

Intertenczios cselédbére.

Készpénz — — — — — —	72	frt	— kr.
24 véka rozs, ár 85 kr. — —	20	„	40 „
12 klgr. turó, ár 44 kr. — —	5	„	28 „
6 véka törökbuza — — —	6	„	— „
6 klgr. szalonna, ár 52 kr. — —	3	„	12 „
24 liter fuszulyka — — — —	1	„	20 „
24 liter borsó — — — — —	1	„	20 „
24 liter köleskása — — — —	2	„	88 „
36 liter buzaliszt — — — —	2	„	10 „
12 véka pityóka — — — —	2	„	40 „
Összesen	116	frt	58 kr.

E mellett lakás, fa és világitás.

Családos intertencziós cselédbére.

Készpénz — — — — — —	120	frt	— kr.
Csizmára — — — — — —	10	„	— „
20 véka törökbuza — — —	20	„	— „
20 véka rozs — — — — —	20	„	40 „
16 klgr. turó — — — — —	7	„	04 „
8 klgr. szalonna — — — —	4	„	16 „
Bocskorra — — — — —	2	„	— „
Sóra — — — — — —	2	„	— „
Összesen	185	frt	60 kr.

E mellett lakás, fa, világitás. Nyári dolog időn az asszony is köteles segédkezni.

Ezek 1890-ből vannak felvéve, de meg kell jegyezni, hogy 1890 óta a cselédbérek 10 év alatt 10—15%-al emelkedtek s már-már alig lehet cselédet kapni ugy, hogy ha igy tart már nekünk kell más vidékről cselédeket keresni.

A csikmegyei leirt s azokhoz hasonló cseléd bérekkel szemben Szolnok-Dobokamegyében az ottani gazdasági egyesület 1890. évi adatai szerint a márczius 4-iki gabona árat véve alapul.

Egy házi kocsis bére 60—72 frt és 6 frt csizmára.

Családos béres szegődménye átlag.

Készpénz — — — — — —	40	frt	— kr.
24 véka gabona (törökbuza és rozs)	22	„	20 „
3 véka buza — — — — —	3	„	60 „
25 klgr. szalonna — — — —	13	„	— „
6 pár bocskor — — — —	6	„	— „
½ hold törökbuza vetés — —	30	„	— „
11 liter só — — — — —	1	„	— „
1 darab hat hetes malacz — —	3	„	— „
½ véka fuszulyka — — — —	—	„	50 „
Összesen	119	frt	30 kr.

E mellett egy öl fa és lakás.

Borsodmegyében a gazdasági egylet titkárának 1900. évi jelentése alapján.

Egy nőtlen kocsis bére 60 frt, egy 18—25 éves szolgáló bére, ha főzni is tud 50 frt.

No és hogy állunk Csikmegyében a napszámmal?

A férfi napszámos tavasztól kezdve késő őszig 40—60 krt, a nő napszámos 20—35 krt kap. Az épitkezéseknél segédkező fa-faragó férfi napszámosok bére önellátásuk mellett az idő hosszusága vagyis a tavasz, őszi és nyári idő szerint 60—80 krtól 1.20—2 frtig.

E napszám mellett a mi napszámosunk nyári dolog időn, mikor reggel munkába áll kap kenyeret és rendesen pálinkát s esetleg turót hozzá, 7—8 órakor kap reggelit, mely rendesen főtt étel. Délben szintén főtt ételt kap, mely rendesen két féle s egyik többnyire husos, délután 5 órakor kap ozsonát, mely kenyér, turó, hagyma, szalonna és rendesen pálinkából áll. Este ismét kap vacsorát, mely rendesen kétféle főtt ételből áll. Tehát egy nap ötször kell a mi napszámosainknak enni adni. S erre oly rátartósok, hogy bármi okon ezen ételek közül csak egy maradjon el vagy ugy ne járjon ki, mint ők elvárják, már másnap nem mennek ahoz a gazdához dologra.

De a legolcsóbb számitást téve, lássuk mibe kerülhet egy napszámos napi élelmezése?

Reggel pálinka kenyérrel	8	fillér.
7 órakor reggeli	20	„
12 órakor ebéd	24	„
Délután 5 órakor ozsonna	12	„
Este vacsora	20	„
Összesen	84	fillér.

Ezen ellátás az 1890. óta feldrágodott szesz és élelmi szerekre való tekintettel ma bizonyára kor. 1.04—1.24.

Igy az élelmezéshez hozzáadva a napszámot egy napszámos napjában bele áll kor. —.60—1.32 napszámot számitva 1 korona 24 fillértől 2 korona 56 fillérig.

E mellett a napszámosok majd egy szekér fácskát, majd más oly viszont szolgálatokat kapnak az egyes gazdáktól, a mi szintén még megér valamit.

Tulhajtott dolog tehát ily körülmények között a székely munkások és cselédek kitelepitéséről stb. beszélni s kárba veszett munka ilyesmivel foglalkozni. Hová, a világ melyik szögletibe tudna menni, hol oly dus ellátás és magas napszámot kapna, mint itthon. Az itthon és távol vidéken kapott napszám között van annyi különbség, hogy az itthon kapott napszám a mint jó naponként ugy elis kel a család napi kiadásaira, de a távol vidéken kapott napszám hetenkint megtakaritva, miután azt a távolság miatt nem veheti mindennap igénybe, egy kis tőkévé növi ki magát. Ez az, a miért a mi székely munkásaink közül egyik-másik kedveli a távol vidéken vagy épen Oláhországban kinálkozó munkát, melyhez azonban mindig csak ugy fog s azt csak addig végzi, mig az rá nézve előnyösnek igérkezik.

Nálunk azt mondhatjuk, hogy maga a napszámos-osztálynak van legjobban a dolga, ugy hogy nem a napszámosok és munkások vannak rá szorulva a gondoskodásra, hanem igen is

a földmivelők, a kis és közép birtokos osztály. A nyári takarodás valóságos gyötrelmes és kinzó állapottá lett, főleg az utóbbi években. Még azon családos gazdák, melyek napszámos nélkül birtokukat önerejüken megmüvelik s terményeiket betakaritják, azok fenntartják magukat, de a kik minden tekintetben napszámos vagy cseléd munkára vannak utalva talán jobban teszik, ha „földjeiket a madarak és vadak legelőjéül hagyják fel, ugy szintén az iparosok is, ha szerszámaikat a tüzbe dobva beállanak napszámos népnek".

Fölösleges munkás kéz egy sincs, sőt ma már hiányát érezzük annak. Érezik a földmüvelők, kik terményeiket nyersen és potom áron kénytelenek odadobni némely kufároknak, kik jó árt kapnak érte, érezik az iparosok, kiknek nyereménye nem elég ha a vásárokra is elmennek, a fuvarbér fedezésére.

Igy nálunk is a munkáskéz rendezése, irányitása, felhasználása és értékesitése valóságos élet- és kenyér kérdéssé lett.

Nem azért nem tudunk megélni e területen, mert sokan vagyunk, hanem azért „mert elmaradott gazdasági állapotainkban maholnap tulszárnyaltatunk még a szomszéd keleti tartományok által is". Mert müvelés alatt álló területünknek, mint már fentebb is emlitve lőn, 53 százaléka évenkint ugarban hever vagyis nincs belterjes gazdálkodásunk, mely még kétszer annyi munkás kéznek adna munkát, e miatt csak annyi marhát tudunk nem nevelni és tartani, hanem kinozni, a hányat a jó Isten által szabadon gondozott legelőink fenntudnak tartani, melynek számát pedig meglehetne kettőztetni. Ugy hogy „ha a nemzetek nagy versenyében mi továbbra is azon állapotok között vagyunk kénytelenek tengődni, melyet őseink magukkal hoztak Ázsiából, csoda-e ha elkoldusodunk, s csoda-e ha folyton jajgatunk és könyörgünk kormánynál és sajtóban, hogy segitsen rajtunk, mert elveszünk?"

Tehát be kell ismernünk, hogy napjaink szocziális kérdéseinek és bajainak forrását, közéletünk zsibbadtságát igen nagy mérvben a munkásügy rendezetlensége, a munkaadók és munkások közötti viszony szabályozatlansága, gyakran a méltányossági, sőt természeti jogok összeütközése szüli. A bajok nagyságának mértékét természetesen a nép müveltsége s ezen alapuló erkölcsi állapota fokozza. A meghamisitott czivilizáczió és aláhanyatlott erkölcsiség, mely az isteni és állami tekintély és jogrend ellen emeli fejét, szülte e nyugati államokból átcsapott szocziálizmus, nihilizmus, communizmus, anarchizmus, despotizmus, szabadközmüvesség stb. eszméit, mint az ember belvilági és erkölcsi lénye ellen fellázadt nyers erő s szív és lélek nélküli akarat kitörő tombolásait.

A kölcsönös szeretet és osztó igazságnak kell az ellentéteket kiegyenliteni. A müveltséggel párhuzamot nem tartó erkölcsiség folytán a napszámos osztály erkölcsi megbizhatósága nálunk is egyre száll alább. Már csak azért is eltekintve az égető szükséget képező közgazdasági állapotok fejlesztésétől a munkás kérdést nálunk is rendezni kell. Módját kell pl. találni, hogy az esti meghiváskor eligérkezett 10 munkás reggel mind s ne csak 2—3 álljon munkába, hogy tudja munkaadó és napszámos, hogy mi Szentgyörgy naptól Szentmihály napig s igy az év minden részében a kaszálás, aratás, cséplés, takarás, favágás, faragás stb. munkabére, hogy egyik a másikat ne hagyja cserben, egyik gazda a másik elől ne csábithassa el munkását.

A munkaidő, erő és kereslet beosztása a kivándorlás kérdésének a megoldásához is nagyban hozzájárul. Ujabb időben a jó akarat nem hiányzik irántunk.

De ez egy hajszálnyit sem segitett s nem is fog segiteni bajunkon, mert bajaink gyökerét soha sem orvosolja senki. „Azt a 22,000 csiki székely földbirtokost, kié a föld s ki nem képes tovább küzködni a tulszárnyaló áramlattal, nem támogatja senki. Viszonyain nem lendit semmiféle intézmény, semmiféle törvény. Az adó szaporodik. Egyes községekben a pótadó az 50% sőt 60%—70%-ot is felülmulja. Miből fizesse azt az a gazda, a kinek megélhetését most is épen annyi és oly intézmény támogatja, mint ezelőtt félszázaddal, mikor nem volt pótadó s mikor az egyenes adó is a mainak 5%-a volt. Mert hogy gazdasági megélhetésünk alapját képező állapotaink gyökerében maig is épen azon fokon állanak, mint ezelőtt félszázaddal, azt nálunk senki sem fogja kétségbe vonni. Sándour István rabonbánunk idejében is ugyan ilyen két fordulós ugarrendszert követtünk s ugyanezen térségen gazdálkodtunk, legfelebb most nagyobb a szántóterületünk, mert a hegyoldalokból kipusztitottuk a rengeteg erdőségeket és felszántottuk a helyét minden második esztendőben s legfentebb most modernebb ekékkel és boronákkal porhanyitjuk a földet, mint akkor ősapáink, de gazdálkodásunk rendszerében alig tettünk változtatást. „Hogy lehessen tehát most boldogulnunk ugyanazon alapon és ugyanazon rendszerrel?“ Bizony nehezen vagy sehogy sem. A kik a régi ugarrendszer mellett csökönyösön harczolnak azt szokták felhozni, hogy a mi földünk nem birja meg pl. a hármashatár rendszer beállitását, „*nincs termőképessége*“ *kevés* „*a termőföld*“ stb. „*Ma már ilyeneket beszélni* — mondhatjuk T. N. I.-vel csakugyan *együgyüség* „*Termőföld*“ az t. i. a mi földünk, *mind egy barázdáig, ha nem is mind buzát vagy szőlőt termik. Termik az erdőt, termik az ásványos vizet, termik az ásványt, termik az legelőt és a legelő termik barmot,*

melyekből egyformán nyerheti a földet lakó nép az ő megélhetését. Ne ámitsunk se mi mást, se mi magunkat ne engedjük mások által ámittatni, hogy a mi földünk nem elég termő, hogy mi már oly sokan vagyunk, hogy nem férnénk a termőföldön, hanem hassunk oda sajtóban és társadalomban *„hogy a Székelyföld közgazdasági, ipari és kereskedelmi téren azon tényezőkkel láttassék el, melyek a lakósságnak itthon munkát és megélhetést biztositanak“, ne hevertessük meddőn, hanem a rendelkezésünkre álló földet a már többször emlitett módon és termények termelése által használjuk ki. Igen, birtok viszonyainkon s gazdálkodási rendszerünkön még törvények utján is legelső sorban kellene segiteni. „Módot kell nyujtani arra, hogy az egész Székelyföldet — tehát Csikmegyét is — hálózza be a vasut, hogy kihasználatlan erdőterményeink hivatott vállalatok által értékesittessenek s hogy különböző gyárak, legelsőbben egy szeszgyár és mümalom Alcsikon létesitése által a netán fölösleges kézi munkaerő — az év minden szakában — foglalkozást nyerjen“*, akkor magától megszünik a munkáskezek vándorlása, nem segitjük elő idegen ország fejlődését a magunk vérével ama kezekkel, melyekre nekünk is itthon nemzeti jólétünk emelése végett oly nagy szükségünk van, akkor rögtön meglátják azok is, kik a helytelenül felkapott kitelepités eszméjének megtestesitésével buzgólkodnak bajainkon segiteni, hogy azok a székelyek, kiket kivándorlóknak tartanak egy szálig itthon maradnak s igy a munka után való jövés-menés sajátságos vagy természetes hajlam is lassan-lassan alább szállván az összes nemzeti munkaerő a honi közgazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyok fejlesztése körül csoportosul, a mi természetszerüleg meghozza jólétünk emelkedését s ma sorvasztó lázgyanánt emésztő bajaink orvoslását. Addig pedig minden törvényes és rendelkezésünkre álló eszközök utján megszigoritandó népünk minden osztályára nézve a kivándorlás, sőt még a munkakeresés végett Romániába való jövés-menés is.

Vármegyénkben a lélekszám aránya a lakott föld területének arányához képest, mint már fennebb is látók, még távolról sem követeli a kitelepités szükségét, de a tisztán statisztikai adatok sem. Cseléd és munkáskéz fölösleg épenséggel nincsen, s ha az év egyes szakaiban némi munkaerő fölösleg jelentkezik, ez nem annyira fölösleg, mint inkább munkás viszonyaink rendezetlenségének biztos tünete. De legyen elég itt ennyi. Munkás és cseléd viszonyaink, valamint a kivándorlás ügye még e leirás folyamán más helyütt is érintve lévén röviden eléggé megvilágitva látja közönségünk is, mely előtt az események lejátszódnak, az állapotokat, melyek különben elég érdekesek arra, hogy a

figyelem irántok kellő éberségben fenntartassék. (Lásd ezeket bővebben T. N. I. Gazdasági előadó idéz. jelentéséből „Munkásviszonyok Kivándorlás“ cz. alatt 107 s köv. l.)

Különben közgazdasági viszonyaink rendezetlenségére már a „Csiki Lapok“ is többször figyelmeztetett. Azon reményben élünk, hogy a szakminiszter támogatása mellett közelebbről a Székelyvármegyékben s nálunk is alakult s már fennebb más helyütt említett, szakokba osztott bizottság, melynek czélja közgazdasági viszonyaink és állapotaink fejlesztése, e tekintetekben üdvös eredményeket és uj lendületet fog létre hozni. Adja Isten, hogy ne egy ujabb üres czim legyen.

De ma e viszonyok rendezésének sürgetésénél nem kerülheti ki figyelmünket, hogy különösön mezőgazdaságunk terén nagyon nehézkesen haladunk. Ennek egyik oka az is, hogy a mezei munkások száma évenkint fogy. Magyarország lakóssága az 1890. évi népszámlálás szerint 20 év alatt 1 millió lélekkel szaporodott s a mezei munkások száma 692,000 lélekkel azaz 16%-al apadt. Az apadási 16% a mi 115,000-nyi lakóságunkat is aránylag érinti. A gőzerővel sürgetett ipar bár nálunk is többeket el von az ekeszarva mellől, mezőgazdaságunk belterjében nyer, évenkint tetemes régi erdő és legelő, rét és parlag föld jön eke alá, a cseléd és napszámos munkabér rohamosan emelkedik, maga a munka pedig rosz és hova tovább hanyatlik, a legnagyobb munkatorlódás bár az aratás idejére esik s több más körülmény zsibbasztólag hat mezei gazdaságunkra, azonban mégis csak első sorban földmivelő, a „mindennapi kenyerünk“ előállitására hivott nép lévén, nem mondhatunk le a földmüveléséről. Nem, sőt azt uj rendszerint, ujabb erővel kell felfrisiteni, a földet jobban kihasználni, a munkatorlódás és munkáskéz hiánya által jelentkezett szükségen segiteni. Ma már a gazdálkodás is kizárólag üzleti kérdés s a ki olcsóbban produkál, maga veszi hasznát. Az aratás mikéntje, annak olcsósága vagy drágasága természetesen szorosan összefügg egész gazdasági rendszerünkkel s a gazdaságból huzott kisebb vagy nagyobb haszonnal.

Nálunk az aratás napszámosok és részében való aratás által szokott általában történni. Aratógépet az 1899. év nyarán Csik-Szentimrén láttunk alkalmazni. Legfüggetlenebb s igy számokban is a legbiztosabban kifejezhető lenne az aratás költsége akkor, ha közelben fekvő munkásokkal holdszámokra készpénzért arattathatnánk. Ez azonban nálunk még eddig szokatlan. A mi aratóink ha a gabona jól sarlóra nem áll nemcsak hold számra, de még részben való aratásra sem igen vállalkoznak. Egy hold sarlóra álló gabonával biró területet learat a 9—11-ik kalongyáért részében 8—10 arató s kap 3—4 kalongya részt általában jó

termés idején, mi meg ér olcsó gabona ár mellett is 16 koronát. Egy hold hasonló termésü gabonával biró területet learat 10—12 napszámos. Egy napszámos 70 fill. és 1 kor. közötti közép számban 80 fillérben véve fel, egy hold learatási költség 9 kor. 30 fill. készpénz s 4—5-szöri pálinka és étel, egy személy után 60 fillért számitva 4 korona 20 fillér, összesen 16 korona 80 fillér, vagy a 80 fillért elhagyva lenne egy hold learatási költsége napszámosok által is 16 kor. Ezen ár mind a vállalkozó aratókra, mind a munkaadó gazdára nézve ingadozónak mondható ugyan a gabona és arató személyi minősége szerint, de a mint jó arató és jól álló gabona mellett lehet 16 koronánál kevesebb, ellenkezőleg lehet 16 koronánál nagyobb is egy hold terület learatási költsége, mint erre igen sok eset van.

E valóban magas költség és aratás, munkás hiány mellett természetesen figyelmünket az aratógépek alkalmazása semmi esetre sem kerülheti ki. Nem tudom, hogy a Szentimrén müködött aratógép kinek gyárából való és megbizhatóság tekintetében a kritikát mennyiben állja ki, de egy hold területet 6 koronáért vagy tán olcsóbban is letakaritván, ha a mellette lévő 3—4 emberre egy pár korona költséget felveszünk, akkor is eltekintve a fentebbi 16 koronával szemben álló 10—12 koronától, időben és munkáskézben, egy napra egy gép után 3—4 hold terület learatását számitva, sokat nyertünk.

Az eddigi aratógépek megbizhatlansága s a zsinegek drágasága sok nehézséget okozott. Ma az Adriance aratógép teljesen megbizható, egyszerü szerkezetü kévekötő, melyhez már nem szükség egy tartalékgép, egy külön gépmühely és egy külön technikus gépész. A zsineg ára 100—120 korona (180 korona helyett). A géphez nem kell külön ember, mert a kocsis a lovakat is, a gépet is könnyen felügyelheti. Olajozó is félannyi kell, mint a régi szerkezetü gépeknél. A ponyvák között sem tud a gabona megtorlódni, mert oldal elevátor ponyva nincs is s ép ezért az Adriancéval legalább is 2 holddal többet lehet aratni naponkint, mint a régibb gépekkel. E gép 200 kilogrammal könnyebb, 400 koronával olcsóbb, egyszerü szerkezetü és megbizható. Egy ilyen gép elejébe 4 ló kell. Tehát ez okoz egy kissé nagyobb nehézséget. De akár egyesek, akár ha több kisebb gazda, ilyen gépekkel való aratásra vállalkoznak kitalálják könnyen a módját, melylyel e nehézséget is elháritsák. Ehez külön lovakra nincs szükség.

A mi hegyes vidékünk és szétszórt pántlika földeink nagyban nehezitik a gépekkel való aratást, de ha az egyszomszédban lévő földek tulajdonosai egyetértenek, ma egyik, holnap a másik dülőben, majd a harmadikban könnyen arathatnak. Aztán földeink

legnagyobb része mégis csak hozzá férhető az aratógéppel is. Nincs szándékomban inditványokat tenni, vagy reklámot csinálni az aratógépek mellett, de hogy a munkás kérdés és főleg a nyári munkás kérdés nálunk is megvan s ennek helyes megoldásáról komolyan kell gondolkoznunk, sőt azzal foglalkoznunk; az nem szorul itt hosszabb bizonyitgatásokra.

A sok gonddal sürgetett ipar mellett nem szabad számitásunkból kihagyni a földmüvelés mesterségét és fejlesztését sem.

Itt feljegyezhetnők az idők jeléül, hogy népünk rohamosan koldusodik. Táplálkozás dolgában még nem áll utolsó helyen. Ha fekete kenyeret is, de eszik olyant a legszegényebb is, a minél jobbat és egészségesebbet egyik székely vármegye népsége sem. De el kell ismernünk, sokan vannak közülünk is, kik ruházkodási, táplálkozási czikkekre, nélkülözhető tárgyakra, a hiuság és divat kedvéért sokat költenek, tovább nyujtózkodnak mint a meddig takarójuk ér. Ennek okvetlenül bukkás a vége. S mert e tulköltekezők háta mögött ott settenkednek: az idegen honfoglalók, a pénz aristokráczia, az uzsorások stb. s a nyavalya nagyon ragadós, a nemzeti hanyatlás örvénye nő. A pauperizmus emészti már a társadalom minden rétegeit. A baj országos orvoslásra vár. Igen, a termelők, vállalkozók, gyárasok, iparosok, mészárosok, hentesek, szatócsok, korcsmárosok, kereskedők és fogyasztók közötti viszony, az ipari, élelmi és áruczikkek stb. adás-vevési minimuma és maximumának törvényes szabályozása kimondhatlan sokat enyhitene a szegénységen és takarékosságra tanitaná a nép könnyelmübb részét.

A mely országokban ezen ügyeket szabályozták ott a nép jótékonyan érzi a takarékossággal járó jólét áldásait.

Ha bár e munka folyamán a székely kivándorlásról többször tettünk említést, mégis helyén valónak látom itt a munkás viszonyok fejtegetése után a következő czimen némelyeket feljegyezni.

A székely kivándorlás, kitelepitès.

A székely kivándorlás ügyével a közel és régebbi multban igen sok irányban foglalkozott és foglalkozik ugy a nemzeti közvélemény, mint a sajtó. E füzetek hasábjain is tettünk már, majd a népességi mozgalomról, majd az erdőségekről szóló részekben többször és több hosszabb-rövidebb említést a kivándorlásról és kitelepitésről, de az ott elmondottakra való utalással nem tartom fölöslegesnek e czimen is az ügy megvilágitása végett némelyeket feljegyezni azért is, mert a kivándorlás fősulya felénk nehezül.

Egy időben olyan fontos nemzeti kérdéssé vált vala a székely kivándorlás, hogy a derék *Kralovánszky* végrendeletében több ezer koronás alapitványt hagyott hátra[1]) a magyar tudós társaság gondozása alá a kivándorlás megakadályozása végett, mely alaphoz más buzgó hazafiak is járulván, az tekintélyes összegé nőtte ki magát 1862. óta, mikor az alapitvány kelt.

A kivándorlás a Duna fejedelemségek felé irányul a legrégibb időtől fogva. A csik-, gyergyó- és kászonszéki székelyek első és nagyobb mérvü kivándorlásának nyomaira találunk, mint a székely határőrség felállitásánál is emlitve lesz, a székely határőrség felállitása idejében 1764 körül, midőn elviselhetlen uj terheket róttak a fegyver felerőszakolásával a székelyekre s többek a fegyver és terhek elől menekülve Moldova—Oláhországba kivándoroltak. Ezen első kivándorlásnak ekép némi politikai szinezete is vala. *Buzogány Áron* a székely egylet titkára a székely ispánok által nyujtott adatok alapján, már a 60-os években háromféle kivándorlást különböztet meg u. m. *napszámos, cseléd és végleges kivándorlást.*

A napszámos kivándorlás tavasztól vagy nyártól őszig tart s a téli élelmezés mellett nagyobb összegü pénzkeresmény megszerezhetés a czélja. Az ilyen jövő-menő vándorlók, miután kipróbálták, hogy hol könnyebb a munka s mégis nagyobb a haszon, mindnyájan rendesen nagyobb erkölcsi kárral, mint anyagi haszonnal, télre visszatérnek.

A cseléd kivándorlás mindig rendesen roppant nagy erkölcsi romlással van egybekötve. Egy rész örökre odamarad s elvesz erkölcsileg önmagára és elvesz minden tekintetben a nemzetre nézve, a más rész hazatér családi vagy más viszonyainál fogva, de levetközve eredetiségét romba dőlt erkölcsiségének roncsain felépült puha mezben és arczszinben jelenik meg már egy év multán övéi körében. A kivétel oly ritkaság mint nálunk a fehér holló. A cseléd vándorlásnak tehát minden lehető módon és véglegesen elejét kellene venni.

A végleges kivándorlás még régebben politikai okokból, a katonáskodás elől való menekülés vagy egyes nagyobb büntényt elkövetőknek a földi büntető bíróság kezének elkerülése végett történt, addig ma rendesen *üzleti* nagy *ipari* czélokból történik. Ez is általában nagy veszteség nemzetgazdasági szempontból, de mindent összevéve Buzogány nem találja e kivándorlást olyan roppant mérvünek, mint azt hirdetik s mint a miből a székelység egyenes romlását alaposan jósolni lehetne.

[1]) Kralovánszky György fővárosi ügyvéd 1862. julius 23-án kelt végrendelete 17-ik pontjában igen szép szavak kiséretében, hogy a kivándorlásnak indult székelyeket az enyészettől megmentsük az alap kezdeményezéseül 20,000 azaz huszezer koronát hagyott.

Mire Kozma Ferencz többször idézett munkájaban (122. l.) azt véleményezi, hogy a székely kivándorlás horderejét alaposan megitélni nem lehet, ha azt elszigetelten, csupán mint olyat tekintjük. Épen mint nem lehet megitélni a földmivelés, állattenyésztés, ipar, müvészet, tudomány vagy közegészségügy állapotát egy országban, mig azt más népekével összehasonlitani nem tudjuk.

A kivándorlást — irja továbbá Kozma — legelőször nemzetközi szempontból kell tekintenünk, kivándorlás a földkerekségén mindenütt van s különösen Európában nagymérvü. Egy békés polgáriasult, *ujkori népvándorlásnak* nevezhetnők azt, a mi különösön közép és északi Európából szakadatlanul hullámzik Amerika felé. És ez egy nagy szerencséje földrészünknek, mely ez uton a proletárizmus anyagából évenkint jókora adagokat bocsát ki magából. A ki valaha észak és nyugat kikötőiben a hajókat ellepni látta azon rongyos, vézna, kiéhezett lények által, kiket hazájukból a partokra a nyomor emlékein kivül egyéb semmi sem kisér, vagy üldöz inkább s kiknek egy része oda át is hamarább fog megsemmisülni, hogy sem ez életben boldogulhatott volna: szintugy jól esik az ember lelkének, midőn a megindult hajó egy szállitmány inséggel kevesbitette az európai népek nyomorát. Előhaladnak-e majd vagy a tenger nyeli el őket!? Mindegy. Akár melyik esetben jobb sorsuk lesz, mint a melyből menekülnek. Az éhes és vagyontalan ember kozmopolita. Mit neki haza, mit neki nemzet? a mely fiait éhen veszni hagyja.

A kép — bár kisebb kiadásban — némileg a mi munkára Moldova—Oláhországba menő és mocskosan, rongyosan hazatérő napszámosainkra emlékeztet.

Franczia, Német és Angolországból, a gazdag „Schweicz"-ból egy évtized alatt többen vándorolnak ki, mint Erdély összes lakóssága. Pedig gyár, ipar, kereskedés virágzik ott és millóknak ad foglalkozást, kenyérkeresetet. *A gyáriipar a dusgazdagok és koldusok osztályát egyszerre teremti meg*, a kit a gyáripar koldussá tett, annak nincs egy barázda földje, hová visszavonuljon. Megy Amerikába, azt hiszi ott földre talál. Igy aztán Franciaországra évenkint 20,000, Németországra 120,000 és Anglia 275,000, Európára közel félmillió kivándorló esik.

Ezeknél a vándorlás oka: vagyontalanság, élelem hiány. A kivándorlás törvénye: az önfentartás joga és szabadsága. Az állam ezt ugy akadályozhatná meg, ha mindeniknek birtokot és keresetet adna. De azt nem teheti. Nincs más hátra mint a kivándorlás a megélhetés utolsó kisérlete.

Ott van a zsidóság, mely addig vándorol, mig a szegényebb és fejletlenebb népek között szellemének megfelelő befolyást biztosit. Ismerjük a csehországi verklist, az olasz kőfaragókat

(taliánokat), a drótos tótot az összes világot bejárják. A Pyrenäi hegységekből 20—30 ezer franczia megy le évenkint Spanyolországba aratni. A görögök ellepték üzletökkel a Balkánfélsziget minden pontját. Muszka és Magyarország északnyugati részeiben német ipar virágzik.

Vasutainkat angol és olasz kőfaragók földmunkások és művezetők épitik nagy részben. Szóval: az egymás közelében élő népek épen nem hajlandók már ma chinai falakkal zárkozni el egymástól. S mint a természetben, ugy a nemzet gazdasági nép életben is megvan — irja Kozma — *a honnor vacui* s mindkét téren *az erők kiegyenlitése* uralkodó törvény. A sark és egyenlitői légáramlás a földszine fölött és a népek hullámzó mozgása a földszinén azonos törvényeknek hódol. A munka bért keres s a tőke és anyag munkás kezet von maga után. A hegyi, termékétlen vidékek élelmi szerekben, a termékeny térségek munkaerőben szükölködnek. S midőn feleslegeiket egymással kicserélik, ebben az érdekközösséget könnyü felismerni. (L. a. 124. l.)

Ezzel azonban nem azt akarom bizonyitani, hogy a csiki székelyek vándorlására, mely a népek hullámzó mozgásában közel másfél század tapasztalata folytán keleti irányban veti kicsinyke gyürüzeteit, épen nekünk a mi elszigeteltségünkben szükségünk lenne, sőt más helyütt talán emlitém is, hogy nemzeti és vallási egységünkre, faji erőnkre nézve, valamint az idegen elemek nagyobb mérvü közénkbe vegyülése, ugy számunknak kivándorlás által való megfogyatkozása, nagyon káros, hanem a mi vándorlásunk is a nemzetközi általános érdekeknek, az ethnographiai és földrajzi viszonyoknak, a föld minden népét többé-kevésbé hullámzásban tartó erőkiegyenlitésnek s a nemzeteket kölcsönösön érdeklő és szükségességét képező nemzet gazdasági tényezők elhelyezkedésének szabályszerü szüleménye.

E tényt tisztán politikai és nemzetiségi szempontból nem birálhatjuk el a nélkül, hogy olyan egyoldalusságba ne essünk, mely nem segit a bajon.

Nálunk is a kivándorlás okai eléggé ismertek és teljesen megfelelnek azoknak, a melyek hasonló népmozgást szoktak Európa szerte eléidézni. Ugyanis kevesebb a földmivelési termény, mint a mennyi a lakósság élelmezésére és szükségei fedezésére elég lenne. Sok hiányzik nekünk abból, a mit máshonnan kell beszereznünk.

Itt nem a jövő-menő napszámos osztály, nem a cselédek, nem a végleges kivándorlók képezik a megmentés a kenyér és kereset módhoz juttatás tárgyát, hanem azon osztály, mely hazulról nem mozdul, nem mozdulhat, melyet 1—6 holdnyi birtoka itthon tart, de a melynek jövedelméből nem élvén meg, annak

mivelése mellett jól rá érne, hogy valamely iparágat folytasson. Ezen osztály számára kell ama megfelelő iparágat megteremteni, annak élelmét és életét kell a nehány vékásföld terménye mellett biztositani, annak állandó munkát adni s ezzel a vándorló rész baján is segitve lenne, mert mint más helyütt kimutatva lőn, nálunk a munkás étel-ital mellett oly magas napszámot kap, minőt sehol.

Hogy a mi népünk a népek hullámzó mozgásában nem nyugatra, hanem kelet felé megy, annak több oka van, ugyanis már ez irányt megszokta, mintegy apáról fiura örökölte, földrajzi fekvésénél fogva jobb kezeügyében találta, nyugat addig a vasut hiányában messze és költségesebb volt, nem sokat törődött vele oláhtól vagy magyartól kapja-e munkadiját, aztán valljuk meg azt is, hogy az oláhországi arany nagyon csábitólag vonzotta népünket Románia felé s vonza ma is.

A fennemlitett kivándorlók közül természetesen fősulyt a végleges kivándorlók, vagy kitelepülőkre kell fektetnünk. Az ilyen kivándorlók mint pinczérek, dajkák, szakácsnők, bérlők, vendéglősök, kereskedők, gyógyszerészek, kőmüvesek, faragók és kovács mesteremberek nagyobb számban lepik el Bukarest, Plojest, Braila, Galacz, Krajova, Gyurgyevó stb. városokat. Bukarestben egy egész város rész van székely kovács mesteremberekből, kik ügyes és tanulékony mesterek s kik nagyobbára ott állandó és maradandó lakással is birnak s legfölebb olykor-olykor csak haza látogatnak, de végkép oda települtek.[1])

Habár ezekkel szemben fáj és sajnosan esik nekünk, hogy bennök fajunk nemzeti erőnk és számunk fogy, de ha igaz az, hogy *„a mi ipari és kereskedelmi jövőnk keleten keresendő, akkor a mi mostani kitelepülőinket nincs miért fájlalnunk, mert ők megerősödve és megszaporodva épen a mi előörseinkké válhatnak, a kik ott megbizható és jól felhasználható közvetitői lesznek iparunk és kereskedelmünknek“*. A mi székelyeink ipari és ügyességi tulsulya a kevésbé fejlett Romániában elismert tény és ugy áll, mint a német ipar Magyar vagy Muszkaország északnyugati részeiben.

Tehát csak nemzeti öntudatuk és nemzeti müvelődésük fentartásáról és ápolásáról kellene gondoskodnunk. Ne engedjük megszakadni ama kötelékeket és kapcsokat, melyek őket e honhoz s itt élő véreikhez füzik. Ápoljuk bennök a nemzeti küldetés érzetét. Tegyük azzá őket ottan magunknak a mik a mi szászaink a német kulturának nálunk. De ne ugy bánjunk el, mint ott hagyott 30—40 ezer csángó testvéreinkkel. Végül nemzetünk-

[1]) 1900-ban a csik-somlyói pünkösdi bucsun 95 ott letelepült székely család vala róm. kath. lelkészük vezetése mellett kereszt-zászló alatt jelen.

nek, ha nem is haszna, de elszivelhető kára lehet a székely testvérek kivándorlásából. Csak közülök is egyesek ne feledkeznének oly könnyedén el székely vérünk, fajunk és nyelvünkről.

Ezekből világos, hogy a *tulajdonképi kivándorlás és munkakeresés* között nagy és lényeges különbség van s mindkettő a maga érdeme szerint birálandó el.

A Buzogány Áron által szolgáltatott adatok szerint, melyeket a főispánok egy-egy évről mutattak ki, egy pár százra menne a véglegesen künn letelepülők száma, mikből azonban évi átlagot nem lehetvén megállapitani, megbizhatóbb adatok után kell néznünk.

A brassói ipar és kereskedelmi kamara 1875-ben a miniszteriumhoz intézett felterjesztésében azt irja a munkás kivándorlásra vonatkozólag, hogy a földbirtok felszabadulása folytán beállott uj földmüvelési rendszer a megelőző időkhöz képest nagyon felemelte a munkások számát a házi és gazdasági viszonyok fejlődésével és ezek közt nagy a székely munkások száma. A felterjesztés egyebek közt ezeket mondja: „Mi alatt Oláhországban az ügyek fejlődtek s az életmód két évtized óta előnyösön átalakult, az alatt nálunk mind rosszabbra váltak a viszonyok. A kereset alászállott és a terhek megnövekedtek. A természeti szükségesség és a kereseti érdekek az oláhokat és székelyeket a vagyonos és gazdasági felvirágzásban lévő szomszéd országba vonják".

E felterjesztés 20—30,000-re teszi azon erdélyi székelyek és oláhok számát, kik munkára Oláhország és Beszárábiában vannak (l. e. 1875-ben) és az iparosok és intelligensek közül többen oláhországi állampolgárok kivánnak lenni.

Mire nézt a felterjesztés igy szól: „Ez utóbbi tüneményt már a *tulajdonképeni kivándorlás* fogalma alá helyezzük. S mint ilyent az ujabb időben (1875—76) évenkint 120—150 esetet és 500 személyt vehetünk fel".

A szántani járás a 70-es évek végén, öntudomásom szerint beszünt s ezzel a munkás vándorlás száma is jóval alább szállt.

Az évi 500 személy künnmaradó közt fel vannak véve a székelyföldi oláhok is s igy Hintz János kamarai titkár adatai szerint a székely kivándorlók évi számát 250-re lehet tenni vagyis az egész összeg felére.

Miután pedig Csik és Háromszék háromszor mulják fel a többi székely megyéket, nem lesz nehéz kiszámitani, hogy mig Csik és Háromszékre a 250 lélekből 187·5 és egyik-egyikre egy formán osztva évi 93·7, addig a többi megyékre 62·5 lélek esik. Vagyis Csikmegyéből az évi kivándorlók száma 1875 körül 93·7 személy volt.

Az 1870-ik évi népszámlálás adatai szerint Csikmegyéből távol volt az országban összesen 6644, polgári állásban 4465, közöshadseregnél 658, a honvédségnél 154 egyén, a külföldön távol volt 605 férfi, 762 nő, összesen 1367 személy.

Csikmegyéből az összes népességnek 3.54% százaléka van távol ugy a belföldön, mint a külföldön távollévők között, vagyis a Háromszék és Csikmegyéből távollévők száma háromszor mulja felül a többi székely megyékből távollévők számát. Ekép Csikmegyében minden 100 lélek után távol van 3 lélek, miből Moldova és Oláhországra esik 0.84—1.% azaz 0.93.% átlag.

Az 1891. évi népszámlálás adatai szerint Csikmegye lakósságából (126.000) távol van 10.000 lélek.

Keleti Károlynak 1891. február havi akadémiai felolvasása szerint már évtizedek óta megtelepült Romániában összesen 50.000 székely.

A 10.000 távol lévőből az összes lélek szám aránya szerint legföllebb 1.5% esik az oláh lakósságra és a más 8.5% a székelységre.

Miután pedig a székely kitelepülők közül Csik- és Háromszékmegye háromszorosan mulja felül a többi székelymegyéket együttvéve, könnyen kilehet számitani, hogy az 50.000 kitelepültből Csik- és Háromszékmegyére együtt esik mintegy 37.500 lélek és a többi megyékre együtt 12.500 lélek. Ha már most a Csik- Háromszékmegyére eső 37,500 kitelepültet a két megye közt egyenlően két felé osztjuk Csikmegyére fele részül 18.450 kitelepült esik körül-belül az utolsó 3 évtizedet véve fel időtartamul, a mi különben teljesen megfelel a fennebb évi kitelepülőül megállapitott 93%-nak.

Innen nem csvda, ha mi szaporodásunk 1850—1891-ig csak 21.408 lélekre emelkedett, mert ha csak a legmérsékeltebb módon vett és Csikmegyére ezen idő alatt a statisztikai adatok alapján csak (a 18.450 helyett) 12.143 kitelepülő vagy eltávozó egyént veszünk, akkor azon idő alatt összes szaporodásunk (hozzáadva a 21.408 szoporulathoz a 12.143 kitelepülőt) 33.551 lélek lenne.

Nincs kezünknél az összes szülések és halálozásokról szóló kimutatás, hogy e tekintetben is egy kis összehasonlitást tehessünk. Pedig nagyon érdekes lenne.

A népességi mozgalmak czimén fennebb emlitém, hogy a népeségi hanyatlás legnagyobb mérvü az Alcsikijárásban. Fel is hoztam némelyeket e hanyatlás okául.

Azonban az Alcsik-kászoni járás e népességi hanyatlásának megvilágositásául álljanak még az alábbiak. Ugyanis Koncz István csiktusnádi plebános „katonai alreáliskola a Székelyföldön

és a székely kivándorlás“ cz. alatt a „Csiki Lapok“ 1893. évi 34. sz. ezeket irja: „Már a midőn 1896-ban kezdve, — több éven át — mint kis társkör működve Alcsikon heten, s lassankint számosok sorakozásával gyarapodva, e kivándorlás megszüntetésére *miniszterileg megerősitett alapszabályokkal s negyedfél ezer forint kezdetleges alappal* biró egyletet kezdeményeztünk volt, e kiáramlásnak a megszüntetésére szükséges működés igazolása során, mig akkor *névsoros rovatos kimutatást* állitottam volt össze a Tusnád-Verebes hitközségi családokból 1848—1866. husz évi időszakban Moldova—Oláhországba kivándorlottakról, azt a lapokban is közölve, melynek összegezése e tanulságos adatokat tárta és tárja im fel: *194 családból e husz év alatt kiment:* 119 férfi, 186 nő, összesen 304. Ezek közül volt legény 51, leány 92, házas 65, ágyas 96, összesen 304.

Ezeknek ott született gyermekeik: törvényes 101, törvényesitett 71, törvénytelen 234, összesen 406. S igy a főösszeg volt 710, melyből az addig ott meghaltak száma 48.

Többen tartózkodtak s számasok már akkor megszerzett tulajdonokban laktak: Bukarestben 237, Brailában 18, Galaczon 10, Ploiesten 7, Gyurgyevóban 5, Kalarason 4, Ruscsakban 3, Moldvai részén 3, Alexandriában 4, Törökországban 9, Szerbiában 3, Muszkaországban 1, összesen 305.

Foglalkozásra nézve voltak: szolgáló 95, kovácsinas 8, kovácslegény 33, kovácsmester 33, kerekes legény 11, kerekes mester 17, timár legény 2, timár 5, kőmüves 5, ács 5, lakatos 3, asztalos 9, szabóné 4, hajósné 3, napszámos 9, züllődő 35, béres 2, nyerges 4, czipész 8, szőcs 3, gépvezető 1, pléhes 2, mészáros 1, puskamüves 1, borbélyné 2, földész 4, katona 2, összesen 304“.

Azóta, hogy ezen összeirás megtörtént már egy negyed század telt le nemzeti életünkből s maig ama kivándorlottak közül csak 6% jött haza, a 94% odamaradt, s kik hazajöttek azokban sincs se hazánknak se fajunknak semmi haszna, mert ezek nagyobb része minden kenyér nülkül anyagilag és erkölcsileg elzüllött állapotban testileg pedig nyomorékon, egészségtelenül, csak élőhalottként jött haza nagyobbára csak meghalni.

Nehány iparos akadt még, kik ott tanult mesterségüket itthon ujratanulva és folytatva tisztességesen élnek iparuk után.

Ez egy rövid negyedszázad népességi hanyatlása egyetlen hitközség vagy no egy nagyobb és egy kissebb politikai községnek, de elég szomoru kép ahoz, hogy ebből a többi községekre nézve is a következtetéseket levonjuk. S ezeket le is vonhatjuk bátorságosan, mert többé kevéssé a népességi arány szerint igy van ez a többi községekkel is.

A csikmegyei illetőleg Alcsik-Kászon járási népesség az ujabbi 25 év alatt az uj adó és terhek növekedésével*) folyton hanyatlott.

Szomoru képe biz ez székely nemzeti életünknek. Kozma ezen adatokból az ugynevezett székely kivándorlás aggasztó tényét nem állapitja meg, hanem igenis konstatálja, *hogy a kenyér kereseti és kitelepülési erdélyi népmozgás főiránya Moldova—Oláhország* s e mozgásban a székelyföldi lakósság csaknem akkora részt vesz, mint Erdély általános népessége.“ Ugy hogy a népszámlálás Csik- és Háromszékmegyéből 3129 et, a többiből együttesen 102-őt mutatott ki. Ebből a lakósság számaránya alapján az oláh lakókra esnék 909, a két megye székelységére 2220. Ez az arány feltüntetésére nézve.

Csikból több nő van távol, mint Háromszékmegyéből. Csikból több leány szolgálni, Háromszékmegyéből több iparos férfi üzleti vállalatokra megy.

Mik lennének tehát a kivándorlás megakadályozására irányuló eszközök? Ha már azt teljesen, mint a nemzetközi általános érdekek, az ethnographiai és földrajzi viszonyok, nemzetgazdasági tényezők és erők kiegyenlitésének szabályszerü szülemenyét megakadályozni nem lehet, kivánatos, hogy *keleten egy jóravaló magyar iparos-elem fejlődjék*, hogy az ott is magyar maradjon, anyagi és szellemi érdekei megvédessenek, nemzetiségök az üldözés és elnyomástól biztositva, polgári és társadalmi jogaik elismerve, tiszteletben tartva legyenek. Erre hatni nekünk is testvéri kötelességünk. A kormánynak pedig oda kell hatni, hogy a nemzetközi jog velök szemben érvényesüljön és tiszteltessék.

A brassói ipar és kereskedelmi kamara idézett felterjesztésében egyebek közt ezt irja: „a nép és gazdasági életben nincs helye a kényszernek“.

„A székelyföldre nézve gyakorlatiasnak találjuk azon gondolatot, hogy ott társulati uton alkalmas házi-ipart teremtsenek, azt terjesszék és emeljék. Minden egyletet, mely a keresetet szaporitja és szabályozza, támogatni és fejleszteni kell“.

Különben — irja tovább — ezt az ős erdélyi munkás vándorlást, a mely részben a Duna fejedelemségekbe való kivándorlás, nem szabad ugy fogni fel, mintha az magában veszedelem és feltétlen romlás volna.

Ez a mi helyzetünkből, a mi fennállásunkból kifolyó régi szükségesség. Ez maga-magát a népben rejlő ösztön alapján sza-

*) De ez csak egyik oka népességünk hanyatlásának. Én sokkal veszedelmesebbnek találom a mire már fennebb rá is mutattam, ama titkos és sötét bünt, melyet némelyek a szász atyafiak *„két gyermekü rendszere“* példájára vagy épen a semmiféle gyermekü rendszer üzésével Isten nemzetünk és fajunk ellen büntetlenül követnek el.

bályozza s a szükség szerint irányul. S ámbár egyesekre nézve férfiakra ugy mint nőkre, erkölcsi és gazdasági romlással is jár, mindazonáltal népességünk ezen mozgása a szomszéd országokra több előnyt, mint hátrányt rejt magában." (Kozma id. m. 130 l.)

Én egy messze jövőbe tekintő politika alapján elismerném a parányi előnyt, a jelenlegi hátránynyal szemben, de bizonytalan jámbor ohajtásoknak nincs okom sem nemzetiségi „sem közgazdasági szempontból magamat átengedni, hanem minden megengedhető módon, erkölcsi és társadalmi uton mind az erdélyrészi m. közmüvelődési egyesület" szakosztályának, kezében a gróf Kunn Kocsárdtól e czélra hagyott 500,000 korona alapitvány kamataival, mind minden hazafias érzelmü polgárnak azon kell lenni, hogy a székely kivándorlásnak eleje vétessék.

Itthon lévő székely véreinkben azért kell a nemzeti öntudatot, otthon iránti szeretet és faji erőnk fentartási ösztönét és szükségességét fejleszteni, hogy a nomád élettel felhagyva itthon fajunk nemének és nemes vérének megfelelő módon iparkodjék magának jólétet teremteni, a Moldova—Oláhországban a visszajövetel reménye nélkül kitelepültekben pedig azért kell a nemzeti tulajdonokat és érzelmeket ápolni, hogy az ott már elfoglalt állásukban a székely névnek és nemes tulajdonoknak becsületet, tekintélyt, elismerést biztositsanak, s maguk és unokáikban fajunknak keleti missióját mindenkorra megalkossák.

Már jövő-menő néposztályunkben is kellene annyi önérzetnek és fajszeretetnek kifejlődve lenni, „hogy idegen ország munkás kezét ne szaporitsuk", annak fejlődését magunk vérével ne segitsük elé akkor, mikor arra nálunk is nagy szükség van, s mikor azt tőlünk a legszabadabb világ polgárság szempontjából sem követelheti senki.

Jóra való székely, kinek a hon, a vagyon és birtok szeretetnek valamicske érzete még él lelkében, nem hagyja még ide a földet, melyen bölcsője ringott, mig az annyi kenyeret nyujt, hogy az éhen halástól megmentheti. Annyit pedig mindig nyujtott és Isten után jövőben is nyujtani fog.

Nem vagyunk mi sokan, nincs itt felesleges munkás kéz a mai még rendezetlen társadalmi és közgazdasági viszonyok között sincs. Ha az év egyes szakaiban nincs egyformán tenni való munka, de van a másban annyi, hogy véres verejtékkel izzadhatna alatta. A szorgalmas székely minden időben hasznosan eltudja foglalni magát, a tunya és hanyagnak, ki csak dőzsölni szeret soha sincs.

Nem vagyunk mi sokan és egy talp hasznavehetlen talajunk sincs. „Termő az — mint T. Nagy Imre irá -- mind egy

barázdáig, ha nem is mind buzát, vagy szöllőt termik. Termik az erdőt, termik az ásványos vizet, termik az ásványt, termik az legelőt és a legelő termik barmot, melyekből egy formán nyerheti a földet lakó nép az ő megélhetését". (L. Csikmegye közgazdasági állapotai és a Székely kivándorlás 122. l.)

Nem vagyunk mi sokan, mert mint más helyen kimutatám, ha földünk területét és népességünk számát az ország más megyéinek birtok területével és népességének számával összehasonlitjuk, az egész országban egy kivételével a legnagyobb területtel egy lélek után mi birunk vagyis a 73 megye között a 72-ik helyen mi vagyunk. Azok kedvezőbb égalji és talaji viszonyok között vannak. Megengedem, de a mi viszonyaink között is meglehet élni jobban még mint az északibb vidékeken, csak égaljunk és talajunknak megfelelő állati és növényi fajokat tenyésszünk s érsték meg már egyszer nemzeti létünk és sorsunk intézői, hogy sajátos viszonyainknál fogva mi itt annyi terhet nem birunk, mint az ország jobb viszonyok között élő lakósai. Ezt közel másfél évezredes mult hosszu folyamán át mindig felismerték, megértették népvezetőink, csak fájdalom az ország sorsát alkotmányosan kezelő korábbi és mostani kormányok nem értették és nem értik meg, mely e viszonyok folytán élvezett minden ősi kiváltságunktól megfosztott és semmit a tulhajtott adóterheken kivül, nem nyujtott helyökbe.

De ennek daczára, faji szivósságunknál fogva élünk s a kitelepitésre épenséggel nincs szükségünk, ha nem ehelyett nyujtsanak, ha tudnak és van lelkök hozzá, megélhetési módot és eszközöket és telepitsék vissza csángó és többi Romániában és máshol anyagi és erkölcsi nyomor és elhagyatottságban vergődő székely testvéreinket.

Minket a modern kor aranyos igéretei és rohamos haladása sem tudtak sajátos konservativizmusunkban elbóditani, sem felczafrangozott mizeriai még agyonzuzni, mert réges-régen mikor még a költő distichonba sem szedte volt, már tudtuk küzdelmes életünkben született meg az az igazság, hogy két jó van mi fölött sorsnak nincs semmi hatalma: szorgalom és az erény, földön az, égben ez áld.

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara évenkint kimutatást szokott közölni a székely kivándorlás és népmozgalmakról. Az 1893. évről szóló kimutatásban, miután a kivándorlás okául feltünteti a rendkivüli mostoha viszonyokat, melyekkel a székelységnek az utolsó évtizedekben s főleg a nyolczvanas évek közepe óta megküzdenie kelle s a hazai közgazdasági politikának a korábbi évtizedekben a székely közgazdasági érdekekkel szemben elkövetett mulasztásait azt irja, hogy „e kivándorlás a tár-

gyalt (l. 1893.) évben az előző évekhez képest, némileg megcsökkent ugyan, de azért még mindig jelentékeny volt. A székely földi kilépő állomásokon át a forgalom 1893 ban általában is kisebb volt, mint az előző években, a mi főleg a hazai hatóságok, valamint Románia részéről a ki és bevándorlókkal szemben alkalmazott szigorubb korlátozásoknak, valamint a kolera járvány behurczolása ellen foganatositott határzárnak tulajdonitandó. A székelység határvonalán fekvő öt vámhivatalon, illetőleg kilépő állomáson át, ugyanis a tárgyalt évben (1893.) következő arányokat öltött a forgalom:

	kilépett	belépett				
Bodzán	3439	2755	kevesebb	jött	vissza	684
Csik-Gyimesen	2524	2303	„	„	„	221
Ó-Sánczon	678	707	több	„	„	29
Sósmezőn	10326	8683	kevesebb	„	„	1643
Tölgyesen	3522	3461	„	„	„	61
Összesen 1893-ban	20489	17900	kevesebb	jött	vissza	2580
„ 1892-ben	24081	21280	„	„	„	2804
„ 1891-ben	24317	21331	„	„	„	2986

A mig tehát az 1893-ik évben a kilépő utasok száma 2580-nal multa felül a belépők számát, 1892-ben a kivándorlók, illetőleg végleg kimaradók száma 2801 és 1891-ben 2986 volt.

A csikmegye részén lévő vámhivatalokon 1893-ban kiléptek 6046-on, beléptek 5764-en, kimaradtak 282-en.

Fájdalom, azonban e számok csak kis részét mutatják a Románia felé irányuló székely népmozgalomnak, a melynek egyik főcsatornája ma már Gyimes mellett még a csikmegyeiekre nézve a predeali vonal. Volt pedig a predeali állomáson át:

	kiment utasok száma	bejött				
1893-ban	106388	85760	kevesebb	jött	vissza	20628
1892-ben	119142	76617	„	„	„	42525
1891-ben . . .	97524	98688	több	„	„	1164
	323054	261065				61989

Ezen utóbbi átlagosan felvett adatokra nézve megjegyzendő, hogy azok magukban foglalják a határt külföldi utlevelekkel átlépő idegen utasok számát is. Igy a hivatalos jegyzékek szerint a mult (1893.) évben 25,277 idegen országbeli alattvaló lépett a határvonalon be Magyarországba, melynek legnagyobb része Magyarországon át külföldre vette utirányát. Továbbá igen nagy azon székelyeknek száma, kik utlevél és igazolvány nélkül lépnek mennek ki Romániába. Azért e népmozgalmat számokkal kimutatni nem lehet.

Azonban a fentebbi számok annyit mutatnak, hogy még ma is sokkal jelentékenyebb a kivándorlás szomoru ténye, semhogy azt birmily szempontból kicsinyelni lehetne.

A természetes népszaporodás utján — irja az emlitett jelentés — ugyanis a négy székely vármegye lakósságának 1880-tól 1890-ig 10.09% kal vagyis 50,568 lélekkel kellett volna szaporodnia, tényleg azonban a népszámlálás adatai szerint a szaporodás csak 6.03% vagyis 31,374 lélek volt. A különbség tehát 19,194 lélek s e hiánynem véve figyelembe a bevándorlottak (főleg 7—800 zsidó) számát, kétségen kivül a kivándorlás következtében állott elő.

Hogy e számokból mennyi esik Csikmegyére, könnyen után gondolhatunk, ha tudjuk, hogy Csikmegye lakóssága körölbelül egynegyed része a székely megyék összes lakósságának. Már e szerint is nekünk átlag 1880-tól 1890 ig 12,642 lélekkel kellett volna szaporodnunk, tényleg szaporodtunk 7843 5 lélekkel és a kivándorlás folytán beállott hiány 4798.5. S e nagy nemzeti veszteség nagyobb részben a székelységre esik, mely 1880—1890-ig 78.41%-ról 78.07%-ra hanyatlott, vagyis 0.34%-kal tért vesztett az oláhság javára, mig a magyar birodalomban a magyarság arányszáma 1.62%-kal erősödött. (L. bővebben a marosvásárhelyi ipar és kereskedelmi kamara 1893. évi jelentését).

„Az elmult évtizedek mostoha közgazdasági viszonyai — irja tovább az idézett jelentés — tehát a székelység körében a nemzeti szétzüllésnek szomoru tüneteit idézték elé s az idegen néptenger óriási gyürüje mind összebb és összebb kezdte szoritani e félmilliónyi (l. a. erdélyi) magyarságot (székelyeket). Ezek a jelenségek teszik megokolttá az állam részéről a székelységgel szemben ohajtott kiviteles gondozást, mert egyedül az állami orgánizmusnak a magyar birodalom keleti részében való hatalmas fejlődése s az állami tevékenységnek e vidékeken való fokozott érvényesülése repesztheti szét azt a gyürüt, mely az állam fentartó székelységet elsorvasztással fenyegeti. Ez teszi megokolttá a székely közgazdasági érdekeknek kivételes állami támogatására irányuló kivánalmakat és javaslatokat, de egyszersmind e nagy nemzeti és állami érdek teszi kötelességévé a székely társadalomnak is, hogy e téren lankadást nem ismerő tevékenységet fejtsen ki s igyekezzék az állami üdvös munkálkodásának sikerét biztositani".

E munkás mozgalom, munkakeresés jellegével biró a létért való küzdelem szülte jelenség eredete az ős időkbe vezethető vissza. Hogy a székely vérünk és fajunk elpacsékolásával köz nemzeti erőnk kiszámithatlan veszteségével történik, fölösleges lenne itt ujból és ujból tovább bizonyitgatni. Az utóbbi félszázad

alatt egész irodalom keletkezet e tétel fejtegetéséről s a kivándorlás megakadályozásáról. De maig nincsen kitalálva az a biztos gyógyszer, mely e nemzeti bajt gyökerében megorvosolni képes lenne. A székelységnek Lukács Béla m. kir. kereskedelmi m. ankettező kezdeményezésével a hazai gyárakba, az iparos pályára, szóval a magyar haza nyugati részeibe való irányitása, csak csepp a tengerben a székely kivándorlás megakadályozásához.

Az eszme, a székely ifju nemzedéket az anyaország felé irányitani, a hazai gyárakban levő befolyásosabb mesteri, előmunkási állásokba bevezetni, ezeket az idegenekkel szemben megbizható magyar kezekre bizni, a nemzeti ipart fejleszteni, az idegenből hazánkba hurczolt szoczialis eszméknek és törekvéseknek gátat venni, a magyar elem és érdekek szolgálatát emelni, valóban szép, felséges és nemes s hazafias feladat. De e nemes törekvéseket nagyobb siker alig fogja koronázni mind addig, mig e kivándorlás ethnografiai, közgazdasági, sőt kedélyi és erkölcsi okaival alapos tanulmány folytán ezek részletes és pragmatikus ismeretével tisztában nem leszünk.

E föld öszterületéhez nincs tulnépességünk, de nagy tulnépességünk van a silány jövedelmet hozó jelenlegi gazdasági viszonyok mellett. Nem élhetünk és nem szaporodhatunk azon apáról fiura öröklött primitiv gazdálkodás mellett, mely nálunk maig divik. Romániában a népesség gyér, a talaj pedig a legprimitivebb gazdálkodás mellett is busásan fizet s a miénknél ott sokkal alantabb fokon álló gazdasági kultura a kivándorolt székely mezei munkásnak kétségtelen előnyére van. A székelység a létért való harczot, régibb kulturáju és energikusabb faju levén a rendkivül elmaradott kulturáju románnál ezen sajátos keleti nemhez szokott néppel szemben a versenyt előnyösön birja. Ezt önkénytelenül érzi a mi fajunk százados tapasztalatai folytán.

A székely kivándorlásnak legszégyenletesebb része, hogy Románia tele van székely szolgáló leányokkal, kik a román urihaztartásoknak stilszerü kiegészitői. A székely leány és nő „szivesen megy Romániába, mert tudja, hogy azzal a tudással, melylyel idehaza 8—10 korona havi bért sem keres meg, odaát nemcsak megkeres 20—25 frankot, hanem a háztartáshoz nem értő román asszonyságnak valóságos mentora is lesz“.

A székely kivándorlás ügye ugy itthon, mint Romániában még hosszabb időt igénylő szorgos tanulmányra vár.

A székely kivándorlást gyárak alapitásával megakadályozni nem lehet. A mi mezei munkához szokott népünknek hiányzik a gyármunkási nevelése, ehez nincsenek sem hagyományai sem hajlamai kifejlődve. Ezt igazolják székely fa-gyáraink, melyekben rendesen idegen munkások dolgoznak.

A mig tehát közgazdasági viszonyaink nem javulnak, állami és községi terheink egyre szaporodnak, mig népünk a községi és hatósági vonatkozásu ügyeikben zaklatásoknak lesznek kitéve, mig a közmunkákért nyaggatják, mig a nagyon is lejtőre kapott közerkölcsi állapotok nemzeti multunkhoz méltó szinvonalra nem emelkednek, mig Románia az erkölcsi bukkottaknak menedek és buvó helye lesz: addig palliativ szerekkel a bajt lehet mérsékelni, de gyökerében kigyógyitani, teljesen megakadályozni nem lehet. De hogy a székely kivándorlás nem csupa munkás mozgalom, hanem a kivándorlók közül sokan örökre odamaradnak annak szomoru igazolására idejegyzem több év adatait a legközelebbi multból, mik jobban megvilágositják e tényeket.

A gyimesi állomáson:

év	kiment	visszajött	több kevesebb jött vissza
1891	2826	2054	272
1892	2109	1962	147
1893	2521	2303	221
1894	4054	3880	174
1895	3487	3545	58
1896	7337	7453	116
1897	10126	8159	1967
1898	21418	17842	3576
Összesen:	53878	47498	6357

A tölgyesi állomáson:

év	kiment	visszajött	több kevesebb jött vissza
1891	3653	2746	907
1892	5037	5382	555
1893	3522	3461	61
1894	4668	4149	519
1885	6516	5901	615
1896	4563	3952	611
1897	7778	7068	710
Összesen:	36637	32659	3978

E szerint e két csiki állomáson 1891 óta kevesebb jött vissza 10.335 egyénnel, mint a mennyi kiment. Ezekhez adandók a tölgyesi állomás 1898. évi adatai és a vámok megkerülésével kitávozottak száma ugy, hogy az évi kimaradók számát egy 1000 egyénre tehetjük, ha még vagy egy leélve ott életét, halni haza térne is. Semmi esetre sem térhetünk tehát ki annak beismerése elől, hogy van bizony székely kivándorlás és Romániába való kivándorlás, mely nemzeti erőnket, vérünket és fajunkat — a kimutatott számban — még akkor is teljesen emészti, ha valamennyi vénségében vagy munkaképtelenségében halni visszatérne.

Társadalmi és közerkölcsi állapotok.

a) Az osztályok kiválásáról.

A csikmegyei székelység és többi lakóinak társadalmi és közerkölcsi állapota azok egyes viszonyainak, nevezetesen nemzetiségi, felekezeti népviseleti sajátságainak, szokásainak leirásában s más czimeken annyira jellemezve van, s különösen a történelmi részben oly behatóan lesz tárgyalva, hogy a fenti czimeken felmentve érzem magamat hasznosabb leirásokba bocsátkozni.

A székelyek nemzeti őshagyományaik s Verbőczi szerint külön törvények és szokások szerint élő, kiváltképpen való nemesek „Hadban szolgáló emberek", „Vitézlőrend" a székelyseg neve. Hadi dolgokban bölcsek, kik örökségeket és tisztet nemzetségre és nemzetségeknek ágazattjára osztvák. (Verbőczi decz. Trip. Párs. III. T. A. 4.)

Kezdetben *lovasok és gyalogok*, de egytől egyig *nemesek* voltak. Senkit sem szenvednek maguk között, hogy nagyobb szabadsággal birjon egyik mint a másik, a legkisebbnek épen az a szabadsága mint a legnagyobbnak. (Kallai F. A székely nemzet eredetéről. 1829. Nagy-Enyed.) Ez egyenlőség és szabadság minden tehetség előtt megnyitotta az utat a közhivatalokra, fel a legfelsőbb polczig, hová azonban az ispánokat, (később királybiró) a király vagy fejedelem nevezte ki már Sz. István óta.

A XV. század okmányaiban már kifejlett harmadik osztály is jelenik meg s az egész székelység a latin világ szellemében és hadi szolgálat neme szerint e három osztályba oszlik: Primores (*főnemesek*) primipili (*lófők v. lovasok*) és *pixidarii* (gyalogok vagy gyalog puskások).

A hadi szolgálatot illetőleg az első rend *banderiumot* állitott, s a felkelő seregnek *kapitányai*, vezérei belőle teltek ki, a második rend saját *felszerelt lovaival* a harmadik is saját fegyverzetével ment a harczba.

Azonban itt e helyen reánk nézve a harmadik rend megjelenése bir társadalmi jelentőséggel. Az egyenjoguság, az egyetemes nemesség, kiváltságosság elve ugyan megmaradt tovább is a székelyeknél, de a hatalmasabb osztály vagyoni és müveltségi tulsulya itt is érvényesülvén, a főbb hivatalok, valamint a harczi ugy a közkormányzati téren is tulnyomóan az ő kezébe kerültek, nem örökösödés utján ugyan, de esetről-esetre (L. Kozma II-ik Székelynép 87. l.). E szerint azok lettek ők nálunk, a mi a vármegyei főnemesség a vármegyéken.

Társadalmi szempontból nagyfontosságu vala nálunk is e harmadik rend megjelenése azért is, mert maga után vona egy negyedik rendet, *a jobbágyok rendét.*

Ugy volt és ugy lesz mindig, hogy az egyik oldalon jelentkező tulvagyonosodást, a másik oldalon, mint árnyék követi az elszegényedés. Ez a társadalmi élet szeszélyes játéka.

A csiki székely rendeknek az igy kifejlett jobbágyokkal való társadalmi viszonyát mellőzöm, mert a jobbágyság történetét a történelmi részben egész terjedelmében külön fogom adni, legföllebb azt emlitem meg, hogy a jobbágyság mellett, mint ötödik rend a városi rend fejlődött ki, de Csik-Szereda és a többi székely városok sem emelkedhetvén ki annyira, hogy e rendnek életet kölcsönözzenek, e rendnek csak történeti emléke maradt fen.

Székely társadalmi életünk eme rendek egymás közötti viszonyaikban foly le és alapvonásaiban megfelel a magyar társadalmi viszonyoknak, de székely fajunkat már a legdurvább korból is a szabadság szeretetnek, az egyenlőség bennök élő magasztos eszméjének, az előnyösön jellemző fejlettebb politikai életnek és intézményeknek oly szép bizonyitványa ajánlja, melynek párját a más nemzetek történetében s az egész világon hiába keressük.

Jellemző tulajdonsága — irja Kozma F. — (idézett müve 88. l.) a székely társadalmi viszonyoknak az, hogy nagybirtokos osztály benne oly mértékben ki nem fejlődhetett, hogy veszélyes tulsulyra jusson akár közgazdasági, akár politikai ügyekben. E körülménynek természetes következménye, hogy a teljes vagyontalanok — proletárok — osztálya is ismeretlen nálunk, sőt az ujkor jobbágyságát alkotó cseléd osztály sem fejlődött ki. Nem ez utóbbi nálunk még felére sem, mint pl. Háromszéken, hol a cseléd osztályt tevő zsellérkedés, mely különben a jobbágyság maradványa, még ma is nagyban divik. Erről a Csikmegyeiek ugyszolva keveset vagy semmit sem tudnak. Ama nehány jobbágyos primórról a jobbágyság történetében majd névszerint megemlékezünk.

A székelység tulsulya — mint Kozma is megjegyzi — a volt primipilusok és pixidáriusok rendjében keresendő. Ezen két rendből emelkedtek ki később a primorok közt előforduló jobbágyos nemeseinknek egy része. Az első t. i. a primipilusoknak erejét 1898. óta minden elfogulatlan biráló hanyatlásban lévőnek mondja. Még erőlködik, itt-ott erőszakoskodik — irja Kozma — de a föld lába alatt erősen inog. Fölfelé nagy hajlama van a versenyre, a primosokat szerette a közéletben hátra szoritani, amit fényes és költséges életmód által vélt elérhetőnek. A tanulást és üzletet rangján aluli mesterségnek tartotta s midőn igy a jólét eszközeit megvetve, az élet fokozódott igényeit kielégiteni s a hamis látszat által magát a felszinen tartani erőlködött, rohamos

bukkása és hanyatlása ki nem maradhatott. Legfőbb gyengesége abban áll, hogy még romjaiban is takargatja hibáit, tévedéseit, gyengeségeit, kárhoztatja a kort és rendszert, kétkedéssel tekint a civilizátori törekvések és erőfeszitésekre s maga semmi után sem lát a mi által magán segitsen. Legfennebb hivatal viselést tart magához méltónak. S a közigazgatás legfőbb nyomorai nálunk éppen abból származnak, hogy a megyei hivatalok ama nagyrésze melyhez a qualifikáczió még szabályozva nincsen, nagyobbára ez osztály tengéletben maradt utódainak nyujtatik urbéri kárpótlásul.

Modern intézmények az „*urambátyám*"-*ok* és virtusaikban tündöklő „*öcsém*"-*ek* kezei között képzelhető mily szépen és gyorsan reálizálódnak! . . Tisztelettel hajlunk meg azonban hazafisága s jellemének erkölcsi vonásai előtt, miket az osztály még romjaiban is hiven megőrze. Jelleme, magatartása egyenes nemes és büszke. Ez elismeréssel neki adózni a szigoru kritika is tartozik. Ámde korunk erényei között uj tényezők emelkedtek uralomra. S a phisikai és szellemi munka küzdelmei és vivmányai a kiket érintetlenül hagynak, természetszerüen megszünnek a kor tényezői lenni. Minden eszme uralomnak meg van a maga saját gépezete a társadalomban s mint egyik eszme uralom helyet ad a másiknak, e másik már a maga uj gépezetével jelenik meg s ebbe csak annyi illeszthető be a régiből, a mennyiben az átalakitást anyagánál fogva megszenvedi. A mely anyag pedig csak tömi, de hajlani nem szokott, szépen a lomtárba kerül, hol a rozsda emészti meg. Szomoru, de igaz képe — végzi ez osztály jellemzését Kozma — egy hajdan életerős osztály sorsának". (n. a. 88—89 l.)

Kozma e jellemzéséhez a magam részéről azzal a megjegyzéssel járulok, hogy a mig élénk jellemzése részben igen találó a primipilus rend egy nagyrészére, addig ugyanezen jellemzésében igen találóan jellemzi a primor rend egy nagyrészét de jellemzése csekély ismeretem szerint egészben sem a primipilus, sem a primor rendre nem talál és nálunk inkább az utóbbira, mint az elsőre.

Mert, hogy mindkettő nagyott hanyatlott, az tény. De hogy a ki magasan áll, ha bukkik, nagyobbat esik, az természetes dolog.

Innen van, hogy mind a pixidarius, mind a jobbágy osztály az utóbbi időkben is meg állja helyét, ugyanis:

A volt paxidariusok osztálya vagyis a harmadik rend, ma a legerőteljesebb zömét képezi nemzetiségünknek. Munkás, dolog szerető osztály ez, mely a tanulás iránt is a legnagyobb tiszteletet és előszeretetet tanusitja. Intézeteink ennek gyermekei által vannak benépesitve.

Idehaza a nép munkás és takarékos. Ragaszkodása az ősi birtokhoz példa nélkül való. Innen földjeinek eldaraboltsága. Igényei nem voltak, *Paget* szernt a kényelem a székelynél oly annyira ismeretlen, hogy erre nézve Európában csak a skótok hasonlithatók hozzá. Életmódja természetes és egyszerü s ezért anyagilag még gyarapodni is tudott. Egyik fiából papot, másikból hivatalnokot nevelt s az otthon maradtaknak sértetlen adá át az örökséget, melyet azok okos körültekintéssel megsokszorozának, mert ha egy nagyobb birtok eladóvá lett, a mi az utóbbi időben nem ritka eset volt, 20--30 közszékely összeállott és megvásárolta azt, semhogy idegen birtokost engedjen maga közé betelepedni. Meg van fajunknak az a sajátsága, hogy még a szomszéd megye vagy községből betelepült székelytestvért is évtizedeken át *jövevénynek nevezi,* rá kiabál, ha nem egyenes örökösödés utján lett birtokos társává.

A volt *jobbágy osztály* ma a közélet egyik legéletrevalóbb elemévé lett. Erről más helyen a „Jobbágyság története" czimén bővebben szólunk, de itt is megjegyzem, hogy ez az egyedüli osztály, mely a felszabadulás által birtokának urává lévén, napjaink nyomasztó életviszonyai között pár évtized alatt anyagilag szembetünő előhaladást tett.

A munka szeretet a vagyon megbecsülése, egyszerü, igénytelen életmódja, nemcsak az 50-es és 60-as években, midőn könnyebb vala az anyagi gyarapodás, hanem ma is gyarapodván, határozottan tulsulyban lévő anyagi előnyt biztositottak számára, a többi osztályokkal szemben a régi viszonyokhoz képest. Életmódjuk ma is egyszerübb, mint a *régi szabadok-é* vala.

A mi a csikmegyei székely primor, primipilus, pixidarius, jobbágy stb. osztályokat vagy rendeket illeti, azok a közéletben ma is különbözőknek tekintik magukat s a székelység ama része, melyet katona és gyalog részen valóknak neveztünk, a milyen bizalmatlan főleg ez utóbbi az u. n. nemesség iránt, ép oly lenéző még mindig a volt jobbágysággal szemben, ugy hogy — talán épen ennél fogva — a jobbágy is nagyobb odaadással és hüséggel viseltetik volt földes ura iránt, mint a hozzá legközelebb álló s ma már a gyakori összeházasodások folytán rokon társadalmi osztály iránt.

E megkülönböztetés azonban élénkebb alakban ritkán nyilvánul s általában a haladó idővel elmulófélben van, de hogy a társadalmi élet gondosabb megfigyelése ez utóbajok nyomaira rávezet: értem főleg az alkotmányos választásokat, azt bizonyitanunk nem kell.

Lelketlen izgatások által természetesen békeszerető és józan mérsékletü népünket hajba lehet kapatni. Noha a megne-

hezült élet gondjai s a hatalmi erőszak nyomása, mint koldus és rabbá tett népeknél szokott lenni, kezdi fajunkból is kiölni az ősi *székely virtust.*

Székely népünk roppant szorgalmas, elég élelmes és némi üzleti szellemmel is bir az apró dolgokban, de koczkázatos nagyobb vállalatokhoz nincs szerencséje s nem is mer hozzáfogni.

Bár tudja, hogy a birtok legkevesebbet jövedelmez, de ahoz ritka szivósággal ragaszkodik, mert nem a perczenteket, hanem azt nézi, hogy pénzét minél biztosabb és szilárdabb alapba fektethesse. Ilyennek a földet tekinti, azért ezt még drága áron is megvásárolja.

A székely hazaszeretetének realis tárgya a haza földe, azon föld, melyen bölcsője ringott, melyen született s melyből nehány pántlika szélességü darabkát ő is birtokol. Ehez szegénységében is ragaszkodik s áruba semmiért se vagy már csak végnyomorában bocsátja.

Ezen alapult a birtokokra vonatkozó régi jogviszony is, a miért itt, mint más helyt láttuk és látni fogjuk, kincstári birtok (jus regale) nincsen, a kincstár sohasem örököl, hanem a birtok kihalás esetén, ha se fiu, se leány nem volt, átszált a közelebbi atyafiakra, vagy ha ez se volt a községre.

A székely *örökösödési törvény,* mely a mély és messze előrelátás megtestesülése vala ma már csak a történelemé, de az azokban nyilvánult bölcs székely nemzeti genius a székelyeké, kiknek ugy átment ez vérébe, hogy a leányt ma is inkább kifizetik ingóságokkal, sem hogy a birtok ujabb darabokra oszoljék.

Székely népünk e röviden érintett tulajdonságai mellett legfőbb társadalmi erénye s amaz életrevalóság, melyet annyira magasztaltak, legnagyobb részt ebben áll.

„Hogy oly kevéssé termékeny földön, — mondja Kozma — annyira nélkülözve csaknem minden segédeszközt, akkora mérvü közterhek mellett, oly szük birtokon és primitiv gazdasági rendszer alapján csak feszitett, példátlan munkásság, munkaszeretet tarthat fenn egy népet, az kétségtelen. S hogy e nép ezek daczára a jólétnek még bizonyos nemével is bir, öltözetében, táplálkozásában határtalanul fölötte áll pl. az oláhnak; ebben józan esze nyilvánul, mely rendezni, beosztani, megtakaritani szeret és tud s mely a kicsiből sokat fedezni ért s igényeit a lehetőség határain belől szabályozza.

Nagy szerencséje különben a nőnem ritka ügyessége és munkássága. A székely nő minden munkát ért és megoszt férjével. Nem keresi az árnyékot és a könnyü foglalkozást szépségének megőrzésére, hanem követi férjét a szabadba a nap izzasztó hevében, s végig dolgozik kora tavasztól késő őszig

minden mezei munkát. Még a vásárokra is elkiséri férjét, hogy ott az alkunál tanácsot üljenek s hogy a pénz nehogy elvesszen vagy a gazda nehogy sokat igyék. Ha az afrikainak legbiztosabb hajója a teve s az arabnak leghübb barátja a lova, mennyivel szerencsésebb a székely, ki valóban védangyalát találja a nőben", a jó feleségben. (N. a 91—92).

A mely családnál ebben nincsen a férj és feleség közt egyetértés, bizony sokszor kárát is valja az a család.

b) A székely kalákákról.

A székely népéletnek és társadalmi viszonyoknak igen szép nyilvánulása a *kölcsönös segély* vagy a mint mi megnevezni szoktuk a *kaláka*, melyet a megszokás oly erős erkölcsi törvénnyé emelt, hogy a társadalmi közös életre utaltság érzeténél fogva bélyegző megrovás nélkül nem lehet kitérni előle. Ez a nemzeti vérszerinti és atyafiságos összetartozandóság érzetének és összeható erőnek erős kifejezése, megtestesülése, mely az egymásnak nyujtott kölcsönös segélyben a székely nép társadalmi életének a legvonzóbb patriarkális szinezetét adja. Ez mint alább a népszokásoknál is emlitve lesz, abban áll, hogy valamely sürgősebb szükségben nehezebb vagy nagyobb munkánál a szomszédok, atyafiak, vagy egész falubeliek kiküldött meghivók által — néha muzsikaszó mellett — kézi vagy igás segitségre hivatnak meg. S minthogy ez kölcsönbe vagy ingyen szolgálmány fejébe megy, senki se vonja magát ki, legalább olyan elzárkozott magában és magának való eredeti székely alig akad. E közös segitséget a munka természete szerint *arató, kaszáló, takaró* (szénagyüjtő, hordó learatott gabona vagy összegyüjtött széna behordása), *ganézó* (trágyázó), *erdőlő, kő, fahordó, házépitő, tapasztó, favágó* stb. kalákának nevezik. A gazda munka közben csak pálinkával és kenyérrel kinálja kalákásait s az aratásnál és tapasztásnál a régi jobb időkben többnyire muzsikaszó élénkiti a pattogó élczek és vidám dalok közt folyó serény munkát. De a munka tartama szerint közben, utána pedig kevés kivétellel étkezés és ivás is szokott lenni. Sőt ma napság már az ősi jó szokás ellenére a kalákák is elkezdettek fajulni, a mennyiben a megdrágult pálinka miatt a tulhajtott eszem-iszom több költségbe kerül a gazdának, mint a mit a végzett munka megér, vagy mintha napszámosokkal végeztette volna. Legföllebb gyorsabban jut az ember czéljához.

Ilyen segitség a szerencsétlenségben az ugynevezett *hopsa* vagy *hapsa*. Ha t. i. valaki szarvasmarhájának vagy sertésének stb. lába törik, vagy oly baj éri, mi miatt az állat élete és használhatósága koczkáztatva van, megvizsgálás után leütik, a husát

pénzért — egy párheti várakozás (hitel) mellett — maguk között felosztják. Ez az állatkárak ellen, a keresztény felebaráti szeretéten alapuló „önkéntes biztositó szövetkezet.

c) *A radináról.*

Igen szép és jellemző társadalmi megnyilatkozása a kölcsönös segélynek és keresztény felebaráti szeretetnek a *radina*. Ez abban áll, hogy a szülés alkalmából betegágyban lévő asszonyt jó ismerősei többen s főleg az vagy azok, kik az uj szülöttet keresztelés, keresztviz alátartás végett el akarják kérni, vagyis a szülőkkel kereszt-komaságba akarnak lépni, ételt és mézes pálinkát visznek neki. Az étel többnyire *tyukhusos laska*. Ez kitelik a háztól, még pénz sem kell érte. Bár e régi jó szokástól ne térnének el. Az asszonyok, midőn e kötelességet teljesitették azt mondják, hogy *radinában voltam, radinát vittem.*

A radina eszméjében azon gyöngéden gondoskodó sok oldalu szeretet van a székely népéletben átvive, mely először az uj szülöttnek testi és lelki eledeléről mindjárt a születés első perczeiben kiván gondoskodni, másodszor a beteg anyának, kinek a családhoz tartozók gondozása mindenkori kötelességét képezi s kit maga és övéin kivül más gond foglal el, segitségére siet a szükség legnagyobb pillanataiban.

Ezt a radinázást gyakorolják aztán nemcsak a szülés első napjaiban, hanem a születés után elég helytelenül hosszabb időre halogatott keresztelés alkalmával, sőt azután is, mikor uj és régi komák, jó ismerősök és rókonok annyi minden élelmiszert hordanak össze, hogy abból derekas közös lakzi telik ki. S nagyon kár, hogy székelyeink, hogyha már ez ősi szokást kegyelettel fenn is tartják, de némelyek ma már hova-tovább a radinázásokban tulhajtanak, abból tökéletes fényüzést, divatot csinálnak s egymást nagy költségekbe verik. Mert hát, mikor a gyermek már félévet, néha egyet vagy többet is eltölt, no hogy ő is ehessék a radinából a keresztszülők u. n. *nagy kalácsot visznek.* Ez egy nagy fonottas és több apróbb (tálbasültnek nevezett) kalácsból, leves, sült, sütemények, pálinka és borból áll. Mikor ezen már tulvannak azt mondják: hála Istennek *megvittem a nagy kalácsot.* Ugyan hasonló módon, midőn ezután már jól telt-mult az idő, az uj szülött szülei is visszaviszik a keresztszülőknek a *nagy kalácsot* Erről is mondják: *visszavittem a nagy kalácsot.*

A keresztelésnél több pár koma szokott lenni, de ettől eltekintve is, a jelenlevők közül a keresztszülők *főkoma* vagy *komámuram* és *komámasszony*, a többi jelenlévők mindnyájan *komák* lesznek, sőt magok a komatársak egymás között is tart-

ják a komaságot. Innen van, hogy egyes falukban csaknem minden ember komájának szólitja a másikot s ez közöttük bizonyos erkölcsi köteléket, melegséget, bizalmasságot és összetartást alkot.

d) Némely szülőanyák rosz szokása.

Rengeteg hitvány és rosz, mindenesetre kiirtandó veszedelmes szokás, melyet valószinüleg valamelyik mézespálinkás száju bába hozott divatba, hogy igen sok esetben, ha az asszony szült, azonnal majd saját rosz hiszemüsége, majd a körüllévők rá és belebeszélése folytán elkezdi inni a kábitó pálinkát s issza mindaddig mig a legfájdalmasabb napokon keresztül esett. Azt a nevetséges dolgot állitják, hogy enélkül az asszonyok nem tudnák kiállani az utófájdalmakat. No hát nem bolond ámitás ez? Már az emberiség közönséges értelmezés szerint a hatodik évezred végét éli, a pálinkát pedig össze-vissza kétszáz éve sincs, hogy főleg nálunk ismerni kezdették, e rosz szokás pedig nem oly rég, hogy nálunk megkezd honosodni, nos az előtt annyi évezredeken át, hogyan tudták a nők kiállani a szülés utófájdalmait. Már pedig, hogy szültek azt csak nem kell bizonyitanunk.

„Hogy e szokás — irja Kozma — élettani szempontból mily merészen veszedelmes, nem szükség bizonyitanom s hogy ebből az illetőket ki kellene ragadni, nagyon természetes ohaj. De hogyan? Papok és tanitók befolyásuk által s az orvosi kar részéről a babáknak adott felvilágositó magyarázat és szigoruan ellenőrzött utasitás által".

Mire azt mondom, hogy a papok a szószékről tehetnek, általánosságban e rosz szokás ellen szót, de az egyes esetről hol, kinél érvényesitsék befolyásukat, alig van tudomásuk, hanem igen az orvosok s főleg a babáknál és babák által kell az anyára és uj szülöttre veszedelmes bajt orvosolni. Aztán a radinát vivő komám asszonyék is megérthetnék, hogy a pálinka épen azon állapotban mérgezi meg leghamarább az anya és ezáltal a gyermek vérét.

e) A torról.

Alig van székely társadalmi életünknek elfajultabb tünete, mint az ugynevezett *torozás*. Ez ép oly ősi, mint ferde szokás. A *tor* eszméje a maga eredeti tisztaságában nemzeti jellegü és vallásos szokás. Szép és üdvös gondolat a meghaltakért imádkozni, érettök alamizsnát adni, hogy büneiknek hátralévő büntetése elengedtessék, de a mióta ezen vallásos eszmének a pálinka kezdett testet adni s a temetés után a halottas háznál tartott nagy lakoma egyszer földig való lerészegedésével, a dőzsö-

lésig menő étkezéssel s utoljára botrányos követelésekkel s nem ritkán verekedésekkel szokott végződni, azóta minden társadalmi eszközzel azon kell lenni, hogy az kiirtassék, vagy legalább szabályoztassék.

Különben a mi népünk az ünneplést és lakomákat nagyon kedveli s jól kitart, ha még négy napig terjednek is. Télen nem lévén kellő foglalkozása sokat ünnepel. Nyáron rá hajt a dologra. De a torozásra nyáron is szorit időt.

Ismerek községet, hol csak azok jelennek meg a temetésen, a kiket torba már előre meghivnak. No ez az irgalmasságnak szomoru gyakorlata és a keresztény felebaráti szeretetnek még szomorubb kifejezése.

Közerkölcsi állapotok. Az erkölcs iránt az ember lelki tehetségeinek, belső érzelem világának, természeti ösztöneinek, szenvedélyeinek külső tényekben való megnyilatkozása, az egyes népek és nemzetek társadalmi, családi, magán és közélet viszonyaiban, szokásaiban, viselkedéseiben, azok egyes jelenségeiben oly kifejezést nyer, hogy egy nép s igy székely népünk erkölcsi állapotát és viszonyait ama jelenségektől elválasztva leirni nem akarhatom, de nem is tehetném. De az igaznak el nem hallgatása lévén kötelességem czélom egyuttal javitani is. Székely fajunkról sok szép és dicséretesen jellemző sajátságot jegyeztem és még iparkodom feljegyezni, de e czimen oly gyengéiről is meg kell emlékeznem, melyeket elhallgatva, hizelgés, vagy elfogultság szinében tüntetném föl és megszünném javitólag hatni.

A mi népünk tiszta felfogással bir, könnyen tanul, szellemének rugékonyságát, ügyességét és játsziságát a terhes és durva foglalkozás, a megélhetéssel járó napi küzdelmek sem tompitották meg, sőt *kedélyességének van egy szelidebb és nemesebb vonása,* mely családi és társadalmi életének állandó és ritka füszerét képezi. Ez lelki tehetségének minden esetre egy igen szép jele s igazán nagy kár, hogy fajunk egyik másika e jellemző szép lelki előny iránt minden körülmények között nem bir kellő becsérzékkel, nem tudja nemes véréhez méltó módon megőrizni.

Meg van bennünk a perlekedési hajlam, melyet igaz, hogy ősi intézkedéseinkből, melyek jogot adtak a 3 frtos pernek is az udvarig vitelére, — megmagyarázhatunk, — de hogy ma is sok példa van nálunk a könnyelmü perlekedésre s az ezáltal való tönkrejutásra, ez csak az elfogultságból, pontatlanságból, makacsságból és kellő belátás hiányából származhatik.

A „szabad széköl"-ben — irja Kozma — igen erős a kásztszellem. Az ugynevezett *nadrágos osztály* iránt még ma is nagyon bizalmatlan, holott ez osztály egy jelentékeny része az ő

soraiból emelkedett föl. A volt jobbágy osztálylyal szemben pedig, lenéző és arisztokratikus. E tekintetben a valódi demokraciát nem képviseli s az idő és müveltség elsimitó kezére szellemének még nagyszüksége van. Lenéző és megvető az idegen nemzetiségekkel szemben is, miben korlátoltsága és szigeteltsége nyilvánul. Az üzlet és mesterségek legnagyobb részét lealázó foglalkozásnak tekinti, miben nemcsak tudatlanságát árulja el, de magasztalt életrevalóságának hirét is részben megcsorbitja". Tehát mind ez nem tartozik dicséretes magaviseletei közé. (N. a. 83—84. l.)

De a *ravaszság* és *önzés* sem emeli erkölcseit. A nadrágos ember iránt állandóan alázatosságot és szolgálat készséget szinlel, de hátamögött kigunyolja, leneveti, megveti és mindig azon töri fejét, hogyan szedhesse rá és hogyan zsarolhassa meg apró szolgálataiért. A végzett szolgálatért rendesen a kialkudott vagy folyamatban lévő bér pl. napszámra még mindig ráfizetésért kunyorál. S ha szerződés nélkül biztál rá vagy fogadtál el tőle valamely szolgálatot, mindig készen lehetsz rá, hogy tulkövetelt számlát kell kiegyenlitened.

De ha egy értelmileg fölötte álló ember talált a mi székely atyánkfiának valamely szolgálatot teljesiteni és munkája diját megkérni, abból aztán rendesen lealkuszik. Tehát sok van köztünk, kinek igen magafelé hajlik a keze.

A mi népünkről az a tapasztalat, hogyha jól van dolga, bővecskén van a termése, jó napszámot kap, mindjárt többet meg enged magának, házsártabb, mint mondják nem fér a bőrében stb.

A statisztikai elmélet az akarati összeköttetések nyomán azon tapasztalati törvényt is vonta le, hogy *a házasságok és születések száma bőtermés idején fokozódik, szüktermés idején apad* s nevelni szokta a verekedési és vérengzési hajlamot. Ennek természetes oka a gondatlanabb élet, jobb táplálkozás, a bor és pálinka bővebb mértékben való használása. Székely népünk erkölcsi életére tehát a jó termés némi káros befolyással van. De ugy van az mindenütt az anyagi jólét bizonyos önállóságot, függetlenséget, bátorságot, merészséget, elbizakodottságot szokott szülni az emberekben. Kevélység, hiuság, önhittség, felfuvalkodottság mind mind megtalálják abban forrásukat.

A verekedéseket rendesen az ivás által okozott állapotra lehet visszavinni. Leginkább torozásnál, tánczban és bucsuk alkalmával fordulnak elő, mikor közönségesen exáltált állapotba szoktak a pálinka miatt jőni. Jól megfontolt és előre kiszámitott vérengzés családi osztályoknál és a boszuállás eseteiben fordul elő. Régentén puskát és fejszét, később hasábfát, karót, mostanában már bicskát kezdettek vérengzési eszközül használni. Min-

denik elég szemtelen és embertelen, vadságra és szivtelenségre vállo eszköz a vér és élet ellen.

A legtöbb kihágás a mező és erdő rendőri ügyekben tapasztalható. „*Itt* — irja Kozma — *a székelyeknek a tulajdon sérthetetlenségére nézve jogérzéke határozottan fejletlen. A legeltetési, erdőlési és gyümölcslopási kihágások csaknem mindennapiak s e kérdésben a jobb móduak és szegényebbek között alig van különbség. Én ezt alapjában a gazdasági rendszer fejletlenségére viszem vissza és arra, hogy a közösből mindenki iparkodik részét kivenni.*

Feltünő bünügyi esetek ritkán fordulnak elő. Különben Csikmegye bünügyi forgalmába betekinteni engednek az alábbi adatok.

Csikmegye 1893. évi bünügyi statisztikája.

Az 1893. évben a Csikmegye egész területén lévő bíróságokhoz büntettek és vétségekért beérkezett 3448 feljelentés. Az 1892. évben függőben maradt 439 esettel együtt 3887 feljelentés várt elintézésre, 53 esettel több, mint a megelőző évben. A feljelentésekben panaszolva volt 6630 egyén, az előző évinél több 1153 egyénnel, kik közül elitéltetett 445 férfi, 113 nő, összesen 558 egyén és pedig életfogytig tartó fegyházra 1 nő, összesen 1 egyén, 2—15 évi fegyházra 14 férfi, összesen 14 egyén, börtönre 4 férfi, összesen 4.

A büncselekmények nemei szerint a következőkép oszlanak meg:

Hatóság elleni erőszakért 22 férfi, magánlak megsértéséért 6 férfi, 1 nő, hamis esküért 1 férfi, rágalom és becsületsértésért 118 férfi, 72 nő, gyilkosságért 1 férfi, 1 nő, szándékos emberölésért 10 férfi, gondatlanságból okozott emberölésért 4 férfi, sulyos testi sértésért 116 férfi, 9 nő, halált okozott sulyos testi sértésért 3 férfi, könnyü testi sértésért 47 férfi, 15 nő, lopásért 80 férfi, 11 nő, sikkasztásért 7 férfi, 3 nő, jogtalan elsajátitásért 5 férfi, orgazdaságért 4 férfi, 1 nő, családbukásért 1 férfi, gyujtogatásért 8 férfi, ingó vagyon rongálásáért 3 férfi, okirat hamisitásért 2 férfi, fegyveres erő elleni vétségért 4 férfi, párviadalért 3 férfi.

Vallásra nézve róm. kath. 505, gör. kath. 42, egyéb vallásu 11 egyén. Ezek közül irni és olvasni tud 203, irás tudatlan 353, magasabb müveltségü 2 egyén. Vagyonos 28, kevés vagyonos 130, vagyontalan 400 egyén. Ezek közül ezelőtt büntetve volt 77, büntetve többször nem volt 481 egyén.

Van közöttük köztisztviselő 3, földmivelő 150, iparos 32, kereskedelmi téren müködő 13, napszámos 360, magyar anyanyelvü 524, oláh 27, tót 4, örmény 3.

Részben ezek közül, részben a megelőző évben elitéltek közül büntetésök kiállása végett levolt tartóztatva 519 férfi, 124 nő, összesen 643 egyén, kik együtt 23834 napot töltöttek a megye területén lévő fogházakban.

Összehasonlitva az 1892. évi adatokkal, 168 egyénnel kevesebb itéltetett el az 1893-ik évben és 38 egyénnel kevesebb is lett letartóztatva, mint 1893-ban.

Kihágásokért a megye területén lévő kir. járásbirósságokhoz és közigazgatási hatóságokhoz az 1893. évben beérkezett 1899 feljelentés, melyekben panaszolva volt 4411 egyén, ezek közül felmentetett 709 és elitéltetett 2741 egyén, ugyanezen kihágásokért levolt tartóztatva büntetésök kiállása végett 1527 férfi és 121 nő, kik együtt 3848¼ napot töltöttek fogházban s e szerint 24 egyénnel kevesebb itéltetett el és 174 egyénnel kevesebb is volt letartóztatva, mint 1892-ben.

Vizsgálati fogságban volt 164 férfi és 13 nő, kik 3781 napot töltöttek fogházban.

E szerint az elitéltekből a letartóztatottak és vizsgálati foglyok létszáma 2408 egyén, kik együtt 31463¼ napot, vagyis 86 esztendőt és 2 hónapot 13¼ napot töltöttek a megye területén lévő fogházakban.

Ezen adatokat a következő s igy az 1900. év adatai is többé-kevésbé megközeliti s igy azok közlését rövidség okáért mellőzöm, annyival is inkább, mert a fentebbiek eléggé megvilágitják a nevezett állapotokat.

A közerkölcsiség állapotát jellemzi *a törvénytelen ágyból született gyermekek száma.*

Az 1874. évi statisztikai adatok szerint Csikmegyében az összes születettek számának 7.21% törvénytelen.

Csik-Szeredában 11.29%.

A Székelyföldön átlag 7.61%.

Magyarországon átlag 6.51%.

A Székelyföldön átlag nagyobb a törvénytelenek száma mint Magyarországon. Hunfalvy szerint szintén kisebb Magyarországon és a Székelyföldön is, mint Ausztriában.

Erről különben a népességi mozgalmaknál már volt szó.

A bujakór terjedő veszedelme.

A székely nép társadalmi és közerkölcsi élete és állapota hanyatlásának egyik szomoru jele ujabb időben a hovatovább mind nagyobb és nagyobb mértékben jelentkező *bujakóros betegek száma.* E baj nem mai keletü, korábban talán kellő megfigyelés tárgyát nem is képezte. Ma a közkorházak erről is adatokat nyujtanak. Igaz ezen adatok a meglévő bajnak csak egy részét tárják fel, mert egyetlen korházunk lévén ama betegeknek csak a kisebb százaléka fordul meg e korházban.

De a korház által szolgáltatott adatok annál fontosabbak, mert a nép azon osztályára vetnek némi világot, melynek az ily fajta romlottságtól messze kellene állani és magát tartani.

De a házilag gyógykezelt nagyobb számu betegek közül is részint költség, részint távolság, szemérem és tudatlanság miatt sok oly beteg és

beteg ápolása kimarad, ki és a mely semmi értelmi gyógykezelésben nem részesül s bajának áldozatául esik s fajunk erejét roppantul csökkenti.

Összevetve a székelyföldi, mint székely fajunkat igen közelről érintő, kórházi bujakóros betegek számát, a nem bujakóros betegek számával azt tapasztaljuk, hogy a bujakóros betegek az összes beteglétszámnak több mint egyharmadát teszik. A mi a nép azon osztályából, a melyből ama szám kikerül, feltünően nagy százalék. A kóreseteknek a nemek közötti megoszlása szerint pedig a nők vannak tulsulyban.

E baj terjedését illetőleg a tapasztalat nyomán az a vélemény uralkodik, hogy e székely fajunkat kimondhatlan gyilkoló kórt a szolgálatból évenkint nagyobb számban hazatérő nőcselédek magukkal hozva Moldova, Oláhországból, Brassóból s más közeli és távoli városokból s ma már a falukról is terjesztik minden irányban.

Olyan szomoru jelenség, mely komoly lelki aggodalommal tölti e azon jók keblét, kik ebben székely fajunk és vérünk elsatnyulását, a jövő nemzedék megromlását és gyors kipusztulását látják.

Oly baj ez, melynek orvoslása végett nemcsak a szerencsétlenek érdekében, hanem a nyomunkba következő nemzedékek sorsa, jövője s általában fajunknak az elsatnyulástól, vérünknek megromlásától s végül lassankinti elpusztulástól való megóvása végett valamit tenni és pedig sürgösön tenni kell. Nem könnyü, de a baj megakadályozására módot kell találni. Némelyek a szülőket hibáztatják, hogy rosszul nevelik, szabadon, felügyelet nélkül hagyják gyermekeiket, mások a cselédtartó gazdákat, hogy a szülők által rájuk bizott és felfogadott cselédeknek tért engednek az elromlásra, mások az erkölcsi jó magaviseletü és a szolgálatból erkölcsösön hazatérő cselédek megjutalmazása, mások meg cselédjavitó intézetek meghonositása vagy a nevelés javitó hatása által kivánnak e bajon segiteni. Döntsön a közvélemény. De hogy ez igy nem mehet, arra sem kell sok okoskodás.

Igazán nemzeti elküldetést teljesit, ma midőn számunk és erőnk az erkölcsiség hanyatlása miatt szemlátomást fogy, azon jó háziasszony, ki — ha már a gazda nem arra való — cselédeivel rendet csinál a háznál. Kimondhatlanul nagyrabecsülendő és hazafias munkát végez az a katonatiszt, az a százados, ki nem türi meg, hogy alantos katonái káromkodjanak, erkölcsrontó beszédeket és tényeket folytassanak s ki erkölcsi tanitásokat tartva katonáinak szivökre köti, meghagyja, hogyha tisztességes, egészséges családot akarnak majdan alapitani mikor katonai szolgálatukból haza térnek, soha olyan leányt ne vegyenek feleségül, ki rosz hirben áll és a ki Moldova, Oláhországot, Brassót s más nagyobb városokat már kiszolgált, mert azokból soha jóravaló, egészséges családanya nem lesz. Itt is áll: *„nézd meg az anyját s csak azután kérd meg a leányát.*

A csikmegyei kórházról 1894. márczius hó 7-én az 1893. évről adott orvosi jelentések kapcsán az ott ápolt és megjelent bujakóros betegek számáról a következőket adhatjuk: 1892-ről átjött a 27 beteg közül bujakóros 7. 1893. évfolyamán felvétetett 172, ebből 97 férfi és 75 nő, kik gyógykezel-

tettek 6588 napig, vagyis általában egy beteg 34 napig. Különvéve a betegségek nemét a 447 beteg közül legnagyobb a bujakórosok száma (179), mig a többi betegek a betegségek (147), sebészeti (86), szem (16), nagyobb mütéti (27), betegségek nemei között oszlanak meg. (Lásd a közegészségügyi szakaszt alább).

A fényüzés veszélyei.

Modern társadalmi életünk és erkölcsiségünknek egy már-már nagyobb hizlalt betegségét, mondhatjuk rákfenéjét képezi a modern irányban pusztitó *fényüzés*. Ez mint a népéletnek társadalmi kórtünete egyebek között főkép két irányban emészti életünket, t. i. közgazdasági és erkölcsi irányban. Miért? Röviden felelek a kérdésre. Székely nőink a legősibb időtől fogva a házi iparban kitüntek. No hát mivel is ruházkodtak abban a régi századokban a mi ős atyáink és anyáink, a kik nem ismerték azokat a mai dus kirakatu és gazdag választékokkal biró ruhakereskedéseket, melyek sokaságuk miatt ma egymástól alig állhatnak fen? Talán hosszu sleppes és nehéz selyem ruhát hordottak repülő diszitésekkel ama székely amazonok, kik férjeik oldala mellett cséppel, kaszával, nyárssal s más hasonló fegyverekkel kezökben Csik-Szentmiklósnál, Somlyónál, Szentkirálynál s más helyeken a törökök és tatárok ellen harczolva vérükkel öntözék a szentföldet vagy durva rablánczra füzve török-tatár rabságba hurczolva ide hagyák családukat, édes gyermekeiket és hőn szeretett övéiket?

Nem, azok az áldott emlékü anyák, kik annyi vallásos és hős fiakot szültek e nemzetnek, ők maguk termelték, fonták és szőtték a maguk és családjuk számára szükséges ruházatokat és öltözeteket. A székelynők ügyessége a szövés-fonásban sok százados multon alapul. Saját ügyességük és leleményességük által teremtették meg azt a házi *szövőipart*, melynek párja ma sincs széles e világon. A székely házi ipar e legősibb, leggazdaságosabb és legvirágzóbb ága már mondhatjuk teljes hanyatlásban van.

Természetesen a mai erkölcsi elpuhultság és elsatnyultság elfedésére puha, szétfolyó és lágy rongyok kellenek, hogy legyenek azok külsőleg ruhájokban is hü kinyomatai belső erkölcsi elpuhuló világuknak. A tartós és szép *rokoját* unja már a székely leány fonni-szőni. Talán már durva is ez az ő szegény puha testére s talán már rontja is az ő mesterségesen kiállitott halvány sápadt szinét? Czifrább kell neki már a kereskedésből. No hát ma már ilyen a divat. Köténynek sem elég szép a szép szőttes csiki csikos.

Hisz az a bolti szőttes, nomeg az a selyem is milyen olcsó! Aztán egy ünnepi ujjosnak milyen szép és puha ám az a bársony. S midőn ez már valahogyan, Isten tudja honnan meg van, durva csizma szép ruhához hogy illenék székely lányhoz?

„Durva csizma, szép ruhához, hogy illenék lányhoz!? *Topánkát* hoz majd Brassóból, annyit sir anyjának. És az anya felczifrázza, *kimiveli* lányát. Apjok! Tedd le te is immár a *durva harisnyát*.

Posztó ruha olcsóbba jő, előkelőt mutat. Sokat jársz az urak között, inget vegyünk gyolcsot. Olcsó minden, nem érdemli szőni-fonni többet s a *vetőllő*, *osztováta* mind ritkábban zörget. És a férfi városba jár, kávét iszik ottan. Tej bőven van, anyjok, egy kis czukrot, kávét hoztam. Szivarra is rágyujtottam, tetszik ám a füstje. S észrevétlen *tele van már füsttel a háznépe*".

Szomoru, csipős gunynak látszik a mi e sorokban jelezve van. De nem igy, sőt nem másabbul van-e még a gyakorlati életben? Ma a gyermek előbb káromkodni s azután szivarozni majd közben pálinkát inni tanul meg. Ugyan már most, midőn maga a család van meg mételyezve — tisztelet a kivételeknek — a divatossá lett erkölcsi törpeség, a minden anyagi jólétet alásó és haladást megbénitó *fényüzés* által, melyik néptanitó, hitelemző, erkölcstanár, vagy nevelő-tanintézet képes, józan gondolkozásu, takarékos és jó erkölcsü nemzedéket teremtve átadni a jövő társadalmának és látja biztositva a hazát? Ime ez a jelen szomoru gunyja és gyalázata ama dicső multnak, melynek fényénél szeretünk sütkérezni anélkül, hogy kiábrándulnánk az erkölcsi elvadulás és anyagi veszedelemmel járó fényüzés és divatos gondolkodásmód megemésztő mámorából.

Fájó lélekkel kell ezeket feljegyezni, de ugy van, és az igazat elmondani kötelesség.

„De ne hidd, hogy e bérczes kis hon is, — melyet csak az égmadarai és a földvadai irigyelhettek volna különben tőlünk — ma a miénk volna, ha őseink nagyanyáinkat, dédanyáinkat selyembe, bársonyba, topánkába s más puha ruhákba öltöztetik vala. „Azoknak bezzeg — irja igen jellemzően Kozma F. — (id. munkája 97. l.) szép volt a székely szőttes! Szép és tartós! S megtarták azon az ősi barázdát is. Félő, hogy a te gyermekeid a székely szőttes után majd ezen is tuladnak. Fontold meg s *józan észednek* lehetetlen be nem látnia, hogy a miért pénzt kell kiadnod, drágább neked az annál, a mit otthon eléállithatsz. Még azt is kétségbe vonom, hogy szebb lenne a selyem és bársony a te háziszőttesednél, melyet minden hozzá értő ember csak magasztalni tud. Legszebb az a ruha, mely birtokodhoz, társadalmi állásodhoz és foglalkozásodhoz leginkább illik. *S legolcsóbb az, a melyik legtartósabb.* Fontold meg ezt, mig nem késő, s mig az utról, melyen elindultál, még visszalépni lehet. Maradj meg egyszerüségedben, mely kenyeredet megtartotta s nevednek a nemzetek között becsületet szerzett. Tekints magad körül s látni fogod, hogy a fényüzés, mint teszi tönkre a könyelmüeket, a sorsukkal elégedetleneket. Hallgasd meg szivedet, kérdezd meg eszedet. Ezek téged soha roszra nem vezetnek. Kövesd ezek tanácsát s ne rohanj a világ után, a mely fejét vesztette". (u. o. 97—98. l.)

Székely fajunk és vérünk fennmaradása érdekében kell, hogy mindazok, kik népünkre bármily irányban befolyással vannak, siessenek segitségére, öleljék fel, mentsék ki az őrvényből, a biztos veszélyből. Ezer és ezer példa van már nálunk is rá, hogy a mely családon a fényüzés, a hiu czif-

rálkodás és tulköltekezés ördöge erőt vett, az menthetetlenül mind elveszett elbukkott, megsemmisült. Messzejövő, sok és nagy megpróbáltatások várnak a kelet és nyugat közé beékelt magyar nemzetre, s ekkor székely vérünkre, erőnkre és számbeli tulsulyunkra nagy szükség lesz.

Nem veszhet, nem pusztulhat el ez a székely vér, melynek minden csepje drága gyöngyöt, végtelen kincset ér. Siessünk a sok közül a fenntebbiekben érintett társadalmi bajaink orvoslására, hogy mentsük meg a mit megmenthetünk és mentsük meg fajunkat a mig még nem késő.

Lakás és épitkezési viszonyok.

a) Az elhelyezkedés az ősidőktől maig.

Tagadhatlan tény hogy honfoglaló székely őseink az őserdők rengetegei között a hegyoldalokon magasabb hegycsucsokon ütötték fel elsőtanyáikat. Már a sziklavárak és erősségek leirásánál emlitettem, hogy legelső sasfészkeink azon óriási erővel épitett várak, várakká átalakitott sziklák voltak, melyek a legmagasabb hegycsoportozatokban emelkedve, csucsról csucsra hegyről hegyre vették szét őrtüzeik világát, az ezen sziklavárak közül az erdők ősrengetegeiben rejtőző maroknyi székelység fölött. E sziklavárak közelében, melyek romjaikban is óriásokhoz hasonló nagy és erős ősapák alkotásait hirdetik, — azok szomszédságában a magas hegyek által rejtett és védett mélyedésekben a nomád életnek első irtványosain állottak elő — rendre az idők folyamán azon ősrégi falvak. melyeknek eredete a mondakörre vihető vissza s melyeknek lakói rejtélyes utakon hosszu földalatti folyósókon közeledtek és közlekedtek a fejök fölött magasan nemzeti geniuszként őrködő várakkal és azok lakóival, kik egy-egy hatalmas rabonbán papi és polgári népvezér valának.

Igy mig a földmüvelés a kiirtott völgyületekben, a lapályon veszi kezdetét s a mint ez idővel népesül és tért kezd hóditani, lassanként felvonul a hegy oldalra, az erdőségeket mind magasabb és szükebb térre szoritja az ekevas, addig a székely, állandó lakhelyfoglalás felülről terjeszkedett le a völgyek feneke felé. Lassanként szaporodott a népesség s az őrtanyák száma is növekedett a magas völgyek hosszában s az üditő források és alásietö kissebb-nagyobb csermelyek és patakok körül mind jobban kibontakozva az erdők sötét hullámaiból lejebb terjeszkedett a védvonal, mig a vadászat és baromtenyésztésből a földmivelésre átvivő kor a tágasabb völgyek és térségek széleire csalogatá le a rengeteg erdők gyermekeit. A bérczisas kezd az üde hegyi források fejétől az aláfutó kristály habok utján alább szállani, az összefutó patakok által alkotott folyamok partjai felé. Hol szintén biztonságban érezheti magát, mert hegyek hegyet, domb dombot érvén a völgy torkolatokból és lapályokból kiemelkedő hegyek hátvédül szolgáltak és kinálkoztak az alkotandó falvaknak, melyek az idők folyamán anynyi ellenségtől zaklatva, gyakran valának kitéve a kizsákmányolásoknak, de főleg a felégetéseknek. Alig állott ki a világon egy moroknyi nép anynyi vészt, vihart, alig küzdött, szenvedett, türt, nélkülözött annyit, mint székely

őseink. Csak századok hosszu küzdelme után volt, midőn elvonult a tatárdulás fejünk fölött s a földmivelésnek békésebb korszaka uj telepeket, uj lakásokat hozott alább az Olt völgyeibe, lakóvá népesebbé vált a sok vész árán megvédett, az annyi áldozattal megmentett kis hon szentfölde. Itt minden sziklahalom, minden homokszem önzetlen, drága székely honfivér ára.

A mi emporiumaink, melyeket sajátos székely társadalmi életünk és önálló szellemünk megteremthetett, s melyek Csik-Szentmártonnál, (Vásárhely) Rákosnál és Gyergyó-Szentmiklósnál, majd Várdotfalvánál (Szereda) felszinre vergődtek, későbbi keletüek. Szellemi emporiumunk vala Vacsárka után a legrégibb időtől Csik-Somlyó.

Robert károly, Zsigmond és a fejedelmek kezdettek a müvelődésre való tekintettel a folyók partjain a városok alapitásának eszméjével foglalkozni.

Már a hegyekről való alább költözködés idejében a földmivelés iránt való gyakorlati érzéknek abban adtak székely őseink kifejezést, hogy a faluk körül elterülő és szántás-vetésre szánt határrészek fordulói mind a lehetőségig a falu felé annak irányába nyuljanak be s a faluból, mint központból a dülők sugarak alakjában vonuljanak ki és terjedjenek szét. Igy lehetőleg arányos távolságba hozták a határrészeket a központhoz s a háztól való könnyü müvelésnek alapját megvetették. Rétjei az öntöző csatornául szolgáló Olt, Maros s más folyói és patakai partjain terülnek el, legelői pedig a szántás-vetésre kevésbé alkalmas hegyoldalok és hegyhátakon benyulva az erdőségekbe s több helyen azokkal váltakozva nagykiterjedést képeznek.

A székelyek temetkező helyeiket a faluk közelében emelkedettebb partokon, száraz, kevésbé termékeny helyeken szakitották ki és keritették el a többi helyektől.

Székely őseink már, mint pogányok arra kijelölt külön helyeken temetkeztek, a kereszténység felvétele óta, a temetők iránt kiváló kegyelettel viseltettek s e kegyeletöket még a hitnyitás romboló hatása, — mely az erkölcsi rendelet, a vallásos érzelmeket minden irányban meglázitani, a lelkiismereti szabadságot félre magyarázva, féktelen szabadsággá iparkodott tenni, — sem érintheté.

Drága meghaltjaiknak sirját a legrégibb idő óta emlékekkel diszitették fel. Ezen emlékek, — ha kőből, márványból, érczből nem telt, legalább csere vagy fenyőfából készült — magasan emelkedő keresztek valának, hogy a keeves halott, a ki a megváltó Jézus Krisztusban való hitben küzdötte át földi életét, az ő szentkeresztjének árnyékában örök háboritlanságban pihenjenek porai a feltámadás nagy napjáig.

A temetők és halottak iránti kegyeletet még a modern kor pogányságba visszaeső szelleme sem sértette ez ideig. Isten őrködik is a benne hivő lelkek alvó porai fölött, s a szivbe oltotta, hogy az emberek ama nyugvó porok örök lakóhelyeit tiszteletben tartsák. Merthát a sirok is méltán a lakás viszonyokhoz tartoznak ám.

A székely faluk berendezése szintén gyakorlati.

A székelyek templomukat mindenütt lehetőleg a központon, ha volt egy magaslat, azon épitették fel, tüztől biztositott helyen és kiemelkedve a közönséges épületek közül. Papi, tanitói lakot, iskolát és faluházat, a hol csak tehette, a templom, mint Isten háza körül csoportositották, ennek mintegy oltalma alatt kebelében helyezték el. Megtestesülése azon keresztény eszmének, hogy istenből mint teremtőből indul ki minden, onnan veszi forrását minden szellemi erkölcsi és anyagi jó, tőle van élet és halál, tőle van minden közmüvelődési intézmény. Isten a kezdet és vég istennek, Istenházának és Istenháza előcsarnokának, az iskolának kellett és kell tehát, hogy képezze a falu központját, hogy onnan várja mindenki lelki és testi jólétének kiindulását, onnan áradjon ki a falu lakóira és határaira az áldás, a boldogság, a jólét, a béke, a megelégedés, a müveltség, tudomány, a józan családi és társadalmi élet éltető és fenntartó szelleme. S ez szép összhangzata is volna az isteni és emberi akarat egyesülésének és összehatásának, ha az ördög is időnkint egy-egy pálinkás bódét nem épitene a templom tövébe, hogy fenntartsa Istennel az örök harczot az idők végéig.

A székelyek a házukat sorban a főut mellett hosszában épitették, hogy közlekedésök annál könnyebb s védelmök a csak egy ponton betörő ellenség ellen annál biztosabb lehessen. Ha ezen kivül mellékutczái vannak — a mint rendesen vannak is — azok a különböző határrészekre vezetnek és itt a legrégibb időtől ugynevezett vetéskapuk állanak. Ezen vetéskapuk főczélja, hogy sertések és más állatok a faluból a rétekre és vetésben lévő mező vagy határrészekre ne mehessenek ki.

A székely a házát az ut mellé szereti épiteni, de ugy, hogy a két ház t. i. az épitő és szomszédja háza között 3—4 ölnyi tér maradjon. E tér egyrészén a jobb móduaknál az ős időtől fenmaradt s alább ismertetett galambbugos vagy más kapun vezet be, az udvarra a bejáró, a másrész diszes keritéssel keritett virágos kert szokott lenni, melyben különféle virágok diszlenek.

A három fa, vagy ujabban kő (oszlopos) kapuláb ketteje között 3—4 láb szélességben a gyalog bejáró kiskapu, másfelől a második és harmadik kapuláb között $1^1/_2$ ölnyi szélességben a nagykapu nyilik az udvarra. A nagykapu szélességi mértéke különben az, hogy egy *egészvágás szekérrel* könnyen ki- és belehessen járni.

A kapun kivül a kis vagy nagykapu sarkánál a kert oldalhoz sok helyen aláfedett ülőhely van, hová a háznépe vasár- és ünnepnapokon szabad óráiban ki szokott ülni, hol néha a szomszédokkal összeülve, sok minden dolgot megbeszélnek. Néha bizony pletyka padokká is válnak ama ősi patriarkalis időkre emlékeztető ülőhelyek.

A kapuk különben „a mód“ vagyis anyagi viszonyok szerint ma már nagyon változó külső szint, csint, müvészetet, figyelmet, takarosságot stb. fejeznek ki és árulnak el. Már a kapu mutatja milyen gazda lakik annak

A kapun belépve a telek fekvése és minősége szerint a ház a főutnak nézőleg vagy inkább háttal a nyugati szélnek foglalja el az udvar telken a főhelyet, ugy hogy a ház eleje az uralkodó szelektől védve legyen.

A háztól jobbra vagy balra, de annak közelében, a mint a helyiség engedi van a *sütő* s azzal sok helyt egy födél alatt vagy ahoz közél, más helyt egészen elkülönitve a gabonás.

Ezektől meglehetős jó távolban hátrafelé vannak a csür, istálló, pajta s más gazdasági épületek. Ma tüzrendészeti szempontból nagy figyelem, sőt törvényes intézkedés van arra nézve, hogy az épületek legalább 9 méternyi távolságra essenek egymástól és szalmával ne födessenek többé.

De lássunk egy uri székely lakot.

„Az uri lakok — irja Kozma F. — régebben kőből, ujabb időben téglából épitvék. A lakház a tágas telek közepén foglal helyet, homlokzatával és oszlopos lépcsőzetével a főutvonal felé. Többnyire félemeletes, a régebbiek magas franczia fedéllel. Apró zsindely és cserépfedél egyaránt fordul elő. A ház előtt, a főbejárattal szemben egy rotunda, diszbokrokkal vagy virágokkal beültetve. Ha ez hiányzik akkor az ajtó előtt két felől két nagy eperfa ad hüs árnyat. A telek egy vagy két oldalán az utcza felé a gabonás, istállók és kocsiszinek vannak elhelyezve, hová a ház ablakjaiból mindig látni lehet. A ház egyik végénél a csürösbe járnak hátra, másik végéből virágos kertbe lépünk, mely hátra felé a gyümölcsössel van összeköttetésben. Ezt és a csüröst a ház hátsó oldalának ablakai ellenőrzik. Az istállók és csürös oldalánál a veteményes kert terül el. Az utczakapu a ház főajtajával szemben áll s nappal többnyire nyitva, annak jeléül, hogy a vendéget mindig szivesen látják. Az udvar földje porondos és tiszta. Az ajtó eleje lapos kövekkel kirakva.

Ha a vendégszerető ház kétszárnyu ajtaját kinyitjuk, legelőször is az épület egész derekát elfoglaló ebédlőbe lépünk, mely közepén kihuzható kerek tölgyasztal, két felől a fal mellett bőrrel bevont divánok és bőrös nehéz székek, a falakon családi képek olajfestésben s egyik központi oldalon kiszegezett medvebőrre vadász fegyverek, pisztolyok, kardok, vadász kürt, lovagló ostor s hasonló eszközök vannak felaggatva. Itt minden ősi, minden tiszteletet gerjesztő és minden a dicső multnak emlékeit hirdeti. Egyik szögletben a házi ur iróasztala, rajta egy naptár, egy politikai lap, az „Erdélyi gazda“, a „Csikmegyei füzetek“ egy két gazdasági könyv s mellettök egy szögletpolczon tajtékpipák. Jobbra-balra ajtók nyilnak a vendégszobába, hálóba és nappaliba. Itt már a *hozatott butorok*, kényelmi eszközök mind az uj kori.

A falakon magyar történelmi képek. Az asztalon divatlap s egy pár regény. S ha magad elé gondolod a legjobb szivü háziasszonyt és az egyenes lelkü háziurat, mindkettőt a maga otthonias egyszerü, de csinnal párosult tiszta öltözetében, ezzel bemutattam egy *primipilust* a maga ősi hajlékában. De ezzel ám bucsut nem vész tőlök. Ha egyszer küszöbüket átlépted, onnan megvendégelés nélkül nem távozol s jaj neked ha sietős utad van, mert az éjet is ott kell töltened.

Mivel pedig e vendégeskedést, mely általában magyar én ugy is ismerem, nem kivánom, hogy elbeszéld a székelykonyha áldásait, miután a székely nemes pinczéjének megismerése után arra ugy se igen volnál képes. Köszönd meg hát, ha eléggé köszönni birod e páratlan vendégszeretetet s nézzünk be *egy pixidáriushoz* is". (L. a. 99—100 l.)

De hogyan? Az *ereszajtó* (előszoba) be van *reteszelve* (fa-tolózár). Se baj. Tudom én, hogyan kell az *ereszdeszka* oldalának czifrázott nyilásai egyikén benyulni s az ajtót kinyitani. Itt van, ni! jobb karomat be, a tolókát hátra s az ajtó kinyilt. Ez tehát a székely *előszoba* (Vorzimmer) az épület derekán, három oldalon kemény fal, az udvarfelől deszka, minden kétszál deszka összeeresztésénél a közép magasságban egy nyolczas szám forma kivágás, részben világosság nyerés végett. Az ereszben butort nem igen látsz, legföllebb egy kis széken egy *kártyát* (dézsa) vizzel s a fedelén egy pléh kannával. Ez tisztára van surolva, bátran ihatol belőle, ha szomjas vagy. Most már előttünk három ajtó, jobbra és balra, egymással szemben egy-egy s az ereszajtóval szemben a kamaráé, a harmadik. Szerencsére jó a háziasszony a mezei munkából, hogy a künnmaradt dolgosoknak a vacsorát elkészitse, mert a *délebédet* a reggel kivitte volt s maga is ott maradt dolgozni. Most tehát ő az ajtókat megnyitja, bevezet, leültet s engedelmet kér, hogy a *sütőben* (nyári konyha, hol a sütőkemencze is elhelyezve van) tüzet gyujthasson s puliszka vizet tegyen oda. Azonnal visszajő. Mi alatt szivesen pihenünk a hüs árnyékban s azután szétnézünk, mert szivesen mutogat s magyaráz az asszony. A *nagyházban* vagy *elsőházban* vagyunk (nappali, ünnepi szoba) az utfelől. Kifelé az utra két ablaka, egy az udvarra. Az *ablakokból majoránna, rozmarin, muszkáta* stb. terjesztenek füszeres illatot. A szoba közepén kihuzható festett asztal beteritve fehér abrosszal. Az udvar és utcza felől két oldalon, végeikkel összeérő hosszu festett padok, kék alap szinben sárga tulipánokkal ékitve, felnyiló fedelek alatt a ládaszerü hosszu öbölben (padban) végvásznak, ványolatlan és ványolt gyapjuposztók, asztalnemüek, gomolyákba tekert csepü és szöszfonalak, egy-egy pár vasárnapi kordován csizma a családtagok számára, a gazda harisnyája (gyapjuposztó nadrág), bárányből lájbija (mellény) s hasonlók vannak szépen rendbe rakva. Az utcza felől való két ablak között, a főhelyen egy kaszten áll három fiókkal, melyekben a becsesebb és kisebb darab ruhák asztalnemüek, fehérnemüek, selyem nyak- és fejkendők, keszkenők stb. vannak elhelyezve, ezek közé eldugva a katona fiu levelei, az adókönyvecske, az utolsó vásáron eladott tehén vagy tinók ára, vagy ha mást vettek, a marhák árából a házszükségére *kiszakitott* nehány forint, tetején porczellán edények és szines feliratos poharak, melyekből uri vendégeket szokás vizzel megkinálni, fenn a falon egy nagy tükör s a jó katholikus családoknál a tükör mellett két felől és a házfalakon különféle kisebb-nagyobb szentképek diszelegnek. A kaszten helyét a kevésbé vagyonosoknál egy nagy tulipános láda pótolja. Tovább a szögletben *magas vetett ágy*, szalmazsákra két derekalylyal és két-háromsor párnával oly magasra rakva, hogy majdnem a padlást éri, e

szép fehér kivarrott szélü gyolcs ágytakaró alól a derekalyak és párnák vörös csikos hajai kandikálnak ki.

Az ágyfa festett tulipános. Ilyen aztán kettő is van a házban, a hol több férjhez adó leány van. A vetett ágyban nem hálnak. Csak akkor bontják meg, ha valaki háló nagy vendég van a háznál. Mikor a leány férjhez megy ugy rakják fel a szekérre a sok *szép ágynemüt*, mintha épen a vetett ágyat vinnék; szép négy csengetytyüs és szarvaikon felpántlikázott ökörrel végig hordozzák a falun s ugy viszik a vőlegény házához. Elviszik ilyenkor a sok szép csikos kendőt és takaró ruhát (asztalkendőt) is, ugy hogy már üres a fal mellett függő rud, mig a jövő télen másokat szö rá a háziasszony.

A székely házakat, mint alább látjuk, más alakban is szokták ujabb időben épiteni. Valamint az uri, ugy az egyszerü faházak berendezése is ma már nagyon változó.

A fennebb leirt székely házban figyelmet érdemel eredetiségénél fogva a *cserepes* (csempe), székely (kályha) tüzelő hely. Ennek alapja téglából (néhol lábra) rakott másfélláb magas, (néhol egyláb) egy öl hosszu, fél öl széles *tüzhely*.

Első részére egy pléh fütő (kályha, platten ércz) van helyezve, a többi részét, a tüzhely két külső szegletén két lábnyi magasra emelkedő két oszlopra (góczlábakra) cserépből fölfelé épitett olyanforma alkotmány boritja, mintha egy nagy fedél nélkül való ládát boritottak volna le. A cserép, melyből rakják négyzet alaku, zöldre festett, külső oldalán különböző czirádák, virágok vannak formálva.

A tüzhelynek ez által boritott részét *gócznak, góczaljának*, hol a tüzretett fa felső vége nyugszik *poczoknak* nevezik, azon talpfát pedig, mely a két oszlopra góczlábakra erősitve, a cserepes alapzatául szolgál s melynek egy kissé szélesen hagyott párkányzatára sokszor kést, villát stb. tesznek, *cserépfájának* nevezik. (Káholy).

A pléhfütő vagy platten (régebben cserépfütő) csöve a cserepesbe a *gócz* alá vezeti a füstöt, honnan az a cserepes tetejének hátsófeléből felszolgáló, ölnyi hosszu s egy lábnyi átmérőjü deszka *kürtőn* át a *hijuba* (padlás) jut.

Az ily kürtős kemencze alatt (góczalján) sütik a székely asszonyok az innen elnevezett sok jó *kürtős kalácsot*. Itt helyezik el a tejes dézsát (küpüllő), hol a tej a melegben hamar megalszik, melyből aztán *vajat vernek*.

A cserepes kürtőjével valóságos légtisztitó készülék. Nincs is a székely házban rosz levegő. De sokszor már gyulást és tüzvészt okozott a cserepesbe száradni felrakott hasábfa és forgács. A jó és tiszta székely asszony a góczalját mindenhét végén megtapasztja, megmeszeli és a kormot besepri, hogy a kürtőjét a kigyulás ellen biztositsa.

Télen a *góczalatt* a fütkérező (sütkérező) gyermekek jól találják magukat. A székely asszony is estéken és hajnalban oda ül a tüzhely szélére *guzsalyával* s vigan pergeti a tücsök zenéjénél orsóját, mialatt a gazda is felkél, marháihoz lát és korán (hajnalban) erdőre megy.

A *hátulsó* vagy *kicsiház* a család rendes lakháza, csak annyiban különbözik az elsőtől, hogy butorzata egyszerübb. Az ágyban csak a legszükségesebb ágynemüek vannak egy jó meleg csergével (lompospokrócz) takarva. Az asztal és székek festetlenek. Tükör s efféle nincsen. De ott van a *tálas* a fal mellé állitott 3—4 láb széles, másfélláb mélységü és egy ölnyi magas butor, mely középtáján alul kinyitható ajtóval van elzárva az ételfélék megőrzésére, felső nyilt polczai pedig élre állitott s kissé elédülve egy léczre támaszkodó tálak és tányérok elhelyezesére szolgál. Oldalán egy vászonzacskóba laskasiritő és fakanalak vannak beeresztve.

A házfalán végig magasan az ablak fölött és padlás alatt nyulik el a *kendőszeg,* egy olyan fogas, melyre felül kissé eléhajló részén czifra, régi cseréptányérok és tálak vannak felállogatva, fogaiba pedig poharak és egész sor *cserép korsó* (kancsó). Ez fehérmázu, kékkel czirádált edény (korsó-féle) hosszukás gömbölyü alakja a füle alsó részénél karcsuvá lesz és szádánál ismét öblössé válik. Különben annyira szük, hogy egy felnőtt ember keze nem fér bele. Magassága mintegy 12 hüvelyk.

Inkább csak fényüzési czikk, mert alig használható egyébre, mint virágtartónak az asztalon. No meg tüt, czérnát, sütőtök (deblok) vagy virágmagot vagy egy nehány szem ritkább faj *fuszujkát* (paszuly) tart bennök az asszony, hogy a jövő nyáron valahogy olyan fuszujka fajra verekedjék (tegyen szert szaporitás által).

A *kicsi házban* a cserepes is egyszerübb, a *tüzhely* törpébb (alacsonyabb) s sok helyen a pléhfütő helyét tégla vagy cserépfütő foglalja el, mely mellett a szögletben akkora tér van, hová a *vadalma, vaczkor, eczeteshordó* behelyezhető legyen, hogy itt a jó melegben érjék. Ez e helyen minden gondos székely háznál feltalálható. Az eczetes hordó fölött a falon egy zacskóban a puliszka keverő egy pár fakanál, melyet a keverésnél használnak, két végénél egy falhoz szegezett posztószél szallagon nehány fekete vagy vörös-zöld mázas fazék-födő látható, hogy kézügyiben legyenek.

Az ajtó belső oldalán (hátán) minden háznál egy törülköző, kendő van felakasztva.

A *kamarának* összes butorzata egy vagy két deszkapolcz a falba furt nagy faszegeken. E polczokra rakják a kenyeret, zsirt s más étczikkeket. A kamara gerendába vert szegeken függnek a szalonnák, sodorok, csizma és szekér kenésre összetürt hájok, a falon nehány zacskó, egyben *lisztláng* (laskának való) másban talán aszalt szilva, vaczkor stb. A kamarában vannak betéve a fejszék, furók, szekérláncz, ekevas, pating, hosszu kötelek, ásók, kapák, elbontott szekerek *tányérkarikái,* patkók s más vas darabok, szórólapát, stb. más gazdasági apróságok.

A hol gabonás nincs — s ez az általánosabb — ott a gabonás és lisztes szuszék (hambár) az előbbi részben vagy kamarában van. Néhol a *hijuba* (padlásra) helyezett kasokba teszik. A *hijuba* rendesen az ereszből van a feljárás egy kis hordozható lajtorján.

A *pinczében* a káposztás kádak (azok a hol pincze nincs a kamarában vannak), néhol *boroshordók* és a földre vagy deszka állványokra fövény közé elhelyezett vetemény, meg turósdézsa stb. állanak. Ide teszik az elkölteni, sőt néhol az ültetni eltett pityókát is. A pinczébe járás, kivül a ház oldalához illesztett fedél alatt van, néhol a szobából a *lappancson át.* (Ez vizszintesen fekvő négyszögü kis ajtó).

A *sütőben* van a sütőkemencze, elől tágas szabadtüzelővel, hol nyáron át a főzés foly s a katlan a *szapulás* (lugzás) és kicsi üsttel való pálinka főzéshez. Összes butorzata egy könnyü deszkaasztal s egy pár kis deszkaszék. (A pálinkafőző katlanok ma már megszüntek).

Néhol a ház széles eszterhaja alatt hosszan nyujtott tornácz van, mely némi kényelmül szolgál, hogy az ember a házból födél alá szabad levegőre léphessen.

Az épitkezés nálunk általában fából történik.

Mostanában kezdettek egyesek kő- és téglából is épiteni, de általában a székely házak derekát bornából, ujabban többnyire két-négy oldalt megbárdolt faragott fákból vagyis egymásra fektetett, szegleteinél összeróva gerezdezett fenyőfából épitik. A gerendákat, melyeken a felső deszka padlás nyugszik csinosan ki szokták gyalulni és feliratokkal is néha ellátni. A szarvazat közönségesen sugár gombolyag faragott fenyőfákból van. A léczezés a cserép alá fürészen metszett két czolnyi széles és egy czol fokos deszka, a gránycza és zsendely alá pedig hosszu sugár két oldalt megfaragott fenyőfa.

A házakat magas fedéllel szokták épiteni azért, hogy a nyári esőzéseknél és hó olvadásakor a viz gyorsan lefusson és hogy a nálunk nagy mennyiségben eső hó nyomásának meredek állása folytán könnyebben ellentállhasson. A csikiak a magas fedélzetet még arra is felszokták használni, hogy az ekként keletkezett tágas hiuba (padlás) helyezik el szuszék, hámbárok és puttonyokba szemes gabonájukat, oda aggatják fel füstölés és eltartás végett sertés husukat, szalonnájukat s e mellett némely apróbb munka eszközeiket ugy, hogy a hiju a legtöbb helyen a gabonás helyét pótolja. A házak e fedélzetét régebben szalmából, zsuppból csinálták, még ma is lehet ily szalma fedelü házakat látni. Ujabb időben már nem szabad szalmával fedni. 1900. év julius hóban a szalma födeleket erőszakkal mind lehányatták. Szalma helyett a jobb móduak már a XIX. század eleje óta s az előtt is némelyek deszkával, gránycával (a nép nyelvén dránicza), zsendelylyel és cseréppel fedték nemcsak házaikat, hanem más épületeiket is.

A közönséges használatban lévő gránycza a vidékek és erdők faminősége szerint, nagyobb fajtáju bükkfa, vagy fenyőfa zsendely, mely nincsen hornyolva s melyet némely helyeken nem szegeznek, hanem fogakkal akasztanak a léczre, legtöbb helyen azonban ahoz való drót- vagy faszegekkel szegezik a léczre. A tulajdonképeni zsendelyt pedig fenyőfából készitik és meghornyolva, megkézvonolva drótszegekkel szegezik léczre. A gránycza neve — mint Orbán Balázs mondja — valószinüleg onnan ered, hogy azt leginkább a grániczon (a határszéleken) örködő határőri katonák készitették unalomból.

A bornából fentirt módon épitett házaknak mind külső, mind belső oldalát agyaggal, melybe polyvát s más apró szalma törmeléket is szoktak bele vegyiteni, hogy jobban összetartson, vastagon megtapasztják, midőn ez megszáradt megsikárolják s végül szép fehérre lemeszelik.

Különben a faépités mind magasabb tökélyre emelkedik. Régebben pl. a borna gerezdjeit egészen szabadon hagyták s az épület oldalán a fenyőfának megfelelő mélyedések és domborodások jól kivehetők voltak. ma már a gerezdeket farkasfogra vagy egyenes metszetre összeeresztik, ugyszintén a négyszögre megfaragott oldalfalakat is ugy, hogy az egész épület oly egyenes, mintha kő- vagy téglafal lenne. Ezen falakat előbb bolhaszeggel (hüvelyknyire kimaradó apró faékekkel) vagy egy hüvelyk széles és fél hüvelyk vastag lécz darabokkal rézsut vonalokban megverik s ezek közeit vályoggal vagy mésszel bevakolván, az egész épület oldalfala ugy néz ki, mint egy tégla vagy levakolt kőház.

Mig régebben az ablak magassága alig másfélláb volt, most az is az uj épitkezéseknél megüti a félölet. Csak a kémény épités halad nagyon lassan és nehézkesen, pedig sok tüzveszélynek elejét venné.

Az ujabbkori épitkezésekben — értem az itt érintett fából való csinos épitkezést — a csikmegyei székelyek az egész Székelyföldön elöljárnak. Ugy annyira, hogy mig az oláh házak ezekkel szemben meg sem emlithetők, addig a berendezésre nézve a szászok kő vagy téglaházai sem versenyezhetnek. Elég baj, hogy székely atyánkfiai az egy költséggel kőből vagy téglából nem épitenek s igy minden generácziónak ujabb ujabb faházakat kell épitenie.

Ujabb időben épitik ugy is a székely házakat, hogy az udvarról vagy tornáczról egymás mellett egy válasz fal által elzárva két ajtó nyilik be a házba, melyek egyike és pedig rendesen az utfelőli, a nagy vagy diszszobába, a másik a kis szobába, mely a konyhát és pitvart pótolja, nyilik az ajtó. Mindkét épitkezésnél a nagy vagy diszszobát rendesen csak a nagyobb ünnepélyek alkalmával és a vendégek elfogadására veszik igénybe. Megjegyzendő, hogy a pitvaros lakházaknál a pitvar tulsó felén, vagyis a ház udvarfelőli oldalán van rendszerint a háziak lakszobája, mi a pitvar nélküli házaknál az ugynevezett „*kicsi ház*“. Dicséretére és tiszteletére szolgál a mi jó székely asszonyainknak az, hogy nemcsak a disz vagy nagyházakat (szoba), hanem a kicsi házat vagyis lakszobájukat is — ha ezeket nem is oly fényesen, mint azokat — de mindig tisztán és kellő rendben tartják.

E házi tisztaságról itélik meg, hogy melyik asszonyra illik a közmondás: „Uti czifra és házi rosz“. Az ősi szép székely szokásokból, erkölcsökből és rendből még ki nem vetközött székely házakon és lakóin takaros szerénység és vidám, mosolygó jó kedvüség ömlik el s ilyeneknél nyilt szivet, tiszta jellemet és szives fogadtatást talál minden belépő.

Azonban e sajátos székely jellegünkre a modern, haladásnak és felvilágosultnak nevezett korral növekvő kétszinüsködés, anyagi érdek, irigy-

kedő haszonlesés és feltünést vadászó hiuság egyes esetekben szomoru homályt vet. Ez a mai korszellem egyik fatytyu kinövése, mely bennünk is talajra talál s hovatovább terjed.

Csikmegyében hajdan csaknem mindenütt s még ma is igen sok helyt az udvarra és házhoz a hagyományos galambbugos kapu vezetett és vezet, melynek kis ajtó fölötti táblázata nem tömör, mint másutt (nálunk is van tömör is), hanem inkább átlátszó kimetszetekkel van ékesitve s czirádákkal ellátva.

A galambbugos kapu egyuttal az anyagi jólétnek „jómód"-nak volt jele. Ma a galambbugos kapuk is hova tovább tünnek el és szállnak alá törpe kis kapukká.

A székely udvarokat — a mód szerint — deszka, léczes és csaposkert veszi körül. A deszkakert földbe ásott fákhoz, ugynevezett sasokhoz erősitett, szegezett és egymásfölé helyezett fürészen metszett deszkákból áll, a léczeskert pedig hosszu vékony fenyőfákból két oldalt megfaragott sasok, vagy a földbe levert karók között egymásra illesztett kertből és a csaposkert apró fenyőkből készitett keritès, melynél a csaposokat fekmentesen — mint a fentebbieknél — egymásra rakják vagy a földbe beverve sürüen egymás mellé illesztik. Ezen kertek közül különösön a csapos kertek roppant erdőpusztitással vannak összekötve.

A csür, istálló, pajta sok helyen a sütőház, gabonás s más gazdasági épületek rendszerint itt nálunk Csikmegyében is, mint másutt — hátul az udvar fenekén vannak elhelyezve — és pedig mint fennebb is érintém némi rendezettséggel, mennyiben a megyei és községi szabályrendeletek értelmében főleg tüzrendőri illetőleg a tüzveszedelmek ellenőrzése és lehetőleg megakadályozása szempontjából az épületeknek egymástól legkevesebb $9^1/_2$ méter távolságra kell állani. Ez szép és helyes intézkedés, csak a végrehajtók és egyesek helyi érdekei miatt annyi esetben hajótörést ne szenvedne.

Különben ma a jobb móduak az egyes községekben kezdenek kőből és téglából cserépfödéllel épitkezni. S ez nálunk, hol annyi kő s téglának való föld áll rendelkezésre nem is csinál a székely faházakkal szemben nagy költség különbözetet.

Kezdenek ugy is épiteni, hogy a kőalapba illesztett s keresztkötésekkel összekapcsolt állványok közeit vékony tégla fallal töltik ki, vagyis a házat vázilag állványokra befödve felemelik és közeit téglafallal kiegészitik.

Bizony kivánatos volna, hogy épitkezés dolgában is jóság, tartosság és küldiszre nézve a modern haladás jelei minél impozánsabban nyilvánuljanak.

A székely ember udvarának egyik oldalán, lehetőleg a ház- és csürhöz közel tüzifáját szokta kaszalyba (rakásba) rakni és felvágni, ezt favágónak nevezik. Ez egészen a szabad ég alatt van. Ritka gazdának van a felvágott fa számára födél alatt lévő fakamarája.

Terményeit a székely gazda közönségesen a csürbe, istálló hijára, ha ide nem fér, a csür és istálló körül ezen czélra külön keritett és u. n. csürkertben, a gabonát asztagokba, a szénát, sarjut boglyába, vagy kaszalyba rakja.

A csür ma közönségesen négyszegre kifaragott fákból négyszögben 6—8 öl hosszu és 4—5 öl széles 2—2½ öl magas derekkal biró faépület, melynek közepén egy hordószekérrel könnyen ki-bejáró kapuja, a közepén legkevesebb két-két és fél öl széles csürköze, jobbra és balra egy-egy öl magas fallal elkülönitett odus része (odra, udra) van. Az odrokat képező válaszfalak fölött vannak az u. n. buzatartó fák, melyeken keresztül a különféle takarmányok külön rakására állványok vannak elhelyezve. Ma a csüröket is kőalapon erős szarvazattal ellátva cseréppel kezdették fedni a jobb móduak.

A csürök nagysága a telek és gazdaság mekkoraságához van mérve. A szalma a csür mellett foglal helyet. Ha a csürben nem fér el a török és polyva, számára a csür mellé kisebb-nagyobb ketreczeket szoktak ragasztani.

A csür alatt a kisebb gazdáknál egyuttal istálló is van, mely esetben a csür egyik oldala van istállóvá, egy külön ajtó bejárattal átalakitva.

Az önálló istálló mint a csür hasonló módon több osztálylyal s néha vele egy födél alatt külön választva szekér vagy kocsi szinnel ellátott épület, mely alatt gyakran juh istálló is van elhelyezve a gazdasági igények és viszonyoknak megfelelően.

A székely ember *gazdasági eszközeinek* egyrészét a szinalá, mely majd önállóan van épitve, majd az istálló alatt áll, majd a csürhöz van toldva, szokta berendezni. Itt van két-három ekéje ha a szántás lejárt, elszedve és oldalba állogatva s a borona a falba vert két vagy három nagyszegre felakasztva, egy lószekér és ganézó vagy erdőlő ökörszekér rudjaikkal az udvar felé. A szegletekben felállitva egy-egy darab meghéjalt (száradás végett fejszével megvagdalt) eszközfa a beálló szükség idejére, hogy legyen készletben. Az egészvágás szekér, minthogy ez igen nagy jármü (mintegy másfél öl hosszu és 5—6 láb széles, hogy a hegyoldalokon fel ne dőljön) többnyire a csürben van elhelyezve. Ennek négy lőcsére támaszkodva fél öl magas lajtorják vannak két oldalról az elő és utó tengely párnáin pihenve ugy, hogy minél több takarmányt lehessen rárakni szélességben és hosszuságban. A szekér lajtorjáinak a lőcsökhöz támaszkodó felső állai rendesen az egyik végökön felfelé hajlott fenyőfából vannak kellő csinnal kiállitva.

A szekér derekán hosszan nyujtozódik a hosszu és gömbölyü *kötőrud* (fenyőfából), melylyel a szekérre rakott terményterüt szokták hosszában leszoritani, lekötni elől-hátul kötél vagy láncz segitségével, előkötél, hátsókötél néven. A csür, az istálló vagy pajta oldalán, a gerezdekre (az épületet tevő bornák vagy faragott fák egymást keresztező vége) többnyire egy-egy erdőlőszán a boronák és egy hosszu lajtorja (létra) van felillesztve.

A nagyszámu fagereblyék, villák rendesen a szinfölé vannak felrakva.

Megjegyzem még, hogy a csürbe, csürkertbe, gyümölcsösbe, veteményes kertbe, udvarra nyiló ajtókat mind kapuknak nevezik.

És ezzel nagyjában fel is jegyeztem a székely lakás, épitkezési viszonyokat, elhelyezkedést és berendezéseket.

Lássunk itt még csak pár adatot.

Az 1870-iki évtől kezdve a népszámlálás alkalmával kisértetet tettek a *közgazdasági és közegészségi* tényezők egyikét a lakásviszonyokban is kutatni. Ebben a lakófelek (család) száma az épületek és lakrészek számával hasonlittatván össze, ez összehasonlitás a közgazdasági, a lélekszám pedig a lakszobák számával, a közegészségi állapotokra vet világot.

Csikmegyére az 1870-iki népszámlálás eredménye a következő: Csikmegye lakói száma 107.283, a lakófeleké 24.856, az épületek összes száma (ház, iskola, templom stb.) 23.268, ezek közül a középületek száma 361, magán épületek száma 22.807, a földszinti házak száma 23.125, az emeletes házaké 43, a lakrészek összes száma 92.584, a lakrészek közül szoba 29.442, esik egy épületre 4.63 lakó és egy szobára 3.64 lakó.

Itt a lakrészek összes számában a lakszobán kivül bennfoglaltatik a kamara, előszoba, konyha, pincze, bolt, szin, raktár, csür, istálló, akol és egyéb helyiség. De az épületek összes száma nem foglalja magában a *gazdasági melléképületeket.*

Az 1890. évi adatok szerint Csikmegye lakói száma 114.110, a terület 764.308 hold, a házszám 25.206, esik egy házszám után 4.13 lélek.

A lakófelek (családok) száma nagyobb a lakó épületek számánál. A székely földön az arány ez: 95.324, 105.862 és Csikmegyében 23.168, 24.856. S ez a legkedvezőbb viszony a Magyar, Erdély és Horvát-szlavonországi viszonyok között.

Nálunk a 92.584 lakrészből 29.442 lakszoba, mi arra mutat, hogy a nép nem lakik egymás hátára zsufolva s ez a közegészség jólétére nagy befolyással van.

A csikmegyei népviselet.

(Ruházat.)

Csikmegye leirásának egyik főbb jelenségét és tárgyát képezi a népviselete. „A mi a csiki népviseletet illeti — irja Orbán Balázs is — az sajátságos, a férfiak itt is hosszuszáru csizmákba szoritott gyapju kelméjü harisnyát (szük magyarnadrágot) hordanak, hanem annak szegélyezése és zsinorozása Csikmegyében nem fekete hanem veres". Itt e sorokra meg kell jegyezni, hogy a harisnyák szegélyezése is a határőri ezredek egyenruhájának hajtókájától átöröklött módon és szin szerint történik. Vannak piros, zöld, kék, fekete szegélyezések és vannak szegélyezés nélküliek. A mai unokák is jól tudják, kit milyen szegélyezés illet meg. E harisnyát a szokásos bundika, vagy irha bárány-bőrből készült mellény egészit ki, mit az egyes vidékek, sőt községek szokásához képest majd virágokkal kihimzetten, majd vékonyra metszett sokszinü bőrszeletkékkel diszitve viselnek. E bunda-mellényhez majd a háznál szőtt u. n. ujjasnak valót, vagy a boltból vásárolt csikos, vagy egyszerü flanell ujjat varrnak, ekként az ily bunda-mellény, a másutt hordani szokott felsőujjost,

vagy bujjbelét helyettesiti. Szokták itt-ott a közönséges mellényt bárányborrel béllelve is téli időben hordani.

A felöltöny sok helyen irhából azaz kifehéritett bárány vagy juhbőrből készitett ködmöny (bunda, kozsók), mely szárközépig szokott érni (ma kezd a divatból kimenni), hordják ma már főleg az uri osztály és jobb móduak az ugynevezett *nagy bundát, vagy prémes bundát,* melyet a szőcsök farkas, róka, vagy fekete bárányborrel és prémmel ellátva készitenek. De leggyakoribb felöltöny a szokmány, vagyis azon bő-hosszu talárszerü zeke (czedele), mely csaknem bokáig ér le s melyet leginkább panyókára, vagyis félválra vetve hordanak, mi a magyaros öltözetnek igen tetszetős kiegészitő része.

Hordanak ma fekete és szürke gyapjuból készitett és szorosan testhez álló átilla alaku, kék posztóba szegélyezett hosszu szabásu zekét és hasonló szabásu a csipőn kissé alább érő ugynevezett zekeujjost.

A csikiak szokmánya vagy zekéjére nézve megjegyzendő, hogy ez rendesen fekete vagy feketére festett gyapjuból készül, mig másutt az szürke, vagy fehér gyapju posztóból készül.

A csikiak a zekének felálló gallérát rendesen olyan veres posztóval boritják, mint volt a határőri ezredek egyenruhájának hajtókája. A nyakzsinor pedig, mely a félvállra, vagyis panyókára hordott szokmányt (zekét) tartja, közönségesen a határőri ezredek egyenruháira emlékeztető fekete-sárga zsinor. Fejükön fekete vagy szürke posztó, mostanában nyári időn szalmakalapot és fekete bárányborkucsmát hordanak. A férfiak lábbeli gyanánt nemcsak csizmát, hanem czipőt, sőt erdőlni, szántani, mint kényelmesebbet rendesen bocskort viselnek, melyet porázzal, vagy keskeny lapos szijuval csinosan füznek fel. Mezitláb nem járnak.

A csikmegyei nők öltözete alig különbözik a más megyei székely asszonyok öltözetétől. Az asszonyok bodréjos fekete fökötőt hordanak, a minek történelmi jelentőségét és emlékét más helyt adom. Egyesek kezdik már nálunk is a fökötőt s vele a történelmi mult iránti kegyeletet ellökni. A leányok általában egyágba font s szallag-csokorban végződő hajukat a hát közepén bocsátják alá, némelyek pedig ma már hajukat két ágba fonják s majd lebocsátva, majd hajtűkkel az asszonyok módjára felkontyolva hordják s ugy néznek ki, mint a fökötőt nem hordó asszonyok.

A csiki nők közül némelyek munka közben a férfiak módjára főleg Gyergyóban, Felcsikon és a havas alatt bocskort kötnek és fejükre a máskor és ünnepeken hordott és felszalla-

gozott szalma és kása (szalma) kalap helyett fekete posztó kalapot hordanak.

De aztán vasár- és ünnepnapokon már nem is csizmát, hanem ujabb időben topánkát, papucsot szoktak hordani. A divatkórság nálunk is a nők közt gazdag tápanyagra talál. Hogy is ne, hisz ez nagyon hizlalja a hiuságot. De aztán rengeteg módon apasztja e modern ruházkodási ujabb keletü mania a szülők zsebét és növeli a szegény és létért küzdő család apa nehéz gondjait és életterheit.

S csakugyan ugy van mint fennebb Orbán B. megjegyzi: a nők „fejükre férfikalapot illesztenek, de azért ebből korántsem következik az, hogy Csikban a nőuralom otthonosabb lenne, mint másutt. De azt sem lehet mondani, hogy nálunk is akárhány férfi nem lenne papucskormány alatt.

Általában a divat fent és lent kimondhatlanul emészti magán és közéletünket s ha igy tart utoljára is megboszulja magát.

A gyergyói népviselet bár sokban hasonlit a csikihoz, azonban némi eltérés lévén, egyet-mást a gyergyóiról különösen is meg kell jegyeznünk.

Igy például a férfiak itt is leginkább a flanellujju bőrmellényt viselik, mint Csikmegye többi vidékein, hanem ezen bőrmellénynek egy sajátsága van nem elől, hanem oldalt gombolódik, s ezen a mell közepére eső, többnyire köridomu diszes virághimzés van, különféle szinü hárászból és ritkábban vékony lapos szinezett irhabőrből. Ezen bundamellény vagy mellbunda, ha nem oly szépidomu is, mint a mellény elölgombolós fajtája, de mindenesetre czélszerübb, a mennyiben a mellet a hidegtől jobban védi.

A gyergyói menyecskéknél is megvan a bodréjos fekete fökötő, melynek eredetét és történelmi jelentőségét majd más helyt látjuk, hanem bundikájuk (bőrmellény) ismét sajátságos eltérést mutat. E bundika ugyanis Gyergyóban már feketére festett irhából van készitve s veres selyemhimzésekkel, (mik a virág-ékitmények müizléssel kivitt módozatai) vannak gazdagon elöntve, mely élénk szinezetü ékitményezés a fekete alapon igen jól veszi ki magát. Ezen bundikában a mi székely asszonyaink és leányaink igen jól érzik magukat a téli időben a legerősebb hideggel szemben is. Csak nagy kár, hogy ezen különben is igen szép, de e mellett hasznos öltönydarabot a divatkór kezdi háttérbe szoritani s azt leginkább még csak Alfaluban és Szárhegyen lehet látni. Jaj! ma a bárányborunek sajátságos csáva szagja talán kiméletlenül bántja az elkényesedett és fintorkodó orr finom érzékét. Pih!

Habár az ujabbi pár évtized alatt a divat az ős régi és sajátos öltözeteken roppant átalakulást okozott és kiforgatta eredetét egyszerüségéből és czélszerüségéből, mégis ugy látszik, hogy épen az ősi székely magyaros viselethez való szivós ragaszkodás következtében a gyergyói leányok öltözéke izlésesebb főleg a felcsikiak öltözékénél s inkább hasonlit az udvarhelymegyeiek nyikómenti viseletéhez, a mennyiben a Csikmegye többi vidékein szokásos koczkás kelméjü ujjosok (kurtik, bujjbelék) helyett Gyergyóban magyaros szabásu, testhez szoruló, egyszinü mellényt hordanak, melyet bársonnyal szegélyeznek, zsinorzattal és gombokkal diszitenek fel.

Különben Gyergyó népe szintén szép és erőteljes. Mondják, hogy a más megyék népeivel való gyakoribb érintkezések folytán némileg pallérozottabb főleg felcsik s legkivált Csikmegye havastáji népeinél, kik erkölcseikre kevésbé vetközték még le az Olt és Maros mentiekkel szemben a szokásos szilajabb hajlamokat.

A szalmakalap viselése ujabb időben egész Csikmegyében a férfiaknál divatossá lett a nyári időszak alatt. Sok helyt ugyan a férfiak a katona bakkancs alaku czipőt is kezdették csizma és bocskor helyett hordani.

A bundamellényre nézve még meg kell jegyeznünk, hogy ma a csikiak és a gyergyóiak az oldalt és elölgombolós mellbundát vegyesen és mindenütt hordják.

Legujabban nagyon kezdik hordani a fekete vagy szürke házi posztóból készitett mellényeket s ezzel már sok bolti posztó, vagy parketből készült mellényt leszoritották a használatból s hozzá még e mellényeket az asszonyok rendesen minden háznál megcsinálják. Nagy divatba kezdett jőni a szegényebb sorsuaknál a gyermekek számára szintén szürke vagy fekete gyapju posztóból a háznál készitett sapkák viselése. Mikre már a legkisebb posztó darabocskákat is felhasználják. Mind a mellény, mind a sapkák a czélnak elég jól megfelelnek.

Ez a modern divatnak a szegénység által teremtett teljes ellentéte. Ez sokkal okosabb dolog is, mint a divat.

Természetesen a közönséges székely népről beszélünk, mert székely fajunk azon része, melyet Isten uraságra segitett, az már ugy öltözködik nálunk is — üzve a legkivivóbb divatokat — mint az ország más részeiben az uri osztály.

A mi népviseletünk egészen ellentéte a magyar alföldinek. Ott a bő, itt a szük testhez álló ruhát szeretik.

A férfiaknál az egy (ritkán két) rendbeli viselőn kivül egy rend tiszta, uj ruhája mindenkinek van, mely egyszerüség és

tisztaságban kiváló figyelemre méltó s ebben áll a férfiak egész fényüzése.

Télen és nyáron egyaránt hordják a fehér vagy szürke házi posztóból szükre szabott és (harisnya) szijjal csipőhöz szorított de semmi kényelmet nem nyujtó harisnyát. Tehát a téli és nyári ruha között ebben nincs különbség.

A nőknél a téli és nyári ruházat között a már fennebb emlitetteken kivül kevés eltérés és átmenetel van. Télen czipő helyett legfölebb csizmát viselnek. A leányok télen is hajadon fővel jelennek meg különösen a templomban.

Egy nőnek rendesen 4—5 s több darab rokojája is van s télen többet veszen magára, de ekkor alul kurta kék vagy zöldes flanel szoknyát vesz.

A felső téli öltöny flanel vagy vastagabb posztókurti és nagy szőr, vagy pamut ruha.

A ruha diszitések a kor szerint különbözők, más a leányoknál és más a fiatal és idős asszonyoknál, más a szegényeknél és más a gazdagabbaknál. A tekete bársonynak mindenütt nagy kelendősége és szerepe van.

A ruhák és azok diszitésének szinében nemes izlésre mutat a *fehér és fekete iránti tulnyomó előszeretet,* melybe csupán a piros vegyül be a leányoknál. A szinek kirivó értelemnélküli tarka vegyülete nem fér össze a székely izlésével. Azért az ő öltözetét *festőinek* alig lehet mondani, mint az oláhét.

A székely öltözeten nemes egyszerüség vonul át, mely az értelem és árisztokrátikus jellemvonás hü kinyomata és ez sajátos tulajdona a székely népviseletnek. Egy másik előnyös tulajdona a székely öltözetnek az egyszerüség mellett a *tartósság,* mely a számitó székely háztartás bizonyitéka. *Csak megmaradna ez ősi erény mellett s ne engednék egyesek a szédelgő világ minden ringy-rongyot és tarka-barkaságot felkapó hitvány divata által magukat elragadtatni.*

Az arczbőrről.

Mióta a világ világ, a nők mindig tetszeni igyekeztek; szépitő szereket használtak már a legrégibb időben. Ezékhiel, Job, Ezsiás, Jeremiás arról tanuskodnak, hogy korukban antimonvegyületekkel festették a nők szemöldökeiket és a szem szögletét hogy a szem ebben metszettnek és nagyobbnak tünjék. A sziriai, babiloni és arabs nők fentartották a zsidók szokásait és kétségkivül ők örökitették át a nyugat hölgyeire.

A római nők nagy tökélyre fejlesztették az arczfestés művészetét. Sikerrel alkalmazták a kendőzést, mert a szépitő szereket többnyire maguk készitették kifogástalan jó anyagból.

Mai napság a nők nagyobb része, kik kendőző szereket használnak, áldozatjai kaczérságuknak, a mennyiben szentül hisznek a hirdetésekben ajánlott szerekben, melyek többnyire kártékony elemekből vannak összeállitva.

Hány nő, ki valamelyik festékben vagy csodavizben szépségének kutforrását vélte föltalálni, bőrbetegséget korai ránczokat szerez! Az arczbőr szépségének első feltétele pedig a jóegészségi állapot.

Vérhiányban szenvedők arcza nagyon sápadt. Az arcz élénkitésére szolgáló festék helyett, első sorban erősitő gyógyszereket kell használni, vasat, quinquinabort, véres hust enni.

A táplálkozás nagy befolyással bir az arczbőrre. Bőnedvü táplálék, a füszeres ételek, szeszes italok rendszerint erős szinü arczbőrt adnak.

Hiányos táplálkozás halványnyá, sápadttá teszi az arczot. Gyomorbántalmak, emésztési nehézségek vörös foltokat idéznek elő az arczon.

Sokan vannak a fiatal leányok között, kik eczetet isznak, hogy érdekes arczuk legyen. Többnyire idült gyomorbaj az eredménye ez oktalan kaczérságnak.

Hideg évszak alatt a tüz melegsége árt az arczbőrnek. Nyáron pedig a nap fejleszt vörös és barna foltokat. Kerülni kell a tulságot hidegben és melegben. A nőknek ha szépek akarnak lenni, tökéletes egészségre kell törekedniök s ez aztán fölöslegessé is teszi a kendőző szereket.

Az arczfesték olyan mint a hajtinktura. Föltéve, hogy ártalmatlan, használni lehet, de festett arcz csak ugy szép, ha nem látszik. Az arcz megszünik tetszeni, mihelyt kölcsönzöttnek tünik föl.

Legtöbben sokat kennek föl s arczukat igy lisztessé, visszataszitóvá teszik. Mások kevesebbet, de rosszul osztják el az arczon. Mások ismét az arcz természetes szinével össze nem vágó festéket használnak, mi nevetséges és méltány hivja ki a gáncsot.

Az illatszerészek leginkább használják a szénsavas ólmot, mely valóságos méreg. Az arczbőr töle fakószinü, pergamentszerü lesz, elfonnyad, megránczosodik időnek előtte.

Sokszor az ideg bántalmak, görcsök, rángatódzások, nyilalások, altesti csikarások az arczfesték okozta mérgezésnek következményei.

Bármily ártatlan mázzal vonnók be az egész testet, az lassu halált okozna. Veszélyes ezért az arczon kivül a karokat, vállakat, nyakat, mellet, ha mindjárt ártatlan szerrel is, állandóan bekenni. Szinésznőknek gyakran vannak e miatt komoly bajaik.

A cold-crém jobb minden más viznél, crémnél, pomádénál és egyéb hangzatos nevü szépitő szernél.

A rizspor mulhatlan kelléke a hölgyek toilettejének. Nemcsak hogy felszivja a bőr nyirkosságát, hanem puhitja, finomitja, fehérebbnek látszóvá teszi, szóval szépiti az arczot. Egészségi szempontból a rizspor teljesen ártalmatlan, hacsak nincsenek benne izgató, mérges anyagok, mint zink-éleg, szénsavas ólom stb. Arczra hatytyu pehely pamacscsal nyomogatjuk. A vörös festék az ajk élénk pirositására s az arczok rózssássá tételére szolgál, folyékony, por és pomádé alakban használják.

Leghasználtabb a Fluer de roses.[1])

A fagyag- és bismuth fehér az a két szer, melyet az arczbőr és egészség veszélyeztetése nélkül lehet használni. Előbbi nagyon halvány szint kölcsönöz, mely se nem természetes, se nem szép, beteges. A bismuth pedig a legtöbb arczhoz nagyon is fehér. Könnyen észrevehető, hogy az illető nő festi magát. Legjobb ezért a kettőt keverni, mi által az egyik tulságos fehérsége enyhiti a másiknak fakóságát.[2])

---

[1]) Készitès módja következő: Conczentrált hig. ammoniak 28 gr. Karmin (első minőségü) 1 gr. Rózsa kivonat 18 gr. Rózsaviz 1 liter.

Karmint csak jó gyógytárban kell vásárolni, mert a kereskedésben rendesen hamisitják.

A karmint másfél literes üvegbe tesszük, az ammoniakat ráöntjük s két napig rajta hagyjuk. Időnkint megkeverjük, majd hozzátesszük a rózsavizet és rózsakivonatot s jól összekeverjük. Az üveget igy hagyjuk egy hétig s akkor a tartalmát üvegcsékbe öntjük át.

[2]) Lehet jó és ártalmatlan fehér festéket készitenì: bismuth-chlorür 100 gr., török velenczei fagyag 60 gr., háj 60 gr., bálna velő 20 gr., tisztitott gliczerin 40 gr.

Barna nő fagyaból 100 grammot és bismuthból 60 grammot veszen, a szőke ellenben fagyagból 60 gr. és bismuthból 100 grammot.

Mozsárban vagy sima márványlapon finom lisztté törjük a bismuth-chlorürt. Azután összekeverjük a lisztet a fagyaggal. Majd finom szürő szitán bocsátjuk azt keresztül. Azután igen fehér és igen tiszta disznózsirt olvasztunk össze báluavélővel és mihelyt megolvadt, mély tányérba öntjük s folytonos kavargatás közben lassanlassan hozzá tesszük a bismuthot.

Mihelyt a hab sürübbé és sürübbé lesz tegyünk hozzá egy kis gliczerint és folytassuk a keverést mindaddig, mig a keverék puha, velős tésztává nem lesz. Ezt porczellántégelyekbe tesszük eltartás végett. Ha nagyon sürü, verjük tovább, egy kevés gliczerint téve hozzá.

Ez a festék szép fehér, kissé halványszinü s igen tapadós. Keveset kell használni és az arczon jól elosztani, azaz dörzsölni. A csalódás tökéletes, ha ügyesen használjuk.

Kék festéket használnak némely nők a fehér arczbőrön az erek finom vonalainak jelzésére. Husz gramm berlini kéket és 20 gr. fagyagot finom porrá törünk és selymen átszitáljuk. A megszitált porból dragant-oldattal pépet csinálunk, melyet aztán megszáritva tégelyekbe rakunk, mint a vörös festéket. Az ereket nedves törlővel rajzoljuk az arczra.

Némelyik nőnek az állon, felső ajkon a szőrszálak is jelentkeznek. Az eddig használt hajvesztő között nincs egyetlen, mely a szőrhagymákat, töveket kiirtaná.

Nyolcz-tiz nappal az operáczió után, a szőr ujra kinő és elölről kell kezdeni. Valóságos borotválkozás ez borotva nélkül, az előbb finom s alig észrevehető pehely keményebbé lesz s a szakáll és bajusz inkább nőni, semmint mulni kezd.

A füző.

A mi asszonyaink is a füzőt régen használják. A görögök első sorban megfelelő testgyakorlatokkal iparkodtak természetes szépségüket teljes kifejlődésre juttatni. A szépség mesterséges kultiválását nem vetették meg s a kikkel kissé mostohán bánt el a természet, bizony mindent elkövettek, hogy testüket karcsuvá és egyenessé tegyék.

E czélból a régi Görögország és Róma asszonyai meztelen testükön, a bordák felett széles kötőt viseltek s a római császárság korában már valami füzőféle ruhadarabot is használtak, s holmi apróságokkal pótolták ki a természet okozta hiányokat. Mikor használták először nem tudjuk? Már régi emlékeken is látjuk, az összefüzött mellet. Ezt a szokást állitólag a germánok hozták be északról délre. Az ötödik századtól a tizedik-ig a füzőt teljesen eltakarta a bő és ránczokban leomló ruházat. De a 14-ik században szokásba jött a keblek plasztikus kidomboritása s ekkor a füző már teljes diadalra jutott.

A 16-ik században Franczia országon keresztül Spanyolországból jutott Németországba egy monstruózus füzőforma, a *kotilla*, mely halcsontból és vasból készült és olyan hatalmas pánczélul szolgált, hogy hozzá képest a mai pánczélfüzők valóságos gyerekjátékok. Fenn bő, lefelé szükülő jószág volt ez, mely szorosan odasimult a derékhoz és hátul volt összefüzve. Ezek a kinzószerszámok egész a mi századunk elejéig kisértettek az alsóbb néposztályokban, azzal a változtatással, hogy a vasat elhagyták és a kotillát csak halcsontból csinálták.

Az orvosok már ekkor elitélték a füző divatot és Plutter Félix német orvos 1602-ben különösen foglalkozott a füző egészségtelen hatásával, sok követőre talált és 1735-ben Plattner Zakariás János irásban is kikelt a hölgyek eme kedvencz ruhadarabja ellen, majd Oelsner Gottlieb boroszlói orvos támadta meg a füzőket a „Füzőkkel és planchettekkel üzött káros visszaélésekről“ czimü müvében.

De hasztalan küzdöttek, szóval és pennával a legkiválóbb tudósok, a füzőt a mai napig nem lehetett kiirtani, csak egy-egy rövid időre, a mikor a divat és az emberek izlése megváltozott.

A régi és mai füző közt az a lényeges különbség, hogy akkor viselték a fűzőt, mint ma a parasztok kivül és nem belül és igy abban az időben pazar fényüzéssel állitották ki és különösen az előkelőbb körökben arannyal és ezüsttel kivarott s drágakövekkel ékesitett fűzőket viseltek. Minél előkelőbb volt valaki, annál jobban füzte magát s már akkor előfordultak olyan esetek, hogy a hiuság rabjai nem egyszer áldozatai lettek a fűzőviselésnek.

XIV. Lajos udvarában is szorosan összefüzve jártak a haute volée dámái. A csipőkig érő fűzői akkoriban a nagy diszhez tartozott és minél hosszabb derekat csinált a divat, annál hosszabbak és feszesebbek lettek a fűzők s valóságos pánczéllá fejlődtek. A mult századbéli füző az 1731-ben Lipcsében megjelent lexikon szerint ez vala:

„Vállfüző, füzősderék, füző — egy sürün egymásmellé rakott halcsontokkal jól kikeményitett ruhadarab, melylyel a hölgyek magukat összefüzni és termetüket határozott formába szoritani szokták; a füző 4—8—12 sőt 16 részből is áll. Fenn vállszalagokkal van ellátva és hátul tágabban vagy szorosabban összefüzhető.

A franczia forradalom kitörése előtt az asszonyok oly irtóztatosan füzték magokat, hogy valósággal darázs derekuk volt, mig nem a forradalom a divatot is alaposan felforgatta s meghonositotta a görög jelmezt, a melynél az övet közvetlen a keblek alatt viselték. De már 1810-ben megtartotta bevonulását az à la Nivon füző és a füző viselés divatja még nagyobb mérveket öltött mint azelőtt és hasztalan volt az orvosoknak minden fáradozása, a fűzőt azóta kiirtani nem tudták.

A fűzőviselet még ma is az egész müvelt világban általános bár mindenki tudja, hogy a tulságos füzés akadályozza a vérkeringést, emésztési zavarokat, vértolulást, főfájást, szédülést és egyéb bajokat, sőt nem egykor halált is okoz.

De remélhető, hogy elvégre mégis tán sikerülni fog az orvosok akcziójának észre téríteni a hölgyvilágot és legyőzni az asszonynépségnek örök hiuságát.

Az illatszerekről.

A való élet ridegségének eltakarásában első helyen áll az illuziók keltésének a müvészete.

Az illuzió- és hangulatkeltés eszközei között pedig legpoétikusabb az illat.

A virágok illata, egy rózsa elég néha arra, hogy a belőle felszálló párával megszépitse a bennünket környező világot.

Pedig a rózsa minden tökéletessége mellett is — háttérbe szorul a száz és ezerféle művészi illat közt. Az illatszerek nem modern technika vivmányai, Nagyanyáink sem emlékeznek olyan időre, a mikor illatszerek még nem voltak. A legrégibb ó-kortól törekedtek a természetben illatos anyagokat felhasználni. A régi Rómában és Görögországban, nagyon jól ösmerték a szép asszonyok a parfümök sokféle faját.

A *parfüm* szót is a régi latin „*Per fumum*“, magyarul: *füst segélyével* fogalomjelzőből („*parfüm*“) származtatják.

Az ősök vallásos szertartásai közt is nagy szerepet játszott. Többnyire kisebb szárnyasokat, például galambot, néha nagyobb emlősöket is égettek el tüzáldozatkor: egy egész bikát, vagy hófehér lovat és egyéb illatokat. A *táltosok* és áldozó papok az égő hus kellemetlen szagának az elfojtása végett gyantás anyagokat és illatos fákat raktak a máglyára, a melyek a büzt elfojtó jószagu füstöt árasztottak. Innen a „*per funum*“.

„Oly népeknél, a hol az áldozatok nem voltak szokásban, többnyire tömjént égettek a templom oltárán, melynek terjengő kellemes füstje azt is jelképezte, hogy valamint az a füst egyenesen emelkedik fölfelé s a magasban láthatatlanul elvész, ugy az áhitatosak imája is felhat a magasba a láthatatlan istenséghez s ott meghallgatásra talál.“

A Talmud a szent tömjénhez égetéskor a szent kenőcsolaj használata volt a kötelező. A szent kenőcsolaj myrrha-gyantából, édes fahéjból, édes kálmosból, czimetből és oliva-olajból készült.

Az emlitetteken kivül még aromatikus anyagot használtak a régiek. Többnyire kenőcs alakban alkalmazták ezeket. Használták nem csupán piperecikk gyanánt, hanem termeik, nyilvános szinházaik illatossá tételére, valamint a vendégek iránt tanusitandó tisztelet kifejezésére is. Például az egyptomiak ünnepségein a rabszolgák minden vendéget illatos olajokkal kentek be. Mulatságok alkalmával aromatikus anyagokat égettek, azonkivül száraz alakban használtak mindenféle parfümöt a ruhák beillatozására, a mire különben alapos szükség volt, mert akkoriban még a mesékben sem emlegették a villát s a szappant sem fedezték fel.

Illatos olajok divatban voltak a görögöknél is. A beillatozásnál egész garmada kenőcs szerepelt. Mindenek előtt azonban egy általános előleges kenés örömeiben részesültek a jámbor vendégek s erre a liliomolaj volt kijelölve.

Róma fénykorában a parfümökkel a legképzelhetetlenebb fényüzést üzték. A parfüm készitőket (unquentarius) kenőcsösöknek nevezték. Többnyire görögök voltak ezek.

Illatos világ volt a régieké. Illat mindég és mindenütt! Ez volt a jelszavuk, és elpuhulásuknak egyik tényezője. A parfüm ipar azonban ma, sok száz év után is hálával gondol első mestereire.

Az illatszerek iránt tanusitott előszeretet folytonosan változott már a legrégibb időkben is. Két ezer évvel ezelőtt is akadtak már a divatnak királynői, a kik minden irányban uj divatok létrehozásában fáradoztak. Uj divatok létrehozása, uj parfümök felfedezése különben a legkönnyebb divatujdonságok közé tartozik.

Az *illatszerek* alatt általában nem csupán az „*extrait*"-ket értjük; odatartoznak *e szagos essenciákon, bouquet*-kon kivül a *toillette- és illatos eczetek, az illatos porok, hajpomádék, hajolajok, hajviaszok, bajuszpedrők, bőrfinomitó créme*-k az ugynevezett „*schminkek*", *pouderek, mosdóvizek, kézpaszták,* a különböző *füstölök, szájgyöngyök* stb. is. De ezek nagyrésze már a szépitőszerek kategóriájába tartozik.

Az illatszerek alapanyagait tulnyomó részben a növényország szolgáltatja; az ember a parfümökben a virágok illatát köti meg, hogy minden időben, rendelkezzék vele. A parfümiparhoz alkalmas jóillatu növények termelésére nem mindenütt van meg a kedvező talaj, Francziaország és Itália után Anglia következik, hol a legtöbb parfüm készül s mi leginkább az emlitett államokra vagyunk utalva.

A legfinomabb illatszerek, ugynevezett alapanyagokból készülnek; gyógyszerész képes illatszereket gyártani.

Különböző illatszerek összeöntése által egészen uj illatok jönnek létre; s a legközelebbi estélyen a bübájos illat megtartja hóditó bevonulását. Egy hét mulva minden elegáns hölgy és gentleman zsebkendője az uj parfümtől illatos, ha tudniillik a parfüm csinos külső kiállitásának megfelelő jóságu.

Székely csángó testvéreinkről.

Az elmondottak után helyénvalónak látom itt székely csángó testvéreinknek a miénktől némileg eltérő viseletéről, szokásairól némelyeket feljegyzeni.

A csángók általában szép, magas, szálas termetüek, kivált a csángó nők között igen sok szép van. A csángók becsületes, testvéries, egymást szerető, nyomorban, szükségben egymást szivesen felsegitő nép. De nagyon becsüli az idegeneket is s annyira jótékony, hogy kevés számu koldusait ő ellátja és nem engedi máshoz menni koldulni. Ez szép tőlük.

A csángók valamennyien jó és buzgó katholikusok s az is nevezetes szokás náluk, hogy vasár- és ünnepnapokon messze szétszort lakásaikról 3—4 órát utazva szorgalmason el járnak templomba, szent-mise és predikáczióra és mise előtt nem esznek, hanem éhgyomorral végezvén el az isteni tiszteletet, csak azután eszik meg a magukkal vitt enni valójukat s igy térnek haza.

A csángó nép jellemre nézve igen érzékeny, a legkisebb szóval való megsértést is zokon veszi és nagyon bajosan feledi. De könnyen kiengesztelhető, nem boszuálló s ha még áldozatába kerül, akkor is nagyon ragaszkodik egymáshoz s ezt teszi akkor is, ha előbb rosszul éltek egymással. Ebből is látszik, hogy az öntenntartás és egymásra utaltság érzéke náluk jobban ki van fejlődve, mint a többi csikmegyei székelyeknél, kik közül ma egyeseket, a kapzsiság és uralkodás vágy megkezdett széditeni, mi a csángókat még nem mételyezte meg.

A csángók főfoglalkozása a marhatenyésztés lévén, egyedüli jövedelmi forrásukat ez képezi. Ebből fedezik minden névennevezendő életszükségleteiket, mert földmivelésre alkalmas földjük nem lévén, még kenyérnek valójuk sem terem meg egészben.

A csángók igen egyszerüen élnek, naponkint kétszer, reggel és estve puliszkát esznek, csak a kaszálási időben ebédelnek. Fő élelmi czik a puliszka, levesételt csak radina, vagy nagyünnepeken esznek, zöldségül csak káposztát és pityókát ismernek, hust ritkán, csak télben és keveset használnak. Kevés szeszes italt fogyasztanak. Ezen egyszerü életmódnak, mértékletességnek, egészséges légnek, jó viznek tulajdonitható, hogy náluk a betegség és kora halál ritkaság és sokan még 100 éves korukban is dologra képesek.

De ezzel szemben elmaradtak, kevés tud közülök — a legujabb nemzedéket kivéve — irni és olvasni, még az előljárók is alig tudják nevüköt aláirni, egyáltalán idegenkednek az iskolától, a tudományos pályától, sőt mint minden pásztornép idegenkednek még a mesterségtől, kéziipartól stb. is. A csángók, mint a szabad természetnek a bérczek nagyszerüségéhez szokott szabad gyermekei nem kedvelik a szobai zárt és ideg ölő mozgás nélküli életet.

A csángók népszokásai, viseletei, öltözetei és ünnepélyei mind olyanok, melyek szintén egy külön, elszigetelten élő nép jellemzésében, ismertetésében nagy és fontos szerepet játszanak s a népéletnek olyszerü kifolyásai, melyek erkölcsi alapokon nyugszanak és egy nép lelkületét, gondolkozás módját tükrözik vissza.

A mi a csángók ruházatát illeti, az egészen a háztól telik ki, idegen fényüzési czikkekre, ők pénzt nem adnak ki s a mit a háznál el nem készithetnek azt ugyan pénzen szerzik be, de

mindig a szükségest, hasznost és egyuttal czélszerübbet választják meg. A férfiak fejükön szallagokkal, szines zsinorokkal felczifrázott széles karimáju kalapot viselnek, mely mind a meleg, mind az eső ellen jobban védi mint a mi kis karimáju kalapunk. Ingök rendesen varottas, hosszu és térden alol ér, harisnyájuk (nadrág), mely hasonlit az oláhokéhoz, fehér gyapju szövetből való, bő redőkben hull alá, a szövetet a csángó asszonyok a háznál készitik. Unnepnapokon csizmát, mives- (hétköz) napokon bocskort hordanak, melyet porásszal (szőrkötő) kötnek fel. A hosszu, lecsüngő ingre czifrán kivarrott hosszu bőrmellény, erre télen fekete zeke, vagy a gazdagabbaknál hosszu fehér bőrbunda jön. A férfiak némelyike gyüszüszijat (bőrövet) is viselnek.

A csángó nők öltözete még sokkal sajátságosabb. A menyecskék fejükön tarka kartonból készült s a halántékon alól fodros csipkével ékitett főkötőt hordanak. E főkötőre nyárban bizonyos kecsesel illesztett fehérkendőt, télen pedig szines kendőt kötnek. A menyecskék, vagyis férjes nők ilyen főkötő nélkül soha a háztól ki nem mennek, azt folytonosan és mindenütt hordják. A csikmegyei asszonyok a főkötőt ma már közép- és alcsikon alig viselik, kivételt csak a felcsiki és gyergyói asszonyok képeznek, kik a bodréjos főkötőnek állandó kedvelői. A csángó leányok pedig a régi székely szokást ma is betartva, mindig hajadon fővel járnak, nyárban csakis oláhosan kivarrott czifra inget viselnek, melyre télen czifra virágosan kihimzett bőrbundát öltenek, rokoja helyett pedig — mely a székelyföldön a nők derektalan alsó ruháját képezi s mely miután régen felsőtestükön róka prémes vált viseltek, neveztetik rokojának (rokaaljnak) — katrinczát viselnek. E katrinczát Orbán Balázs igy irja le: „*ez gyapjuszövet, melynek közepe fekete, két oldala fekete, veres, sárga és kék vonalzatokban alkalmazott himzéssel ékeskedik, ezen egy darabból álló katrinczát müizléssel, festői redőzeteket alkotólag tudják magukhoz illeszteni s széles zöld vagy veres övvel szoritják derekukra, erre jön aztán öltözetük legkaczérabb, legékesebb alkatrésze a bernyész, egy általuk szőtt, czifra himzésekkel, izletes arabeskekkel ékesitett 2 hüvelyk széles felső öv, mely az alákötött zöld és veres kendőn igen szépen veszi ki magát. A bernyész szép és izletes elkészitésére igen nagy sulyt fektetnek a leányok, ez az egy az, melyben társnéikat tulszárnyalhatják s melylyel varrásbeli ügyességüket feltüntethetik, oly kedvesek is ezen szép idomu testekre katrinczát szoritó czifra bernyészek, hogy Venus is, midőn Olympus isteneinek itélőszéke előtt megjelent, felillesztheti volna magára a végett, hogy biróit részrehajlókká tegye*“. (Lásd „Székelyföld leiratát“ II. k., 79—80. l.)

A csángó nők lábbelijét dolog időben a *korikára*, vagyis térdig érő gyapju harisnyára kötött bocskor, ünnepnapokon piros csizma képezi. A csángók ezen öltözeteit a csuklya egészíti ki, melyet esős időben fejükre huznak, máskor holmi apróságot tartanak és hordanak benne magukkal.

A csángó házak ugy vannak épitve, mint az ismert csiki székely házak, csakhogy a csángó házak födélzete két olyan magas, mint a házfala s ez azért, hogy a magas hegyek között nagy és hosszantartó tél lévén a meredek födélzetről a nagy és sok hó könnyebben lecsuszik és daczol a zordon idővel.

Továbbá a *kuptor*-nak nevezett kemencze sem igen felel meg a czélnak, mert sem nem meleg, sem nem kényelmes.

„A nagy tágas szoba ajtófelőli oldalán a padozat szinvonalára épitett sütőkemencze van, ennek nyilata elé lapos vagy elkoptatott malomkő van viziránvosan helyezve, itt sütnek-főznek földig lehajló kényelmetlen, de nem épen szép izlés elleni helyzetben a csángó nők". E kezdetleges és messzi időkre vissza emlékeztető tüzhely fölébe a sütőkemencze oromszélére fektetett, csolnak alaku füstfogó van alkalmazva, mely a füst egyrészét felfogja és a hijuba (padozat) vezeti, mig a másrésze a szobában kovályogva kinozza a szemet és tüdőt. A kuptor tetőnek párkányán tartja a csángó gazdasszony orsóját, guzsalyát, főző eszközeit, kova, taplógyufát stb., a csángó gazda pedig pipáját és télen czifra keztyüjét, melyet viritó szinü gyapjuból a hosszu téli napok unalma helyett munkátlan perczeikben önmaguk horgonyoznak, vagyis kötnek. Gyermekek számára szintén gyapjuból szoktak sapkát is kötni, mely magyaros pergő sapka alakot mutat fel és a gyermekek fején jól néz ki. A csángó házak egyebekben a csiki székely lakokkal jobbára megegyeznek.

Táplálkozás.

A csikmegyei s általában a székely ember a hogyan épitkezik és ruházkodik, ugy is táplálkozik. Egyszerüen, takarékosan de tartalmason. A Csikmegyei székelyek naponta háromszor étkeznek, de a dolgosnak ezen kivül főleg nyári dolog idején reggel a munkához kezdéskor pálinkát és estefelé 4 óratájt *ozsonát* is adnak, a mi pálinkából és kenyérből néha a mellé turó, ugorka, hagymából áll. A reggeli étkezést *reggeli ebédnek*, (frustoknak) nevezik, melyet nyolcz óratájt fogyasztanak el. Azután jő a *délebéd* 12 órakor, s a harmadik fő étkezés, a vacsora mikor a gazdaság körül a külső munkát mind elvégezték. *Reggeli, ebéd* és *vacsoránál* általánosabb ételek: turós vagy tejes puliszka, nem ritkán mákos, sőt olajos puliszka is; turós, tejes vagy hagymásan zsirral rárántott köleskása; zsirban rántott sós

káposzta, tojás rántotta, mákos vagy turós pityóka leves, sült, rántott vagy törött pityóka, télen káposztaleves többféleképpen, turós, mákos reszelt, árva laska, árva reszelt, morzsolt, kömény leves, hagymás leves, tokhagymás leves, eczetes vagy savanyu leves, turós leves apritott kenyérre töltve, kaszás leves, tokány hagymával vagy pityókával, kendermagleves, tősleves kender magtéjjel, verttéj (iró) pityókával, puliszkával, kenyérrel, törökbuzakása (dara), árpakása (nagykása) ezutóbbi füstölt sertéshussal, s más berbécs- vagy tehénhussal is.

A délebéd: fuszulyka (paszuly) szemesen és zölden néha pityókával tárkonyosan vegyitve, borsó törve és töretlen, sertéshussal, türt laska turóval vagy hagyma és szalonnatepertyüvel, galuska turóval és mákkal. Nyári dolog időn zöld fuszulyka és rántott pityókaleves legszokásosabb.

Vasárnap töltött káposzta, tyukhusos laskaleves, tehénhusleves rizs-, vagy gyöngykásával, husleves zsemlyegaluskával, hosszulaska, koczkás és néha bordáslaska. Előfordulnak annak idején szilvásleves, almásleves, paradicsom alma leves. A hususlevesek rendesen vasár- és ünnepnapokon jönek elő.

Munka idején a jó gazdasszony gyakran veszi elő a füstölt sertéshust, mely akár tárkonyosan, akár nagy-, köles-, rizskasával, akár fuszulyka, lencse, borsóval tetején, nagyon kapós étele a munkásoknak.

Az étkezésnél rendesen csak egyfogás az az egyféle étel szerepel, kivétel a főbb ünnepeken, vendégség, keresztelő, radina s más ünnepélyes alkalmakkor van, midőn liba, tyuksült, bárány, borju, bőrös, továbbá csürkepaprikás stb. előjön.

Azután palacsinta, kürtőskalács, pánkó, almás rétes, sőt a jobb helyeken tortafélék kezdenek forgalomba jöni.

Nem ritka a malaczsült, aszaltszilva főve, aszaltkörte, a sült mellé van néha madártéj; más csörögeféle tészták, végül fekete kávé. A tejes kávé már a szegényebb sorsuak között is tért kezd foglalni.

A nagyobb ünnepekre mindig különféle kalácsokat szoktak sütni. Nevezetes a fonottas kalács, tálbasült, mákos kalács, téjfölös, turós, szilvaizes lepények, főtt perecz, különféle pogácsák. Ilyenkor a házhoz jövő rokont, idegent vagy bárkit kalácscsal, mézes pálinkával, sőt borral is mindig megszoktak kinálni, megtessékelni.

Szép, kereszténynyies és páratlan vonása székely társadalmi életünknek az, hogy ha étkezés közben idegen lép be a házhoz igy köszönti az étkezőket: „Isten áldja meg a kendtek (kegyelmetek) ebédjöket“ (reggeli, délebédjüket, vacsorájukat, uzsonná-

jukat). Ezt a háziak igy fogadják: „Jó szivvel látjuk kiedet is (kegyelmedet is) jöjjön elébb, üljön le s faljon velünk"! Mit az idegen igy zár be: „Csak tessék Isten áldásából, mert a miénk is mindjárt meg lesz, vagy már megvolt". És szokásos köszöntések előfordulnak a nyári munkánál a mezőn, réten s egyebütt. A hol ezen ebédhez hivó köszöntéseket és választ kiegészitték ezek: „Isten áldja meg a kendtek munkájukat. Adjon Isten jó munkálódást. Adjon Isten áldást munkájuk után stb. Mire a válasz mindig: Adjon Isten köszönjük szépen".

Pátriarkális régi szokás és az egyenlőség eszméje van megtestesitve azzal, hogy a gazda cselédeivel és dolgosaival leül és velök egy asztalnál, ugyanazon körben ugyanazt az ételt eszi; a minek az a jótékony társadalmi hatása van, hogy erősebb közöttük a hüség és összetartás, mint az urak cselédjei és dolgosaiban gazdájuk iránt. Igy eleje van véve az uraknál szolgáló roszszab és mocskosabb száju azon cselédek divatos kifogásának, hogy akármily dusan éljen, mihelyt valami az orrát éri vagy nem tetszik, azzal állit tovább, hogy *„éhezik"*.

A csikmegyeiek általában jó rozs kenyeret esznek. A szegényebb sorsuaknál esznek rozszsal vegyitett árpakenyeret, de a fekete borsós árpakenyeret alig ismerik. Nagy kenyér szaporája a puliszka és málé, de különösön a pityóka, melyet ma már a kenyér közé vegyitve is felhasználnak. A legolcsóbb és természetes eledelök a téj, turó a puliszkával, melyet néha árpalisztte pótolnak.

Dolog idején a legtáplálóbb eledeleket használják. Aratás idején az egész mező tele van siró és játszadozó gyermekseregge, kiket magukkal visznek a tarlóba. E régi szokásnak némileg utját kezdik vágni a nyári menházak. De bármily szép a nyári menházak eszméje elméletileg, a gyakorlatban nagyon nehézkes és terhelő a munkára járó szülőkre, mert a reggeli, déli és esti utánjárás az óvóig s onnan haza, valamint az élelmezés többe kerül, mintha magával viszi a mezőre és ott élelmezi. Sok vesződséggel jár bir a munkásra és munkaadóra nézve az élet e mozzanata, de alig van más orvos szer, mint belenyugodni és türni.

A székelyek sok füszert fogyasztanak. Ilyenek az árvalaska, reszelthez, nagykásához, (sertéshussal) salátaugorkához, tokányhoz stb. a bors, a leves és kalácsba a sáfrán. A kalácsba tesznek még külön Bánffy-magot, gyömbért, anist; némely eledelekhez majoránnát, levendulát, citrust, tárkonyt, babérlevelet. Használatban van a paprika berbécs tokányban, szalonnán, szalámin, kolbászon stb.

Továbbá felhasználják a zöldségeknek csaknem minden nemét, amint azt a konyhakertészetnél láttuk.

A csikmegyei székelyek táplálékában az évszakok szerint majd egyik, majd a másik élelmi szer a tulnyomó. A székely közép és alsó osztálynál az ételekben fényüzésről alig lehet szó, azonban a felső vagy ugynevezett uri osztálynál bizony sok helyt tovább nyujtozódnak, mint a takaró ér, az az a mint mondani szokták „a czibrét huzzák a nyársra“, de ez aztán látszik is az olyan családokon, mert a fényüzés romboló hatását csak egy ideig lehet elrejtegetni. A szeg utoljára is kiüti fejét a zsákból.

A székelység nagyobbrésze önmaga állitja elé eledeleit, mindazonáltal a legtáplálóbb eledelekkel él, milyen pl. a tojás és tejfélék, melyek a fehérnye és zsirképző anyag arányos és magas foku tartalmánál fogva (26—33%) a népek életében ős idők óta legjelentékenyebbeknek tartatnak, továbbá a hüvelyesek, melyek tápereje fölülmulja a husét, s két annyi fehérnye tartalommal (22—24%) birnak, mint a tiszta buza; azután a sok sertés és juhhus s a gabonafélék legjelentékenyebbjei: együtt véve nemcsak a legnagyobb tapértékkel biró eledelek, hanem egyszersmind a legszabályosabb vegyes táplálkozás (állati és növényi) elemeit nyujtják. Innen a székely már táplálkozásánál fogva erőteljes, kitartó és egészséges.

Az oláhok táplálkozása egy kissé egyszerübb, s inkább puliszka, málé, téj, turó, tojás s több effféléből áll.

A müvelt osztály táplálkozása a köznépével az eledelekre nézve általában ugyanaz, a különbség inkább csak az, hogy többfélét és finomabbat főznek s az inyenczség fejlettebb, mint a köznépnél.

Alkalmi székely népszokások.

A székely népéletnek és szokásoknak különös jellemző mozzanatait képezik a Jakabnapi (Május 1) a hushagyati tánczczal egybekötött fiatalsági mulatságok, husvéti öntözések, karácsonyi betlehemesek, lakadalmi és keresztelési stb. ünnepségek. Ugyanis:

Zöld fársángon (Jakab-napján május 1-én), minden jóravaló leánynak kapujába vagy ház ajtója elé, kinek szeretője van, fehér vagy luczfenyő zöldágat vernek. És megtörténik, hogy a gazdag és szép leánynak, kinek több udvarlója van, 4—6 ágat is vernek. Az ilyen sudar magas fatörzse kérgétől majd meg van hántva, majd veres és zöld czifrázatokkal, arabeszkekkel van kiékitve és mivel azt *Jakab napján hajnalban* és titokban állitják föl, vagy mivel az ébredező szerelem jelképe, azért *„Jakab“*-fának *„Jakab“*-ágnak vagy *„hajnal“*-fának nevezik. Az a leány, a kinek ajtaja, ablaka vagy kapuja előtt a kisütő nap ily diszfát nem talál, az szegénynek, elhagyatottnak, szerető nélkülinek érzi magát

Egyes helyeken szokásban van az is, hogy Jakab napján a legények maguknak *gazdát* választanak, ki az egész év folyama alatt a mulatságokat rendezi. A *gazdának* kötelessége, hogy minden szombat és vasárnapra, zenészeket (muzsikusokat) fogadjon, a tánczban rendet tartson és mindenre felügyeljen. A hol ilyen választott *gazda* nincsen, ott a gazdai kötelességeket egy-két önként vállalkozó, gazdagabb és köztiszteletben álló szintén gazdának nevezett legény teljesiti. A legények *gazdájának* mindenki engedelmeskedni köteles, szava irányadó, csaknem parancs gyanánt tekintetik, ő a rend ellen vétőkre birságot ró ki, begyüjti a muzsikapénzt, (a zenészek díját,) s ezzel együtt az ugynevezett tánczdijat, mely begyüjtött pénzből ma már nemcsak a zenészek kialkudott bérét azok élelmezési költségeit, hanem a tánczadót „tánczdijat“ is az ezzel megbizott elöljárósági tagnak (biró, esküdt stbinek) a szabályrendeletileg megállapitott módon és összegben fizetni köteles.

Sőt ma már a rendszeretö községekben tánczvigalmakat csak a megszabott tánczvigalmi-dijak előleges befizetése után és 1 kor. bélyeggel ellátott kérvényre a községi biró, illetőleg főszolgabiró szokott engedélyezni.

A mi a zenedijakból a zenészek és tánczvigalmi-dijak kifizetése után fenmarad, azt a *gazda* legény pajtásaival közös mulatozásra szokta forditani. A jóravaló és figyelmes *gazda* kötelességének tartja, és nagyon figyel arra, hogy a szeretőtlen leányok is meghivassanak, vagy sok helyen nem lévén szokásban az általános meghivás, hivatlan leányok is megtánczoltassanak, és kellő tiszteletben tartassanak. Különben minden legény a maga szeretőjét szokta meghivni. A meghivás főleg fársángon és a a fársángesti tánczokra szokott történni. A meghivás a meghivó legény és a leány szülői közötti viszony szerint változván, ilyen formán hangzik: „Bátyám uram és nénémasszony igen szépen kérem (vagy kérjük) sziveskedjenek a maguk becsületes leányukat (vagy a leányt nevén nevezik) a mi becsületes tánczunkba egy-két pár tánczra elereszteni!“ Ezen kikérés vagy meghivás — akár két, akár több legény tegye. — mindig egész illedelemmel történik. Ezen gyengéd eljárás mindenesetre népünk veleszületett lovagiasságára és jellemére mutat, mely csak egy-egy elkorcsult vérben tüntet ellenkezőt fel.

A legények gazdájának főteendője azonban fársángon van, neki kell az egész fársángra állandó zenészeket és házat fogadni, mert a fársáng folyama alatt némely helyeken minden héten háromszor t. i. csütörtökön, szombaton és vasárnap, más helyeken pedig a két utóbbi napon van tánez. Ő gondoskodik a fütés és világitásról, szóval mindenről, a mire e tánczvigalmak sikeréhez

és kellékeihez szükség van. E muzsikus gazdaságot néha 3—4 legény is megszokta osztani egymás között, kiket aztán „muzsikus gazdáknak neveznek.

A fársángi s főleg a hushagyati tánczmulatságok költségeit a gazda legények és ujabb időben a leányokra is kirótt pénzekből fizetik. Legények és leányok ma már igen sok helyeken beszokták bizonyos özszeg erejéig pl. 40—60 kr, vagy 1 frtig stb. iratni magukat.

A leányok régebben nem fizettek pénzt, legföllebb a muzsikásoknak egyszer-kétszer enni adtak a muzsikus gazdákkal együtt és a hushagyati zárünnepélyre félkupa pálinkát és 2—3 drb kürtős kalácsot vittek. Most ez is megvan, de emellett pénzt is fizetnek.

Szép és népünk erkölcsös érzékéről és hajlamairól tanuskodik, hogy hajdan a megesett leányokat, — habár azonkivül elmehettek — nem hivták meg a tánczmálatságokra.

Továbbá némely községben divatba van az ugynevezett „hajnalozás“ is. Farsang keddén néhol hétfőn (hushagyó hétfő és kedd) a hajnalozókat szintén a legények gazdája hivja meg.

Ezen hajnalozási szép és eredeti szokás pedig abban áll, hogy a hushagyó kedd reggelén a gazda legények czifrán, szallagokkal, szeretőjöktől ez alkalomra kapott kendőkkel és virágbokrétákkal felcziczomázva összegyülnek, mikor a felszallagozott bortelt (másutt pálinka) kulacs sem hiányzik. A legények gazdája kevésbé czifrán, bokrétás vezénybottal vezeti őket“.[1])

„Az — irt módon — igy felékitett s valójában festői csoportozatot alkotó legények párosan, zeneszóval megindulnak, minden tisztességes ház és gazdaleányok (kik nem szolgálnak) háza előtt megállanak, a legények gazdája közre áll, a legények kört alakitanak s egy rövid toborzót járva, három vivát-ot és három éljen-t kiáltanak, mire a közből álló gazda ad vezénybotjával jelt“. (Lásd Orbán B. II. köt. 29. l.)

Néhol ma ezen hajnalozás abból áll, hogy a legények és leányok a hushagyó napok egyikén vagy másikán vagy mindenikén reggel első harangszókor a tánczolásra kifogadott házba s onnan másod harangszókor zeneszó mellett a muzsikus gazdák vezetése alatt a jelzett felczifrázott módon párjával a templom elé mennek, hol beharangszóig kört képezve tánczolnak. Minden községben 3—4 ilyen tánczcsoport szokott lenni és pedig maig is a katona és jobbágy részen valók és a gyermekek elkülönitve szoktak tánczolni. E napokon templomból kijövet a muzsikus gazdák vezetése alatt a plebánost zeneszóval szokták lakására

[1]) E vezénybotos vezetés már ki kezd menni divatból s csak a lakadalmi ünnepélyeknél látszik még valami jele.

kisérni. Az egyes községekben ősidőből fenmaradt szokás szerint pedig egyik nap az összes táncztársulatok a maguk csoportjában templom után a papot lakására kisérik és ott tiszteletére bemutatván a tánczban kivivott mester fogásaikat és ügyességüket, a vizsgálatot mintegy leteszik, minden legény az ő szeretőjével legalább egypárt tánczolván.

A plebánosok pedig rendesen és ősi szokás szerint azzal fejezik ki a fáradságos munka által megszerzett eredmény feletti elismerésüket, hogy pálinka és kenyérrel megkínálja, megtisztelik a tánczoló legényeket, kik székely szokás szerint elfogadják s egy-egy toasztot mondva egymás közt elosztják a rendelkezésre bocsátott italost. A leányok az ivásban nem vesznek részt.

Minden ünnepélyes meneteket és hajnalozásokat igen furcsa, élczes és ujabb találmányu öltözetekben kiállitott bohóczok, mint itt nevezik „maszkurák“ kisérik. Ott lehet látni egy borbélyt roppant fa-fogvonóval, ki egy czigány szájába helyezett lófogat nevetséges mozdulatokkal a czigány orditásai között huz ki. Itt egy gólyának öltözött maszk lépdel lomhán ide-oda magas falábakon, tollas öltönye felső részéhez hosszu facsőr van illesztve, melyel iszonyatos kelepelést visz véghez, amott egy kecskének öltözött trüszkölő alak mekegve két-két lábra ágaskodik és nekineki megyen egyiknek és másiknak, hogy valamit kapjon s ha nem kap, fejével és szarvával fellöki, itt egy csinos lovas huszár ugrat kivont karddal idébb-odább, ott egy hamubotos, kinek szélehossza mindegy, csinál rendet a hozzá tartozó táncztársulat körül, kergeti onnan el az oda nem tartozókat s a rendetlenkedőkre hamubotjával olyanokat puffant, hogy porzik, füstöl tőle a háta.

Legkedvenczebb bohózataik a székely atyafiaknak a német parodiák, melyek a frakkot és roppant vatermördereket szeretik nevetségessé tenni. Gyakori maszkok még a czigánynők szotyorral karjukon és meszelővel kezökben, kik szokott siró hangon istálnak valamit. Lehet olyant is látni, ki zöldágokra aggatott sütemenyeket visz. Szokásban van az is némely helyeken, hogy ezen maszkok és a hajnalozó legények kulacsaikból boldogot, boldogtalant, kivel találkoznak, megkínálnak és köszöntenek, azt tudja mindenki, hogy a megkínálást el nem fogadni sértés és gorombaság lenne, azért azt vissza köszöntve elfogadják. Miközben sok tréfás ötletet produkálnak.

Hushagyó kedden estve következik aztán a farsang utolsó tánczа. Sok helyt a legények gazdája ezen estére gazdaasszonyt választ, ki rendesen a legszebb, a legünnepeltebb és leggazdagabb leány a tánczcsoportban. Ez estvére minden leánynak enni és inni valót kell vinni, melyet a gazdaasszony szed be és rendez el.

A legősibb és keresztény szokás szerint éjfélig tart a táncz. Éjfélkor a zene elhallgat, asztalt teritenek, mely körül tánczosok és vendégek letelepedvén, a leányok adományaiból nagy evéstivást csapnak.

A pohárköszöntés, mi a székely népnek igen ős régi és kedves szokása s mi a szabatos szólás és szónoklatnak egy gyakorlati iskolája a székelyföldön mindenütt meglévén, a fiatalság e hushagyati zárvacsoráján sem maradhat el. Hogy is maradhatna ki az a tomboló fiatalság világ kedélyének hullámzásaiból és költői lelkének ifju szárny próbálkozásaiból, midőn annyira vérünkben van és oly nagymérvü sajátságunk nekünk ez, hogyha valaki a mi székelyházunk bármelyikébe belép és kinálkozásra kerül a sor, erre pedig rendszerint elkerül, ott a ház mindenik tagja még a nők, sőt gyermekek is rendre felköszöntik a vendéget és isznak az ő egészségére „erőt, egészséget és segedelmet kivánnak neki", de el is várja mindenik, hogy külön-külön mindenikre viszonozva a köszöntést, vele koczintva igyék.

Orbán Balázs irja, hogy „ezen igen csinosan, elmésen és röviden fogalmazott felköszöntések valójában gyakran meglepően szépek s népünk értelmessége és józan eszéről tanuskodók. Igy itt is mint a székely társas összejövetelek mindenikén a pohárköszöntések napirenden vannak, elannyira, hogy a nők s leányok mézes ajkairól is ilyenkor mézes pálinkával mézes felköszöntéseket hallhatni. A végső szó a legények gazdájáé, ki ekkor lekösön hivataláról, megköszöni a benne helyezett, őt megtisztelő bizalmat, a férjhez ment leányoknak határtalan boldogságot, örömet kiván, a férjhez nem menteket pedig azzal vigasztalja, hogy a jövő farsángon mind férjhez fognak menni stb." (L. Székelyföld leir. II. köt. 30. l.) Ezen evés-ivás közben azonban a hevesebb vérü mükedvelők egy-egy jó ropogós csárdást még el-eljárnak.

Az eszem-iszomnak reggel felé szokott vége lenni, ekkor az asszonyok és leányok távóznak, a legények pedig a farsang elsiratása és eltemetéséhez készülnek.

Ujabb időben azon helytelen szokás kezd itt-ott divatba jönni, hogy a hushagyó kedd esti táncz hamvazó szeredán reggelig tart, ekkor távóznak és nagyobb része a templom időt elalussza, a fentemlitett evés-ivás, a farsang elsiratása és temetése hamvazó szerdán délután történik meg. Fiatalságunknak ezen ujkori rosz szokással fel kell hagyni.

Ezen elsiratás és temetés pedig igy történik. A vendégségből megmaradt étel-ital, mely régen pálinkából és kürtős kalácsból állott, egy korcsojára vagy targonczára rakatik. „Egy nagy szalmabábot csinálnak, mely felöltöztetve, felczifrázva a *farsang jelképe*". *Ezt négy legény, kik papir vagy egyéb szö-*

vetből néha gyászfátyolt tüznek sapkájukra, halotthordó saroglyára helyezve megindulnak; a sorban menő legények előtt lépdelnek a zenészék kik szomoru halotti indulót huznak, ezután jön párjával a fársángot kikisérő gyászközönség; utána az étel-ital maradék, melyből az uton velök találkozókat megszokták kinálni, néhol elég helytelenül papot és kántort is öltöztetnek, kik szomoru nótákat zengve váltják fel olykor-olykor a kesergő zene hangját. Több helyen megállást tartva igy vonulnak át a községen, vagy annak valamely főutczáján. A falun kivül a hóba vagy földbe gödröt ásva, nagyon élczes, néha czigány hangzásu tréfás bucsuztatókkal temetik el a farsang jelképét. Itt a hely szinén, ha még valami van az étel-italból, azt elköltve a tort megtartják s igy vége lévén a farsangi öröm és bohózatoknak, a temetést végző legények és összefutott bámuló gyermeksereg innen, ha ez délelőtt történt komoly bánatos arczczal mennek a templomba, hogy meg hamvaztassák fejüket, ha délután van, kiki haza vonul, hogy a vidám kedvtelésnek szentelt farsangi megbomlás után, — mint a törökök hiszik — megjöjjön az eszük vagy a kath. egyház szellemében a nagyböjt folyama alatt elmélkedjék a hammuval való meghintés között figyelmébe ajánlott szavakról: „emlékezzél ember, hogy porból lettél és porrá leszesz".

A hol egyes fiatalok szertelen tulzása meg nem zavarja, e tréfás játékok kedélyesen folynak le s nemzedékről nemzedékre hagyomány gyanánt mennek át.

Husvéti s más öntözési szokások.

Nevezetes és hagyományos szép szokása még székely népünknek a *husvéti öntözés*, mely a kereszténység első századaiból veszi kezdetét s melyet őseink is átvettek, midőn keresztény katholikusokká lettek. E szokás megvan most is keleten, főként a Szentföldön a Jordánvizéhez való bucsujáratokkal egybekötött keresztelkedéseknél. Meg van a legrégibb időktől a görög katholikusoknál, sőt némely történészek szerint székely őseink a bizánczi udvartól vették át és tartották fel maig e szokást. A husvéti öntözés a Székelyföldön mindenütt, de megvan a régi megyei magyarságnál sőt még az oláhok közt is, mint az első századok keresztelési szokásainak egyik emléke.

Az öntözést egymással szemben mindkét nemü fiatalság, sőt gyermekek és házas férfiak és nők is gyakorolják. Husvét másodnapján a legények öntözik a leányokat, harmadnapján pedig a leányok öntözik meg a legényeket. Az öntözési eljárás, mint minden háznál más szokás szokott lenni, ugy minden vidéken vagy községben is másképp szokott történni. A legények öntözője közönségesen ünnepélyes modorban történik, már korán reggel zeneszóval indul a legénység öntözésre s minden leányos házhoz bemenvén, a legények gazdája, vagy szószólója felköszönti (feláldja) a szent

ünnepeket s azután a ház gazdájához fordulva, mondja: „Hallottuk, hogy kegyelmednek (v. kegyelmeteknek) kertjében egy szép liliom- (a rózsa, tulipán- vagy más virág költői hasonlatát használva) szál van, mely hervadásnak indult, eljövénk azért, hogy ezen szép virágszálat megöntözve, hervadozni ne engedjük, mire is kegyelmedtől szabadságot (engedélyt) kérünk".

Erre a gazda megköszönve a szives megemlékezést, tagadja, hogy virágszála hervadásnak indult volna, mert az egész frisségében nő és virit. Im lássák szemeikkel, mond ő, mire az elrejtőzött leányt vagy leányokat elővezeti a kemencze mögül, hová rejtöznek. A leány szabadkozik s ajánlja, hogy megváltja magát. A megváltás joga az öntözésnél mind a legények, mind a leányok részére fenn van tartva, tehát megválthatják magukat. A váltságdij rendesen és általában piros tojás és némely helyen még vállalkozni kell arra, hogy egy pisztolyt elsüt. Az öntözést az egyes helyeken ősi szokás szerint a legények nagyobb csoportban 8—12-en, vagy kisebb csoportban 2—4-en teszik. Az öntözés illemesebb módja abban áll, hogy kis üvegekben rózsavizet töltve az üveg száját valami oly gyér fátyolfélével kötik meg, mely a vizet könnyen áteresztvén a megöntözendő egyénnek kezébe, tenyerébe öntenek belőle vagy gyengéden szembe hintenek nehány cseppet. Lehet oly öntözést is látni, mely kártyával, fazékkal vagy más edénnyel történik, de ez már tulzása és tulhajtottsága az öntözések módjainak. Az iskolás gyermekek is szoktak szép kis verseket mondva *„vizbevetni"* járni. Ezek egész kosár piros tojásokat gyüjtenek.

Mig az érintett módon a fiatalság öntözése történik, azalatt a házasszonya mézes pálinkát, kalácsot tesz az asztalra, mit az öntözők elmés pohárköszöntőket mondva s éltetve a háziakot vidám kedélyességgel költenek el. Ha az öntözés zeneszó mellett történik — a mi azonban ritka helyen van szokásban — egy nótát még huz a zenész és mennek tovább sorra más és más leányos házhoz, mig mindeniket eljárják. Megtörténik, hogy ha valamelyik leány a megváltásra szükséges piros tojással ellátva nincs, vagy fél a pisztolyt elsütni, azt a kuthoz viszik s ott jól megfürösztik. A leányok öntözője szükebbkörü s csak egyes családokra szoritkozik. A legények többnyire vásárfia igéretekkel váltják meg magukat.

A vizbevetés alkalmával pedig az alábbiakhoz hasonló versikéket mondanak.

Immár elértük a tavasznak kezdetét,
Egy szép virágszálnak látjuk a kellemét,
Zöldelő ágai el ne hervadjanak
A mi szükségünkre szépen viruljanak.
Eljöttünk hozzátok ifiu létünkre,
Hogy harmatot öntsünk e szép növendékre.
Harmatot nem öntünk ezen esztendőben,
Nem virágzik nekünk szépet jövendőben....
Virágozzék mindig ékes virágokat
Nyerjen az egekben fényes koronákat!

Vizbevető hétfő
Most jutott eszembe,
Csokros vizipuskám
Vettem a kezembe,
Elindultam vele
Piros tojást szedni,
Ha nem adtok lányok
Mind a vizbe hánylak.
Te kicsid asszonyka
Tappancs kamarádba,
Egy pár piros tojást
Vess a tarisnyába.

Vizbevető hétfő,
Nekem is ugy tetszik,
Látom az utczákon,
Hogy egymást öntözik.
Mi is elindulánk,
Hogy megöntözgessünk.
Kártyával nem öntünk,
Mert ugy nem tisztesség.
Kannával megöntünk
Ugy leszen tisztesség.

A husvéti locsolódás és pirostojás az ébredő természet kedvderitő hatása alatt a kereszténység legszentebb és legmagasztosabb ünnepének a husvétnak symbolikus jellegével birván, ama lelkes hangulatu perczeknek bizonyos idealizmust kölcsönöz. Valóban az ártatlan gyermekek gondtalan játéka az ide-oda dobott piros tojásokkal azaz angyali öröm és életvidorság kedvtelés, a tisztesség határai között maradó locsolódás soha többé vissza nem térő idealizmusa az időnként felsarjadzó gyermekség és játszi fiatalkori életnek.

„A husvéti piros tojások jelképe már az ó-kori vallások symbolikájában feltalálható, honnan a kereszténységgel származott le napjainkig.

Az ó-kori vallások symbolikájában a tojás kezdetben a világ magját jelentette, melyből a világ s az ember is keletkezett. Igy találjuk ezt az indus, valamint az egyptomi vallásokban. A görögök hite szerint a halandó Castor és a halhatatlan Pollux-testvérpár, kik a testvéri szeretet magasztos mintaképéül is tartattak, továbbá Lida is tojásból születtek. S ezenkivül a tojás a görögök tavaszi ellesui ünnepén is nagy és misztikus szerepet játszott, mint az eredés, kikelet jelképe.

Általán az ó-kori nevezetesebb népek minden tavaszi vallásos ünnepén a tojás mint a születés s illetve ujjászületés jelképe, csaknem kivételnélkül szerepelt.

A kereszténység husvétja, mint szintén a feltámadás és ujjászületés nagy és magasztos ünnepe, ezekkel az ó-kori vallásos ünnepekkel egy időre tétetvén, a népszokás hagyomány gyanánt a régi simbolika nagyrészét s e között a tojás kultuszát is áthozta a pogányságból, az egyház pedig a keresztény vallás szellemével megegyező hagyománya, mint igen sok más esetben is, nemcsak okosan kimélte, hanem fel is karolta, sőt tovább fejlesztve átidomitotta.

Igy származott le s tartatott fenn napjainkig a husvéti tojások kultusza, mely nálunk kereszténységnél kezdettől fogva mostanig az istenembernek diadalmas és örömteljes föltámadását s e felett minden keresztény lélek által érzett nagy örömet jelezvén, ennek az örömnek megfelelőleg nyerte a mosolygó, kaczagó piros szint a husvéti tojás.

A husvéti piros tojás kultuszával karöltve jár a husvéti öntözés. A nedvesség, a viz, a tavasz kelesztő melegével párosultan szintén a megujulás és termékenység főtényezőit képezik. Innen van, hogy a természet feltünőbb jelenségeit, nyilvánulásait istenekként személyesitő ó-korban az öntözés a megujulás és termékenység jelképéül szerepelt.

S épp ugy, mint a piros tojások kultusza jött át a kereszténységbe s származott le napjainkig a husvéti öntözés. De ez a kereszténységnél már a megtisztulást is jelenti, jelképezi. Van ugyan egy ujabb keletü legenda is, mely azt tartja, hogy Ponczius Pilátus, Palesztinának római helytartója, a Jézus feltámadásának csodájára összesereglett nők közé egy cseber vizet öntetett s a husvéti locsolódást némelyek innen származtatják".

Azonban valószinübb és természetesebb az előbbi forrás és leszármazás. (L. a Csiki Lapok 1892. évi 18. sz.)

Az öntözésekről lévén szó, itt még megjegyzem, hogy az öntözés szokásban van nálunk még az arató trágyázó s más kalákák alkalmából is.

Midőn a gazda aratni valója, főleg az ősz gabona, mely rendesen a buza learatásával végződik lefogy, buzakoszorut kötnek és visznek az aratók a gazdának haza. Ha a koszorut kaláka viszi be, ez vig zene és énnekkel, majd ujjongás, vizet-vizet, száraz a koszoru stb. kiáltások között történik.

Mind e zaj, zene, ének és kiabálás figyelmeztetésül szolgál a községbeliekhez arra, hogy siessenek a koszorut fejéretüzve hazavivő legényt leönteni. A koszoru hazavitelre a legügyesebb fiatalok vállalkoznak s abban a koszorus legény főérdeme, ha szárazon haza tudja a koszorut vinni. A mi csakugyan sok ügyesség, jófutás mellett és nagyon ritkán történik. A koszorus legény haza érve a gazgát köszönti és szép verseket, áldástól, jókivánságoktól, szerencsétől duzzogó ritmusokat szokott mondani.

A trágyázó kalákák természetesen egy kis mocskolódással azaz a trágyával érintkező kezek s ruhanemnek bepiszkitásával járván, a munka bevégeztével mosakodásra kerül a sor. Mi természetesebb, hogy némely pezsgőbb vérü fiatalok s ha hozzá még leányok és fiatal asszonyok is közelbe juthatnak a mosakodó férfiakhoz kártyára, fazékra, sajtárra ragadnak s jól össze- és leöntözik egymást.

Az utvonal hosszában a község között is rendesen akad egy-egy kedélyes asszony vagy leány, kik a felvirágozott szarvu ökröket hajtó legényeket, inasokat, kiknek szintén virágcsokor van kalapjukba tüzve, észrevétlenül egy-egy kártya vagy fazékvizzel meglopják, azaz leöntik.

A felvirágozás rendesen a reggeli ebéd alatt történik s ha a kaláka leányos háznál van, nemcsak a legényeknek, hanem még az öregeknek is, — ha a trágyás szekeret maguk hajtják — és inasnak nevezett szekérhajtóknak kalapja és az ökrök szarvának felvirágozása el nem maradhat.

Ezen szokások eredetére alig lehetne visszavezetni.

A székely népszokásoknak a husvéti öntözés mellett, megjegyzésre méltó jelenségét képezi még a játszó kertekben való játék. Igazán mindennek

meg van a maga ideje, mint tavasszal a gyermekek csürközésének és gombozásának. A mi fiatalságunk husvét délutánjától elkezdve azon megszokott játszókertekbe gyül össze, a hová századokkal ezelőtt még ősapáink is szoktak volt összejönni.

A vizöntözés husvét hétfőn a délelőtti orákban lejárván, többi időt a játszó kert veszi igénybe, hol a fiatalság erőt edző játékokkal mulat. A férfiak labdáznak várszegest, büzöst, kikapóst stb. játszanak, versenyt futnak, birkoznak stb. A nők cziczát futnak, tetszeznek, bárányoznak s más társas játékokat játszanak, az öregek pedig kedvtelve körültelepedve nézik, szemlélik a pezsgővérü és élénk mozgásu fiatalságot. Az asszonyok vállogatják arra való fiu gyermekeik és maguk számára a menyasszonynak valókat a férfiak mondogatják, ebből ügyes ember, ebből meg ügyes asszony lesz, stb. Tehát mintegy önkénytelenül itt is, mint a tánczokban fiatalság-kiállitás — hogy ne mondjuk — piacz van ilyen alkalmakkor s csakugyan nem egy szemléli ki magának jövendőbeli oldalbordáját.

Nem egyszer történik meg, hogy a választás fölött egyes fiatalok, mint a vérszemre kapó kis csirkekakas összekapnak és véresre körmölik egymást. Azonban ezen ki-kitörő ősi székely virtust végre is csak béke váltja fel, melyet békepohárral szoktak kiengesztelni. Ezen összekapások ritkán fajulnak át komoly és végzetes verekedéseké. Node hát a székely virtusnak nem szabad és nem lehet kihalni. De ezzel korántsem azt akarom mondani, hogy jól teszik ha néha-néha összekapnak, mert a székely virtust másképen is igen szépen lehet gyakorolni.

A menyegzői ünnepélyek.

Továbbá a csikmegyei népszokásoknak legeredetibb ünnepélyét képezik, a menyegzők vagyis lakodalmi ünnepélyek. Ezen menyegzői ünnepélyek az egész megyében csaknem teljesen azonosok, ugy, hogy alig van némi eltérés.

Itt elhallgatom azon szokásokat, melyeknél fogva minden fiatal legény a maga életpárját, a kit az Isten neki rendelt, megkeresi, elhallgatom a guzsajasba (vizitbe, látogatóba) járásokat, mik szerint egy székely legény miképen jár el esténként a hozzá illő leányos házakhoz és miképen jár néha egy legény egy leányhoz, akit ő már magának kiszemelt s kinél szintén viszonzásra és elfogadásra talál, 2—3, sőt 4—6 évig is. Ezeket különben is a fársángi és zöldfársángi szokások és mulatságoknál röviden érintettem s itt ismét csak azokból kellene egyet mást felhoznom és leirnom.

Egy házasulandó fiatal párnak előleges megismerkedése után, a lakodalom legelső teendője, annak, mintegy bevezetése, a *leánykérés*. A leánykikérésre van rendesen minden községnek vagy a község minden tizesének egy ezzel foglalkozó egyéne, ugynevezett szóvivője. Ez a házasulandó legény és szüleinek megbizása folytán megjelenik a leányos háznál, beköszönt s előre szót kérve igy kezdi:

„Mikor Isten embert teremtett e világra, először Ádám atyánkat alkotá és az ő oldala csontjából szerzé Éva anyánkat párul, azért hogy a világ szaporodnék és a mennyei karok betelnének Isten dicsőségére. Ezután rendelé a hétszentséget. Ezekből a mi kedves atyánkfia N. N. először magára vette a keresztséget, azután időnkint a többiben is részesült, hanem eddig a napig egyes életet folytatott. Most azonban elhatározta magát, Isten rendelete és az anyaszentegyház szokása szerint a hetedik szentség felvételére, a szent házasságra. Azért én általam megtalálja kegyelmeteket hajadon (vagy menyecske) leánygyermekük N. N. aránt, hogy Isten rendeléséből magához venné házastársul, ha kegyelmetek az ő itten járása alatt valamely csekély állapotját megismerve, őt meg nem vetnék és kérésemre igéretet tennének, a melyről most rövid választ is kérek".

A válasz rendesen kedvező, mert a tulajdonképeni kikérés már ezelőtt hetekkel vagyis már mielőtt a házasulandók a papnál a kihirdetésre és házasság felvételre jelentkeztek — megtörtént. A mai kikérés, mely vagy a menyegző előtt való nap, vagy a menyegző napján történik, csak formálitás és ugy szólva ünnepi szertartás számba megy, mert valamint a mátkaság, parafernom, nászhozomány összeirás, esküvés napja stb. mindmind a házasulandók és szüleik között előlegesen megállapitott megegyezés szerint és után történik.

A mátkaságra esetleg esküvői ünnepélyre mindkét fél lakadalmi gazdát választ. A megjelölt napon a vőlegény, ennek gazdája, a vőfél, a vőlegény szülői (ezek nagy ritkán) rokonai s más meghivottak egyesült társaságban a gazda vezetése alatt megjelennek a vőlegény választottjának kapujánál, hol előküldöttség által a belépésre engedélyt kérve, belépnek, köszöntik a háziakat, minden férfival kezet fognak s ma már az asszonyokkal is és ezek is egymással. E mintegy kölcsönös ismerkedés és beajánlás (bemutatás) után a vőlegény gazdája ujból szónoklatot tart a házasság czéljáról (oly formán mint fentebb látók, vagy alább a csángó menyegzőnél látni fogjuk) s végül felhozza, hogy megkérés és válasz nyeréskor ezen napot határozták volt az „első tisztesség tételre", a „mátkaságra", „gyürüváltásra" és „esküvőre" stb. miért is kéri a leányos ház gazdáját, hogy azt a kiért és kit keresni jöttek, állitsa elő.

Erre a leányos ház gazdája elővezet az oldalkamrából egy elálarczozott nevetségesen felöltöztetett asszonyt, kinek guzsaly van kezében, orsó és csepüvel ellátva, a guzsalyról pálinkás zöld korsó lóg le, melyből kortyantgatva tántorog elő, de a vőlegény gazdája felkiált, hogy „tiszteli ugyan ezen személyt is, de azért nem talál minket". Ezután a házi gazda elővezeti a valódi menyasszonyt egy másik hasonló nagyságu, hasonló termetü, hasonló öltözetü leány társaságában. Mindkét leánynak arcza le van fedve, igy leültetik a két leányt a szoba közepére egymás mellé két székre s felszólitják a vőlegényt, hogy válassza ki a kettő közül a maga menyasszonyát. A vőlegény választ és ritkán téved a valódi megjelölésében, de megtörténik az is, hogy téved s ekkor az egész násznép nagyot nevet rajta s italbirságra

itélik a vőlegényt. Megjegyzendő, hogy ezen mindig kedélyes szokások és eljárások hosszabb vagy rövidebb mondókák között folynak le a mint az idő, körülmény, a házasulandó vagyoni, polgári állása valamint a gazda ügyessége stb. megszabják.

A választás után a házasulandók kezet fognak, mely cselekmény innen *kézfogásnak* is neveztetik. Mire a vőlegény gazdája ekként áldja meg a leendő uj párokat:

„A minden áldások Istene áldja meg ezen összeszövetkezett ifjakat mind földi, mind mennyei áldásával, oltalmazza minden veszélytől, de főleg a rágalmazó nyelvektől s azon nap, mely a teremtéskor felderült az égre, oly fényesen süssön rájuk, hogy annak világánál mindig láthassák, mi Isten előtt kedves és jó, szerencsések és boldogok lehessenek itt és tul a siron, szivből kivánom".

Ezen megáldásszerü jó kivánatok szavai itt-ott változnak s egyes gazdák többet, mások kevesebbet mondanak, de vég czéljuk mind csak az érintett jó kivánatokra megy ki.

Ezután a vőlegény gazdája bemondja a vőlegényi ajándékokat, mik gyürü, fökötő, csizma, ruha, pénz, mézespogácsából stb. efféléből állanak. Ezeket megköszönvén, a menyasszony gazdája bemondja a menyasszony ajándékait, mik ing, nyakkendő, gyürü, bokréta stb. szoktak lenni. Némelyeknél e *mátkaságnak* is nevezett ezen eljárás az esküvő előtt való napon, a legtöbbnél pedig az esküvő napján a esküvésre menetel előtt szokott történni.

Az esküvő napon a vőlegényt és az ő násznépét megelőzőleg küldöttség megyen a leányos házhoz s megszokott rimes versekben, vagy kötetlen beszédben köszöntve a háziakat, hosszabb mondókáival figyelmezteti, hogy a mai szentnapot tüzték vala ki az esküvő megtartására s azért kéri őket az egész egybegyült násznéppel megjelenni az Isten Szentegyházában az Ur Oltárának jobbfelénél, hogy a megtörténendő kopulácziónak (esküvőnek, szentfrigynek) mindnyájan tanui lehessenek arról jövendőben bizonyságot tehessenek.

Ezt „*Oltárra kérés*"-nek is szokták nevezni, mely ily formán történik:

A vőlegény gazdája v. szószólója.

Dicsértessék a J. Kr.! Ha egészségben és örömben találtam érdemes szószóló urat, azon örvendek. Továbbra is kivánom tartsa meg az Isten a legjobb egészségben. (Erre a leány szószólója felel és viszonozza a jó kivánatokat).

Tisztelt érdemes szószóló ur!

Egy nehány kijelentendő szavaim volnának, ha méltóztatnék meghallgatni.

Erre a leány szószólója készséggel adja meg az engedélyt. Ezután pedig a vőlegény szószólója igy folytatja:

T. érdemes szószóló ur!

E halandó világ forgásai között N. N. községi N. N. ő kegyelme nem sok (v. sok) fáradság után megtalálta vala ugyan N. N. községi N. N. ő kegyelmét (itt a leány apját megnevezi) kedves gyermeke N. N. (a leány nevét mondja) iránt, hogy vele a házasság páros élet pályájára lépnék, mely megtalálásban igéretbe is tették vala, melyekért áldja meg az Ég ura!

Minek folytán 3-szor törvényesen a nép tudomására adatott az N. N. községi főt. plebános ur által az illő helyen, mire senki törvényes akadályt nem jelentvén eddig, a mi a szent házasságnak első rendét illeti, a gyürü váltás és kézfogás ez meglévén ezelőtti egy nehány perczczel, mi bölcs emlékében lehet érdemes szószóló urnak minek következtében a fennemlitett személyek a mai stb. napot határozták vala a szent hit felvételére. Mire is az érdemes szószóló urat én általam az én érdemes gazdám (vőember ur) tisztelet mellett kéreti, méltóztasson a többször megneveztem hazai leány-asszonyt a mai szent napon a Szent István király tiszteletére felszentelt szent templomban, az illő helyre annak idejében a szent hit felvételére eléállitani, mely kérésemre kegyes válaszát ohajtva várom érdemes szószóló urnak.

Mire a válasz székely szivesség szerint az, hogy a menyasszony gazdája mézes pálinkát és kalácsot véve elé, kijelenti, hogy „itt az első válasz". No ez nem jelent rosszat. Miután a pálinka és kalács rendre járt, vig nótát huzat s mondja, hogy „itt van a második válasz". Erre tánczra kéri őket. Rövid tánez után végre tisztelve a küldötteket, igéri, hogy kompareálnak, azaz megfognak jelenni.

De mindez csak röviden történik, mert eközben csakhamar közelit a vőlegény is egész kiséretével s ha már tegnap a leány kikérés, mátkaság stb. megtörtént, indulnak az egyházba gyalog, ünnepélyes menettel. Legelől a vőfél (v. főfény) megy kivont karddal, vagy e helyett pálczával, mely fel van ékitve. Utánna jön a felkoszoruzott menyasszony, a szintén koszoru vagy legalább szallag ékitette két nyoszolyó leány között, ezután megy a menyasszonytól ajándékba nyert arany pilés bokrétával diszelgő vőlegény, lakodalmi gazdájával, utánnok jönnek páronként a szülők, rokonok és többi meghivottak. Ettől a rendtől igen sok helyt eltérés van, mert az örömszülők igen ritkán szoktak gyermekeik esküvőjénél a templomban megjelenni, ezek helyét a mindkét fél részéről lévő násznagyok pótolják. Ezenkivül a templomba menetnél a vőfél vezetése mellett a férfiak elől, a nők utánuk s néhol a vőlegényes házhoz tartozók külön és a leányos házhoz tartozók külön csoportban is szoktak templomba menni. Ha a templom mesze van, akkor a templomba menetel rendesen szekéren történik, mibe szintén meghatározott rendet tartanak.

A templom terén a mig a násznép megérkezése a papnál bejelentetik vagy esetleg az esküvés tényét megelőző szükséges dolgok elláttatnak a násznép tánczra perdül s ünnepélyes komolysággal a fiatalabbak egyet-kettőt tánczolnak.

A templomban mindenik a maga csoportjához tartva á padokba települnek le s midőn az oltárhoz való előmenetelre az idő eljött, a vőfél a hazai leányhoz lépik s igyekszik nehány krajczárt vagy fületlen gombot a menyasszonyhoz csempészni, de a leány azt nem fogadja el, hanem lassu hangon kijelenti, hogy nem ajándékért, nem vagyonért akar nője lenni vőlegényének; de a vőfélnek is van annyi ügyessége, hogy ha a leány a pénzt el akarná is fogadni, hogy mielőtt markába szorithatná az magasan a légbe repüljön. Ezen czivódásszerü jelenet után a vőfél oltárhoz vezeti a menyasszonyt s megtörténik az esküvő. Az esküvő után a templomból kijőve a menyasszony gazdája, a menyasszony örömapa és anya nevében meghivja az egész gyülekezetet (e meghivás nincs mindenütt szokásban) egy pár Szent Jánosra vagyis „nagy kalács"-ra. A meghivást ekkor rögtön nem fogadják el a vőlegény és házhoz tartozók, hanem az esküvő után mind a két násznép azon rendben mint jött, saját tanyájára vonul és pedig ha a vőlegény azon községben lakik, akkor a részére hivottak hozzá, vagy násznagyához mennek, ha más községben lakik, akkor a násznagy vagy magához telepiti le, vagy e czélra és alkalomra bérelt házba szállásolja el őket, s mindkét esetben rövid villásreggeli vagy többnyire délebéddel vendégeli meg a hozzátartozókat.

E rövid értekezés után a vőlegény násznépe majd gyalog, ha szegények a felek és közel laknak egymáshoz, majd lóra, majd szekérre kerekedik s vig zene és ujjongás közt s lövöldözve mennek a menyasszonyi házhoz, hová miután az előküldöttek biztató válasszal tértek vissza, bemennek. Az előküldöttek eljárását „Haza kérés"-nek is szokták elnevezni miután az uj asszonyt ez alkalommal hazul-haza vőlegényéhez viszik. A haza kérés, melyet rendesen a vőfény végez egy legény társával, igy is szokott történni:

Vőfény: Dicsértessék a J. Kr.! Ha egészségben és örömben találtam érdemes szószóló urat s ugy az egész menyegzői kört, azon örvendek, továbbra is tartsa meg az Isten azt örömek között kivánom. (Mire a hazai leányos ház gazdája hasonló hangon felel).

Ezután a vőfény ismét igy szól:

Tisztelt érdemes szószóló ur!

Egy nehány kijelentendő szavaim volnának, ha méltóztatna meghallgatni.

Erre a szószóló megadván az alkalmat a tovább szólásra, a vőfény igy folytatja:

Elvagyok küldetve, mint vezérelő Szentlélek Isten Jézus tanitványainak megvigasztalására, én is az én érdemes gazdámtól Szent János áldomásának megemlitésére. Bölcs emlékezetében lehet érdemes szószóló urnak, hogy ezelőtt egy nehány perczczel, a mai szent napon isteni szolgálat után az én érdemes gazdámat megimitálta vala érdemes szószóló ur egy pár Szent János áldomásának elvételére, elköszöntésére és elköltésére.

Minek következtében követségül elküldött az én érdemes gazdám érdemes szószóló urhoz, hogyha szavát beváltja tisztelet mellett meg fog jelenni, mely kérésemre elvárom az őszinte válaszát érdemes szószóló urnak.

Erre a násznép egész ünnepélyességgel bevonulván a menyasszonyos házhoz, a vőlegény gazdája beköszönő dikciót tart és elmondja jövetelüknek czélját. Erre nemsokat hallgat egyelőre a leány gazdája, hanem kezdenek kinálkozni és köszöntgetni s néhol ajándékokat bemondatni, a Szent János kalácsot megszegni és némi lakomát tartani. De ez minden háznál változik. Azonban az uj párokra s a násznép többi tagjaira a pohárköszöntők nem maradnak el, melyek ily formán hangzanak. „Adjon Isten erőt, egészséget, segedelmet, jó szivet, lelket, békességet, örömet, megelégedést, jó emberrel ügyet, bajt, összejövetelt, barátságot, őrizzen meg testi és lelki veszedelemtől, kárvallástól, adjon áldást határainkon, azt tartsa meg számunkra, végül pedig lelkünket se hagyja, hanem halálunk után adjon helyet az ő szentei és választotjai között a menyben". E szavak minden köszöntőben több kevesebb változatosságban mindenütt ismétlődnek és előfordulnak.

Ezek után a vőlegény gazdája szintén hosszas mondókájában megköszöni a kinálkozást, az elvett jótéteményeket és adományokat s a menyasszonyt kikéri, ilyformán szólva: „Felkérem t. és nagyérdemü gazdatárs uramat (kollegámat), hogy a már többször tisztelve emlitett kopulált személyt N. N. hazai leányasszonyt minden hozzá tartozandó fekvő és felkelhető javaival együtt ugy szolgáltassa kezünkre, illetőleg a nagynyoszolyó asszony és vőfél gondviselésébe, hogy a mit most el nem vihetnénk cum protestatione fenhagyásunkat nyilvánitjuk azok iránt".

Mig ezek a kölcsönös köszöntgetések és kikérések történnek, azalatt a parafernumot (hozományt) felrakják az e czélra a vőlegényes háztól hozott, ugynevezett társzekerekre, melyek elé rendesen négy-négy csengetytyüs és felszallagozott szarvu ökröt szoktak fogni. E rakodás közben a vőlegényhez tartozó násznép egyesei, hogy megtréfálják a hazai szülőit és násznépéhez tartozókat, a mit megcsiphetnek és kezökbe kerül, mindent t. i. seprüt, vaskanalat, rántásos-kanalat, guzsalyat, orsót stb. apróságokat sürgölődnek kilopni a társzekerekre. Azért van is ám nevetés, kaczaj, tréfálozás a hazai számára ekép gyüjtők és a leány örömszülői, illetőleg a még honmaradó leányok védelmezői között.

E felrakodás folyama alatt a vőlegény vagy ehelyett a vőfél a menyasszonyi tánczra kéri fel a hazait. Táncz közben valahányszor a tánczoló pár az ajtóhoz közeledik, minden törekvése a vőlegény vagy vőfélnek azon van, hogy menyasszonyát valamiképpen a már szekéren ülő násznagyasszony és nyoszolyó-leány, leány-asszonyoknak kilopja, kiragadja. De a menyasszony leánybarátnéi megragadják s gátolni igyekeznek az elvitelben. Ugy ám, de a vőlegény násznépének legénysége is talpon áll és a tánczos vőlegény vagy vőfél segélyére siet t. i. a menyasszony elvitelét ellenző leányokat tánczra ragadja s igy az akadályokat elháritva, mikor aztán a szemes vőlegény vagy vőfél a kedvező pillanatot felhasználja és kiragadja a szerénységből segélyért

kiáltó menyasszonyát s nagy ügyességgel a nyoszolyók közé a szekérre ülteti. Erre a násznép felhagy a tánczczal, kört alakit s igy marad mig a vőlegény gazdája vagy inkább a vőfél elbucsuztatja a menyasszonyt a háztól, illetőleg szüleitől, testvéreitől, rokonaitól, barátnéitól, szomszédjaitól stb.

A bucsuztatók több-kevesebb változtatással ilyenképpen szólnak. Álljon mutatványul az alábbi:

Valakiket idehozott a szeretet,
Kérem szavaimra vessenek figyelmet!

A felséges Isten, a ki a világot
Teremtette, napot, holdat, csillagokat
Fejünk felett tartja, táplál mindnyájunkat;
Életünknek vetett rövid határokat.

Az egész világon a kik sokan vagyunk,
Születésünk után van két jeles napunk,
Virágzó éltünkben első házasságunk,
A második pedig leszen a halálunk.

Nekem is életem derült hajnalára,
Bizván magam Isten parancsolatjára,
Találtam életem jövendő párjára,
Akarok indulni annak szállására.

Minthogy Isten után jó szülőim vannak,
A kik most engemet szárnyra bocsátanak,
Hogy bucsuzzam tőlök, tudom arra vágynak,
Nekem is utamra, hiszem, áldást mondanak.

Elsőbb is jó atyám, a ki felneveltél,
Hiszem, hogy gyakorta miattam szenvedtél,
Kis koromtól fogva kedveltél, szerettél,
Jóra tanitottál, a rosztól őriztél.

Szomoruságomban vigasztalóm voltál,
Minden dolgaimra szemesen vigyáztál,
Tudatlanságomban jó tanácsot adtál,
Mostan pedig engem szárnyamra bocsátál.

Isten fizesse meg minden jóságodat,
Ezért az egekben adja jutalmadat,
Szerencsésen napod sokszor felvirradjon,
Életednek vége messzire haladjon,
Mindennemü áldást az Ur rád halmozzon,
Holtad után mennybe magához fogadjon.

Kedves édes anyám! már hozzád fordulok,
Mig uj szállásomra tőled elindulok
Tiszta szeretettel köszönetet mondok,
Én ezután is még leányod maradok.

Tudom nem született olyan még világra,
Ki anyja jóságát hiven meghálálja
Mivel az anyának van sok nagy fájdalma
Miglen ő magzatját méhében hordozza.

Kedves édes anyám engem is sok bajjal
Méhedben hordoztál féltő gondossággal,
E világra hozván éles fájdalmakkal
Jó gondom viselted szorgalmatossággal.

Isten fizesse meg minden jóságodat,
Ezért az egekben adja jutalmadat,
Szerencsésen napod sokszor felvirradjon,
Életednek vége messzire haladjon,
Mindennemü áldást Isten rád halmazzon,
Holtod után mennybe magához fogadjon.

Kedves testvéreim, a kik jelen vagytok,
Szomoru orczával itt előttem álltok,
Látjátok ezennel, hogy tőlem megváltok,
Ti is már most nekem mind megbocsássatok.

Arra kérlek mindig az Istent féljétek,
Kedves szülőinket hiven tiszteljétek,
A rosszat kerülvén a jót kövessétek,
Az én tanácsomat ti meg ne vessétek.

Az Urnak áldása szálljon itt reátok,
Földi gazdagsággal rakodjék házatok,
Szerencsésen süssön a nap ti reátok,
Későre jőjjön el boldog halálotok.

Velem társalkodó leány barátnéim
Kikkel én töltöttem sokszor vig napjaim,
Nektek jelentettem gyakran panaszaim,
Fogadjátok ti is e nehány szavaim.

Az egeknek Ura a jó hirben s névben,
Tartson s gyarapitson a szép erkölcsökben,
Áldást és szerencsét adjon éltetekben,
Végre lelketeket fogadja mennyekben.

Közelről-távolról, kik ide gyültetek,
Illő tiszteletet, hogy nekem tegyetek,
Az ég áldásaiban ti is részt vegyetek,
Számos esztendőig kivánom éljetek.

Ezen versezetek, melyek csaknem minden községhen s minden egyes esetben a körülmények és személyekhez alkalmaztatnak, a hatást az érdekeltekre soha sem tévesztik el. A szülők aggódó lelke itt komoly gondolatokba merül gyermekök jövője felett s rendesen könyezve válnak meg tőle, kit vig zene s pisztolyok durrogása közt röpitenek a vőlegényes házhoz. Utközben a hazai és násznagy asszony kürtős és más kalácsot s néha diót, magyarót szór az utszélére összefutott lakadalom nézőknek. A pálinkás üvegeknek is megvannak a maguk szerepei főkép, ha közel van a vőlegényes ház és násznép gyalog megy, a mi ritka eset, de ha szekéren viszik a hazait akkor államásokat szoktak itt-ott tartani és ilyenkor megtessékelik a járókelőket. Ilyenkor az utakot, hol a hazait átviszik szalmából font kötelekkel, néha bornákkal s más nagy fákkal szokták keresztül-kasul fonni és rakni, hogy zavarba hozzák és megtréfálják a násznépet.

Midőn pedig a vőlegényes házhoz megérkeznek a gazda köszönti az örömapát és örömanyát s hosszas bőbeszédüséggel elősorolja utjokat, annak minden kalandjait és esélyeit, hogy mikép találták meg cziprus, füz, fenyős és virágos partok, Olt, Maros stb. vize mellett ezen kis galambot (virágot, rózsát stb.), melyre vőlegény uram ráismervén, hogy az ő jegye van rajta, (neki nőtt, nyilott stb.) vőfél uram s nyoszolyó asszonyaim kezet tevének rá, szárnyuk alá (markukba, keblökre) vették s elhozták ide, fogadják édes gyermekükként (gyenge virágukként), mire a gazda kézen fogva átadja az örömszülőknek (vagy helyetteseiknek) a hazait, kit ők csókkal fogadnak.

E közben begyül a vőlegényes házhoz és a hazai kiséretében jött násznép s részben az általuk hozott, részint a háznál készült kalács, pálinka s más ételnemekkel megrakják az asztalt s nemsokára megkezdődik az eszem-iszom. Ezt mindenütt rendesen az ételelőtti ima, az asztali áldás előzi meg a gazda előlmondása mellett (a mint alább a csángó lakadalomnál látható lévén itt csak utalok rá).

A gazda rendszerint minden egyes ételnemüt bemond igy levest, sóbafőttet, káposztát, sültet stb. s közben köszönti az uj párokat, örömszülőket, násznagyot, vőfélt, nyoszolyó leányokat, szóval az összes jelenlévőket s nagy dikcziókot mond, éltetvén mindeniket sorra. E kötelességet itt-ott tréfásan rimes versekbe összeszedett s néha költői becscsel biró mondásokban a vőfél szokta végezni.

Itt a vőlegényes háznál is ilyenkor szokásban vannak a menyasszonyi illetőleg az uj pároknak felajánlott ajándékok, melyek itt is juh, bárány, pénz s más apró evő és asztali eszközökből állván, mindenki tehetségéhez képest mondhat valamit be a gazda által. A bemondás és megköszönés itt is ugy történik, mint fentebb a leányos háznál, vagy kevés vál-

toztatással a mátkaságnál és olyan értelmü szavak kiséretében, a mint azt alább a csángó menyegzőnél látni lehet.

Az étkezés után általános táncz következik, melyen szokás szerint csaknem minden férfi tánczol legalább egy fogást a hazaival, ugy a vőlegény is mindenik nőt megtánczoltatja. A táncz után, mely rendesen a késő éjjeli órákban ér véget, a násznép eloszlik.

Az esküvő után való nap reggelén s néhol még az esküvés estvéjén, a hazait bekontyolják vagyis felteszik neki az asszonyok által állandóan hordani szokott fekete fejkötőt, (főkötőt) és a násznagyasszony vezetése mellett beavatásra a templompa megy, hol a pap az egyház által az uj menyasszony megáldására előirt imát mondja el felette és a templomba bevezetve szentelt vizzel meghintve. Mire a menyasszony az oltárt megkerüli, ki a papnak e ténykedéseért egy kendőt szokott ajándékozni. Uj menyasszonyi áldásban vagy beavatásban csak a pártáson férjhez ment vagyis el nem virult nők részesülhetnek. Az egyház az elvirult nőket ezen áldásban nem szokta részesiteni, mintegy megkülönböztetésül a magukat tisztán megőrző jó erkölcsü leányoktól.

A második napon a leány szülői, testvérei, rokonai a vőlegényes házhoz látogatóba jönnek (rendesen meghivás folytán, mit behivásnak is neveznek), mely látogatást kárlátásnak neveznek el. „Ekkor a leányos ház gazdája hosszas áldásokkal beköszöntvén elmondja, hogy tegnap egy galambocskát bocsátottak szárnyra s most keresésére indultak, de csak hosszas fáradság után akadtak nyomára, e ház kapuja előtt oly jelt találva, melyet Noénak örömére vitt volt a galamb a bárkába, mi is a zöld ágat (melyet a lakadalmas ház kapujában szoktak kitüzni) látva, örömre fakadtunk. Mutassa meg azért gazdatárs a kis galambot, ha a kibocsátott jegygyel van-e, vagy pedig maguk jegyére változtatták, ha meg nem ismernők, engedelmet kérünk". Szokásban van némely helyeken, hogy ekkor is lepedővel letakart három asszonyt kiültessenek a szoba közepére, hogy válasszák ki elbocsátott galambjukat. Ha el nem találják, akkor van felette nagy nevetés és csodálkozás, hogy mi történt az ép és koszorus fővel eljöttel, hogy fejét ugy elkötözték és ugy elváltozott. E látogatást ujból nagy eszem-iszom és táncz fejezi be.

A székely leányokhoz.

Foly a fársáng,
Zug a zenebona,
Gátat ugrik
A nászosok lova!...

Lakadalom
Ideje van mostan,
Legyen is az
Sok nagy Magyarhonban!...

Minden legény
Találja meg párját,
Hogy a leányok
Sokáig ne várják!...

Szent házasság
Boldog édenében,
Szaporodjál
Édes székely népem!...

Oh! mióta
E szép hazát lakod,
Hányszor volt már
Dulva békelakod!...

Szép szüzeid
Ragyogó pártája,
Ott hervadt el
Török rabigában...

Hát ma valjon
Hol hervad a párta,
Mely a hosszu
Fársángot ugy várta?!...

Mi az oka
Jó székely leányok,
Hogy hazulról
Mind kifelé szálltok?!

Talán könnyebb
Ott az élet módja?...
Arany, ezüst
A szolgálat zsoldja?!...

De mi haszna
Aranynak, ezüstnek,
Ha az arczról
A rózsák eltünnek!...

Mikor mentek
Piros két orczátok,
Mikor jötök
Halványan hozzátok!...

Sziveteket
Titkos bu emészti,
Szemetekből
Megcsalatás néz ki!

Maradjatok
Édes honotokban,
Hiszen ugyis
Csak feléje dobban.

Távolban is
Hü szivetek vágya,
Mely untalan
Haza, haza vágya!

Édesebb a
Haza rozs kenyere
Mint idegen
Föld kalácscsa-bele!

S igaz marad
A természet szava,
Csak ott boldog
Ki, hol gyermek vala![1])

Azon székely népszokás, melynél fogva a székely ember általában és különösön a székely fiatalság táncz és más mulatság valamint evés-ivás, sőt munka közben is némely röpke szókat, rimes verseket, mondatokat, 3—4 soros versszakokat, elmés és élczes mondásokat, meséket rövid elbeszéléseket, példálózásokat, anekdotákat, adomákat stb. szokott mondani és használni, mi bennünket azon régi korra emlékeztet, midőn a legrégibb, majd az Árpádkori, majd a későbbi időkben a népet mulattató jokulatorok jártak házról-házra, családról-családra, faluról-falura, vidékről-vidékre stb.

A mig pl. a nemzeti nyelven a franczióknál joglőrnek, az angoloknál menesztrelnek, a németeknél spilmannak és általában latin nyelven jokulatornak nevezett népmulattatók voltak, addig nálunk a székelyeknél a már is halvány vonásokban jelentkező szokásokból ugy látszik, hogy e szerepet egyes elmésebb és neki termettebb s már természetöknél fogva erre hajlandóbb egyének főleg fiatalok töltötték be.

Mert nem szabad felednünk, hogy már az Árpádkori kutfők adatai szerint a régi magyar társadalomban is tekintélyes szerep jutott a népmulattatóknak, kik majd hivatásszerü, majd természetükből folyó foglalko-

[1]) Székely czimbalom hangok. V. Cs. J. 58—61. l.

zásuk körébe vonták a látványos müvészetek minden ága mellett az énekmondást, mely zene mellett történvén a hangnem legföllebb kezdetleges kezelését feltételezte s ezzel egyuttal valamint a közép, ugy az ujabb korban is a költészet müvelőnek, fentartóinak tekintettek s igy emlékök ápolása megörzése az irodalomtörténet hivatásához tartozik.

A szent hajdantól le maig, hogy a nemzet nyelvében, lelkében és sajátos szellemében élő, e mindig nemzeti drága kincs gyanánt ápolandó szokás már nemzeti belbecsinél fogva feljegyzésre méltó tulajdonsága és jellege fajunknak, mi nemcsak ma is nyilvánuló hasonló szellemünkből kitünik, de már a legrégibb időtől maig megörzött kutfők adataiból is kitudjuk mutatni és igazolni.

Anonimus már Tuhutum hadi tetteinek leirásánál idézi a népmulattatókat és felemliti, hogy midőn Árpád Etelvárába vonult „kobzók és sipok minden zengései és édes hangjai, a jokulatorok mindenféle énekeivel, zengnek vala előttük".

Igy a Pozsonyi krónika szerint a hét aubsburgi menekült, mint első történetileg igazolható magyar népmulattató csoport egész Szent István koráig sátorról-sátorra járt és énekmondással kereste kenyerét. Hogy ilyen népmulattatók vagy mint ma divatos medve tánczoltatók, állat mutogatók, szeliditők, panorámások, verklisek, büvészek, erőmutatók, vándorszinészek, stb. azon időkben itt a székelyföldön és Csikban is jártak és a mi székely őseinket mulattatták-e, adatokkal alig igazolhatjuk. Valószinü, hogy jártak és voltak itt jokálatorok, kiket majd a ludimagisterek váltottak fel, mert mint tudjuk itt fejedelmi lakások és hosszabb ideig való fejedelmi tartózkodások voltak.

Mit lehet következtetni abból is, hogy már III-ik András Károly 1292-iki levele szerint „jokulatorainak zalamegyei földjét quordám terrám joculatorum nostrorum Igrichi vocatom, Duruzló mesternek ajándékozza". Továbbá említés van a királyi joculatorokról IV. Béla (1251—1255) leveleiben ugy az 1244-ki levelében Igrech falut adja a királyi várak jokulatorainak. Igy emlittetik egy Igrichtelük Tordamegyében az Aranyos vize mellett V. István és IV. László alatt stb.

Bizonyára a Székelyföld különböző vidékein s igy Csikban is igen sokáig tartózkodó és lakó fejedelmek ily népmulattatók és udvarnokok nélkül már csak az Árpádházi királyok emlékének megőrzésére irányuló hagyományos tekintetek és szokásokból sem voltak.

Különben a magyar népmulattatók rendesen csoportosan fordulnak elő legrégibb idevonatkozó kutfőinkben és csoportosan kapták telepeiket. Később — a menyegzői ünnepélyekből — ezen énekbe mondások és elmés verselések némi ünnepélyes szinezettel biró dikcziózásokká fejlődtek ki. A menyegzők alkalmával a gazda és vőfény sok helyen olyan ritmusos versekben bucsuztatják el az uj asszonyt szülőitől, rokonaitól és adják fel az ételeket, hogy amugy ropognak és pattognak.

Hát azok a czifrábbnál czifrább pohárköszöntők, melyek ma már a társadalom minden osztályaiban alant ugy mint fent s minden alkalommal

napirenden vannak, vajon hová vezethetők vissza s nem ama ősidők kedvteléseire emlékeztetnek-e s nem a jokulatorok s későbbi ludimagisterek előadásait pótolják-e? Igen, ezek különböző s a különböző viszonyokhoz alkalmazott kiadásokban oly velünk született szellemi örökségek, melyek csak velünk — midőn szivünk dobogni megszünik — halnak ki.

Székely csángó népszokások.

A csikmegyei fentebb adott nászünnepélyek s más irányu szokások után idejegyzem sajátos különlegességüknél fogva a csángók keresztelését, nászünnepélyét és temetkezését is.

A keresztelés.

A csángóknál — mint a csiki székely házak nagyobb részénél — mihelyt a gyermek megszületik, azonnal a már előre felkért komáknak, keresztszülőknek átküldik megkeresztelés végett. Ez volt régen és ez volna ma is a törvényes és helyes eljárás mindenütt. A komák a keresztelés után a gyermeket azonnal visszaküldik, de a legrégibb szép szokás szerint ruhájába egy huszast (33 kr) kötnek s nehány sing gyolcsot mellékelnek, melybe — az élet jelképeként — négyágu viaszgyertyát takarnak. Igy volt ez régebben az egész megyében, ma e viaszgyertya helyett kétszál kisebb-nagyobb steárin gyertyát takarnak a mindenütt szokásos gyolcsba. Keresztelés után egy héttel a komák jól feltarisnyálva Radinába mennek, hol a beteg asszony és meghivott rokonokkal együtt esznek, isznak, mulatoznak. Az ilyen radinalálogatás, ha a koma jómódu, többször szokott ismétlődni s mindannyiszor a koma kalácssütésre egy véka tisztabuzát küld előre a megkeresztelt ujpolgár szülőihez. A komaságot lelkiismeretesen megtartják. A megkeresztelt ujpolgárból szülők és keresztszülők jógondozása mellett idővel férfi lesz, ki csakhamar életpárt választ magának, hogy együttesen megtarthassák a nászünnepélyt.

A nászünnepély.

A nászünnepélyt megelőző ismerkedésekre nézve a csángó ifjak és csikmegyei ifjak között nagyon sajátságos és egymással ellentétes szokás van divatban. Ugyanis: a csángó ifju rendesen nem ahoz a leányhoz megy guzsalyasba, a kihez akar, hanem ahoz a ki őt meghivja s igy a kezdeményezés joga a leányt illeti, mi ha a müvelt társadalomban is divatba jönne, igen kedves és kényelmes dolog lenne. De biz' ez még a mi falusi székely legényeinknél sincs divatban, mert itt a legény választja és hivja tánczba és tánczolni stb. a leányt. Mindkét divat szerinti, elég nyilt szivüséggel keletkezett és kötött viszony néha két-három évig is eltart, s csak midőn jól kiismerték egymást azután határozzák el, hogy egymáséi lesznek. Midőn ez megvan, egy szombat estve a legény két jó embere által kikéreti a leányt, mely kikérés folyama alatt a fiatalok künn maradnak s ha a válasz kedvező csak akkor mennek be kezet fogva szülőik áldását elfogadni s a kikérési lakomához járulni. Másnap a papnál házasság felvételre és kihirdetésre je-

lentkeznek. A kihirdetések megtörténte átán rendesen csütörtök napon esküvőre előállanak. Az esküvőre a menyasszonyt nehány leánybárátja kiséri. A legény pedig nyáron felpántlikázott és felvirágozott kalappal, télen szintén felékitett kucsmával jelenik meg. De a leány sem marad hátra a cziczomával, sőt annyira felvirágozza, gyöngyözi fejét, hogy félvéka alaku terjedelmet kap.

Ez alkalommal a csángó menyasszony nem a máskor hordott szines katrinczát, hanem hófehér rokoját hord, melyet ez alkalomra készitenek s mely felett magyaros szabásu, nyulprémes mellény diszlik. Kezén pedig himzettes fehér keztyüt visel.

A menyasszony ezen öltözetét még az életben egyszer veszi magára, t. i. az esküvő utáni vasárnapon, midőn a vőlegény a násznagy és gazda vezetése alatt a hazai menyasszony elhozatalára megy.

A hazai menyasszony elhozatala következőkép történik, a meghivott fiatalság, (legények) valamint a fiatal házasok is, lóháton, a többiek szekéren indulnak el a két vőfél közé vett vőlegénnyel, de nem feledik el a muzsikusokat is a szekér saroglyájába felrakni. Ekként vonulnak a násznagyhoz, ki őket, hogy jókedvük legyen, megvendégeli, a vőlegénynek pedig egy czifra varrottas inget és a menyasszonynak egy szintén czifra varrott inget, ingaljat, katrinczát és egy diszbernyészt ajándékoz. Innen a násznép a párjával előmenő lovasok vezetése mellett, zene és kurjongások közt megyen a hazai menyasszony házához, hol a lovasok napmentére indulva kerülnek egyet a ház előtt, miután kezet fogva kört alakitnak a ház elébe felvert zöldág körül. Ekkor a házból kilépő hazai szószólója (gazdája) elébe kilépő vőlegény „Dicsértessék a Jézus Krisztussal" köszönti, mire ez „Ament" mond. Ekkor előlép a vőlegény szószólója (gazdája) s igy szól. „Nagyon örvendek s hálákat adok Istennek, hogy irgalmas szent szemeit kegyelmeteken tartván, megőrizte és oltalmazta mind e jelenvaló óráig minden szivbeli szomoru változásoktól, meg is kérem Istent, hogy kegyelmes atyai szent szemeit tartsa kegyelmeteken, őrizze és oltalmazza minden testi károktól és veszedelmektől, szivemből kivánom". E beköszöntőt a hazai (menyasszony) szószólója szóról-szóra ismétli. Mire a vőlegény szószólója ekként folytatja. „Kedves drága jó uram, gazd' uram! Én általam köszöntetik kegyelmeteket násznagy uram, nyoszolyó asszonyom, öröm aty' uram, öröm any' asszony s főképpen vőlegény uram ő kegyelme mellette lévő complex társaival egyetemben s Istentől minden testi-lelki áldást, szerencsét s megmaradást kivánnak". Ezt a hazai szószólója az illető czimzések változtatásával szintén szóról-szóra ismétli, azaz vissza mondja.

Mire ujból a vőlegény szószólója igy szól. „Jó emlékezetében lehet kegyelmeteknek jó uram, szószóló uram, (gazd' uram), hogy ez s ez dicsőséges szent napon N. N. községben lévő Mária Magdolna tiszteletére emeltetett templomban lévő oltárnak jobb szegéről, a kopulacziónak helyéről elindultunkban, bennünket egy Sz. János benedikcziójára meginvitált volt, a kik megis jelentünk parancsolatjára. De még azt is kivánja a mi kedves

atyánkfia vőlegény uram, hogy ne sajnálják kegyelmetek azon tisztességes személyt, kinek Isten rendeletéből, a ker. anyaszentegyháznak szokása szerint meghitelt, hazai leány-asszonyt nagy nyoszolyó asszonyom kezére szolgáltatni minden parafernumával, fürészével, malmával és ahoz való diribdarab apertinentiaival ugy elkésziteni, hogy a hová Isten ez árnyékvilágban örökös szállását rendelte, hadd vihessük oda, kedvet találhassunk vele, melyekre Isten segélye kivánom szivemből, ezen felül egy „Szent János" benedikczióját és „Deus poharát" kivánom kiszolgáltatni. (A „Szent János" benedikcziója az ugynevezett menyegzői nagy kalács).

A hazai szószólója következőleg válaszol. „Jó uram, szószóló uram! Emlékszem azon csekély szavaimra, melyekre emlékeztet, de hogy gazd' uramnak, ha lennének oly különös legényei, kiknek kezére szolgáltatni lehessen, azon kérelem lett kiadást szivesen megtesszük". Ekkor hazai szószólója kiad egy pereczczel koronázott pálinkás üveget, s miután elköltötték, a násznagy, nyoszolyó asszony, a két vőfél s a czigányok bemennek a házba és a bennlévőket köszöntvén megkinálja kalácscsal és pálinkával, megszólal a zene, a leány szószólója á vőfél kezére adja a hazait, kivel vagy hármat tánczolva kartőn ragadja s egyenesen kivezeti a számára hozott szekérre. Most a vőlegény szószólója által az ajtó elébe állva a következő köszönetet mondja. „Kedves örömapa uram, és örömanya asszonyom egy nehány szót szól általam vőlegény uram a kegyelmetek becsületes házuknál felnevelkedett édes gyermekök gondoskodásáért".

Változik az idő s változtat minket is,
Szerencsés napokban van szerencsétlen is,
Mindenféle állat párt választ magának
Én is választottam s kerestem magamnak.
Már bucsuzom ismét s ugy indulok utnak,
Hogy hallják értelmét az én szavaimnak,
Mivel maradásom itten már nem lészen,
Azért gyenge szivem innét bucsut vészen.

Elsőbben szavamot jó atyámhoz teszem.

Kedves édes jó atyám áldjon Isten jókkal,
Mint kerti violát drága illatokkal,
Hálaadó szivvel én kivánok lenni,
Apai jóságát megfogom köszönni.
Hogy ezen szép lányát enyire nevelte
S e páros életre nekem eresztette,
Hogy gondját viseljem e földi életben,
Végre örvendezzünk a magas egekben.

Másodszor fordulok az édes anyához,
Kedves magzatjának jó termő fájához,
Hogy kilencz hónapig méhében hordozta,
Tizedik hónapban e világra hozta.

Táplálván, ruházván, ótet ápolgatta
És mint édes anya sok jóra oktatta.
Kedves édes anyám, hogy ezt cselekedte,
Istennek áldása maradjon helyette.

Minden jót kivánok felneveléseért,
Ő körülte megtett gondoskodásáért
Anyai szivének kegyelem palástja,
Minden hibáit már neki megbocsátja,
Ifjusága között, ha lett volna hibás
Már azokról neki legyen megbocsátás,
Gyermekének tartson ezután engemet
Valameddig hallja jó hirem, nevemet,
Én is megmutatom igaz hivségemet
Valamig a halál elveszi éltemet.

A vőlegénynek az örömapa és örömanyához szószólója által intézett szavai után szokásban van a legénynek s még inkább a leánynak szüleitől való elbucsuztatása, melyet a vőfél szokott tartani, ilyen formán hangzik:

„Kedves édes atyám, ki engem nemzettél,
S az óta én velem számtalan jót tettél,
És ez időkorra már fel is neveltél,
Mint galamb a fiát szárnyra eresztettél,
Köszönöm jó atyám sok szivességedet,
Adja meg az Isten érettök béredet,
Hogyha gyarlóságból bántottam szivedet
Bocsáss meg könyörgök s csókolom kezedet.

Kedves édes anyám, ki engemet szültél,
Mellettem s érettem éjt nappalá tettél,
S mint jó tyuk csirkéit hiven fedezgettél.
Köszönöm anyai dajkálkodásodat
Éjjeli-nappali sok fáradságodat,
Hidegtől, melegtől ápolgatásodat
Adja meg ezekért Isten jutalmadat.

Köszönöm nektek is atyafiságtokat
Kedves testvéreim, nyájaskodástokat,
Oh Istenem, áld meg ezen magzatokat.
S parancsolj nekik is hüséges párokat,
Küldj áldást bőséggel nőtelen korokra,
Számokra ezután adandó házakra.
Végre ha elalszik életök fáklyája,
Legyen a mennyország mindenik hazája!

Legény (vagy leány) barátim már hozzátok térek,
Eshetett hibámról bocsánatot kérek.
Azonban köszönöm barátkozástokat,
Nektek is kivánok ezer áldásokat,
Az Ur, ki kedveli a szent szüzességet,
Ne bocsásson rátok szerencsétlenséget,
Végre ha a halál kezébe juttok is,
Egek ura számatokra kaput nyit is.

Ez a bucsuzó elfogadott alakja, de a mig a szülők és gyermekeik közötti patriárchális viszony hü kinyomatát tükrözi elő, addig igen ritka eset, hogy a vőfél a bucsuzónak egy-egy barátját vagy barátnéját, vagy valamely rokonát ne rögtönözze belé a bucsuztatóba. Néha ezt a vőlegény és hazai is elmondja, de mindig rimes versben történik. Ilyenkor a bucsuzó vagy bucsuztatott szülői, vagy barátja és barátnéja nyakába borul s nevén szólitva elősorolja minden jóságát, szolgálatait s meghálálja. Eme ösztönszerü és öntudatlan verselés népünk költői erejére és nyelvünk fejlettségére mutat. Igy születnek a mi balladáink, népdalaink, tánczmondataink s népköltészetünk.

Ennek végeztével a vőlegény megcsókolja az örömapa és örömanya kezét, pálinka és kalácscsal megkinálja a vendégeket s ezután lóra pattan s haza felé indulnak. Utközben több helyt megállapodnak, a szembe jövőket és uton járókelőket megkinálják pálinkával és kalácscsal s igy mennek gyorsabb vagy lassubb tempóban mig végre a vőlegényi házhoz érnek. Ide megérkezve jelentik, hogy egygyel többen jöttek, mint elmentek s ha örömapa uram jó szivvel fogadja azt is, a kivel többen jöttek — beviszik. Erre az örömapa kiadja az örömpoharat, annak jeléül, hogy szivesen fogodja az uj jövevényt, mire a vőlegény szószólója kezénél fogva az ajtó elébe vezeti a hazai menyasszonyt s igy szól:

„Kedves drága jó öröm aty'uram és öröm any'asszonyom! Valamint Noé pátriárcha a vizözön után kibocsátott vala a bárkából egy galambocskát, hogy az elveszett világról valami jó hirt s örömet vinne neki, ki is hosszas fáradsága után megtalált a Libanus erdein egy szép zöldelő olajfaágat, melyet szájában vivén vissza, örömet szerze a bárkában lévőknek, ugy mi is elbocsáttattunk öröm ap'uram és any'asszonyomtól és hosszas fáradozásunk után megtalálók ezen szép virágszálat, melyet kezemmel fogok és igy megérkezvén egygyel többen, mint elmentünk vala és eztet öröm aty'uram és any'asszonyomnak becsületes házikhoz, mint szép olajfaágat hoztuk, hogy mi is örömet szerezhetnénk vele, kit is ugy ajánlok, hogy eztet, mint saját gyermekiket ugy szeressék, tüztől, viztől, minden szerencsétlenségtől féltsék és őrizzék s mindnyájunkat az Ur Isten segélyen tovább is minden jóra, szivemből kivánom". Most a hazai kezet csókol öröm atya és anyaasszonynak, a násznép bevonul, tánczol, majd asztalhoz kerül, eszik, iszik, ujjongat stb. Mikor a káposztát feladják, a vőlegény és menyasszony kikelnek az asztaltól (néha ott maradnak helyüken) és a násznagy szószólója által bemondatják az ajándékokat igy:

„Halljon szót kegyelmed! (v. halljanak szót kegyelmetek)! ad kegyelmeteknek kedves atyámfia N. N. vőlegény uram és N. N. hazai leány asszonyom egy ennyi.... (itt megnevezi a tárgyat és értéket) szép ajándékot, melyet testi szemeikkel látnak és arra igéri magát, hogy ha az Isten az árnyékvilágban élteti, nemcsak ezzel a kevéssel, hanem több atyafiui szeretettel kiván szolgálni, melyekre Isten segélje!“ Ezek után az uj pár helyére menve a fenti szavak kiséretében fogadja a jelenlévők ajándékait. Mindenik nyujt valamit, u. m.: kést, villát, kanalat, fazakat, tálat, tányért s más házi eszközöket ugy, hogy az uj pár ekként az életkezdéshez szükséges minden apróságnak birtokába jut. A gazdagabbak pénzt is adnak.

Ezután következik a „Szent János vagyis nagykalács“ bemondása. A nagykalács tésztanemü virágokkal, tojásokkal, diókkal s más aranyozott ékitményekkel felczifrázott roppant nagy alkotmány, a gazdasszonyi ügyességnek és izlésnek valóságos remeke, hogy minél szebb, nagyobb és felczifrázottabb legyen e nagykalács, vagyis Szent János, ez az örömanya hiusága, de tisztességére vállik a násznagynénak is. A nagykalács benedikcziója igy történik:

„Mindeneknek szemei te reád néznek Uram és te adsz eledelt nekik alkalmas időben, megnyitod kezeidet és betöltesz minden állatot áldásoddal. Dicsőség atyának stb. Miatyánk stb. Üdvözlégy stb. Könyörögjünk. Áldj meg Uram minket és ezeket a te ajándékidot, melyeket a te jóvoltodból veendők vagyunk. A mi Urunk Jézus Krisztus által Ámen“. (Ez a minden háznál szokásos asztali áldás vagyis étkezés előtti ima a székelyeknél).

„Áldja meg az Isten a két egybe kelt ifjakat, valamint megáldotta ezen szent Jánost az égnek harmatjából, a földnek zsirjából, Deus uram isten, a ki ezt nem mondja, ne egyék belőle“.

Ezután még hosszasan esznek, isznak, mulatoznak, ujjongnak, tánczolnak, mig minden jókat kivánva a násznép eltávózik és a fiatal pár magára marad.

Ez rövidre összevonva a csángók nászünnepélye, mely mint láthatók igen sokban eltér a csikiaknak fentebbiekben röviden érintett lakadalmaiktól. (A csiki lakadalmakat leirta Nagy Imre a „Vasárnapi ujság“ 1857. évfolyamában és ráhivatkozva Orbán B. a Székelyföld leirásában.

S ime e megható és szép nemzeti ünnepélyességeket és szokásokat, melyeket a vallás ihlet és áthatosság szelleme leng át s melyekbe a vallásos hit és meggyőződés kölcsönzi az erőt, lelket és boldogitó szellemet s a melyek ősidőktől székely népünk életébe, vérébe mentek át, ezeket a szép ünnepélyeket és hagyományos nemzeti és vallásos szokásokat akarák némely pogány állambölcsek a polgári házasság más vallási meggyőződés, hit ellenes és erkölcsromboló hamis intézmények behozatala altal ős nemzetiségéhez és vallásához szivósan ragaszkodó székely népünk szivéből és lelkéből kitépni, ősi intézményeinket elpolgárositani vagy jobban mondva elpogányositani, lealacsonyitani, megfosztani azon vallásos zománcztól, mely a családi és társadalmi életnek fényt dicsőséget, tekintélyt és méltóságot kölcsönzött

hosszu évszázadokon s Isten rendeléséből hivatva van, hogy mindezt biztositsa az idők végéig. Isten óvja meg szegény nemzetünket ujabb megpróbáltatásoktól. Isten szent kegyelme, mely Krisztus Urunk által a mi megszentelésünkre rendeltetett, árassza el a házasfeleket azon isteni malaszt bőséges gyümölcseivel, melyek a családi és társadalmi élet boldogságának minden jólétnek forrását, alapját képezik s védje meg nemzeti erényeiben azon hazafias magyar nőnemet, melyet a keresztény katholikus egyház az ő isteni szellemével a pogány vadság és állati szenvedély által vele üzött meggyaláztatás és megvetés elundoritó posványából mai magas méltóságára és hivatásának öntudatára, a család, a társadalom megszentelésére, vérünk, fajunk és nemzetünk fenntartására és tovább fejlesztésére kihivott és küldetéssel látott el. Isten óvja szegény nemzetünket!

A Bethlehemesek.

A csikmegyei római katholikus székelynép ős régi buzgó vallásosságának egy mindinkább elmosódó drága emlékét, mint a gazdag venáju népköltészetnek egy élénk szinezetü, az igaz vallásosság égi törzsén fakadt virágát s ódon érdekességében is az isteni eszme megtestesülésre ragadó visszfényét képezi a mai napig is szokásban lévő és „Bethlehemesek“ neve alatt ismeretes „mysterium“. A mig a Milton „Elveszett paradicsoma“ az emberiség bukkását, Dante „Divina komediája“ annak megváltását, addig ezen, egyedül a Székelyföldön s a maga eredetiségében Csikmegyében szokásos „Bethlehemesek játéka“ vagy „Bethlehemi játék“ (mysterium) a katholikus székely nemzet „Visszaszerzett paradicsomát“ (Csikban maig „megtartott paradicsomát“) állitja a jelen és késő jövő nemzedék szemei és hitvilága elé. Isteni eredetü és gondviselésszerü, ős régi vallásos székely népszokás ez, mely ilyen eredetiségben, modorban, alakban és előadásban sehol sem adatik. Magyarországon Göcsej vidékén, Debreczenben s az Alföld egyes helyein lehet töredékeket és Bethlehemesekhez némileg hasonlitó felvonásos szindarab részeket találni, de a miénkhez hasonlót nem ismerünk. Adom tehát a székely Bethlehemeseket, mint székely népköltészeti irodalmunknak a szinirodalom körébe vágó természetes eredetiséggel biró gyöngyét, (a mint egykor 1860—61.) én is, mint gyermek játszottam.

E vullásos játék, vagy — mint irodalmi történészeink nevezik — szindarab szereplő személyei a következők:

1. Egy huszár.
2. Egy Király.
3. Egy Prologus.
4. Egy Angyal.
5. Szüz Mária.
6. Szent József.
7. Első pásztor.
8. Második pásztor.
9. Harmadik pásztor.

10. Negyedik vagy öreg pásztor.

11. Ötödik pásztor, furulyás vagy szamár. (Szamárnak hivják azért, mert a Bethlehemeseknek adott adományokat ő hordozza).

E személyzet (egyik pásztor viszi) egy három (vagy egy-két) tornyu, rendesen fából készitett kis templomot, az ugynevezett Bethlehemet hordozza magával. E kis templomnak tornyában egy kis csengetytyü van, melylyel a szindarabszerü játék alatt többször jelt adnak egyes ténykedéseknél. E kis templom jelképezi a bethlehemi istálót, melyben szintén jelképezve van a jászoly, a jászolyban fekvő kis Jézus polyákban takarva s mellette az ökör és szamár, melyek leheletekkel melegitették a hideg ellen a kisded Jézust. Abban szokták elhelyezni a pásztorok által Jézuskának nyujtott ajándékokat: a bárányt, sajtot, turót és bogláros szijat stb.

A személyzet öltözete az ünnepélyhez méltóan van kiállitva.

A huszár öltönye rendesen szép huszár egyenruha, fején csákóval, oldalán karddal és lábain sarkantyus csizmával. A huszár öltönyét néhol kiegészíti a köpenyeg, de ezt a szertartás vagy játék alatt rendesen leveti a huszár vagy több helyt nem is használja.

A király ruhája a huszáréval megegyezik s csak abban különbözik attól, hogy a zsinorzat aranyos és csákó helyett aranyos papirból készitett koronát hord fején, melyet néha szalaggal átkötött sapka helyettesit s valamivel cziczomázottabb, mint a huszáré. Két válláról keresztben jobbra és balra széles szallag csüng a hónaalá.

A prologus öltönye olyan, mint a királyé, csakhogy nem oly fényes, keztyüs jobb kezében szallaggal diszitett pálczát hord, fövege szallaggal van átkötve, jobb válláról bal hónaalá egy széles szallag van lecsüngő végekkel összefüzve.

Az angyal öltözete közönségesen olyan, mint a ministráns gyermekek öltözete. azon különbséggel, hogy a piros, fekete vagy kék miniszter szoknya helyett fehért visel és e ruhát derekához tenyérnyi szélességü piros, többnyire kékszallag szoritja, fején aranyos csillogó gyöngyökkel és szallagokkal felékitett koronát, kezein fehér keztyüt, jobb kezében egy csinos kis pálczát hord, melynek felső feléhez arany-gomb van erősitve, markolatához pedig lecsüngő végekkel szallag-csokor van kötve. Angyalnak rendesen 10—14 éves sugár, magasabb termetü gyermekeket szoktak öltöztetni, kik szép tiszta csengő hangon tudnak énekelni.

A Szent József külső öltönye földig érő s lehetőleg testhez álló fekete köpenyeg, melyet egy barát-korda vagy ehez hasonló fehér-szallag szorit a derekához, kezében hosszu kankós pálczát hord, mely olyan magasra nyulik, mint a Szent Józsefet személyesitő ember, fején pedig egy közönséges kalapot visel, melyet még az általa végzett szertartás alatt sem vesz le fejéről.

Márián fehér és kékszinnel váltakozó földig aláfolyó és csinosan testhez álló uri köntös van, melyet a derekon rendesen kék szallag övez; fején kék selyem keszkenőt hord, kezein fehér keztyüt visel, jobb kezében pedig fehér alácsüngő zsebkendőt s nem ritkán karján olvasót is tart.

A pásztorok közönségesen lábaikon bocskort (s nagyon ritkán csizmát) hordanak, nyakukon közönséges nagyszőrü pásztor-szür vagy guba lóg, fejükön nagy bárányhőr kucsma, kezökben nagy juhászbot (matajuka), mely csinosan nyolczszegre van kifaragva, derekukon kötél, arczukon álarcz van azon szempontból, hogy az ismerős helyeken ne ismerjék fel őket. Az álarcz torzonbörz bajuszos és szakálos alakoknak tünteti fel a pásztorokat. A pásztor szür vagy guba helyett igen gyakran kiforditott nagy bőrbundát, kozsókat használnak, melyhez csuklyát vagy födeles szőrtarisnyát akasztanak nyakukba. Az utolsó pásztor vagy szamár pedig egy jó csiki szőr általvetőt czipel, miben az adományokat: kalácsot, pálinkát stb. gyüjti egybe, öltözete ép olyan, mint a más pásztoroké.

A fentirt személyekből megalakult és felöltözött bethlehemes társulat a maga falujában Karácsony napján szent-misét hallgatván, megkezdi játékát és a vidékre is kirándulásokat téve folytatja csaknem Ujévig.

E bethlehemes társulat játékát csak azon jobb és tehetősebb háznál produkálja, melyeknél azt előleges bekéredzés után megengedik. A bekéredzés ily módon történik. Azon háztól, a melyben össze vannak gyülve, a huszárt elküldik a legelőször meglátogatni szándékolt családhoz bebocsátási engedély és szállás kérés végett; megérkezvén a huszár az illető házhoz a szokásos „Dicsértessék a Jézus Krisztus“ és „Mindörökké Ámen“, kölcsönös köszöntés után igy szól: Krisztus születése példáját követő emberekkel járunk, ha sziveskednek elfogadni, bátrak leszünk bemutatni“. Erre a házi gazda válaszolva kijelenti, hogy „tessék, jó szivvel látom“, vagy ha nem akarja bebocsátani akkor valami akadályt hoz fel, pl. szoros a hajléka, maga vagy más valaki beteg a háznál stb. Ezután a huszár megviszi a választ a társaságnak s a hol szivesen látott vendégek lesznek, megkezdik a játékot a következő renddel:

Az egész társaság megindul a kijelölt ház felé, elől megy a huszár egyedül, utána a király balján a prologussal, utánok jobbról Szent József, közepén Mária és balról az angyal egy sorban, ezután kettős rendben jobbról az első pásztor, balról mellette a második, az első pásztor viszi a kápolnát, ha ez nagyobb ketten a második pásztorral, ezek után jő a harmadik pásztor balján a vén ungyiás vagyis öreg pásztorral s legvégül egyedül az ötödik pásztor vagyis a szamár a teherhordó általvetővel. Ily sorrendben haladva éneklik:

„Áldoztassál kisded Jézus
Világ minden részében,
Ki leszállál az egekből
Szüz Mária méhében,
Szentlélektől fogantattál
És ma emberi testben
Születtél Bethlehemben,
Születtél Bethlehemben“.

Vagy ezt: Pásztorok keljünk fel
Hamar induljunk el,
Bethlehem városába
Rongyos istálócskába,
Siessünk, ne késsünk,
Hogy még ezen éjjel
Ottan lehessünk,
Mi urunknak tiszteletet tehessünk stb.

Vagy ezt: Pásztor társak uj hirt mondok,
Jertek velem csodát láttok,
Egy szüz az éjszakán
Szent Fiat szült a szénán stb.

A társaság ily módon a házhoz érve a huszár koppant az ajtón s belépve köszönti a háziakat a „Dicsértessék a Jézus Krisztus“ köszöntéssel, a gazda fogadja s a huszár az ajtónál mintegy bebocsátva az őt követőket megáll; elől jön a király és a ház állása szerint az asztal egyik szegénél foglal állást, utána jöve vele szemben a prologus, ezután az angyal, Mária és Szent József lépve be a prologussal egy vonalban a szoba közepét szabadon hagyva foglalnak állást, ezután jő az első, második, harmadik, negyedik és ötödik pásztor, az első pásztor belépve mondja: „Jó napot jó gazda légy jó készülettel“, és a kápolnát leteszi az asztalra a prologus elébe; utána jő a második pásztor, mondva: „Mert pásztorok jőnek hozzád sietséggel“, ezután a harmadik, mondja: „József és Mária a kisded gyermekkel“. Erre a pásztorok a ház fekvése szerint sorrendben a kályha vagy tüzhely elébe lefeküsznek négyen. Megjegyzendő, hogy a pásztorok csuklyájokban kendermagot hordoznak s vakaródás közben abból egy-egy kis marokkal a tüzbe lopnak, hol az pattog és ropog; mire a kiséretben lévők közül hátul különböző megjegyzéseket tesznek, hogy „megszaporodtak“ s a leányos házakat boszontják, hogy ott kapták a bogarakat s fel is irják ezt a tüzhely körül.

Midőn igy magukat sorrendbe beállitották, a huszár szalutálva a király elébe lép és igy kezd szólani:

Szerencsés jó napot
Állandós órákat
Kivánok jó Uramnak,
Akarom, hogy látom
S nyilván tapasztalom
Épségét házának.

Ezt fogadva igy szól: a király:

Az Uristen hozott
S házamhoz juttatott
Szerelmes barátom,

Hogy házamhoz jöttél
S engem felkerestél
Szivem szerint akarom.

A huszár.

Megszállnék uramnál,
Mulatnék házánál,
Ha konyhája terjedne.
Bő étel s italért
Adnék ezüst tallért,
Csak kedvem szerint lenne.

A király.

Az étel és ital
Minden füszerszámmal
Ezennel kész lészen,
Mert érzem magamban,
Hogy ma mulatásra
Nekem is kedvem leszen.

Ekkor a huszár szalutál és elmegy uj szállás vagyis bebocsátás keresésére.

Erre a király a következőket mondja a ház közepén a pásztorok lábainál el és vissza sétálva: (Erős méltóságteljes hangon).

Retteg a természet = Az okos lélekkel
Fél az emlékezet = Együtt erejével
Mert felül haladta = Jézus születésének
Ő mélységes titkát = S ember okosságát,
A ki megfontolja = Nem is más csak a hit
Eztet megfoghatja.

Vizsgáld meg oh ember = Rejtékét szivednek
Mily nagy hálaadással = Tartozol istennek,
Miglen erről szólok = Két három szép példát
Előtökbe adok = Jézus születéséről
Én példát mutatok = Figyelmetességet
Tőletek kívánok.

(Ekkor Szent József Máriával a király elé lépnek és igy szól a királyhoz) Szent József: (könyörgő hangon.)

Uram a menybeli Isten,
Kit magasztal minden,
Áldja meg kegyelmedet.
Isteni kedveért,
Drága szent neveért,
Hallja meg kérésemet!

A király.

(Erre felelve kemény megvető hangon mondja.)

Mit akarsz én velem,
Mert nem vagy én felem
Beszéld hamar dolgod
Hosszas szót ne folytass
Tőlem ez a válasz
Végezd hamar bajod.

Szent József: (panaszos hangon kéri)

Uram e városban,
Majd minden utczákon
Házról házra jártunk,
Szállást nem találtunk,
Mert mindenütt vannak
Vendégek, s nem adnak
Szegény fejünknek nyugalmat.

A király.

(Mindig emelkedő keményebb hangon válaszol)

Csodálkozom rajtad,
Hogy szájad is feltátod
Tőlem szállást kérni
Te hogy is kivánod
Mikor udvaromhoz,
S náladnál házamhoz
Jobbak szoktak szállni.

Szent József (ismételve kéri meg kérőbb, mintegy fájó hangon.)

Uram látod fáradt = Állapottal vagyunk
Bethlehem városban = Sokat bujdosódtunk
Ezen az éjszakán = Hadd lenne nyugalmunk!

A király (haragosan rá tapsant és mondja).

Menj elébb, s ne istálj
Többet ne prozsmitálj,
Mert itt bizonynyal meg nem hálsz
Probáld másoknál
Hiszen itt nálamnál
Több embert is találsz!

Szent József és Mária.

Most Szent József Mária felé fordulva igy sirnak mindketten keserü siró hangon a Prologusra irányitva tekintetüket.

Jaj menjünk másuvá
Talán ez a gazda (rámutat a prologusra)
Nem lesz ily mostoha
Istenre tekintvén
Rajtunk könyörülvén
Házához befogadna?

(Eközben a Prologushoz menvén előtte megállanak és szánalmat keltő hangon Szent József: igy szól hozzá.)

Uram az Istenért
Szentséges neveért
Fogadj be az égre.
Ne kellessen mennünk,
S épen kirekednünk
Az erős hidegre
Szörnyü förgetegre
Ne haljunk meg hideggel.

A Prologus.

(Férfias határozott hangon felel):

Szerelmes barátom
Szoros a hajlékom,
Szállóim is vannak
Nincs mód a szállásban,
Hanem fáradj abban,
Hogy próbálj elébb is.

Szüz Mária.

(Bággyadt vékony női hangon).

Jaj mint elbágyadtam
Szerelmes jegyesem,
Lábaimon immár
Csak alig léphetem,
Meg nem gondolhatom,
Mit kelljen müvelnem
Ezen az éjszakán
Jaj lészen énnekem!

Szent József.

(Erre igy biztatja Máriát).

Szerelmes jegyesem
Ne sirj, s ne bánkodjál,
Mert itt sem hagy az ur,
Hogy ártson a halál,
Semmi dér és hideg
Itt helyet nem talál,

Ma személye szerint
Krisztus közénkbe száll.
Hanem csak szálljunk be
Ezen istálóba,
Mivel számot senki
Ehez a városban
Nem tart, s maradhatunk
Itten bátorságban,
Itt inkább lesz modunk
A szent imádságban.

(E közben Krisztus születése megtörténik, mi azonban semmi különös ténynyel nem jeleztetik.)

Az angyal.

(Mária elé áll és igy szól.)

Oh Istennek anyja!
Látod jelenlétem,
Parancsolj, mert menyből
Tehozzád küldettem.

Mária.

(Erre ezt feleli az angyalnak).

Menynyél sietséggel,
Szolgálj szent uradnak,
Adj hirt a nyáj mellett
Lévő pásztoroknak,
Kik imádására
Jőjjenek Krisztusnak,
Mert született nekik
Világ megváltójuk.

Az angyal.

(Erre szót fogad, meghajtja magát s elmegy az első pásztor lábához, itt megkezdi a „Menyből az angyalt" énekelni s ének közben az alvó pásztorok lábánál fel s alá jár, az ének igy hangzik:

„Menyből az angyal lejött hozzátok pásztorok,
Hogy Bethlehembe sietve menvén lássátok".

(Ekkor az angyal az első pásztor lábát meglöki, mire igy szól)

Az első pásztor.

„Dare tucse omni jeszte mizellus". Vagy igy: Dacse tu omiorse merelus.

Az angyal.

(Az éneket tovább folytatva énekli:)

„Az Isten fia ki ma született jászolyban,
Mellette vagyon ő édes anyja Mária".

Az első pásztor.

(A Mária szó eléneklése után az angyal ismét meglöki az első pásztor lábát. Erre az első pásztor felkel és igy szól fekvő pásztortársaihoz).

Keljetek fel fortát,
Mert hallék egy nótát,
Melynek e világon
Nem hallottam mását,
Mert itt jelenlátám
Az Isten angyalát,
Ennek szép énekét
Mind végig hallgatám,
De hogy felne keljek
Tovább nem állhatám.

A második pásztor.

(Ezen szavakra a második és harmadik pásztor felkelnek és a második pásztor igy szól).

„Bizony ez nem tréfa,
A mint tapasztalám,
Mert még álmomban is
Ezt az angyalt látám, (rámutat az angyalra.)
Ennek szép énekét
Mind végig hallgatám,
De hogy fel ne keljek
Tovább nem állhatám,

Az első pásztor.

(Erre az első pásztor a vénungyiás lábaihoz ugrik s mondja.) „Skale maj Mosule, nu ausz cse nukrieste (lukru jeszte).

A vénungyiás.

(Mire feleli a vénungyiás). „Cse".

Az első pásztor.

(Ekkor az első pásztor igy szól tovább hozzá megkoppantva a fejéhez legközelebb lévő tárgyat, illetőleg a góczlábát.)

„Kelj fel sietséggel
Emeld fel szemedet
Nyitsd ki süketséggel
Megtölt füleidet
Halld meg e mennyei
Drágá szép éneket,
Melyet az itt lévő
Angyal nekünk most hirdetett.

A vénungyiás.

„Haj szinam sziszkulam szüsz dáre".

(Ekkor pásztorbotjaikat keresztül-kosul nyujva alatta s ő is támaszkodva botjára a három pásztor nagy nehezen felemelik a vénungyiást és lábra állitják. Mire a pásztorok mind botjukra támaszkodva s az első pásztor igy szól).

Valjon jó társaim
Hol találjuk okát,
Hogy az Isten fia
Nem uri palotát
Választa magának,
Hanem barmok jászlát,
Hogy igy megutálá
E világi pompát.

A második pásztor.

(Mit a második pásztor igy folytat).

Azért lásd-e hogy ő igy megalázta magát,
Mind az egész világ látná az ő alázatosságát,
Ugy, mi is kötvetnők szentséges példáját,
Mert ő e világra adta az ő áldott szent Fiát.

Nem bánom menjünk el
Látogatására,
Ne legyünk most restek
Ez angyal szavára,
Mert ő eligazit
Azon istálóra,
Melyben Krisztus Jézus
Született világra.

A négy pásztor együtt.

(Ezen szavakra a 4 pásztor Szüz Mária elé járul és igy köszönti Máriát).

Jó napot Mária
Istennek Szent Anyja.

Az első pásztor.

(Mely szavak után az egésznek nevében igy folytatja).

Mert általad nyilt meg
A mennyei bánya,
Melyet fel nem érne
E világ aranya,
Hol fekszik a Jézus?
Mond meg a jászolyban,
A kit betakartál
Mostan a polyában.

Szüz Mária.

(Mária gyengéd hangon feleli).

Nem szólhatok Szent Fiammal,
Mert ő alszik, szénán bágyadozik.

Az első pásztor.

(Erre az első pásztor Máriához fordulva kéri).

Serkentsd fel a Jézust,
Szent Fiadat nekünk,
Mert szent angyal által
Ő hozzá küldettünk.

Szüz Mária.

(Az első pásztor e szavaira Mária igy szól Szent Fiához).

Serkenj fel oh Fiam!
Pásztorok eljöttek
Látogatásodra.

A négy pásztor.

(Ekkor a prologus mintegy észrevétlenül csengetvén a templom csengetyüjével mind a négy pásztor a kis templom vagy Bethlehem előtt térdre esik és együttesen mondják mindig emelkedő hangon).

Üdvözlégy oh! Jézus pásztorok Pásztora!
Üdvözlégy oh! Jézus pásztorok Pásztora,
Üdvözlégy oh! Jézus mennynek földnek Ura!

(Mindhárom üdvözlő sort csengetyüvel történt jeladás előzi meg).

Az első pásztor.

(Ekkor a pásztorok felállanak és az első pásztor igy szól).

Édes jó társaim!
Halljátok meg szómot,
Keressétek elé,
Ki ki a mit hozott,
Adjunk a Jézusnak
Egy kis ajándékot
Mivel a várostól
Látjuk elhagyatott.

A második pásztor.

(Ezt a második pásztor igy folytatja).

Igen is szegénynek adjunk a mit lehet,
Mert ő a dézsából tudjuk, hogy nem vehet,
De majd, ha felnöhet s nagy emberkort érhet,
E kis ajándékért százannyi jót tehet.

Az első pásztor.

(Ezután a pásztorok kezdenek csuklyájokban keresgélni s egymásután sorrendben ajándékaikat bemondani, igy az első pásztor).

Ime nekem vagyon
Egy szép őszi sajtom,
Van két esztendeje
Már, hogy ezt én tartom.
Ezt tedd el Szent József
Ezt én neki adom,
Piritva apránként
Eszik ebből tudom.

A második pásztor.

Én is a Jézusnak
Egy kis turót hoztam,
Ezt még otthon neki
Domikának szántam.
De hogy bárányt hozzak
Ahoz nem birhattam,
Mert a juhaimat
Mind káré (kárba) vallottam.

A harmadik pásztor.

Én is hát feltészem
Legjobbik juhomot
Melyből tele fejtem
Kétszer sajtáromat.
Minden esztendőben,
Hogy kettőt fiadzik,
Azt bizonnyal tudom,
Ezt én Felségednek
Nagy jó szivvel adom.

A vén ungyiás.

(Ily szavakkal adja át ajándékát nehéz köhögés között).

Édes kicsi Jézus!
Én erőtlen vagyok,
A juhok után is
Rosszul balloghatok,
Mind el is hordották
Immár a farkasok,
Azért turót, ordát
Én most nem adhatok,
Mert én magamnak is
Egy falást sem kapok,

De bogláros szijat
Nagyon szépet adok,
Nekem immár nem kell,
Mert látod vén vagyok.

Mária.

(Ezután Mária egész alázatossággal megköszöni a pásztoroknak az átnyujtott ajándékokat, igy szólván):

Köszönöm pásztorok
Szép ajándéktokat,
Isten megfizesse
Mennyben fáradságtokat.

A négy pásztor.

(Erre mind a négy pásztor egyszerre mondja):

„Jó szivvel Mária
Istennek Szent Anyja".

Az első pásztor.

(Most az első pásztor odafordul a többihez s igy szól):

Édes jó társaim
Mondjunk egy éneket,
Mert minket az Isten
Leginkább szeretett.
Kit szent angyal által
Nekünk megjelentett,
Szent Fia a Szüztől
Világra született.

A négy pásztor.

(Mire mind a négy pásztor macsukájára (bunkós botjára) támaszkodva egy kis kört képez s a jászolyt magában foglaló templom, vagyis Bethlehem előtt énekeli):

A Szüz egy fiat szült,
Kin (kiért) mennyben öröm gyült,
Pásztorok örüljetek
Szabaditónk földre szállott,
Örvendjetek!

A négy pásztor.

(Itt egyet az alábbirt módon tánczolnak azaz zsukálnak s azután igy folytatják az éneket);

Elhagyá országát,
Ő nagy gazdagságát,
Pásztorok örüljetek
Szabaditónk földre szállott,
Örvendjetek!

Itt ismét egyet zsukálnak vagyis oláh tánczot járnak, mi igy történik: az ötödik pásztor, vagyis a szamár, vagy ha ez nem tud furulyálni, a melyik tud a pásztorok közül előveszi furulyáját és elkezd furulyàlni, melyre a többiek közből véve az öreget tánczra kerekednek s macsukájukat (bunkós botjukat) majd felemelve fejök felett, majd a földre ütve és lábaikkal tapsolva egymásután ugynevezett „zsukát" (oláh táuczot) járnak. E közben pedig mondják: Szufle moj, szufle moj, szine moj! stb.

Táncz közben mindenik pásztor az ajándékot a jászoly elől ügyesen, mint egy észrevétlenül zsebre vágja, mit ha elfeledne valamelyik elvenni, előre meghatározott bizonyos birsággal kell visszaváltani.

A z e l s ő p á s z t o r.

(Ezen zsuka után pedig az első pásztor igy szól pásztor társaihoz):

Édes jó társaim
Tovább itt ne mulatozzunk,
Mert bizony félő, hogy
A vad mián (miatt) kárt vallunk.
Eddig a mezőben
Elszéledt a nyájunk
Megvállik, hogy
Mi miről számolunk.

A m á s o d i k p á s z t o r.

(Igy folytatja):

Jó volna fortátim,
Ha mi elindulnánk,
De mindnyájan látjátok
Mily üres a csuklyánk,
Tudjátok a nyájnál is
Be keveset hagyánk,
Próbáld e gazdánál,
Ha valamit kapnál.

(E szóra macsukájával rámutat a házi gazdára).

A h a r m a d i k p á s z t o r.

(Ezután mondja el mondókáját, botjával a gazdára mutatva, mely igy hangzik):

E gezdának bácscsa
Én voltam tavaly is,
De bizony jó gazdám volt*)
Ő nekem akkor is,
Mert ha kétszer kértem
Nem adott egyszer is,
De most megtölti
Még a csuklyánkat is.

(Itt mindenik mutatja csuklyáját a gazdának).

*) Itt megfenyiti botjával a gazdát.

A vénungyiás.

(Ezután következik a vénungyiás az ő mondókájával, mely igy szól):

De ti magatoknak
Mindenütt csak kaptok,
Nektek adnak
Mert ti ifjabbak vagytok,
De engem ha kinálnak is
Minthogy süket vagyok,
Azt gondolom szidnak
S kifelé fartatok.
(E szónál hátrál az ajtó felé).

Az első pásztor.

(De az első pásztor elébe ugrik s kemény dorgáló hangon a fülébe mondja):

Kérlek vénungyiás
Ne panaszolkodjál,
Mert nálam sincs egyéb
Az üres csuklyánál,
Ma sem ettem többet
Egy falás (kevés) málénál,
Azt is Istennében (Isten nevében)
Adták a más háznál,
De most is javasolnám
Tovább itt ne mulatozzunk,
Mert bizony félős, hogy
A vad mián kárt vallunk,
Eddig a mezőben
Elszéledt a nyájunk,
Megválik, hogy
Miről számolunk.

Az ötödik pásztor.

(Ezután az ötödik pásztor, kit a szamár elnevezés mellett furulyásnak is hivnak, az ajtó megül a figyelmet magára felhivó hangon igy szól):

De most is itt látom = Hiában nem járunk,
Mert megmosolyodék = A mi gazdasszonyunk,
Elég lészen itt ma = Sódorunk, kolbászunk,
Csak épen azt várják = Tarisnyát mutassunk.

Itt a pásztorok mindenike csuklyája után kap s a gazda felé tartva mutogatja, hogy valamit adjon belé.

A pásztoroknak e szereplései bizonyos sajatságos egyszerüséggel, naivsággal és sajátos, vagyis hagyományos hanglejtéssel szoktak előadatni, melyek odairányulnak, hogy a pásztorokat a maguk eredeti szent egyszerüségében tüntessék fel.

Különben az utóbbi szakaszok példálozásai odairányulnak, hogy a gazda a bethlehemi játékosokat ajándékozza meg, a mi rendesen nem is szokott elmaradni, mert a jobbmóduak nemcsak megvendégelik őket, hanem még pénzbeli ajándékokban is szokták részesiteni, melyeket egymás között egyenlő arányban osztanak fel.

A prologus.

(A furulyásnak fentebb mondott szavai után a prologus a következőket mondja):

Hallátok rendszerint
E rövid példából,
Miként Krisztus Jézus
Született világra,
Fekszik a jászolyban,
S miként takartatott
E kórós szénába,
Ez is mindnyájatoknak
Lőn ma látására,
Miként a pásztorok
Ez angyal szavára,
Jövének Krisztusnak
Látogatására,
Miként gyuladtanak
E nagy vigaságra.
Ám nem is oknélkül
Méltán vigadtanak.
Mert ma telt be szavok
A szent profétáknak,
S ma lett nagy örömük
A meghalt atyáknak,
Mivel megnyittatott
Kapuja limbusnak.
Vigadj te is méltán
Ime bünös világ,
Mert Áron vesszején
Nyilt ma egy szép virág.
Ezzel megnyittatott
A bezárt mennyország,
Megszégyenült pokol
S ördögi sokaság,
(Itt a pásztorok közbe kiáltják: „Asa drakulj)".
Mert nem tréfaságnak
Okáért fáradunk,
Avagy, hogy világi
Muzsikát inditsunk,

Hanem, hogy Jézusról
Jó példát mutassunk,
S boldog mennyországban
Együtt vigadhassunk,
Dicséret, dicsőség,
A Krisztus Jézusnak,
Mert felvette terhét
Értünk e világnak,
Áldás Szent Józseffel
A Szüz Máriának,
Ki gondját viselte
A világ Urának,
Nemes házi gazda
Maradj itt békével,
Megbocsás, ha vétünk (vétettünk)
Csekély verseinkkel,
Mind egész házaddal
Élj jó egészséggel,
Azután örvendezz
A fényes egekben!

A huszár.

(A huszár e közben a közel szomszédoknál bebocsáttatás végett megjárván magát visszajött s a bethlehemi játékot a következő bucsuszóval zárja be):

Nemes házi gazda
Maradj itt békében,
Megbocsás, ha vétettünk
Csekély verseinkkel,
Csekélységünk által
Gerjesztünk örömre,
Krisztus születése
Példa tételére.
Mert Krisztus értünk
Világra született,
Minket elveszteket
Világra vezetett,
Születése által
Boldogokká is tett,
Boldog mennyországban
Minket részeltetett,
Ugy az ezerkilenczszáz (1900)
Egyedik évet is,
Kezdhessék aztot is
Isten bő áldását terjessze reánk is.

Ne vonja kegyelmét
Nemes házától is,
Hanem az Egekben
Adjon örök szállást,
Öröm szavak között
Mondhassuk, hogy vivát,
Boldogul lakhassák
Mennyeknek országát!

E vallásos eredetü és a megváltó születését feltüntető szinjátékot Csikmegye egyik vagy másik községének kath. vallásu fiatalabb emberei rendesen minden évben a Karácsony ünnepein ismételve eljátszodják egyes jobb módu kath. családoknál, de van eset rá, hogy a más vallásuak is helyet adnak e szintársulatszerü Bethlehemesek játékának.

A pásztorokat nemcsak oláh ruházatban szokták feltüntetni, hanem oláh szavakat is adnak ajkukra és szájukba. Ez azért történik, mert nálunk Csikmegyében és általában a Székelyföldön a pakulárok (pásztorok), mind oláhok szoktak lenni s e pásztorkodás fogalma annyira az oláh elnevezéshez van tapadva, hogy ha egy székely ember vállalkozik ilyen pásztorkodásra (bácsoskodásra) azt is oláhnak hivják. Ennélfogva a bethlehemi játéknál is minél hübb pásztor alakot iparkodnak előállitani s azt beszéd módjában, tényeiben és öltözékében bemutatni és feltüntetni.

És ezt Orbán Balázs is, ismert müvében a Bethlehemes-misterium hü, egyszerü szépségének mondja, melyből bárki az első tekintetre könnyen kiszemelheti mindama költészeti gyöngyöket, egészséges humort és azon nyelvészeti kincseket, melyek az egész müjátékban oly pazarul vannak szétszórva s melyek azt a népköltészet és ősi vallásnak és vallásos költészet egyik remek és eredeti nyilvánulásának méltó joggal jellegzik és teszik.

Aztán a jól vezetett bethlehemi előadásoknál és események megjelentésénél nagyon komolyan és a szereplő személyek is átérezve a dolgot semmi szertelenség és rendetlenség nem szokott előfordulni, sőt bár nálunk gyakoriak a bethlehemi játékok, de mégis mindig meghatják a komoly és figyelmes szemlélőt s az erkölcsi jóhatás nem marad ki. Különben a helyi plebánosok figyelmét, nem kerüli ki s mindig kellő gondot is fordítanak arra, nehogy a megtestesülés végtelen titku eseményének ily módon való megjelenitése alkalmával visszaélés következtessék el. Ez igen szép és helyénvaló dolog is, mert itt ugy, mint minden dologban visszaélések és botrányos jelenetek könnyen fordulhatnak elő.

Hála Istennek és fajunk konservativizmusának, habár csak egy 30—40 év óta itt is némi hanyatlás észlelhető, de a bethlehemi játékok titkos jeleneteiben nyilatkozó vallásos kegyeletünket és buzgalmunkat a modern és gunyolódni szerető korszellem maig nem tudta lelohasztani és népünk kebeléből kiölni. E misterium megjelenitésének szemlélése mindig lelki vigasztalással és örömmel tölt el a lelkiekben hova tovább sivárabbá és kietlenebbé váló napjainkban.

De nem füzöm tovább. Ezzel mondhatnám, hogy a kath. egyház által évközökre, időszakokra osztott évet s ahoz füződő székely nemzeti szokásokat, ünnepséget és pedig a Bethlehem leirásával a karácsonyi kört, az esketési ünnepséggel a fársángot és zöldfársángot, a hushagyót, husvéti öntözés stb. érintésével az egész évet kimeritettem, de nem. Van még a mi kath. évközünknek egy kiegészitő pontja, melyet szintén nem hagyhatok kellő méltatás nélkül. Ez pünkösd, melyhez fajunknak nemcsak története, élete, hanem költészete is füződik. Lássuk tehát a Pünkösdöt is ezzel még egyet-mást, melyekből székely nemzeti sajátságaink, szokásaink jobban kidomborodnak.

Pünkösd a székely népköltészetben és némely pünkösdi szokások.

A ki a székely nemzet tősgyökeres nemzeti sajátságait, melyek a felülkerekedő, „csinált" hamis jellemvonásokban már kezdenek elmosódni, megakarja ismerni és eltanulni, annak a nevezetesebb szép és nemzeti ünnepélyek alkalmából még meglévő szokásaiban, népdalaiban nyilvánuló lélektani vonásait kell ellesni.

S ha nálunk az ősi nemzeti sajátságok a modern szokásokban, a ruházatban, a dalban, a kedély világában, a lélektani jelenségekben, a mesterkéltségben, divatkorságban stb. még teljesen elnem tüntek; onnan van, hogy e kies keleti magyar hazarészünk ma még kevésbé lépett közelebbi összeköttetésbe azon idegen országrészek lakósaival, melyek már magyar hazánk nyugatibb vidékeit átidomitani látszanak, melyek szokásainak átöröklésére fajunk különben is oly nagy hajlandóságot és utánzási képességet mutatott és mutat.

Azon erős hatásnak indokát, mely fajunknál az idegen nyelvek és főleg szokások gyorsabb átöröklésében nyilvánul, részint földrajzi helyzetünkben, mely a beözönlést megengedi, részint sok nyelvüségünkben találjuk meg. A korábbi századokban, midőn még egyes vidékek is természetszerüleg sokkal jobban elvoltak szigetelve, mint ma népünk, a befogadott idegen szokásokat is átalakitotta annyira, hogy ma csak szorgosabb kutatás után találhatjuk meg azoknak eredetét. Innen van, hogy nálunk az ősi szokások leghüebben maradtak meg.

Székely eredetiségünk tisztasága mellett tanuskodik ma ama érdesség és szögletesség, mely még el nem mosódott szokásainkban nyilvánul s mely épen ezen jellegző vonásánál fogva annyi bajt és érdekességet s egyuttal meglepetést nyujt főleg az idegen szemlélőre.

„A nemzetek közlekedésének könnyüsége ma már nem engedi meg az eredeti szokások fenntartását, annál kevésbbé a recipiált szokások gyökeres átalakitását. S ez természetes is, mert a civilizáczionak meglévén a maga kaptafája a maga egyformára szabott szerszámaival leháritja az érdességet, lefaragja a szögleteset, de ezzel az érdekességet is".

„A székely ugy, mint általában, a magyar nemzeti szellem átalakitó erejében ma rengeteg átmeneti folyam észlelhető. Ma a nemzeti eszme meg-

testesitésére fáradozó és messzebb jövőbe tekintő igaz honfiak minden irányban a nemzeti szellem erősbitését sürgetik. Mi arra mutat, hogy annak a mai közéletben hiánya jelentkezik. A mai népköltészet a kormopolitizmusba hajlik, mint saturnuskint azt felfaló veszedelmébe. A néprajzzal és irodalommal foglalkozó emberek sajnálattal tapasztalják, hogy a mig azelőtt az idegen tárgyakba nemzeti szellemet oltott a nemzeti egyéniség, ma a nemzeti eredetü szokásokban, valamint a nyelvben is idegen szellem honosul meg".

S a kik a nemzeti eredetiség meglévő kincseit megmenteni sietnek, kételkednek: valljon a nemzeti érzék elég erős lesz-e majd arra, hogy a rohamosan beáradó idegen szellemet saját lelkébe olvassza, ugy hogy az eredeti szinét, zamatját elveszitve, végül „magyarrá változzék át". S méltán mert kérdés: valjon teremnek többé oly ős eredetü nemzeti kincsek s nem lesznek-e az ujak a meglevőkből szemre tetszetősen kicsinált és értékre kétes becsü utánzatok?

Rohamosan haladunk a székely népköltészet eredetiségének eltemetésében is. Népdalainkban, szinielőadásainkban, zene-, szavalat-, fillér-, jótékony stb. estélyeinkben, a külföldet, a nagy városokat, nagy urakat majmoljuk, idegenből forditott de magyar dalárdákkal bemagolt nótákban idegen zenét, idegen dalszöveget csempészünk be székely népünk közé, rosz operettel bajlodó tizedrangu kóbor és erkölcsrontó szintársulatakat türünk meg, sőt pártfogolunk körünkben. A hol pedig, az idegent majmoló katonák, városi cselédek, szolgaleányok, Oláhországból haza-haza térő népségek befolyásolják a nép lelkéből felfakadó eredeti szellemet, ott a káros hatásnak, a romlásnak előbb-utóbb be kell következnie.

Hová lettek azok a régi zamatos jó székely nóták és dalok? Vagy csakugyan ma már nem is terem olyan? A honi és eredeti nemzete után epekedő s azt e fajban lelkéből továbbra is fennmaradni ohajtó, jobbak lelke ösztönszerüleg s vágyva vágyik hallani a régi jó magyar és székely dalokat. De mind hiába. A mai népdalokban minden van, csak népies, csak magyar lélek, csak ősi szellem nincs. De nincsen ilyen nemcsak a dalban, hanem a dalszövegben sincsen. Ugy, hogy ma már igazán csak a mult „idők népét ismerhetjük meg a régibb népdalokból, mikor ha nem is nép, de a nép lelkéből keltezett költő egyéniségét, érzelmeit, szenvedélyeit feltárta dalaiban, hol kedvesen, hol enyelgőn, hol bánatosan, hol drasztikusan is, de mindig őszintén". A tiszta vallásosságból fakadó székely népköltészetnek egyes mozzanatait a Karácsony, Husvét s más népszokások alkalmából már röviden emlitettük. Itt azok multját és jelenét mellőzve már rövidség okából is csak a piros Pünkösd alkalmából jegyezhetünk meg egyet-mást.

A csiki székely Pünkösd nemcsak egyszerü vallásos népszokáson, hanem örökre emlékezetes történelmi eseményen, vallásos és hazafias kegyeleten alapul, melyeket egymástól megválasztani nem lehet.

A magyar nép a piros Pünkösdöt, mint magyar nép ünnepet dalaiban is „szépen, ragyogón, dicsőségesen" megénekelve, mindig nagy kegyelettel

üli meg. De a csiki székely nép, már mint az egyéni, polgári, lelkiismereti szabadsága ellen irányuló vad és durva erőszak fölött vivott dicső diadalának emlék ünnepét is, és pedig vallásos és hazafias, de egyuttal nemzeti hagyományos kegyelettel, buzgósággal s az unokákban századok multán is magasan lobogó lelkesedéssel üli meg.

S igy csiki székely népköltészetünkben is, mint nevünk és vérünkhöz tapadt klasszicitásunk és katholicitásunk egyik jellemző vonása, magaslik ki. Igy eltekintve már székely pünkösdi dalainktól, melyekben vallásos és hazafias lelkünk egész sulya és ereje emelkedik ki, a Pünkösd reánk nézve nemcsak igazi magyar, hanem igazi székely népünnep is.

Az áll rólunk is, hogy bár szent a Karácsony, szent a Husvét az ő magasztos eszméjöknél és eseményeiknél fogva, de sem a Karácsony, sem a Husvét nem képesek bennünket oly költészeti, oly eszményi, oly dalra ragadó hangulatra és lelkesültségre kelteni mint Pünkösd. S ennek meg van az érintettek mellett a természet bája, szepsége és elragadó ereje által teremtett és felkeltett indoka is. Már a szépséges természet a maga elragadó kellemével, megcsinálja hozzá a hangulatot, az örömet, az eszményi érzést.

A nép egyéniségét visszaadó költők „a szerelem legforróbb szinével festik Pünkösd ünnepét, elnevezik pirosnak, mint a rózsát és szerelmet. Ekkor születik a kedves, a kis piros, mint a rózsa, melynek fáján piros hajnalban terem".

A költők, midőn a legmerészebb és legremekebb szavakkal akarják valóságos mámorban álmodozó lelkök képzeletében kedvesüknek eredetét elmesélni ily formán hasonlitják össze a piros Pünkösddel:

Nem anyától lettél,
Rózsafán termettél,
Piros Pünkösd napján
Hajnalban születtél.

(Vagy a tuláradó boldogság hangján igy:)

Ékes viola nemzete,
A pünkösdi rózsa szülte,
Égi harmattal nevelte
Ezt az egyet ugy kedvelte.

Az is sokat jelent, hogy a Pünkösdi rózsa, ez a feltünő, sötétpiros virág, mely a Pünkösd megható eszményiségét fejezi ki s mely a piros arczu leánynak hasonmása, igen kedvelt virága a mi népünknek és gyermek seregünknek.

Igy: A pünkösdi rózsa kihajlik az utra,
Eredj oda rózsám, köss bokrétát rajta.

A piros Pünkösd egy érdekes ellentét ötletével szembe állitva meghatóan jelenik meg e dalban is:

Apró fának apró virága,
Kedves babám piros két orczája,

Meghervasztom én azt nemsokára,
Piros Pünkösd második napjára.

Mikép értette a költő e szavakat meglátjuk alább. No de a mi Pünkösdünknek más költői szinezete is van. Ugyan mi lehet? A mi csiki székely Pünkösdünk nemcsak az ész, hanem a sziv költészete is. A csiki Pünkösd eszméjében, mintegy örökkön élő s évenkint ismétlődő dalban benne zeneg hazám, a hittagadás veszedelmétől megmentett szülőföldem buja és öröme, benne csiki véreimnek élete, benne vagyon hün megirva dicső multja s messze szóló jövője. Addig fog élni és a viharokkal megküzdeni tudni Csikmegye székely népe, mig a Pünkösdhöz füződő történelmi emlékét megőrizni, kellő kegyelettel megünnepelni tudja és a csiki Pünkösd eszméjét szivéből senki és semmiféle uj divatu eszmék által kitépetni és kiöletni nem engedi. Volt János Zsigmond és egy-két gyász és önérdek hajhászó vitézünk, kik a bünös „nembánomság“ és vallási indifferentizmus kényelmes és jó jövedelemmel kinálkozó párnájára hajtva fejöket őseinket velök, bennünket is a hittagadás szolgai jármába engedtek volna görnyedni s az örökön változó politika labdájává, politikai szektává lealacsonyittatni. De Isten lelke volt velünk és hol vannak a hittagadók és hazaárulók? Nevüket a tetteik fölött elpiruló Clio sem jegyezte fel, hogy nekünk unokáknak ne kelljen pirulnunk és szégyenkeznünk miattuk. A szolgai megbunyászkodás soha sem volt honfi erény. De vallási és honfi erény volt azok dicső tette, kik még a hittagadó király nevében sem engedték a vészt fejünkre s a lelkiismereti szabadságot az önkény bilincseibe. Hanem erről — habár ez kölcsönöz a mi Pönkösdünknek egyfelől igazi költészetet — majd másutt szólunk. Igen. A mig az angol és german nép általában a Karácsonyt, a szláv faj a Husvétot, addig a magyar a piros Pünkösdöt választá ki kedvelt ünnepének. S ennek a természet kellemével szép öszhangzatban álló okát már emlitők is. A Pünkösd megülésének ideje szorosan össze van forrva a buján feselő természettel, melynek virágnyitó melegét, gyümölcs érlelő forróságát gazdagon érzi.

De kitünik ez, az összehasonlitásból, mely a Karácsony, Husvét, Pünkösd ideje közt a természet, lelkünk és kedélyvilágunknak a szabadság eszméjeért élő halő s abban eszményi boldogságot lelő, vele született sajátságaiban jelentkezik.

„A ködös éjszakán — irja Sziklay — a hol oly sokáig tart a tél, a szobába kényszeritett emberek közt jobban kifejlődött a Karácsony iránti szeretet, midőn barátságos lobogó tüz mellett idézhetik emlékükbe Krisztus születésének miszteriumát. Nem véletlenség az, hogy a karácsonyi játékok, a miszteriumok az északon lakó german népek között születtek meg s onnan vándoroltak át hozzánk, mint később fenyőfáink. Mert az a léleknemesitő, kedves ünnep, melylyel a fényes fenyőág alatt örvendeztetjük meg gyermekeinket, csak ujabb időben származott hozzánk, a magyar nép nem ismerte. A 19-ik század elején még az uri házakban sem ismerték a Karácsonyfát, csak ajándékok osztogatása volt szokásos. A német polgárság révén terjedt el Magyarországon“.

Ime a Karácsony és Pünkösd közti különbség, mely egyuttal a karácsonyfa eredetének rövid érintésével a Karácsonyról a maga helyén irottak kiegészitéseül is szolgál, már ezekből világos.

De ki tudná hüen leirni, minő más külső hangulatot kelt a Pünkösd a Karácsonynyal szemben a mi népünkben, mely irtózik a hidegtől, ugy szólva tétlenségre van kárhoztatva, unja magát, anyagi gondjai sulyosodnak s főleg mikor nem élvezheti a természet éltető elemét, a tiszta szabad levegőt.

Sőt még a Husvét sem képes benne különös örömet támasztani, bár kedély világa derül, hangulata emelkedik, de érzi a tél által okozott álmosság utóhatásait, ereiben forr a pezsgő munka után sovárgó vér, azonban érzése még sem csap tul a vallásos érzés határain. Még nem érkezett el teljesen vidámságának ideje. Nálunk makacsul tartja magát a fagyos, a zimankos időjárás, a mi a kikelet következtével rendesen neveli a székely gazda gondjait és aggodalmait. S ha a hólevétől megitasodott föld annyira szárad a mezei munkának ezerféle aprólékossága ugy el foglalja, hogy még ünnepi hangulatát is zavarja.

De Pünkösdkor már a tavaszi nehéz munkán átesvén, a zöld galy, a virágos rét, a buján hullámzó vetés, a gazdák emelkedő reménye, a madárdaltól zengő mező és erdő csodás zenéje, a vidámság, öröm és kedv magasabb regiáiba ragadják az ember lelkét és szivét. Sőt enyhiti gondjait és aggodalmait az, hogy némely növényekben már kezdi élvezni jól végzett tavaszi munkájának gyümölcseit.

A kakukfü, szegfü, rózsák illata, a fülemile csattogása, a langyos szellő jobban és jobban ébreszti fel az ember szunyadó érzelmeit, a szorgos kézzel elvetett magon fejlődő Isten áldása tuláradó kedvet önt lelkébe s uj szárnyakat kölcsönöz reményének.

Igen, Pünkösdkor már megkezdődött a zöldfársáng s a kik elkéstek a farsangról most pótlólag felvehetik hymen aranyláncait.

Azért mondja a szerelmes legény:

Meghervasztom én azt nemsokára,
Piros Pünkösd második napjára.

Pezsgő, nyüzzgő élet van mindenütt e természetben. És ki lehet oly hideg, oly rideg oly életunt, oly közönyös, oly lágymeleg, hogy örömet ne érezzen, ne lelkesüljön, ünnepi hangulatra ne ragadtassék ezen ünnepélyes perczekben s főleg itt Csikban, midőn minden sziv és lélek Somlyó felé s ott a kegyeletes Ég felé irányitva szivérzelmeit, s mintegy háromszázados harcz jól megvivott daliás hőse, diadalitas mámorban uszik és örömtől repes.

Hogy a Pünkösd nálunk valóságos nemzeti ünnep az emlitett történelmi eseményen s' hazarészünk vagy vidékünk természeti viszonyain kivül indokolja az is, hogy az itt-ott még ma is fenlévő szokás szerint a fiatalság ekkor avatja fel a falu legdelibb legbecsületesebb és jóravaló legényét pünkösdi királynak és a falu legszebb, legerényesebb, legillemtudóbb leányát pünkösdi királynőnek.

A természeti viszonyok és a népünk lélektana közti összhangzatot e dal is visszhangozza:

Pünkösd napján születtem,
Nefelejts lett a nevem;
Nefelejtsnek hivnak engem,
Rózsám el ne felejts engem.

Piros jelzőt kapott Pünkösd napja, mint a virágok, melyek ekkor nyilnak, u. m. a rózsa, a bazsarózsa, a tulipán, a szegfü stb.

De Pünkösdkor akár künn a szabad viruló természetben, akár benn legyünk, nem feledhetjük el, hogy a velünk és bennünk lakozó szeretet, a piros lángnyelvek alakjában kiáradó Szentlélek kegyelme nemcsak az apostolokban, hanem a dicső multu székely nemzetben is költött és öntött költői ihletet, égi vezér szellemet, mely valamint a multban János Zsigmond erőszakoskodásaival szemben a lelkiismereti, polgári és egyéni szabadságunk ellen irányuló kegyetlen harczban diadalra segitett s azóta századok viharaiban vezetőnk vala, ugy ma sem fog bennünket világító vezérfény nélkül árván hagyni és napjaink nehéz megpróbáltatásai között veszni engedni, ha t. i. mi sem hagyjuk el a kegyelem örökkön velünk maradni akaró lelkét s mi sem szakitjuk vele meg a szent köteléket, melylyel magához füzött és füz.

Vallás és honszeretet oly egymástól elválaszthatlan eszme és érzemény bennünk, mint a sziv és lélek. Szakitsd el a szivet a lélektől és a sziv megszünik dobogni. Szakitsátok ki ti nagyszáju szóhonfiak a vallás szent érzelmeit a honfi kebelből, válasszátok el a hazafiságot a vallástól s a haza megszünik — mint a test lélek nélkül — élni.

A székely Pünkösd eszméje és költésze erre tanit bennünket egy évezred s főleg negyedfél század óta. Hazudik Isten- és székely nemzetünk vére ellen az, ki a modern hamis eszmék áramlata által magát elragadtatva, azt hiszi, hogy vallás és élő, munkás hit nélkül hazáját szolgálhatja, hazafi lehet. A hazafiság csak a vallás-erkölcsi élet forrásából fakad és talaján élhet. Minden más fitogtatott hazafiság, hazugság és az együgyüeknek szóló ámitás. Erre bennünket megtanitta piros Pünkösd eszméje és története.

A székely bucsuk.

A székelyek vendégszeretetéről és barátságáról e leirás rendén itt ott már többször volt szó. De a székelynép vendégszeretete a legfényesebben a bucsuk alkalmával nyilvánul, ugy hogy a bucsuk a Székelyföldön nemcsak a vallási, hanem a barátságos összejöveteleknek a nyilt és jó szivüségnek kiváló ünnepei is. A karácsonyi éneklések, az aprószentek, a bethlehemi pásztorjátékok, az ujévi és fársángi összejövetelek, a hushagyati tisztelgések, a husvéti vizöntözések stb. ugyanannyi kinálkozó alkalmak a barátság szivélyesség, vendégszeretet érzelmeinek nyilvántartására, de mindezeknek a bucsu ünnepek képezik különös idejét. Nálunk minden község ősi kath. szent szokás szerint valamely szentnek pártfogása, védnöksége, vagy a Szentháromság, Szentlélek, Boldogságos Szent-Szüz oltalma alatt áll és e párt-

fogók évfordulati napjain az egyes községek lakói külön bucsu kegyelmekkel ellátott ugynevezett bucsu ünnepeket tartanak. Ezt a mi székely népünk oly nagynak tartja s oly kegyelettel iparkodik megtartani, hogy figyelme az egész éven át mintegy központra arra irányul s arra a legszegényebb is rákészül s mindent megtesz, hogy minél fényesebben ülhesse és ünnepelhesse meg.

Miután e bucsu ünnepek keletkezési ideje visszanyulik a letünt századokba, nálunk időről-időre a székely nemzedék örege és ifjusága rang és állapot különbség nélkül már előre tudja, hogy az év közön át melyik napokon, hol van a bucsu. De különben az egyes községek plebánosai is időről-időre előlegesen gondoskodnak arról, hogy a hivek a bucsu napjáról tudomást nyerjenek. E bucsukra az idő és körülmények szerint összeseregel a vidéki papság és vidék népességének nagy része, odagyülnek — mint Orbán B. is megjegyzi — „a kedvderitő zenészek, oda a vidék szerencsétlen nyomorékjai és koldusai".

Igy Csik-Somlyón egy Pünkösd napjára az időjárás kedvező vagy kedvezőtlen volta szerint összejön 25—30 ezer lélek. Ugyanitt Mária nevenapjára 5—10 ezer, más napokra 2—3 ezer, az egyes községek bucsu ünnepeire pedig az ünnep rendi fokozata és községek nagyabb-kisebb volta szerint 1—3—4 ezer lélek. Mondanunk sem kell, az isteni tisztelet a bucsu napokon a legnagyobb pompával és fénnyel szokott megtartatni. Az egyházi szent beszedet a vidék jelesebb egyházi szónoka tartja, a misező papot, ki mennyiben a körülmények engedik, rendesen valamelyik egyházi dignitárius, a segédkező papok egész serege veszi körül; a kántorok a karon pedig felváltva remekelnek az éneklésben és rendesen a legszebb és megválasztott alkalmi énekeket énekelik. Némely helyeken a legénység pisztoly lövésekkel és durrogásokkal emeli az ünnepélyt. Ez — a mint Orbán Balázs megjegyzi — annak emlékére történik, bogy régen a daliás korban ilyenkor lovagviadalok s néptornák szoktak volt tartatni.

A falu gazdasszonyai igazán felvetik a konyhát; a bucsu napján nem igen érnek el a templomba, mert az isteni tisztelet ideje alatt otthon sütnek-főznek, készitenek a már meghivott vagy a templom után (isteni tisztelet után) meghivandó vendégek számára. Ilyenkor még a legszegényebb család is nagy terektát (traktát) csap. Egész éven át gyüjtögetnek e napra s a legszegényebb székely napszámos is, ha már nem tudta volna másként kikeresni, kölcsön vagy munkára pénzt vesz fel, de a bucsu ünnepet tisztességesen megüli.

Van is ám szerepe a mézes pálinkának, fehér kenyér, tálbasült, kürtőskalácsoknak s más csemegéknek és süteményeknek, no aztán a leves, töltött káposztának, tyuk, liba sülteknek stb. stbinek.

Habár a gazdasszonyok a főzés és előkészület körül elvannak foglalva, de annyi időt mégis szakitanak maguknak és ugy intézik dolgaikat, hogy akkorrá, midőn az isteni tiszteletnek vége van vagyis jőnek ki a templomból, már ők is ott teremnek a templom előtt és ünnepi öltönyeikben

fekete bodréjos fökötőben csinosan kicsipve magukat a „vendég hivásban“ jelentékeny és eredményes részt vesznek. Ez a toborzásszerü vendég hivás egyik legsajátságosabb és népjellemzőbb jelenete és nyilvánulása a mi páratlan székely szokásunknak, vendégszeretetünk és barátságunknak.

A gazda, a gazdaasszony, a fiatal legények, leányok, gyermekek a maga barátját, rokonát, sogorát, komáját, ismerősét, a legények a leányokat, a leányok a legényeket amugy kérik, hivják, biztatják, karon-kézen fogva czipálják, szóval mindenik abban igyekszik, hogy minél több. vendéget foghasson el, csiphessen meg. Nagyon érdekesek azon megvalósitott mondások, megszólitások, melyek között a meghivás, az ösztönzés, biztatás és csaknem erőszakolás történni szokott u. m.: „legyen szerencsénk“, „szivesen látjuk“, jőjjön hozzánk“, „szerencséltessen bennünket“, „szeressen münköt“, „ne vessen meg münket“, „ne átalja hozzánk szegény házunkhoz jőni“, „ne vesse meg szegény házunkat“ stb. Mindenik versenyez, hogy minél több vendéget gyüjthessen egybe és ügyesen, nagy gonddal csoportositja a magának megnyerteket. A meghivottak természetesen nagy szerényen fogadkoznak, kötekednek, huzalkodnak, de azért mégis a nagy rész csak ott marad vagy egyik vagy másik, háztájánál, ugy hogy ha egyik faluból a másikba kereszt alatt szoktak bucsura menni, gyakran megtörténik, hogy alig maradnak a kereszt alatt nehányan és alig akad, ki a kereszteket haza vigye. És e miatt a legtöbb helyre a plebánosok nem is adnak ki keresztet s nem mennek kereszt alatt.

A vendéghivás fölött egész nagy zaj támad. E zajhoz rendesen hozzájárul még a koldusok iszonyatos rimánkodása, könyörületre, irgalomra hivó kiáltása, néha fülsértő zene, muzsika furulya mellett való orditozása stb. No de a kérések nem is találnak süket fülekre, mert mindenik bucsu vendég iparkodik tehetsége szerint filléreivel a koldusok eme jajait enyhiteni. Siet is mindenki rajtok segiteni, mert a kérő jaj kiáltások ugy hatnak az ember fülébe, mintha mindenik abban a helyben már-már halna meg, mintha ott abban a perczben vége lenne a világnak.

A bucsu ünnepek nálunk igazán a barátság és jótékonyságnak ünnepei. Alig akad olyan, bár mily idegen lett legyen is s csak ritka faluban történik, az hogy valaki meghivót ne kapjon. S ha mégis akadna, az olyant „marti vendégnek“ hivják.[1])

Vannak olyan faluk, melyekbe kereszttel szoktak bucsura menni és visszajőni. Itt csak egyesek maradnak bucsu ebéden. Vannak faluk, melyekbe nem mennek kereszt alatt. Itt már minden bucsus vendégül hivatik a fennebb emlitett módon.

Ma már a bucsura járó vendégek nagyrésze még templomba menetel előtt gyalog vagy szekéren beállit vagy legalább beköszönt azon háztájhoz, mely kölcsönösen — mint itt mondják — „egymáshoz megyébe szokott járni“.

[1]) Az ilyenek a falun kivül tarisnyájukból étkeznek s aztán visszamennek a faluba a délutáni mulatságba. Ezek rendesen fiatal legények és leányok.

Boldognak érzi magát és büszkeségének tartja az a gazda és gazdaasszony, a kinek legtöbb vendége van.

Orbán Balázs azt jegyzi meg ismert munkájában (57. l.), hogy a bucsu napján „a lakmározás után a játszókertbe megy a fiatalság". Lehet valamelyik faluban ilyen szokás is s hogy melyikben én azt nem tudom, de hogy majd nem kivétel nélkül az adventi bucsukat kivéve, a fiatalság tánczokat rendez és tánczba megyen, azt tudom és az nagyon ismeretes dolog. Az ebéd után az egész háztáj a vendégeivel még az ebédet be sem végezve egészen, mint egy-egy karaván felkerekedik megjárja magát, mi többnyire abból áll, hogy elsétál a tánczba, ott körülnéz, megtekinti a fiatalság tánczát, jól elbirálgatják egyik-másik legényt és leányt, azután visszamennek a házhoz s a malacz vagy libasültet szilvával ekkor fogyasztják el s igy a bucsu rendesen belemegyen az éjszakába s folytattatik a második napon is.

Nálunk az a kertekben való játék, melyről Orbán B. említést tesz a husvéti ünnepeken s husvét után egy pár hétig szokott történni. A játszókertek egyuttal kaszáló helyek, melyeken pedig Szentgyörgy nap után nem szabad játszani és tapodni.

A székely bucsut igen érdekesen jellemzi az alábbi versezet, melyet itt egészében adok. A versezet igy hangzik:

A székely bucsuja.

(Genre).

Csekély hóval fedett uton
Görözdöl a négylábu szán,
Előtte két ünő tulok
Csak csingolyázni tud csupán.

Mellettök a nagy füstököt
Vető gazdát ugy nézheted,
Miként szeszgyár kéményét a
Mellék épületek felett.

A szánon ülés és azon
Szép csikos héjju párna van,
És macskaprémes zöld suba
A rajta ülő anyjokon.

Az asszonyon kivül egyéb
A szánderékban nincs teher,
A férj gyalog megy, részére
Azon nem volna szinte hely.

Igy mendegélnek csendesen
A csik-pálfalvi bucsura,
A rózsaképü asszony és
Pipás kedélyü jó ura.

Mehetnének talán gyalog?
Nő is tehetne ily utat,
Apróra lépnek a tinók
Mért hát a késleges fogat?

A jámbor emberpár emigy
A templomból elkéshetik,
Az meglehet, d' a bucsura
Ő még korán elérkezik.

Pálinka és kürtőskalács
S ha éjbe nyul a lakoma,
Ezt tartja teljes bucsunak
Az ünneplő székely koma.

S mig tart a hosszas tisztelet
A házigazda asztalán,
Ama fogatra nézve is
Megfejtetődik a talány.

A nő körül jó székelyünk
Menet lovagkint udvarol,
Jövet a nő hajt, férj ura
Szánján felöntve garadol. (spó).

No hát sokan igy értik s ily előre látó gondoskodással járják a bucsut. Ki mondaná tehát, hogy nem elég különleges sajátságokkal s nevezetes episodokkal bir a mi székely bucsunk?

Egy ilyen alkalmi versezet a következő is:

Kotormányi.

Kotormányi kis kápolna
Ott a dombtetőn,
Al-Csik ormán néz az Oltra
S őrt áll Nagymezőn.
Csingi-lingel a harangja,
Csikországa fele hallja.

Verebestől el Fitódig
Értik a szavát,
S mint a méhraj, ugy huzódik
Hozzá a család.
Jön a székely, foly imája
Boldogasszony bucsujára.

Gábriellel érzi vallja,
Hogy próféta jön,
Erzsébet lesz annak anyja!
Boldog örökön,

Judeának a gyümölcse
Messiást üdvözölje!

Máriát, a szüzvirágot,
Áldja rokona,
Áldott vagy te, anyaságod
Egek oszlopa!
Áldott méhed és gyümölcse:
A nagy Isten Egyszülöttje!

Gábriellel érzi, vallja
Isten szent szavát
Minden székely szive, ajka
Széles Csikon át...
Két szent asszonyt anyasága —
Hite, üdve kutforrása... Csataghi.

A székely szivélyesség, barátság és vendégszeretetnek megható jelére mutat az, melylyel nálunk az idegen utazó és szállástkérő ember találkozik. Nálunk ha a legszegényebb székely emberhez nyit be az utas szállásért, azt mondja: „Istené a szállás, telepedjék le, foglaljon helyet". Legyen ez az utas gazdag, szegény vagy koldus, a szállásadó mindenét mije van, szivesen teszi vendége elé, megosztja vele. A kinálgatásnak vége-hoszsza nincsen, csaknem megölik becsülettel a vendéget. Az egész háznépe azon törekszik, hogy szivességét minél jobban kimutathassa, vendégének ottlétét minden tekintetben kedvesebbé, minél élvezetesebbé tegye.

Orbán Balász idevonatkozólag ezeket jegyzi meg: „Ilyenkor ha a háznál hinyzik valami, lótnak-futnak szomszédba kölcsön kérni, palacsinta ezen magyar csemege, mely a szives fogadtatás jelképe, pirul a szépházi leány vagy asszony szakértőleg forgatott serpenyőjében, az addig ékitményül fogasra aggatott kancsók s rózsás tálak, tányérok leszedetnek, otthon szőtt szépen veres fejtővel kihimzett tiszta asztalnemü szedetik elő, ünnep és vendégség van a háznál, s midőn távózik fizetésül legfennebb Isten fizessét fogad el, megtisztelve érezvén magát hogy szegény lakába betért. Ilyen mgasztos ilyen szeretetteljes ez a minépünk, mely ősi erényeink nagyrészét hün megőrizé, ez önző kor közös romlottsága közepette". (L. id. müv. 58. l.)

Igazán habár a minden téren rohamosan hóditó önzés és indifferentizmus szép ősi erényeinket igen sok tekintetben megtépte s az ősiség zománczaitól megfosztotta, de a vendégszeretet és barátságnak maig is sok szép és megható jelenségeivel találkozunk, miket a mostoha idők rohamosan átalakitó törekvései még nem tudtak nemzeti jellegükből törülni.

A tánczról.

A csikmegyei székelynép életében és szokásai között nevezetes mozzanatot képez a táncz. A csiki székely népről is igazán állanak a költő szavai: „Sirva vigad a (székely) magyar". Ha vihartelyes életküzdelmei s

változó szerecsével folyó nehéz napjai között egy-egy jó napot, egy vidám perczet csinál magának, azt tánczczal szokta megfüszerezni. Minden mulatságainknak, minden nevezetesebb életjelenségnek: születés, keresztelés, névnap, menyegzői összejövetel, nemzeti örömünnepélynek, stb. közönségesen és rendesen koronája a tánez.

Ki lejtette az első tánczot alig lehet megmondani. Erre könyveinkben határozott világos adatokat alig találunk. A Talmud szerint maga ősanyánk Éva tánczolt először, még pedig mindnyárt teremtetése után. Ki tudja igy történt-e ez? És vajon már azelőtt Ádám egyedül unalmában, vagy szent örömében a paradicsom boldogitó szépsége fölött nem lejtett-e egy világra szóló felséges tánczot? Igen, legalább is akkor, midőn az ur a föld agyagából alkotott ember arczára lehelé az élet leheletét és élő lénynyé lett, — egyet csak lejtett. Hogy azután első ősszüleink déd- és szépunokái már növekedve, szaporodva lejtettek és tánczoltak, az tagadhatlan tény.

A tánez fejlődésében három korszakot szoktak megkülönböztetni. A tánez vallási nemzeti és világtársadalmi vagyis nemzetközi univerzális korszakát.

Első korszak: midőn a tánez a vallás szolgálatában állott, midőn á legrégibb időben kizárólag vallási szertartás volt. Nem tudjuk, hogy Kain és Ábel áldozatait bemutatásánál, ugyszintén Noé a vizözön után bemutatott hálaáldozatnál és az általa tartott első szüreten némi vallásos szertartás fejében tánczoltak-e, de azt tudjuk, hogy a régi pogány nemzetek bálvány isteneiket körül ugrálva, körültánczolva tisztelték és imádták. Tudjuk az Isten választott népének a történetéből, hogy midőn Mózes a pusztában volt Izrael népével és a két kőtáblával a sinai hegyről lejött, hitsorsosai azalatt mig ő lent volt, aranyborjut öntöttek maguknak, melyet körültánczolva Istengyanánt imádtak. Tujduk, hogy Baal papjai ugrálva és testüket metélve kértek Baal istenektől tüzet az áldozatra. Ez még abban az ős régi időben és akkor történt, midőn a vallásos szertartásokat a népek a szabad ég alatt és nem üpületben tartották.

A filiszteusok is ujongva tánczoltak a Mádioniták fölötti győzelmökben. A szeme világától megfosztott Sámson a háznak, melyben a filiszteusok egybegyültek tánczolva mulatozának, két főoszlopát ugy megrázta, hogy a ház összedült s mindnyájukat oda temette. A tánez vallásos szokás volt, melylyel a multban is az élet minden mozzanata össze volt kötve.

Ezt a vallásos szokást a népek részint a pogány egyptomiaktól tanulták el, részint saját életökből fejlődött ki. Az egyptomiak időnkint különböző bálvány isteneket és különleges szertartásokkal imádtak. Az azon időkből átöröklött vallásos tánenak a keleti népeknél még ma is nevezetes nyomaira találunk. Mire vezetne és emlékeztetne vissza, ha nem a vallásos tánczszerü szertartásra és hajlongásra az, hogy némely keleti népek, bizonyos és folytonos hajlongások között imádkoznak templomaikban? Mi volna ez, ha nem a régi tánczszertartásnak némi utóhangja, utójátéka?

Természetes, hogy vallási tánczok közben vallásos énekeket zengtek. Dávid bizonyos taglejtések között hárfa és czithera kisérettel zengedezte a zsoltárokat. Ennek mai nap is nyomaira akadunk. Az arabs „fiki" manap is folytonos hajlongások között olvassa a kóránt.

Hogy a táncz csakugyan vallási szertartás volt és eredetét a vallásos érzet külső nyilvánulásaiból veszi, ezt némi jelek még a keresztény népeknél is bizonyitják. Bizonyiték erre az is, hogy sok keleti népeknél a nő ki van a tánczból zárva. Ez abban leli magyarázatát, hogy a táncz vallási ténykedés lévén, a nőknek már Szent Pál szavai szerint is, a templomban nem volt s ma sincs joga szertartásokat gyakorolni. Hogy a táncz mily nagy összefüggésben állott a vallási dolgokkal már ezelőtt kétezer évvel, mutatja azon körülmény, hogy Herodiásnak a király előtt nagy tetszést nyert táncza Szent János fejébe került.

Szokásban volt a táncz a legrégibb ős időktől fogva. Fáraó népe, melytől a mi czigányaink leszármaztak — bizonyára tánczolva született — s a nép, mely erősen és szivósan ragaszkodik mintegy vérébe átment és második természetévé vált ősi szokásaihoz, későre fog felhagyni a tánczczal. Ugy hiszem soha!

A mi székelynépünknél falusi bucsut, vagy más egyházi ünnepet alig tudunk magunknak táncz nélkül képzelni.

Az ujabb korban és utóbbi századokban a mi tánczaink nagyobbára a korcsmákba, vagy miután a legközelebbi évek törvényei és rendeletei a korcsmai tánczokat eltiltják, más magán helyiségekbe szorultak. De a mi tánczaink nagyobbrészben ma is a vallási ünnepeken tartatnak, miből szintén a tánczok vallási eredetére lehet következtetni. Sőt tudjuk, hogy a vasárnapi és ünnepi tánczok annyira elfajultak volt már ezelőtt 3—4 századdal, hogy az egyházi és polgári hatóságok együttes intézkedése vált szükségessé a tánczok által okozott vasár- és ünnepnapi kihágások és ünnep szegések megakadályozása végett. Erről elég adattal rendelkezünk régi konstituczióinkban, sőt országos törvényeinkben is, melyek a tánczokat szabályozzák s a kihágókra bizonyos büntetéseket szabnak.

Vallási szinezetet kölcsönöz a tánczcnak ama szertartásszerü körülmény, hogy menyegzők alkalmával székely népünk zeneszó és ujjongó „tánczczal vonul a templomig és sok helyen, a mint esküvő után a templomból kijönek, mindjárt ott a templom ajtója előtt járják el a menyasszonyi tánczot". A táncz az ünnepi események hangulatának mintegy jelzője, megnyilatkozása.

Majd a legrégibb időtől fogva szokásban van itt nálunk is, hogy egy épület, zászló, néha templom, iskola, egyleti jelvény stb., stb. megáldási ünnepein az egyházi ténykedést igen sokszor világi szertartás váltsa fel és az esemény betetőzéseül a hagyományos és mély jelentőségü táncz következzék. Zene és táncz nélkül olyanoknak tünnek fel ezen ünnepélyek, mintha halotti toron lennének.

De a táncznak megvan a maga nemzeti jellege és korszaka is. Attiláról a világhódító hun-székely vezérről tudjuk, a legenda szerint, hogy menyegzője alkalmával táncolt. Ugyszintén a magyarok is megszemlélvén „Kárpát szent berczéről“ az uj hazát, Munkácsnál nagy áldomást tartottak és tánczczal végezték azt.

Később a kereszténység és az uj magyarállam megalakulásával, midőn a vallási és állami eszme nagyobb tért nyert, jobban és jobban összeforrott ezen eszmék befolyása alatt a táncz fejlődésének második korszaka is mindinkább kidomborodott és a vallásos irányu táncz hovatovább nemzetiesebb szint vett fel. A sok nemzeti védelmi harczban e nép szivében is a honszeretet lángja magasabbra lobbant. A költészeti szellem az egyes népeknél s igy a mi székelynépünknél is érlelődve a vallás és hon védelmi csatái között, magasabb és magasabb fokra emelkedett. A hősi és hazafias dalok majd a mü, majd a nép költészethez utat törve táncz közben eszme szikrákban röppentek el a nép ajkáról és énekeltettek.

Igy találjuk a tánczot a nemzeti eszmék fejlődése közt és viszont a görögöknél és rómaiaknál. Hajdan a magyar nemzeti tánczot is dal kisérte. A királyi udvari bohóczok, mint fennebb is emlitém dalolva tánczoltak és tánczolva daloltak. A hajdanból maradt fenn azon szokás is, hogy a falusi székelylegény csárdás közben ma is rövid, többnyire két-két soros monoton versecskét mond. Igy:

„Kerek az én kalapom, Kerekebbre szabatom“.
„Hej iharfa, juharfa, Patyolating kivarva“.
Patyolating jegykendő, Mulik az ó esztendő“. stb.

Ezer és ezer ilyen és hasonló, czifrábbnál czifrább verseket lehet hallani. Az ily versecskék tartalma nagyon változó és kétes becsü, néha emelkedettebb, néha nagyon alantias és iszapos forrásu. De azt mindig igazolja, hogy e szokás nagyon régi eredetü s ha tartalma nem is lényeges mindig, de a nép közérzületének, érzelmi és szellemvilágának s kedély hangulata és állapotának bizonyos mértéke és kifejezése.

A táncz valóban a mi székelynépünk legszebb és legvonzóbb időtöltése. „Sehol a székely humor — jegyzi meg Kozma Ferencz — oly áradattal és a pajzán élczelés oly szikrázóan nem nyilvánul, mint e helyeken. Még a mondának és általános népköltészetnek is itt van az igazi melegágya. Ha valaki azt mondja, hogy ismeri e népet és két helyen t. i. az ő tánczában és fonójában meg nem fordult közötte, nem mondhat igazat. A mily szerény, tartózkodó és csaknem szófukar e nép egyebütt, ép oly féktelen enyelgéseiben és áradozásaiban itt. Ez igazi üdülő hely neki. Szellemének gazdag kincseit idehordja össze. Kedélyének boldogitó táplálékát innen viszi haza. Midőn a legénység a táncznak szót ad, mert szó nélkül egy perczig se tánczol, s midőn a fonóban a tündérmesék, pajzán élczek után felhangzanak a népdalok, melyeket a legények hazamenet az utczán is — énekelnek — mit itt nem mindig a kellő szerénység és illem hatásai között tesznek:

mindezekben egy olyan csudás szellemvilág nyilik meg előttünk, melyről némi fogalmat csak a Kriza „Vadrózsái“ nyujtanak“. (N. a 93. l.)

A székelyeknél s igy Csikmegyében is ismeretesek voltak már a legrégibb időben a különféle táncznemek. Ismerték a toborzót, melyet Kinizsi lejtett a törökön nyert fényes diadal után. Ismerték az egeres, gyertyás, süveges, lapoczkás tánczokat. Ismerték a palotást, melyet Barcsai Ákos trónra lépte alkalmával lakomán kezdett s vendégei tovább folytattak. Ismerték a párnás tánczot, mely népünknél ma is az esküvő alkalmával előszokott fordulni, melyet Arany a „Toldi szerelmé“-ben a XIV. századra visz vissza, mint akkor ismereteset, melyről oly melegen mondja!

„Majd a párna tánczнak következvén sorja
Legény is, leány is a térd vánkost hordja
Keres egyet: csókért leteszi elébe,
Megforgatva kissé, az marad helyébe.
Anikó, fehérben, mintegy virágosfa,
Ott forog, a vánkost föltartja magasra,
Lesi csalfa szemmel, kit hivjon? ne hivjon?
„Csókra, násznagy uram! ne csak mindig vivjon“.
„Mondom én!“ mond Toldi — „Férfi kell már ennek,
Olyan asszony ez, kit jó ha sürün vernek“,
Csókra magát mégis, tánczra is elszánta;
Halkan öregesen, násznagyosan járta“. (XII. Ének).

No de ki is tudná hamarjában elszámlálni, hogy hányféle és hány alkalmi és nemü táncz járja már csak az utóbbi pár században. Aztán plane mamár gomba módra szaporodik az itt termelt és importált tánczok neme és száma. Csak azokat az eredeti magyaros székely tánczokat mégsem kellene kiszoritani, mert mégsincs azoknak párja széles e világon. Jó és szép minden tánczot ismerni és tudni, de a nemzeti tánczokat nem szabad elfelejteni, eldobni.

A táncz nemzeti irányának korszakában is sok maradványaira találunk a vallásos tánczнak. Arra is van adatunk, hogy már régebbi időben polgári és családi összejövetelek alkalmával és ünnepélyeken tanitók felügyelete és vezetése alatt adattak elő egyes tánczok. Ezeknek habár vallási szinezetük vala, mégis inkább nemzeti irányuak valának. Volt eset rá, hogy a tánczok zene kiséret és teljesen zene nélkül tartattak, de a dal a tánczoknál sohasem maradt el, hanem dalra és dalok éneklése közt tánczoltak.

A hősi harczok idejében székely őseink is fegyveresen lejtették el nemzeti tánczaikat. Mondják, hogy „hires volt az ugynevezett ó german fegyvertáncz, melyet teljes fegyverzetben és sürün felállitott éles fegyverek közt tánczoltak“.

Hasonló fegyvertánczokról tétetik említés a török és más keleti népfajoknál.

Fegyvertáncz lehetett az ósebb időkben a magyar nemzeti, a csárdás is, mit onnan is meglehet magyarázni, hogy főleg a régebbi időkben, de

még ezelőtt 1—2 pár évtizeddel a 60-as években is a székely falusi legények a csárdást sarkantyusan és annak pengése után, mint szokták mondani „taktusra“ járták. Azért a sarkantyu a táncznál nagy szerepet játszott.

Aztán csupa gyönyörüség volt végig nézni egy székelyhuszárt és meghallgatni az ő sarkantyujának a pengését, midőn ő a maga tempójában a székelycsárdást vagy mint mondani szokták „Verbunkost“ ügyesen járta.

Ismerjük és még hiven emlékszünk vissza a katona toborzó sarkantyus tánczokra. „Jere pajtás katonának. Jobb lesz dolgod mint apádnak“, — hangzik a dal még nem régiben. — „Se nem kapálsz, se nem kaszálsz, csak a kaszárnyában sétálsz“.

Nemcsak a mi székelynépünknek, hanem minden más népeknek és népfajnak megvannak az ő maguk sajátos, különleges és őket különösen jellemző nemzeti tánczaik, melyek az ők csendes, heves, élénk, lomhább és tüzes vérmérsékletét, majd eszerint azoknak tipegő, tapogó, kitörő, szunyadó, álmas, pattogó, tüzes mozdulatait és indulatait stb. tükrözik vissza.

A mi népünk mint a tüzrőlpattant szikra élénk és könnyüséggel csetteg-patog. Innen van, hogy mi székelyek ellenszenvvel viseltetünk a németek nehézléptü és lomha fordulatu döczögős tánczai iránt és viszont, hogy a németek a mi röpke és kitörő csárdásainkat, melyekre rátermett élénk és tüzes fiatalság kell, — nem szeretik.

Az egyes népek a nemzeti táncz korszakában nemzeti tánczokon kivül más tánczot nem igen lejtettek. Innen van, hogy a mi népünk egyrészének ma is huzhatnak németest, polkát, francziát, oláhost stb., de az mindig csak a csárdást járja, ha sebesebb, ha lassubb tempóban is. De a mi nemzeti csárdásunknak, mint fentebb már emlitém is, már zázadokkal ezelőtt megkülönböztetett álfajai valának, melyek azonban csak a csárdás egyes fogásainak mondhatók.

De az ujabbkori civilizátis, a különböző nemzetek, népek és népfajok gyakoribb érintkezése folytán a nemzeti táncz is hovatovább ősiségét levetközve nagy változásnak és fejlődésnek lőn kitéve.

A nemzeti táncz ugyan még nem halt ki, s mi főleg itt Csikban, bizva népünk konzervativ szellemében reméljük, hogy nem is fog még igen sokáig kihalni, de minden fejlődés és civilizáczió változást jelentvén, nem térhetünk ki annak beismerése elől, hogy a nemzeti irány erős háttérbe szoritásával a táncz is fejlődésének harmadik, vagyis nemzetközi, universális, világtársadalmi korszakába lépett. Mondanunk sem kell, hogy ez a nemzetvesztére és kárára történik.

A modern müvelt társaság mamár *közös tánczot* teremtett, melynek semmi köze a vallási és nemzeti eszméhez, s melyet minden felekezet, nemzeti faj, szokás és szellem nélkül valót minden czivilizált országban bizvást fellelünk. Ez a minden nemzetire halált hozó modern kormopolizmus áramlatának első kortünete.

Igy bizonyára a táncz is egyik hatalmas eszközül bizonyult a kormopolitizmus emelésének és ezzel a nemzeti kiölésének. Vagy talán azt-

hiszi valaki, hogy az áramlatnak a nemzetihez való szivós és öntudatos ragaszkodás nélkül ellenállhatunk. Alig. Ez észrevétlenül lopozik be nemzeti életünkbe. Kapkodunk az ujdonság után.

A táncz dolgában is ma már ott állunk, hogy elmehetünk a berlini párisi, londoni, new-yorki bálokba, müvelt nyugaton Amerikában, sőt a világ más részeiben is megjelenhetünk a bálokban és tánczolhatunk az ottani szépekkel.

És kimerné tagadni, hogy e jelenség nagyrahaladt modern korunknak egy finom fogása, mely a táncz nemzetközi jellegéről tanuskodik. De látszik az is, hogy valamint e korszakot a vallási és nemzeti szeparatizmuson felülemelkedő liberáliskodás szelleme jellegzi; ugy e korszak felszabaditotta a tánczot is minden mellék tekintetektől és kizárólag a magasabb világtársadalmi mulatságoknak szentelte. Mind szép, csak kell gondoskodnunk a nemzeti, az ősi megmentéséről és unokáinkra való átörökléséről.

Mamár a táncz a humánizmus magasztos eszméinek megvalósitásánál csaknem a rajongásig üzött és előtérbe nyomott kiviteli eszköz lett. Ma a társadalom, ha valamely magasabb emberbaráti czélt, szeretet-cselekményt akar megvalósitani, valamely társadalmi intézményt akar emelni, hiányt, szükségletet pótolni, nyomort, fájdalmat enyhiteni, vagy bármi más jótéteményt gyakorolni mindezeket tánczczal, táncz utján kitombolva, kitánczolva magát siet megvalósitani. És ez mamár csaknem valóságos társadalmi ragálylyá, betegséggé és kórsággá vált. A táncz mondhatni a humánizmus gyakorlati kivitelének eszközévé lett. Mi a humánizmus elfajulására kezdett már vezetni és szentesiteni kezdette a tánczot, mint czéljai kivitelének eszközét.

Ezen elfajulás legkirivóbb és botrányosabb módon nyilvánul akkor, midőn ellentétbe jő Isten akaratával, törvényeivel és szent intézményeivel, melyek bizonyos napokon és időben eltiltanak bármely szent czélra és czimen rendeztetett tánczokat és tánczmulatságokat. Minők az egyházilag tiltott időkben és helyeken rendezett tánczmulatságok? Vagy minő humánizmus, emberi és felebaráti, irgalom vagy jótéteményi cselekmény az, mely Isten megvetésével, törvényei letiprásával, tehát bünös, vétkes módon hajtatik végre. Ez a humánizmus magasztos eszméjének meghamisitása. Isten nem kiván áldozatot, hanem igazságot, alázatos, töredelmes és tiszta szivet. Ő a hamis áldozatokon nem gyönyörködhetik, sem az ő megvetésével gyakorolt jótéteményekhez nem adhatja áldását és szentesitését. Már pedig enélkül minden emberi szeretet és cselekmény semmi, sőt kárhozatos. Ez pedig ma már igy van.

A táncz e hamis modern alapelv folytán már főleg a felsőbb körökben társadalmi szükségletté vált. És korszakunk talán egyfelől épen a hamis eszméből kiindulva e felső és nemesnek hitt mulatságok szempontjából annyira müvelte a tánczot, hogy már-már rendes oktatási tárgyat kezdett nálunk is képezni.

A humánizmus nevében a tánczczal üzött eme játék nemcsak a táncz vallásos eredetével, hanem a táncz nemzeti eszméjével is miután ott nem-

zeti jellegében támadja meg és veszélyezteti, — ellenkezik. Csak a vallási és nemzeti tekintet ne szenvedne, alig lenne aggályunk e játék ellen.

Magán tánczískolák már régóta léteznek. Egyes nevelő intézetekben is kezdik a tánczot meghonositani, s mint rendkivüli tantárgyat tanitani. Igy a modern kor követelésének tekintik ezt, mely elől nem lehet kitérni. Azon eszme, hogy a táncz legalább mint rendkivüli az iskolákba is behozassék, hova-tovább nagyobb tért hódit magának s ezen eszmének minél tovább számosabb követője akad. Nem lehetetlen, hogy megvalósuljon. Szép a haladás e téren is, csak nem áll arányban a rengeteg áldozattal, melyet a mániává váló táncz ma a társadalomtól követel

A nagyobb városok, hogy a táncz csakugyan a modern kori igényeknek megfeleljen, vagyis hogy az valóban nemzetközi legyen, a tánczlanitásra idegen nemzetbeli tánczlanitókat állitanak be. Vannak kisebb városok is, melyek ebben a nagy városokat szeretik utánozni, de nagyobbára a kisebb városok igényei kisebbek lévén, megelégednek a honi tánczlanitókkal is. Ugyhiszem, hogy ezen utóbbiak mindaddig, mig a táncz müvelésében a nemzeti, a honi mellett maradnak, a nemzeti eszmének, melyet pedig a nemzetköziség mellett sohasem szabad elhanyagolni, nagy szolgálatot tesznek. Mert nem elég nemzeti eszme mellett rajongani, hanem azt gyakorlatilag kell megvalósitani.

E korszak — jegyzi meg egyik iró — erősen kultiválja a tánczlnak egy különös nemét, a ballettet — magáért a tánczért-e, vagy inkább a tánczosnőkért? azt bajos eldönteni, de ennek czélja nem mulatás, hanem mulattatás. A mi csiki falusi népünk ezt még alig ismeri. De igen értelmiségünk fiatalabb generácziója. Vajha erkölcsi kárát ne vallja.

Csikban ismert és divatban lévő tánczok a székely köznép között: lassu, sebes csárdás, németes, polka, körmagyar, hétlépetü, czipczelpolka, oláhos, félolláhos, hátszegvidéki, verbunkos, toborzó, magyar csárdás, stb. Azonban ezek mindenikét minden tánczos nem tudván járni, azért, hogy mindenki tánczolhasson a legszokottabban a lassut és sebes csárdást, ritkábban a németest és polkát, s mégritkábban szokták a többieket tánczolni.

A müvelt körök nálunk ismert tánczlnemei: franczia, négyes, magyar csárdás, körmagyar, s a fentebb már elősoroltak több-kevesebb módositással.

Ebből látszik, hogy csakugyan a tánczban hármas cselekményt kell megkülönböztetni. Nincs okunk kételkedni, hogy a régi vallási táncz megfelelt a vállás fogalmának s menynyiben a vallás és hazafiság eszméje egymástól elválaszthatlan a hazafias táncz a hazafiság fogalmának, de a mai világtársadalmi, vagy nemzetközi táncz valóban ritka kivétellel teljesen ki kezdi zárni a vallási és nemzeti tánczok eredeti eszméjét. És mai felfogásában tul tesz az ősi pogány tánczokon.

Csikmegye életében történelmi feljegyzésre méltó jelenségnek tartjuk azon körülményt, hogy az 1887. évi hirlapi feljegyzések szerint Csikban az első nagybőjti s igy egyházi törvényellenes tánczmulatság, mely Csik igaz

és hivő katholikusaiban mély felháborodást keltett Csik-Szentsimonon az ősi kath. Endes családnál tartatott.

Azóta a nagybőjti táncz nehány esetben különféle czimek alatt ismétlődött Csikszeredában és egyebütt. Pedig a czél sohasem szentesiti az eszközt.

Enynyit itt a tánczról, mint székely nemzeti népszokásról megjegyezni helyénvalónak tartottam. Vajha mint az ős nemzeti szellem megnyilatkozása hagyományos ősiségéhez hiven fennmaradna és soha a nagyzó s eredetiségéből mindent kivetköztetni sietö hamis korszellem hóbortjainak nyomása alatt el ne fajulna. A józan és nemzeti haladásnak itt is megvan a maga tere és jogosultsága, de a nagy anyagi áldozatokkal járó s méhében erkölcsi vészt hordó tulhajtottság és maniává fejlődő nagyzás a tánczban is a nemzeti szellem és társadalmi életnek kárára lehet. Indokolásul nem hozom fel itt azon bálokat és tánczmulatságokat, melyek egy családfentartó apának vagy férjnek egy divatüző feleség báli kosztümje miatt anynyi aggodalmat családi drámát s néha családi bukkást szoktak okozni. Nem, nem fejtegetem ezeket, de feljegyzem, hogy a táncz lehet az egyéni, családi s kihatásaiban a társadalmi és nemzeti életnek is kárára. Hogy ez igy van, könyveket lehetne történeti tényekből ennek igazolására irni, de fölösleges, mert nagyon szerencsés halandó férfi az, kinek a táncz a maga rugékony hatásaiban már eddig is nem okozott volna valamilyes utopiákat. Még a jóbol is a sok megárt, azért legjobb mindenben a mértéket, az arany középutat betartani.

A székely buja.

Szép „Csikország“ ősi hazám!
Vérrel vett volt az ősapám,
Én is hün ótalmazálak,
A hányszor megtámadának.

Mégis be nehéz az élet
Szegény székely alig élhet,
Mig a zsidó urat játszik
S tajték pipából pipázik!

Bujdosik a csángó székely,
Pedig itt benn volna még hely!
De a sok ellenségfajta,
A javát már elfoglalta!

Szük a kenyér, sok a gyermek!
Iskoláért ütnek, vernek!
Kevés a pénz, nagy az adó
S alig kerül sóra való!..

Ha bumban egy csöppet iszom,
Mérget iszom, azt gondolom!
Mert magamért nem ihatom
Nincsen arra szabadalom!..

Nincsen egyéb keresetem,
Csak a földet müvelgetem!
De az ég is haragszik rám,
Jég veri el rozsom, buzám!...

Ha pénzt veszek uzsorára,
Kamatba megy marhám ára!
S hát a tőkét miből adom?
El kell adnom az ugarom!

Csikvármegye ősi hazám!
Te vagy az én édes anyám!
Ne légy hozzám ily mostoha
Nem valék rossz fiad soha!..*)

Csikmegyei tájbeszéd.

„Nyelvében él a nemzet", mondja a közmondás. És e közmondás által szentesitett elv alul mi székelyek sem képezünk kivételt. A nyelv sajátságai minden esetre oly figyelmet érdemlő és kimagasló tényezők a nemzetek életében, melyek minden körülmények között a nemzeti jellemet és vele született kedélyállapotot, lelki hangulatot tükrözik vissza. A mi székely tájbeszédünk már földrajzi sajátos elszigeteltségünknél fogva is külön figyelem alá jön, mert mi itt az átidomitó czivilizácziótól távolabb lévén, tájbeszédünk a maga — még mondhatnók szeplőtlen — eredetiségében maradt fenn és őriztetett meg.

A mint maga a megfigyelő élettapasztalat bizonyitja, már a más vidékekkel és népekkel való érintkezés, a nyelv és beszéd irodalmi tért nyerő elterjedése, az iskolázás, olvasás stb. lassankint megszüntetik az eredetiséget és letörlik az eredetiségnek semmi kül behatás által nem érintett hamvát, kiküszöbölik azon sajátságokat, melyek nyelvünkhöz tapadtak s melyek között székelynépünk ős nyelvét eredeti természetének csodálatosan szivós megőrzésével önállólag iparkodott tovább képezni és egyöntetüséget idéznek elő.

A hun—székely—magyarok őskora, tudjuk, hogy ázsiai életök homályában vész el és történelmünk e hazában tulajdonképen az ötödik században az Attilától visszamaradt székelyekben vette kezdetét s bennünk birván itt tovább félbeszakitás nélküli folytatását, bizonyára legdrágább ős nemzeti kincsünket és ereklyénket fogja képezni a késő unokák előtt is minden legparányibb tájbeszéd és szó, melyet minél ősibb eredetiségében jegyezhetünk fel a késő századok számára, melyeknek alig lesz majdan fogalma a rohamosan haladó czivilizáczió átalakitó hatása után eme megbecsülhetetlen drága nemzeti kincsünkről és ereklyénkről. Azért vajha minél nagyobb ily tájbeszéd és tájszó emlék halmazt jegyezhetnénk fel és örökithetnénk meg a jövő nemzedékek számára!

*) Székely czimbalom hangok. V. Cs. J. a székely czimbalmos. (61—63. l.)

Azért, hogy eme nyelvkincseknek némi emlékét megvédhessük, a csiki tájbeszédnek néhány szembeötlőbb sajátságait mintegy mutatványul itt feljegyzem, fenntartván magamnak, hogy e tételt a történelmi részben több és más szempontokból terjedelmesebben tárgyaljam.

Egyik igen jellemző sajátsága az a mi székely népnyelvünknek, hogy az igék kötmódjának jelen idejében az egyes és a többes második és harmadik személyének kiejtéséhez a Z. betü elejébe mindig J. betüt szür be. Ugy szintén a parancsoló módnál is. Igy például: hojzad, hojzon (hozzad, hozzon), hojzátok, hojzanak (hozzátok, hozzanak helyett), igy vigyájzon (vigyázzon), vigyájzatok (vigyázzatok), vigyájzanak (vigyázzanak helyett), hojza, hojzasza stb.

Erigygy, erigygy no (eredj, menj, indulj helyett). Ne néjzétek vagy ne nézjetek (nézzétek helyett), hámojzatok vagy hámojzátok fel (hámozzátok helyett) stb.

Nagyon szerepel az asza, esze, rag és az aszag, eszeg szócska is az egyes ige szók végén. Igy: adsza, adszag ide (add csak helyett). Jöszte, jöszteg ide vagy gyöszte, gyöszteg erre (jőjj, jer, gyer ide stb. h.) Hadd lámsza, üssönsze, mennyünksze, néjzüksze, lássuksza, vessétekszе ide, üzjétekszе erre, hajtsátoksza oda, riajszátoksza ide vagy riajszátoksza, mesze, meszeg (a ne vagy ni itt van, vedd el helyet), veddsze vagy veddszeg el (a vedd csak el helyett), fusszag ide (fuss csak helyett), ritkán ez is: csujszag ide (csusszál csak ide helyett), májsszag erre (másszál csak erre h.), kéremsze (a kérem csak, vagy kérem egy keveset helyett), küldsze vagy küldszeg ide azt a gyermeket (küld csak vagy küld gyorsan vagy sebesen ide azt a gyermeket stb. helyett). Igy az igének és az igeidőnek csaknem minden módja és alakjában előfordul és alkalmaztatik.

Ebből látszik, hogy az asza, esze, aszag, eszeg rendesen a csak szócskának röviditett helyettesitése és a legtöbb esetben a csak-nak értelmében veendő vagy siettetést, gyorsaságot, sürgetést is fejez egyuttal ki.

Szokásban van nálunk még a vontatott beszédnek azon sajátságos módja is, hogy ha valaki valamit vontatva, ágaz-bogozva, nyekegve-nyökögve, himezve-hámozva, a dolgot mintegy kerülve akarja elmondani, vagy néha kénytelen előadni, majdnem minden mondata vagy néha szó végén hangoztatja az összekötő és szócskának vég s betüjét, de azt mintegy összeforrasztja az előbbi tétel utolsó szótagával. Például: Aharré (oda vagy arra h.), menék, s ahajt (ott, azon a helyen) leülék, s hát látom, hogy ahajt vagy ehejt Gyuri es (is) eregel, s a mint ehejré ér leveti zekéjét s maga es (is) leül ehejré (e helyre vagy ide).

Ilyenek: „jöjjön ehejré (ide), jöjjön errébb (közelebb helyett). Megyek ahajré (oda vagyis arra a helyre). Hol voltál? „odabé“ (ben v. bent h.). Számtalan alakban használják ezeket igy.

De igen megszokott beszédmód nálunk még a „hoz, hez“ rag helyett a „*mi*“ használata (személyre vonatkozólag). Igy például: „Andrásni menyek“

(Andráshoz helyett). „Pálni, (Pálhoz helyett). Igy is: Andrásékni, Jánosékni. (Andrásékhoz, Jánosékhoz helyett).

Használják a „nál, nél" helyett a *„nitt"*, nemcsak az egyesben, hanem a többesben is. Igy: Gergelynitt, Gergelyéknitt, Péternitt Péteréknitt, Jánosnitt, (Gergelynél és Jánosnál helyett) stb. S ez majd minden elő és keresztnévhez hozzáfüzve előfordul. Hol voltál? Vitos papnitt. Hova mensz? Vitos papni, stb. Továbbá a tól, től, tul helyett nolt, nölt, nult, nült alkalmazzák a többesben is; pld.: Antalfinul v. Antalfiéknül jövök, stb., Pálnul, Páléknul stb. Honnan jösz? Tomposnul, Lukácsnul, Gegesnül.

A gál, gél, kál, kél kicsinyitő ragok is nagyban szerepelnek, például: esdegél, hulldogál, pilinkál. (havaz) havazgál v. havazkál, lépdegél, sántikál, sirdogál, fájdogál, szurkál, áskál, éldegél, mendegél, (megy) iddogál, (iszik,) álldogál, jödögél, (lassan jő) uszkál, futkál, stb. Ezek a többesben is szakásosok s majd minden igénél több-kevesebb használattal előfordulnak.

Továbbá használtatnak még a következő szavak, pld: vikota, (szivodás helyett,) viaskodás, (czivodás h.,) szokota, szokotálodás, szokotálodik, szokotál, (számitás, számba vevés h.,) Görög, görget, (a dörög, mennydörög helyett,) Emri, (Imre h.) István, Istók, Estak, Pista, Pistij (István helyett,) Jáncsi, Jankó, Jani, (János h.), Jóska, Józsi Józsep, (József h.,) Sandri, Sanyi, (Sándor h.), Marczi, (Márton h.), Miska, Misi, (Mihály h.,) Feri, Ferczi, Ferkő, (Ferencz h.,) Pali, Palkó, (Pál h.) stb.

Igy: Anis, Anikó, Panna, Aniska, (Anna helyett,) Máris, Mari, Mariczi, Máriska, Marisko, (Mária h.,) Erzsi, Erzsok, Erzsik, Perzsi, Perzsoka, (Erzsébet h.,) Juli, Jula, Julcsa, Julis, Juliska, (Juliánna h.,) Biri, Bora, Boris, Borka, Boriska, (Borbára h.), stb.

Továbbá, a val, vel segitő ragot rendesen a mássalhangzóval végződő szavaknál is megtartva használják, igy: Tejvel, Husval, szekervel, kenyérvel, fazékval, késvel stb. (a téjjel, hussal, szekérrel, kenyérrel, fazékkal, késsel helyett.)

Használtatnak még: pást, (füveshely helyett,) fenye, (fene h.,) ugydeg, (ugyde h.,) fészi, (fejsze h.,) level, (levél h.,) bong, (gomb h.,) kabala, (kancza h.,) muhar, (gyapju fonalszoknya h.,) füge, (szörös egres h.,) apró, az apró megkelte, aprós stb., (himlő h.) eresz, (pitvar h.,) rokoja, (felső ruha h.,) karincza, (előkötő, előruha h.,) regelő vagy reglő, (legelő h.,) csalárd ritkán, (család h.,) hetevény, (fiastyuk h.,) hód, (hold h.,) köjök, köjk, (gyermek h.) és gyermek (fiu h.,) kenyer, (kenyér h.,) madar, (madár h.,) ribancz, (rongy h.,) csempe, (kályha h.,) tős, (répa h.,) kokis, (kakas helyett,) ganczi, (gunár, ganár h.,) gője, (kocza h.,) sárig, (sárga h.,) feteke, (fekete helyett,) fejér, (fehér h.,) féreg, (egér h.,) pergő (kisharang h..) csacsázni, (szekerezni helyett.) sirülni, (fordulni h.,) a juh megfiadzik, (bárányzik h.,) korcsiázni, (korcsolyázni h.,) enyettem, (miattam h.,) csüg, (alávaló, hitvány helyett,) magos (magas h.,) törpe, (alacsony h.) és alacsony (alávaló, gaz h.,) gacz, (gaz vagy inkább házsártos helyett,) piszkos, mocskos (tisztátalan h.) mocskos, szennyes kezü, (tolvaj, hütlen pénzkezelő h.,) nádméz (czukor helyett),

pityoka, (krumpli h.,) stb. De legyen elég itt ennyi mintegy mutatványul és e nemzeti sajátságunkra való figyelmeztetésül. (S rendszeresen tárgyalva a történelmi részben).

Ezzel a fajunk jellemzésére irányuló adataimat bezárhatnám. De nem. Aljanak még az alábbi sorok. Halljunk mástól is magunkról. Igen. Jellemző s mint ilyen méltó Jakab Ödönnek „A Székely" czim alatt adott költeménye arra, hogy azt itt e helyen is megörökitsük.

A Székely.

Nincsen az Istennek különb népe ennél!
Koporsómig bánnám, ha székely nem lennék.
A mit édes apám hagyott vala nekem:
Legkedvesebb abból, ez az örökségem.

Van gazdagabb népe elég a világnak,
Termetre is lehet talán daliásabb;
De becsületben és józan szorgalomban
E világon egy sem fényeskedik jobban.

Ha lemosolyog a tavaszi verőfény,
Szapora munkával szántogat szük földjén;
Szereti határát s a határ is tiszta,
Piros szemü maggal szereti őt vissza.

Csekély otthonához idegen föld kincse
Nem teszi hütlenné, akárhogy is intse,
Legföllebb kiröpül, mint a köpü méhe,
Hogy a mit gyüjt, azzal ismét haza térjen.

Ő és a szabadság, bár külön két néven
Egy és ugyanazon gondolat egészen,
Ha mezei munka és oltár nem volna;
Várhatná a világ, a mig meghajolna!

Kölcsön eszet kérni sem jár a szomszédba,
Minden ő dolgait bölcsen veszi czélba,
S bárcsak a természet vén könyvéből tanul:
Ki nem fog rajta sok pápaszemes nagy ur.

De leginkább tetszik nekem a székelyben,
Hogy helyén áll szive békében és perben;
Felebarátjának nem forditja hátát,
S azt cselekedni az ellennel se látják.

Kérjed barátsággal, szeretettel s mindig
Örömest leveti éretted az ingét;
De ha gonoszul csak kováját elveszed:
Legyen ám irgalmas az Uristen neked!

Igen meglepően adja vissza e költemény fajunk és nemzetünk sajátságait, szokásait és életviszonyait. Kis tükör töredék ez, melyben a székelyjelleg miniatur alakjában jelenik meg a szemlélő és olvasó előtt. És ez a fennirottakhoz, mintegy áttekintési záradékul szolgáljon még székely fajunk illetékes kézből jövő igaz jellemzésére.

A székely szerelemi népköltészethez.

Nem lehet feladatom e czimben érintett tárgyat itt kimeritően ismertetni. Ahoz hosszabb tanulmány lenne szükséges. Itt csak arra mutathatok rá, hogy a székely szerelmi népköltészet alapvető sajátságainak gyökere a székely nép jellemében ágazik szét.

A szerelmi költészet a nép érzés világának legközvetlenebb, legtisztább megnyilatkozása.

E megnyilatkozás megismeréséhez a nép testi és lelki sajátságait, a typust, melyet a test és lélek eme sajátságai jellemeznek, a nagy nehézséggel járó testi typust és még nagyobb nehézséggel járó lelki sagátságokat kellene különös vizsgálat tárgyává tenni.

Megneheziti e vizsgálódást először az, hogy e téren nincs előmunkálatunk és másodszor, hogy fajunk bár a székelység még legtisztább eredetiségében áll, de mégis vegyült s ugor-eredetü nyelvünk is már sokat magába átvett a törökség, sőt a szlávság szó kincseiből is. E neheziti a velünk egy nemzetté olvadt idegenek sajátságai által módosult testi, de főleg lelki igaz és eredeti typusunk teljes megállapitását. Az ős eredeti székely typus előbb a nagy hun faj sajátságaiban, később Attila halála után a rokon magyarok bejöveteléig az avarok befolyása s azután a magyarokétval sokban egybevágó sajátságokban s nagyobbára önálló eredetiségében nyilatkozott és nyilatkozik maig. A magyarokéval közös ősi sajátságainkat legjobban *Ibn Roste* Lebediában egykoru arab geagrafus iró, azután VI. v. bölcs Leó görög császár őseink hadi szervezetének leirója és biborban született Constantin szintén görög császár néprajzi iró adataiból tudjuk.

Székely őseink lakóhelye Attila óta a mai székelyföldön folyóink, patakaink mentén a magasabb fekvésü helyeken ismeretes. Életmodjuk, halászat vádászat, madarászat stből s a betörők elleni védelmi harczokból áll ott, a rabonbánok fősége alatt. Csak azon idegenek olvadhattak be, kik erényeit modorát, szokásait elfogadták s igy erősiték őshagyományait. Régi erkölcseit a talaj és természeti viszonyoknál fogva is hüen adta át nemzedékről nemzedékre. Leginkább harczi erényei fejlődtek ki, s e jellemvonás emelkedik ki életén s jellemvonásán személyes bátorságán, nyilt határozott fellépésén, erejének tudatán, becsületes önérzetén, büszkeségén, független szabadság szeretetén stb. meglátszik, hogy az ős ázsiai puszta életet, mai lakóhelyén hegyi élettel cserélte vala fel.

A hegyi katonáról van feljegyezve, hogy ellenségével szemben lesben áll, könnyen elbuvik, gyakorlatot szerez a cselben, alattomosságban s nem szereti a nyilt küzdelmet. S ez a székelyvérbe beolvadtakat ma is kiválóan jellemzi.

Nem lehet eltagadni, hogy mi erdős hegyes vidékek lakói lévén, azok titokzatos, sejtelmes hatása visszatükröződik rajtunk. „A hegy és erdő az ő lakóit ovatosságra inti, egyuttal cselre készteti alattomban történő támadások ellen vagy azok gyakorlására. A természeti tünemények titokzatossága, a fény és árny csodálatos váltakozása és játéka, az erdő hangjai egyenkint és összesen mind szárnyat adnak neki és táplálják képzelő tehetségét". Az erdős vidék szinhármoniája a változatosság képét nyomja az erdők lakójának lelkére.

Mert erdős vidékek lakói vagyunk, innen van köztünk az a hatalmas képzelődés az óriásokról, a törpékről, a boszorkányokról, a különféle kisértetekről, halottakról, lélekvándorlásokról s más efféle alakok rettenetességeiről stb. A sikföld lakója ezek hallatára csak mosolyog vagy gunyolódik. Mi hiszékeny lélekkel hallgatjuk végig a legrejtelmesebb meséket.

A helyi természet jelenségeinek népünk képzelet világára gyakorolt befolyásából, e befolyás alatt született tényekből, tapasztalatokból látjuk annak pszihéjét, erkölcsi typusát.

Mig a pusztai világos látás természetes megnyugvást szül és nem fél a meglepetésektől, addig a hegy lakói környezet hangulat hulláma, sokszinüsége, változatossága gyöngiti a nyugodtság érzését.

Fajunk bár nyugodtságának némi gyöngéjét nem tudja, mint vele született természeti jelenségét teljesen kiköszörülni a méltóságot ezt a büszke nyugalom és nyugodt büszkeséget, mint fő jellemvonásunkat magában igen sokra becsüli s ezzel lenézi az ellenkező hirtelen kapkodást, alattomosságot, árulást s ezt némely elfajult korcsokat kivéve, mert fájdalom, vannak ilyenek köztünk is, ha sikerrel fordithatná is saját hasznára határozottan visszautasitja: s könnyen megtörténik, hogy méltóságának érzete erkölcsi makacsságra, nyakasságra viszi, minélfogva nem könnyen áll el attól, amit egyszer feltett magában.

No de mindezen faji tipikus vonások csak alapul szolgálnak a székely szerelmi költészet főjellemvonásainak ismeretéhez.

E fajt legtisztábban jellemző s a magyar nyelvü népköltészetben jelentkező szerelmének, ős faji szenvedélyének költői megnyilatkozásában ismerhetjük meg határozottabban.

Szerelme élesen különbözik a déli, nyugati és északi népekétől és ezek hason érzelmeinek megnyilatkozásaitól. Heve és kicsapongása nem oly forró mint a spanyolé; szenvedélye nem emésztő, bánata nem szinezett képekkel, mint az olaszé; szerelme nem a sejtelmes borongás, nem az a finom érzelmesség, örök odaadás, boldog vagy boldogtalan sorsban való elmerülés, mint a németé, hanem az erő, a férfiasság, büszkeség jellemét hordja magán. Mig boldogságában érzése forrongását bizonyos tisztelettel mérsékli; addig, ha csalódott és boldogtalan nem esik kétségbe, nem mond le méltóságáról, nem tagadja meg önérzetét, nem hibáztatja önmagát, nem nyul gyilkos fegyverhez önélete ellen.

A müköltő szivesen tárja fel gyarlóságait, ez a nép sohasem teszi. Ez a kettő közt a különbség. A megcsalt szerelmes önmagára sohasem vet, önérzete tisztán marad, magát nem hibáztatja, méltóságát ebben az esetben is megőrzi, szerencsétlenségében nem szeret panaszkodni, boldogtalanságában magát nem okozza s azt fel sem szereti tárni, boldogságában is bizonyos szemérem érzet nem engedi, hogy szivét a világ elé vigye, megnyugszik a sors csapásain, ebben kevésbe látja önérzetét sértve.

Szerelme dalban, énekben, költészetében megnyilatkozik, de boldogtalansága mindig megtalálja a vérmérsékletének megfelelő módot és hangot. Igy:

Bus gerlicze, bus gerlicze
Zöld erdőbe,
Leszáll száraz ágra
Ugy busul magába.
Ha én bus gerlicze volnék
Éjjel nappal a rózsám ablakán turbékolnék.

Hütlen kedvesétől egyszerü és komoly, keresetlen, de a veszteség fájdalmával és megható hangon igy bucsuzik:

„Köszönöm a szivességedet,
Hogy eddig szerettél engemet...
„Visszaadom rózsám a gyürüdöt
Köszönöm a szivességedet stb.“

Fáj az elválás, de nem esik kétségbe, bánatosan, de a bizalom sohaján méltósággal könyedén vágja oda:

„Nem leszek én árva mindég,
Boru után, derül az ég“.

Kiválóan jellemzi népünket az a hetykeségbe átcsapó önérzet, mely a következőkben nyilatkozik:

„Azt gondolod mindig ugy lesz,
Hogy szeretőm soha sem lesz?
Dehogy nem lesz, dehogy nem lesz,
Te náladnál hivebb is lesz“.

A maga elbiztát pedig, hogy nem marad szerető nélkül, sok nem kell, de egynél többet is birhat, ekép fejezi ki:

„Nem kell nekem sok szerető
Hanem is több legyen kettő“ stb.

Három csillag van az égen,
Három szeretőm van nékem,
Egyik szőke, másik barna,
A harmadik arany alma“ stb.

A jövőbe vetett remény és önbiztatás hangja szólal meg a következőben:

„Kaszás csillag van az égen
Kaszál a rózsám a réten,

Ha ő kaszál én meg gyüjtök
Ugy is rajta könyörülök".

A boldogtalan szerelem, az átkozódás enyhébb hangján itt-ott megnyilatkozik, mint az alábbiakból látszik, de a panasz, epedés és lemondás kifejezése nélkül:

„A merre én járok, még a fák is sirnak,
Gyenge ágaikról, a levelek hullnak".
„Hulljatok levelek rejtsetek el engem,
Mert az én galambom sirva keres engem".

Azt gondoltam a mig élek,
Mindig vig napokat élek,
De már látom, hogy nem élek
Mindig szomorubbat élek".

Itt és a következőbeni is a természet képeit a maga epedő bánatával a kesergés hangján olvasztja magába, de csalódásaiban soha nem esik kétségbe:

„Fáj a szivem, nem tagadom
De kiért fáj nem mondhatom".

Majd mintegy vigasztalva érzi magát, hogy láthatja kedvesét bármily állapotban:

„Kimenék egy hegyre
Benézék egy völgybe,
Ott látám édesem
Talpig feketében".

Népünk ajkán költészetben és dalban azonban a sziv fájó hangja legérzékenyebben mai napig a katona-bucsuzókban nyilatkozik meg:

„Katonának kiirták a nevemet
Itt kell hagynom drága hü kedvesemet".
Három évi rabságomat se bánom,
Csak a régi szeretőmet sajnálom.

S ezt érzelmei szerint külön változatu vers sorokkal egésziti ki. Majd meg azzal vigasztalja magát:

Esik eső a nyomáson
Ha ma rajtam, holnap máson.

El kell mennem nem sokára, sokára
Hej de visszajövök piros pünkösd napjára.

A katona keservek és bucsuzók a márczius, áprilisi ujonczozástól főleg október elejéig, az ujonczok behivásáig nyilatkoznak vagy fakadoznak ugy, hogy a különféle váriációkkal egész éjszakón az utczákán végig énekelt dalok az unalomig gyötrik az ember halló érzékeit.

A vallásos népköltészet.

Székely népünk vallásos népköltészete legfőbb képen a lelkébe és szivébe átolvasztott átöröklött templomi énekek fönséges dallamaiban és megható szövegeiben nyilatkozik meg.

A mik ezeken kivül népünk szivéből és lelkéből az ihlettség szárnyain közkincsé válnak, azok a karácsonyi Szent István (vértanu), Szent János (evang.), aprószentek és ujév napi alkalmi ének s főleg az ajtón végzett énekek után künn és benn elmondott verses illetőleg ritmusos beköszöntőkben nyernek az ünnep méltóságának és a lélek meghatottságának igazán megfelelő kifejezést. Ilyen karácsonyra szerkesztett nép-ének:

„Serkenj lelkem mély álmodból,
Vigyázz magadra,
Mert ma Urad jő e világra,
Szép váltságodra;
Drága kincset hoz magával
Orvoslásodra.

Teljes szivvel vig örömmel,
Ma az angyalok
Pásztoroknak im megjelenték,
Hogy az ők urok
E világra megszületék
Égi királyok.

Örülj, ha voltál bánatban
Immár én lelkem,
Ne irtózzál többé én szivem,
Mert égi kincsem,
Elérkezett ma te hozzád
Erős kegyelem.

Áronnak szép vesszőszála
Ma kivirágzott,
Angyaloknak szentséges raja,
A ki leszállott.
Kiről minden ékességet
Magára rajzolt.

Karácsonyi versek (köszöntők).

Egy kis királyocska
Elhagyá országát,
Magára vállalá
Bünös ember sorsát.

Oh te bünös ember
Tisztitsd ki házadot
Hivd be Jézuskádot,
Hogy vigye lelkedet
Boldog mennyországba.

Kis gyermek verse.

Én kicsike vagyok,
Sokat nem orálok,
Egy pereczet várok
S azzal elébb állok.

Látom gazdasszonynak
Sürü mosolygását,
Hogy keresi ládájának kulcsát,
Tán pénzt akar adni?
Ha Máriást nem ad,
El sem fogjuk venni.

Ilyen versikéket mondanak a kis gyermekek különféle változatokban, a fiatalok pedig önmaguk által készitett vagy öregeiktől eltanult hosszabb alkalmi verseket mondanak.

Szent István vértanu és Szent János evangelista ünnepein a rokonok, jó barátok és fiatalok az Istvánokat és Jánosokat rendesen az egyházi énekekkel és alkalmi versekkel szokták köszönteni.

Aprószentek ünnepén pedig az ugynevezett aprószentekezés vagyis egymásnak szép megygy, nyir, füz vagy más ágakból fonott és piros szallaggal megkötött vesszőkkel való megverése nagydivatban lévén, ilyen értelmü versekkel köszöntenek be, melyet a 4—6 tagból álló aprószentekező csoport szószólója — elömond. Igy:

Örvendetes nagy nap Krisztus születése,
Melyben Szent István életét végzette,
Szent János pediglen példáját követte,
Mi is elindulánk Heródes nyomdokán,
Akarván követni, de nem fegyverekkel,
Hanem szép termő ágakkal szenteljük ünnepét.

Ennek záradékául pedig ezt mondják:

Egy kis tormát hoztunk, ha megengednék, hogy elosztogathassuk (értik a torma alatt a vesszőjüket).

Mire a házi gazda elfogadja köszöntésüket és azt mondja: elfogadjuk tormájukat, ha nagyon erős nem lenne s ezzel megy az aprószentekelés vagyis megverik egymást e szavak kiséretében: „aprószentek (első szelid vesszőcsapás), Dávid-Dávid (második ütés), Kicsi Dávid (harmadik ütés), Nagy Dávid (negyedik ütés), Szurkos Dávid stb (mindig egy-egyet ütve) végül: Friss egészséggel viselje", (t. i. az ütéseket).

Uj év.

Népünk az uj évet majd az ó év, majd és inkább az uj év éjjelén énekkel és alkalmi, többnyire rögtönzött dikczióval felszokta jó barátai- és rokonáinál áldani. Ilyen a nép ajkáról kikerült igen szép alkalmi uj évi ének a következő:

Menyben uralkodó véghetetlen Felség,
A ki idők előtt vagy örök Istenség.
Im előtted hálaadással,
Járulunk fohászkodással,
Isteni kegyesség.

Te hatalmas kézzel forgatod az időt,
Bölcsen igazgatod a szökő esztendőt.
Az elmultak tőled függnek,
A jövendők reád néznek,
Várván kegyelmedet.

Megőriztél minket a mult esztendőben,
Adtál egészséget és erőt testünkben,
Nem lett rajtunk a halálnak
Hatalma ő hálójának,
Nem estünk tőrébe.

A te szent kegyelmed velünk munkálkodott,
S minden dolgainkban minket igazgatott,
Életünk s ruházatunkat,
S minden fogyatkozásunkat,
Rendezéd sorsunkat.

Által tettél minket az uj esztendőre,
Életünket nyujtád ezzel több időkre.
Végy minket szárnyaid alá,
Gondviselő kezed alá,
Ne jussunk veszélybe.

Add meg nekünk azt az uj menyegzős ruhát,
Melyben felöltözvén asztalodnak jobbján,
Hogy az ó embert levessük,
Az ujat szentül kövessük,
Élvén szerelmedben.

Öltöztess fel minket amaz uj emberbe,
Szentelj meg bennünket, hogy legyünk kedvedben,
Hogy tiéiddel lehessünk,
Házadból ki ne vettessünk,
Halljuk Urunk szavát.

Irgalmasságodnak táplálj kenyerével,
Gondviselésednek itass vizeivel,
Hogy ama boldog szolgáddal,
Az esztendőt vigyázással,
Töltsük félelemmel.

Ez uj esztendőben jegyezd el lelkünket,
Szerelmed jegyével készits el bennünket,
Hogyha a vig óra talál,
Ne kövessen örök halál,
Vedd hozzád lelkünket. Ámen.

Husvét.

A husvét vallásos költészetét pedig élénken jellemzi a husvéti piros tojás alább adott jelképe és a husvéti szentelések kegyeletes szép eszméje. Lehetnek kik nem tudják, hogy miért piros a husvéti tojás? Talán, mert megfestik? Nem csupán ezért.

Krisztus születésekor s azután is 400 évig a világ legnagyobb birodalma vala a római birodalom vagy császárság, mely nem volt egy családhoz kötve. „Lehetett és volt római császár olyan is, kit a véletlen szerencse hulláma emelt ki az ismeretlenségből a fényes trónra".

Született ez időben — irja egy pogány történet iró — egy házaspárnak Sándor nevü fia. A kis Sándor születése napján egy tyuk piros tojást tojott.

A szülők ezt jó jelnek tekintették s arra magyarázták, hogy fiuk még egykor római császár lesz. Ugy is lett és Szigoru Sándor (Alexander Severus) név alatt ismeretes a történelemben.

Nem lehetne bebizonyitani, hogy neki a császárságot a piros tyuktojás hozta, de az áll, hogy „a piros tojást ezentul kezdették az emberek a szerencse jelének tartani. Innen keletkezett azután az a szokás, hogy a jó barátok egymásnak, mikor szerencsét kivánni akartak, piros tojásokat ajándékoztak".

A keresztény népek ezt a szokást átvették és husvétkor egymásnak piros tojást ajándékoznak, hogy kifejezzék egymásnak örömüket azért a nagy szerencséért, melyben az első husvét minket részesitett.

Sőt a piros tojás nekünk sokkal nagyobb szerencsét jelent, mint Sándor császárnak. „Ő neki a piros csak földi országot jelentett, nekünk pedig a piros tojás jelképe a mennyországnak", melyet a feltámadt Ur Jézus szerzett számunkra. Ez a husvéti piros tojás keresztény értelme.

De a tojás Krisztus feltámadásának is pompás jelképe.

A tojásban lévő kis állat áttörve a héját élve jő ki belőle. Ugy az Ur áthatva az őt elzáró sziklasir födelén élve támadt fel dicsőséggel.

A kath. egyház azért szentel tojást husvét napján, hogy szent hitünk e nagy igazságát felelevenitse lelkünkben.

A bárányhus az ártatlan Isten bárányát juttatja eszünkbe, ki elveszi e világ büneit.

A torma, a só az ő szent tanitását jelképezi, mely ha be vesszük, megóvja lelkünket a bün rothadásától.

A kalács, a kenyér az ő szent testét példázza, ki mondá: „Én vagyok az élő kenyér, ki az égből szállottam alá. Ki e kenyérből eszik örökké él és a kenyér, melyet én adok, az én testem a világ életéért". (Jan. év IV. r. 51—52. o.)

Ime a kath. anyaszentegyház minden legparányibb ténye mélységes nagy jelentőséggel bir még a husvéti szentelésekben is. (N. p. 1900. ápr. 14. l. 21.)

Az itt röviden és nehány vonatkozásban bemutatott adatokból látszik, hogy népünk szive az élet csaknem minden viszonyai között, a természet szépségei, a hely idő és körülmények, a meghatóbb események befolyása alatt költészetben és dalban megnyilatkozik.

Egyes egyének és családok szerencsés, de főleg szerencsétlen eseménye, váratlan bukkása nem kerüli el népünk figyelmét. Megénekli versben és dalban igen gyakran egyesek erkölcsi tévedéseit és hibáit. Alig van az életnek egyetlen mozzanata, — mozogjon az bármely irányban — melyet a népköltészet a maga egyéni felfogásában ne méltatná. Álljon itt mutatványul:

Kosz Péterné.

„Kilencz bimbó szakadt el már
Anyai keblemről:
Itt korhadok száraz ágként
Özvegyi keservtől.

Búra kelek, búra fekszem,
Könyörület ápol...
Hervadtok-e, virultok-e,
Édes lányim, távol?

Oh, csak egyet szorithatnék
Epedő keblemre,
Kínos örömében tán a
Szivem megrepedne!"

S elérobog, im! egy fogat,
Fényes bojár-hintó;
Uri hölgy száll ki belőle:
Halvány rózsabimbó.

....Bukaresti hervasztó lég,
Székely lányok sirja!
Mért vész el hő csókjaidtól
Arczuk tavasz pirja?

Édes vizü Dimbovitza
Miért csalod el őket?
S miért merited iszapodba
Az ártatlan nőket?....

„Nesze öreg, itt egy arany,
Végy kenyeret, tejet!
— „Hadd csókoljam itt a porban
Drága lábad, kezed!"

S a kaczér hölgy megszenvedi,
A bojár kedvese!
Hirtelen a koldus-asszony,
Lányát felismerte.

Elhajitja az aranyat,
Átkarolja lányát:
Ősz galambként felé tárja
Reszkető védszárnyát.

„„Vár a férjem, hagyj el, megyek!""
„Ne távozzál innen!"
„„Jaj, meg öl a koldus szégyen!""
„Megtörik a szivem!".

Száraz ág leroskad tompán
Megtört sohajában:
Kilencz hajtás legszebbike
Lett az ő halála!

(Székelyföld 1884. III. évf. 94. sz. Tárcza). *Baráczy Sándor.*

A gunydalok a maguk alant mozgó körükben szintén napirenden vannak. Ujabb időben a különféle választások alkalmából felszinre került kortes dalok az egyes eseményekhez képest gomba módra teremnek, jelennek meg és tünnek el azok lezajlása után.

De mondanunk sem kell, mindezek egyenkint és együttesen népünk sajátságait s ezzel jellemvonásait tüntetik fel s leghivebben fejezik ki népünk természetét, szóval egész lelki világát.

E szakasz záradékául pedig álljon itt a müköltészet szárnyalásán a székely szív hazafias és vallásos összhangzó megnyilatkozásakép, a következő szép alkalmi mü darab:

Székely hymnus.

Isten, kinek teremtő szózatára
E szép világ életre ébredett:
Téged dicsér a fenyvesek homálya,
A zugó szél hegyek, völgyek felett;

A mit a vadvirágok kelyhe ád,
Az illatot fogadd, mint hő imát.

Tiéd a nép, a bérczek hü lakója,
A hős Csaba maroknyi nemzete;
Erős kezed sok század óta óvja,
S bár vérezett, azért el nem vesze,
Ezerszer állott már a vész előtt,
Van hát joga remélni szebb jövőt.

Engedd, hogy itt, hol annyi küzdelemnek
Örök tüzében mindent áldozánk,
Egy boldogabb nép ajkáról zengjen ének
Imádva Téged s áldva szép hazánk!
Az Olt s Maros a merre elhalad,
Harsogja ezt; a székely él s szabad!

Kassai Lajos.)*

Közegészségügy.

Az egészségügyi állapot statisztikai meghatározásál egyebeken kivül e három fődolog megfigyelése jön tekintetbe: a közkorházak száma és minősége, a gyógyszertárok száma és az egészségügyi személyzet. Én is Csikmegye közegészségügyi állapotát — adataimat e három pont közé csoportositva, — iparkodom feltüntetni.

Csikmegyei közkórházak.

1. A csikszeredai közkórház.

Csik közönsége érezve egy közkórház szükségét, annak megvalósitási eszméje már a harminczas években felmerült. Az eszmének kifejezést első sorban a székely határőr ezred tisztikara adott, melynek törzskara állandóan Csikszeredában székelt.

Már a negyvenes években, a katonai és polgári hatóságok több értekezletet tartottak a felállitandó kórház érdekében, melynek szükségét első sorban a katonaság érezte. Azonban a pénzhiánya az eszme megvalósitását mindig megakasztotta.

Közbejöttek az 1848—49-iki forradalom eseményei, melyek még tovább vetették az ügyet s más irányba terelték a kórház megállapitása körül buzgólkodók figyelmét és törekvését.

A korház alapitás ügyének a forradalom által félbeszakitott eszméjét csak az események lezajlása után lehetett ujból felvenni. De a pénzhiány ekkor ép ugy, sőt még nagyobb mértékben meg volt, mint 1848—49-ike előtt. Honnan vették tehát a kórház első alapjának letételéhez a szükséges pénzalapot?

*) Szerző hosszabb időig csik-somlyói főgimn. tanár, jelenben csik-somlyói plebános, ezen hymnust irta az 1900-ik vagyis szent év alkalmából, kinek több szép és jól sikerült alkalmi költeménye is van.

Tudjuk, hogy a muszkák bejövetele uj teherrel nehezedett szegény székely népünkre. Azoknak ellátásáról székely apáinknak kelle sokáig gondoskodni. Nem volt egyéb mit tenni, hogy a muszkák rablásainak elejét vegyék, azok és lovaik, szóval hozzátartozóik élelmezését akarva nem akarva eszközölték.

De nemcsak a muszkák, hanem a mi székely katonáinknak élelmezéséről is kellett gondoskodni. E gondoskodás pedig ugy történt, hogy a katonai hatóság intézkedése folytán a szükséges fedezeti költségeket kirótták az egyes községekre s a meghatározott gabona, buza, rozs, zab, széna élelmi czikkek, só, stb. mennyiséget az ezek összegyüjtésével megbizott polgári birtokosok — a körülményekhez képest, még fegyveres erőszak alkalmazása mellett is — végrehajtás utján szedték és gyüjtötték össze.

Azon élelmi szerekért, melyeket a muszkák emésztettek fel, a községek, mint a muszkák által kivetett hadisarczért nem kaptak semmiféle kárpótlást. Azokat az élelmi szereket pedig, melyeket a székely honvédkatonaság számára gyüjtöttek össze, majd Kossuth bankóval, majd az akkor forgalomban lévő osztrák pénzzel fizették meg. A Kossuth bankó népünk nyakán maradván, hogy igy ezen pénz deválváczió folytán ráadásul a forradalom és muszkapusztitások által okozott károkra és csapásokra, mily nagy veszteségeket szenvedett itt fölösleges lenne bizonyitgatni.

Az élelmi szerek összegyüjtésével megvoltak bizva: Alcsikról az Olt mentén, szent-imrei Tankó Ferencz, a havas alján lévő községekben csik-szentgyörgyi Tompos János, Kászonban Csutak N., Felcsikon karczfalvi Mihály Gergely és vacsárcsi Balázs Lajos, Gyergyó részéről ditrói Puskás Ferencz. Fodor István (vacsárcsi) és Tamási N. (madéfalvi) a közvetitők voltak a katonaság részéről.

A muszkák eltávozása után, 1849. nov. 1-től kezdődött az osztrák katonaság élelmezése. A muszkák és székely-katonaság élelmezésére az emlitett módon összehalmozott elelmiszerek egy nagyrésze, mely a csikszeredai várban volt raktározva — fennmaradt.

Az osztrák katonaság élelmezését Sztája János brassói kereskedőnek mint vállalkozónak adták ki. Ekkor Sztája János mint élelmező megvásárolta a csikszeredai várban raktáron lévő gabonát, szénát, pálinkát, bort, törökbuzát s más élelmi czikkeket 1333 váltó frton. Ezen pénz — miután az élelmi szerek innen gyüjtettek össze — Csik-, illetőleg Csik-, Gyergyó- és Kászon székek közönségének tulajdonában maradt. Csoda, hogy az államkincstár ezt is lenem foglalta. Igy jött ezen 1333 váltó forintban létre egy olyan alap, mely Csik-, Gyergyó- és Kászon székek közönségének tulajdona lévén, az égető szükséget képező csikszeredai közkórháznak alapul szolgálhatott.

Az őrségül iderendelt első osztrák katonaság a Bianki ezredből való volt, a régi térparancsnokságot a kerületi parancsnokság elnevezése váltotta fel az ostrom állapot folytán állandósitott katonai főnökséggel.

1850. elején Schwarzenberg Károly herczeg, császári kir. altábornagy Csik-, Gyergyó- és Kászon részére is katonai és polgári országos kor-

mányzónak neveztetvén ki, az ő neve alatt jött Nagy-Szebenből, — hol székhelye volt — 1850. április hóban egy országos rendelet, mely a forradalom alkalmából elterjedt és nagyobb mérveket öltött bujakor tovább terjedésének meggátlása végett, szükség korházak (Noth. Spital) felállitását rendelte el Erdély részére.

Ezen rendelet a csikszereredai kórház épitésének eszméjét ujéletre hivta. Herites kapitány, mint Csik-, Gyergyó- és Kászon kerületi biztosa, felterjesztést tett a nagy-szebeni cs. kir. katonai és polgári kormányzósághoz, hogy itt Csikszeredában egy ugynevezett „muszka pénzalap" van, (russische Gelder,) mely a fennebb érintett élelmezési czikkek eladásából került össze, s a csikszeredában felállitandó szükség kórház (Noth Spital) épitéséhez első alapul szolgálhat s egyuttal kérte is a kormányzóságot, hogy engedélyezze ezen 1333 váltó forint pénzösszegnek a csikszeredai kórház épitésére való forditását, miután Csikszereda egy kis faluszerü város lévén, egy központi kórháznak való alkalmas épületet különben sem lehet itt találni.

A kormányzóság a „muszka pénzalapnak" a közkórház épitésére forditását engedélyezte, de kifejezést adott annak, hogy Szeredának egy nágyobbszerü kórházra lenne szüksége s a szóban lévő 1333 váltó forintból még kisebbszerüt is alig lehet épiteni, miért is utasitotta a kerületi biztosságot, hogy az egyes községeket a kórház épitési költségeihez való hozzájárulás végett találja meg, esetleg azokat a hozzájáruláshoz parancs, vagy végrehajtás utján is szorgalmazza.

Az egyes községekhez intézett felszólitásnak az lett az eredménye, hogy a hadjárat és hadisarczok fizetése által anyagilag is kiszivatytyuzott községek egyrésze csekély fa-, kő anyagot vagy kézi munkát, mások meg hivatkozva szegénységükre, semmiféle segélyt nem ajánlottak fel.

Ennek folytán történt az, hogy a kerületi biztosság neki ült és minden egyes községre rovatal képpen előirta, hogy minő anyaggal tartozik a kórház épitéséhez hozzájárulni.

Igy pl. Csik-Szentkirály meszet, Szentmiklós, Borzsova, Szépviz és Delne faanyagot, Szentgyörgy és Bánkfalva zsindelyt, Szentmárton—Csekefalva cserefát, Madaras és Dánfalva deszkát, Gyergyó, Kászon és a többi községek szintén majd kézimunkával, majd felszerelési czikkekkel, tüzifa, ágy és fehérnemüekkel stb. járultak a kórház épitése és felszereléséhez.

Az épitéshez szükséges előkészületek és anyagok összeállitása az egész 1850-ik évet igénybe vette. Nem kevés időt vett igénybe azon alkudozás is mely az épitendő kórház helyisége felett a katonai és polgári hatóságok között (civil und militer aerar) folyt, mig a katonai kincstár azt a polgári használatra átengedte.

A korház épitése 1851. év tavaszán kezdetét vette és 1851. november 1-re ugy elkészült, hogy az ünnepélyes felszentelés és megnyitás november 1-én megtörtént.

A csikszeredai plebános Sebestyén Gábor, a forradalom után mint politikai fogoly elzárva lévén, a felszentelési és megnyitási ünnepélyt a temp-

lomban szentmisével és egy rövid beszéddel, ft. Varga Kelemen csik-somlyói Szent-Ferenczrendü szerzetes, mint szeredai plebános helyettes végezte, Csik-, Gyergyó-, és Kászon székek összes községeinek és a csikszeredai városi tanács teljes képviselete mellett.

Az 1333 váltó forint a korház épitési és felszerelési költségeinek fedezésére nem lévén elegendő, a kerületi biztosság a polgári kincstártól a betegek élelmezésének megkezdésére, a betegápolók, korházi tisztek fizetésének és gyógyszertári kiadásoknak fedezésére 500 forintot vett fel kölcsön, melyet mintegy 10 év alatt — kamat mentes lévén — vissza is fizetett az e közben létesitett korház alapból. A korház alap pedig ugy jött létre, hogy a cs. kir. kormányzóság engedélye alapján a Csik-, Gyergyó- és Kászon székek összes adózó polgárai 1852—1853. és 1854. években minden adó forint után 6—6 váltó krajczárt fizetett a korház alap javára. A korház Herites Nándor cs. kir. kapitány, kerületi biztos főnöksége alatt épült, a ki egész lélekkel és ügyekezettel buzgólkodott a korház létrehozásán.

A kórház első igazgatója volt csik-szentimrei Ilyés Ignácz honvédszázados egész 1869. márczius 1-ig. Utána gy.-szárhegyi Szabó Antal honvéd-huszár-hadnagy egész 1870. márczius 1-ig mint felügyelő, 1870. után egész 1899. augusztus 21-én bekövetkezett haláláig, mint igazgató vezette a régi és később ujra épitett uj korháznak ügyeit. Kórházi főorvos volt kezdettől fogva Molnár József, ki egyuttal Csikmegye főorvosa is volt 1898. aug. 1-ig, mikor megérdemlett nyugalomba vonult. A betegápoló személyzet, mely időnként változék, állott 1 férfi és 2 nőből. Első beteg volt tusnádi Incze János. Az első hóban 20—25-re emelkedett a betegek száma, mely azóta időnként váltakozott. A közkorház alapját képezték 1854. év végéig az adóforintok után fizetett 6—6 krajczárok. Az 1855. év elejétől fogva szintén felsőbb engedély folytán a bujakórosok után a betegápolási dij $^2/_3$ részét a kincstár, $^1/_3$ részét maguk a betegek, vagy illetékes községek fedezték. A többi, vagyis másnemü betegek ápolási diját és költségeit egészen, vagy maguk a betegek és hozzátartozóik, vagy szegénység esetén az illetékes községek fedezték. Ezen kivül a közkorház alapjának emelésére és a költségek fedezésére befolytak a különböző czimeken kiszabott és ezen czélra kiutalt büntetéspénzek (straf-gelder). A korházalap a fentjelzett czimeken időnként annyira gyarapodott, hogy 1869-ben márczius elején már 21.990 frt 95 kr összeget tett, időnként a tőkéhez csatolt kamatokkal is szaporodván.

A fentebbiekben jelzett s fából épült korház 1899-ben lebontatott és eladatott. A régi korházban annak megnyitása alkalmából a betegek egész 1854. végéig ingyen ellátásban részesültek. Az ingyen való ellátás a mi székely-népünkkel szemben annál szükségesebbnek mutatkozott, minél világosabb és nyiltabb dolog volt kezdettől fogva azon körülmény, hogy a székely atyafiak mindig különös idegenséggel viseltettek és — mondhatnók — viseltetnek ma is a korházak iránt. Sokan ma is ugy gondolkoznak, hogy inkább készebbek meghalni, a legnyomorultabb állapotban, mintsem a korházba bemenni és orvos, vagy gyógy-

szerekért valamit fizetni. A régi korház 1873-ban 45 beteg számára volt ágyakkal berendezve s még ekkor elhatároztatott volt a megye költségén egy uj korház épitése.

Az egész Székelyföldön a 70-es években csak négy korház vala: Sepsi-Szentgyörgyön, Csikszeredában, Udvarhelyen és Maros-Vásárhelyen.

Kozma Ferencz többször idézett munkájában azt jegyzi fel a csikszeredai korházról, hogy annak alaptőkéje 1877. augusztus 9-én 35,339 frt 80 kr volt, mit ha az uj épitkezés érintetlenül hagy, azzal jó karban fenntartani lehetséges lesz az intézetet, miután egy u. n. betegápolási alapja is áll fenn, melybe a megye lakóssága $^1/_4\%$ pótadót fizet. Ez alapot a nevezett időben 920 frtnak találtam. Ez természetesen csak pénztármaradék, vagy készlet inkább, minthogy a bevétel nem tőkésittetni, hanem felhasználtatni szokott évenkint.

Nálunk az 1871-iki kimutatások szerint a csikszeredai korház egyedül állván, a megye összes lélek száma erre esik. A székelyföldet véve alapul a 4 korházból egy esik 107,500 lélekre, Magyarországon a 62 kórházból egy esik 248,731 lélekre, Ausztriában 425 korházból egy esik 47,571 lélekre, a kis Bádenben 131-ből 11,157 lélekre jut egy korház. (Lásd Kunfalvy Magyar-osztrák monarchia statisztikája. Budapest, 1874. 222. l.) S mig nálunk a korház évi kiadásából 46 frt 51 kr jut minden 1000 lélekre, addig Ausztriában 166 frt 30 kr és Bádenben 1000 frt esik minden ezer lélekre. Ebből a pár adatból látszik, hogy mennyire elvagyunk maradva a müvelt Nyugattól a korházak dolgában.

Az uj korház.

Mint a fentebbiekből látók az 1851-ben épült s azon év november 1-én felszentelt s faanyagból való régi korház semmi tekintetben nem felelvén meg a kor igényeinek és közszükségletnek már 1873. évben kelt megyei határozat megtestesitésekép csikvármegye önköltségén 1888-ban egy impozáns, a kor és beteg közönség igényeinek teljesen megfelelő uj korházat épitett Csikszeredában a megye központján a régi korház szomszédságában s a mint az alábbiakból kitünik az a megye anyagi viszonyaihoz képest a legszükségesebbekkel el is láttatott. A szép korház épület került a vármegyének 32,000 frt költségébe.

Fel kell még jegyeznünk, hogy 1899-ben a korház telek déli részén a korház épülettől teljesen elszigetelten egy önálló járvány korházat is épittetett a vármegye. Tehát meg van nálunk is a jóakarat arra, hogy a közkivánatnak a korházügy rendezésében eleget tegyünk. No csak előre hát, mert itt még nem lehet megállani.

Hogy a csikmegyei közkorház müködése, berendezése s időnkinti fejlődése, szóval állapotáról bővebb tájékozódást nyujthassunk idezárom a korház 1893. évi müködéséről dr. Molnár Károlynak, atyja a fentebb emlitett id. Molnár József után és mellett, a korházi orvosnak hivatalos jelentését rövid kivonatban, u. m.:

Az 1892-ik évről maradt 20 férfi, 7 nő = 27, 1893-ban felvétetett 270 férfi, 141 nő = 411. Gyógykezelt 299 férfi, 148 nő = 447. Meggyógyult 257 férfi, 123 nő = 380. Megjavult 19 férfi, 13 nő = 32. Gyógyulatlan lábzsugorodásban maradt 1 férfi, nem adta magát mütét alá. Meghalt 11 férfi, 6 nő = 17. Összes fogyaték 288 férfi, 142 nő = 430. Halálozási ez évi arány 3·95%. Volt bujakoros 97 férfi, 75 nő = 172. Belbeteg 110 férfi, 41 nő = 151. Sebészeti 72 férfi, 18 nő = 90. Szemészeti 8 férfi, 8 nő = 16. Gyomorhurutos 15 férfi, 4 nő = 19. Izomcsuzos 14 férfi, 4 nő = 18. Váltólázos 8 férfi, 3 nő = 11. Rühös 7 férfi, 2 nő = 9. Mellhártyalobos 7 férfi, 2 nő = 9. Tüdőgümökoros 3 férfi, 4 nő = 7. Zuzott seb 7 férfi, 1 nő = 8. Fagyási üszög 7 férfi. Szemcsés köthártyalob 6 férfi, 4 nő = 10.

A 430 beteg igénybe vett 10828 napot. Esik egy betegre 25 ápolási nap.

1892-ben gyógykezeltetett 461, 1893-ban 447 beteg, a különbség 14.

A korház 40 ágyra volt berendezve, de elhelyezhető 60 beteg. Csikszereda, 1894. márczius 7.

De hogy a korház fokonkint való fejlesztését bemutassam idezárom még az 1899. évi müködési illetőleg beteg forgalmi adatokat.

A csikmegyei közkórház 1899. évi beteg forgalma pedig a következő vala: A korház be van rendezve 40 ágyra. Igazgató 1898. nov. 1-től: Dr. Veress Sándor megyei főorvos. Szakkezelő és rendelő orvos 1898. jan. 20-tól: Dr. Filep Sándor városi tiszti orvos. Gazdasági és pénzügyviteli gondnok 1899. október 1-től: Gál Ferencz. A korházi beteg, az orvosi rendeletek, az étkezés pontos betartására, belső házirend ellenőrzésére felügyelő: Jegesi József.

A kiosztott szolgálatot a betegek és korházi háztartás közül végzi 2 férfi és 2 női ápoló.

Ápolási dij fejenkint és naponta a nagym. m. kir. belügyminiszter által megállapitva egy korona és 4 fillér. Ebből 1 kor. és 2.54 fillér a betegek ellátására, a kórház mindennemü egyéb szükségletének fedezésére volt csatolandó. Utóbbi alap a járvány korház ez évben történt épitése és berendezéséhez járult 200 koronával és évzárlatnál tett 529 korona 52 fillért. A közkorház kiadásait az egyeseknél bekebelezésre elhelyezett korházi tőkepénzek kamatai és a napi ápolási dijak fedezik. Az 1899-iki év 45,456 kor. 60 fillér. tőkével és 1900. évre átirt 480 kor. 88 fillér készpénzzel zárult. A korházi vagyon 420 koronával szaporodott. 1898. év végével maradt beteg 39. 1899-ben felvétetett 601, ápoltatott összesen 640. Gyógyulva elbocsáttatott 572, javulva 19, meghalt 13. 1900-ra átjött 36 beteg. Kisebb mütét végeztetett 16, nagyobb 24, összesen 40. Ezenkivül átlag gyógykezeltetett és gyógyitószerekkel elláttatott naponta 25—30 bejáró beteg.

Az 1900. október 15-iki alispáni jelentés szerint pedig az általános egészségügyi állapot a mult évinél kedvezőbb. Uralkodó betegségek valának a kanyaró járványszerüleg, de csak 2½% halálozási aránnyal, Szereda, Felcsik és Gyergyóban. Továbbá a roncsoló toroklob és holyagos himlő (de nem járványosan), a hevenyfertőzők közül: a vörheny, hökhurut, hasihagy-

máz, vizhas, járványos fültőmirigy és bárányhimlő együttesen: 8% halálozási aránnyal. A csikszeredai korház 1900. évi betegforgalmat, az a fennebb már idézett adatokkal kevés eltérésben megegyezvén, mellőzöm.

A korházi teljes berendezéshez természetesen a betegségek különféle nemei szerint még több osztályok lennének beállitandók. Igy pl. a kegyetlen módon romboló és „Székelyföldi"-nek elnevezett torokgyik,*) toroklob gyógyitására, mely pedig, mint a 70-es évek történetéből tudjuk, székely népünknek legrettenetesebb pusztitó veszedelme vala s az ma is, nincsen külön osztályról gondoskodva, illetőleg a járvány korház osztályok szapritandók lennének.

A gyergyó-szentmiklósi korház.

Mondanunk sem kell, hogy Csikmegyének már a megye természeti fekvésénél s e fekvés által elszigelt lakósságának megosztottságánál fogva a gyergyói részen okvetlenül sürgösön, a szeredai mellett még legalább is egy korházra elkerülhetlen szüksége van. S e szükség érzetének hatása alatt a gyergyó-szentmiklósi korház épitési ügye már 1873—4-ben az ügy komolyságához méltóan elég gondosan napirendre vala hozva, mert már akkor 6228 frt 96 kr alapja volt özszehordva.

Az óta az ügy folyton napirenden tartva a megyei törvényhatóság határozatából kifolyólag a korház ügyében müködő bizottság 1898. jan. 21-én Gyergyó-Szentmiklóson gyülést tartott s a korházat Gyergyó-Szentmiklóson a külső piacznak egy alkalmas helyén felépiteni határozta. A régebbi terv szerint az épület költsége 50 ezer frtra rugott, egy későbbi terv azonban a költséget 36 ezer frtban állapitotta meg, melyet a bizottság el is fogadott. *Az árlejtés és épitkezés felügyelete egy ellenőrző bizottságra ruháztatott*, melynek helyettes elnöke: Ferenczy Károly kerületi esperes, gyergyó-szentmiklósi plebános, tagja: Dr. Fejér Dávid gyergyó-szentmiklósi orvos, Dr. Dobribán Antal, Csergő Gyula, Márton Lajos, Kopacz Lukács, Eranosz Bogdán, Simon Balázs. Az árlejtés 1898. február 28-ra és az épületnek felépitési és bevégzési határidejeül október hó 15-re vala kitüzve.

*) Száva F. a Hargita I. évf. 1872. évi 40. sz. „Székelyföldi torokgyik" czim alatt a romboló toroklobról (Angina dyphteritica) feljegyzi, hogy az előbb a szomszéd Moldova-Oláhországból jött hozzánk át, hol 1871-ben hivatalos adatok szerint több mint 20 ezer gyermeket ragadott el. Kezdetben ezen országos csapássá lett bajnak a hatóság erélyes óvintézkedésekkel elejét vehette volna. Előbb egy asszony, ki több mint 10 ezeret gyógyitott meg és később Mischinger Károly Csépán birták a torokgyik orvoslási titkát. De a hatóság nem vette át e titkot s e miatt már 1871—72-ben mintegy 5—6 ezer székely gyermek és felnőtt ember pusztult el. Később Hancz Pál M.-Ludasról a lapok utján figyelmeztette a rettentő nemzeti veszedelemre. De ennek sem lett eredménye. A gyilkoló betegség előbb Háromszéken, azután Csikban lépett fel s innen terjedt át Udvarhely s utóbb 1872-ben Marosszékbe. Legkegyetlenebb pusztitást vitt végbe Gyergyóban és Háromszéken Nagy-Ajtán és vidékén. Irt lap felhivja a megtámadott közönséget, hogy folyamodjék a miniszterhez az óv- és kellő intézkedések eszközlése végett, az országos csapás beszüntetéseét eltanulván Mischinger Károly orvoslási titkát.

Ezen intézkedés folytán bár kissé a bevégzési határidőn tul 1900. év nyarán az épitkezést 31 ezer forint költséggel a gyergyói korház alap és vármegye terhére befejezték. 1900. év őszén pedig lépéseket tettek a nagyméltóságu belügyminiszteriumnál, hogy valamely alapból a korház berendezési költségeit utalja ki s ezzel a korház régóta várt megnyitását lehető rövid időn eszközölje. Éltet a remény, hogy mire e sorok napvilágot látnak a gyergyói korház is megnyilik és a közhasználatnak átadatik. Adja Isten, hogy ez mielőbb megtörténjék!

Gyógyszertárak.

A csikmegyei közegészségügy fentartásához és fejlesztéséhez egyik csaknem nélkülözhetlen eszközt képezik a gyógyszertárak. Csikmegye területén pedig a következő gyógyszertárak állanak népünk rendelkezésére:

1. Csikszeredában, mint a vármegye központjában néhai Gőzsy Béla örököse Gőzsy Árpád gyógyszertára. Ez ugy tudjuk első és állandó kitartással müködő gyógyszertár, mely Csikszék, illetőleg Csikmegye központján fennáll s ma a legnagyobb forgalomnak örvend s egyuttal a legnagyobb közszükségletet elégit ki. Ezen Csikszeredában a néhai Gőzsy Béla és örökösei által hosszu időn át élvezett személyes jogu gyógyszertár haszonélvezeti joga a legifjabb örökösnek 1899. évben történt férjhezmenetele által megszünvén, a vármegye alispánja a személyes jog elnyeréséért pályázatot hirdetett, addig pedig, mig a gyógyszertár személyi joga a pályázat eredményéhez képest biztosittatik, annak kezelésével Gőzsy Árpádot bizta volt meg. De a pályázat eredménye is az lett, hogy a gyógyszertár személyi jogát Gőzsy Árpád nyerte el, s igy már fél századot meghaladó idő óta e család látja el és fogja még hosszu időre ellátni Csikmegye központjának gyógyszertári igényeit.

2. Csik-Szentmártonon a kászon-alcsiki szolgabirói járás székhelyén van Dobai Sándor gyógyszertára, mely jól kiterjedt s mintegy 30.000 ahoz tartozó lélekszámmal biró vidéken nagy közszükségletet lát el. Mintegy 25—30 év óta fennáll. Dobai Sándor a fürdő idény alatt egyuttal Tusnádfürdőn is fiók gyógyszertárt tart a szentmártoni anya-gyógyszertár mellett.

3. Csik-Szépvizen van Theil Frigyes gyógyszertára, mely a szomszédos községek igényeit elégiti ki.

4. Csik-Karczfalván van egy más gyógyszertár, mely Hankó Antal gyógyszerész vezetése alatt áll, s mely a Ködön felüli lakósság igényeinek teljesen megfelel.

5. Gyergyó-Szentmiklóson van Eránosz Bogdán köz-elismerésnek örvendő s jól berendezett anya-gyógyszertára, mely már a község népességénél fogva nagy szolgálatot teljesit a közegészségügynek.

6. Gyergyó-Ditróban pedig Szatmári János anya-gyógyszertára szintén a helyi és vidéki közegészségügyi igényeknek kietégitését humánus módon

szolgálja. Ugy tudjuk még ez idő szerint Borszéken nincsen állandólag gyógyszertár, de a fürdőidény alatt a közönséget a ditrói gyógyszertár látja el.

7. Továbbá nyilvános anya-gyógyszertára van Gyergyó-Alfalu nagyközségnek.

8. Ugyszintén Gyergyó-Tölgyesen mostanában már nyilvános anya-gyógyszertár van, mely a ditró, alfalvi és szentmiklósi gyógyszertáraktól távol igazán nagyszükségletet pótol.

9. Gyimes községei is ujabb időben elvannak látva gyógyszertárral.

10. Kézi gyógyszertárt tart a Kászon községek számára Dr. Koncsag Győző körorvos.

Ezen gyógyszertárak — a tusnádfürdői elhelyezést kivéve — mind elhelyezésre, mind a közegészségügy összes kivánataira nézve az 1900. évi felülvizsgálatok alapján kifogástalan jó állapotban találtattak. Kilátás van rá, hogy a körorvosok államositása alkalmával minden orvos oda lesz utasitva, hogy a legszükségesebb gyógyszerekből kézi gyógyszertárt tartson.

Mi Csikmegyében a közegészségügy iránti érzéket és humánizmust ez ideig még csak a Csikszeredában lévő megyei közkorházban látjuk megtestesitve, mert fennebb emlitett gyergyó-szentmiklósi korház megnyitásáról e perczben még semmit nem tudunk. Azonban az ez idő szerint egyedül álló, sőt a gy.-szentmiklósi megnyiltával, e kettőben sem látjuk Csikmegye 137 ezer lelket meghaladó közönségének egészségügyi érdekét teljesen kielégitve. Azért a jövő nemzedék dolga lesz a humánizmus parancsolta fajunk fenntartása és megvédése iránti kötelességét megérteni s a közegészségügy ezen szükségletéről megfelelő mérvben gondoskodni.

Ugy látszik nekem, mintha az állategészségügyre még több gond és figyelem lenne forditva, mint az ember egészségügyre. De reméljük, hogy nincs messze az idő, midőn az embert is legalább annyira méltatni fogják, mint az állatokat.

Az egészségügyről lévén szó, különben az idézett alispáni jelentés alapján idejegyezhetem, hogy az 1900. évi állategeszségügy nem vala megnyugtató, mert a lépfene, nehány esetben a csikóknl mintegy 50%-ban pusztitott. A sertésvész pedig az egész megye területén a gazdaközönségnek megbecsülhetetlen kárt okozott. Száz megbetegedett állatból alig gyógyult meg 7—8 darab. A megelőzött években fertőzött helyek rejtik magukban a ragály anyagot. Egyéb állatoknál a betegség nem lépett fel járványosan.

Az orvosi vagy közegészségügyi körök és körorvosok.

Az ujabbi szervezet szerint a közegészségügy behatóbb ellátása végett a vármegyék ember és állat egészségügyi szempontból is járásokra és körökre vannak beosztva. Csikmegye közönségének egészségügyi szükségleteit még jelenben az itt megjelölt körökben az alábbi orvosok látják el. Ugyanis:

Megyei főorvos: Id. Molnár József nyugalomba vonulása Dr. Veress Sándor, lakik a megye székhelyén, Csikszeredában.

Az Alcsik-kászoni járásban járási orvos Dr. Bardocz Gyula. Lakik Csik-Szentmártonon. Megelőzőleg volt Dr. Harmat (Berger) Leó.

Körorvosok: A csik-szentkirályi orvosi körben melyhez tartoznak Szentkirály, Szentimre, Szentsimon, Csatószeg, Mindszent, Hosszaszó, Fitód, Szentlélek és Zsögöd községek, körorvos 1899. év julius 8-tól Dr. Zakariás István. Lakik Csik-Szentkirályon. Itt körorvosok voltak Dr. Nagy Ferencz. most ezredorvos és Dr. Szász Károly, meghalt 1898. deczember 23-án.

A csik-szentmártoni körben, melyhez tartoznak Szentmárton—Csekefalva, Szentgyörgy—Bánkfalva, Kotormány, Menaság, Menaság-Ujfalu, Potytyond, Kozmás, Lázárfalva, Tusnád és Verebes községek, körorvos Dr. Csiszér Miklós. Lakik Csik-Szentmártonon.

A kászoni körben, melyhez tartoznak Kászon-Jakabfalva, Ujfalu, Impér, Altiz és Feltiz, körorvos Irk. N. Mátyás elhalálozása után 1900. év márczius hó óta csikszeredai Dr. Koncsag Viktor. Lakik Nagy-Kászonban,

A felcsiki-járásban járás orvos Dr. Harmat (Berger) Leó. Lakik Csikszeredában.

Körorvosok a csik-somlyói körben, melyhez tartoznak, Csik-Somlyó vagyis Várdotfalva, Csobotfalva, Csomortán, Pálfalva, Taplocza, Madéfalva, Csicsó és Delne, Dr. Kolonics Dénes. Lakik Csik-Somlyón, hol egyuttal a gimnázium és nevelőintézetek orvosa.

A csikszépvizi körben, melyhez tartoznak Csik-Szépviz, Szentmiklós, Borzsova, Szentmihály, Vacsárcsi, Göröcsfalva és Rákos, Dr. Zakariás István. Lakik Csik-Szépvizen.

A csik-karczfalvi körben, melyhez tartoznak Csik-Karczfalva, Jenőfalva, Dánfalva, Oltfalva, Madaras, Szenttamás, Szentdomokos és Balánbánya dr. Prihoda Gyula, székhely Karczfalva.

A csik-gyimesi körben, melyhez tartoznak Gyimes, Gyimesbükk Gyimes-Felsőlok és Alsólok, dr. Kiss Tivadar orvos.

A gyergyó-szentmiklósi járásban járási orvos: dr. Dobribán Antal, lakik Gyergyó-Szentmiklóson.

Gyergyó-szentmiklósi nagyközségi orvos: dr. Fejér Dávid, lakik Gyergyó-Szentmiklóson.

Gyergyó-ditrói nagy községi orvos: Dr. Mezei Géza.

Gyergyó-alfalvi körben, melyhez tartozik: Gyergyó-Csomafalva, orvos: dr. Török János, lakik Gyergyó-Alfaluban.

A gyergyó-ujfalvi közegészségi körben, melyhez tartoznak Ujfalu, Kilyénfalva, Tekerőpatak és Vasláb, körorvos: dr. Mátyás Mór.

Gyergyó-Szárhegy nagyközségi orvos: dr. Szini ~~Gyula.~~ Jenő

Gyergyó-remetei körben, melyhez tartoznak Gyergyó-Remete, Várhegy, Salamás, körorvos: jelenleg nincs.

Borszéki fürdőorvos: dr. Szilvássi János.

A gyergyó-tölgyesi járásban járási orvos: dr. Mulfay Sándor, lakik Tölgyesen.

Békáson községi orvos: dr. Feldman Fülöp.

Tölgyesen községi orvos: dr. Ádám Endre.

Csikszereda városi orvos: Dr. Filep Sándor, ki egyuttal a megyei közkorház rendelő orvosa is.

Az egészségügyi személyzet kötelességét — az 1900. évi alispáni jelentés szerint — buzgón teljesiti. Piaczok, mészárszékek, nyilvános épületek és intézetek állandó orvosi felügyelet alatt állanak.

Fel kell jegyeznünk, hogy egy régebbi miniszteri rendelet alapján minden községben megvalának 2—3 személyből álapitva a közegészségügyi bizottságok, de fájdalom! valamint azok — ugy az 1899. évi XXV. t.-cz. 37. §-a alapján — az italmérés ellenőrzése közegészségügyi szempontból, kelt belügy- és pénzügyminiszteri 1-től 31. §-sa tetjedő rendelet, melyeknek végrehajtása közvetlenül és főleg a községi előljárókra nehezedik, épen ezen okon alig felelnek meg a gyakorlati életben a törvény és rendeletek emberséges intenczióinak. Azok a személyi érdekek összejátszása sok üdvös intézkedést megbénit. Mit nem szükség komentárral kisérünk. S a kevés kivételeket itt dicsérettel emeljük ki a közügy érdemében.

Ezek előre bocsátása után közegészségügyünk érdekében még egyetmást ide kell jegyeznünk. Az egészség az emberiség oly drága kincse, melynek megóvásáért kötelességünk minden rendelkezésre álló eszközt felhasználni. A természet tudomány beigazolta, hogy az emberi egészségre legjobb befolyással van a tiszta világos lakás.

A bakteorologiai vizsgálatok kideritették, hogy a legkülönfélébb bakteriumoknak, baczillusoknak a világosság, a fény a legnagyobb ellenségük. Sem a kolera, sem a tifusz, sem más betegségek bakteriumai a világosságban meg nem élhetnek. A tifusz baczillusaival tett kisérletekből kitünt, hogy ama baczillusok, melyeket a napfény, a világosság közvetlenül ért 24 óra alatt a legjobb tápanyag (huspeptonagar) mellett tökéletesen elpusztultak, az árnyékos és sötét helyeken igen jól tenyésztek. Igy a más betegségek baczillusai. Mikből látszik, hogy az elforhangolt, lesötétitett lakásokkal csak a különféle betegségek baczillusainak telepeit ápolgatjuk s ezzel fajunk halandóságát segitjük nagy mértékben elő. Ezt pedig sem a divatos felfüggönyözésből, sem tudatlanságból nem szabad ápolnunk, mert a mi halandóságunk meglepően nagy, különben is s a nagymérvü halandóság annyival feltünőbb — jegyzi meg Kozma — mert a nép általában ép és egészséges, erőteljes testtel és lélekkel bir, égaljunk tulajdonságai között, semmi olyan nincsen, a mi önmagában rombolólag hatna az emberi életre, épitkezési és lakviszonyaink elég kedvezők; a ruházkodás is általában sem hiányosnak, sem elpuhitónak nem mondható; az elpuhitó ruházkodás egyes tünetei sorványosan most kezdenek itt ott feltünedezni, a táplálkozás még határozottan életerős és természetes, a legközönségesebb bajokban, ha épen orvosi segélyt nem kaphat, természetes gyógyfüvekkel segit magán, melyek hatását jól ismeri, kuruzslásokhoz alig folyamodik, betegségét ráolvasás által gyógyitó pap alig van már az oláhok között is, legfőlebb egy-egy tudós ilyen oláh asszony akad. Egyetlen szelid gyógyászati babona tartja még némileg magát az önöntés nagyon szorványosan és a vizvetés gyakrabban. S midőn minden

mellékkörülmény — leszámitva, hogy némelyek a legutolsó szükségben veszik igénybe az orvost — szabályosnak és kedvezőnek mondható s a halandóság mégis oly negymérvü: ezt minden vizsgálodó az egészségügyi intézmények hiányos voltának fogja betudni és ez meg is felel a valóságnak.

Nagy befolyással van a halandóságra azon balhiedelem, mely a nép tudatában mély gyökeret vert, hogy „igen sokan vagyunk egymás miatt nem tudunk élni“ hadd segitsen hát a halál a nyomoruságon.

A statisztikai adatok szerint a halandóság legnagyobb az 1—5 éves korban. — Európában a haláleseteknek átlag 40%-a esik e korra. Magyarországon 48·31%, a Székelyföldön 43%.

A székely ember azt tartja, hogy a gyermek halál nem csapás, hanem áldás. Azért van az a rossz szokás, hogy mig beteg barmához messze földről is azonnal orvost (t. i. legalább naturalis urus-embert) visz, beteg gyermekét orvosi gyógykezelés nélkül engedi meghalni. No hát ez elég ferde és embertelen felfogás és gondolkozásmód, melyen csak az emberérték érzékének felkeltése és ápolása segithet.

A halandóság emeléséhez hozzájárul népünk elfogultsága és érzéketlensége. Nem birván — irja Kozma — semmi élettani és egészségtani ismeretekkel, nem tekinti természetes dolognak a gyógyszerek hatását. Azt hiszi, hogy az emberi test szervei, az életmüfolyam oly titokszerüség, melybe senki bele nem pillanthat s igy az orvos is a kuruzslásnak csak egy nemét gyakorolja.

Balhiedelmét nagyon fokozza az, hogy a gyógykezelésnél — a legtöbbnyire költség kimélésből — nem birván kellő kitartással s az orvosi rendeletek szigoru megtartásában elég erővel: a kivánt hatás sokszor ennélfogva természetesen kimarad s a hatás ekép jelentkező hiányát rendesen az orvosi tudomány rovására jegyzik fel s az orvosi tudomány fogyatékossá gának tulajdonitják.

Népünknek a betegségek és az orvosi segély igénybevételénél tanusitott gazdálkodási elveit vagy jobban takarékoskodási ferdeségét, az emberi életnek igen csekélyre, sőt némelyek által semmire becsülését csak szaknevelés s az értelmesebb osztálynak szóval és tettel előre menő és jó példát mutató közremunkálása által lehetne hosszu időn át megkorigálni.

Sokan azon, Istenben vetett bizalom kijelentésével térnek ki betegeik orvosi gyógykezeltetése elől, hogy „ha Isten ő szentfelségének ugy tetszik s még életet igért, megtartja, hanem pedig az orvosság sem használ“. Vagy e közmondással „a halál ellen nincs orvosság“.

Mindenesetre szép dolog az Istenben vetett erős hit és bizalom s erre mint egyedüli fővigasztalásra minden körülmények s főleg betegségben minden jó léleknek kimondhatlan nagy szüksége van. De épen Isten iránti e bizalom és hitnél fogva önmagunk iránt is kötelességeink vannak, melyek elől büntetlenül nem térhetünk ki. S ha valahol épen a betegségekben, melyek életünket és egészségünket, mint Istentől nyert legdrágább kincsünket veszélyeztetik, kell kötelességünk teljesitéséből szigoru lelkiismeretes-

séget csinálnunk. Isten kezében vagyunk, élünk és mozgunk, ő az élet, egészség és halál ura, de épen azért, ha meghütöttük magunkat, ha tüdőgyuladást kaptunk, ha tyfusz vagy más betegség ver le lábainkról, ha a gyermekek meg sem tudják nevezni fájdalmaik helyét, bizony csak kötelességünk az orvosi tudományhoz fordulni, mely már bebizonyitotta, hogy a gyakorlott orvos képes az életmüfolyam megzavart állapotát felismerni s „van egy eszköz, melynek segélyével a felbomlott életrend ismét helyre állitható, van egy szer, mely a lázas vér magas hőfokát lejebb szállitja, van egy más, mely a vérpangást fokozott tevékenységgel váltja föl, van egy harmadik, mely a gyomor idegeit serkenti nagyobb tevékenységre s az emésztést és elválasztást mozditja elé s állitható fel minden betegségnek, sőt általában minden emberi test vérbőségének, emésztési és lélegzési rendszerének megfelelő olyan munka és életrend, melyek együttesen képesek a megzavart életmüfolyamot ismét a maga rendes állapotába terelni, a testet a fájdalmaktól megszabaditani s az életet megtartani, szóval, midőn megvan a lehetőség, hogy az ember maga-magán segitsen: nos édes székelyem, talán mégis igen gyerekes dolog összedugott kézzel appellálni Istenre, hogy ő legyen a szenvedő beteg orvosa! (L. Kozma id. m. 120. l.)

Aztán tudnunk kell s tudja minden becsületes és keresztény gondolkozásu orvos is, hogy az orvosi tudomány is csak Isten után, Isten gyógyitó mindenhatóságával, Isten nevében segithet, ki a teremtett világ különféle élő és élettelen lényeinek gyógyitó erőt adott, hogy a betegség és szenvedések fájdalmainak és gyötrelmeinek alávetett emberiség az ész, értelem és tapasztalat által alkotott tudás segélyével önéletének oltalmára és minden körülmények között védelmére siessen.

Midőn Isten még az élettelen tárgyaknak is gyógyitó erőt kölcsönzött, ezzel az emberi élet becsértékét kimondhatlan magasra emelte, de megszabta egyuttal az embernek az élet, mint legdrágább és legféltettebb kincse iránti kötelességeit. Nem is gondolják meg, mily nagy bünt követnek el az élet ellen azon szülők, kik gyermekeik halálát még csapásnak sem tekintik, sőt azt majd gondatlanság, majd más körülmény által elősegitik. Az élet az embernek csak egyszer adatik s oly becses, hogy ahoz fogható nincs a földön. Még az utolsó féreg is ragaszkokik ahoz. Ép oly becses az azon haldokló gyermekre is, ki talán épen gondatlan hanyagságunk folytán lett a halál fia. Ki tudja nem boldogitott volna-e épen ő ezreket, mig mi nem tudunk egyetlen lélek boldogitására lenni?

A boldogságért születünk s nélküle halunk meg. S valjon nem épen azon kis csecsemő alapitotta volna-e meg boldogságunkat, kit a szülők gondatlansága korai sirba küldött?

Sokakat a gyáva önzés vezet arra a tévutra, hogy gyermekeiket, mintegy szándékosan küldjék a halálba. Igen, ha talán egy-kettőt elküldhetnek a más világra, majd kevesebb gond nehezül vállaikra, a megmaradottaknak több vagyon, több birtok jut stb. Nos hát a mi szüleink kiért

éltek-haltak, izzadtak? nem éretted? és e kölcsönt nem tartozol örömest vissza fizetni gyermekeidben?

Vagy az angyal csináló szülők és velök közremüködő bábák, kik itt a világi birósag büntető kezét kikerülték, azt hiszik, hogy isten kezét ki fogják kerülni? Soha!

Hát e drága haza, e sokat tépett székely nemzet élete nem szentség-e minden székely honfi és honleány lelkében? Nem azért folyt-e hosszu századokon át ős apánk vére, hogy ránk maradhasson e megszentelt föld? Nem azért esd-e felénk a drága hon, e közös anyánk, mely bölcsőnket ringatá, hogy sok és hü gyermeket neveljünk neki, kik őt, az ő szent földjét ápolják és fenntartsák! Kié a föld, azé a haza. Kié a haza földje, azé a jövő. A ki csak egy talpalatnyi földet játszik át akár mely idegen jött-mentnek azon hősök vére által megszentelt földből, melyen apáink vére folyt s melyhez minden hős nevet egy ezredév csatolt, az árulója a hazának s mely bölcsőnk vala s majdan sirunk leend, az árulója a nemzetnek, melyből vér és csont vagyunk, árulója a nemzeti jövőnek, mely attól függ, ha e földet kizárólagosan mi, annak vérszerinti örökösei és minden homokszemet mi birjuk-e. Vétkeznek e hon és nemzet ellen azok, kiknek módjukban állana tisztességes családot állapitva a nemzeti életet, erőt és vért egészséges uj hajtások által gyarapitani s e nélkül elbitangolva az életet, erőt és vért, fajunk erkölcsi elsatnyulására vannak.

Vagy már magunkkal együtt a hazát is eltemetni engedjük? Oh, igen! szivünkben vigyük el a sirba és lelkünkben vigyük el a mennyországba is a hazának szent képét, de gondoljunk a temetkezés előtt arra, hogy maradjon utánunk annyi edzett kar és annyi magyar honfi szív, a mennyi elegendő lesz megvédeni e földet, melybe poraink vegyülnek s mely e nemzet jövőjét hosszu évezredekre még biztositani fogja.

Nem sokan, de sőt kevesen vagyunk mi szittya vér ezen a földön. Tartsuk meg, védjük meg tehát, a kinek életet adhatunk.

De nem hagyhatjuk figyelmen kivül, midőn a halandóság számának csökkentéséről és fajunk számbani gyarapodásáról van szó azon tapasztalati tényt, melyet a modern egészségügyi törvény a gyakorlati életben czéljával épen ellenkező irányban teremtett.

Az egészségügyi törvény meghozatala óta a korházi betegek száma apad. De fájdalom ez nem azt jelenti, hogy a betegség általában a lakósság között is csökken, hanem hogy a korházakba a községek költségén kelletvén felvenni az illető betegeket, ezek a korházi ápolás költségeinek fizetésére kötelezett községektől nem könnyen kapnak szegénységi bizonyitványt, maguk költségén pedig nem igen mennek korházba, hanem magukra hagyatva nyögnek, kinlódnak, szenvednek a mig a jótékony halál véget vet nyomoru életöknek.

A modern kor sokat hajtogatott humanizmusa különösen szivtelenül és könyörtelenül bánik el a szegény osztálylyal. Nem egy esetet tudunk már, hogy a teljesen elhagyott szegények hiába is folyamodnak felvételért.

Azokat pedig, a kiknek még volna valamicske vagyonuk, miből az ápolási költségeket bár részben fedezni lehetne, ha maguknak a betegeknek volna is hajlandóságuk a korházi ápolást igénybe venni, de az örökség után kapkodó házasfél, gyermekek, vagy rokonok elütik, lebeszélik azon szándékukról, melylyel életök megmentésére kötelességszerüleg gondolnak és sietnek.

Innen van aztán, hogy a modern törvények szomorú hatása gyanánt az elrémitő halandóság még magasabb fokra emelkedik. Itt a törvény és élet között oly ür tátong, melyről elmondhatjuk: *Medicina pejor morbo.*

Korunk a haladás kora, de e sokat emlegetett haladás közben mintha alig vennők észre, hogy épen ős fajunk iránti legelső és legfontosabb kötelességünk teljesitésében, a közegészségügy terén, a korházi ember ápolásban, mely pedig legérzékenyebb oldalunkat, emberiességünket, szivünket legközelebbről érinti, nagyon elmaradtunk.

Nekünk lakosságunk számához képest legkevesebb négy korházra lenne szükségünk, hogy székely fajunknak kellő módon megmentésére siessünk.

A csikszeredai közkorházat, mint központit sokkal kiterjedtebb mérvben és hozzá férhetőbb módon kellene berendezni.

A gyergyó-szentmiklósit már rég be kellett volna állitani s e kettőt a közszükségletnek megfelelően addig is jól ellátni, mig ujabbak felállitásához a szükséges alapok megteremtetnek.

A teher nagy a népen, de azon százezreken, melyeket a magas kormány egy-egy országos képviselő választásakor a nemzet véresverejtékéből beszedett adófillérekből szétpacsékol, minden megyében két-három vagy legalább minden választó kerületben egy korházat emelhetne.

Csak a választási törvényeket kellene revizió alá venni, egészséges alapra fektetni s utját vágni annak, hogy egyesek a kortes pénzekből kőházakat s nem tudom miket épitsenek, csak az ajkon hordott humanizmust és liberalizmust kell az igaz keresztény szeretet melege által testté növelni s lesz ujabb terü nélkül nálunk is több korház, lesznek lelencz- és agg-, vagy men- és árvaházak.

S ezen intézetek felállitása és fentartásához társadalmi uton is ezerféle képpen hozzá lehet járulni. Csak ember kell a gátra. Egy br. Szentkereszty Stephania nálunk is sokra mehetne.

Az emberi egészségre nagy befolyással van az álmatlanság és álom. Egy new-yorki egészségügyi szaklap szerint az álmatlanság sokszor abból származik, hogy az illető nem alussza ki magát rendesen. Figyelmezteti olvasóit, hogy ne hagyják magukat tévutra vezetni a példa-szótól: „A ki kilencz órát alszik az bolond". Mindenki annyi ideig aludjék, a mennyit természete megkiván, de viszont, ha kialudtuk magunkat, ne maradjunk tovább az ágyban. Egy más közmondás igy szól: „A természet 5, a megszokás 7, a restség 9, és az elvetemültség 11 órát szokott aludni". A mi azonban sántit, a mennyiben a természet nem éri be rendesen 5 órával. Rászokha-

tunk lassanként, hogy alvásunkat megröviditsük; de a szervezettől függ, türi-e a kevés alvást anélkül, hogy felmondja a szolgálatot.

Vannak a kik 9 órát alusznak, anélkül, hogy bolondok vagy restek volnának. Göthe 9 órát aludott, mikor dolgozott és Newton hasonlóképpen cselekedett, a mi mutatja, hogy az alvás nemcsak a test fáradságával, de a lelki fáradsággal is arányban áll. Az egészséges felnőtt ember rendesen beéri 8 órai alvással, hacsak különösebb testi, vagy szellemi munkát nem végez; de ha szükségét érzi alhatik többet is. Az „aludj a mig álmos vagy" helyes szabály. Az alvás gyakori megröviditése könnyen okozhat álmatlanságot. A nappali szendergés pótolja némileg az éjjel elmulasztott alvást, de nem jó megszokni. Helyesebb leküzdeni a nappali álmosságot, ha álmatlan éjjelünk volt s másnap éjjel aludni ki magunkat. „Bánatos vagy kellemetlen gondolatok elüzik az álmot s jobb tőlük lefekvéskor szabadulni" mondja a bölcs amerikai lap, csak arra nem ad reczeptet, hogyan szabaduljunk meg egyátalában az élet nagy és apró mizeriáitól. (M. Sz. 1894. VI. évf. 36. sz.)

Ugy halljuk, hogy a körorvosok államositására készült törvényjavaslat és ezt megelőzőleg a javaslat törvényre emelkedéséig kiadott miniszteri rendelet értelmében, az orvoskörök uj beosztás alá jönnek és szaporodni fognak. Ez alkalomból ide jegyezhetjük, hogy Csikvármegye törvényhatósági bizottsági közgyülése 1900. évi október 15-én az alcsiki községek közegészségi csoportját a következőleg osztotta be: Menaság, Szentgyörgy—Bánkfalva, Szentmárton, Csekefalva, Kozmás, Lázárfalva községek egy, Tusnád, Verebes, Csatószeg, Szentsimon, Szentimre, Szentkirály a másik közegészségi kör lesz. Mindszent, Szentlélek és Zsögödben a közegészségügyi teendőket a felcsiki járás orvosa fogja teljesiteni.

De mert valóban megnehezedett felettünk az idők járása s a nemzetünk élete felett aljaskodó korszellem kegyelméből elmondhatjuk, hogy vizünket is pénzen veszük, gyomrunk az inség miatt hátunkhoz kezd száradni s még a beszivott levegőt is drágán fizetjük, e szakasz záradékául mégis mint leghozzáférhetőbb orvosszert egészségünk fentartására ide iktatom a vizivás módját.

A legegészségesebb ital a világon a viz. De nem elég ezt tudnunk. „Lényeges dolog, hogy tudjuk, hogyan és mikor igyunk, milyen hideg lehet a viz, a melyet élveznünk még szabad". A viz jótékony és áldásos hatása által függ, ha a vizivásra nézve bizonyos mérvadó szabályokat szemünk előtt tartunk. „Legegészségesebb, ha csak kortyonként iszunk lehetőleg ugy, hogy közben lassu testmozgást végezzünk. Nagymennyiségü hideg vizet hirtelen leszalasztani a torkunkon nem szabad, mert a bél nyákhártyájának hirtelen történő lehülése a legjobb esetben is gyomor és bélhurutot idéz elő, de megtörténik és pedig nem ritkán, hogy a mikor valami erőfeszitéssel járó testi munka vagy valami nagy lelki rázkodás után nyomban nagy tömegü hideg vizet iszunk, beáll a halál. Ha ellenben kisebb adagokba szedjük magunkhoz a vizet, a gyomor nyákhártyája csak lassanként hül le, a nyelvcsap, a

mely ernyedten meghosszabbodva és pirosan csüngött alá, megkeményedik, összehuzódik és a torokgyuladás veszedelmét csökkenti.

Rendesen tiszta forrás vizet igyunk, vagy olyan kutvizet, mely a talajban tovább folyik, hőmérséke pedig soha se legyen több, mint 6° R. A napi mennyiség ne legyen több három liternél. Senki se mulassza el, a ki teheti, hogy mindjárt felkelés után éhgyomorra jókora pohár hideg vizet igyék lassan fel s alá járkálva. Éjjel ugyanis a gyomor erjedésszerü folyamatban van, mi által annak belsőfalát nyákhártya réteg vonja be. A reggeli vizivás folytán e nyálka természetes módon oldódik, köhögés és krákogás nélkül eltünik. Rá egy órára egészséges étvágyat érzünk. Evés közben ne igyunk, mert a meleg étel hatása alatt a foginat a hidegviz megtámadja, a zománczot letördeli, a nyálat és gyomornedvet higitja, az emésztést pedig megneheziti. A leghiresebb szakértők állitása szerint legjobb, ha az étkezés után 2--3 órával iszunk. A ki nyugodtan akar aludni, jól teszi, ha lefekvés előtt vagy egy órával 1—2 pohár vizet iszik, igy lecsillapul a vére, elejét veszi annak, hogy nagymennyiségü levegő torlódjék meg a tüdejében és igy megakadályozza a vérnek az agy felé való tolulását. (L. Közm. 42. szám. 339. l. 1900.)

Csikvármegye.

Az eddig elmondottak után adhatnók itt visszapillantással a multra a megye fogalmát a ma divatban lévő szervezeti beosztás alapján, a t. olvasora hagyván rövidség okán is a mellőzött, de ismert részleteknek főleg kritikai kiegészitését. Valamint hajdan a két vizválasztó által három részre tagozott „Csik-, Gyergyó- és Kászon“ székely székek együtt véve képezték Csikszéket, a hét székely székek egyikét, ugy a székely székeknek eltörlésével s azoknak a vármegyék közé lett beosztásával a régi 8 s majd az 5 járás eltörlése után, 1. az alcsiki-, Szeredán alul, az Olt és Kászonpatak völgy, 2. a felcsiki-, Szeredán felül az Olt völgy, 3. a gyergyó-szentmiklósi-, a Maros és Kis-Besztercze völgy; és 4. a gyergyó-tölgyesi, Békáspatak völgy. Mint négy járás alkotják a mai Csikvármegyét s könnyebb polgári vagy politikai kormányzás és közigazgatás szempontjából a fentebb jelzett négy (főszolgabirói) járásra van felosztva.

Csikszéknek vagy Csikmegyének politikai kormányzata a századok folyamán az idők viszonyai szerint sokat változott. Itt azon régi kor leirását, melyben a hivatalokat nemek és ágak szerint osztották, miután erről alább szó lesz, mellőzöm. Ez — mint Orbán B. is megjegyzi — az egész Székelyföldön egy forma volt. De kiemelem, hogy itt is mint mindenütt, „divatba jöttek a választott főkapitányok, főkirálybirák, alkirálybirák és dullók, vagyis tisztségi kormányzat, melynek eljárása fölött a három hónaponkint tartatni szokott közgyülések, az u. n. marchalisok őrködtek, hol minden szabad székely, bármely rendhez tartozott legyen is, szavazattal és választási joggal birt. Az ily gyülések választották az összes tisztséget, a szék élén levő főkirálybirót sem véve ki“.

Csik régebben is négy kerületre volt felosztva, de e felosztás különbözött a mai főszolgabirósági járásoktól, a mennyiben a négy kerület négy királybiróságot képezett, vagyis külön királybirója volt Felcsiknak, külön Alcsiknak, külön Gyergyónak és külön Kászonnak.

Ezen kerületek mindenikének külön alszéke vagy első folyamodásu törvényszéke volt, melynek személyzetét a kebli királybiró elnöklete alatt 6 rendes és több más számfeletti ülnök, vagy táblabiró alkotta. Ezen alszékekről a perek a szék derékszékéhez fellebbeztettek, mely a főkirálybiró elnöklete alatt 12 választott derékszék-bíróból s főjegyzőből állott. Aljegyzője mindenik kerületnek külön volt.

Ezen kormányzati vagy jobban mondva, önkormányzati szervezeten nagyváltoztatást idézett elő a határőri katonaság felállításának végzetteljes s főleg Csikra nézve véres emlékü korszaka, mely a lakósok nagyrészére a madéfalvi vérfürdővel felerőszakolván a fegyvert, az addig szabad székelységből jogfosztott zsoldosokat csinált, kiket elvonva a polgári kormányzat köréből, vagy helyesebben mondva megfosztva az önkormányzat jótéteményeitől, az önkényes katonai kormányzat jármába hajtotta. Német tisztek, német törvények leginkább szeszélyök szerint itéltek és biráskodtak az egykor szabad székelynek élete és vagyona felett, a polgári hivatalok befolyásának teljes kizárásával, kik csakis a kevés fegyvert nem viselők, leginkább jobbágyok felett itéltek és biráskodtak, megosztva még ezen korlátolt hatáskörüket is a dominálé forumokkal biró földesurakkal és somlyói kolostorral.

Ez vala röviden itt összegezve a multat, 1848. előtt. Mig 1848. a szabadság ezen dicső korszaka, az elnyomottak és leigázottaknak ezen felszabaditója, széttőrte a fegyver alá erőszakolt székelyek vas bilincseit is; a csaknem egyszázadon át jogfosztottak visszanyerték polgári és önkormányzati jogaikat. Csik politikai kormányzata a régi mintára szerveztetett azon módositással, hogy a tömeges székgyülések helyébe itt is a korlátoltabb számu bizottmányi gyülések léptek életbe, melyek azonban a régi joggyakorlat alapján minden tisztviselőjüket szabadon választották.

A székelyek jogilag még főkirálybiróikat is maguk választották. És ezen joguknak gyakorlatát csak ideiglenesen engedték át a miniszteriumnak. Az 1849. év után 1861-ig terjedett abszolotizmus ideje alatt az alkotmányos tényezők müködése szünetelvén, 1861-től 1867-ig kormányi kinevezés folytán müködött provizorius tisztviselők idejében egy ideiglenes királybiró vezetése alatt a négy kerület királybiróival és 8 dullóival még fungált s ezen szervezet az alkotmánynak 1867-ben történt helyreállitása után is 1870. végéig meghagyatott, mely évben az országgyülés által alkotott XLII. t.-cz. a törvényhatóságoknak az országgyülési képviselőt választó kerületekre való tekintettel a járások ujbeosztását elrendelvén, Csikszék az 1871. év deczember 11-én tartott közgyülésben alkotott szervezési szabályrendelettel a 8 dulói, vagyis a tölgyesi, ditrói, gy.-szentmiklósi, karczfalvi, szépvizi, központi (Somlyó), szentmártoni és kászoni járásokat továbbra is fentartotta, s a községeket 32 törvényhatósági bizottsági tagot választó kerületre osztotta be.

Az ezen intézkedéseket magában foglaló első szervezési szabályrendelet, miután a törvénykezés a közigazgatástól elválasztatott, egyuttal a tisztviselők müködési körét és felelősségét is szabályozta, megállapitotta.

Az 1874. évi megyerendezés következtében a székely törvényhatóságok elveszitvén régi nevüket vármegyékké alakittattak át s igy Csikszék is, melyhez Gyergyó és Kászon fiu székek tártoztak, a mint előbb is emlitettük Csikvármegye nevet kapott és a főkirálybirák helyébe a kormány által kinevezett főispán lépett, a közigazgatás élére pedig az alispánok állittattak. A főispánok, mint a kormány-politika eszközei és végrehajtói mindinkább kiterjesztett felügyeleti és ellenőrzési hatáskörrel ruháztattak fel s állásuk szilárdsága attól függött és függ, hogy mennyiben feleltek és felelnek meg müködésükben a kormány intenczióinak

A jelzett megyerendezés alkalmával tehát megszüntek a duló elnevezések is s azok ugy, mint az ország régi vármegyéiben a szolgabiró nevet kapták, a 8 járás 5-re redukáltatott és habár az ez alkalomal keresztül vitt területi rendezés némely székelyszék határait lényegesen megváltoztatta. Csikmegye ekkor is megmaradt régi határai között, s csak a magyar—román határvonal ujabbi rendezése alkalmával ment lényegtelen változáson keresztül.

A járási beosztásokat illetőleg a legujabb változtatás 1887-ben történt meg, midőn a törvényhatóságokról szoló 1886. évi XXI. t.-cz. intézkedései értelmében a közigazgatási járásoknak a járásbiróságok számával és területi beosztásával lehetőleg összhangzásba kellett hozatniok. Ezek folyamánya volt aztán, hogy az 1877. évi október 9-én alkotott uj szervezési szabályrendelettel az öt járás helyett négy szerveztetett és pedig: Szentmártonon, Szeredában, Gyergyó-Szentmiklóson, mint járásbirósági székhelyeken és a negyedik Tölgyesen, mely járást határszéli fekvése és exponált helyzete miatt ez uttal is fenn kellett tertani.

A mai négy járást tehát a következő községek alkotják:

1. Kászon-alcsiki járás, Szentmárton székhelylyel; Szentmárton, Csekefalva, Kozmás, Szentgyörgy, Bánkfalva, Menaság, Kászon-Ujfalu, Altiz, K.-Feltiz, K.-Impár K.-Jakabfalva, Lázárfalva, Tusnád, Verebes, Csatószeg, Szentsimon, Szentkirály, Szentimre, összesen 18 község, 27070 lakóssal.

2. A felcsiki járás, Szereda székhelyel; Taplocza, Csicsó, Madéfalva, Rákos, Madaras, Dánfalva, Karczfalva, Jenőfalva, Szenttamás, Szentdamokos, Göröcsfalva, Vacsárcsi, Szentmihály, Szépviz, Gyimesbükk, Gyimesközéplok, Gyimesfelsőlok, Csikszentmiklós, Borzsova, Delne, Pálfalva, Csomortán, Csobotfalva, Várdotfalva, Szentlélek, Mindszent, Zsögöd, összesen 27 község 35891 lakóssal.

3. Gyergyói járás, Gyergyó-Szentmiklós székhelylyel; Gyergyó-Szentmiklós, Vasláb, Kilyénfalva, Csomafalva, Ujfalu, Tekerőpatak, Alfalu, Ditró, Szárhegy, Remete, Várhegy, Salamás, összesen 12 község 35706 lakóssal.

4. Tölgyesi járás, Tölgyes székhelylyel: Tölgyes, Holló, Bélbor, Borszék, Békás, összesen 5 község. 10590 lakóssal.

5. Ezeken kivül Csikszereda rendezett tanácsu város tartozik a központi közigazgatás alá önálló elsőfoku intézkedési joggal s önkormányzati hatáskörrel, melynek lakóssága az 1900. évi népszámláláskor 1789 volt.

Vagyis Csikmegye áll 63 községből 114.110 lakóval, kik közül 98861 magyar, 14470 oláh. A lakóházak száma 25.206.

A községek általában közép nagyságuak. A 63 község közül 17 községnek van kétezernél több lakója. A legnépesebbek Gyergyó-Szentmiklós 6104, Ditró 5811, Alfalu 5175 és Remete 4584 lakóssal.

Csikmegye az országgyülésre 4 képviselőt küld és pedig:

I. A csikszeredai választó kerület, melyhez tartoznak: Csikszereda, Zsögöd, Szentlélek, Mindszent, Szentkirály, Szentimre, Csik-Szentsimon, Csatószeg, Taplocza, Csicsó, Madéfalva, Csik-Szentmiklós, Borzsova, Delne, Pálfalva, Csomortán, Várdolfalva és Csobotfalva, küld egy képviselőt. E kerületet az 1901-ben záródó 5 éves cziklusa alatt képviselte dr. Egyedi Arthur.

II. A csik-szentmártoni v. kerület, melyhez tartoznak: Szent-Márton, Csekefalva, Bánkfalva, Szentgyörgy, Menaság, Kozmás, Lázárfalva, Tusnád, Verebes, Kászon-Ujfalu, Nagy-Kászon, (Kászon-Impér—Altiz—Feltiz), Kászon-Jakabfalva, küld egyet. Az 1901-ben végződő 5 éves időszak alatt képviselte dr. Györffy Gyula ügyvéd.

III. A karczfalvi választó kerület, melyhez tartoznak: Karczfalva, Jenőfalva, Dánfalva, Madaras Rákos, Göröcsfalva, Vacsárcsi, Szentmihály, Ajnád, Szépviz, Csik-Gyimes, Gyimes-Bükk, Gyimes-Lok, Gyimes-Középlok, Szenttamás, Szentdomokos, Gyergyó-Ujfalu, Csomafalva, Kilyénfalva, Tekerőpatak, Vasláb községek, küld egyet. E kerületet 1896—1901. időszak alatt képviselte Városy Gyula, kisteleki plebános.

IV. A gyergyó-szentmiklósi választó kerület, melyhez tartoznak: Gyergyó-Szentmiklós, Alfalu, Ditró, Remete, Szárhegy, Várhegy, Salamás, Holló, Bélbor, Tölgyes, Békás, Borszék,községek küldenek egyet. E kerületet képviselte az 1896—1901. cziklus alattLázár Menyhért ügyvéd, a havasi javak igazgatója.

Habár az itt következő adatokat fentebb az ezekkel egybevágó czimek alatt szétszórtan különböző időkből feljegyeztük, azonban itt a megyének, mint ilyen fogalmának közelebbi meghatározásáról lévén szó, helyénvalónak látom az 1890. évi népszámlálási, illetőleg statisztikai és egyéb adatok alapján még a következőket csoportositva idejegyezni.

A 78.08 régi nsz. mértföld területet magában foglaló Csikmegye összes népessége az 1890. évi népszámlálás szerint 114.110 volt. Ebből magyar 98861, német 384, tót 6, oláh 14470, ruthén 2, horváth-szerb 1, egyéb 386, szaporodás 1880—1890. %-ban magyar 2·53, német 0, tót 0, oláh 8·50.

Csikmegyében van 63 község, 1 rendezett tanácsu város s ezek között a népesség következőleg oszlik meg: 301—500 lélekig 4, 501—700 lélekig 6,

701—1090 lélekig 10, 1001—1500 lélekig 14, 1501—2000 lélekig 14, 1501—2000 lélekig 14, 2001—3000 lélekig 10, 3001—5000 lélekig 4, 5001—10000 lélekig 3 község van s egy községre átlag 1728 lakós esik.

A lakósságból helybeli 86·38, ezen megyebeli 11·13, más megyebeli 1·95, ausztriai 0·12, külföldi 0·43%. Csikmegyében 1000 férfira esik 936 nő. A családi állapot %-ban következő: nőtlen férfi 29·11, nős 66·78, özvegy 4·07, törv. elvált 0·04, hajadon 14·88, férjes 72·95, özvegy 12·10, törv. elvált, 0·07. Férfiak száma 59127, nőké 55172.

Hit felekezetek szerint szaporodás 1880—1890-ig róm. kath. 1·95, gör. kath. 6·22, más felekezeteknél szaporulat nem mutatkozik.

Hit felekezet szerint van róm. kath. 93425, gör. kath. 18532, örmény 729, gör. kel. 65, evangelikus 150, református 565, unitár 44, zsidó 706.

Olvasni, irni tud 20853 férfi, 12007 nő, csak olvasni tud 307 férfi, 276 nő, irni olvasni nem tud 36649 férfi, 38898 nő.

Kereső férfi van 38019, nő 11938, eltartott férfi 20919, nő 43234.

Szántóföld van 124392 hold 716 öl, önálló földbirtokos és földmivelő 15376, bérlő 3. Erdő terület 2069·16 nsz. kilométer.

Csikmegyében a következő iparosok vannak: Ágynemü, paplan és vatta készitő 5, asztalos 154, bádogos 15, bognár 59, cserző anyag készitő 6, csizmadia 228, czipész 239, czukrász 5, eczetgyáros 6, épitész 6, esztergályos 4, faárugyáros 8, fazakas 12, fényképész 1, fésüs 3, gépész (cséplő) 10, gépész (k. m. n.) 2, géplakatos 3, gőzfürész 15, gyepmester 4, gyertya és szappan készitő 5, hentes 1, kádár 35, kalapos 16, kéményséprő 4, kertész 2, kovács 447, kőfaragó 10, kőmives 53, könyvkötő 6, könyvnyomda 4, köszörüs 1, kötél-gyártó 13, lakatos 43, molnár 453, mészáros 77, mézesbábos 2, nyerges 3, órás 4, pék 23, rézmüves 3, sörfőző 6, szabó (férfi) 122, szabó (női) 15, szeszgyár 1, szijgyártó 5, szobafestő 4, szücs 89, szürszabó 2, takács 4, téglagyáros 5, timár 48, zsibárus 1. Önálló vállalkozó 1561, üzletvezető 5, iparossegéd 362, tanoncz 227. Tulajdonképpi iparos férfi van 2317, nő 52, élvezeti és személyes szolgálati iparos 177 férfi, 204 nő, vándoriparos 1, házi és népiparos férfi 108, nő 96, összesen 2603 férfi, 352 nő.

Bányászati vállalkozó van 2, üzletvezető tiszt 2, mérnök 2, bányászmunkás 16 éven alul 25, 16 éven felül 123, szolga 5.

Mezőgazdaság. Csikmegye összes szántó földeiből 1892-ben 51·43% tartatott ugarban s igy viszonylag az ország összes törvényhatóságai közül Csikmegye tart legtöbb földet ugarban. Az őszi vetés 41·08, a tavaszi 58·92%-ot tett.

Csikmegye területén volt 1890-ben 62202 épület s ebből lakóház 26918, cselédlak 759, gazdasági épület 33853, gyári és egyéb ipari épület 456, templom 61, iskola 69, iskola és templom egy tető alatt 1, korház 1, laktanya 24, egyéb épület 61. Egy lakó házra esik 4·0 lakós, pincze lakás van 4, földszint 28144, félemeleten 4, első emeleten 40, van 33541 szoba, 25241 konyha, 9975 egyéb helyiség. Népszerüség négyzet kilométerenkint 25·40%.

Csikszereda rendezett tanácsu város lakóssága az 1900.évi népszámláláskor volt 1789. Szaporodott a lakósság 1857—1869. 34·96, 1869—1880. 28·06, 1880—1890. 12·02%-kal.

Csikmegye összes lakósságából beszéli a magyar nyelyvet 98861 lélek (86·64%), német nyelvet 384 (0·38%), tóth nyelvet 6 (0·01%) oláh nyelvet 14·470 (12·68%), ruthén nyelvet 2, szerb nyelvet 1, egyéb nyelvet 386 (0·34%). A nem magyar anyanyelvüek közül magyarul beszél 3961 (27·29%).

Testi és szellemi fogyatkozásban lévő van és pedig: vak 153, süketnéma 153, elmebeteg 67, hülye 204. 1891-ben csikmegye területén 1132 házasság köttetett, egyezer lélekre 9·8%. Élve született 5015, ezer lélekre 43·5%. Elhalálozott 1892-ben tezmészetes halállal 3205 személy, nem természetes halállal 54, összesen 3259 és pedig természetes halállal veleszületett gyengeségben 546, görcsökben 48, gyermek aszályban 90, tüdőlobban 134, tüdőgümőben 310, bélhurutban 302, vérhasban 59, hagymázban 146, himlőben 260, vörhenyben 18, kanyaróban 19, roncsoló toroklobban 52, torokgyikban 24, hökhurutban 105, gyermekágyi lázban 12, gutaütés 41, aggkorban 474, pokolvar 1, elmebajban 3, egyéb halál okok miatt 552. A nem természetes halálozásoknál: erőszakos halállal 17, öngyilkosság 10, baleset 27.

Erdő terület van részletekben hectáronkint és pedig véderdő 23443 hect. feltétlen erdőtalajon álló 206451 hect., tölgyerdő 995 hect., bükk és más lomb erdő 1 hect., törvényhatósági és községi erdő 188808 hect., egyházi testületek és személyeknek 8898 hect., közbirtokossági 19026 hect., rendszeres gazdasági térv mellett kezeltetik 216683 hect., nem kezeltetik 13211 hect., összes erdőterület 229894 hect.

Csikmegye 1890. évi értelmiségét a következő adatok világitják meg:

1. Törvényhatósági és közigazg. szolgálatban állott 124, igazságügyi szolgálatban 85 férfi. 2. közegészségügyi szolgálatban 30 férfi, 60 nő. 3. tanügyi szolgálatban 171 férfi, 23 nő. 4. egyházi szolgálatban 110 férfi, 6 nő. 5. irodalom és müvészettel foglalkozott 13 férfi, 9 nő. Összesen 631.

Az 1894-ik évben volt a csikmegyei tanköteles gyermekek száma 21512, ezekből mindennapi 15293, ismétlő 6293. Nem szerint mindennapi tanköteles fiu 7607, leány 3054.

Az iskolák összes száma 108, ezekből állami jeleggel birnak: elemi 1, felső-népiskola 1, községi jelleggel elemi 23, felső-népiskola 1, polgári 2, ovóda 53. Felekezeti jeleggel: elemi 78, polgári 2, ovóda 1. A tanitók száma 172 rendes, 8 segéd, 178 képesitett, 2 nem képesitett. A tanitókból 10 gör. kath.

A törvénynek megfelelő felszerelés van 102 iskolában. Faiskola van 74, iskolakert 80, tornatér 90 iskolánál. Háziipar tanittatik 15 iskolánál, könyvtár van 53 iskolánál.

Az 1890. és 1894. év óta történt változásokat és különbözetet csikmegye kultur- illetőleg iskolai történetének megirásánál, ha t. i. illő anyagi támogatás mellett odáig jutok. Fogjuk látni.

De ezek előre bocsátása után lássuk megyénk állapotát az 1894-ik évből az érem másik oldaláról is.

Nagy Miklós ügyvéd „Önsegély“ czimü czikk sorozatában (L. M. A. 1894. 193—194. s következő számai aug. 2—26. stb.) számokkal kimutatta, hogy a magyar királyság népessége 17 millió 300 ezernyi lélekre megy. Az egész királyságban a csak vélelmezett 250 millió forintnyi, — a valóságban nincs ennyi, — fizetési, vagy jobban az egy évi átlagban megállapitott bevételből, vagy a jövedelmi összegből, mint élet fentartási eszközből esik egy lélekre 14 frt 45 kr.

Egy évi államháztartási szükséglet pedig teszen 465 millió forintot, miből esik egy lélekre 26 frt 88 kr. Ez azt jelenti, hogy minden egyes lélek után egyre-másra az országban esik 14 frt 45 kr bevétel és ezzel szemben 26 frt 88 kr kiadás, vagyis az évi kiadás több az évi bevételnél 12 frt 43 krral.

Az állam-adóssági tőkéből jut egy lélekre 185 frt 40 kr, a tényleg fizetett évi 140 millió kamatból egy évre 8 frt 9 kr.

A pénzintézeteknél lévő tartozások után átlag 8%-kal számitva, kamatul kell egy lélek után egy évre 6 frt 52 kr, tehát csupán kamat czimletre esik 14 frt 61 kr.

Miből világos, hogy a forgalomban lévő fizetési eszközök még számszerint sem fedezik csak magát a kamat szükségletet.

De lássuk ezen adatok nyomán magát Csikmegyét, hogy mekkora összeg esik rá?

Csikmegye lélek száma 114—117 ezer között ingadoz. Vegyünk csak közép számitással 115 ezeret. E szerint Csikmegye évi bevétele lenne a 250 millióból 216 ezer 750 frt.

Ezzel szemben az állam háztartás évi szükségletéből, a 465 millióból esik egy lélekre, egy évre 26 frt 88 krt számitva Csikmegyére 403 ezer 200 frt, az állam-adóssági tőkéből egy lélekre 185 frt 40 krt számitva Csikmegyére esik: 2 millió 781 ezer frt, a pénzintézeteknél lévő tartozások után egy lélekre eső évi 14 frt 61 kr, kamatok fedezésére esik 219 ezer 150 frt.

Vagyis a 216 ezer 750 frt évi bevétel, illetőleg fizetési eszközzel szemben áll 3 millió 403 ezer 350 frt teher, vagyis levonva a 3,403,350 frt szükségletből 216,750 frt bevételt, mint kisebb mennyiséget, marad ránk fedezet nélküli teher képpen: 3 millió 186 ezer 600 frt. Ebből kölcsön tőke 2,781,000 frt és évenkint fizetendő teher 622,350 frt. De tegyük fel, hogy az egy lélekre eső 26 frt 88 kr és egész Csikmegyére eső 403,200 frtban a kamatok czimletére felvett egy lélek utáni 14 frt 61 kr és Csikmegyére eső 219,150 frt fel volna véve, még akkor is az egy lélek után eső 14 frt 45 kr és a megyére eső 216,750 frt fizetési eszköz, vagy bevétellel szemben ott áll egy lélek utáni a 26 frt 88 kr és az egész megye utáni a (622,350 forint helyett) 403,200 frt évi teher és az egy lélekre eső 185 frt 40 kr, illetőleg a megye után 2,781,000 frt tőke tartozás. Már pedig igazán meg áll az esze az embernek, hogy évi 14 frt 45 kr bevételből hogyan lehessen

fedezni 26 frt 88 krt, tehát szinte kétannyi kiadást. Ez lehetetlen. S ha még is felcsikartatik, az a nemzeti élő és meghalt vagyis kamatozó tőke rovására és kárára történik, a mi már is bukkásba sodorta a magyar agrikulturát semmivé tette a kézmüipart s teszi a fejledezni indult gyáripart, melyet pedig a kormány már ma igazán dédelget s végül teljesen tönkre teszi a nemzetet és megdönti a hazát.

Az ilyen tulhajtó gazdálkodással szemben a bukkás elől nincs kitérő ut és mód.

Feljegyeztük Csikmegye ezen anyagi helyzetét is, mely pedig 1894. óta folyton a hanyatlás és visszaesés utján halad, hogy a jelenről a jövőnek tájékozást nyujtsunk. Népünknek eladósodása, az adósságok telekkönyvvi betáblázása, a birtok ár alásülyedése, a pénzhiány, a napirenden lévő foglalások, végrehajtások és árverések oly nagy mérvüek és oly szomoru kepet nyujtanak, hogy alig létezik toll, mely azokat elég hüen leirni tudná.

Csikmegye Székhelye.

Csikmegyének, illetőleg Csikszéknek, mint ilyennek a legrégibb okmányok, bizonyitása szerint, hajdan nem volt állandó székhelye és közigazgatási központja.

A szabad székely nemzet alkotmányos közgyüléseit leginkább a főkirálybirák lakóhelyén tartotta.

Csiknak első tanácskozási helye, székhelye s mintegy központja — bizonyára Rákos- és Vacsárka földén az ős Rabonbán s később ugyanazon székely primor Sándor (István) család vacsárcsi kastélya volt, a hol még a XV. és XVI. században is a székgyüléseit tartották és némely, a széket s más közügyeket illető határozatokat hozták.

A székelység főkirálybiráit bár szabadon, de rendesen a székely primor családokból választván, gyüléseit is rendesen azoknak lakóhelyein tartották: igy Csik-Szentgyörgyön, Szentmártonon, Kozmáson, Szentimrén, Szentkirályon, Somlyón, Szépvizen, Rákoson, Szenttamáson és Gyergyó-Szentmiklóson. E községekben gyakrabban, de tartotta ritkábban más községekben, sőt körülmények szerint egyes községek határán a szabad ég alatt is.

De a szék — némi sorrendet tartva szem előtt, — gyüléseit a ma is divatban levő s az ősiséget megőrző vándor-tanitói és papi korona stb gyülések módja szerint faluról falura menve is tartotta.

Azonban e gyülések tartásának helye tekintetében is az az idők teltével s a viszonyok gyors fejlődésével változások állottak be.

A nemzet állami, társadalmi és közgazdasági igényei által sürgetett jó közigazgatás, bizonyos központok megállapitását

tette szükségessé, hogy azokból mint egy-egy központból induljon ki s azok körül, mint egy-egy központ körül forduljon meg és mozogjon az egész közigazgatás folyama.

Csikszék már a letünt XIX-ik század elején Csik-Somlyón, mint a szék szellemi góczpontján, egy szerény és 1825-ben egy másik diszes Székházat épitett, honnan azóta, mint székhelyről vagy közigazgatási, közkormányzati és igazságszolgáltatási központból vezette és intézte a szék összes ügyeit.

Később a székháza, az akkori épitkezési viszonyok és izléshez elég fényesen s a ma is látható nagyságában és beosztásban kiépittetvén, a szék gyüléseit és az ugynevezett marchalisait állandóan itt tartotta, a szék hivatalnokai itt laktak, igazságszolgáltatás, börtön stb. itt összpontosultak ugy, hogy Csik-Somlyó ezek és sok más tekintetből is valóban a szék méltó központja, a közkormányzat székhelye vala egészen a legujabb időig, midőn a székből megye lett s a megyének központjául Csik-Szereda mondatott ki.

Vagyis 1872-ben a közigazgatás az igazságszolgáltatási törvénykezéstől elválasztatván a törvényszék Csik-Somlyóról Cs.-Szerdába költözött át a városházába. Ez időtől kezdve s különösön az 1876. évi megye rendezési törvény életbe lépte után, mely kimondotta a hivataloknak lehető egy helyre való konczentrálását, — megindult a mozgalom a megyei központi közigazgatásnak is Csik-Szeredába való áthelyezése iránt. Az áthelyezés megvalósitásában legnagyobb buzgalmat fejtett ki Mikó Mihály akkori főispán, s a vármegye a közigazgatásnak Csik-Szeredába való áthelyezését 1878-ban ki is mondotta, régi szeredai várkastély sánczainak lerombolását, betöltését elrendelte s részben foganatositotta és 1879. év szeptember havába a nevezett várba beköltözött.

Ugyanekkor tervbe vétetett egy uj megyeház épitése s a nevezett várkastélynak honvédségi czélokra való átadása. A tervet rövid idő alatt Hám Ignácz akkori épitészeti hivatali főnök elkészitvén, azt a kormány megerősitette s egyuttal a törvényhatóság azon határozatát, hogy az épitési költségek a megyei ugynevezett „Ruházati alap"-ból felveendő kölcsönből fedeztessenek, -- helyben hagyta és az épités 1884-ben kezdetét vette.

A diszes megyeház épitését 1886. év nyarára mintegy 96.000 frtra rugó költséggel, s mintegy 10.000 frtot érő beruházásokkal befejezték s a közigazgatási tisztviselők ugyanazon év őszén, minden egyházi megáldás nélkül, elég fényes polgári ünnepélylyel az uj megyeházba beköltöztek s ugyanakkor a várkastélyt is átadták a honvédség számára. Ezzel 1879-től vagyis a közigazgatásnak Szeredába való áthelyezésétől kezdve indult

meg s vett nagyobb lendületet Csikmegye egyetlen városának Csik-Szeredának, mint a megye jövendőbeli központjának fejlődése, s kezdetett meg magánosok által is az épitkezés, hogy a tisztviselők részére lakások biztosittathassanak.

A közigazgatásnak Szeredába lett áthelyezésével Somlyón üresen maradt a volt megyeház terjedelmes börtönhelyiségeivel együtt, ekkor Imets F. Jákó gimnáziumi igazgató azon kezdeményezése folytán, hogy az addig Somlyón egyes házaknál elszállásolt tanuló ifjuság részére internátus létesittessék, az erd. rom. kath. státus, mint iskola fenntartó kérést intézett a megye közönségéhez a volt megyeháznak a jelzett czélra való átadása iránt.

A megye közönsége helyeselvén a kitüzött czélt, rövid alkudozás után a több mint 100.000 frtot érő megyeházat 10000 forint potom árért a státus rendelkezésére bocsátotta, melyben rövid idő alatt a tanuló ifjuság el is helyeztetett, de mivel a régi beosztás mellett a helyiségek abban elégteleneknek bizonyultak, a rom. kath. státus 1891-ben nagy költséggel a régi börtön helyiségeket lerombolta s az egész épület alsó és felső részét átalakitotta.

Emlitők, hogy Csik-Szeredában magánosok is kezdettek főleg a közigazgatásnak Szeredába való beköltözése után épitkezni. Szeredának a megye központjává történt emelése okvetlenül magával hozta és feltételezte a lakásviszonyok párhuzamos és elodázhatlan gyors rendezését. No és a fellépő szükségletekhez képest megtörtént az, minek meg kellett volna történnie.

Hogy Csik-Szereda az épitkezés dolgában is egy pár évtized óta halad, tagadhatatlan, de hogy kellő lakásokról, melyekben a hivatalnokokhoz tartozó személyzet elhelyezhető legyen, eddig gondoskodva lett volna, alig mondhatnók el. Az eddigi épitkezések tekintet nélkül erre, csak egyéni ösztön és szükségleteknek megfelelelően történtek. Már pedig egy város vagy székhely kiemelkedésének első és főbb kellékei közé tartozik az, hogy a hivatalokhoz tartozó személyzet és lakósság szaporodásához a kellő és tisztességes lakások rendelkezésére álljanak s a lakások mai méregdrágasága állja utját a népesség szaporodásával növekedő közgazdasági, ipari, kereskedelmi és kulturális viszonyok fejlődésének és emelkedésének. Bennünket nem tarthatnak vissza a terület, az épitkezésekhez szükséges anyagok s még pénz hiányok sem.

A mai lakásviszonyok valóban és tagadhatatlanul még nyomoruságosak. Nem régiben a felcsiki szolgabiróság székhelyének Csik-Szeredába való áthelyezésével jelentkezett a nyomoruság. Alig volt hová helyezni. Hát ha majd a közigazgatás államositásával a pénzügyigazgatóság áthelyezésével, a vasut hátra-

levő részének kiépitésével, az erdő s más ipari vállalatok szaporodásával nagyobb hivatali és személyi szaporulatok állanak elő, a mik okvetlenül elő is fognak állani, hol fognak azok majd még drága áron is lakásokat venni maguknak. Itt az ideje, s van is hozzá még heverő tőke is, hogy akár a vármegye hatósága, akár a pénzintézetek, akár a város, akár egyesek az ügyet különös gondoskodásáuk tárgyává tegyék, épittető szépittető bizottságokká alakuljanak s a lakásviszonyok rendezését Csik-Szeredában ugy, mint a vármegye hasonló viszonyokkal biró emporiális helyein közvetlenül Csik-Szereda, — közvetve pedig a vármegye előhaladása érdekében haladéktalanul munkába vegyék. A kik Csik-Szereda és a vármegye előhaladását őszintén akarják és ohajtják, azok megértik e szavak messzekiható fontosságát s igy fölösleges lenne az ügyet hosszabban tárgyalni Legyen elég ennyi jóakaró figyelmeztetésül.

Csikmegye czimere és pecsétje.

Mint I-ső Ferencz császárnak Bécsben 1793. október 2-ról sajátkezüleg aláirt, valamint gr. Teleki Sámuel korlátnoka, Zejk Dániel titkára aláirásával, nagy függő pecséttel ellátott s pergamenre irt okelvele, mely a csik-somlyói most csikszeredai megyei levéltárban őriztetik, mutatja, következőleg van összeállitva: 1. Balfelső lapján kék mezőben a nap diszlik. 2. Alul három folyó és hegyek, a hegyek tetején két kis ház látszanak. A három folyó az oklevél szavai szerint: a Maros, Olt és Küküllő; a házakkal jelzett hegyek: a piricskei és gyimesi szorosokat jelentik. 3. Jobb felső lapján a félhold pihen közepéből kinyuló kettős kereszttel vörös körben. Alul négy halom látszik fenyüfákkal be nőve, melyek az örökzöld fenyveseket jelképezik. 5. A czimer közepén aranyos mezőben méltóság teljesen foglal helyet a Boldogságos Szüz Mária képe, a mint az üdvözitőt ölében tartja. Az egész czimert pedig egy diszes korona tetézi e körirattal: „Sigillum Sedium Siculicalium Csik utriusque Gyergyó és Kászon".

De Csikmegye fentebbiekben körülirt czimerével sokban közös jelleggel birván Csikmegye pecsétje, helyén valónak találom erről is némelyeket idejegyezni.

„Csikszéknek, vagy ma már Csikmegyének mostan használt pecsétje ujabb keletü ugyan, de a réginek mintájára készült. A pecsét — mint Orbán B. leirja — négy mezőre oszlik, a jobb oldali alsóban egy három csucsos hegy látszik, mely a Hargitát ábrázolja. A baloldali alsó osztályban fenyőfáktól tetőzött négy csucsos hegy van, mely a határszéli Kárpátokat látszik jelképezni. A jobboldali felső mezőben a nap, a baloldaliban félholdra helyezett kereszt van, mi a kereszténységnek a pogányság feletti győ-

zelmét jelenti; közepén pedig Szüz Mária szobor tünik fel, mely a somlyói csodatévő Mária szobrát ábrázolja. Körirata ez: Sigilum Sedium Siculicalium Csik utriusque (Fel- és Alcsik) Gyergyó et Kászon 1793".

Azonban a Csikszék legujabban készült kaucsuk pecsétnyomó (homor metszet) körirata ez: „Sigillum sedis judicialis sedis sicul. Csik 1792. Továbbá Csikmegye czimere hasonlóan kaucsuk homor metszet e körirattal: „Csik-Megye. 1884": Ugyanez dombor metszeten e körirattal: „Csik-Megye. 1876".

Csikmegye közigazgatása.

Minden törvénynek, a törvények által keretelt intézmények s igy a közigazgatási törvénynek is a lüktető erőt, pezsgő, egészséges életet, a közjólétet igazán munkáló szellemet azon személyzet adja, kölcsönzi, mely ama törvényeket végrehajtja, a törvények által megjelölt keretet kitölti s abba megelevenitő lelket beleönti. Olyan a közigargatás is mint az azt éltető és mozgató lelkek. A szereplő, a vezető személyek alkotják a népek és nemzetek egyes korszakjait és azok milyenségét s igy a közigazgatásét is. A közigazgatás multját más helyütt adjuk, a jelenét pedig itt adni még nem ideje. A jelent szemlélő Klio dolga ma jegyezni a jövőre az adatokat. Azért itt csak a személyzet felsorolásánál maradunk.

A megyének a megyei központba összefutó közigazgatását a megye fogalmának már érintett kifejező részei. Csikmegyében a négy főszolgabirói járás és Csikszereda rendezett tanácsu város közigazgatása egésziti ki.

Egyházi tekintetben Csikmegye 56 róm. kath. községe a kalocsai egyház tartományhoz tartozó s Gyulafehérvártt székelő erdélyi püspöki megyéhez, 18 gör. kath. egyháza a Balázsfalván székelő gyulafehárvár—fogarasi érseki egyház megyébe, az 1 református körlelkészség a Kolozsvárt székelő erdélyi superintendens alá tartozik, zsidó anyakönyvi hivatal csak egy van: Tölgyesben.

Igazságügyi beosztása a következő: az egész vármegye a marosvásárhelyi kir. itélőtábla kerületéhez beosztott csikszeredai törvényszék alá tartozik, járásbirósága van Csikszeredán, Csik-Szent-Mártonon és Gyergyó-Szentmiklóson, utóbbi kettő telekkönyvi ügyekben birói hatáskörrel van felruházva. A vármegyére illetékes kir. főügyészség, pénzügyi biróság s közjegyzői kamara Kolozsvárt, a bányabiróság Gyula-Fehérvártt és az ügyvédi kamara Maros-Vásárhelyen van.

Hadügyi tekintetben az egész vármegye a nagy-szebeni hadtest s a Székely-Udvarhelyt székelő 82. sz. hadkiegészitési

parancsnokság, a Brassóban székelő 24. honvéd gyalogezred, s a Maros-Vásárhelyt székelő 9. honvéd huszárezred, a 79. és 80. számu népfölkelői járáshoz tartozik; alakitja a 79. és 80. sz. I. osztályu és a 175. és 176. sz. II. oszt. népfölkelő zászlóaljat. Csik-Szeredában csendőrségi szárny és szakasz parancsnokság van, mely a kolozsvári törzsparancsnokság alá tartozik.

Pénzügyi szempontból Csikmegye a székely-udvarhelyi pénzügyigazgatóság területéhez tartozik, adóhivatala és pénzügyőri biztossága Csik-Szeredában és Gyergyó-Szentmiklóson, mellék vámhivatala Csik-Gyimesen, Gyergyó-Békáson és Gy.-Tölgyesen van. Ipari és kereskedelmi ügyeit illetőleg a marosvásárhelyi kamara kerületéhez van beosztva; állam-épitészeti hivatala Csik-Szeredában; a közutak tekintetében a nagyváradi felügyelői kerület; posta és táviró ügyekben a kolozsvári igazgatóság hatósága alá tartozik. Az állami kezelésbe vett községi erdők kezelésével a csikszeredai erdőhivatal van megbizva, mely alá a gyergyó-szentmiklós—csikszereda—szépviz—szt-mártoni- és tölgyesi erdőgondnokságok vannak beosztva.

Méntelep-osztálya csak Háromszék vármegye területén Sepsi-Szentgyörgyön, állami állatorvos van egy a központban Csik-Szeredában, egy-egy m. kir. állatorvos Csik-Szentmártonon, Gyergyó-Szentmiklóson, Tölgyesben és a csik-gyimesi belépő állomásnál, melyek a kolozsvári állategészségügyi felügyelő alá tartoznak. A tölgyesi belépő állomás vezetője egyuttal az ottani járási állatorvos.

Kulturmérnöki ügyekben Csikmegye a brassói X. kerülethez van beosztva. A vármegye területén 9 gyógyszertár van.

Ezek itt általánosságban, miket részben már fennebb részletesen láttunk s még később és alább látni fogunk.

Csikmegye háztartása.

E czim alatt rövid kivonatban adjuk Csikmegye vagyoni állását, bevételeit és kiadásait, melyek együtt véve háztartását fogják feltüntetni.

Csikmegye közvagyona az 1899. évi adatok alapján.

1. A ruházati alap, melyből a megye rászorult lakósai jelzálogos kölcsönt kapnak, tesz 331,132 frt 83¾ kr.

2. A lóbeszerzési alap, mely neveltetési czélokra használtatik s minthogy a volt székely huszár-családok a segélyezés módját meg nem határozták, a vármegye, mint az alapok kezelője, annak kamataiból a volt huszár-családok iskolába járó gyermekeit segélyezi. Ez alap tesz 35,283 forint 24 krt.

3. A birtokváltság alap, mely a volt megyei telepitvényesek által megváltott birtokok megváltási árából jött létre, birtok bevásárlásokra és a

lakósok számára kisegitő kölcsönök adására fordittatik. Ezen alap tesz 204,501 frt 96½ krt.

4. A nevelési alap, mely megnevezésében hordja czélját, tesz 59090 frt 67 krt.

5. A leányiskola alap, a felső leányiskola épület fentartására, tesz 3317 frt 68 krt.

6. Az ipar alap, a megyei ipar fejlesztésére, tesz: 20794 frt 32 krt, mely ez idő szerint nagyobbára csak kamatozik.

7. A tisztviselői nyugdij alap, mely 6% mellett gyümölcsöztetik s a tisztviselők nyugdijazására szolgál, tesz 62351 frt 25 krt.

8. A székely kivándorlási alap, melyről már fentebb a székely kivándorlás czime alatt vala szó s szép és nemes czélját magában birja, jelenben még csak kamatozik. Ezen alap tesz 10345 frt 87 krt.

9. A körjegyzői nyugdij alap 24683 frt 94 kr. Az 1—9 alatti alapok mintegy 751,501 frt 77 kr összeget képviselnek, azon megjegyzéssel, hogy e kimutatás 1894-ről szólván azóta az alapok egy része a kamatok hozzá csatolása által tetemesen gyarapodott s ma már a két millió koronát felül haladják.

E közalapok mellett a keblitakarék pénztárba jelenben magánosoknak takarék betétei nem kezeltetnek.

A vármegye közvagyonát, az ingatlanokon kivül, melyeknek becsértékéről kimutatással nem birok, mindennemü tőkepénzekben, mintegy 629,182 frt 66 krra lehetne tenni, hozzá értve természetesen az utóbbi 5—6 évi szaporulatot, a mennyiben a kamatokat is a tőkésitette.

A házi pénztár, melyből a tisztviselők fizettetnek, havonkint az alap pénztárból fedezi kiadásait, bir 1678 frt 71 kr tartalék alappal. Árva pénztár 217,819 frt 54 kr. Szeredai korház alap 20,263 frt 80 kr. Gyergyói korház alap 21,974 frt 77 kr, mely a korház felépitése által már megszünt, beteg ápolási alap 1588 frt 48 kr. Utadó alap 497 frt 83 kr. Utalap 2433 frt 53 kr. Ipar iskolai alap 2137 frt 92 kr. Állattenyésztési alap 1681 frt 80 kr. Tartalék alap 82 frt 44 kr. Vasut épitési alap 2075 frt 72 kr. Letét 15,974 frt 72 kr. Összeg 288,208 frt 54 kr.

Csikmegye 1895—1900. évi költségvetése és belügyminiszteri jóváhagyása szerint a megyei tisztviselő,- segéd és kezelő személyzet fizetése és lakpénz illetéke a következő:

I. Központi személyzet.

1. Alispáni fizetés 1895-ben 2016 forint, lakpénz 400 frt. 1900-ban 2000 frt, lakpénz 400 frt, utiátalány 600 frt.

2. Főjegyzői fizetés 1895-ben 1344 frt, lakpénz 300 frt. 1900-ban 1400 frt, lakpénz 400 frt.

3. Első aljegyzői fizetés 1895-ben 896 forint, lakpénz 200 forint, 1900-ban 1200 frt, lakpénz 200 frt.

4. Másod aljegyzői fizetés 1895-ben 600 forint, lakpénz 200 forint, 1900-ban 1100 frt, lakpénz 200 frt.

5. Harmad aljegyzői fizetés 1895-ben 600 forint, lakpénz 200 forint, 1900-ban 1000 frt, lakpénz 200 forint.

6. Főügyészi fizetés 1895-ben 1120 forint, lakpénz 300 forint, 1900-ban 1200 frt, lakpénz 300 frt.

7. Főorvosi fizetés 1895-ben 896 frt, utiátalány 300 frt, 1900-ban 1000 frt, utiátalány 300 frt.

8. Főpénztárnoki fizetés 1895-ben 1120 forint, lakpénz 200 forint. 1900-ban 1200 frt, lakpénz 200 frt.

9. Ellenőri fizetés 1895-ben 896 forint, lakpénz 100 forint. 1900-ban 900 frt, lakpénz 200 frt.

10. Könyvelői fizetés 1895-ben 600 frt, lakpénz 100 frt. 1900-ban 700 frt, lakpénz 100 frt.

11. Főszámvevői fizetés 1895-ben 1120 forint, lakpénz 200 forint. 1900-ban 1200 frt, lakpénz 200 frt.

12. Alszámvevői fizetés 1895-ben 600 forint, lakpénz 100 forint. 1900-ban 600 frt, lakpénz 100 frt.

13. Főlevéltárnoki fizetés 1895-ben 896 forint, lakpénz 100 forint. 1900-ban 1000 frt, lakpénz 200 frt.

14. Iktatói fizetés 1895-ben 600 frt, lakpénz 100 frt. 1900-ban 700 forint, lakpénz 100 frt.

15. Kiadói fizetés 1895-ben 660 frt, lakpénz 100 forint. 1900-ban 700 forint, lakpénz 100 frt.

16. 2 irnoki fizetés 1895-ben 560 forint, lakpénz 100 frt. 1900-ban 600 frt, lakpénz 100 frt.

3 irnoki fizetés 1895-ben 440 frt, lakpénz 100 frt. 1900-ban 500 forint, lakpénz 100 frt.

17. Dijnoki fizetés 1895-ben 396 forint. 1900-ban 400 forint.

18. Várnagyi fizetés 1895-ben 400 frt s 30 frt ruhaátalány és ez a mai is, szabad lakás, fütés, világitással.

19. Közigazgatási gyakornokok fizetése 1895-ben 360 frt és most 500 forint.

20. Hivatalszolgák fizetése 1895-ben 190—200—220 forint és most 300—300 frt és 30—30 frt ruhaáltalányt kapnak.

II. Árvaszéki személyzet.

1. Árvaszéki elnök fizetése 1895-ben 1344 frt, lakpénz 300 forint. 1900-ban 1400 frt lakpénz 400 forint.

2. Árvaszéki két ülnöké egyenkint 1895-ben 1008 frt, lakpénz 200 forint. 1900-ban 1200 forint, lakpénz 250 forint.

3. Árvaszéki jegyzői fizetés 1895-ben 672 forint, lakpénz 200 forint. 1900-ban 1000 frt, lakpénz 200 forint.

4. Árvasziki közgyám és nyilvántartói fizetés 1895-ben 896 forint, lakpénz 100 forint. 1900-ban 900 frt, lakpénz 200 forint.

5. Árvaszéki levéltárnoki fizetés 1895-ben 560 forint. 1900-ban 560 forint.

6. Árvaszéki irnoki fizetés 1895-ben 440 frt, lakpénz 100 frt. 1900-ban 500 frt, lakpénz 100 forint.

III. Járási személyzet.

1. Négy főszolgabirói fizetés egyenkint 1895-ben 1120 frt, lakpénz 200 frt, összesen 5280 frt. 1900-ban 1200 frt, lakpénz 200 forint és utiátalány 300 forint.

2. Öt szolgabirói fizetés egyenkint 1895-ben 784 frt, lakpénz 150 forint. 1900-ban 1000 frt, lakpénz 200 forint. Összesen: 1895-ben 4670 frt, 1900-ban 6000 forint.

3. Az uj gyimesi szolgabiró fizetése 1900-ban 1000 forint s lakpénz 200 forint.

4. Négy közigazgatási gyakornok fizetése egyenkint 1895-ben 336 forint 60 forint lakpénzzel. 1900-ban 500 frt, lakpénz 100 forint. Összesen: 1895-ben 1584 frt, 1900-ban 2400 forint.

5. Öt irnok fizetése egyenkint 1895-ben 440 frt, lakpénz 100 forint. 1900-ban 500 forint, 100 forint lakpénz. Összesen: 1895-ben 2780 forint, 1900-ban 3500 forint.

6. Dijnoki fizetés 1895-ben 360 forint. 1900-ban 400 frt.

7. Négy járá-sorvos fizetése egyenkint 1895-ben 555 forint. 1900-ban 555 forint. Összesen: 1895-ben 2200 forint, 1900-ban szintén 2200 forint.

8. Két állatorvosi fizetés egyenkint 1895-ben 448 forint, lakpénz 100 forint, összesen 996 frt. 1900-ban ugyanannyi.

Ezek szerint az 1895-ben megállapitott 42690 frt évi személyi járandóságokat az 1900. évi szükséglet mintegy 20000 frttal mulja felül, bár ezen fizetés javitás által sem lett az alkalmazottak tisztességes megélhetése biztositva.

Csikmegye közigazgatási személyzete és törvényhatósága.

A vármegyéknek is mai alkotmányos szervezet szerint, mint az autónom községeknek is — előljárói levén, — Csikmegye előjárósági személyzete a következő:

Főispán: Csik-zsögödi Mikó Bálint.

Alispán: csik-szentmártoni Becze Antal.

Főjegyző: csik-szentgyörgy-bánkfalvi Madár Imre után Mihály Ferencz Csik-Karczfalváról.

Első aljegyző Szántó József Csik-Szentimréről. Másod aljegyző Bogády Gyula után Becze Imre Csik-Mindszentről. Harmad aljegyző Bartalis Ágoston és Becze Imre után betöltetlen.

Tisztiügyész: szentkirályi Gál Endre. 1895. junius 2-án történt elhalálozása után Dr. Bocskor Béla, Csik-Somlyóról.

Árvaszéki elnök: csik-szentmihályi Bójthy Endre.

Ülnökök: nagykászoni Székely Károly után Birtha József volt szolgabiró Csik-Szentsimonról és Kovács Antal Csik-Szeredából.

Közgyám és nyilvántartó: csik-szentkirályi Bors Benedek.

Főorvos: Id. Dr. Molnár József után Dr. Veress Sándor.

Állatorvosok: Bogos István után Keresztes Antal Gy.-Ditróból és Székely Károly Gy.-Szentmiklóson.

Pénztárnok: csik-mindszenti Czikó Sándor a kebli pénztárnál. Csik-mindszenti Czikó János a kölcsön kisegitő pénztárnál.

Pénztári ellenőr: Kovács György Dánfalvából, nagy-kászoni Bodó József Csik-Szentimréről.

Könyvelő: Ambrus Dénes Somlyóról.

Főszámvevő: Lárencz Albert után borzsovai Kovács István.

Alszámvevők: Dájbukát Jakab Csik-Szépvizről és Balló Gábor Csik-Szeredából.

Levéltárnok: Balló János után Györffy Sándor Csik-Csatószegből.

Segédlevéltárnok: Miklós Sándor Csekefalváról.

Igtató: Sántha Simon Csik-Pálfalva—Somlyóról.

Kiadó: Nagy Ferencz után Gy.-Szárhegyi Fülöp János Zsögödből.

Várnagy: Péter István Szentkirályról.

Irnokok: Balázs Dénes, Balázs István, Nagy Lajos, Nagy Sándor és Hajnód József.

Dijnok: Gál János Zsögödből.

Járási tisztviselők:

I. Alcsiki főszolgabiró Bartalis Ágost, szolgabiró Zakariás Lukács, járás-orvos dr. Bardócz Gyula, irnok Kömény István, dijnok Bodó Dávid, utbiztos Bors Ignácz.

II. Felcsiki főszolgabiró Fejér Sándor, szolgabirák Lázár Miklós és Veres Lajos, járás orvos dr. Harmat Leó, irnokok Fülöp Alajos és Balázs Zsigmond; dijnok Salló Ignácz, utbiztos Antal Áron.

III. Gyergyó-szentmiklósi főszolgabiró dr. Lázár János, szolgabiró Szász Lajos, járás orvos dr. Dobribán Antal, irnok Koródi Ernő, utbiztos Mihály János.

IV. Tölgyesi főszolgabiró Bogády Gyula, szolgabiró Sándor Gyula, járás orvos Mühlfay Sándor, irnok Biró Béla.

V. A határrendészeti teendők ellátására a gyimesi vasutállomáshoz rendszeresitett szolgabirói állást betölti Szász Domokos.

A megyének is, mint a községnek van képviselő testülete, melyet megyei bizottságnak vagy törvényhatósági bizottságnak neveznek el. Ilyen törvényhatósági bizottsági tag van összesen 234.

A bizottsági tagok fele része áll a megye azon polgáraiból, a kik a megyében legtöbb adót fizetnek, a más fele része pedig a választó jogosult polgárok illetőleg e végből csoportositott községek polgárai által választott tagokból.

Minthogy pedig a virilis bizottsági tagok névjegyzéke minden évben kiigazitás alá jön, a 6 évi megbizatással biró választott tagok névjegyzéke pedig az időközi elhalálozások és eltávozások miatt szintén gyakran szenved változást, a tagok névjegyzékét, mely ezek szerint állandósági jelleggel nem bir közölni indokoltnak nem tartottuk.

A virilis és választott bizottsági tagok a főispán vagy akadályoztatása esetén az alispán elnöklete alatt évenkint kétszer rendes s azonkivül a körülményekhez képest annyiszor, a hányszor szükséges — rendkivüli gyüléseket tartanak. Ezen ugy nevezett törvényhatósági közgyülések választják a törvények értelmében választás alá eső megyei tisztviselőket 3 évi idő tartamonkint. E gyülések intézik a megye ügyeit, megszavazzák az előkészitett költségvetések alapján, a kiadásokra szükséges pénzeket. E gyülési határozatokat jogerőre emelkedésük után végrehajtják a megyei tisztviselők.

A megyei tisztviselők a törvény által hozzájuk utalt különböző ügyeket a hivatal főnökök személyes felelőssége alatt intézik első és másod fokban, némely a törvény által meghatározott esetben, ugy ezek által, mint a községeknek egyesek concrét magán ügyeiben hozott határozatait, másod, illetve harmad fokban ellátja a törvényhatósági bizottság kebeléből a főispán elnöklete alatt alakitott megyei közigazgatási bizottság, mely áll az alispán, főjegyző, árvaszéki elnök, tisztiügyész, főorvos, tanfelügyelő, pénzügyigazgató, épitészeti hivatal főnök, kir. ügyész és közgazdasági előadón kivül 10 választott tagból. E közigazgatási bizottság ujból albizottságokba osztva, mint választmányok végzik a nekik beosztott ügyeket.

A közigazgatási bizottság nálunk minden hó második hétfőjén gyülést tartva felügyel, hogy a megyében minden a maga rendjén történjék, az adók pontosan begyüljenek, az iskolák, az utak, hidak, az árvák ügyei, pénzei stb. stb. rendben tartassanak, kellő biztositékokkal elláttassanak.

A közigazgatási bizottság tagjai Mikó Bálint főispán elnöklete alatt 1900. évben valának.

1. Becze Antal, alispán.
2. Mihály Ferencz, főjegyző.
3. Dr. Bocskor Béla, tisztiügyész.
4. Szabó Géza, kir. tanfelügyelő.
5. Pap Domokos, kir. főmérnök.
6. Dr. Fejér Antal, ügyvéd.
7. Nagy Sándor, ügyvéd.
8. Dr. Györffy Gyula, ügyvéd.
9. Ifj. Molnár József, ügyvéd.
10. Dr. Csiky József, ügyvéd.
11. Rancz János, alesperes-plebános, Nagy-Boldogasszonym.
12. Molnár Lajos, pénzügyigazgató.
13. Nagy József, nyug. szolgabiró Csik-Szentmártonról.
14. Lázár Menyhért, ügyvéd
15. Páris Frigyes, kir. ügyész.
16. Lázár Domokos, birtokos.
17. Nagy Imre, közgazdasági előadó.

A közigazgatási bizottság kebelében müködő különböző albizottságok pedig a következők:

1. A fegyelmi választmány tagjai a főispán ur elnöklete alatt: Szabó Géza, Pap Domokos, dr. Fejér Antal, Nagy Sándor rendes, Nagy József, Molnár Lajos póttagok.

2. A gyámügyi felebbviteli bizottság tagjai a főispán ur elnöklete alatt: Nagy József és dr. Csiky József rendes, Rancz János póttag. Hivatalból tagjai: Becze Antal alispán, Mihály Ferencz főjegyző, Böjthy Endre árvaszéki elnök, dr. Bocskor Béla tisztiügyész. A főispán ur által kinevezett tagok: ifjabb Molnár József és dr. Fejér Antal, póttag Lázár Domokos.

3. A börtönvizsgáló bizottság tagjai: Becze Antal alispán, Mihály Ferencz, Lázár Menyhért és Nagy József. Hivatalból tagjai dr. Veress Sándor m. főorvos, dr. Dobribán Antal és dr. Bardócz Gyula járásorvosok.

4. Az erdei kihágási másodfoku felebbviteli hatóság tagjai a főispán ur elnöklete alatt: dr. Fejér Antal, Nagy Sándor, Nagy József és ifj. Molnár József rendes, Lázár Domokos, Lázár Menyhért, Bartha Ignácz és dr. Csiky József póttagok.

5. A pót- és utadó elleni felszólamlási bizottság tagjai: Molnár Lajos pénzügyigazgató, dr. Bocskor Béla, Böjhy Endre és dr. Fejér Antal, előadó Dájbukát Jakab alszámvevő.

6. A tanitók és taritónők nyugdijba lépésénél a jogosultságot megállapitó bizottság tagjai: Szabó Géza kir. tanfelügyelő elnöklete alatt: Mihály Ferencz és dr. Fejér Antal. Hivatalból dr. Veress Sándor m. főorvos.

7. A közigazgatási erdőrendészeti albizottság tagjai: Mihály Ferencz m. főjegyző rendes és T. Nagy Imre helyettes elnök vezetése alatt: Nagy Sándor rendes és Kővári László m. kir. erdőtanácsos kültag.

8. A javitó intézetbe küldendő és feltételes szabadságra bocsátandó fegyenczek ügyeinek elbirálására hivatott bizottság tagjai: Becze Antal és Nagy Sándor.

9. A mezőgazdasági munkaadók és munkások közötti jogviszonyból származó másodfoku ügyek elbirálására hivatott albizottság tagjai: Nagy Sándor, dr. Fejér Antal, ifj. Molnár József és Nagy József rendes, Lázár Domokos, dr. Csiky József, Rancz János és Bartha Ignácz póttagok.

10. A megyei ipartanács tagjai 1900—1901. évekre: Nagy Gyula kereskedő és Dávid Péter iparos, csikszeredai lakósok rendes, Szabó Miklós kereskedő és Dóczy János iparos csikszeredai lakósok póttagok.

E bizottságok felsorolása kapcsán, mint érdekes momentum feljegyzésre méltó ifj. Molnár József inditványa folytán a főispán ur elnöklete alatt Becze Antal, Mihály Ferencz, T. Nagy Imre és ifj. Molnár József személyében az 1900. évi január 8-ik közigazgatási bizottság gyüléséből kiküldött 5 tagu bizottság, melynek hivatása a csikmegyei gazdasági egyesület igazgató választmányával egyetértve a csikmegyei mezőgazdaság érdekeinek előmozditására földmüvelési egyesületek alakitása, illetőleg a csikmegyei gazdasági egyesületnek ily irányu müködéssel való kibővitése.

Csik-Szereda.

Csikmegyének egyetlen egy városa van. Ez Csik-Szereda, rendezett tanácsu város. A megye székhelye és központja Csik-Szereda, történetét a történeti részben később adván, itt mint a megyei közigazgatás egyik kiegészitő részét emlitjük meg. Csik-Szereda hatósági személyzete a következőkből áll:

Polgármester és árvaszéki elnök: Erőss Elek és Csedő István után Tusnádi Élthes Jakab nyug. törvénybiró.

Tanácsosok: Tamás Béla és Márton Ignácz.

Jegyző Balázsi Lajos Kászonból.

Ügyész és községi biró Nagy Sándor ügyvéd, Fitódból.

Rendőr kapitány Szász Lajos után Kovács János.

Pénztárnok Antal Sándor.

Ellenőr és közgyám Tamás Béla.

Orvos dr. Molnár József és dr. Molnár Károly után dr. Filep Sándor.

Állatorvos Bogos István után Keresztes Antal.

A csikmegyei kör- és községi jegyzőségek, kör- és községi jegyzők.

Nem lehet itt feladatom az ős magyar alkotmányos élet kereteibe beillesztett modern jegyzői intézménynek, mintegy negyed századot megfutott élettörténetét adni. A magyar közéletnek ma egyetlen intézménye sincs, mely annyira magán hordaná és élénkebb visszfényet adna azon tényezőket jellemző tulajdonoknak, melyek valamely intézménynek jelleget, lelket, életet kölcsönöznek. Ha valahol, itt ezen intézmény képén jelentkezik az ember az ő emberiességének vagy embertelenségének teljességében.

Ez nagyon természetes és könnyen megérthető a mai rendszer mellett azon sok oldalu munkakör, hivatali megbizatás s több irányból jövő teendők halmazából, melyeknek szálai a mai jegyzői intézményben csoportosulnak s a jegyzők hatáskörébe vannak utalva. Nincs is ma egyetlen hivatali osztály, mely ellen annyi panasz merülne fel, közvetlenségénél fogva erkölcsileg vagy anyagilag annyi jót tehetne vagy kárt okozhatna a szegény népnek s melyben az erkölcsileg, jellemileg és megbizhatóságban gyengék oly sürün potyognának alá a gyarlóságok fertőjébe, mint éppen a jegyzők. Azért méltán illeti tisztelet azokat, kik elég erősek és jól megállják helyüket.

I. A kászon-alcsiki főszolgabirói járásban a következő jegyzői körök és körjegyzők vannak.

1. A csik-szentkirályi körjegyzői kör, melyhez tartozik Csik-Szentkirály, Szentimre. E körben 1876 óta Albert Beniám jegyzősködik, melyhez 1893-ig Mindszent, Szentlélek és Zsögöd községek is tartoztak.

2. A csik-szentmártoni kör, melyhez tartozik Csik-Szentmárton és Csekefalva. Körjegyző Csiszér Károly, lakik Csik-Szentmártonon.

3. A csik-kozmási kör, Csik-Kozmás és Lázárfalva községekből alakitva. Körjegyző Lőrincz János, lakik Csik-Kozmáson.

4. A csik-szentgyörgyi kör, melyhez tartozik Csik-Szentgyörgy, Bánkfalva és Kotormány (Szentgyörgy tizeseként szerepel); Menaság, Menaság-ujfalu és Pottyond tizesekkel. Körjegyző Puskás Lajos, lakik Csik-Sztgyörgyön, aljegyző Zöld Antal Menaságon.

5. A csik-szentsimoni kör, mely áll ezen és Csatószeg községből. Szentsimon székhelylyel, körjegyző Reck Ferencz.

6. A csik-tusnádi kör, melyhez tartozók Tusnád, Ujtusnád. Tusnádfürdő és Verebes. Körjegyző Ferenczy Béla, lakik Csik-Tusnádon, aljegyző Bocskor Béla.

7. A kászon-ujfalvi kör, melyhez tartozik K.-Ujfalu és K.-Jakabfalva. Körjegyző Szaniszló Kálmán, lakik K.-Ujfaluban, s.-jegyző Balás Sándor.

8. A nagykászoni kör, melyhez tartozik Kászon-Altiz, Feltiz és Impér. Körjegyző Pálffy András, lakik Kászon-Altizen.

II. A Csik-Szeredában székelő felcsiki főszolgabirói járásban.

1. Csik-Szeredában mint rendezett tanácsu városban, fennebb is látók városi jegyző Balázsi Lajos Kászonból.

2. A csik-mindszenti körben, melyhez tartozik Csik-Mindszent, Szentlélek-fitód és Zsögöd. Körgyző Kovács Béla, lakik Mindszenten és a segédjegyző Jánosi József, lakik Csik-Zsögödön.

3. A csik-somlyói vagy várdotfalvi körben, melyhez tartozik Várdotfalva, Csomortán, Csobotfalva és Pálfalva. Körjegyző Szőllősi Ferencz, lakik Csik-Somlyón.

4. Csik-Taploczán, mint nagy községben jegyző Csedő Domokos. Lakik Csik-Taploczán.

5. A csik-csicsói körben, melyhez tartozik Csik-Csicsó és Madéfalva, körjegyző Tompos Károly Csik-Szentkirályról. Lakik Csik-Csicsóban.

6. A csik-szépvizi körben, melyhez tartoznak Csik-Szépviz, Csik-Szentmihály, Ajnád, körjegyző Kein Adolf. Lakik Csik-Szépvizen.

7. A csik-szentmiklósi körben, melyhez tartoznak Csik-Szentmiklós, Borzsova, Delne községek, körjegyző Csécsy Gyula. Lakik Csik-Szentmiklóson.

8. Csik-Gyimes nagy község. Körjegyző Rusz S. János.

9. A gyimes-középloki kör, melyhez Gyimes-Felsőlok és Gyimes-Középlok tartozik, körjegyző Szabó János. Lakik Gyimes-Középlokon.

10. A csik-rákosi körben, melyhez tartoznak, Rákos, Göröcsfalva, Vacsárcsi, körjegyző Mánya Antal.

11. Dánfalvi körjegyzőség, melyhez Madaras község tartozik körjegyző Mihály Ferencz, lakik Dánfalván, aljegyző Sárosi Dénes.

12. A csik-karczfalvi körben, melyhez tartoznak Karczfalva, Jenőfalva Szenttamás községek, körjegyző Suba Zsiga. Lakik Karczfalván, aljegyző Ágoston József lakik Szenttamáson, mindenik községnek külön jegyző beállitása iránti törekvése folyamatban van.

13. Csik-Szentdomokos nagy községben, melyhez Balánbánya megszünt község csatoltatott községi jegyző Dániel József.

III. A gyergyó-szentmiklósi főszolgabirói járásban.

1. Gyergyó-Szentmiklóson, mint nagy községben jegyző Csergő Gyula, aljegyző Ferenczi Albert. Laknak: Gyergyó-Szentmiklóson.

2. Gyergyó-ujfalvi körben, melyhez tartoznak Ujfalu, Csomafalva, körjegyző Puskás Adolf. Lakik Gyergyó-Ujfaluban.

3. A gyergyó-kilyénfalvi körben, melyhez tartoznak Kilyénfalva, Vasláb, körjegyző Zathureczki Bálint. Lakik Kilyénfalván.

4. Gyergyó-Tekerőpatakon, mint nagyközségben, jegyző Szilveszter Albert.

5. Gyergyó-Alfaluban, mint nagyközségben, jegyző Lörincz Vilmos. Lakik Gyergyó-Alfaluban.

6. Gyergyó-Ditróban, mint nagyközségben, jegyző Fülöp István. Lakik Gyergyó-Ditróban.

7. Gyergyó-Szárhegyen, mint nagyközségben jegyző Ádám Imre. Lakik Gyergyó-Szárhegyen.

8. Gyergyó-Remetén, mint nagyközségben, jegyző Kénesi Béla. Lakik Remetén.

9. A gyergyó-várhegyi körben, melyhez tartoznak Várhegy és Salamás, körjegyző Balogh István. Lakik Várhegyen.

IV. A gyergyó-tölgyesi járásban.

1. A gyergyó-tölgyesi körben, melyhez tartoznak Gyergyó-Tölgyes és Holló, körjegyző Nyerges Gyula. Lakik Tölgyesen.

2. A borszéki körben, melyhez tartoznak Borszék és Bélbor, körjegyző Csató Sándor. Lakik Borszéken.

3. Békás—Domuk—Zsedánpatakon, mint egyesitett nagyközségben, jegyző Urziczianu János, aljegyző Csató Sándor. Laknak Békáson.

A körjegyzők 1895. október 1. óta lakhelyükön általában egyuttal polgári anyakönyvvezetők is.

A közjegyzői intézmény.

Talán más helyen kell vala tenni, de fennebb a jegyzőkről lévén szó, nem vélünk illetlen dolgot elkövetni, ha a jegyző szóhoz füződő eszmék kapcsán itt a m. kir. közjegyzői intézményről is pár szóban megemlékezünk.

Hazánkban s igy a vármegyénkben is a királyi közjegyzői intézményt 1875-ben állitván fel, ép midőn e sorokat irjuk, a magyar kir. közjegyzők Budapesten, 1900. deczember 14-én, az intézmény 25 éves fennállása alkalmából tartott jubiláris gyülésekről most vannak hazatérőben.

Az államnak kötelessége, hogy a haza polgárait, kik rengeteg véradójukon a felszaporodott különféle és megszámlálhatlan adók sulya alatt az államnak valóságos jobbágyai lettek, kellő jogvédelemben részesitse.

„A jogászokról azt állitják, hogy tönkre teszik. Ha ez áll, akkor van és lehetséges — jegyzi meg B—r J. a közjegyzőkről irva — oly jogvédelem is, mely ugyancsak nem éri meg azt a pénzt, a mit reá költenek".

Faluhelyeken a közjegyzői intézmény, drágának és czélszerütlennek bizonyult. A jogfejlődés nálunk egészen más volt, mint akár Franczia, Németországban és Ausztriában. Nálunk 25 év előtt is voltak „hiteles" helyek. Más országokat utánozva hozták hozzánk. A mit ezzel elakartak érni, elérhették volna olcsóbban és czélszerübben.

A 25 évi tapasztalat arról győzött meg, hogy a közjegyzőket kinevező állam felelősséget nem vállalván munkájukért, a jogbiztonság nem emelkedett és a telekkönyvek sem lettek megbizhatóbbak. A nagyobb és gazdagabb városokban még hagyján, de a vidékeken és falvakban alig fog ez intézmény beválni.

Az egyes falusi viszonyokkal teljesen ismerős községi jegyző, ki kellő értelmiséggel bir, hivatásának magaslatán áll, lelkiismeretes s ki ember társainak kizsarolásánál nem tekinti önző czéljául az okvetlen és mindenáron való meggazdagodást, a közjegyzőhöz utalt sok jogügyletben nagyobb garanciát nyujt, mint a tájékozatlan és plane goromba közjegyző, kit egy lelkiismeretlen községi jegyző pl. a hagyatéki leltárokkal s más jelentésekkel a felek kárára alaposan félrevezethet.

A közjegyzőnek a nép jogi tanácsosának, a közjegyzőségnek a telekkönyvvel szervi összefüggésben kellene lenni, az eljárást egyszerüsiteni, olcsóbbá tenni s a feleket csalások és perlekedések ellen biztositani. A lelkiismeretes és jó közjegyző, ki nem tisztán az üzleti álláspontot van s figyelmezteti a feleket a fenyegető jogveszélyekre s tanácscsal ellátja a még nem előtte történt dolgokra is, természetesen sokat segit a népszerütlen s már a távolság és hozzáférhetőség miatt drága és nehézkes intézményen, de mi a hitelességet illeti ő előtte is csak az hiteles a mit ir. A miket azonban mind lehetne czélszerübben, több felelősség és olcsóbban eszközölni. Mert hát végül a közjegyzők vannak a népért s nem megforditva.

Ezeket feljegyeztük általánosságban a nélkül, hogy egy hajszálnyi vonatkozással is lennénk megyénkre. S ezek előre bocsátása után, mint rideg tényt feljegyezzük, hogy Csikmegyében két közjegyzőség van beállitva t. i. a csikszeredai és gyergyó-szentmiklósi.

Csikszeredában első közjegyző, tudomásunk szerint volt Böjthy Sándor. Utána ma is Baktsi Gáspár, ki mióta a csik-szentmártoni járásbiróság telekkönyvi hatósággal ruháztatott fel minden szombat napon, két év óta pedig minden szombat és hétfő napon Csik-Szentmártonon, a többi napokon pedig Csikszeredában végzi a hozzá utalt ügyeket.

A gyergyó-szentmiklósi közjegyzőséget pedig, hol a járásbiróság telekkönyvi hatósággal van ellátva: Kovács Lajos látja el.

A csikmegyei községek költségvetése 1901-ben.

A csikmegyei politikai községek száma 62.

Ezeknek együttes évi bevétele	554,806 kor. 32 fill.
Ebből pótadókint rovatott ki	126,183 kor. 68 fill.
Hiány	126,183 kor. — fill.

Csikmegyében minden jövedelem nélkül van 9 község. Két ezer koronán aluli jövedelemmel 11 község. Két ezertől négy ezer koronáig terjedő jövedelemmel 11 község. Négy ezertől tizezerig terjedő jövedelemmel 18 község u. m. Gyergyó-Csomafalva, Kilyénfalva, Gyergyó-Ujfalu, Csicsó, Szenttamás, Borzsova, Csik-Szentmiklós, Rákos, Szentgyörgy, Bánkfalva, Szentmárton, Kozmás, Szentsimon, Tusnád, Kászon-Impér, Kászon-Ujfalu, Jakabfalva.

Tiztől tizenkét ezer koronáig 4 község u. m. Taplocza, Szentmihály, Madaras, Csekefalva.

Tizenkettőtől huszezerig 4 község, u. m. Tekerőpatak, Dánfalva, Szépviz, Csatószeg.

Husztól harminczezerig 4 község, u. m. Remete, Szentdomokos, Jenőfalva, Karczfalva.

Harmincztól negyvenezerig 1 község, Gyergyó-Alfalu.

Negyventől százhatezerig 3 község, u. m. Ditró, Szárhegy, Gyergyó-Szentmiklós.

Az egyes községek 1901. évi költségvetése a következő képet mutatja:

	szüks.			pótadóból fedez		
Békás		9065 kor.	— fill.	9065 kor.	— fill.	
Bélbor		2242	—	2242	—	
Borszék		4193	68	4198	68	
Holló		2031	90	2031	90	
Tölgyes		6714	36	6714	36	
Gy.-Alfalu		20375	66	10892	66	
Csomafalva		5663	80	4755	80	
Ditró		—	—	—	—	
Kilyénfalva		8044	08	1394	08	
Szárhegy		41983	—	—	—	
Gy.-Szentmiklós		81258	76	—	—	
Salamás		4263	55	4263	54	
Tekerőpatak		8997	24	—	—	„
Gy.-Ujfalu		7345	34	5905	34	„
Várhegy		6793	30	6590	80	
Vasláb		1989	52	— „	—	
Gy.-Remete		26487	—	11617	—	
Cs.-Sztdomokos		13033	02	—	—	
Csik-Csicsó		8754	37	—	—	
Szenttamás		13443	44	2799 „	04	
Jenőfalva		10847	68	— „	—	„

Dánfalva	szüks.	15300	kor.	53	fill.	pótadóból	fedez	3692	kor.	53	fill.
Karczfalva		12472		68				—		—		
Madéfalva		5592		—				5058		30		
Taplocza		11634		44				3627		49		
Várdotfalva		2513		70				1920		76		
Csomortán		2444		20				1087		70	„	
Csobotfalva		3515		37				—		—		
Pálfalva		2910		48				—		—		
Borzsova		8273		78				—		—		
Delne		5046		96				3993		40	„	
Cs.-Sztmiklós		11705		06				—		—		
Szépviz		11574		78				—	„	—		
Szentmihály		12085		28				—	„	—		
Gyimesbükk		4457		—				2287	„	20		
Gyimes-középlok		1643		—				—		—		
Gyimes-felsőlok		1668		—				1200		—		
Rákos		5156		94				1726		12		
Madaras		11251		14				—		—		
Vacsárcsi		2451		48				—		—		
Göröcsfalva		1355		43				—		—		„
Mindszent		5745		62				2473		52	„	
Szentlélek		3560		31				78		27	„	
Zsögöd		3890		17				1572		40	„	
Szentkirály		4085		67				2874		80	„	
Sztgyörgy-bánkf.		10748		—				—		—		
Szentgyörgy		4508		37				—		—		
Bánkfalva		3566		70				1558		64		
Szentimre		4603		70				2039		70		
Menaság		5326		08				—		—		
Sztmárton-csekef.		2679		—				—		—		„
Szentmárton		6188		50				2360		14	„	
Csekefalva		6557		17				—		—	„	
Kozmás		8076		94				—		—	„	
Csatószeg		7623		64				—		—		
Szentsimon		7086		33				—		—		
Tusnád		6338		34				2724		22		
Verebes		1820		30				950		30		
Lázárfalva		4024		34				2356		34		
K.-Impér		5389		86				—		—		
Feltiz		4389		78				3077		66		
Altiz		4679		16				2801		16		
K.-Ujfalu	„	4215		86				3163		86		
K.-Jakabfalva	„	4122	„	96	„	„	„	1860	„	22	„	
Főösszeg:		534806	„	32		„	„	126183	„	68	„	

A pénzügyigazgatóság.

A m. kir. adófelügyelőség, mely 1867. óta a megyei pénzügyi kezeléseket ellálta, 1889. augusztus 1-én megszünvén, helyébe lépett az 1889. évi törv. alapján a pénzügyigazgatóság, mely ujabb beosztás alá esvén Csikmegyétől megvonatott, illetőleg Csikmegye pénzügyigazgatóságilag Udvarhelymegyéhez kapcsoltatott Udvarhely székhelylyel. Pénzügyigazgató jelenleg cs.-szeredai Molnár Lajos. A pénzügyigazgatóságoknak ily módon történt beosztása, Csikmegyének a pénzügyigazgatóságtól való megfosztása Csikmegyére sérelmes s egyuttal nagyon költséges, anyagilag káros lévén, Csikmegye közönsége az 1889. évi aug. 27-én tartott megyei törvényhatósági rendes közgyülésébő', dr. Fejér Antal ügyvéd, törv. b. tag inditványára egy 30 tagból álló küldöttséget menesztett Tisza Kálmán akkori miniszterelnök és Wekerle Sándor pénzügyminiszter urakhoz azon kéréssel, hogy adjanak Csikmegyének is önálló pénzügyigazgatóságot Csikszereda székhelylyel.

A küldöttség tagjai Mikó Bálint főispán vezetése alatt a következők valának: Becze Antal alispán, Madár Imre főjegyző, Nagy József k.-alcsiki főszolgabiró, Gál Endre m. tisztiügyész, Székely Károly árvaszéki ülnök, dr. Molnár Károly városi orvos, Nagy Sándor ügyvéd, Bors Benedek m. közgyám, Hodor András csik-szentgyörgyi postamester, Nagy Tamás gyergyói főszolgabiró, Csedő János taploczai körjegyző, Lázár Domokos birtokos, dr. Fejér Antal ügyvéd, Nagy Imre gazd. felső népisk. tanár, Papp Domokos m. kir. főmérnök, Székely Endre m. pénztárnok, Csedő István ügyvéd, Száva Lukács birtokos, dr. Betegh Antal ügyvéd, dr. Bocskor Béla ügyvéd, Lázár János tölgyesi főszolgabiró, dr. Csiszér Miklós csik-szentmártoni körorvos, Lázár Menyhért a m. közjavak igazgatója, Hosszu Ferencz csik-szentkirályi plebános, Mihály Ferencz felcsiki főszolgabiró, Élthes Elek kir. tanfelügyelő, dr. Györffy Gyula, Mikó Árpád, gróf Andrássy Gyula és ifj. Molnár József országgyülési képviselők.

A kiküldöttek megbizatásukban eljárván benyujtották a megye nevében kérésüket, elég nyájas fogadtatásban részesültek s szép igéretekkel tértek haza. A kormány meg is tartotta igéretét t. i. magának, mert a meg igért pénzügyigazgatóság, habár azóta a vármegye többször megsürgette azt, maig nincsen Csikmegyében pénzügyigazgatóság, hanem a nagy távolság miatt mi is, az udvarhelyi pénzügyigazgatóság is, nyomorkodunk egymással szemben s évek telnek el, mig beadott kéréseink és ügyeinkben intézkedést nyerünk. De hát rajtunk a távolból is felhajtják az adókat, mi meg igéretekből is meg élünk, ha ez élet bármi drágába is kerül nekünk.

A csikmegyei m. kir. pénzügyőrség.

Csikmegyében pénzügyőri biztosság van Csikszeredában, mint a a vármegye központjában és székhelyén és Gyergyó-Szentmiklóson és 12 pénzügyőri szakasz.

Biztos Csikszeredában: Szathmáry Elek, meghalt 1901 április végén, Gyergyó-Szentmiklóson Csibi András.

A szakaszok el vannak helyezve: Csikszeredán, Szépvizen, Kozmáson, Gyimes vámban, a gyimesi vasutnál, Pricsketőn, Uzvölgyön, Gyergyó-Szentmiklóson Tölgyesen, Békáson, Bélborban, összesen 77 személylyel.

A csikszeredai szakasz.

Stefáni Károly szemlész, Kiss Lajos, Kolumbán Dénes, Mezei Ignácz fővigyázók, Antal Albert, Derzsi Dezső, Kézdivásárhelyi Benkő, Klein Károly, Kovács József és Lázár Ferencz vigyázók.

Csikszépvizi szakasz.

Raffai István szemlész, Gáspár Sándor és Tamás Gyula fővigyázók, Angi Ferencz, Biró József, Dán József és Kelemen Lőrincz vigyázók.

Csik-kozmási szakasz.

Szilágyi Ignácz szemlész, Borbély Sándor fővigyázó, Borbáth Ferencz, Fodor József, Kovács Jakab, Sántha Mózes és Bakó Ágoston vigyázók.

Csikgyimesi határszéli szakasz.

László Imre szemlész, Nagy Mihály és Tőzsér Antal fővigyázók, Biró Sándor, Biró Vilmos, Dávid János, Horváth Sándor és Tamás Ignácz vigyázók.

Gyimes vasuti szakasz.

Kromp József és Baranyai László fővigyázók, Kenedik István vigyázó. a magyar vámhivatlnál: Biró Antal fővigyázó, Szilasi Alajos vigyázó.

Csik-pricsketői szakasz.

Kovács Tamás szemlész, Lőrincz István fővigyázó, Halász Lajos, Nagy István, Remitia Pompejus és Szász János vigyázók.

Csik-uzvölgyi szakasz.

Kiss Dénes szemlész, Kósa Balázs fővigyázó, Benyovszky Károly, Bocskor Imre, Csobotár Péter és Izsák János vigyázók.

Gyergyó-szentmiklósi szakasz.

Csiby András biztos, Keresztes József szemlész, Kovács Ferencz, Várady János és Trucza János fővigyázók; Ágoston János, Bodrogi Imre, Bumbuj András és Demeter Lajos vigyázók.

Gyergyó-tölgyesi szakasz.

Csiby Alajos szemlész, Béres Elek fővigyázó, Bernád István, Nagy József, Blénessy József, Darvas István, Jakab László és Szakács Gyula vigyázók.

Gyergyó-békási szakasz.

Kabdebó József szemlész, Dancs Sámuel és Sajgó Ferencz fővigyázók, Fekete Miklós, Márton Antal, Papp Ferencz és Schaller Gyula vigyázók.

Gyergyó-bélbori szakasz.

László Károly szemlész, Barabás József fővigyázó, Bálint Ignácz, Biró Lajos, Lakatos József és Puskás István vigyázók.

Csikmegye pénzügyőri teendőit tehát a fennebb megnevezett állomásokon a századfordulóján vagyis a XX-ik század első évében 1901-ben a fennebbi személyzet látja el.

Az államépitészeti hivatal.

Az államépitészeti hivatal csikmegyében 1876. évi szeptember 26-án kelt 15296. szám alatt az akkori közmunka és közlekedésügyi miniszteri rendelettel lett rendszeresitve, az előtt az állami közutak fenntartását és az állami épitkezések vezetését a marosvásárhelyi kir. államépitészeti hivatal látta el. — A megyei mérnöki teendők az 1877. évi XXIV. törvényczikk által az államépitészeti hivatalokra ruháztattak.

Hatásköre.

1. A megye területén lévő állami közutak épitése és fenntartása.

2. A megye területén mindennemü állami épitkezés felügyelete és ellenőrzése.

Az állapépitészeti hivataloknak a megyei törvényhatóságokhoz való viszonyait a kereskedelemügyi m. kir. Miniszter ur Ő nagyméltóságának 1892. évi 15322. sz. rendeletével kiadott utasitás határozza meg, mely szerint a vármegyei teendők: a törvényhatósági utak épitése fenntartása és kezelése, a törvényhatósági, központi és járási épületeknek müszaki felügyelete és ellenőrzése.

Ezen hatás körből kifolyólag az állami teendők ellátására nézve *közvetlen a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium* fenhatósága alatt áll onnan veszi utasitásait és oda terjeszti fel jelentéseit, mig a törvényhatósági ügyekben a főispán és alispán alá van rendelve.

Az államépitészeti hivatal felállitása előtt ezen teendők állami részét a kir. mérnöki hivatalok, ezen megyére vonatkozó teendőket a marosvásárhelyi kir. mérnöki hivatal, a megyei teendőket pedig a törvényhatóság által választott megyei mérnökök látták el.

Ezen államépitészeti hivatal egyenrangu a minden megye székhelyén lévő épitészeti hivatalokkal.

A Magyarországon lévő 63 államépitészeti hivatal IX. felügyelői kerületre van felosztva, a kerületek élén egy közuti kerüli kir. felügyelővel. Ezen hivatal a VIII. kerülethez tartozik, a felügyelő székhelye M.-Vásárhely.

Ezen épitészeti hivatal fennállása óta a megyébe következő nagyobb épitkezéseket telyesitette.

1. 1880—1882. évben a héjásfalva—gyimesi állami közuton a Szépvizgyimes közt lévő ugynevezett fügéstelki ut áthelyezését 6·5 km. hosszban 38 ezer forint költséggel állam költségén.

2. 1882—1887. évben a kolozsvár—szászrégen—tölgyesi utvonal Borszék és O.-Toplicza 14·25 km. hosszu szakasz kiépétését 25 ezer forint értékü megyei közmunka és 100.000 frt államsegélyen.

3. 1985—1892. évben a ditró—putnai 30·0 km. utvonal földmunkájának épitése a megyei közmunka erővel mintegy 41 ezer frt értékben.

Az épitészeti hivatal felügyelete alatt épült Szeredába a megyeháza a polgári leányiskola és a korház.

1894-ben vette kezdetét a fenyéd—zetelaka—gyergyó-tekerőpataki 26·0 km. hosszu utvonal épitése államsegélylyel, melynek költségei kereken 160.000 frtra vannak előirányozva.

Ezeken kivül teljesittetett a brassó—tölgyesi utnak Tusnád—Verebes—Csatószeg közelébeni kiszélesitése és szabályozása, részben megyei közmunka erővel részben az utalap terhére, felépittetett az állami közutakon 168, a megyei törvényhatósági utakon 48 drb kisebb és nagyobb hid szilárd anyagból.

Ezen megye területén a héjásfalva—gyimesi 65·0 km. és a kolozsvár—szászrégen—tölgyesi 37·0 km. összesen 102·0 km. államilag kezelt közut és 250 km. hosszu törvényhatósági ut van. Az állami közutak fenntartására fordittatott 1893. évben összesen 38 ezer frt, a megyei utak fenntartására 37 ezer forint.

Mikről azonban Csikmegye közlekedésügye czimén fennebb már megemlékeztünk.

Az épitészeti hivatal fenntartásához a törvényhatóság, a személyi és dologi kiadások költségeinek 33%-a erejéig hozzájárul.

Az államépitészeti hivatal főnöke 1888-tól fogva Pap Domokos kir. főmérnök. A müködő mérnökök nevének ideiktatását fölöslegesnek tartottuk, minthogy azok rövid időközönkénti áthelyezés folytán állandó változás alatt állottak.

E hivatal feladatai közé tartozik még a megye törvényhatóságát érdeklő minden ügyben szakvéleményt adni.

A hivatal főnöke — jelenben Pap Domokos — hivatalból tagja a megyei közigazgatási bizottságnak. A megyei törvényhatóság közgyülésein szavazattal és üléssel bir. Továbbá tagja a fegyelmi és egészségügyi bizottságnak és az állandó választmánynak. Jelenlegi létszám 1 főnök, 3 mérnök, 1 irnok.

Ez szolgáljon itt tudásul a jelen és jövő emlékeül a csikmegyei államépitészeti hivatalról, annak személyi és dologi állása és tényked köréről. A főnök barátomnak pedig hálás köszönet a fenti adatokért.

A m. kir. honvédség.

A m. kir. honvédségnek 1869-ben történt felállitása alkalmával Csikszeredában egy önálló honvéd zászlóaljat helyeztek el „Magy. kir. Csik—Udvarhelyi 26-ik honvéd zászlóalj“ néven.

A honvéd legénységet kezdetben 1869—1873. tavaszáig a mai leányiskola telkén az uthosszában elnyujtózkodva feküdt vakolatlan faházban a régi honvéd laktanyában, ezután 1873-tól a vármegyeház épitésének bevégzéséig (1887-ig) a kir. törvényszék jelenlegi épületében helyezték vala el, mig innen talán örökre a Mikóvárba költözteték át, midőn t. i. a Mikóvárból a vármegye impozáns uj otthonába 1886. őszén beköltözködvén, a honvéd-

ségnek a Mikóvárban helyet adott s ennek helyébe ismét a törvényszék a városházából mai helyébe felköltözködött.

A csikmegyei m. kir. honvédség kiegészitő területét képezék: Erdővidék, Udvarhelymegye, udvarhelyi és homoródi szolgabirói járások, továbbá Csikmegye felcsiki és gyergyói szolgabirói járások. Később Erdővidéket és Homoródot a brassói zászlóaljhoz osztván be, ezeket a kereszturi járás idecsatolásával pótolták.

A csikmegyei m. kir. honvédség parancsnokai valának és pedig: Első zászlóalj parancsnok vala: az 1848/49. hős csik-szentmártoni Sándor László őrnagy, kinek zászlója alá 1869-ben Csik-Somlyón 19 kispapot és tanulót esketének fel egyszerre.

A 2-ik parancsnok vala Sztrava Miklós őrnagy.

A 3-ik a kitünő katonai ismeretekkel biró 1848/49-iki hős gyergyószentmiklósi Kiss Antal ezredes.

A 4-ik Pászku Sándor, őrnagy.

Az 5-ik Schuster Gusztáv százados, később őrnagy.

A 6-ik Miskóv Péter százados, később őrnagy.

A 7-ik Koncz Gusztáv százados, később őrnagy.

A 8-ik Foglár József százados, később őrnagy.

A 9-ik Kornháber Adolf, őrnagy.

A csiki honvédség, mint önálló zászlóalj, az őszi gyakorlatokon több izben teljes elismerésben részesült. Sepsi-Szentgyörgyön 1870/72. zászlóaljunk nagylétszámával tünt fel, a 4-ik század a gyergyóiakból 400 körül vala.

Zászlóját 1873. őszén Nagy Lajos t. kanonok k.-alcsiki főesperes, csik-szentgyörgyi plebános szentelte fel, ki ekkor szokott ékes szólással elragadó hazafias zászlószentelési beszédet mondott, itt is ismételvén régebbi jelmondását: „*Alkotmányos szelek fujnak, hull a levele a bunak*“.

Ismeretes tény, hogy 1875-ben Borszék körül oláh rablók és fosztogatók ütötték vala fel fejüket. Ezen lappangó oláh rablók kézrekeritésére irt év junius havában 1 tiszt, 12 altiszt és 60 honvéd lévén a szeredai 26. zászlóaljból kirendelve ezen honvédek nagyobb része a hathetes ujonczokból küldettek ki. A kis csapatot már elindulásakor helytelen utra irányitották, mert az első nap Székely-Udvarhelyre kellett utazni, a hol a kiküldött tiszt kénytelen volt a honvédelmi minisztertől a további parancsot kérni. Mire a válasz megérkezvén az irány lett: Korond, Parajd a Bucsinon át Gyergyó-Alfalu, Ditró es Oláh-Toplicza. A kirendeltek a 75—80 klmtrnyi utat egy nap alatt tették meg. A kis csapat Ditrón három részre oszlott. Keresztes Márton őrmester 20 honvéddel Bélbornak, Csegő szakaszvezető 20 honvéddel Maros Ilvára tartott, Spell Frigyes hadnagy pedig a harmadik résszel Oláh-Topliczát, mint központot szállotta meg.

Az igy beosztott kis honvéd csapat a csendőrökkel válvetve a Bucsin, Ilva, Oláh-Taplocza, Bélbor, Borszék, Ditró között magaslatok erdőiből a rablókat kifogja, kihalássza, majd Oláhországba üzi és a lakósság nyugalmának biztositása végett a kiküldetésben ott marad egész október hó közepéig.

A zászlóalj kiegészitő kerülete a véradót az 1870-es és 1880-as évek kezdetén nagymérvben szolgáltatá. Igy történt, hogy Csikszeredán 4—5 éven keresztül tavaszi és őszi ujoncz sorozvány lévén, tavaszi és őszi gyakorlat vala. Ezen nagy létszámból szolgálattételre jutott Szeben, Fogaras, Brassó, Maros-Vásárhelynek s különösen Kézdi-Vásárhelynek 7—8 éven át évente 8—10 honvédet soroztak az alcsiki szolgabirói járásból.

1880-ban a Maros-Vásárhelyt — a Hild-dombnál — tartott gyakorlaton, Hild kerületi parancsnok, kit a 12-ik hadtest parancsnoka Ringelsheim táborszernagy a hadsereg gyöngyének nevezett, egyik gyakorlatnál a csiki 26-ik zászlóaljat küldi ki az ellenség megsemmisitésére, rohamra, élén csiktaploczai Györgypál Ferenczczel, — ki ma ezredes.

A roham fényesen sikerült, de a dicséret és elismerés sem maradt soká. Hild hangosan kiáltá a visszatérő zászlóaljnak: „igen jól volt fiuk; ugy látszik, még nem fajult el a csiki székely vér".

A zászlóalj 1886-ban féldandár, 1889-ben ezred kötelékbe osztatott be s igy a mai neve: „Magy. kir. brassói 24. honvéd gyalogezred 4-ik zászlóalj".

A mi zászlóaljunk 1887-ben Ő Felsége a Király előtt tartott piskii csatánál, a hol 3 hadosztály ellen harczolt, a roham oszlopba volt beosztva s szintén kitünően állotta meg helyét.

1889-ben a segesvári riadónál a csiki zászlóalj érkezik elsőnek a riadó-térre.

1890. szeptember 5-én, daczára a folyton tartó záporesőnek Székely-Udvarhelyről a legnagyobb rend és jókedvben érkezik meg délután 2 órakor *Daróczra*.

1891-ben a csikszeredai Mikóvár őrzésére alig lehete honvédet visszatartani. Még a gyengélkedő is egészségesnek jelenté magát, hisz mindenki forrón ohajtá legalább egyszer látni szeretett főhadurát, királyát. A zászlóalj Segesvár, Maros-Vásárhely, Szász-Régen, Tekén át, ugy szólva gyalog utazott Beszterczéig s menet közben vigan, lelkesülten énekelte felváltva a következő nemzeti és népdalokat: „Legyen ugy, mint régen volt". „Magyar honvéd lettem Rózsikám". „A 15-ik század előre"... „Marosszéki piros paizs"... „Magyarország az én hazám"... stb. S végül, ha az állomásra s különösen ha szász vagy oláh községbe érkezett, elfütyölte, de el is tánczolta a gyergyóujfalvi „csürdöngölőst", a kinek pedig ez nem tetszett az eljárta: „Az én csizmám disznóbőr" czimü darab dallamára az ő tánczát stb.

Segesvárt a magasabb előljárók a fegyelem, a büszke és nyalka magatartásáért a 4-ik zászlóaljat legszebbnek, legtisztábbnak nevezék s diszmenetét örömtől, sugárzó, pirosló s mosolygó arczczal kisérék.

Az ezred 1891. szeptember 12-én Tekére érkezett, 13-ára vasárnapra piheuő volt, de jön a parancs: A 4-ik zászlóalj holnap azaz 13-án délután 2 órakor a nagy-idai magaslatokra „előőrsre" indul; A 2-ik zászlóalj tartalék. Ennek folytán a zászlóalj szeptember 14-én reggeli 4 órakor talpon állott várva az indulási parancsot az ezredhez való csatlakozásra.

A legénység ámbár az egész éjszakát ébren tölté, a legnagyobb kedvvel indult azon harcz keresztül vitelére, mely e napon főhadura, koronás királya előtt vala megvivandó.

Ezen nagy gyakorlatokról is a zászlóalj vidáman és dicséretekkel elhalmozva tért haza.

1892-ben az őszi gyakorlatok Sepsi-Szentgyörgyön tartatván meg a zászlóalj a Sepsi-Szentgyörgy és Csikszereda közti utat a nagy hőség daczára 3 nap helyett szeptember 15. és 16-án 2 nap alatt tette meg.

1893-ban a szakaszt a századkiképzés megvizsgálásnál a dandárnok és az adlatus a legénységet megdicsérik s a zászlóaljat kiképzés tekintetében az igen jók közé osztályozzák.

1893-ban az őszi gyakorlatok megtartása végett az ezredet Baróthon összpontositják. Az ezred szeptember 8-án Homoródra a dandár összpontositás helyére indul s reggeli 6 órától esti 6 órára e fárasztó menetnek kitünően megfelel. Az ezred Homoródon táborba száll s főzésre készül, de a csiki zászlóalj nem táborozik, nem pihen, jött a parancs: „4-ik zászlóalj a kőhalmi és homoródi magaslatokra előőrsökre". A főhelyekre a századok egy része éjjeli 11 órakor érkezik s mig egy rész tábori őrségre megy addig a másik rész az elmaradt délebéd elkészitésére forgolódik.

A századok szeptember 9-én reggeli 7 órakor sorakoznak Kőhalom mellett s csatlakoznak az ezredhez, melynek feladata vala a Segesvárról jövő ellenséget a Szent-János hegyén feltartóztatni. Nagy volt a hőség, az ezred oláh és szász honvédei kezdik az ut mindkét oldalát koszoruzni, munkát adva az orvosoknak és gyógyszolgáknak. Még a kézdivásárhelyiek is kezdenek a sorból kihullani, csak a csiki honvéd megy — mint Garibáldista — lassan, de bizton előre s a nagy hőség daczára csak akkor kezd lankadni, midőn a Szent-János hegyen egyik magaslatról a másikra küldözgeték gyors vagy futó lépésben s az állomás helyére Homoródra délután 4 órára a legnagyobb rendben bevonul.

1894-ben a VI-ik kerület 14. zászlóalja közül egyedül a csiki zászlóalj vala az, mely Marosvásárhelyig az utat hosszan gyalogolá. A csiki 4-ik zászlóalj ezred gyakorlatát Székely-Kereszturon, a dandárét Balavásár környékén végzé s itt Gyalakután volt elszállásolva. Hadosztály gyakorlatra szeptember 17-én indult. Vajától már harczalakzatban vonul a dandár Hagymás-Bodon és a Szikhegy elfoglalására. A Kozmás Teknőerdő nyugati részét a 15. és 16. század megszállja és az ellenség roham oszlopát gyors tüzével feltartóztatja. Ez évben Ő Fensége József főherczeg tartá meg a szakasz és század kiképzése fölött a vizsgálatot s magas megelégedését nyilvánitá a jeles kiképzésért.

De a honvéd életnek is megvannak a maga tapasztalatai, miket egészben itt sem lehet elhallgatni.

„Jó ember a szomszéd" mondja a szász. De ugy tapasztalók, irja ezen adatok beszolgáltatója, hogy a szász atyafi mindig örvendett, ha csiki honvédet kapott házához beszállásolás végett. De örvendett még jobban a

marosvásárhelyi székely testvér. Az előbbi borral, utóbbi a mi enni és inni valója volt, azzal szolgált neki. Hosszu 25 év alatt (mikor e sorok 1894-ben keltek) de ugy tudjuk ma már 32-ik év alatt sem volt s nincs rá eset, hogy a csiki honvéd szállás gazdáját bárhol megfordult, meglopta volna. Szív lopás lehetett, volt és lesz is. Megtörtént Nagy-Szebenben, Maros-Vásárhelyt s itt Csikszeredában is, hogy egyik másik százados, hadnagy, altiszt s közhonvéd meglopta egyik-másik szépnek a szivét. De hát ez katona dolog és a mellett a derék honvéd hüen védi és őrzi hazáját és szivét.

No és még valamit. A szászoknál szokásban van, hogy a katonák-honvédek megérkezése, elszállásolása előtt az előóvatos szász atyafiak, leányaikat, fiatal és ügyesebb asszonyaikat vagy a szöllőikbe küldik, vagy pedig házaik padlásán mintegy elrejtve tartják mindaddig, mig a beszállásolt katonák a faluból eltávoznak. De hát a honvéd a járás szolgálatban jól van kiképezve, a kutatáshoz is jól ért, jól szagol, mint a jó agár, nappal a szöllőkerteket, éjjel a padlásokat elég ügyesen kitudja fürkészni. Ez a szív hadjárataihoz tartozik s a honvédben a hon és lány szerelem, a jó szivben megférnek jól egymás mellett. (Igy gondoskodik akkoriban az adatok benyujtója).

A szeredai zászlóalj tisztikara már Sztráva őrnagy idejében olvasókört s tiszti étkezdét alakitott vala. Az étkezde közben megszünik, de aztán 1892. évi október 1-én állandóan életbe lépik.

Az olvasókör 1894-ben 8—10 tisztből áll s 4 napi, 2 élcz, 2 szépirodalmi s 3 katonai-honvédi lapot hordatott. Könyvtára 3—400 kötetre terjedt..

A legénység olvasó-egylete nagyon sajnos, csak egy éves életü volt 1891-ben alakult és meg is szünt, csak egy század rendelkezik nehány darab jó olvasó és verses könyvvel. 1891-ben dalárda is alakult volt, de ez is megszünt. A tiszti kaszinó vagy olvasókör a müvelt polgároknak, mint tiszteletbeli tagoknak rendelkezésére áll. A jó barátok itt találkoznak, itt beszélik meg a holnapi teendőket, nyáron a tekepálya, télen a „csendes“ 2 filléres mellett egyet-egyet kortyintva a jó „czelnaiból“, melynek még a seprőjét is megszokták volt fizettetni. Biz ezek igy történtek 1890. körül. A seprő megfizetését mint előtana — jegyzi meg ez adatok közvetitője — E. J. a tusnádi lud-laskacsináló gunyvers tudója is bizonyithatná. Kár volt, hogy a minden hónapban tartatni szokott közös estélyek, melyek annyi ártatlan kedvtelést nyujtottak — elmaradtak.

Feljegyezzük emlékezet okáért még ezt is. Nincsen oly állomás, hol a polgárság a honvédséget oly bensőleg szeretné, tisztelné és becsülné, mint Csikszeredában.

Felemlitésre méltók még itt azon tiszturak, kik a fentirt idő alatt Csikszeredában huzamosabb időig tartózkodtak s kiknek az itteni honvédség kiképzésében s tekintélyes és jó hirneve emelésében elismerésre méltó része van. Ilyenek Hazay, Borosnyay, a két Enyeter, Horváth K., Pénteky, Bajkó, Puskás, András stb. századosok, Balogh őrnagy, most nyug. alezredes és Dánfy alezredes.

A csikmegye területén lévő m. kir. csendőrség

és annak elhelyezkedése 1901. január 1-től érvényes táblázat alapján.

A csikmegye területén lévő csendőrség a m. kir. I-ső számu csendőr kerület parancsnokságához tartozik, melynek törzsállomása Kolozsvár.

Kerületi parancsnok: Babocsay Károly ezredes.

Parancsnok helyettesek: Ederer Nándor alezredes és altorjai Altorjay Imre alezredes.

Segédtiszt: Burján Endre, főhadnagy.

Alkotótiszt: Gencsy Arnold, főhadnagy.

Számvivők: Borbély Ferencz I. oszt. százados és Tasi Dániel hadnagy.

A jogügyek vezetésére. Hadbiró: Morvay Béla I. osztályu honvédszázados a m. kir. kolozsvári VI. honvéd kerületi parancsnokság törzsétől beosztva. Van egy polgári állásu irnok és két iroda szolga.

Ezen csendőrségi kerületben 7 szárny parancsnokság van s ezek közül a

VII. szárny Csikszeredában.

Szárny parancsnok: Demény Béla I. osztályu százados. I. szakasz Csikszeredában, parancsnok: Almássy Zsigmond főhadnagy. II-ik szakasz Gyergyó-Szentmiklóson, parancsnok: Pekri József főhadnagy. III-ik szakasz Székely-Udvarhelyt, parancsnok: Tóth István hadnagy.

Ezen szárny parancsnokság alatt következő őrsök állanak:

1. Csikszeredában.

Parancsnok: Almássy Zsigmond főhadnagy: 5 őrmester, ebből két őrsvezető és 7 csendőr. Szárny irodában: Székely Sándor törzsőrmester. Zsigmond Ferencz őrmester, Kaba Márton és Botschner János őrsvezetők. Őrsparancsnok: Schuster Márton őrmester, másod altiszt Orbán Elek őrsvezető. Biró Dénes, Imecs Márton, Szakács József, Kovács Márton, Zsigmond András, Szabó József, Móricz Sándor csendőrök.

2. Csik-Gyimesen (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Kozma György őrmester, mint másod altiszt Horváth Sándor őrsvezető. Gábor József, Kis Domokos, Jakab József, Páska Ferencz, Gurcsó János, Borbáth Dénes, Tordai Sámuel, Bokor István, Orbán Lajos, Szente János, Valentin Ferencz és Kovács Bálint csendőrök.

3. Gyimes-Középlokon (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Csibi Tamás, őrmester. Solyom Ágoston, Damó Lázár, Máté Fülöp, Debreczi Áron, Quatsch Ferencz és Rusz Simon csendőrök.

4. Csik-Szépvizen.

Őrsparancsnok: Kovács András őrsvezető. András Lajos, Bárb Miklós, Szigeti Mátyás, Márkos Mózes és Szántó János csendőrök.

5. Csügésen (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Baricz József őrsvezető. Bajkó Sándor, Nagy Imre, Bartha Károly, Wellmann János és Ur József csendőrök.

6. Pricsketőn (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Dressnandt Pál, őrsvezető. Lukács Károly, Szakács Ferencz, Vabutin Ferencz, Venig Lajos és Biró János csendőrök.

7. Rakotyáson (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Pajor János őrsvezető. Váradi Vazul, Román János, Kerekes József, Porkoláb János, Virág József és Kovács István csendőrök.

8. Csik-Szentdomokoson.

Őrsparancsnok: Jákó János őrmester, másod altiszt Simon András őrsvezető. Szász Imre, Szelesán Kornél, Kis Károly, Dudás Márton és Oniga Péter csendőrök.

9. Csik-Szentmártonon.

Őrsparancsnok: Kari Károly őrmester, másod altiszt Ozsváth László őrsvezető. Csákány Mihály, Szőcs Gyula, Lukács Ferencz, Morár György és László József csendőrök.

10. Kőkerten (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Debreczi József őrsvezető. Nemesi Vazul, Krausz Gusztáv, Tepelága József, Dömös Mózes és Kovács Bálint csendőrök.

11. Kászon-Ujfaluban.

Őrsparancsnok: Adorján János őrmester. Bartha András, Gegő Elek, Albert Mihály, Pinka Antal és Szász Domokos csendőrök.

12. Csik-Szentsimonon.

Őrsparancsnok: Kádár János őrmester. Bozicsán György, Deák Ferencz, Veres József, Incze Sándor, Strimbu Válér csendőrök.

13. Csik-Rákoson.

Őrsparancsnok: Schenker János őrmester, másod altiszt Nagy Sándor őrsvezető. Bodó B. Lajos, Kereki Mihály, Szánfira Simon és Triff János csendőrök.

14. Kászon-Altizen (határszéli őrs).

Őrsparancsok: Szolga Albert őrmester. Simon Mózes, Molnár István, Herbei Miklós, Ambrus Antal és Tankó Ferencz csendőrök.

II. Gyergyó-szentmiklósi szakaszon. Parancsnok Pekri József főhadnagy.

1. Gyergyó-Szentmiklóson.

Őrsparancsnok: Szőcs Mihály őrmester, másod altiszt Kelemen József, őrsvezető. Bardócz József, Veres Lajos, Isztráté Demeter, Szakács András, Sánta Sámuel, Binder Elek és Nikolae Simon csendőrök.

2. Gyergyó-Ditrón.

Őrsparancsnok: Fekete György őrmester, másod altiszt Péter Lajos, őrsvezezető. Daradics János, Maláj Lázár, Tibodi Lázár, Vajda István és Nagy Dénes csendőrök.

3. Gyergyó-Borszéken (gyógyfürdői őrs).

Őrsparancsnok: Héjja Domokos őrmester, másod altiszt Gáspár Ferencz őrsvezető. Kopacz Dénes, Gyarmati Lajos, Dreve János és Csiripai Miklós csendőrök.

4. Gyergyó-Bélboron (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Kövecsi Domokos őrsvezető. Barabás József, Csáki Mihály, Málnási Gábor, Kuti Ferencz, Kristály Péter, Dehner Péter és Koltor Mihály csendőrök.

5. Gyergyó-Tölgyesen (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Dobribán Péter őrmester, másod altiszt Bardócz Áron őrsvezető. Hegedüs András, György Ágoston, Kelemen János, Forró Mihály, Tamás Sámuel, Ureczki Sámuel és Török B. Marton csendőrök.

6. Gyergyó-Zsedánpatakon (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Szabó Áron őrsvezető. Fridi Dénes, Bartók Lajos, Szőcs Áron, Pap László, Borbély Béla és Wagner Márton csendőrök.

7. Gyergyó-Alsó-Domuk (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Szőcs András őrmester. Rákosi József, Ulkei György, Moráiu Bertalan, Keresztes Béla, Jakab Lajos, Báciu János és Bod László csendőrök.

8. Gyergyó-Hollón (határszéli őrs).

Őrsparancsnok: Babos János őrsvezető. Ilyés Márton, Péter Ádám, Redutiu László, Katona Domokos, Gracza Péter, Sándor Zsigmond csendőrök.

9. Gyergyó-Alfalun.

Őrsparancsnok: Kálnoki Mózes őrsvezető. Kelemen Mihály, Szekeres Imre, Máris Sándor, Ikim Gábor és Mére Ferencz csendőrök.

Dragojászai őrháznál, Tusnád- és Kászon-Jakabfalva-fürdőkön a fürdő idény alatt kirendelt őrségek vannak.

A Csik- és Udvarhelymegye területén levő 7 szárnyban van 36 őrs, 9 őrmester, 33 őrsvezető, 197 csendőr, összesen 239 személy.

Csikmegye területén van a csiki szakaszban 14 őrs, 5 őrmester, 12 őrsvezető, 75 csendőr, összesen 92 személy.

A gyergyói szakaszban 9 őrs, 2 őrmester, 9 őrsvezető, 53 csendőr, összesen 64 személy. Együtt Csikmegyében van 23 őrs, 7 őrmester, 21 őrsvezető, 128 csendőr, összesen 156 személy.

A kerületi parancsnokságban van szárny 8, szakasz 25, őrs 238. A figyelemmel tartandó körlet térmennyisége: 55731.117 nsz. kilőméter, a lakósok száma 2.251,216. Esik egy csendőrre átlag 54.615 nsz. kilóméter terület és 1398 lakós.

Ez az 1901. vagyis a XX-ik század évfordulói állapot a m. kir. I. kerületi csendőr parancsnokság s benne 7 alatt a csikmegyei csendőrség helyzete, mi szolgáljon a jövő emlékeül.

A csikmegyei kir. tanfelügyelőségről.

Csikmegye nevelés-oktatás és kultur történetének önálló megirása külön munkát képezvén itt csak a tanfelügyelőség személyi képviseletének felemlitésére szoritkozunk.

Csikmegyének tudtunk szerint az Eötsvös-féle közoktatási törvény alapján az első tanfelügyelője Antalfy Károly volt, ki mint orszgy. képviselő is több izben képviselte a megyének alcsiki kerületét.

Utána tanfelügyelő volt: Élthes Elek, ki hosszu időn át jól teljesitett kötelességei által szerzett nagy érdemeket s a ki 1901. évben mint nyug. tanfelügyelő halt el Csikszeredában Élthes Zsigmond táblabiró házánál.

Jelenben a megye kir. tanfelügyelője: Szabó Géza, ki Élthes Elek nyugalomba vonulása után 1894. óta kiváló buzgalommal és szakértelemmel vezeti csikmegye roppant nagy fáradságot és munkaadó nevelés-oktatás ügyeit.

A tolnoki teendőkben 1900. év óta kisegitője Császár Nándor, volt madéfalvi k.-tanitó.

Irnoki teendőket időnkint különféle egyének láttak el. Ma irnok szeredai Dávid Ignácz.

A vöröskereszt-egylet.

Nálunk a Vöröskereszt-egyesület által megtestesitett eszme csak egyesek lelkében élt akkor, midőn Bosznia elfoglalása megtörtént. Mondhatnók, hogy az okkupáczió testesitette meg nálunk ugy, mint Európa sok más országában a Vöröskereszt egyesület által képviselt eszmét. Nagyon természetes kötelesség, hogy mi alatt derék katonáink harczolnak és vérüket ontják idegenben, mi kik visszamaradtunk, a haza oltárán áldozva, minden lehetőt elkövessünk a sebesült vagy megbetegedett harczosok fájdalmainak enyhitésére, a halálozások számának csökkentésére, a felgyógyitás siettetésére és a becsület mezején elesett vagy munkaképtelenségre jutott vitézek családjainak fölsegitésére. Ez emberbaráti nemes czél megközelitésére állam és társadalomnak kellett szövetkeznie, egyesülnie.

Az eszme megvalósitására és az ügy szervezésére az első kezdeményező lépést a király és királyné tette meg.

A király Schönbrunnban 1878. évi augusztus hó 31-én és a királyné Ischlben ugyancsak augusztus 31-én kelt s Tisza Kálmánhoz czimzett levélben hivták fel az összes monárchia népségét, férfiakat és hölgyeket a háboruban megsebesült, kifáradt, megbetegedett derék harczosok segélyezése czéljából az állam-kormány és társadalom támogatásával eszközölt adományok gyüjtésére és egyletek alakitására. A gyengéd és érzékeny női szivek mindjárt az első összeütközés hirére tépéseket készitettek, kötelékeket szabdaltak, fehérnemüt vartak a sebesültek sajgó sebeire s megsanyargatott testeire.

A sebesültek és családjaik számára rohamosan jöttek br. Rotschild Albert 10,000 frt, br. Hirsch Mór 100,000 frank, gr. Károlyi Tibor 4000 forintjával, a király, a főpapság és főnemesség. Egyesületek, bizottságok, társulatok alakultak az ország minden vidékén és városaiban. Kiválóan buzgól-

kodtak: Zichy Nándor grófné, Edelscheim Gyulay Lipót báróné, gr. Szapáry László és Vay grófnék, valamint Szapáry Antal gróf s sok mások. Mások pedig a haza hozott sebesültek ápolásában tündököltek kiválóan, házaikban és birtokaikon 10—20—40—100 sebesültnek számára korházakat alapitván angyali gyengédséggel ápolták és látták el a sebesülteket sokan saját költségükön. Az emberbaráti szeretet és szivjóság eme megnyilatkozásának alig találjuk párját a multban.

A király által rendezett sorsjáték jövedelméből a mozgósitott honvédek családjai is éppen ugy részesültek, mint a közöshadseregbeli tartalékosokéi.

A király külön kéziratokban, majd egyeseket érdemjelekkel kitüntetve köszönte meg azon buzgólkadást, melyet az ország minden vidékén kifejtettek.

Ugyan ez alkalomból dicsérő elismerését nyilvánitotta csikmegyét illetőleg a következőknek u. m. Mikó Mihály főispán, Lázár Dénes alispán, Vajna Tamás törvényszéki elnök, Szabó Gyula honvédségi törzsorvos és Lázár Domokos s Endes József birtokosok nejeinek, a gyergyói segélyző nőegylet és ennek elnöke Kedves Tamás ottani járásbiró nejének, Ferenczy György szolgabiró nejének, a gyergyói mükedvelő szintársulat, valamint Mollináry Emerika, a gyergyó-szentmiklósi irgalmas nénék főnöknőjének, Puskás Ferencz birtokos nejének s számtalanoknak az ország minden részében. E királyi irat kelt 1879. évi május hó 7-én.

Ezek után alig kell mondanunk, hogy ezen mozgalom és szervezkedés lett alapja a társadalom minden rétegét átható azon maradandó üdvös intézménynek, mely a „magyar-szent-korona országainak Vörös-Kereszt-Egylete“ czimén összetömöritvén az áldozat készségben, önfeláldozásban, a sziv nemes érzelmeinek kifejtésében, az ember szeretet tényeiben kimagaslóbb kebleket, legelőbbször a szerbiai és bulgáriai sebesültek körül fejtette ki nagyobb mérvü üdvös és áldásos működését, mint szervezett humanus intézmény.

Ezen események hatása alatt született meg a magyarországi „Vörös-Kereszt-Nőegylet“, melynek fiók egyletei Csikszereda, Somlyó, Gyergyó-Szentmiklós központokkal azon időtől fogva Csikmegyében is működnek s a helyi korlátoltabb viszonyok között több jó akarattal, mint anyagi eredménnyel, ma is fenállanak és szerényen működnek, a magasztos humánus eszme ápolásában és fejlesztésében, kivéve a Somlyóit, mely régebb megszünt.

Erzsébet királyné ezen egyletek fővédnökségét 1880. május 10-én a „Vörös-Kereszt-Nőegylet“ legfényesebb ünnepnapján vállalta el, melyen az ország szine java herczegek, főpapok, mágnásoktól elkezdve képviselve voltak. S ezen egylet nemcsak a mi, hanem az ellenség sebesültjeivel is érezteti jótékonyságát, a kereszt isteni tanának e legédesebb gyümölcsét. De hisz a Jézus ártatlan vére által „vörös“-re festett kereszt és az azon és annak nevében elhangzott isteni igék változtatván meg a világ ábrázatát, ruházták fel „az ellenséget“ is „a felebarát“ jogaival.

Igen, felebarátunk minden ember kivétel nélkül s igy az Istenért és hazáért epedő emberi szivnek a szeretet tényeit mindenkivel vagyis ellenségeinkkel szemben is kell gyakorolnia.

A m. kir. állami erdőhivatal személyzete Csikmegyében.

Csikvármegye az 1898. évi XIX. t.-cz. alapján a 43. m. kir. erdőhivatal közül a XXIII. számot kapván ezen XXIII-ik m. kir. erdőhivatal kerülete Csikszereda székhelylyel kiterjed Csikvármegye területére.

Csikmegye területére erdőtanácsos: Kőváry László, lakik Csikszeredában, beosztva Gergely Tamás és Pál János erdészjelöltek, Jancsó István erdőgyakornok.

1. Az erdőtanácsosnak alárendelt I. m. kir. járási gondnokság van Csik-Szentmártonon, vezetője Duducz Károly főerdész.

2. A csikszeredai m. kir. járási erdőgondnokságnál vezető Csikszereda székhelyel Máté Ambrus főerdész.

3. A csik-szépvizi m. kir. járási erdőgondnokságnál, vezető Máté Ambrus, székhelye Csikszereda.

4. A gyergyó-alfalvi m. kir. járási erdőgondnokságnál Gyergyó-Szentmiklós székhelylyel, vezető Jakab József, főerdész.

5. A gyergyó-szentmiklósi m. kir. járási erdőgondnokságnál Gyergyó-Szentmiklós székhelylyel, vezető Krippel Mór erdész.

6. A gyergyó-tölgyesi m. kir. járási erdőgondnokságnál Gyergyó-Tölgyes székhelylyel, vezető Dömsödy Zoltán erdész.

A Csikmegye területén lévő posta, távirda és vasut állomások s ezek személyzete.*)

I. Csikszeredában a központban.

1. Csikszeredában I-sö osztályu m. kir. posta- és távirdahivatal s nagyobb vasuti állomás van, 5 kézbesitési községgel, minők Csicsó, Taplocza, Csik-Szentlélek—Fitód, Mindszent és Zsögöd. Ezek közül Csicsó naponkinti, Mindszent másodnapi falusi levélhordói beosztással az állam által fizetve. A más 3 község saját küldönczei által viteti posta küldeményeit.

A távirda be van rendezve 4 rend. gépezettel:

588 vezeték Csikszereda—Kolozsvár.

608 vezeték Gyimes—Brassó.

610 vezeték Békás—Brassó.

611 vezeték Csikszereda—Brassó.

Posta- és távirda főnök: Tolnay Károly. Tisztek: Pap György, Petres Domokos, Heldsdörfer György. Kiadó: Domokos Róza. Van továbbá 4 levélhordó és egy kisegitő szolga.

Szállitó postamester Csikszereda és az 5 kézbesitési községre nézve a vasuti állomástól a csikszeredai posta- és távirda hivatalig: Lázár Domokos.

Vasuti hiv. állomás főnök: Heretik Endre. Távirda felvigyázó: Uher János. Áll. felv. Péterfy Lukács és Csibi Péter. Mozdonyvezető: Megyeri József. Mozd. fütő: Barabás József. Napibéres áll. málházó: Gáspárfy Ferencz. Szivatyuőr: Petrányi Frigyes. Váltóőrök: Bogács Viktor és Oláh H. Barabás.

*) Lásd ezeket bővebben a füzetek 794. s következő lapjain.

A vasuti állomás teher és rakomány szállitással van egybekötve.

2. Csikszereda—Szentkirály között a csik-zsögödi fürdőnél őrház s ennél fel- és lelépésre egy perczes vasuti megállás van.

II. A kászon-alcsiki járásban.

1. Csik-Szentkirályon van — előbb önállóan — később a vasut állomásnál rendszeresitett letéti és felvevő harmadrendü posta- és távirda hivatal. Postamester s egyuttal vasuti állomás főnök: Jakab János. Váltóőr: Nagy Sándor. A csatolás előtt első postamester: Kristó Ferencz volt.

A vasut állomás teherszállitással. Innen gyalog küldönez szállitja a Csik-Szentimrére szóló küldeményeket.

2. Csik-Szentmártonon, mint a kir. járásbiróság és szolgabiróság székhelyén van a csik-szentsimoni vasuti állomástól kocsi posta szállitással biró harmadrendü posta- és távirdahivatal.

Postamester és távirda vezető: Basa János utóda Udvari Róza.

Innen gyalog küldönczök szállitják a Csik-Kozmás—Lázárfalva és Tusnád, Verebesre szóló posta küldeményeket.

3. Csik-Szentgyörgyön van Csik-Szentmártonról továbbitó gyalog küldönczczel ellátott harmadrendü postaállomás.

Postamester: Hodor András.

Csik-Szentgyörgyről gyalog községi küldönczök szállitják a Csik-Menaságra és Mindszentre szóló leveleket.

4. Csik-Szentsimonon a vasuti állomástól gyalog küldönczczel biró harmadrendü postahivatal van.

Postamester: Csató István után Veress Dénes.

A csik-szentsimoni vasuti állomástól távbeszélő huzal van a Csobányosi fürészgyár telephez vezetve. Ugyan innen Kis-Tölgyesbe (Uzba) az ottani fürészgyár telephez államilag segélyezett postaszállitás van rendszeresitve.

Vasuti hiv. állomás főnök: Nagy Géza. Áll. felvigyázó: Vajna Ferencz. Váltóőrök: Szabó András és Kovács Lajos.

A vasut állomás teher-rakomány szállitással van egybekötve. Az erdélyi I. faipar részvénytársaságnak itt raktára lévén, innen szállitja tovább gyártmányait.

5. Csik-Szentsimon—Szentkirály közt Csik-Szentimrénél le- és fellépő egy perczes vasuti megállás van.

6. Csik-Szentsimon és Tusnád között Verebesnél le- és fellépő egy perczes vasuti megállás van.

7. Csik-Uj-Tusnádon teher szállitással egybekötött vasuti állomás van.

Vasut állomás főnök: Szonda Lajos. Áll. málházó: Rozsnyai Péter. Váltóőr: Kelemen András.

8. Csik-Tusnád-fürdőn*) előbb a fürdő idényre, jelenben állandóan szervezett s a vasuti állomástól, a telepre kihordó, harmadrendü posta- és távirda hivatal van.

*) A Sepsi-Szentgyörgy felé eső Bükszád—Bálványoson levő vasuti állomás már Háromszékmegye területén van.

Postamester és távirda kezelő: Br. ifj. Apor János után Incze Lajos. Vasuti állomás főnök: Gáspárfy Ferencz. Áll. felvigyázó: Bede András.

8. Kászon-Ujfaluban kocsi küldönczz szállitással ellátott harmadrendü postahivatal van. Postamester: Id. Kovácsi Bálint.

9. Kászon-Altizben szintén gyalog küldönczczel biró harmadrendü postahivatal van, melynél postamester: Dávid Péter.

Innen Kőkerthez a csendőrség és pénzügyőrség számára heti kedd és szombat napokon posta szállitás van.

A felcsiki járásban.

1. Csik-Somlyón, illetőleg Várdotfalván. Csikszeredából kocsi küldönczz szállitással ellátott harmadrendü postahivatal van. Szállitó és postamester: Szász Károlyné szül. Szabó Berta.

Ugyanitt a csikszeredai vasuti állomástól magán távbeszélő huzal van vezetve a dr. Kolonics Dénes lakásához, mint a csikszereda—gyimesi vonal orvosához.

2. Csik-Szépvizen a csik-szentmihály – szépvizi vasuti állomástól kocsi szállitó harmadrendü posta- és távirda hivatal van az alábbi 5 kézbesitési községgel.

Postamester és távirda kezelő: báró Vardener Ödönné. Kisegitő: Böjthy Klára.

Szépvizről a Szentmihály—Ajnádra, Szentmiklós, Borzsova, Delnére szóló posta küldeményeket gyalog küldönczök hordják szét.

A csik-szentmihály—szépvizi vasuti állomás főnöke: Biró Sándor. Váltóőr: Dobos Lajos. A vasuti állomás teher fel- és leadó szállitásával van egybekötve.

3. A csikszereda—gyimesi vonalon a szereda és szentmihály—szépvizi vasuti állomás közt van a madéfalvi vasut állomás, mely a gyergyó-szászrégeni előirányzott vasutvonal kiágazási pontjául van kiszemelve. Vasuti hiv. állomás főnök: Alsó Béla. Váltóőr: György Ilyés.

Ezen állomástól továbbitja a rákosi kocsi posta a Felcsik Oltmenti vagy Ködön felüli csiki és gyergyói községekre szóló posta küldeményeket, melyek pl. Budapestről Brassón át bizony jó kis kört futnak meg, mig esetleg Tölgyes—Békásig jutnak.

4. A csikszereda—gyimesi vonalon van a szentmihályi állomás után az ajnádi kitérő vasuti állomás. Itt állomás főnök: Bodnár Gusztáv. Váltóőr: Müller v. Pus József.

5. A lóvészi állomás fenn a Gyimesbe mászó hegyoldalon. Állomás főnök: Ifj. Kóródi János. Váltóőr: Balog Sándor.

6. Csik-Gyimes-Felsőlokon a vasuti állomásnál rendszeresitett negyedrendü posta- és távirda hivatal van, Középlok és a havasi telepek számára kézbesit. Postamester és egyuttal állomásfőnök: Bodor Mihály. Váltóőr: Ördög Albert.

A vasut állomás teher szállitással van egybekötve. A gyimes vidéki fürészgyáraknak itt nagy raktáraik vannak.

7. Csik-Gyimesen a vasuti állomástól kihordva szintén harmadrendü posta- és távirda hivatal van Csügés, Pricskető és Rakotyás kézbesitésével. Postamester: Vas István.

Itt vasuti hiv. állomás főnök: Otrobán Nándor. Hiv. gyakornokok: Magyari István, Gödri István, Gergely Árpád, Csiky Gergely. Dijnok: Antal József. Pénztár kezelőnő: Felmeri Dénesné. Raktár felvigyázó: Csedő Áron. Kocsi rendező: Hamar alias Hummel Károly. Áll. málházó: Ferencz Mihály. Napibéres lámpakezelő: Kis Mózes. Váltóőrök: László László, Nagy Sándor. Éjjeliőr: Ferencz Dénes. Mozdonyvezető: Szalai János, Ercse János, Wirth Róbert. Mozdonyfütő: Barabás József. Szivatyuőr: Plontsch Péter. Vizsgáló lakatos: Boldizs János. Napibéres vizsg. lakatos: Zerényi Károly.

Itt, mint határszéli vasut állomásnál fényes s jól berendezett indóház és nagy épitmények vannak. Az állomás mindenféle teher, rakomány, állat szállitásokkal van egybe s összpontositott vámhivatal, pénzváltóval stb. ellátva.

8. Csik-Rákoson kocsi szállitással biró harmadrendü postahivatal van 4 kézbesitési községgel. Postamester: Léhner Károly utóda, fia Márton. Innen gyalog küldönczök szállitják szét a Madéfalva, Madaras, Göröcsfalva, Vacsárcsiba szóló posta küldeményeket.

9. Csik-Karczfalván harmadrendü posta- és távirda hivatal van az alábbi kézbesitési községekkel. Postamester: Özv. dr. Szabó Barabásné szül. Pongrácz N.

Innen a Dánfalva, Jenőfalva és Szent-Tamásra szóló posta küldeményeket gyalog küldönczök hordják szét.

10. Csik-Szentdomokoson kocsi küldöncz szállitással biró harmadrendü posta- és távirda hivatal van. Postamester: László Ferencz.

Innen gyalog küldöncz hordja ki a Balánbányára szóló küldeményeket. Postaszállitó a gyergyói részekbe Gy.-Szentmiklósig: László Ferencz.

A gyergyói és gyergyó-tölgyesi járásokban.

1. Gyergyó-Szentmiklóson kocsi szállitással biró elsőrendü posta- és távirda hivatal van 4 községgel. Postamester: Császár József után Boér Kálmán. Szárhegy, Kilyénfalva, valamint Tekerőpatak és Vasláb községek innen kapják posta küldeményeiket.

2. Gyergyó-Ditróban felvéti és letéti harmadrendü posta- és távirda hivatal van. Remete, Salamás és Várhegy kézbesitési községekkel, melyek innen kapják posta küldeményeit. Postamester és távirda kezelő: Puskás Kálmán.

3. Gyergyó-Alfaluban kocsi szállitással biró harmadrendü posta hivatal van. Postamester: Domokos Sámuel.

4. Gyergyó-Ujfaluban 1900. évben rendszeresitett felvéti és letéti harmadrendü postahivatal van, Csomafalva kézbesitési községgel. Postamester: Bajkó Péter.

Innen a Csomafalvára szóló posta küldeményeket gyalog küldöncz közvetiti.

5. Borszéken nemcsak a fürdő idényre, hanem állandósitott kocsi szállitással biró harmadrendü posta- és távirda hivatal van. Postamester és távirda kezelő: Finta Imre.

6. Gyergyó-Bélborban szintén III-ad rendü posta hivatal van. Postamester: Rozsdás Ilona.

7. Gyergyó-Tölgyesen, mint a szolgabiróság székhelyén kocsi szállitással biró harmadrendü posta- és távirda hivatal van Holló kézbesitési községgel. Postamester és távirda kezelő: Lázár István.

8. Oláh-Topliczán szintén letéti és felvételi harmadrendü posta- és távirda hivatal van. Postamester: Kolbász Miklós.

9. Gyergyó-Békáson III-ad rendü posta- és távirda hivatal van Zsedánpatak, Alsó- és Felső-Domuk kézbesitési községekkel. Postamester és távirda kezelő: Miklós Lukács.

Az 1876. évi kimutatás szerint volt Csikmegye területén 3 távirdai állomás és pedig Borszéken, Szeredában és Gyergyó-Szentmiklóson. Ezek közül feldolgozott Borszék összesen 1452 táviratot, Csikszereda 3030-at, Gyergyó-Szentmiklós 2260-at, összesen 6742 drbot.

Ezek bevétele a következő: Borszék bevett 439 frt 85 krt, Csik-Szereda 808 forint 90 krt, Gyergyó-Szentmiklós 571 forint 5 krt. Összesen 1819 frt 80 kr.

Hogy ma 1901-ben hány távirda állomás van, a fentebbiekből könnyen kiszámitható.

Magyarország összes távirdai forgalma: 1876-ban 6.462,335 volt. Ausztriáé 15 millió.

Ma 1876-óta a forgalom, feldolgozott darabok és bevételek megkétszereződtek.

A posta, távirda és vasuti állomások, hivatalok és személyzettel a forgalom és közlekedés eszközei összefüggésben lévén, helyén valónak látom a „Csikvármegye közlekedés ügye“ és „Vasutak“ czimén 787. és 789. lapokon előadottak kiegészitéseül a következőket feljegyezni. Ugyanis:

1. Csikmegyének leghosszabb utvonala Háromszékmegye felől a délkelet-északnyugat irányban Brassó—Sepsi-Szentgyörgy, Bükszád—Bálványosnál a megyébe lépő s Tusnádfürdőn, Csikszeredán, Szentdomokoson, Gyergyó Szentmiklós, Borszék, Tölgyesen a román határig vonuló 153 km. hosszu ut.

2. Udvarhelymegye felől Udvarhely—Oláhfalutól a Hargita—Tolvajostetőn—Csikszereda—Taplocza—Szépviz—Gyimesen át szintén a Román határig 60 km. ut a hosszabbak közé tartozik.

3. Ugyan Háromszékmegye felől a kézdivásárhely—csikszeredai vonalban a Kászonréti határtól K.-Ujfalun, Kozmás, Szentmártonon át Szent-Királyig vagyis a sepsiszentgyörgy—szeredai vonallal való csatlakozásig 38 km. hosszban.

4. Udvarhelymegye nyugati szögétől és Maros-Tordamegyéből Parajdtól a Bucsintetőn, Gyergyó-Alfalun Gyergyó-Szentmiklósra és innen oda vezető ut 19 km. A gyergyóiak a sót Parajdról régebb idő óta e vonalon szállitják. Sőt hajdan itt hordták a sót a csikiak is. A legrégibb sóut a Gréczesről kiindulva Csik- és Gyergyóból a Délhegy, Somlyó, Putnatetőn és Borzonfőn átvezetett Parajdra és vissza.

5. A Maros-Tordamegyét Csikmegyével, Gyergyó-Szentmiklóstól az Oláh-Topliczánál határoló gyergyó-szentmiklós—szászrégeni vonal 10 km. Ditró—Salamás községek érintésével.

Ezek Csikmegye főbb és legjobban gondozott utai. Ezen utak közül az Udvarhelymegye felől a Nagyerdőn, vagyis a Tolvajostetőn, Szépvizen, Gyimesen átvonuló ut már régebben állami felügyelet és kezelés alatt lévén a legszilárdabb vonalak egyike lett. Hagyománykint maradt reánk, hogy ama Nagyerdőn át vezető ut hajdan, sőt még a XIX-ik század első felében is kimondhatlan rossz és nehéz járatu volt. Ökrökkel kellett egyes sáros helyeken a lószekereket átvonatni. Egyetlen jó utja volt a régebbi időben az akkori széknek a Csikszeredából-Somlyóra vezető, ugynevezett „Székutja", melyet az ötvenes években az abszolut kormány hozott volt még teljesebb és jobb állapotba.

Az emlitett nagyerdői és gyimesi utvonalon kivül a többi utakat egész 1892-ig a megye közönségével töltették, kinoztatták, a marhák létszáma szerint róván ki az egyes családokra kapuszám szerint a szükséges kőanyagot. Tökéletes ember kinzás volt az, a mit égyes, főleg szegényebb és gyengébb sorsu és igavonó állattal biró embereknek nem egyszer egyes vaskalapos szolgabiróval szemben is ki kellett állani. S ki tudná elmondani mennyi zaklatás, büntetés, végrehajtással volt a kavicshalmak kiállitása összekötve?

Most a megyei utaknak fedanyag, átereszek s más szükségesekkel való ellátása az állami utak módjára vállalatok utján történik. Az utcsinálás megváltási dija 7 koronában, főleg a marhaállomány után lévén kiróva, a a szegény és két igavonó gyenge állattal ugy szólva borjuval biró emberek ma is nagyon meg vannak terhelve, de a rájuk eső utmunkadijat mégis könnyebben kikeresik napszámból is, mintha kavicshalmot kellene rakniok.

Aztán abban is van valami igazság, hogy most mégis minden ember többé-kevésbé befoly az utak jókarban tartására, mely évenkint 49325 frtba kerül. A megyének van 103 km. állami és 223 km. megyei utja, mely mondhatni mindenütt jókarban van tartva.

A fentebb emlitett utakon kivül van még több viczinális utvonal és községi közlekedési ut. Ilyenek:

1. A Kászon-Ujfalutól és Kászon-Jakabfalvától Nagy-Kászonba vezető utvonal, mely 1900-ban a megyei utak közé vétetett fel.

2. A Csik-Szentmárton—Csekefalvától az Uzvölgyön át a Kőkerthez vezető utvonal, melynek készitésével hosszu éveken át kinozták a még nem érdekelt községek lakósságát is. 3—4 napi kenyérrel kiparancsolván utcsinálni.

3. A Csik-Szentmárton—Csekefalvától, Csik-Bánkfalva—Szentgyörgyön át Menaságra s jelenleg a Csobányosvölgyi gőzfürész-telephez vezető utvonalok.

4. A Kozmás—Lázárfalvától a Büdös, vagyis Torjai kénbarlang Bálványosváron át Altorjára vezető régi vagyis már e század elején felhagyott országutvonal, mely ma minden konzerválás nélkül legfennebb csak erdőlő ut számba megy.

5. A Verebesről a Mitáison át Erdővidékre vezető nehéz és meredek hegyi utvonal, melyen át az 1848-iki hadjárat alkalmával a nyergesi és tusnádi szorosoknál a muszkákkal szemben a csatát elvesztett székely had Udvarhely—Segesvár-felé átvonult.

6. Csik-Szentimrétől a Bányapatakon át, és

7. Csik-Szentkirályról az Előhágón és Lugosan, vagy a Kárászon és Vörösbányán—Kozmáspatak mentén át Fülébe és Erdővidékre vezető erdei utvonal. Ez utóbbi a legalantabb fekvő vizválasztót képezi Csikmegye és Erdővidék—Ágostonfalva és Udvarhelymegye vasuti összekötéséhez a Kozmás és Almásvizek mentén. Ez irányban Szentkirály községtől legalább a fürészgyárig a Csorbakertloki vonal megnyitható lesz vala.

8. Továbbá a Csik-Szentkirálytól északirányban Mindszent, Szentlélek, Fitód, Hosszuaszó-felé vezető mezei, de rendesen használt utak, melyek a megyei utak közé már felvehetők lennének.

9. Ugyanezekkel érintkező s ugyanezen községekkel közlekedő mezei ut Csik-Zsögödből. Elég döczögős.

10. Csikszeredától kiindulva Szentléleken, Mindszenten át Csik-Szentgyörgyre vezető s ujabban tudomásunk szerint a Becze Antal alispán ur buzgólkodása folytán a megyei utak sorába felvett s rendes kezelésben részesülő utvonal.

11. Csikszeredától az emlitett Székutja Csik-Somlyóra s onnan Csomortán—Pálfalva s eme községek havasaira kiágazó, sőt Menasággal is érintkező utak.

12. Csicsótól a Csicsó-Büdös, vagyis fürdőkre s a Hargita különböző részeibe vezető mezei és erdei, de községileg konzervált utak.

13. Csik-Madéfalva—Rákostól, Vacsárcsi, Szentmihályon át e községek rengeteg havasvilágába vezetve kiágazó mezei és erdei utvonalok.

14. Ugyanezen utak Madéfalva—Rákostól kiindulva Vacsárcsin, Szentmihályon át Szépviz—Szentmiklósra is vezetnek.

15. Szent-Domokosról vezet fel a meglehetős jókarban tartott ut Balánbányára. A XI—XIV-ik századokban s talán később is az ut, mint ma is arra legalkalmasabb helyen a Balán völgyén, vonult át Gy.-Szentmiklósra s onnan tovább. Ugy is van, mert Balánbányától az Olt völgyén jobbra a Szandujtetőn s onnan a Magas-Bükk oldalán be 2 óra Gy.-Szentmiklós.

16. A gyergyói részen Vaslábtól Gyergyó-Ujfalun, Csomafalván át Alfaluba községi ut vezet.

17. Gy.-Szentmiklósról szintén Tekerőpatakon, Kilyénfalván, Ujfalun, Csomafalván át Alfaluba a Bucsintető-felé vezető utvonalba községi utak vezetnek.

18. Gyergyó-Szentmiklóstól a Békény mellett kiindulva a Gyilkos táján és Békásvölgyön át az Almásmezőre vagyis a Békás szoroshoz szekérrel alig járható erdei utak vezetnek.

19. Gyergyó-Ditróból északi irányban a Putnavölgyön át Tölgyesbe a szoroshoz szintén járható utvonal vezet.

20. Ditróból továbbá Remetére és Váraljára községi utak vonulnak.

21. Borszékből Bélborba a Kis-Besztercze völgyön és ismét Borszékből a Székpataka mentén Oláh-Toplicza felé közlekedő utvonalok vannak. Szóval Csikmegye községeinek egymással való érintkezési utvonalai megvannak minden irányban, ha e közlekedési utak nem oly szilárdak, konzerváltak és járhatók is, mint a fennebb kiemelt és rendes állami vagy megyei kezelés és gondozás alatt álló közlekedési főbb utak. De el kell jőni az időnek, melyben ezeknek is több gondozásban kell részesülniök.

Csikmegye utai közé kell soroznunk viziutait. Ilyen főbb vizi utja Csikmegyének 1-ső a Maros, mely mint már más helyen (lásd 191. lap) a Maros folyó méltatásánál és a tutajozással üzött kereskedésnél (l. 598. és köv. lap.) emlitve lőn, a legjelentékenyebb folyója lévén vármegyénknek, legfőbbképpen még ez ideig csak tutajozásra használtatott fel a megye gyergyórészi lakósai által. 2. A Kis-Besztercze folyó, mely gyors rohamossággal siet ki a megyéből, szintén a bélbori és tölgyesi lakósok által tutajozásra, fa, deszka, lécz stb. szállitásra használtatik fel, mint erről a Kis-Besztercze vize leirásánál szólánk. (L. 203 s köv. lapokon.) 3. A harmadik viziutja lenne Csikmegyének természetesen az Olt, (l. a 178. lapon) de az ez ideig ebben az irányban nem hasznosittatott. Az Olt szabályozásának munkálata már jól előhaladván, nem tudjuk akad-e vállalkozó szellem, mely annak viziut gyanánt való hasznositását megkisérleni fogja?

A csikmegyei parochiák és lelkészek rövid kimutatása a XX-ik század első évében.

A csikmegyei parochiák történetének megirása, megfelelő pártolás mellett, a „Csikmegyei füzetek"-nek egy nagyobb és szép részét képezné, de ha valjon az irodalmi munkásság iránt mutatkozó jelenkori hideg közömbösség és nyomasztó sivárság közepette kerül-e erre sor — nem tudom. Azért helyén valónak találom itt a leiró rész végén a parochiák s azoknak lelkészeit röviden felsorolni.

I. Az alcsik-kászoni esperes-kerületben.

Főesperes Nagyságos Buzás Mihály t. kanonok, csik-szentmártoni plebános.

Alesperes, az esperesi hivatal vezetője, a népiskolák felügyelője: Ft. Veress Antal nagykászoni plebános.

Espereskörí jegyző: Ft. Hosszu Ferencz püsp. szentszéki ülnök csikszentkirályi plebános.

Parochiák.

1. Csik-Kozmás. Lelkész: Ft. Bardócz István. Lélekszám 1741. Lázárfalvi-filia. Lélekszám 609. Iskolaköteles fiu 133, leány 134, utolsó posta-távirda állomás: Csik-Szentmárton. Utolsó vasuti állomás: Csik-Tusnád.

2. Csik-Menaság. Parochus: Ft. Antal József. Lélekszám 2106. Iskolaköteles fiu 100, leány 90. U. p. Csik-Szentgyörgy. Távirda és vasuti állomás: Csik-Szentsimon.

3. Csik-Mindszent. Lelkész: Ft. Kádár József. Lélekszám 1230. Iskolaköteles fiu 64, leány 67. Posta, távirda és vasuti állomás Csikszereda.

4. Csik-Szentgyörgy. Lelkész: Ft. Imre Károly. A segédlelkészi állás üres. Lélekszám 2000. Bánkfalván lélekszám 1490. Iskolaköteles fiu 200, leány 225. Posta helyben. Távirda és vasuti áll. Csik-Szentsimonon.

5. Csik-Szentimre. Lelkész: Ft. Kóródi Mihály. Lélekszám 1856. Iskolaköteles fiu 139, leány 126. Posta és távirda Csik-Szentkirályon. Vasuti állomás helyben.

6. Csik-Szentkirály. Parochus: Ft. Hosszu Ferencz. Lélekszám 1650. Iskolaköteles fiu 118, leány 83. Posta, távirda és vasuti állomás helyben.

7. Csik-Szentlélek. Parochus: Ft. Csató Ferencz. Lélekszám 688. Iskolaköteles fiu 37, leány 41. Posta- távirda és vasuti állomás Csikszereda.

8. Csik-Szentmárton. Parochus: Nagys. Buzás Mihály. Segédlelkész: Molnár Miklós. Lélekszám 930. Csekefalván lélekszám 1200. Iskolaköteles fiu 126, leány 127. Posta és távirda helyben. Vasuti állomás Csik-Szentsimonon.

9. Csik-Szentsimon—Csatószeg. Parochus: Ft. Bálint Lajos. Segédlelkész: N. Bartha Ferencz. Lélekszám 1400. Csatószegen lélekszám 983. Iskolaköteles fiu 140, leány 141. Posta, távirda és vasuti állomás helyben.

10. Csik-Tusnád Parochus: Ft. Koncz István. Filia: Verebes. Összes lélekszám 2614. Iskolaköteles fiu 143, leány 136. Posta és távirda Csik-Szentmártonon. Vasuti állomás helyben.

11. Kászon-Jakabfalva. Lelkész: Zsigmond Albert. Lélekszám 1014. Iskolaköteles fiu 59, leány 50. Posta Kászon-Ujfalu. Távirda és vasut Csik-Tusnád vagy Kézdi-Vásárhely.

12. Kászon-Ujfalu. Parochus: Ft. Veress István. Lélekszám 1833. Iskolaköteles fiu 103, leány 105. Posta helyben. Távirda és vasut Csik-Tusnád vagy Kézdi-Vásárhely.

13. Nagy-Kászon. Parochus: Ft. Veress Antal. Segédlelkész: Tódor Imre. Lélekszám 3262. Iskolaköteles fiu 157, leány 152. Posta helyben Altizen. Távirda és vasut Csik-Tusnád vagy Kézdi-Vásárhely.

II. A felcsiki esperes kerületben.

Főesperes, esperesi hivatal vezetője és a népiskolák felügyelője Mélt. Murányi Kálmán csikrákosi plebános.

Alesperes: Ft. Rancz János csik-nagy-boldogasszonyi plebános.

Alesperes és kerületi jegyző: Ft. Jakab Lajos csik-szentmihályi plebános.

Alesperes: Ft. Fáraó Simon csik-szépvizi örmény szertart. plebános.

Parochiák:

1. Csik-Csicsó. Parochus: Ft. Kovács Mihály. Lélekszám 1866. Iskolaköteles fiu 85, leány 78. Posta, távirda és vasuti állomás Csikszereda.

2. Csik-Delne. Lelkész: Ft. Péter Lajos. Lélekszám 599. Csik-Pálfalva filiában lélekszám 512. Iskolaköteles fiu 48, leány 77. Posta és távirda Csik-Szépvizen. Vasuti állomás Csikszereda.

3. Csik-Gyimes. Lelkész: Ft. Boér János. Lélekszám 1879. Iskolaköteles fiu 103, leány 69. Posta- távirda és vasut helyben.

4. Csik-Gyimeslok. Lelkész: Benke János. Lélekszám 4146. Iskolaköteles fiu 96, leány 63. Posta- távirda vasuti állomás helyben (Középlok).

5. Csik-Madaras. Parochus: Ft. Miklós István. Lélekszám 2000. Iskolaköteles fiu 124, leány 118. Posta Csik-Rákoson. Távirda Csik-Szépviz vagy Karczfalva. Vasuti állomás Csik-Szentmihály vagy Madéfalva.

6. Csik-Nagy-Boldogasszony. Parochus: Ft. Rancz János. Segédlelkész: Nt. Jeszti János. Lélekszám 5380. Iskolaköteles fiu 443, leány 326. Posta és távirda Csik-Karczfalva vagyis helyben. Vasuti állomás Csik-Szentmihály vagy Madéfalva.

7. Csik-Rákos. Parochus: Mlts. Murányi Kálmán. Segédlelkész: Nt. Bálint Péter. Lélekszám 4598. Iskolaköteles fiu 274, leány 264. Posta helyben. Távirda Csik-Szépviz. Vasuti állomás Csik-Szentmihályon vagy mindkettő Madéfalván.

8. Csik-Somlyó. Parochus: Ft. Kassai Lajos. Segédlelkész Nt. Kőrösy Géza. Lélekszám 3082. Iskolaköteles fiu 189, leány 144. Posta helyben vagyis Várdotfalván. Távirda és vasut Csikszeredán.

9. Csik-Szentdomokos. Lelkész: Ft. Lukács Vilmos. Lélekszám 3801. Balánbányán lélekszám 154. Iskolaköteles fiu 212, leány 143. Posta helyben. Távirda Csik-Karczfalván. Vasut Csik-Madéfalva vagy Csik-Szentmihály.

10. Csik-Szentmihály. Parochus: Ft. Jakab Lajos. Lélekszám 2210. Iskolaköteles fiu 145, leány 133. Posta- távirda és vasut Csik-Szentmihály—Csik-Szépviz.

11. Csik-Szentmiklós. Parochus: Ft. Bálint Lázár. Segédlelkész kitéve Csik-Szépvizen: Nt. Németh Gyula. Lélekszám 1151. Szépvizen lélekszám 2600 és Borzsován lélekszám 605. Iskolaköteles fiu 204, leány 191. Posta és távirda Szépviz, vasut Csik-Szentmihály.

12. Csik-Szenttamás. Lelkész: Ft. Tompos Mátyás. Lélekszám 2434. Iskolaköteles fiu 199, leány 188. Posta és távirda Csik-Karczfalva, vasut Csik-Madéfalván.

13. Csik-Szépviz. Parochus: Ft. Fáraó Simon alesperes. Az örm. szert. hivek száma 128. Iskolaköteles fiu 7, leány 7. Posta- távirda és vasut Szépviz—Szentmihály.

14. Csikszereda. Lelkész: Ft. Török Ferencz. A segédlelkészi állás ürességben. Lélekszám 1890. Csik-Zsögöd filián lélekszám 993. Iskolaköteles fiu 140, leány 133. Posta- távirda és vasut állomás helyben.

III. A gyergyói esperes kerületben.

Főesperes, Nagys. Both Ferencz t. kanonok, gy.-szárhegyi plebános.

Az esperesi hivatalt vezető főesperes és a népiskolák felügyelője: Ft. Ferenczi Károly gyergyó-szentmiklósi plebános.

Alesperes és kerületi jegyző: Ft. Zomora Dániel gyergyó-alfalvi plebános.

Alesperes: Ft. Görög Joakim gyergyó-szentmiklósi örmény szertart. plebános.

Parochiák:

1. Gyergyó-Alfalu. Parochus: Ft. Zomora Dániel. Segédlelkész: Nt. zabolai Mikes János gróf. Lélekszám 5190. Iskolaköteles fiu 382, leány 281. Posta helyben. Távirda Gyergy-Szentmiklóson.

2. Gyergyó-Csomafalva, Parochus: Ft. Balló János. Lélekszám 3323. Iskolaköteles fiu 187, leány 191. Posta Gyergyó-Ujfalu. Távirda Gyergyó-Szentmiklóson.

3. Gyergyó-Ditró. Parochus: Ft. Takó János püsp. szentszéki ülnök. Segédlelkészek: Nt. Albert István és Kopacz Gergely és Borszékbe kitéve Bartalis János. Lélekszám Ditróban 5963, a filiákban 1793. Iskolaköteles fiu 336, leány 260. Posta és távirda helyben.

4. Gyergyó-Kilyénfalva. Lelkész: Ft. Véllmán Géza. Lélekszám 854. Iskolaköteles fiu 44, leány 40. Posta és távirda Gyergyó-Ujfalu.

5. Gyergyó-Remete. Parochus. Ft. Kiss Dénes. Segédlelkész: Nt. Orbán Dénes. Lélekszám 5382. Várhegy filiában 91. Iskolaköteles fiu 132, leány 194. Posta Gyergyó-Ditró. Távirda Gyergyó-Szentmiklós.

6. Gyergyó-Szárhegy. Parochus: Nagys. Both Ferencz. Segédlelkész: Nt. László János. Lélekszám 3735. Iskolaköteles fiu 279, leány 239. Posta és távirda Gyergyó-Szentmiklóson.

7. Gyergyó-Szentmiklós. Parochus: Ft. Ferenczi Károly. Segédlelkészek: Nt. Incze Domokos és Bagoly Mihály. Lélekszám 6027. Iskolaköteles fiu 431, leány 359. Posta és távirda helyben.

8. Gyergyó-Szentmiklós. Örm. szert. parochus: Ft. Görög Joakim. Lélekszám 625.

9. Gyergyó-Tekerőpatak. Parochus: Ft. Erősdi Dávid. Lélekszám 1724. Vasláb filia 20. Iskolaköteles fiu 71, leány 66. Posta és távirda Gyergyó-Szentmiklóson.

10. Gyergyó-Toplicza. Lelkész: Ft. Zonda Vincze. Lélekszám 1134. A filiákban 447. Iskolaköteles fiu 75, leány 51. Posta és távirda helyben. Vasut Szász-Régen.

11. Gyergyó-Tölgyes. Lelkész: Ft. Balog Lajos. Lélekszám 1752. A filiákban 748. Iskolaköteles fiu 93, leány 92. Posta és távirda helyben.

12. Gyergyó-Ujfalu. Parochus: Ft. Molnár János püsp. szentszéki ülnök. Segédlelkész: Nt. Kacsó Boldizsár. Lélekszám 3390. Iskolaköteles fiu 169, leány 144. Posta helyben. Távirda Gyergyó-Szentmiklóson.

Megjegyzés: A gyergyói parochiákra nézve a közelebbi vasuti állomások Csik-Madéfalva és Szász-Régen.

A csikmegyében lévő Szent Ferencz-rendi szerzetes házak és azok személyzete.

A Szent István magy. királyról nevezett erdélyrészi Szent Ferencz-rendi szerzetesek tartományi főnöke: Ft. László Polikárp atya.

1. A csik-somlyói házban.

Házfőnök: Ft. P. Paál K. János. Ft. P. Tima Dénes képezdei magister. Ft. P. Kóródy Berárd hitelemző. Ft. Benedek Lázár.

2. A gyergyó-szárhegyi házban.

Házfőnök: Ft. P. Gábor Mihály. Helynök és hitelemző: Ft. P. Simon Marian.

3. A borszéki vendégházban.

Házfő: Ft. P. Bartalis János, ki itt, mint a Ditró anyaegyházhoz tartozó filiálisban kihelyezett segédlelkészi minőségben működik.

A paulai Sz. Vinczéről nevezett vagy irgalmasrendü nővérek házában Gyergyó-Szentmiklóson.

Ház és intézeti főnök: Nt. Bota Benedicta növér. Tanitó növérek: Veszely Huberta, Laun Arguszta, Laeszkovszky Hirena, Turkovics Epiphania, Göbel Anisia, Szalai Florina, Vas Redemta, Sporner Eutrofia, Korcz Kasimira.

Az 1901. évi népszámlálás eredménye Csikmegyében.

A vármegyénkben január hó első napjaiban keresztül vitt általános népszámlálás eredményéről most már módunkban állván képet nyujtani, járásonkint elkülönitve az alábbiakban mutatjuk be:

I. Csikszereda város.

1901.

	Jelenlevő	Távollevő	Összesen	1891-ben volt
	2668	126	2794	1789

II. Felcsiki járás.

Szentdomokos és Balánbánya	4435	224	4659	3996
Szenttamás	2500	222	2722	2381
Jenőfalva	2160	52	2212	1790
Karczfalva	1089	104	1193	905
Dánfalva	2445	190	2635	2253
Madaras	2029	178	2207	1794
Rákos	1425	121	1546	1203

	Jelenlevő	Távollevő	Összesen	1891-ben volt
Görcsfalva	483	44	517	439
Vacsárcsi	730	46	776	684
Madéfalva	1094	109	1203	1566
Csicsó	1780	222	2002	1843
Taplocza	1590	127	1717	1423
Zsögöd	1127	99	1236	940
Mindszent	1110	89	1199	996
Szentlélek	666	24	690	666
Pálfalva	523	140	663	502
Csobotfalva	411	76	487	362
Várdotfalva	873	286	1161	719
Csomortán	674	74	748	579
Borzsova	597	98	695	516
Szentmiklós	1109	153	1262	1009
Delne	664	96	760	590
Szépviz	2681	212	2893	2577
Szentmihály	2321	200	2521	1888
Gyimesfelsőlok	1894	116	2019	1592
Gyimes-Középlok	2517	57	2574	1984
Gyimesbükk	4282	306	4588	2789
Összesen	43208	3667	46875	37985

III. Alcsiki járás.

Kászon-Altiz	964	176	1140	911
Kászon-Feltiz	1234	243	1477	1303
Kászon-Impér	1158	179	1337	1136
Kászon-Jakabfalva	1306	306	1612	1349
Kászon-Ujfalu	1761	334	2195	1847
Lázárfalva	829	113	942	804
Kozmás	1229	300	1532	1329
Csekefalva	1152	160	1312	1163
Szentmárton	1358	151	1509	903
Szentkirály	1642	263	1905	1532
Szentimre	1733	237	1970	1791
Szentsimon	1483	207	1690	1354
Csatószeg	989	154	1143	941
Menaság	2032	225	2257	2114
Bánkfalva	1586	213	1799	1494
Szentgyörgy	2012	259	2271	1990
Verebes	404	60	464	392
Tusnád	2333	243	2576	2025
Összesen	25205	3926	29131	27365

IV. Gyergyó-szentmiklósi járás.

	Jelenlevő	Távollevő	Összesen	1891-ben volt
Gyergyó-Alfalu	5756	409	6165	5175
Gyergyó-Ditró	6140	423	6563	5811
Gyergyó-Remete	4916	637	5553	4584
Gyergyó-Szárhegy	3837	254	4081	3563
Gyergyó-Szentmiklós .	7012	405	7417	6104
Gyergyó-Tekerőpatak	2296	18	2314	2045
Gyergyó-Ujfalu	3379	269	3648	3027
Gyergyó-Csomafalva .	3188	161	3349	2824
Gyergyó-Kilyénfalva	861	60	921	824
Gyergyó-Vasláb	827	42	879	752
Gyergyó-Várhegy	2307	21	2328	2106
Gyergyó-Salamás . .	1485	38	1523	1287
Összesen	42004	2727	44741	38102

V. Tölgyesi járás.

Gyergyó-Tölgyes	3038	93	3131	2758
Gyergyó-Békás	6254	127	6381	5429
Gyergyó-Holló .	1333	58	1391	1147
Gyergyó-Borszék	1477	134	1611	1471
Gyergyó-Bélbor . .	1276	41	1317	1123
Összesen . .	13378	453	13831	11928
Összes népesség a megye területén	126463	10899	137362	117169

Ezek szerint a tiz év alatti szaporulat vármegyénk területén 20193 lelket tesz, mely szembetünő nagy arányu emelkedés székely fajunk szaporaságának eklatáns bizonyitékát szolgáltatja s egyuttal megczáfolja a kivándorláshoz füzött rém meséket, mert habár tagadhatlan, hogy évenkint munka keresés czéljából ennek a lakósságnak legalább 10-ed része a szomszéd Romániába ki is szokott menni, de időnkint vissza is szokott valamennyi térni, szivósan ragaszkodván azon silány röghöz, melynek talaján nyert életet.

Hogy pedig a munkakeresés végetti kivándorlásra hova tovább mind jobban kászorul a nép, ily szaporodás mellett könnyen érthető, midőn az amugy is csekély s már is tulterhelt pántlika földek mind jobban megoszolván, a szaporodó családok részére egy-két hónapra is alig nyujtanak élelmet. Gyárak és iparvállalatok pedig megyénkben nincsenek, kénytelen a szegény nép oda menni, hol állandó keresethez van reménye és azt meg is találja.

Ne csak igéretekben, hanem tettekben is mutassa meg tehát a kormány, hogy ennek az államfentartó szapora fajnak helyzetével komolyan akar foglalkozni.

TARTALOM.

	LAP
Csikmegyei füzetek. Adatok Csikmegye leirásához és történetéhez	1
Előszó . .	3
Kiadói szó	4

I. RÉSZ.

Csikmegye leirása.

A honfoglalás .	5
Csikmegye látképe	10
Hargita alján . .	14
Csikmegye megnevezése .	16
„Csik" elnevezésének eredete	17
A „Gyergyó" elnevezés eredete	19
A „Kászon" elnevezésnek eredete	21
Csikmegye határai	22
Csikmegye területe és a területhez való népességi viszonya	59
Csikmegye erdősége és lakossága	63

Csikmegye szorosai és vámhivatalai.

I. Gyimesi szoros és vámhivatal	67
II. A tölgyesi szoros és vám	69
III. A békási vám .	70
IV. A kis-tölgyesi szoros	71
Csikmegye hegyei	73
I. A Kárpátok . .	73
Tarkő. (Székely monda) .	81
A szövő asszony. (Legenda)	91
II. A Csikmegyét délnyugati vonalon környező hegyláncok kiemelkedőbb részei . .	100
Az Alvégen. (1869. augusztus)	113
Szénásmező. (Történeti vázlat)	117
A hegyek kultusza a székelyeknél. (Tekintettel Csikmegyére)	119
A hegyek kultusza a czigányoknál	127

Visszhangok.

A csik-somlyói visszhang	135
A gyilkostói visszhang	135
A kerekszéki visszhang	136
A Szent-Annatói visszhang	136
Csikmegye barlangjai	137
Csikmegye ősivárai és erődítvényei	152
1. A nyugati erőd . . .	152
2. A lázárfalvi vagy Petki-várkastély	153
3. Az óriáson lévő vár	154
4. A Szetye-vára	154
5. A kászoni várak	154

LAP
6. A kis-tölgyesi vagy kőkerti-vár erődítményei 155
7. A Várhegy 157
8. A csiki Bálványos-vár 157
9. A Herek és Kincsás-vára 159
10. Vápa-vára 160
11. A zsögödi Kisvártető 160
12. A zsögödi Várhegy 161
13. A Háromtetejü vagy Háromhegyesi-vár 161
14. A csik-somlyói sóvár 162
A kőosztováta (Hitmonda) 163
15. A pálfalvi várdomb 165
16. A csikszeredai vagy Mikóvár 165
17. A gyimesi-vár erődítmény 165
18. A Pogány havasi vár (Csik-Szentmihályon) 166
19. A csicsói-vár 167
20. A Bogáthi-vár 168
21. A Pogány-vár a Hargitán 168
22. A Balaskó-vára 169
23. A karczfalvi várak 169
24. A szenttamási templom várkastély 170
25. A szentdomokosi vár 170
26. Hiripné vagy Bothvára Gyergyó-Szentmiklóson 170
27. Gyergyó-Várhegy-Alja 171
28. Csomafalvi Várhegy 171
Csikmegye sikságai 173
Csikmegye folyói és patakai 177
I. Az Olt folyó 178
Az Olt folyó mellékvizei 185
II. A maros és mellékvizei 191
A Maros mellékvizei 193
Kirándulás a Kelemen-havas alá 194
III. A Nagy-Küküllő 199
IV. A Kis-Küküllő 199
V. A Kis-Beszterce 200
VI. A Tatros folyó 203
Csikmegyéből kisietö patakok és folyócskák 204
Csikmegye tavai 207
A Szent-Anna-tó 207
Szent-Anna-tava (versben) 217
A Mohos 218
Az Alcsik területén lévő tavak 220
A Felcsik területén lévő tavak 222
A gyergyói területen lévő tavak. (Gyilkos-tó) 224
A Putorásza-tó (és kirándulás) 227
A halastavak 233
Ivó vagy édes vizek 235
Az idegenek, illetőleg az angolok rólunk 236
Csikmegye éghajlata 238
Tenger feletti magasság 241
I. A figyelési állomások földrajzi fekvése s itt alapul vett észlelési évek 243
II. A havi és évi középmérsék 244
III. A legnagyobb és legkisebb meleg általános különbsége . . 245

LAP
IV. Az évszakok közép hőmérséke 246
V. A Csik-Somlyó—Szereda. Észlelési év 1873—75. . . . 246
A légnedvesség és esőzési viszonyok 247
Csikmegye geologiai multja és jelene 253
Csikmegye földtani jellemzése a képződések korai szerint . . 261
Csikmegye ásványai, az ásványok négy főosztálya szerint . . 271
Csikmegye bányái a multban és jelenben 274
I. A csik-szentdomokosi bányák, Balánbánya . . . 275
II. A czibrefalvi vasbánya 280
III. A csicsói érezek 280
IV. A vacsárcsi vaskövek 281
V. A madarasi vasbányák 281
VI. A madarasi kéneső bánya 284
VII. A dánfalvi vasbánya 285
VIII. A vasfuvó domb 287
IX. A szentkirályi bányák 287
X. A csik-szentimrei bányák 288
XI. A csik-szentsimoni aranybánya 289
XII. A verebesi vasbánya 290
XIII. A tusnádi és lázárfalvi bányák 290
XIV. A csik-szentgyörgy—bánkfalvi bányaerek 291
XV. A csik-menasági aranyerek 291
XVI. A gyergyó-szárhegyi márványbányák 291
XVII. A gyergyó-csomafalvi aranyerek 292
XVIII. A gyergyó-remetei bánya 292
XIX. A gyergyó-ditrói bányák 293
XX. A borszéki kőszénbánya 293
XXI. A bélbori bányák 298
XXII. A gyergyó-hollótelepi bánya 298
XXIII. A gyergyó-tölgyesi kőszénbánya 299
XXIV. A Kis-Besztercze melletti vashámor 299
XXV. A szingyeróza, Hujánpatak, Tiszás és Bányapataki ezüst, vas- és ólombányák 299
Zárkutatmányok 301
Csikmegye ásványos forrásai és fürdői 306
I. A csik-somlyói ásványos források és gyógyfürdők . . 306
II. A csikszeredai ásványos fürdő 308
III. A zsögödi ásványos források és fürdők . . . . . 3[illegible]
IV. A Csik-Szentkirály község határán lévő ásványos források és fürdők 312
V. A csik-szentimrei ásványos források 315
VI. Szentsimon ásványos forrásai 318
VII. Csatószeg ásványos forrásai 318
VIII. Verebesi ásványos források 318
IX. A csik-tusnádi ásványos források 319
A tusnádi-fürdő 319
A Szent-Anna-tavánál 330
A kőkerti vagy uzvölgyi ásványos forrás 332
X. A „Bálványos-fürdő“ (Büdös fidelis fürdő), vasas, sós és timsós fürdők, hideg viz gyógyintézet 332
XI. A kászon-jakabfalvi fürdők 339
XII. A nagy-kászoni források 346

LAP

XIII. A csik-szentmárton—csekefalvi ásványos források . . 351
XIV. A kozmási és lázárfalvi ásványos források . . . 353
XV. A csik-szentgyörgy—bánkfalvi ásványos források . . 354
XVI. A menaság—pottyondi ásványos források 354
XVII. A hosszuaszói ásványos források 356
XVIII. A csik-szentlélek—fitód—boroszlói források . . . 356
XIX. A csik-taploczai ásványos forrás 357
XX. A csicsói ásványos források és fürdő 357
XXI. Rákos ásvány forrásai 359
XXII. A csik-szentmihályi és ajnádi ásványos források . . 360
XXIII. A csik-szentmiklósi ásványos forrás 360
XXIV. A borzsovai ásványos források 361
XXV. A madarasi ásványos források 361
XXVI. A karczfalvi, dáufalvi és jenőfalvi ásványos források . . 361
XXVII. A csik-szentdomokosi ásványos források 363
XXVIII. A gyergyó-csomafalvi ásványos források 364
XXIX. A gyergyó-ujfalvi ásványos források 365
XXX. A szárhegyi ásványos források 365
XXXI. A gyergyó-remetei ásványos források 366
XXXII. Borszék és ásványos forrásai 366
A borszéki ásványvizek chemiai összetétele 378
A bélbori ásványos források 388
A tölgyesi ásványos források 389
Ásványvizeink kezelése és kiállitása 390
Petroleum 394

II. RÉSZ.

Csikmegye népessége 397
Csikmegye lakói nemzetiségre, vallásra és foglalkozásra nézve . 398
Csikmegye lakói nemzetiségre nézve 399
A czigányok 414
Vándor czigányaink kényszer telepitése és polgárositása. (József főherczeg véleménye) 423
Csikmegye lakói vallásra nézve 436
A népességi kimutatás 442
A Felcsik vagy csik-szépvizi cs. kir. alkerület (régi beosztás, most felcsiki járás) népességi kimutatása 443
Az alcsik- és kászoni, vagyis kozmási cs. kir. alkerület (régi beosztás, most kászon-alcsiki járás) népességi kimutatása 446
A gyergyói cs. kir. alkerület (régi beosztás, most gyergyói járás) népességi kimutatása 448
A tölgyesi járás 450
Csikmegye részvétele Magyarország véderejében 457
Magyarország védereje (statisztikai kimutatás) 460

III. RÉSZ.

Csikmegye lakói foglalkozásra nézve 463
Csikmegye földmivelési, ipari és kereskedelmi viszonyai, a székelyek bejövetelétől napjainkig 465
Csikmegye termékenysége 482
Csikmegye növény világa 486
Virághozó fanövények 486

LAP
A kávé használata és kávémérgezés 487
Csikmegye terményei 491
I. A növény országból 491
Földmivelési rendszerünk 508
A birtok viszonyok 509
Csikvármegye felirata 511
A kenyérkérdés megoldása 521
A trágyázás jelentősége 523
A szántásról 526
Csikmegye gyümölcsészete 529
Hogyan lehet a gyümölcs termékenységét elősegiteni, esetleg helyreállitani? 541
Az alma- és körtefák termékenyitése 543
A konyhakertészet 546
A hagyma mezei termelése 548
A virág kertészet 550
Élő és élettelen virágok 551
A régi magyar háztartásról 552
Csikmegye gyógyfüvei 555
Csikmegye erdőségei 569
A székely kivándorlás és az erdő 598
A legelő erdők rendezéséről 603
Csikmegye állatvilága (Faunája) rövid vázlatban. Az osztályok szerint 608
Állattenyésztés 617
Szarvasmarha tenyésztés 627
Szarvasmarhák téli gondozása 631
Czél és irány a borju nevelésben 632
Mily veszélyek erednek a beteg állatoktól származó téj élvezetéből 637
A tudővész elleni védő oltás 637
A lótenyésztés 638
A sertés tenyésztés 646
A juh tenyésztés 648
Még valami a legeltetésről megyénkben 651
A baromfi tenyésztés 652
A tojás kereskedés 657
A méh tenyésztés 659
Az állatok elkárosodása 663
Az állatok a czigányok néphitében 671
Gazdasági tanácsadó intézmény 674
Csikmegye ipara 675
A) Gyáripar 679
B) Sörgyárai 688
C) Tégla és cserépgyárai 689
D) Mümalmok 691
E) Gőzfürészgyárak 693
F) Gyufagyár 695
G) Sokszorositó, vagy nyomda ipar 696
Kisipari viszonyok 698
1. Csikmegyei iparfejlesztő bizottság 701
Az ezredéves kiállitás 707
A csikmegyei ipartestületek 709
Ipartársulatok, iparos és kereskedő egyesületek 714

LAP
A csikmegyei iparosok betegsegélyző pénztárai 715
Ipari szövetkezetek 718
Közszállitások 719
A csikmegyei iparos és kereskedő tanonczoktatás és iskolák . . 719
Ipari és kereskedelmi szakképzés 721
Az iparosok és ipari munkások vasárnapi oktatása 730
A székely fiuk ipari kiképzése 730
Csikmegyei Székely Muzeum 736
Háziipar 738
A csikmegyei bányaipar 742
Vas-, fém- és gépipar 746
Épitő-ipar 747
Agyag- és üvegipar 750
Faipar 751
Élelmi és élvezeti czikkek előállitása 752
A fonó- és szövőipar 753
Ruházati ipar 754
Bőripar 755
Vegyészeti ipar 757
A kereskedelem 757
Csikmegye kereskedelme 758
Mezőgazdasági terményekkel való kereskedésünk 759
Bortermelés és kereskedés 762
Gyümölcs termelés és kereskedelem 763
Erdei terményekkel való kereskedés 764
Az erdők állami kezelésbe vétele 771
Állatokkal való kereskedés 773
Állati termékekkel való kereskedés 778
A csikmegye területén eső országos vásárok 783
Pénz- és hitelviszonyok 784
A kis lutri halála 786
Csikvármegye közlekedésügye 787
A csikmegyei vasutak 789
Posta-, távirda- és távbeszélő 794
Jogszolgáltatás 796
A munkás viszonyok 804
A székely kivándorlás, kitelepités 813
Társadalmi és közerkölcsi állapotok 828
a) Az osztályok kiválása 828
b) A székely kalákákról 833
c) A radináról 834
d) Némely szülő anyák rossz szokása 835
e) A torról 835
Csikmegye 1893. évi bünügyi statisztikája 838
A bujakor terjedő veszedelme 839
A fényüzés veszélyei 841
Lakás és épitkezési viszonyok 843
a) Az elhelyezkedés az ősidőktől maig 843
A csikmegyei népviselet. Ruházat 854
Az arczbőrről 858
A füző 861
Az illatszerekről 862

LAP
Székely csángó testvéreinkről 864
Táplálkozás 867
Alkalmi székely népszokások 870
Husvéti és más öntözési szokások 875
Menyegzői ünnepélyek 879
Székely-csángó népszokások 891
A Bethlehemesek 897
Pünkösd a székely népköltészetben és némely pünkösdi szokások . 915
A székely búcsuk 920
A tánczról 925
Csikmegyei tájbeszéd 934
A székely szerelmi népköltészet 938
Közegészségügy 948
Csikmegyei korházak 948
Gyógyszertárak 955
Csikvármegye 964
Csikmegye székhelye 971
Csikmegye czimere és pecsétje 974
Csikmegye közigazgatása 975
Csikmegye háztartása 976
Csikmegye közigazgatási személyzete és törvényhatósága . . 979
Csikmegyei kör- és községi jegyzőségek 983
A közjegyzői intézmény 985
A csikmegyei községek költségvetése 987
A pénzügyigazgatóság 989
A pénzügyőrség 989
Az államépitészeti hivatal 991
A m. kir. honvédség 992
A Csikmegye területén lévő m. kir. csendőrség 997
A csikmegyei kir. tanfelügyelőség 1000
A vöröskereszt-egylet 1000
A m. kir. erdőhivatal személyzete 1002
A megye területén lévő posta-, távirda és vasut állomások . . 1002
A parochiák és lelkészek kimutatása a XX-ik század első felében . 1009
Az 1901. évi népszámlálás eredménye 1013